

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Вахович І.М., Вахновська Н.А., Дорош В.Ю., Забедюк М.С.,
Іщук Л.І., Мостовенко Н.А., Ніколаєва А.М., Олександренко І.В.,
Пиріг С.О., Подерня-Масюк Ю.А., Полінкевич О.М., Поліщук В.Г.,
Талах В.І., Талах Т.А.

ФІНАНСОВА АРХІТЕКТОНІКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ЛУЦЬК «ВОЛИНЬПОЛІГРАФ»^{ТМ}, 2014

УДК 332.12 (477)
ББК 65.25
Ф 22

Автори: Вахович І.М. (розділ 9), Вахновська Н.А. (розділ 6), Дорош В.Ю. (розділ 5, розділ 14), Забедюк М.С. (п. 3.1., п. 3.4.), Ішук Л.І. (розділ 8), Мостовенко Н.А. (п. 3.2., п. 3.3.), Ніколаєва А.М. (розділ 7), Олександренко І.В. (розділ 13), Пиріг С.О. (розділ 11), Подерня-Масюк Ю.А. (п. 4.3.-4.4.), Полінкевич О.М. (розділ 2), Поліщук В.Г. (розділ 1, розділ 4), Талах В.І. (розділ 12), Талах Т.А. (розділ 10).

Навчальний посібник спрямований на обґрунтування теоретичних і прикладних засад фінансових процесів та явищ. Зокрема, розглядаються питання теорії розвитку фінансів, нормативного забезпечення розвитку та становлення фінансів, особливості становлення фінансової архітекτονіки та функціонування фінансових систем, державних фінансів, місцевих фінансів, податків і податкової системи, фінансового ринку, міжнародних фінансів, фінансового менеджменту, фінансового аналізу, інформаційних систем і технологій у фінансах, статистичних способів та прийомів у фінансах, фінансів підприємств та фінансів домогосподарств.

Видання передбачене для студентів вищих навчальних закладів, керівників та спеціалістів управлінських структур, науковців, фінансових організацій, аспірантів.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Балабаниць А.В. – доктор економічних наук, професор Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

Карлін М.І. – доктор економічних наук, професор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Ткаченко Н.В. – доктор економічних наук, професор Черкаського інституту банківської справи УБС НБУ

Фінансова архітектоніка: Навчальний посібник / Вахович І.М., Вахновська Н.А., Дорош В.Ю., Забедюк М.С., Ішук Л.І., Мостовенко Н.А., Ніколаєва А.М., Олександренко І.В., Пиріг С.О., Подерня-Масюк Ю.А., Полінкевич О.М., Поліщук В.Г., Талах В.І., Талах Т.А. // за редакцією д.е.н., проф. Вахович І.М. – Луцьк: ВолиньполіграфTM, 2014. – 488 с.

Схвалено до друку Вченою радою
Луцького національного технічного університету
Протокол № 11 від 24.06.2014 р.

ISBN 978-617-672-060-7

© Вахович І.М., Вахновська Н.А., Дорош В.Ю., Забедюк М.С., Ішук Л.І., Мостовенко Н.А., Ніколаєва А.М., Олександренко І.В., Пиріг С.О., Подерня-Масюк Ю.А., Полінкевич О.М., Поліщук В.Г., Талах В.І., Талах Т.А. 2014.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ РОЗВИТКУ ФІНАНСІВ	8
1.1. Ретроспектива теорій розвитку фінансів	8
1.2. Розвиток фінансово-економічних теорій на сучасному етапі	14
1.3. Еволюція теорій розвитку фінансів в Україні в контексті нового фінансового мислення	21
РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ ФІНАНСІВ	33
2.1. Сутність нормативного забезпечення фінансів	33
2.2. Нормативно-законодавче забезпечення державних фінансів	38
2.3. Нормативно-законодавче забезпечення муніципальних фінансів	42
2.4. Нормативно-законодавче забезпечення фінансів підприємств	53
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ФІНАНСОВОЇ АРХІТЕКТОНІКИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВИХ СИСТЕМ	60
3.1. Передумови формування фінансової архітекtonіки та її сутність	60
3.2. Поняття фінансової системи та її структура	66
3.3. Завдання й функції фінансової системи в умовах трансформації фінансового середовища	74
3.4. Управління фінансовою системою України	81
3.5. Особливості фінансових систем зарубіжних країн	86
РОЗДІЛ 4. ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ	93
4.1. Бюджетна архітекtonіка в системі формування бюджетної системи	93
4.2. Бюджетний дефіцит	103
4.3. Особливості управління державним кредитом та державним боргом	108
4.4. Соціальні фонди	112
ТЕМА 5. МІСЦЕВІ ФІНАНСИ	130
5.1. Місцеві фінанси як складова фінансової архітекtonіки регіонів	130
5.2. Місцеві бюджети – визначальна ланка місцевих фінансів	131
5.3. Форми самостійності органів місцевого самоврядування	143
ТЕМА 6. ПОДАТКИ І ПОДАТКОВА СИСТЕМА	165
6.1. Сутність та функції податків	165
6.2. Особливості сучасного функціонування податкової системи України	167
6.3. Податкова політика держави	174
6.4. Характеристика податкових платежів	178

ТЕМА 7. ФІНАНСОВИЙ РИНОК	210
7.1. Сутність та роль фінансового ринку в економіці	210
7.2. Характеристика інструментів фінансового ринку	221
7.3. Діяльність фінансових інститутів на фінансовому ринку	227
7.4. Державне регулювання фінансового ринку в Україні	234
ТЕМА 8. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ	240
8.1. Сутність та функції міжнародних фінансів	240
8.2. Поняття валюти, її конвертованість та валютний курс	247
8.3. Міжнародні розрахунки	256
РОЗДІЛ 9. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ	268
9.1. Сутність та функції фінансового менеджменту	268
9.2. Математичні засади фінансового менеджменту	275
9.3. Управління активами підприємства	280
9.4. Ризики у фінансовому менеджменті	289
РОЗДІЛ 10. ФІНАНСОВИЙ АНАЛІЗ	302
10.1. Теоретичні основи фінансового аналізу	302
10.2. Аналіз фінансового стану підприємства	308
10.3. Аналіз фінансових результатів підприємства	318
РОЗДІЛ 11. ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ І ТЕХНОЛОГІЇ У ФІНАНСАХ	331
11.1. Структура та функції інформаційної системи	331
11.2. Інформація і засоби її формалізованого опису	336
11.3. Інформаційні технології обробки інформації	344
11.4. Програмне забезпечення інформаційних систем	349
РОЗДІЛ 12. СТАТИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ФІНАНСОВОЇ АРХІТЕКТОНІКИ	359
12.1. Предмет і метод статистики	359
12.2. Статистичні показники	364
12.3. Ряди динаміки	377
12.4. Індекси	379
ТЕМА 13. ОРГАНІЗАЦІЯ ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВ	388
13.1. Фінансові ресурси підприємств та джерела їх формування	388
13.2. Формування доходів та розподіл витрат підприємств	393
13.3. Формування та розподіл прибутку підприємств	400
13.4. Майно підприємства та методика його планування	406

ТЕМА 14. ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ	422
14.1. Сутність та класифікація домогосподарств	422
14.2. Бюджет домашнього господарства	426
14.3. Доходи та витрати домогосподарства	429
14.4. Заощадження домогосподарства	441
КЛЮЧІ ДО ТЕСТІВ	449
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	450
ГЛОСАРІЙ	461
ДОДАТКИ	475

ПЕРЕДМОВА

Перебудова фінансової системи країни, її переорієнтація на ринкові умови ставлять нові вимоги до підготовки високопрофесійних фахівців, здатних дослідити економічні процеси, зрозуміти суть і тенденції розвитку фінансових відносин, розробити шляхи фінансової стабілізації в державі.

Метою навчального посібника є виклад базових та водночас актуальних сьогоденню засад, принципів та методів функціонування фінансових відносин на різних рівнях економічної системи.

У навчальному посібнику розглядаються питання теорії розвитку фінансів, нормативного забезпечення розвитку та становлення фінансів, фінансової системи, державних фінансів, місцевих фінансів, податків і податкової системи, фінансового ринку, міжнародних фінансів, фінансового менеджменту, фінансового аналізу, інформаційних систем і технологій у фінансах, статистичних способів та прийомів у фінансах, фінансів підприємств та фінансів домогосподарств.

Навчальний посібник “Фінансова архітектоніка” написано відповідно до освітньо-професійної програми підготовки фахівців за напрямом “Фінанси і кредит”.

Матеріал навчального посібника викладено у зручній формі. Після кожного розділу наведено практикум у вигляді питань для самоконтролю, тестових завдань, практичних задач.

В цілому структура навчального посібника побудована таким чином, щоб подати читачам всебічну картину про сучасний стан фінансової системи, сформуванню у майбутніх фахівців-фінансистів належний рівень знань для ефективного застосування їх у подальшій практичній діяльності, прийняття ними виважених управлінських фінансових рішень.

Сподіваємося, що матеріал, викладений у навчальному посібнику “Фінансова архітектоніка” буде слугувати основою у процесі набуття теоретичних знань та практичних навиків ефективного управління фінансовою системою, в тому числі державних та місцевих фінансів, фінансів підприємств та фінансів домогосподарств, податкової системи та фінансового ринку, міжнародних фінансів з врахуванням новітніх напрацювань теорії фінансів, нормативного забезпечення розвитку та становлення фінансів, фінансового менеджменту, фінансового аналізу, інформаційних систем і технологій у фінансах, статистичних способів та прийомів у фінансах, та сприятиме реалізації концепції підготовки висококваліфікованих фахівців.

Посібник призначений для студентів, аспірантів, здобувачів, науковців, керівників та спеціалістів управлінських структур, фінансових організацій, усім, хто не байдужий до покращення фінансової системи країни.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ РОЗВИТКУ ФІНАНСІВ

- 1.1. Ретроспектива теорій розвитку фінансів
- 1.2. Розвиток фінансово-економічних теорій на сучасному етапі
- 1.3. Еволюція теорій розвитку фінансів в Україні в контексті нового фінансового мислення

Питання для самоконтролю

Тестові завдання

Практичні завдання

Перелік посилань

1.1. Ретроспектива теорій розвитку фінансів

Як історична категорія фінанси пов'язані з появою держави. З історії відомо, що в докапіталістичних формаціях більша частина потреб держави задовольнялася шляхом встановлення різних натуральних зборів, податей, повинностей, а грошове господарство було лише в армії.

Основними витратами рабовласницьких і феодальних держав були витрати на ведення війн, утримання монаршого двору, державного апарату, будівництво суспільних споруд (храмів, каналів, зрошувальних систем, доріг, водопроводів).

Основними доходами були надходження від державного майна (доменів) і регалій (монопольного права монарха на окремі промисли і торгівлю певними товарами), військова здобич, данина з підкорених народів, натуральні і грошові збори, мито, позики. З розпадом феодалізму і поступовим розвитком у його надрах капіталістичного способу виробництва все більшого значення стали набувати грошові доходи і витрати держави, частка натуральних зборів скорочувалася.

З цього короткого екскурсу в історію розвитку фінансових відносин можна стверджувати, що фінанси – це історична категорія. Їх появу пов'язують з виникненням держави при розшируванні суспільства на класи. Термін *finanzia* виник в XIII–XV ст. у торговельних містах Італії й позначав будь-який грошовий платіж. Надалі термін одержав міжнародне поширення й став уживатися як поняття, пов'язане із системою грошових відносин між населенням і державою з приводу утворення державних фондів коштів. Таким чином, даний термін відображав, по-перше, грошові відносини між двома суб'єктами, тобто гроші були матеріальною основою існування й

функціонування фінансів (де немає грошей, не може бути й фінансів); по-друге, суб'єкти мали різні права в процесі цих відносин: один з них (держава) мав особливі повноваження; по-третє, у процесі цих відносин формувався загальнодержавний фонд коштів – бюджет (отже, можна сказати, що ці відносини мали фондний характер); по-четверте, регулярне надходження коштів у бюджет не могло бути забезпечене без надання податкам, зборам й іншим платежам державно-примусового характеру, що досягалося за допомогою законотворчої діяльності держави, створення відповідного фіскального апарата.

На основі ознак, притаманних фінансам, безпомилково можна виділити фінанси з усієї сукупності грошових відносин. Наприклад, грошові відносини, що виникають між громадянами й роздрібною торгівлею (навіть в умовах регулювання державою роздрібних цін), не можна віднести до фінансів, тому що держава регулює такі відносини цивільно-правовим методом, характерною рисою якого є рівноправність суб'єктів (рівність їхніх прав та обов'язків), об'єднаних даними відносинами [21, с. 10].

Методологія фінансової науки (походить від “метод” і грец. *logos* – вчення) – це, по-перше, сукупність прийомів дослідження фінансових відносин, що застосовуються у фінансовій науці; по-друге, це вчення про методи пізнання фінансової науки й перетворення дійсності у зв'язку із цим пізнанням. Розробка проблем методології фінансової науки виникає у зв'язку з необхідністю усвідомлення наукою про фінанси своєї власної природи, принципів і методів, які лежать в основі пізнання дійсності та відтворення її в мисленні. Особливого значення проблеми методології фінансової науки набувають у зв'язку з сучасним бурхливим розвитком економічної науки, починаючи з повоєнних часів, з тенденцією до вищого рівня узагальнення, коли стає дедалі складніше простежити безпосередній зв'язок між емпіричними фактами та їх осмисленням. У зв'язку з цим у фінансовій науці виникає необхідність у нових методах дослідження, а також у розвитку теорій фінансової науки, що відображається в прагненні до створення метатеорій [21, с. 10-11].

Теоретичні та методологічні засади фінансової науки у загальносвітовому масштабі визначають такі економічні наукові школи: Австрійська школа, Гарвардська школа економіки, класична школа в економічній науці, Манчестерська школа, синтетичні школи фінансової науки, Шведська школа, школа фізіократів, Чикагська школа в економіці; та напрямки (теорії) економічної науки, які сформуvalи фінансову науку: інституціоналізм, історична школа, каталактика, класична економічна теорія, маржиналізм, марксистська політична економія, меркантилізм, монетаризм, неокласичний напрямок, нова інституціональна теорія, теорія грошей, теорія граничної

корисності, теорія державних фінансів, теорія раціональних очікувань, теорія порівняльних переваг, чиста теорія державних видатків.

Слід також зазначити, що фінансова наука та методологія еволюціонували за період розвитку суспільного життя задля забезпечення та зміцнення встановлених у певній державі суспільних відносин. Існує думка, що фінансова політика має надзвичайно вагомую роль саме у критичні часи суспільства (воєнні дії, революції тощо), адже саме тоді відбувається перерозподіл фінансових ресурсів.

Виділяють три основні типи фінансових політик на різних історичних етапах розвитку суспільства: класичну, регулюючу, планово-директивну.

Наприкінці XVIII ст. відбувається становлення класичної школи політичної економії. Відомими її представниками були Ф. Кене, А.Р.-Ж. Тюрго, О. Мірабо, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, С. Мілль. Основним постулатом школи була здатність ринкової економіки до саморегулювання, а завданням держави – забезпечення економічно сприятливих умов дл накопичення капіталу. Представники цієї школи багато уваги приділяли питанням фінансів, але не виділяли їх з політекономії, не вважаючи їх самостійною наукою [24, с. 55; 18].

До класичного типу відносять здобутки у фінансовій науці класиків політекономії А. Сміта та Д. Рікардо, а також їхніх послідовників. Класичний тип характеризується невтручанням держави в економічне життя країни, збереженням вільної конкуренції та використанням ринкового механізму як головного регулятора господарчих процесів.

Регулюючий тип характеризується необхідністю втручання та регулювання державою циклічного розвитку економіки. Тут пропагується використання фінансового механізму для регулювання економіки та соціальних відносин.

Велике значення приділяється розмірам і структурі державних витрат, державному кредитуванню, оподаткуванню доходів, насамперед прибутковому оподаткуванню населення. До регулюючого типу належать такі течії науки: кейнсіанство, некейнсіанство та школи їхніх послідовників [21, с. 11].

Ще і сьогодні залишається актуальним планово-директивний тип фінансової політики, що переконливо підтверджує досвід організації економіки та фінансів у Китаї. Варто зауважити, що планова система управління базується на переважно державній власності на засоби виробництва, тобто на концентрації фінансових ресурсів у центральних органів влади та їх подальший розподіл і перерозподіл відповідно до державного плану [21, с. 11-12].

У системі макроекономічних теорій можна виділити декілька основних: класична, кейнсіанська, монетариська, теорія економіки пропозиції, теорія

раціональних очікувань.

Прихильники класичного підходу вважають, що ринкова економіка здатна до саморегулювання. Існують так звані зовнішні чинники, які можуть негативно впливати на економіку, такі як війни, політичні перевороти, стихійні лиха тощо. Але здатність ринку до автоматичного саморегулювання є достатньою, щоб через певний проміжок часу відновити економіку. Неможливість виникнення в економіці дефіциту сукупних витрат спирається на закон Сея.

Серед негативних рис цього закону слід звернути увагу на односторонність міркувань щодо того, що весь дохід, отриманий виробниками товарів, повністю використовується ними на закупівлю інших товарів (фінансові активи постійно знаходяться в обороті). Насправді це не завжди так, оскільки певна частка доходів може бути спрямована не на витрати, а на заощадження. У такому випадку виникає невідповідність між попитом і пропозицією.

Яскравим представником класичного напрямку фінансової науки традиційно вважається А. Сміт. Зазначимо, що всім працям А. Сміта притаманні системність, історизм. Методи, які він застосовує у дослідженнях, можна назвати дедуктивно-індуктивними. А. Сміт висловлюється за державне регулювання мінімуму заробітної плати та норми відсотка [18] і вважає першоджерелом багатства працю. Гроші – це товар, який виокремився з маси інших товарів у результаті розвитку обміну. Гроші мають свою вартість, як і інші товари, і А. Сміт розглядає їх як засіб, що полегшує обмін “велике колесо обігу”). При цьому він зауважив, що гроші відрізняються від товарів, які обертаються за їх допомогою, і підкреслив, що дохід суспільства міститься саме в товарах, а не безпосередньо в грошах (на відміну від меркантилістів, які золото і срібло вважали носієм суспільного багатства). А. Сміт першим запропонував замінити золото і срібло паперовими грошима для забезпечення здешевлення обігу, регулювання яких він поклав на банки. Учений розробив принципи оподаткування на основі концепції рівнозначності різних видів праці, які згодом назвали класичними. Класичні принципи оподаткування А. Сміта є актуальними і на сьогодні. Він вважав, що винагорода чиновників за їхню працю (заробітна плата з казни, яку формують податки) не має бути ні занадто малою, ні занадто щедрою.

Представником фінансової науки класичного напрямку вважається Д. Рікардо. Одним із найважливіших відкриттів Д. Рікардо вважають так званий принцип порівняльної переваги (principle of comparative advantage). Фактично, це твердження Д. Рікардо є основою його світосприйняття. Саме така логіка лежить в основі феномену глобалізації, тобто перетворення всього світу на одну велику економіку. Негативним у реалізації цього принципу є те, що

неухильне намагання спеціалізуватись не дозволяє країні розширяти свої можливості у інших сферах чи галузях економіки. Саме тому цей принцип Д. Рікардо критикує у праці “Глобалізація: тривожні тенденції” сучасний фінансист Дж. Стігліц [21, с. 12; 19-20].

Ще одне важливе відкриття Д. Рікардо – так званий рікардійська вада (Ricardian vice) – також посіло певне місце в сучасній теорії фінансів. У західній фінансовій науці всі важливі визначення у фінансах доводяться на математичних прикладах, а всі пропозиції чи гіпотези доводяться за допомогою формул. Ця вада характерна для всіх представників класичної економічної школи та її послідовників. Навіть Дж. Кейнса та його послідовників звинувачують у наявності такого підходу до викладу окремих позицій фінансових теорій. Більш того, жодне сучасне дослідження фінансових проблемних питань без математичних прикладів чи формул навіть не приймається до друку авторитетними економічними виданнями США чи Європи. На сьогодні немає сумніву, що висококваліфікований фінансист зобов’язаний знати математику, або, як мінімум, використовувати її як інструмент дослідження. Але чим більше математики використовується в описанні теорії фінансової науки, тим абстрактнішими стають її твердження, тим важче їх зрозуміти пересічним фінансовим працівникам.

У першій половині XIX ст. відбувається промисловий переворот, що зумовлює розквіт фінансової науки. Відомими дослідниками XIX ст., які вивчали питання фінансів, є німецькі вчені О. Бем-Баверк (досліджував капітал і відсоток, його ідеї покладені в основу фінансової операції – дисконтування), К.Г. Рау (видав у 1826–1832 рр. перший підручник з фінансів “Основні начала фінансової науки”). Шведський вчений К. Віксель спробував проаналізувати, яку роль відіграє грошовий фактор у функціонуванні ринкової економіки [24, с.56].

Характерною ознакою західної фінансової науки XIX–XX ст. була її спрямованість на дослідження сутності та закономірності розвитку державних фінансів. [24, с.56].

У фінансовій теорії існує кілька заперечень, які стосуються ефективності проведення фіскальних заходів в економіці. Особливо це стосується використання на практиці класичної концепції фіскальної політики, згідно з якою фіскальна політика розглядається як інструмент фінансового забезпечення виконання державою своїх функцій. При тому її не розглядають як стабілізаційну політику. Розглянемо це твердження більш детально на прикладі моделі LM-IS. Стабілізаційна політика держави, в основі якої лежить фіскальна та монетарна політики, спирається на певні макроекономічні моделі. Однією з таких моделей, яка широко застосовується для обґрунтування

стабілізаційної політики, є модель IS-LM. Уперше її було наведено у статті Д. Хікса, яка стала основним тлумаченням кейнсіанської теорії сукупного попиту [27].

Класична концепція заснована на радикальній рівності, згідно з якою фіскальна дія спричиняє не зміну розміру ВВП, а перерозподіл грошових коштів між приватним і державним сектором через дію ефекту витіснення за нейтральності грошей. Саме тому на графічних інтерпретаціях класиків крива LM та крива IS мають вигляд вертикальних прямих. У першому випадку це пояснюється тим, що попит на гроші у класиків не залежить від ставки відсотка, у другому – тим, що внаслідок повного завантаження виробничих потужностей об'єм пропозиції жорстко зафіксований.

Зважаючи на це, виникла нагальна потреба в новій теорії, яка була задоволена виходом у світ праць Дж.М. Кейнса (1883–1946). Вчений обґрунтовано критикував ідеалізацію класиками механізму ринкового саморегулювання, довів необхідність активного державного втручання в економіку і запропонував інструменти регулювання. Кейнсіанська модель економічного розвитку була основою економічної політики індустріально розвинених країн, починаючи із середини 30-х рр. ХХ століття.

Дж.М. Кейнс стверджував, що ринковий механізм сам по собі не може забезпечити повне використання ресурсів суспільства. Для нормального функціонування економіки необхідне втручання держави, проведення активної бюджетно-фінансової та кредитно-грошової політики. Шляхом стимулювання державних і приватних інвестицій, розширення системи державних замовлень, збільшення витрат на соціальні потреби передбачалося впливати на динаміку реального виробництва. Дж.М. Кейнс показав, що саме інвестиції, а не заощадження, сприяють зростанню виробництва, яке призводить до зростання доходів і нових заощаджень (ефект мультиплікатора). Найвідоміший американський послідовник Дж.М. Кейнса Дж. Хансен поклав кейнсіанський коефіцієнт мультиплікатора в основу теорії економічного циклу. [21, с. 14; 7].

Внесок Дж.М. Кейнса у розвиток теорії фінансів полягає також у застосуванні макроекономічного методу дослідження – аналізу залежностей між агрегативними величинами на народногосподарському рівні (національним доходом, споживанням, збереженням, інвестиціями, сукупним попитом, сукупною пропозицією тощо). Він застосовував також функціональний аналіз для встановлення кількісних взаємозалежностей між економічними змінними.

У 1950–1960-х рр. ХХ ст. послідовники Кейнса – некейнсіанці – продовжили розвивати його ідеї. У їх роботах важливе значення в організації державного втручання в економіку належить бюджету та бюджетній політиці. Відомими вченими, що стояли на позиціях некейнсіанства є Е. Хансен,

Р. Харрод, У. Хеллер, Г. Кролл, Ф. Неймарк. Всесвітнє визнання отримали концепція множинності економічних циклів та теорії інвестиційних коливань, теорія економічного зростання [24, с. 57-58].

Американець Е. Хансен (1887–1975) є автором концепцій множинності економічних циклів та теорії інвестиційних коливань.

На сьогодні існують різні фінансові теорії, які частково формують методологію фінансової науки. Серед основних з них концепція дефіцитного фінансування; теорія вбудованого бюджетного стабілізатора; компенсаційна теорія фінансів; теорії “суспільного товару”, “суспільних благ” і “суспільного вибору”; теорія зв’язку фінансового розвитку та економічного зростання Р. Голдсмита; теорія ефективного ринку Ю. Фама та інші [21, с. 15; 6].

1.2. Розвиток фінансово-економічних теорій на сучасному етапі

Світова фінансова криза 2008 – 2009 рр. дала поштовх змінам у теорії та практиці державного регулювання на національному й наднаціональному рівнях. Кризові явища у фінансовому секторі, які спочатку вважалися певним, хоча й болісним, епізодом глобального розвитку, дістали продовження в реальному секторі та сфері державних фінансів як розвинутих країн, так і країн із ринками, що формуються. Глобальний характер кризи та наступна рецесія, насамперед у країнах ЄС і єврозони, зумовили необхідність пошуків нових теоретичних і практичних підходів до формування інститутів глобального управління, міждержавної та регіональної координації економічної й фінансової політики, фінансової допомоги та фіскальної консолідації [5, с. 7].

Сьогодні управлінські рішення виробляються в умовах різновекторних трансформаційних процесів, інтеграції національних ринків, лібералізації міжнародного руху товарів і послуг, капіталу, робочої сили. Після світової фінансової кризи 2008 – 2009 рр. виникла потреба в розробленні нових архітектури й формату глобальної економіки. З огляду на динамічні зміни у світі пріоритетним завданням для наукового співтовариства є переосмислення нових викликів, які постали перед глобальною й національними економіками.

Заходи з подолання наслідків кризи 2008 – 2009 рр. спричинили запеклі дискусії щодо перспектив глобального розвитку. Зберігаються ризики глобальної економічної динаміки. Чинниками нестабільності, що здатні викликати другу хвилю світової кризи, є “фіскальний обрив” у США, труднощі в євроні, а також уповільнення економічного зростання Китаю. Отже, прогнози щодо світового економічного зростання мають широкий діапазон передбачень [5, с. 8].

Системні виклики сьогодення відбивають глибокі суперечності, що

накопичилися, подібно до ситуацій у 1930-х і 1970-х роках, у політичній, економічній, ідеологічній та інших сферах суспільного життя. Структурна модернізація, новітні технології, зокрема в менеджменті, потребують від урядів нових підходів до управління. При цьому слід адекватно реагувати на непередбачувані обставини у всесвітньому масштабі. У посткризовому світовому порядку багато дослідників очікують зміни співвідношення економічних сил, а також ролі окремих країн і регіонів. Імовірно, сформується нові правила поведінки економічних агентів, тобто по-справжньому нова економіка.

З огляду на глобальні зміни постає потреба в розробленні й реалізації ефективних управлінських заходів. На часі – удосконалення способів впливу на різновекторну системну трансформацію економіки, соціальної й політичної сфер, пошук підходів до ідентифікації суспільних інтересів та їх оптимального поєднання. Забезпечити виконання цих завдань можливо лише в разі своєчасного реагування на створення інституційних механізмів і процедур, що відповідають новим правилам поведінки, у зв'язку з підвищенням мобільності товарів і послуг, робочої сили та капіталу.

Глобалізація викликала до життя вкрай суперечливі явища й процеси, спричинені поступовим стиранням кордонів ринків, посиленням залежності національних економік від зовнішніх шоків, ризиків тощо. В останні десятиліття серед науковців точиться зумовлена глобалізацією дискусія стосовно сутності, ролі та функцій держави, з'явилися певні обмеження суверенітету й навіть спостерігається своєрідне ослаблення влади національних держав через переплетення та взаємне накладення політичних і економічних циклів. До серйозних наслідків сучасного етапу інтернаціоналізації можна також віднести посилення так званих факторів невизначеності. Вони продукують, з одного боку, глобальні проблеми, з другого – дедалі більшу розбалансованість фінансових ринків, порушення стабільності інституційного середовища, що підвищує ризики інноваційної й інвестиційної діяльності. Унаслідок таких динамічних змін, враховуючи хвилеподібний характер кризи, скорочується проміжок часу, протягом якого відбувається перехід до якісно нового стійкого стану [5, с. 9].

У пошуках способів подолання кризи в економічній теорії не виключається як перегляд і навіть спростування низки постулатів, так і висунення нових гіпотез. Вони можуть стосуватися й “жорсткого ядра”, й “захисної оболонки” економічних теорій. На думку В.М. Полтеровича, “ряд закономірностей, що протягом десятиліть вважались емпірично доведеними, були згодом спростовані. Найзагальніші теоретичні результати мають у певному сенсі негативний характер – це положення, які стверджують у явному

або неявному вигляді, що в розглянутих теоріях не вистачає постулатів для того, щоб отримати відповіді на поставлені запитання”. Посилаючись на опубліковані Р. Лукасом результати, він висловлює сумнів із приводу закономірності, встановленої цим ученим на основі лінійного зв’язку між темпами зростання грошової маси та цін. В. Полтерович робить висновок про можливість існування такої досить тривіальної закономірності на певному відрізку часу для сукупності країн, однак для кожної окремої національної економіки загальні тенденції навряд чи можуть бути застосовані без урахування її особливостей [5, с. 10; 16-17].

Подібну критику російський учений висловлює також на адресу теорії соціального вибору (ТСВ) відомого американського вченого К. Ерроу. Світова спільнота відносить його працю “Соціальний вибір та індивідуальні цінності” (1954 р.), де розвинуто теорію, що описує процеси та методи прийняття колективних рішень, до найяскравіших досягнень соціальної думки ХХІ ст. [4].

За словами В. Полтеровича, у цій теорії від самого початку стверджувалося, що в загальному випадку її основна проблема не розв’язується, і факти, накопичені за багато років, підтверджують це. Тобто не можна зводити індивідуальні функції “корисності групи незалежних рівноправних осіб (зокрема індивідуального ранжирування альтернатив) до загальної функції корисності цієї групи”. Так званий парадокс Ерроу (Arrow’s Paradox), або теорема Ерроу про неможливість, полягає в тому, що при виборі суспільством однієї альтернативи, наприклад із кількох варіантів державного бюджету, “потрібно вибрати якогось довільного члена суспільства та здійснювати суспільний вибір згідно з його пріоритетами. Інших раціональних... правил не існує. Раціональний суспільний вибір не може бути компромісним – так можна інтерпретувати результат Ерроу”. Отже, для процесів колективного вибору характерна наявність помилкової інформації учасників про їхні інтереси для пошуку найкращих результатів, водночас, як свідчать дослідження А. Гіббарда, “універсальних неманіпульованих і не диктаторських механізмів не існує”. Підсумовуючи, В. Полтерович робить висновок, що положення ТСВ не завжди відповідають механізмам, які діють у реальності [5, с. 11; 16-17].

Аналізуючи теорію загальної рівноваги, вчений підтверджує деякі позитивні результати щодо її застосовності до реальних подій, однак зауважує “у моделі рівноваги, що претендує на відображення реальності, функції корисності, повинні мати спеціальний вигляд. З’ясувати їх специфіку досі не вдається, а без цього відповіді на багато фундаментальних питань теорії не можуть бути отримані”. Подібних висновків, які свідчать про можливе застосування теоретичних досліджень виключно для певних етапів економічного розвитку або для окремих груп країн, національних економік,

учений доходить і щодо теорії економічної динаміки, а також теорії фінансових ринків у контексті множинності їхніх рівноваг.

Надзвичайно актуальними в наш час є перспективи використання теоретичних досліджень А. Орфанідіса й Р. Солоу, Р. Барро, присвячених розгляду монетарної теорії та можливостей покриття бюджетного дефіциту завдяки формуванню доходів бюджетів за рахунок податків, а також із допомогою різних державних позик. Однак у посткризових умовах слід мати на увазі як нестандартність поведінки економічних агентів, так і практичну відсутність готових теоретичних інструментів для аналізу рецесії [5, с. 11; 15].

У контексті наведених думок стосовно доцільності застосування на практиці низки відомих економічних теорій варто звернути агу на висновки російського дослідника О.С. Сухарева щодо закономірностей, відомих як закон Вагнера. Йдеться, з одного боку, про наявність певних обмежень у характеристиках взаємозалежності параметрів національних економічних систем у рамках довгострокових інтервалів часу, а з другого – про існування позитивної кореляційної залежності між темпами зростання ВВП на одну особу й темпами зростання державних витрат. На наш погляд, цілком слушною є думка, що для різних груп країн закономірності, описані відомим німецьким економістом і фінансистом А. Вагнером (1835-1917), проявляються неоднаково. При цьому можна зробити загальний висновок про особливості способів і форм реалізації результатів фундаментальних економічних досліджень у практиці обґрунтування й застосування механізмів стійкого економічного розвитку [5, с. 12; 22].

Серед важливих концепцій для країн із ринками, що формуються в умовах невизначеності, слід виокремити дослідження зв'язків між власністю та процесами прийняття управлінських рішень на базі публічно-приватного партнерства.

У глобалізованому світі антикризове регулювання національних фінансових ринків і банківських систем супроводжується стрімким поширенням інформаційних технологій, у результаті чого на перший план вийшли найбільш мобільні фінансові ресурси, що відіграють дедалі вагомішу роль.

У минулому десятилітті розпочався новий етап розвитку та еволюції економічної й фінансової систем, а отже й відповідних наук. Цілий ряд нових явищ і процесів у світі зумовив потребу в докорінному реформуванні концептуальної платформи сучасної економічної теорії та відповідне спрямування зусиль наукового співтовариства.

Дискусії щодо соціально-економічного розвитку та еволюції економічної теорії перейшли в дещо нову площину. Зокрема, стала цілком очевидною

теоретична й практична безпідставність тверджень ряду аналітиків і науковців щодо кінця циклу, звільнення економік від коливань тощо, котрі сформувалися через досить плавну макроекономічну динаміку.

Відомі американські вчені-економісти К. Фримен і Ф. Лука визначили становище в галузі дослідження проблем соціально-економічного розвитку напередодні глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. як зруйнований консенсус [5, с. 12-13; 25]. Вони зауважують: хоча проблема довготривалих флуктуацій і далі цікавить багатьох істориків і економістів, стає дедалі очевиднішим, що консенсусу стосовно значення довготривалих змін, який існував на ранніх етапах досліджень, нині немає. Одну з головних причин цього вчені вбачають у таких об'єктивних і суб'єктивних явищах, як розвиток економетричних досліджень та перемога синтезу магістрального напрямку в усуненні головних альтернатив неокласичній економічній теорії, а також твердження про існування умов нібито нескінченної економічної експансії в повоєнні роки.

Разом з тим глобальна криза, хоч і підірвала віру багатьох у можливості стійкого розвитку без економічних і фінансових потрясінь, усе-таки не знищила її цілком. Більше того, самі потрясіння розглядаються як епізодичні, випадкові, скороминущі.

Слід наголосити, що фундаментальні економічні теорії, які протягом багатьох десятиліть були орієнтирами для економічних і фінансових систем (неокласики, ортодоксального кейнсіанства, мотетаризму та ін.), не створили відповідного понятійно-категоріального апарату, а також інструментів для розуміння логіки розвитку кризових подій. Ознаки певних змін у зазначених напрямках супроводжуються песимістичними припущеннями щодо майбутніх можливостей адекватного теоретичного відображення явищ і процесів економіки, що постійно змінюються. У концептуальній формі цей песимізм відображають погляди ряду відомих західних учених-економістів, зокрема Дж. Дозі, А. Кірмана, Д. Коландера [5, с. 14; 8].

Глибинні причини окресленого явища вчені вбачають у таких принципових моментах. За три останніх десятиліття розвитку економічної теорії її представники використовують моделі, в яких ігноруються важливі для фінансових та інших ринків чинники, а саме: неоднорідність правил прийняття рішень, постійний перегляд стратегій прогнозування та зміни в соціальному контексті. Стосовно можливостей економічної теорії висновок дослідників зводиться до того, що з допомогою згаданих моделей неможливо передбачити розвиток реальної економіки. Ще одним істотним недоліком цих моделей є виключення з розгляду важливих економічних явищ і процесів. Розвиток економіки як наукової дисципліни, на думку названих зарубіжних дослідників,

великою мірою зумовлений бажанням пояснити деякі явища – безробіття, цикли піднесення та спаду, фінансові кризи. Проте домінуюча (стандартна) теоретична модель не враховує багатьох економічних аспектів, що можуть призвести до кризи. Звідси випливають неприємні для науковців висновки з погляду етики й корисного ефекту економічної теорії.

У новітній науковій літературі (В. Полтерович, П. Кругман, Дж. Стігліц та ін.) поширена думка про кризу економічної теорії, котра не змогла ні однозначно передбачити, ні переконливо пояснити світові економічні й фінансові потрясіння останніх десятиліть та подолати власну фрагментарність. Так, на переконання В. Полтеровича, сьогодні є “явні ознаки затіжної кризи економічної теорії. Емпіричні дослідження не привели до виявлення фундаментальних законів або хоча б закономірностей універсального характеру, які могли б слугувати базою для теоретичних побудов” [10; 16-17].

Необхідність докорінного реформування економічної (а відповідно й фінансової) теорії багато вітчизняних і зарубіжних учених пов’язують із потребою в подоланні недоліків неокласичної теорії, точніше її “звуженого” мейнстріму, тобто основної течії [5, с. 15].

Спільним у спробах науковців розв’язати цю проблему є протиставлення неокласичного економічного мейнстріму, який вважають однією з причин глобальної фінансової економічної кризи, теоріям гетеродоксії, що представлені інституціонально-еволюційним напрямом сучасної економічної думки, посткейнсіанством тощо. На економічну думку покладено відповідальність за полегшення тягаря інституціональних перетворень шляхом дослідження останніх із допомогою наявного інструментарію.

У свою чергу, французькі інституціоналісти (Р. Буайє, Е. Бруссо, А. Кайє, О. Фавро та ін.) програмним завданням у галузі сучасної економічної науки вважають створення інституціональної політичної економії. Одна з її найістотніших проблем, на думку вчених, полягає в знаходженні критеріїв інституціональних змін, щоб ідентифікувати інституціональні елементи, котрі слід повністю зберегти, й ті, які потрібно піддати рішучим змінам.

Протягом останньої чверті ХХ ст.. помітно активізувалися пошуки в напрямі розвитку економічної й фінансової думки в окремих країнах та водночас значно зріс інтерес науковців до економічної методології. Адже без надійних методологічних підходів неможливо правильно виокремити й розкрити зміст наукових шкіл у теорії та історії економіки й фінансів, провести ґрунтовний компаративний (порівняльний) аналіз економічних і фінансових систем різних країн та наукових шкіл у координатах простору та часу [12, с. 31].

Слід зазначити, що внаслідок глобальної фінансово-економічної кризи

2008-2009 рр., пошуку нових парадигм у економічній і фінансовій науках, змін у структурі сучасного мейнстриму розроблення концептуальних засад, принципів і механізмів формування й розвитку наукових шкіл в Україні, методології їх аналізу не втратило свого значення та актуальності, а навпаки, поживавилось [12, с. 32].

Глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. укотре засвідчила слабку прогностичну спроможність теорій сучасної економічної й фінансової наук. Цей факт констатували провідні зарубіжні методологи (Дж. Дозі, Д. Коландер, Т. Лоусон та ін.), які дотримуються гетеродоксальних поглядів у галузі філософії науки та економічної методології [12, с. 36; 8].

Дослідники наводять низку причин зростання інтересу науковців до питань економічної методології в теоретичному плані. Першу з них Д. Хаусман пов'язав зі специфічним підходом ряду неоінституціоналістів (Г. Беккера, Д. Норта, Дж. Хіршлайфера та ін.) до предмета економічної теорії, а саме з так званим аналітичним (на відміну від класифікаційного), або економічним, підходом (відомим у сучасній літературі також як “економічний імперіалізм”) [12, с. 37; 26].

Очевидно, не лише економічні й фінансові кризи, а й усі більш-менш значні нові явища та процеси в соціально-економічному розвитку, а також необхідність їх теоретичного відображення в економічній і фінансовій науках посилюють інтерес до питань методології досліджень. Особливе місце серед таких явищ і процесів нині посідають економічна й фінансова глобалізація, всесвітні фінансові дисбаланси, інформаційно-комунікаційні технології, сек'юритизація [12, с. 38].

Серед вітчизняних і зарубіжних науковців сучасності дедалі більшої популярності набуває ідея розширення складників мейнстриму. На думку відомого дослідника західної економічної науки О.М. Лібмана, нинішній мейнстрим включає неокласику (з її трьома передумовами “твердого ядра” – індивідуалізм, егоїзмом і раціональною поведінкою економічного суб'єкта), психологічні моделі поведінки в умовах невизначеності (Д. Канеман, А. Тверські), імпульсивну теорію попиту (Г. Беккер), моделі поведінки теорії ігор, обмежену раціональність, експериментальну економіку, а також неоінституціоналізм, конституційну політичну економію, економіку права [12, с. 40; 13].

Фахівці Міжнародного валютного фонду та Світового банку, вперше провдячи дослідження ісламських фінансів, розмежували поняття “традиційні фінанси” (conventional finance) та “ісламські фінанси” (islamic finance) у дещо незвичному для європейського читача контексті. Зокрема, традиційні фінанси вони трактують як систему грошових відносин, що склалася в більшості країн

світу та не спиралася на релігійні інститути. Ключова й визначальна відмінність ісламських фінансів від традиційних, на думку вчених, полягає в тому, що перші регулюються релігійними нормами – принципами шаріату, котрі передбачають заборону позичкового процента в ісламських фінансах, існування особливого регулятора – шаріатської ради та мають багато інших особливостей [12, с. 42; 2].

Відмінною рисою парадигми інституціонально-еволюційного напрямку в економічній і фінансовій науках є історичний підхід їхніх представників до аналізу питань теорії та історії економіки й фінансів. Сутність цього підходу – “історія має значення” – Дж. Дозі сформулював так: еволюція технологій, фірм, галузей, інститутів і цілих економік розгортається як історичний процес, що виявляє різні ступені залежності від попереднього розвитку й незворотності. Іншими словами, початкові умови, наступні події впливають на довгострокові наслідки, а сам процес підлягає “замиканню” (lock-in) і його не можна “прокрутити” у зворотньому напрямі [12, с. 46; 1].

1.3. Еволюція теорій розвитку фінансів в Україні в контексті нового фінансового мислення

Завдання вивчення, наукового осмислення та історико-теоретичного узагальнення процесу еволюції економічної та, зокрема, фінансової думки вимагають насамперед опрацювання широкого пласту первинних джерел – літератури, що тією або іншою мірою представляє процес і результати формування наукового знання. Специфіка дослідження історії науки полягає в необхідності використання як об’єкта дослідження писемних пам’яток і фахових академічних розвідок, що суттєво різняться лексикою, широтою проблематики, змістовним наповненням, ступенем зв’язку з практикою та актуальністю в сучасних умовах. Це значно ускладнює оцінку значення тих чи інших джерел і разом з тим збагачує процес наукового пізнання. Потужна історіографічна традиція, що склалася в українській науці впродовж другої половини XIX ст., була перервана у добу тоталітаризму під впливом ідеологічної деформації суспільної історичної свідомості та умисного замовчування і вилучення з наукового обігу цілого пласту наукової літератури [14, с. 83].

Відповідно до основних етапів еволюції фінансової думки та її становлення як окремого наукового напрямку джерела вивчення історії фінансової науки в Україні можна систематизувати так (табл. 1.1) [14, с. 84].

Необхідність дослідження джерел, що належать до першого етапу, обумовлена тим, що вони представляють період зародження фінансових ідей у

межах соціально-філософської думки, процесу обґрунтування та декларації засад економічної політики.

Таблиця 1.1

Джерела вивчення фінансової науки в Україні

Якісна характеристика етапу розвитку фінансової науки	Історичний період	Види джерел
Зародження фінансової думки	XVI – XVIII ст.	Праці мислителів, історичні документи
Становлення фінансової думки	перша половина XIX ст.	Проекти урядових реформ, монографічні дослідження
Розвиток теорії фінансів	друга половина XIX ст. – початок XX ст.	Навчальні курси поліцейського і фінансового права, політичної економії, основ фінансової науки, монографії, наукова публіцистика
Деструкція фінансової науки	1930–1970-ті рр.	Партійні та державні документи, навчальна література, наукові видання
Формування сучасних концепцій	1980–2010 рр.	Монографічні дослідження, навчальна література, публікації в періодичних виданнях

Головною складністю є виокремлення положень, що репрезентують становлення фінансів як галузі знання, у контексті розроблення вчення про державу і державне господарство, принципів єдності суспільного та індивідуального господарства, формування загальнометодологічної основи економічної науки, що визначається обґрунтуванням доцільності, економії, раціоналізму, ранжуванням інтересів тощо. Водночас, саме така невіддільність фінансової думки від загального плину і змісту суспільствознавства підкреслює обумовленість її розвитку внутрішнім соціокультурними та економічними чинниками, роль зовнішніх філософських і наукових впливів.

Специфіка джерельної бази історії фінансової думки донаукового періоду її формування визначається потужним впливом ідеології просвітництва, гуманізму, філософії нового часу. Вже наприкінці XVI ст. в українській соціально-філософській літературі формуються основи ідеології громадянського гуманізму та правової держави. Зокрема, твори С. Оріховського-Роксолана, І. Вишенського, Ф. Прокоповича, І. Гізеля характеризуються переважанням нормативної складової, що відображає релігійний світогляд. Разом з тим, за своєю спрямованістю ці джерела мають великий прогресивний потенціал і формують основи наукового підходу до трактування і, що надзвичайно важливо, перетворення системи соціальних

відносин [14, с. 84].

Потужний вплив на концептуалізацію фінансової думки справили політичні та соціальні чинники, пов'язані з формуванням національних ринків і національних держав. Зокрема, історичні джерела, що відображають економічний світогляд населення і процес формування господарської та фінансової політики української Козацької держави – гетьманські універсали, історичні повісті та діаріуші козацької старшини, архіви шляхетства – засвідчують поширення ідей меркантилізму. Найбільш цінними документами, що містять інформацію про зародження фінансової думки у добу національно-визвольних змагань українського народу та побудови власної держави, є документи Богдана Хмельницького, Івана Виговського та інших гетьманів, літописи Г. Граб'янки та С. Величка, “Пакти і Конституції Законів та вольностей війська Запорізького” (1710 р.) П. Орлика, правничі трактати Г. Полетики про устрій Гетьманщини, “Накази” депутатам комісії укладення Зведення законів, “Прошення малороссийского шляхетства и старшин, вместе с гетманом, о восстановлении разных старинных прав Малороссии, поданное Екатерине II в 1764 году”, укладені за К. Розумовського та ін. [14, с. 84-85].

У першій половині XIX ст. розпочався процес становлення фінансової думки як самостійної галузі наукового знання, тому джерела цього періоду суттєво відрізняються від попереднього. Питання державного управління, організації державного господарства та його ресурсного забезпечення стали частиною теоретичного дискурсу в межах правничої та економічної наук. Вони розглядаються також у проектах політичних та адміністративних реформ, спрямованих на модернізацію держави. Разом з тим, остаточна втрата Україною державності призвела до того, що наукова і державна діяльність вітчизняних учених, мислителів і політичних діячів була спрямована на зміцнення інших держав, насамперед – Російської імперії. Джерелами вивчення історії фінансової думки у період становлення науки про державне господарство є праці Я. Козельського, С. Десницького, М. Балудянського, В. Каразіна, Т. Степанова, що представляють синтез класичних підходів до трактування економічних категорій та історико-етичних засад у розробленні проблематики державного управління, законодавства та державних фінансів [14, с.85].

Чи не найбільш плідним для розвитку фінансової науки є період другої половини XIX – початку XX ст., коли відбувалася ринкова трансформація вітчизняного господарського середовища, певна модернізація державних інститутів, а відтак – активна розробка теорії фінансів, обґрунтування митної, податкової, банківської, кредитної політики держави. Історичними джерелами вивчення історії фінансової думки цієї доби слугують навчальні курси поліцейського і фінансового права, політичної економії, основ фінансової

думки, фахові монографії та наукова публіцистика. Найбільш активним було розроблення прикладних аспектів фінансової політики, проте вони були підкріплені фундаментальними дослідженнями і ґрунтовними працями в галузі теорії та історії оподаткування, державного кредиту, бюджетного процесу, державних видатків тощо. Вивчення первинних наукових джерел другої половини ХІХ – початку ХХ ст., зокрема праць В. Незаюитовського, М. Бунге, М. Алексєєнка, П. Мігуліна, І. Патлаєвського, О. Миклашевського, Г. Симоненка, І. Янжула, М. Туган-Барановського, Л. Яснопольського, П. Кованька, К. Воблого, відкриває можливість зясувати, як саме були здобуті знання, які й сьогодні становлять теоретичну базу фінансової науки та концептуальні основи фінансової науки [14, с.85].

Питанням фінансів відомий літератор і громадський діяч І.Я. Франко присвятив понад 40 праць. Передусім, це роботи в яких аналізується фінансова політика Австро-Угорської імперії, характеризується діяльність багатьох фінансових установ, у тому числі комерційних банків, фінансових фондів, господарських товариств [24, с.70].

У 1883 р. І. Франко опублікував працю під назвою “Сила податкова Галичини”, де досліджував податкову систему імперії. Особливу увагу автор звертає на непосильний податковий тиск, що зумовлював тяжке економічне становище трудового люду; вбачає причину податкового тягара в надмірних непрямих податках, які завуальовують справедливий розподіл національного багатства між верствами населення на користь капіталу.

Усвідомлюючи роль податків у розподілі та перерозподілі фінансових ресурсів, автор регулярно критично оцінює проекти та звіти державного бюджету, гостро реагуючи на постійне збільшення податків для Галичини та зменшення видатків на її економічні й соціальні цілі. Водночас І.Я. Франко був впевнений, що розвиток фінансово-кредитних відносин сприятиме активізації господарського життя в країні [24, с. 70].

На межі ХІХ-ХХ ст.у зв'язку з посиленням етатизації економіки вагомим джерелом дослідження історії фінансової думки стають урядові документи, що відображають загальне спрямування, конкретні шляхи та форми розвитку фінансів. Зокрема, до таких джерел треба зарахувати щорічники міністерства фінансів, історичні огляди діяльності комітету міністрів, інформаційні видання про діяльність Державного банку, доповіді та робочі матеріали урядових комісій щодо впорядкування податків і бюджетної справи тощо [14, с.86].

Спроби теоретичного осмислення трансформації інституційної структури і, зокрема, фінансових інститутів в умовах світової війни, революційних подій та загально творчих змагань українського народу відображені у працях вчених-економістів і фінансистів-практиків, а саме: М. Туган-Барановського,

М. Довнар-Запольського, М. Кривецького, А. Ржепецького, Б. Мартоса, Л. Неманова та ін.

М.І. Туган-Барановський вперше відкрив сучасну інвестиційну теорію циклів. Ще 1894 р. опублікував працю “Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і вплив на народне життя”. Першим сформулював основний закон інвестиційної теорії циклів, відповідно до якого фази промислового циклу визначаються активністю інвестування. Збільшення інвестицій у галузях, що виготовляють засоби виробництва, призводить до мультиплікаційного процесу всіх елементів економічної активності [24, с. 71].

Розглядаючи внесок українських фінансистів у розвиток фінансової науки, не можна не звернути уваги на постать М. Добриловського. У своїх наукових твердженнях дотримувався західноєвропейської традиції ототожнення державних фінансів із державним господарством, а тому в фінансовій науці необхідно досліджувати способи одержання коштів для задоволення державних потреб.

У другій половині 1960-х років потреба наукового обґрунтування шляхів реалізації господарської реформи спричинила появу низки досліджень, у яких по-новому ставились питання фінансових відносин держави і підприємств, ролі вартості і прибутку при соціалізмі. Серед таких – праці О.Агафонова, В.Корнієнко, О.Лібермана, Я.Лінійчука, І.Лукінова, Ю.Пахомова, Д.Тимошевського, А.Чухна, І.Ястремського та ін. [14, с.87].

Починаючи з 1970-х років, у вітчизняній економічній літературі питання характеру і змісту фінансових відносин все більше пов’язується з проблемами економічного розвитку. Зокрема, джерелами вивчення проблематики обмеженості централізованих форм фінансування промисловості, взаємозв’язку успішності НТП та організаційно-фінансових відносин є праці О.Агафонова, П.Багрія, О.Василика, М.Герасимчука, А.Даниленка, В.Опаріна, В.Федосова, М.Чумаченка, С.Ямпольського та ін.

Окрім загальної теорії фінансів, об’єкт наукового інтересу професора О.Василика становлять державні фінанси, а саме бюджетна та податкова системи України. У праці “Податкова система України”, автор з’ясував теоретичні основи податків, методи та принципи оподаткування, історичні аспекти виникнення та розвитку податків, становлення та розвиток податкової системи в Україні. У праці “Бюджетна система України” О.Василик висвітлює теоретичні основи бюджету, його економічну сутність, стан і розвиток бюджетної системи держави, її складові принципи побудови.

Кардинальна зміна методологічних підходів до трактування змісту фінансової системи, обумовлена ринковою трансформацією економіки та здобуттям державної незалежності, визначає початок нового етапу в історії

вітчизняної фінансової науки. Джерелами вивчення новітніх уявлень українських вчених про напрями і засоби наповнення бюджету, зміцнення національної валюти, розбудови ефективної фінансової системи є ґрунтовні праці провідних фахівців у галузі фінансової науки А. Даниленка, В. Зимовця, М. Карліна, В. Козюка, А. Крисоватого, О.Кириленко, І.Луніної, В.Опаріна, К.Павлюк, І.Розпутенка, М.Савлука, А.Соколовської, В.Федосова, Н.Шелудько та ін. [14, с.87].

Проблеми розвитку фінансової системи України, становлення та особливості фінансового ринку України розглядає в своїй монографії “Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти)” професор В.Опарін [24, с.72].

Вагомий внесок у розвиток фінансової науки здійснив професор І.Бланк своїми монографіями. У працях “Стратегія і тактика управління фінансами”, “Управління прибутком”, “Управління активами”, “Управління формуванням капіталу”, “Управління фінансовою безпекою” та ін., він розкрив питання щодо формування активів підприємств, їх використання в операційній та інвестиційній діяльності, керування за формуванням прибутку підприємства в процесі його операційної, інвестиційної та фінансової діяльності, управління фінансовими ризиками тощо, визначив сучасні методи оптимізації обсягу та структури капіталу підприємств на етапі його утворення та в процесі розвитку.

Відомим у галузі фінансів підприємницьких структур є професор А.М. Поддєрьогін. У його підручниках “Фінанси підприємств”, “Фінансовий менеджмент” висвітлено такі питання фінансів на рівні підприємств: організація розрахунків і кредитування, формування і розподіл прибутку, оподаткування підприємств, організація обігових коштів і фінансування відтворення основних засобів, фінансове планування, фінансовий аналіз підприємства тощо.

На сьогодні необхідно поглиблювати дослідження фінансової науки з точки зору фінансової архітектоніки, зокрема більше уваги приділяти вивченню таких елементів фінансової архітектоніки як нормативного забезпечення розвитку та становлення фінансів, особливості становлення фінансової архітектоніки та функціонування фінансових систем, державних фінансів, місцевих фінансів, податків і податкової системи, фінансового ринку, міжнародних фінансів, фінансового менеджменту, фінансового аналізу, інформаційних систем і технологій у фінансах, статистичних способів та прийомів у фінансах, фінансів підприємств та фінансів домогосподарств.

Питання для самоконтролю

1. Визначте основні положення теорії Дж.М. Кейнса.
2. Розкрийте сутність кейнсіанства.
3. Яких ви знаєте українських вчених ХХ ст., котрі досліджували фінанси?
4. У чому полягає зміст теорії раціональних очікувань?
5. Які три основні типи фінансових політик виділяють?
6. Які вчені-економісти представляють класичну школу політичної економії?
7. Хто вважається засновником сучасного монетаризму?
8. Який вчений відкрив сучасну інвестиційну теорію циклів?
9. Послідовники якого напряму стратегічною метою фінансової політики бачать стабілізаційний вплив на фази економічного циклу?
10. Який відомий український літератор та громадський діяч присвятив питанням фінансів понад 40 праць?

Тестові завдання

1. У працях професора А.М. Поддєрьогіна висвітлено питання:

- 1) бюджетної та податкової системи України;
- 2) збільшення інвестицій у галузях, що виготовляють засоби виробництва;
- 3) організації обігових коштів і фінансування відтворення основних засобів, фінансового планування, фінансового аналізу підприємства;
- 4) ролі вартості і прибутку у соціально-орієнтованій економіці;
- 5) методів одержання коштів для задоволення державних потреб.

2. У працях професора І.О. Бланка висвітлено питання:

- 1) зміцнення національної валюти;
- 2) збільшення інвестицій у галузях, що виготовляють засоби виробництва;
- 3) розбудови ефективної фінансової системи;
- 4) податкової та бюджетної системи України;
- 5) керування за формуванням прибутку підприємства в процесі його операційної, інвестиційної та фінансової діяльності, управління фінансовими ризиками.

3. У працях професора О.Д. Василика висвітлено питання:

- 1) податкової та бюджетної системи України зміцнення національної валюти;
- 2) сучасних методів оптимізації обсягу та структури капіталу підприємств на етапі його утворення та в процесі розвитку збільшення інвестицій у галузях, що виготовляють засоби виробництва;
- 3) ролі вартості і прибутку у соціально-орієнтованій економіці;
- 4) збільшення інвестицій у галузях, що виготовляють засоби виробництва;
- 5) розбудови ефективної фінансової системи.

4. Видатним вченим М.І. Туган-Барановським сформульовано основний закон:

- 1) теорії раціональних очікувань;
- 2) інвестиційної теорії циклів;

- 3) монетарної теорії;
- 4) теорії випадкових блукань цін;
- 5) теорії економіки пропозиції.

5. Вчений, що довів, що саме інвестиції, а не заощадження, сприяють зростанню виробництва, яке призводить до зростання доходів і нових заощаджень (ефект мультиплікатора):

- 1) Д. Хаусман;
- 2) Е. Хансен;
- 3) Д. Рікардо;
- 4) Дж.М. Кейнс;
- 5) Р. Солоу.

6. У XVI – XVIII ст. основними джерелами вивчення фінансової науки на території України були:

- 1) партійні та державні документи, навчальна література, наукові видання;
- 2) праці мислителів, історичні документи;
- 3) монографічні дослідження, навчальна література, публікації в періодичних виданнях;
- 4) проекти урядових реформ;
- 5) навчальні курси поліцейського і фінансового права, політичної економії, основ фінансової науки.

7. Представником класичного напрямку фінансової науки, що вважав першоджерелом багатства працю, а гроші – товаром, який виокремився з маси інших товарів у результаті розвитку обміну, був:

- 1) А. Сміт;
- 2) Д. Коландер;
- 3) А. Вагнер;
- 4) К. Ерроу;
- 5) О. Бем-Баверк.

8. Прихильники цього напрямку (Е. Хансен, Р. Харрод, У. Хеллер) важливе значення в організації державного втручання в економіку відводили бюджету та бюджетній політиці:

- 1) посткейнсіанство;
- 2) монетаризм;
- 3) неокейнсіанство;
- 4) неоінституціоналізм;
- 5) економічний імперіалізм.

9. Представник фінансової науки класичного напрямку Д. Рікардо відкрив так званий:

- 1) парадокс Ерроу;
- 2) закон Вагнера;
- 3) принцип єдності суспільного та індивідуального господарства;

- 4) принцип порівняльної переваги;
- 5) принцип забезпеченості.

10. Відомий український літератор та громадський діяч, що присвятив питанням фінансів понад 40 праць:

- 1) Т. Шевченко;
- 2) І. Котляревський;
- 3) С. Руданський;
- 4) Г. Квітка-Основ'яненко;
- 5) І. Франко.

Практичні завдання

Завдання 1. Активи української банківської системи за перші півроку 2013 р. зуміли збільшитися лише на 6% – до 1,2 трлн грн. Тим не менше, ряд банків наростив свої активи в півтора-два рази. З десяти найбільш швидкозростаючих фінансових установ дев'ять належать українському бізнесу. Прокоментуйте перспективи розвитку банківської системи на сучасному етапі.

Завдання 2. У другому кварталі 2013 року обсяг первинних розміщень акцій (IPO) в світі збільшився більш ніж удвічі в порівнянні з першим кварталом. У квітні-червні сумарний обсяг IPO становив 42 млрд доларів проти 20 млрд доларів у січні-березні. Найбільшою угодою стало розміщення акцій страхового підрозділу Banco Do Brasil на загальну суму 5,7 млрд доларів. Чим, на вашу думку, зумовлено, збільшення обсягу первинних розміщень акцій у світі?

Завдання 3. У жовтні 2012 року країни єврозони запустили так званий Європейський механізм стабільності. ESM покликаний замінити 2 інші програми – Європейський інструмент фінансової стабільності (European Financial Stability Facility) та Європейський механізм фінансової стабілізації (European Financial Stabilization Mechanism). Новий механізм, який наділений, крім усього, і банківськими повноваженнями, є найбільшою у світі фінансовою інституцією з первинним капіталом у 700 млрд євро. Цей фонд зможе видавати країнам єврозони, у яких виникли проблеми, позики на суму до 500 млрд євро. Поясніть, на скільки вагомою буде роль даного механізму у фінансовій системі ЄС?

Завдання 4. Сервіс мікроблогів Twitter у вересні 2013 р. подав заявку на первинне розміщення акцій (IPO). Андеррайтером IPO Twitter стане банк Goldman Sachs. У 2013 р. Twitter оцінили в 10,5 млрд доларів, а за попередній рік компанія заробила близько 350 млн доларів. Станом на лютий 2013 р. у сервісу мікроблогів було 200 мільйонів активних користувачів. Прокоментуйте вплив сучасних соціальних мереж на глобальну фінансову систему.

Завдання 5. На сучасному етапі відбувається стрімкий розвиток віртуальної валюти Bitcoin, вартість якої становить вже більше 1000 доларів. Ще на початку березня 2013 р. віртуальна монета Bitcoin коштувала близько 35 доларів. Стати власником Bitcoin може будь-хто, купивши монети у інших, помінявши на біржах або емітувавши самостійно за допомогою спеціального ПЗ. Зараз у системі звертається близько 15 мільйонів монет, а всього їх може бути випущено не більше 21 мільйонів. Щоб монети не можна було витратити двічі, всі вони підписуються цифровим підписом, а зберігаються на комп'ютерах – в спеціальних “гаманцях”. Різке зростання курсу Bitcoin почався, коли на Кіпрі вибухнула банківська криза: держава пообіцяла вилучити до 10% коштів з депозитів більш ніж на

100 тисяч євро, банки закрилися, а всі операції з переказу грошей були зупинені. Які, на вашу думку, перспективи віртуальної валюти у майбутньому?

Завдання 6. За повідомленням Незалежної асоціації банків України (НАБУ), 2013 року активізувалася кіберзлочинність. Найчастіше намагаються списати гроші з клієнтських рахунків. За даними Української міжбанківської асоціації членів платіжних систем ЕМА, в січні-вересні 2013 р. було зроблено 257 таких спроб (загальна сума – 108,7 млн грн). Як заходи необхідно проводити банківським установам для попередження даного виду злочинності?

Завдання 7. Експерти National Bureau of Economic Research проаналізували діяльність всіх компаній на американському ринку з 1926 р. по 2011 р. І з'ясувалося, що рейтинг Шарпа (показник ефективності управління фондами, що враховує прибутковість і ризики) склав з 1976 р. рекордні 0,76 пункту лише для однієї компанії – Berkshire Hathaway. Це вдвічі вище, ніж середній показник американського фондового ринку за цей період – 0,39. Це також набагато вище показників всіх 196 найбільших інвестфондів США. (До речі, середній рейтинг Шарпа по галузі склав всього 0,37 пункту.) Berkshire Hathaway належить мільярдєрові Уоррену Баффету, що дозволило журналістам назвати його кращим інвестором у світі. У чому запорука успіху Уоррена Баффета?

Завдання 8. З моменту випуску Національним банком України інвестиційних монет в Україні їх реалізовано 45 789 шт. на суму 105,78 млн. грн., з них за 10 місяців 2013 року – 28 049 шт. на загальну суму 53,21 млн. грн. Найбільшим попитом в українців, як і раніше, користуються найдоступніші за вартістю інвестиційні монети – срібні номіналом 1 грн (1 унція) та золоті номіналом 2 грн (1/10 унції). Як впливатимуть інвестиційні монети, на вашу думку, на заощадження українців?

Завдання 9. З початку 2014 р. Міністерство фінансів України вперше почне продавати населенню гривневі казначейські зобов'язання. Це гарантовані державою цінні папери номіналом 5 тис. грн і 10 тис. грн із терміном обігу два або три роки. Всього в майбутньому році планують продати таких паперів на суму до 3 млрд грн. Відомо, що ставка буде фіксованою. Окрім того, чиновники обіцяють у разі зміни курсу гривня-долар перераховувати суму, вкладену українцями в казначейські папери. Вкажіть, чи зможуть казначейські зобов'язання стати альтернативою депозитам?

Завдання 10. “Українська біржа” планує запустити “ринок залучення капіталу”, що припускає надання послуг із залучення інвестицій для невеликих компаній. Мова фактично йде про проведення на Українській біржі міні-ІРО для залучення інвестицій в невеликі і швидкозростаючі компанії. Які перспективи розвитку даного ринку в Україні?

Перелік посилань

1. Дози Дж. Экономическая координация и динамика: некоторые особенности альтернативной эволюционной парадигм / Дж. Дози // Вопросы экономики. – 2012. – № 12. – С. 31-60.
2. El-Navary D. Regulation Islamic Financial Institutions: The Nature of the Regulated / Dahlia El-Navary, Wafic Graiss, Zamir Iqbal // World Bank Policy Research Working Paper. – 2004. – № 33227, March.
3. Економічне зростання на засадах справедливості: Український погляд / Під ред. Дж. Хансена та В. Нанівської. – К.: Світовий банк, 1999. – 189 с.

4. Эрроу К.Дж. Коллективный выбор и индивидуальные ценности / К.Дж. Эрроу; науч. ред., авт. предисл., послесл. Ф.Т. Алескеров; пер. с англ. – М.: ИД ГУ-ВШЭ. 2004. – 204 с.
5. Єфименко Т.І. Актуальні проблеми трансформації економічних теорій в умовах глобальних змін / Єфименко Т.І. // Фінанси України. – 2013. – № 5. – С. 7–18.
6. Fama E.F. Banking in the Theory of Finance // Journal of Monetary Economics.– 1980.– #6. – Pp. 39–57.
7. Кейнс Дж.М. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, процента та грошей: Реферат-дайджест / Асоціація українських банків: Вершини економічної думки; В.М. Фещенко (референт-уклад.). – К., 1999. – 189 с.
8. Коландер Д. Финансовый кризис и провалы современной экономической науки / Д. Коландер, А. Кирман, Г. Фельмер // Вопросы экономики. – 2010. – № 6. – С. 10-25.
9. Колесников О. В., Бойко Д. І., Коковіхіна О. О. Історія грошей та фінансів. 2-ге видання виправлене та доповнене: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 140 с.
10. Кругман П. Возвращение Великой депрессии? Мировой кризис глазами нобелевского лауреата / П. Кругман; пер. с англ. В.Н. Егорова; под общ. ред. М.Г. Делягина, Л.А. Амелехина. – М.: Эксмо, 2009. – 336 с.
11. К созданию институциональной политической экономики / Р. Буайе, Э. Бруссо, А. Кайе, О. Фавро; пер. с фр. // Экономическая социология. – 2008. – Т.9, № 3. – С. 17-24.
12. Леоненко П.М. Методологія аналізу наукових шкіл у економічній і фінансових науках / Леоненко П.М. // Фінанси України. – 2013. – № 5. – С. 31–49.
13. Либман А.М. Экономическая теория и социальные науки об экономике: некоторые направления развития / А.М. Либман. – М.: Ин-т экономики РАН, 2007. – 305 с.
14. Небрат В. Характеристика джерел вивчення історії фінансової думки України / Небрат В. // Вісник ТНЕУ. – 2012. – № 2. – С. 83–88.
15. Orphanidies A. Money, Inflation and Growth / A. Orphanidies, R. Solow // Handbook of Monetary Economics. Vol. 1 / eds: В.М. Friedman, F.H. Hahn. – Elsevier Science Publishers B.V., 1990. – P. 224-261.
16. Полтерович В.М. Кризис экономической теории / В.М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 1998. – № 1. – С. 46-56.
17. Полтерович В.М. Становление общего социального анализа / В.М. Полтерович // Общественные науки и современность. – 2011. – № 3. – С. 101-111.
18. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / В.С. Афанасьев (пер. с англ.). – М.: Эксмо, 2007. – 957 с.
19. Стиглиц Дж.Ю. Глобализация: тревожные тенденции / Г.Г. Пирогов (пер. с англ.). – М.: Мысль, 2003. – 304 с.
20. Стиглиц Дж. О реформе международной валютно-финансовой системы: уроки глобального кризиса: доклад Комиссии финн экспертов ООН / Дж. Стиглиц – М. : Междунар. Отношения, 2012. – 528 с.
21. Сунцова О.А. Методологічні та теоретичні засади фінансової науки: ретроспективний аналіз / Сунцова О.А. // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 3(93). – С. 9–16.
22. Сухарев О.С. Закон Вагнера и модели развития экономики / О.С. Сухарев, В.В. Нехорошев // Экономический анализ: теория и практика. – 2011. – № 21 (228). – С. 2-10.
23. Теории прибавочной ценности. – Т. 3: От Рикардо к вульгарной экономии / С. Салитан (пер.). – Ленинград: Коммунистический университет Зиновьева, 1924. – 407 с.
24. Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посіб. / За ред. В.І. Оспіщева. – К.: Знання, 2008. – 567 с.

25. Фримен К. Як час спливає: від епохи промислових революцій до трансформаційної революції / К. Фримен, Ф. Лука; пер. з англ. Р. Ткачука. – К.: ВД “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 510 с.
26. Хаусман Д. Философия экономики. Антология / под ред. Д. Хаусмана; пер. с англ. – М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2012. – 520 с.
27. Хикс Дж. Теория экономической истории / Б.М. Болотин (пер. с англ.). – 2-ое стер. изд. – М.: НП «Журнал Вопросы экономики», 2006. – 223 с.
28. Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. та ін. Теорія фінансів: Підручник / За ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.

РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСІВ

- 2.1. Сутність нормативного забезпечення фінансів
- 2.2. Нормативно-законодавче забезпечення державних фінансів
- 2.3. Нормативно-законодавче забезпечення муніципальних фінансів
- 2.4. Нормативно-законодавче забезпечення фінансів підприємств

Питання для самоконтролю

Тестові завдання

Практичні завдання

Перелік посилань

2.1. Сутність нормативного забезпечення фінансів

Система законодавства складається в результаті видання правових норм, закріплення їх в офіційних актах та систематизації цих актів і має складну структуру. Частіше під системою законодавства мають на увазі сукупність нормативно-правових актів, в яких об'єктивуються внутрішні змістові та структурні характеристики права. Збіг між системою права і системою законодавства в межах від окремої норми до права в цілому не є абсолютним. В цих межах вони існують самостійно, оскільки мають свою специфіку та власні тенденції розвитку [1].

Залежно від підстав (критеріїв) виділяють кілька видів систем законодавства: горизонтальну, вертикальну, федеративну, комплексну [3]. *Горизонтальна (галузева) побудова системи* законодавства обумовлена предметом правового регулювання - фактичними суспільними відносинами. На основі цього критерію відокремлюються галузі законодавства, що відповідають галузям системи права (конституційне право – конституційне законодавство, трудове право – трудове законодавство, фінансове право – фінансове законодавство тощо). *Вертикальна (ієрархічна) побудова* відображає ієрархію органів державної влади та нормативно-правових актів за їх юридичною силою. Серед сучасних тенденцій розвитку системи права можна назвати процес поступового нагромадження нормативного матеріалу та розподіл його за структурними блоками (інститутами, галузями). Наявна тенденція до уніфікації зазначених блоків дає підстави для підвищення ефективності правового регулювання. При цьому зазначений процес тягне за собою утворення нових інститутів (банківське, податкове право). У свою чергу тенденції вдосконалення законодавства пов'язують зі створенням нових комплексних галузей законодавства (зокрема, банківського законодавства, приватизаційного,

податкового тощо), що є значним чинником впливу на реальне розв'язання економічних та соціальних питань. У зв'язку з удосконаленням законодавства, яке тягне за собою зменшення розриву між чинним правом та зміненими суспільними відносинами, система законодавства наближається до власного ідеалу – системи права, від чого все чіткішою стає відповідність останньої системи системі суспільних відносин.

Нормативно-правовий акт – це письмовий документ компетентного органу держави або самого народу, в якому закріплюються встановлені та забезпечувані державою формально обов'язкові правила фізичної поведінки суб'єктів суспільного життя [5].

Порівняно з іншими джерелами права, нормативно-правовий акт має ряд істотних переваг. Зокрема:

- він найбільш чітко, повно і однозначно формулює права і обов'язки суб'єктів суспільного життя;
- дає можливість найшвидше і найповніше довести зміст норм права до суб'єктів суспільного життя;
- дає можливість та створює умови для адекватного (належного) і однакового розуміння норм права;
- дає можливість оперативно реагувати на потреби правового регулювання, змінюючи, встановлюючи чи скасовуючи відповідну правову норму;
- нормативно-правові акти найбільш повно і легко можуть бути систематизовані, що сприяє полегшенню користування ними, крім того, вони дають можливість для узгодження і впорядкування чинних правових норм.

Юридичні властивості нормативно-правових актів такі:

- вони є волевиявленням держави або всього народу, тобто приймаються тільки державними або іншими органами, які мають відповідні державно-владні правотворчі повноваження, і є їхнім одностороннім волевиявленням;
- містять у собі правові норми;
- мають зовнішню форму у вигляді письмового документу встановленої форми;
- володіють юридичною силою, яка відображає їхнє співвідношення з іншими нормативно-правовими актами, місце і роль у системі законодавства та правового регулювання.

Юридична сила – це специфічна властивість нормативно-правових актів, яка відображає їхнє співвідношення і взаємозалежність за формальною обов'язковістю та визначається місцем правотворчого органу в апараті держави.

Головним критерієм поділу нормативно-правових актів є їхня юридична сила. Вони, відповідно, поділяються на закони та підзаконні нормативно-правові акти.

Отже, за юридичною силою нормативно-правові акти поділяються:

Законодавчі акти:

- 1) Конституція України – Основний Закон держави.
- 2) Закони, прийняті на референдумі;
- 3) Закони України, прийняті Верховною Радою України;

Підзаконні нормативно-правові акти:

- 4) **постанови** ВР України;
- 5) нормативно-правові акти Президента України – **укази** Президента України;
- 6) нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України – **постанови** Кабінету Міністрів України;
- 7) нормативно-правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади – **накази**.
- 8) нормативно-правові акти державних адміністрацій – **розпорядження** Голови адміністрації, **накази** керівників відділів і управлінь,
- 9) нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування – **рішення** відповідної ради, **розпорядження** сільського, селищного, міського голови, **рішення** виконавчого комітету відповідної ради.
- 10) локальні нормативно-правові акти – **нормативні накази** керівників державних установ і організацій різних форм власності.

***Закон** – це нормативно-правовий акт органу законодавчої влади держави або самого народу, який приймається та змінюється в особливому порядку, регламентує найважливіші суспільні відносини і має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів.*

Юридичні властивості закону:

- він є нормативно-правовим актом органу законодавчої влади, тобто вищого представницького органу держави або самого народу. В Україні право приймати закони належить Верховній Раді України та безпосередньо народів шляхом проведення всенародного голосування (референдуму);
- закони встановлюються для регулювання найважливіших питань суспільного і державного життя. Зокрема ст. 92 Конституції говорить, що виключно законами України визначаються: права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; тощо.
- він має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативних актів. Тобто акти всіх інших органів держави повинні відповідати закону і не суперечити

йому, крім того, закон може бути скасований або змінений лише тим суб'єктом, який його встановлював;

– для законів встановлюється особливий порядок їхнього прийняття і введення в дію, який закріплюється у конституції та інших спеціальних законах.

Закріплена в законах обов'язкова послідовність певних дій зі створення законів називається **законодавчим процесом**.

За значенням і місцем законів у системі законодавства вони поділяються на:

– *Конституція України* є основним законом держави, в якому закріплюються основи суспільного, економічного і політичного устрою країни, правове становище особи, її права та обов'язки, форма правління та форма державного устрою, порядок організації та компетенція органів законодавчої, виконавчої та судової влади

– *Конституційні закони* – закони з питань, безпосередньо врегульованих Конституцією, які конкретизують її положення або вносять до неї зміни і приймаються в особливому порядку. Наприклад «Про громадянство», «Про загальний військовий обов'язок» та ін.

– *звичайні або біжучі закони* – нормативні акти, які приймаються на основі Конституції і визначають основи правового регулювання суспільних відносин у певній сфері (наприклад, Закон України «Про освіту»). Звичайні закони приймаються простою більшістю від конституційного складу ВР України.

– *надзвичайні закони* – нормативні акти тимчасового характеру, які приймаються за надзвичайних обставин і можуть призупиняти дію чинних у відповідній сфері законів (наприклад, для забезпечення безпеки громадян у разі катастрофи, епідемії тощо).

– *допоміжні закони* – нормативні акти, які затверджують, змінюють, зупиняють, скасовують, денонсують інші акти або мають допоміжне значення для їх застосування (Закон України «Про ратифікацію Протоколу до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах»).

Підзаконні нормативно-правові акти – це нормативні акти компетентних органів, що видаються на підставі закону, відповідно до закону, для його виконання і не повинні суперечити йому.

Підзаконність нормативно-правових актів не означає їх меншої юридичної обов'язковості. Проте, їх юридична сила не має такої ж загальності та верховенства, як це властиво законам. Хоча вони посідають важливе місце в усій системі нормативного регулювання, оскільки забезпечують виконання законів шляхом конкретизованого нормативного регулювання всього комплексу суспільних відносин.

Підзаконні нормативно-правові акти являють собою чітко визначену ієрархічну систему, кожен елемент якої відрізняється один від одного за юридичною силою. Юридична сила підзаконних нормативних актів залежить від становища органів держави, які видають ці акти, їх компетенції, а також характеру і призначення самих актів [8]. Акт нижчої державної інстанції повинен знаходитися не лише «під законом», а й «під» нормативними актами усіх вищих державних органів, яким він покликаний відповідати. Наприклад, акти Міністерства освіти повинні відповідати не лише Закону про освіту, а й нормативним документам Президента, Кабінету Міністрів, Міністерства фінансів.

Види підзаконних нормативно-правових актів в Україні [1]:

1. *Нормативно-правові акти Верховної Ради України: постанови ВР України.* Як правило, це постанови про порядок введення в дію того чи іншого закону.

2. *Нормативно-правові акти Президента України.* Відповідно до ст. 106 Конституції Президент України на основі Конституції в межах своїх повноважень видає нормативні акти у формі указів. Наприклад: Указ Президента України: «Про порядок оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності».

3. *Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України.* КМУ – вищий орган у системі органів виконавчої влади – в межах своєї компетенції видає нормативні акти у формі постанов, які є обов'язковими до виконання (ст. 117 Конституції). Наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок та терміни дії галузевих стандартів і прирівняних до них інших нормативних документів колишнього СРСР».

4. *Нормативно-правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.* Міністри, керівники державних комітетів та центральних органів державної влади зі спеціальним статусом в межах компетенції видають нормативні акти у формі наказів (ст. 117 Конституції). Вони, як правило поширюються на осіб, що перебувають у системі службового підпорядкування відповідного міністерства. У випадках, коли вони торкають прав і свобод громадян або мають міжвідомчий характер, вони є обов'язковими до виконання іншими суб'єктами права.

Наказами міністерств та інших центральних органів державної влади затверджують такі нормативні акти, як *інструкція, положення, порядок*. Наприклад, Порядок розподілу додаткових коштів між обласними бюджетом та бюджетами територіальних громад, затверджений Наказом Мінфіну України від 3 листопада 2000 р.

5. *Нормативно-правові акти органів місцевої виконавчої влади.* Виконавчу владу в областях і районах здійснюють місцеві державні адміністрації. Голова обласної або районної адміністрації в межах своїх повноважень і на виконання Конституції і законів України, актів Президента та КМУ, міністерств та інших центральних органів державної влади видає *розпорядження*, обов'язкові для всіх органів, підприємств, установ та організацій, посадових осіб та громадян, які знаходяться на відповідній території. Керівники управлінь, відділів та інших структурних підрозділів адміністрації видають *накази*.

6. *Нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування.* Органами місцевого самоврядування є сільські, селищні, міські, районні, обласні ради та сільський, селищний, міський голова. Органи місцевого самоврядування при виконанні своїх функцій приймають *рішення*, які є обов'язковими для виконання на відповідній території (ст. 144 Конституції). Сільський, селищний, міський голова видає *розпорядження*. Виконавчий комітет сільської, селищної, міської ради приймає *рішення*.

7. *Локальні нормативно-правові акти.* До локальних нормативних актів належать акти, що видаються державними установами та організаціями всіх форм власності для регламентації своїх внутрішніх питань і які поширюються на членів цих організацій (наприклад, нормативні накази керівників підприємств, Правила внутрішнього трудового розпорядку, Положення про порядок накладення дисциплінарних стягнень тощо). Акти цієї групи спрямовані на деталізацію вимог загальної норми права стосовно умов діяльності відповідного колективу.

2.2. Нормативно-законодавче забезпечення державних фінансів

Нормативне забезпечення державних фінансів здійснюється такими головними законодавчими актами, як:

- 1) Конституція України;
- 2) Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI;
- 3) Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI;
- 4) Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI;
- 5) Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 № 3393-VI;
- 6) Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI;
- 7) Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI;

- 8) Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV;
- 9) Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV;
- 10) Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV;
- 11) Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV;
- 12) Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III;
- 13) Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III;
- 14) Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III;
- 15) Водний кодекс України : Закон України від 06.06.1995 № 213/95-ВР;
- 16) Кодекс торговельного мореплавства України : Закон України від 23.05.1995 № 176/95-ВР;
- 17) Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII;
- 18) Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X;
- 19) Житловий Кодекс Української РСР : Закон України від 30.06.1983 № 5464-X;
- 20) Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII;
- 21) Про засади запобігання та протидії корупції : Закон України від квітня 2011 року № 3206-177;
- 22) Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо повернення державного контролю та виробництва державними підприємствами документів та бланків, які потребують використання спеціальних елементів захисту : Закон України від 4 липня 2013 року № 399-VII.
- 23) Про Державний бюджет України на 2013 рік : Закон України від 06.12.2012 № 5515-VI

Підзаконними нормативно-правовими актами є:

- 1) Про затвердження Кодексу етики працівників підрозділу внутрішнього аудиту : Наказ Мінфін України від 29.09.2011 № 1217. – Зареєстровано: Мін'юст України від 17.10.2011 № 1195/19933;
- 2) Про затвердження Кодексу поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належить здійснення управління кордонами : Наказ МВС України, МЗС України, Мінфін України, Адміністрація Держкордонслужби, Головержслужба України від 05.07.2011 № 330/151/809/434/146 Зареєстровано: Мін'юст України від 27.07.2011 № 922/19660;
- 3) Про затвердження Кодексу поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належать оформлення та видача документів, що посвідчують

особу : Наказ МВС України, МЗС України, Мінінфраструктури України, Головдержслужба України від 14.06.2011 № 319/149/145/145 Зареєстровано: Мін'юст України від 24.06.2011 № 784/19522;

4) Кодекс поведінки щодо забезпечення безпеки і збереження радіоактивних джерел : Договір МАГАТЕ від 08.09.2003;

5) Про схвалення Кодексу професійної етики внутрішніх аудиторів банківських установ та Змін до Методичних вказівок щодо застосування стандартів внутрішнього аудиту в комерційних банках України Постанова Національного банку України від 12.02.2003 № 50;

6) Глобальний етичний кодекс туризму Міжнародний документ Всесвітньої туристичної організації від 01.10.1999;

7) Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2013 - 2015 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2013 р. №320;

8) Про затвердження Порядку надання кредитів позичальникам Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 № 1231;

9) Про розподіл у 2012 році нерозподіленого обсягу додаткової дотації на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.12.2012 № 1061-р;

10) Про розподіл у 2012 році нерозподіленого обсягу додаткової дотації на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.12.2012 № 1048-р;

11) Основні напрями бюджетної політики на 2013 рік : постановою Верховної ради України від 22 травня 2012 року;

12) Про схвалення проекту основних напрямів бюджетної політики на 2014 рік : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 березня 2013 р. № 213-р;

13) Про внесення змін до Положень про територіальні органи Державної казначейської служби України : Наказ Міністерства фінансів України від 10.09.2013 № 802;

14) Про внесення змін до Правил складання паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання: Наказ Міністерства фінансів України від 09.09.2013 №800;

15) Про затвердження Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів: Наказ Міністерства фінансів України від 03.09.2013 №787;

- 16) Про затвердження Змін до бюджетної класифікації: Наказ Міністерства фінансів України від 02.09.2013 № 786
- 17) Про затвердження Порядку повідомлення суб'єкта первинного фінансового моніторингу про факт початку досудового розслідування (або про факт закриття кримінального провадження в ході досудового розслідування) та інформування суб'єктів фінансового моніторингу про прийняті судами рішення: Наказ Міністерства фінансів України від 26.07.2013 №695;
- 18) Про затвердження Змін до Інструкції про службові відрядження в межах України та за кордон: Наказ Міністерства фінансів України від 19.07.2013 №667;
- 19) Про затвердження технологічних карток адміністративних послуг, які надаються у сфері виготовлення бланків цінних паперів: Наказ Міністерства фінансів України від 21.05.2013 №530;
- 20) Про затвердження інформаційних карток адміністративних послуг, які надаються у сфері виготовлення бланків цінних паперів: Наказ Міністерства фінансів України від 21.05.2013 №529;
- 21) Про затвердження технологічних карток адміністративних послуг, які надаються у сфері випуску та проведення лотерей: Наказ Міністерства фінансів України від 20.05.2013 №523;
- 22) Про затвердження інформаційних карток адміністративних послуг, які надаються у сфері випуску та проведення лотерей: Наказ Міністерства фінансів України від 15.05.2013 №510;
- 23) Про затвердження Методичних рекомендацій щодо заповнення форм фінансової звітності: Наказ Міністерства фінансів України від 28.03.2013 №433;
- 24) Про затвердження Принципів опрацювання одержаної від суб'єктів первинного фінансового моніторингу інформації про операції, що підлягають фінансовому моніторингу, та критеріїв аналізу таких операцій: Наказ Міністерства фінансів України від 18.03.2013 №397;
- 25) Про затвердження Програми управління державним боргом на 2013 рік : Наказ Міністерства фінансів України від 21.02.2013 №277;
- 26) Про доповнення бюджетної класифікації: Наказ Міністерства фінансів України від 09.01.2013 №5;
- 27) Про Положення про Міністерство фінансів України: Указ Президента України від 8 квітня 2011 року № 446/2011.

2.3. Нормативно-законодавче забезпечення муніципальних фінансів

Сьогодні цілком очевидним стає те, що система місцевих органів влади повинна бути відроджена на новій основі та стати одним із фундаментальних принципів будівництва вітчизняних інститутів демократії. Ефективне функціонування місцевої влади у будь-якій країні неможливе за відсутності правового забезпечення умов відповідної діяльності місцевих органів влади.

Система правових актів, які встановлюють організацію місцевих органів влади, структурована в різних країнах по-різному.

В Європі інтегруючу роль виконує Європейська хартія місцевого самоврядування, ратифікована більшістю європейських країн, з 1988 р. підписання Хартії є обов'язковою умовою вступу до Ради Європи. Крім Хартії, окремі питання діяльності місцевих органів влади можуть регулюватися й іншими міжнародно-правовими актами, наприклад Європейською хартією прав людини. Конгрес місцевих і регіональних влад Європи розробляє Європейську хартію регіонального самоврядування [6], що буде потім запропонована на затвердження Раді Європи і відкрита для підписання країнам, що входять до її складу.

Питання організації і діяльності місцевих органів влади регулюються конституціями, які у різному обсязі регламентують організацію місцевих органів влади. Так, у країнах з федеративним політико-територіальним устроєм національні конституції можуть регламентувати організацію і діяльність органів місцевої влади досить детально (Австрія, Мексика, Бразилія), лише згадувати про них у стислих і лаконічних формулюваннях (Німеччина), взагалі не торкатися цього питання, залишаючи правове регулювання місцевих органів виключно на розсуд суб'єктів федерації (Австралія, США, Швейцарія). Але, як правило, національні конституції федеративних країн регулюють лише основні принципи діяльності місцевих органів влади, покладаючи в основному правове регулювання на суб'єктів федерації (Німеччина, Канада, Російська Федерація).

В унітарних державах обсяг конституційного регулювання також різний. У конституціях ряду унітарних держав органам місцевої влади відведені спеціальні розділи і глави про порядок їх формування і діяльності, наприклад, у Конституції Італії (глава V), Японії (глава VIII), Нідерландів (глава IV). Розділи, присвячені місцевому управлінню, містяться й в конституціях Болгарії (глава VII), Угорщини (розділ IX), Польщі (розділ VII).

Англосаксонські країни віддають перевагу окремим законам та іншим актам, присвяченим регулюванню певного аспекту діяльності органів місцевої влади. У результаті загальний статус місцевих органів формується на основі

багатьох рівнозначних нормативних актів, один з яких може регулювати деякі повноваження, інший – окремі питання фінансового забезпечення або організаційних структур тощо (ряд законів про місцеве управління в Великобританії, наприклад, Закони про місцеве управління 1985, 1998, 1999, 2000 рр. та ін.). В останнє десятиліття багато англосаксонських країн прагнуть також кодифікувати своє муніципальне право (Ірландія, ряд штатів США), однак вони ще далекі від того, щоб остаточно перейти від характерних для англосаксонського права консолідованих актів до дійсних кодексів французького зразка.

Крім загальних актів діяльності місцевих органів безпосередньо стосуються також і закони, що відносяться до інших галузей права (адміністративного, фінансового та ін.), наприклад закони про комунальні податки 1928 і 1965 рр. у Швеції, житловий закон 1985 р. у Великобританії.

Практично в усіх країнах окремі аспекти діяльності місцевих органів можуть регулюватися й підзаконними актами: міністерськими циркулярами, постановами, розпорядженнями тощо. Залежно від конкретної ситуації такі акти можуть мати як обов'язковий, так і рекомендаційний характер [4].

Певну специфіку має правове регулювання місцевого управління в ряді англосаксонських країн. Так, важливим елементом правового статусу місцевих органів влади в США є муніципальні хартії, що існують у більшості муніципалітетів країни. У Великобританії та в деяких інших англосаксонських країнах поряд із загальнонормативними законами приймаються й так звані «місцеві» або «приватні» парламентські акти (Local Acts), кожний з яких адресовано якому-небудь конкретному муніципалітету. Подібні акти, як правило, приймаються з ініціативи самого муніципалітету.

Слід зазначити й важливу роль судової практики у визначенні прав і статусних характеристик місцевих органів влади в США, Великобританії та інших країнах загального права. Сучасні країни англосаксонського права еволюціонують у бік визнання більшої ролі закону як джерела права. В жодному разі не слід недооцінювати ролі судових рішень у правовому регулюванні діяльності місцевих органів, але закон все частіше стає основним джерелом права в цій галузі.

Нарешті, багато питань внутрішньої організації діяльності місцеві органи вирішують самостійно шляхом видання власних правових актів.

Якщо ж розглядати питання щодо правового регулювання відносно державного устою, то в унітарних державах (Італія, Японія, Нідерланди, Угорщина, Румунія, Болгарія, Польща та ін.) правове положення місцевого управління визначається, як правило, центральною владою. Основи закріплюються в конституціях. Навіть постсоціалістичні держави, які раніше

відмовлялися від принципів незалежності місцевих органів, конституційно визнали ідею місцевого самоуправління. Лише конституція Румунії не вживає терміна «місцеве самоврядування», замінивши його поняттям «місцева автономія». Як правило, у кожній країні приймається спеціальне законодавство, присвячене організації місцевого самоврядування. Воно доповнюється численними договорами центральної адміністрації з місцевою владою, а часом також актами делегованого і регламентарного законодавства. У федеративних державах (Німеччина, Канада, Росія, США) визначення статусу органів місцевого самоврядування нерідко відноситься до виняткової компетенції суб'єктів федерації. Так, у США дане положення було сформульовано ще в 1868 р. У деяких федеративних державах централістські начала дуже сильні, і федерація сама встановлює основи організації і діяльності органів місцевого самоврядування. Наприклад, у конституції Австрії докладно регулюються структура органів місцевого управління і повноваження окремих посадових осіб. Однак детальна регламентація управління на місцях центральною владою все-таки більш характерна для федеративних держав Латинської Америки й Азії.

У будь-якому разі практично в усіх країнах з розвинутим демократичним устроєм розділ, присвячений місцевому самоврядуванню, закріплений як у конституції, так і у поточному законодавстві.

Приступаючи до розгляду правового статусу органів місцевої влади в Україні, необхідно зазначити наявність різних видів нормативно-правових актів, що мають свої особливості, певну ієрархію, яка визначає різний ступінь регулюючого впливу на діяльність цих органів.

I. Перше місце посідає Конституція, що має силу прямої дії, одними з основних питань якого є визначення структури влади (в системі поділу влади), системи органів державної влади і місцевого самоврядування, регулювання їх взаємовідносин, порядок формування, функції, компетенції. Повноваження місцевих органів виконавчої влади закріплені у розділі VI «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади» (статті 113-120). Місцевому самоврядуванню присвячений спеціальний розділ XI Конституції (статті 140-146) [6]. Конституція України вивела місцеве самоврядування на рівень одного з провідних інститутів громадянського суспільства, характеризуючи його як елемент конституційного ладу, системи народовладдя і конституційного статусу особистості в Україні.

Особливе місце в системі законодавства займають загальновизнані принципи і норми міжнародного права і міжнародні договори, які відповідно до ст. 9 Конституції є частиною національного законодавства. Мова йде про міжнародні акти, що стосуються питань організації та діяльності місцевих

органів влади, такі як Всесвітня декларація місцевого самоврядування 1985 р. Європейська хартія місцевого самоврядування, розроблена і прийнята Радою Європи з ініціативи Постійної конференції місцевих і регіональних органів влади в Європі 15 жовтня 1985 р. у Страсбурзі і ратифікована Верховною Радою України 15 липня 1997 р. [6]. Можна також згадати Європейську хартію міст, затверджену на рівні Ради Європи постійною конференцією громад і регіонів Європи 17 березня 1992 р., Європейську хартію комунальних і регіональних фінансів ради громад і регіонів Європи, що доповнила Європейську комунальну Хартію; Декларацію про принципи місцевого самоврядування в державах-учасницях Співдружності, прийняту Міжнародною Асамблеєю держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав 29 жовтня 1994 р. Важливу роль відіграють й такі міжнародні політико-правові документи, як комюніке, декларації, двосторонні і багатосторонні договори й угоди тощо, що торкаються регіонального виміру. Найбільш значну роль у цьому напрямку відіграють такі міжнародні організації, як ЄС, ОБСЄ, Рада Європи, а також спеціалізовані на європейському регіоналізмі інститути – Конгрес місцевих і регіональних влад Європи, Асамблея регіонів Європи, Комітет регіонів ЄС та ін.

Питання про пріоритет норм міжнародного права, в даному випадку – Європейської хартії місцевого самоврядування, над нормативно-правовими актами України не має однозначного вирішення серед науковців і практиків. Але слід зазначити, що на підставі ст. 9 Конституції України, яка містить положення про пріоритет норм міжнародного права, і в цьому сенсі норми міжнародного права, інкорпоровані в національне законодавство, мають таку ж обов'язкову силу, як і безпосередньо акти національного законодавства. Як вважає Д. В. Ходаковський, оскільки Європейська хартія регулює найважливіший «зріз» прав і свобод людини і громадянина – можливість їх реалізації на місцевому рівні, то вона повинна мати пріоритет і над актами органів місцевого самоврядування.

Конституційні положення про місцеві органи влади знаходять своє подальше вираження в поточному законодавстві.

II. Отже, другу групу становлять закони України, прийняті на основі Конституції України, які відносно регулювання функціонування органів місцевої влади можна поділити на дві підгрупи:

1. Спеціальні закони про органи місцевої влади, в їх числі Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997), «Про місцеві державні адміністрації» (1999), «Про службу в органах місцевого самоврядування» (2001), «Про органи самоорганізації населення» (2001), «Про державну службу»

(1993), «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (1998), «Про асоціації органів місцевого самоврядування» (2009) та ін.

2. У свою чергу інші закони як «тематичні» також регулюють ті чи інші сторони діяльності місцевої влади (в галузі освіти, культури, охорони здоров'я, житлового фонду, регулювання земельних відносин, підприємництва, захисту прав споживачів і т.ін.), їх взаємин з державними органами, господарюючими суб'єктами. Тому до другої підгрупи умовно можна віднести закони, що становлять законодавчу основу інших галузей права (адміністративної, житлової, податкової тощо), але в яких тією чи іншою мірою розглядаються питання щодо органів місцевої влади. Необхідно звернути увагу також на вплив на діяльність місцевих органів та їх посадових осіб таких нормативних актів, як акти Всеукраїнських референдумів.

III. Регулювання питань органів місцевої влади здійснюється і в інших нормативних актах. Тому до третьої групи можна віднести підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють питання діяльності місцевих органів влади. Це Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України.

Особливе місце посідають Рішення Конституційного Суду України. Слід зазначити, що ні українська правова теорія, ні практика не визначають, яке місце займають в правовій системі рішення Конституційного Суду, що містять офіційне тлумачення норм Конституції. Фактично такі рішення мають характер судового прецеденту, теоретично спростовуваного вітчизняною юридичною наукою.

IV. Четверту групу нормативно-правового регулювання питань організації і діяльності органів місцевої влади становлять їх власні акти, тобто нормативні акти, прийняті місцевими референдумами, органами виконавчої влади і місцевого самоврядування, їх посадовими особами. Тут також можна виділити декілька підгруп.

1. Перша – це статут муніципальних утворень, який є важливим джерелом на місцевому рівні і який по суті можна вважати малою конституцією співтовариства громадян. Відповідно до ст. 19 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» представницький орган місцевого самоврядування на основі Конституції України та в межах цього Закону може прийняти статут територіальної громади села, селища, міста, який підлягає державній реєстрації в органах Міністерства юстиції України.

У статутах можуть визначатися і закріплюватися положення, що стосуються питань місцевого значення, порядок формування та організація діяльності рад, порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання, порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради, порядок організації громадських слухань та ін. [6].

Безумовно, оскільки статuti органів місцевого самоврядування покликані забезпечити реалізацію конституційного права громадян на участь у місцевому самоврядуванні, а також підлягають обов'язковій державній реєстрації, є необхідним визначити мінімальні однакові вимоги до його змісту. Разом із тим це можна було б зробити шляхом видання модельного акта чи рекомендаційного документа, схваленого, наприклад, асоціацією органів місцевого самоврядування, а взагалі кращим варіантом є прийняття Закону України «Про затвердження примірних статутів територіальної громади». Певним позитивним кроком у цьому напрямку є те, що відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 14 нещодавно прийнятого Закону України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» на виконання статутних завдань асоціація готує пропозиції щодо типових (примірних) статутів територіальних громад, положень про виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у місті рад, органи самоорганізації населення [4].

2. Другою підгрупою нормативно-правового регулювання питань організації місцевої влади власними актами є рішення її органів і акти волевиявлення населення. До таких відносяться нормативні акти, прийняті місцевими референдумами і загальними зборами громадян, органами виконавчої влади і місцевого самоврядування, їх посадовими особами. Це найбільш конкретні за своїм змістом акти, на характер яких найбільшою мірою може безпосередньо вплинути населення територіальної громади.

Їх статус, місце в ієрархії нормативно-правових актів і порядок легітимації визначається двома шляхами: а) Конституцією і законами; б) самими органами місцевої влади.

Статус рішень і порядок проведення референдуму визначаються першим шляхом (Конституцією і законами). Однак варто зазначити, що при всій важливості рішень місцевих референдумів, це скоріше виключення, ніж правило у вирішенні питань місцевого значення. Очевидно, рішення місцевих представницьких органів муніципальної влади – це більш оптимальна та менш витратна форма реалізації влади місцевого співтовариства. Однак ні Конституція, ні Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» не передбачили на місцевому рівні можливість використання такого стримуючого нелегітимну ініціативу представницького органу місцевого самоврядування заходу, як обов'язкове підписання його акта виборним главою громади, що несе відповідальність за його виконання. Аналогія з центральним рівнем влади тут не зовсім доречна, оскільки, як зазначалося, на цьому рівні відсутнє закріплення принципу поділу влади. Правда, виходячи з положень Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» відбувається поєднання статусу глави

органу місцевого самоврядування зі статусом глави представницького органу місцевого самоврядування [3].

Враховуючи викладене, нормативно-правові акти місцевої влади можна умовно поділити на такі елементи:

1) статут органу місцевого самоврядування; 2) оформлені у вигляді правових актів рішення, прийняті на місцевому референдумі, зборах (сходах) громадян; 3) акти (рішення) представницького органу місцевого самоврядування; 4) акти (рішення) виконавчого органу місцевого самоврядування; 5) акти (рішення, розпорядження) голови місцевого самоврядування; 6) акти місцевих державних адміністрацій (розпорядження голів і накази керівників управлінь, відділів та інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій) [7].

Такі акти повинні відповідати певним вимогам: законності, як за формою, так і за змістом; бути виданими в межах компетенції відповідного місцевого органу влади; підлягати державній реєстрації у випадках, встановлених законом; публікуватися (оприлюднюватися); приводитися у відповідність з актами (рішеннями), виданими органами державної влади та місцевого самоврядування.

Крім того, місцеві органи влади приймають й ненормативні акти. Не ставлячи за мету детально аналізувати такі акти, зазначимо лише, що у пункті 4 мотивувальної частини рішення Конституційного суду України від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009 у справі про скасування актів органів місцевого самоврядування зазначено, що органи місцевого самоврядування, вирішуючи питання місцевого значення, представляючи спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, приймають нормативні та ненормативні акти. До нормативних належать акти, які встановлюють, змінюють чи припиняють норми права, мають локальний характер, розраховані на широке коло осіб та застосовуються неодноразово, а ненормативні акти передбачають конкретні приписи, звернені до окремого суб'єкта чи юридичної особи, застосовуються одноразово і після реалізації вичерпують свою дію [7]. Такий висновок узгоджується із правовими позиціями Конституційного Суду України, викладеними у рішеннях від 27 грудня 2001 року № 20-рп/2001 у справі про укази Президії Верховної Ради України щодо Компартії України, зареєстрованої 22 липня 1991 року (абзац 1 пункту 6 мотивувальної частини), від 23 червня 1997 року № 2-зп у справі про акти органів Верховної Ради України (абзац 4 пункту 1 мотивувальної частини).

V. У системі нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів місцевої влади, можна виділити нормативно-правові договори, які

доцільно використовувати як більш оперативні форми взаємодії місцевих органів влади з цілого ряду поточних питань.

Так, відповідно до п. 5 ст. 35 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» для здійснення спільних програм місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування можуть укладати договори, створювати спільні органи та організації. По суті можна зазначити, що в нашому випадку договір набуває значення важливого засобу саморегуляції відносин партнерів.

Велике значення при регулюванні окремих питань територіального місцевого самоврядування має судова практика. Незважаючи на те, що в нашій країні судова практика не є джерелом права і тим самим не обов'язкова в правозастосуванні (як це прийнято в англосаксонській системі права), проте в Україні нижчі суди найчастіше користуються оглядами судової практики для розглядів справ. Це, насамперед, огляди судової практики Верховного Суду України, листи та роз'яснення Вищого господарського суду [7].

Отже, юридична база функціонування органів місцевої влади є багаторівневою і складається з цілого ряду взаємопов'язаних правових актів. Такий розподіл нормативно-правових актів дозволяє побудувати певну послідовність дослідження тих чи інших складових правового статусу органів влади за ступенем впливу на них окремих законодавчих актів. У нормативно-правових актах, що були стисло проаналізовані, охоплюються різні рівні або види правового регулювання місцевої влади – законодавчий, підзаконний, локальний, договірний. Ефективність функціонування системи місцевих органів влади багато в чому залежить від своєчасності зміни й удосконалення кожної з цих груп нормативно-правових актів. Складність пов'язана з прийняттям таких законів, що регулюють, визначають і формують механізм, форми і методи практичної реалізації принципів, ідей, закладених у Конституції України.

Таким чином, основними нормативно-правовими актами, що регулюють роботу у сфері місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин, є:

1. Конституція України;
2. Бюджетний кодекс України;
3. Податковий кодекс України;
4. Про місцеве самоврядування : Закон України;
5. Про місцеві державні адміністрації : Закон України;
6. Про столицю України - місто-герой Київ : Закон України;
7. Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим : Закон України;
8. Про статус гірських населених пунктів в Україні : Закон України;
9. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України;

10. Про Державний бюджет України на 2013 рік : Закон України;
11. Про асоціації органів місцевого самоврядування : Закон України;
12. Про Основні напрями бюджетної політики на 2013 рік : постанова Верховної Ради України від 22.05.2012 №4824-VI;
13. Про схвалення Прогнозу Державного бюджету України на 2013 і 2014 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 №318;
14. Про фінансове забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування : постанова Кабінету Міністрів України від 03.12.1997 №1349;
15. Деякі питання розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів : постанова Кабінету Міністрів України від 08.12.2010 №1149;
16. Про затвердження Порядку перерахування міжбюджетних трансфертів : постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2010 №1132;
17. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій : постанова Кабінету Міністрів України від 06.02.2012 №106;
18. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на фінансування заходів соціально-економічної компенсації ризику населення, яке проживає на території зони спостереження : постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2012 № 91;
19. Про затвердження Порядку та умов надання у 2013 році субвенції з державного бюджету міському бюджету м. Славутича на виконання заходів із запобігання аваріям та техногенним катастрофам у житлово-комунальному господарстві м. Славутича : постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2012 №185 «
20. Про затвердження Державної цільової програми радіаційного і соціального захисту населення м. Жовті Води на 2013 - 2022 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2012 №579;
21. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету міському бюджету м. Жовті Води на виконання заходів щодо радіаційного та соціального захисту населення м. Жовті Води : постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2011 №205;
22. Про затвердження критеріїв розподілу додаткової дотації з державного бюджету місцевим бюджетам на компенсацію втрат доходів внаслідок розміщення Чорноморського флоту Російської Федерації на території м. Севастополя та Автономної Республіки Крим : постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 №1172;

23. Про проведення у Волинській області експерименту з надання пільг у грошовій формі з оплати електроенергії : постанова Кабінету Міністрів України від 22.09.2010 № 866;
24. Про затвердження Порядку перерахування деяких субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на надання пільг, субсидій та компенсацій : постанова Кабінету Міністрів України від 11.01.2005 №20;
25. Про затвердження Порядку фінансування видатків місцевих бюджетів на здійснення заходів з виконання державних програм соціального захисту населення за рахунок субвенцій з державного бюджету : постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2002 №256;
26. Про затвердження Порядку перерахування до загального фонду місцевих бюджетів 50 відсотків надходжень податку на прибуток підприємств та акцизного податку понад річні розрахункові обсяги : постанова Кабінету Міністрів України від 10.08.2011 №860;
27. Про затвердження Порядку розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів на вкладних (депозитних) рахунках у банках : постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2011 №6;
28. Про затвердження Порядку контролю за здійсненням органами місцевого самоврядування делегованих повноважень органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 09.03.1999 №339;
29. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року : постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 №1001;
30. Питання державного фонду регіонального розвитку Постанова Кабінету Міністрів України від 04.07.2012 №656;
31. Про затвердження Порядку надання Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям і виконавчим органам відповідних місцевих рад середньострокових позик та їх погашення : постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2010 №1203;
32. Про затвердження Порядку покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів : постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2010 №1204;
33. Про затвердження Порядку здійснення місцевих запозичень : постанова Кабінету Міністрів України від 16.02.2011 №110;
34. Про затвердження Порядку надання місцевих гарантій : постанова Кабінету Міністрів України від 14.05.2012 №541;
35. Про Порядок безспірного вилучення коштів з місцевих бюджетів, витрачених на здійснення видатків, кредитування місцевого бюджету, які мають проводитися з іншого бюджету : постанова Кабінету Міністрів України від 26.03.2003 №386;

36. Про схвалення Концепції реформування місцевих бюджетів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 №308-р;
37. Про затвердження Плану заходів з реалізації Концепції реформування місцевих бюджетів : наказ Міністерства фінансів України від 27.08.2007 №973;
38. Про бюджетну класифікацію : наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 №11;
39. Про затвердження Типової відомчої класифікації видатків та кредитування місцевих бюджетів : наказ Міністерства фінансів України від 14.02.2011 №96;
40. Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету : наказ Міністерства фінансів України від 12.03.2012 №333 (zareєстровано в Мін'юсті 27 березня 2012 р. за №456/20769);
41. Про затвердження документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету : наказ Міністерства фінансів України від 28.01.2002 №57 (zareєстровано в Мін'юсті 1 лютого 2002 р. за №86/6374);
42. Про затвердження Порядку казначейського обслуговування місцевих бюджетів : наказ Міністерства фінансів України від 23.08.2012 №938 (zareєстровано в Мін'юсті 12 вересня 2012 р. за №1569/21881);
43. Про організацію роботи зі складання Державною казначейською службою України звітності про виконання місцевих бюджетів : наказ Міністерства фінансів України від 30.01.2012 №60;
44. Про затвердження Порядку складання фінансової та бюджетної звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів : наказ Міністерства фінансів України від 24.01.2012 №44 (zareєстровано в Мін'юсті 9 лютого 2012 р. за №196/20509);
45. Про затвердження Порядку реєстрації та обліку бюджетних зобов'язань розпорядників та одержувачів бюджетних коштів в органах Державної казначейської служби України : наказ Міністерства фінансів України від 02.03.2012 №309 (zareєстровано в Мін'юсті 20 березня 2012 року за №419/20732);
46. Про затвердження форм документів для надання середньострокових позик : наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 №14 (zareєстровано в Мін'юсті 31 січня 2011 р. за №129/18867);
47. Про затвердження форм документів для надання позик на покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів : наказ Міністерства фінансів України від 22.06.2012 №756 (zareєстровано в Мін'юсті 12 липня 2012 р. за №1179/21491);

48. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення оцінки ефективності бюджетних програм : наказ Міністерства фінансів України від 17.05.2011 №608;
49. Про деякі питання укладення у 2013 році договорів про здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за бюджетні кошти за бюджетною програмою 3511460 «Державний фонд регіонального розвитку» : наказ Міністерства фінансів України №8 від 09.01.2013;
50. Про затвердження Порядку проведення розрахунків за природний газ, тепlopостачання і електроенергію : наказ Міністерства палива та енергетики України, Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України», Державного казначейства України від 03.02.2009 №55/57/43 (zareєстровано в Мін'юсті 15 квітня 2009 р. за №342/16358);
51. Європейська хартія місцевого самоврядування.

2.4. Нормативно-законодавче забезпечення фінансів підприємств

На нинішньому етапі розвитку України, коли трансформаційний спад поступово змінюється структурною перебудовою, паралельно з процесами становлення підприємницького сектору відбувається формування механізму його державного регулювання. Тобто державна підприємницька політика ще перебуває в зародковому стані і є так само недосконалою, як і всі інші інструменти регулювання. Найвний механізм державного регулювання підприємництва в загальному вигляді (досить умовно) показано на рис.2.1.

Рис. 2.1. Механізм державного регулювання підприємництва [9]

Важливою складовою механізму державного регулювання підприємництва має стати система його державної підтримки, створення якої нині проголошується як запорука поліпшення стану в усіх сферах соціально-економічного життя суспільства: розвитку вітчизняного виробництва, виходу з кризи, підвищення зарплати та пенсій, життєвого рівня населення, збереження системи освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

Економічний зміст державної підтримки полягає в розробці та реалізації системи державних програм науково-технічного, ресурсного, фінансового, консультативного, кадрового та іншого сприяння розвитку підприємництва.

Державні програми підтримки можуть виконуватись центральною чи місцевою владою, суспільними (некомерційними) структурами або через приватні організації, яким для цієї мети надаються державні субсидії.

На жаль, можливість регіоналізації втілення таких програм у перехідних економіках є досить сумнівною: місцева влада, як правило, не має потрібного досвіду, негативно ставиться до новонародженого підприємництва, є корумпованою та надто бюрократизованою. Через це значно доцільніше доручити функції підтримки підприємництва самому приватному сектору (принаймні в більшій частині).

Така практика є досить поширеною в усьому світі.

За державою залишатиметься формування тих невід'ємних елементів соціально-економічного простору, які підприємницький сектор не спроможний створити самостійно, а саме [2]:

- 1) нормативно-правового (адміністративного) забезпечення;
- 2) інституціональних засад розвитку бізнесу;
- 3) функціональних (цільових) форм державного регулювання.

Розглянемо основні напрями нормативно-правового забезпечення.

Нормативно-правове (адміністративне) забезпечення розвитку підприємництва проходить за такими блоками:

1. Законодавче забезпечення – формування чинного законодавства України стосовно підприємницької діяльності та його вдосконалення.

Базою цього забезпечення є законодавчі та інші нормативно-правові акти, відповідні норми цивільного, кредитно-фінансового, податкового, адміністративного, трудового та інших галузей чинного законодавства, основними з яких є Господарський кодекс України, Закони України «Про власність», «Про акціонерні товариства», «Про господарські товариства». Крім того, виникла об'єктивна необхідність ухвалити низку нових нормативних та інструктивних документів, зокрема щодо розвитку приватного та малого бізнесу, зокрема. До законодавчих актів відносять також:

Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків : Закон України від 16.07.1999 № 991-XIV;

Концепція науково-технічного та інноваційного розвитку : постанова Верховної Ради України від 13.07.1999 № 916-XIV;

Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV;

Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 16.01.2004 № 433-IV;

Про загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій : Закон України від 09.04.2004 № 1676-IV;

Про фінансову підтримку інноваційної діяльності підприємств, які мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави : Указ Президента від 20.04.2004 № 454/2004;

Про внесення змін в Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» та інші закони України : Закон України від 12.01.2006 № 3333-IV;

Про державне регулювання діяльності у сфері трансферту технологій : Закон України № 143-V від 14.09.2006;

Про науковий парк «Київська політехніка : Закон України від 22.12.2006 № 523-V;

Про основні принципи розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 рр. : Закон України від 09.01.2007 № 537-V;

Державна цільова програма «Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2009 – 2013 рр.» : постанова Кабінету Міністрів України № 447 від 14.05.2008 р.);

Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 №73;

Про затвердження форми Книги обліку доходів і витрат для визначення суми загального річного оподаткованого доходу та Порядку ведення обліку доходів і витрат для визначення суми загального річного оподаткованого доходу : наказ Міністерства фінансів України від 09.01.2013 №6.

2. Нормативне регулювання щодо підприємств державного сектору, коли держава як власник основних засобів виробництва директивно впроваджує певні нормативи і здійснює контроль за цим процесом. Для підприємств недержавного сектору нормативне регулювання здебільшого має індикативний характер. Нормативне регулювання полягає в установленні державою граничних розмірів окремих показників, що характеризують якісний стан підприємств. Нині використовуються такі показники [2]:

- 1) норматив рентабельності застосовується для визначення рівня прибутковості суб'єкта господарювання. Як фіксований показник може використовуватись для державного регулювання окремих галузей економіки, котрі мають пріоритетне значення для суспільства;
- 2) норматив амортизаційних відрахувань застосовується з метою визначення терміну оновлення основних виробничих фондів, що особливо важливо за умов НТП. Оскільки амортизаційні відрахування є складовим елементом собівартості продукції, то в такий спосіб можна також впливати на процес оподаткування прибутку. Використання норм амортизації як засобів державного регулювання часто називають амортизаційною політикою.
- 3) норматив обігових коштів – показник, що застосовується для визначення раціонального обсягу товарно-матеріальних ресурсів і грошових коштів, необхідних для нормального здійснення підприємницької діяльності;
- 4) різноманітні екологічні нормативи, що є складовими екологічної політики держави.

3. Адміністративне регулювання як складова нормативно-правового забезпечення підприємництва має цілий арсенал адміністративних засобів, що базуються на силі державної влади і включають різного роду заборони, дозволи, примушування тощо.

Основними видами адміністративного регулювання, що використовуються нині, є державна реєстрація підприємства, ліцензування, сертифікація та стандартизація.

Питання для самоконтролю

1. Вкажіть юридичні властивості нормативно-правових актів.
2. Вкажіть юридичні властивості закону.
3. Наведіть класифікацію нормативно-правових актів за юридичною силою.
4. Розкрийте суть поняття «нормативно-правовий акт».
5. Вкажіть основні підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють державні фінанси.
6. Охарактеризуйте муніципальне управління в унітарних та федеративних країнах.
7. Назвіть спеціальні закони про органи місцевої влади.
8. Визначте основні вимоги до актів місцевої влади.
9. Розкрийте елементи нормативно-правових актів місцевої влади.
10. Перелічіть основні нормативно-правові акти регулювання місцевих фінансів.

Тестові завдання

1. Залежно від підстав (критеріїв) виділяють кілька видів систем законодавства:

- 1) галузеву, вертикальну, федеративну, комплексну;
- 2) галузеву, ієрархічну, федеративну;
- 3) галузеву, вертикальну, комплексну;
- 4) горизонтальну, вертикальну;
- 5) горизонтальну, комплексну, федеративну.

2. Нормативно-правовий акт – це:

- 1) письмовий документ компетентного органу держави або самого народу, в якому закріплюються встановлені та забезпечувані державою формально обов'язкові правила фізичної поведінки суб'єктів суспільного життя;
- 2) глобальний документ компетентного органу держави або самого народу, в якому закріплюються встановлені та забезпечувані державою формально обов'язкові правила фізичної поведінки суб'єктів суспільного життя;
- 3) письмовий документ компетентного органу держави або самого народу, в якому закріплюються встановлені державою формально обов'язкові правила фізичної поведінки суб'єктів суспільного життя;
- 4) глобальний документ компетентного органу держави або самого народу, в якому закріплюються забезпечувані державою формально обов'язкові правила фізичної поведінки суб'єктів суспільного життя;
- 5) письмовий документ компетентного органу держави або самого народу, в якому закріплюються забезпечувані державою формально обов'язкові правила фізичної поведінки суб'єктів суспільного життя.

3. Юридичні властивості нормативно-правових актів такі:

- 1) вони є волевиявленням держави або всього народу, тобто приймаються тільки державними або іншими органами, які мають відповідні державно-владні правотворчі повноваження, і є їхнім одностороннім волевиявленням;
- 2) містять у собі правові норми;
- 3) мають зовнішню форму у вигляді письмового документу встановленої форми;
- 4) володіють юридичною силою, яка відображає їхнє співвідношення з іншими нормативно-правовими актами, місце і роль у системі законодавства та правового регулювання;
- 5) всі відповіді правильні.

4. Юридична сила – це:

- 1) специфічна властивість нормативно-правових актів, яка відображає їхнє співвідношення і взаємозалежність за формальною обов'язковістю та визначається місцем правотворчого органу в апараті держави;
- 2) специфічна властивість нормативно-правових актів, яка відображає їхнє співвідношення за формальною обов'язковістю та визначається місцем правотворчого органу в апараті держави;
- 3) специфічна властивість нормативно-правових актів, яка відображає їхня взаємозалежність за формальною обов'язковістю та визначається місцем правотворчого органу в апараті держави;
- 4) специфічна властивість нормативно-правових актів, яка відображає їхнє співвідношення і взаємозалежність за формальною обов'язковістю;

5) неспецифічна властивість нормативно-правових актів, яка відображає їхнє співвідношення і взаємозалежність за формальною обов'язковістю та визначається місцем правотворчого органу в апараті держави.

5. Нормативно-правовими актами Президента України є:

- 1) укази;
- 2) постанови;
- 3) розпорядження;
- 4) накази;
- 5) рішення.

6. Нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України є:

- 1) укази;
- 2) постанови;
- 3) розпорядження;
- 4) накази;
- 5) рішення.

7. Нормативно-правовими актами Міністерства та інших центральних органів виконавчої влади є:

- 1) укази;
- 2) постанови;
- 3) розпорядження;
- 4) накази;
- 5) рішення.

8. Податковий кодекс України відноситься до нормативно-правових актів, що регулюють:

- 1) державні фінанси;
- 2) муніципальні фінанси;
- 3) фінанси підприємств;
- 4) державні і муніципальні фінанси;
- 5) державні, муніципальні фінанси і фінанси підприємств.

9. Наведіть нормативно-правові акти, що мають різну ступінь впливу на діяльність місцевих органів влади в порядку спадання: А) Конституція; Б) Закони; В) підзаконні нормативно-правові акти; Г) нормативно-правові акти, що приймаються на місцевих референдумах:

- 1) А), Б), В), Г);
- 2) А), В), Г), Б);
- 3) А), Б), Г), В);
- 4) А), Г), В), Б);
- 5) Б), В), Г), А).

10. Для підприємств державного сектору нормативно-правове регулювання має:

- 1) індикативний характер;
- 2) директивний характер;
- 3) адміністративний характер;
- 4) рекомендаційний характер;
- 5) індуктивний характер.

Перелік посилань

1. Воронова Л. К. Фінансове право України: підруч. / Л.К.Воронова. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006. – 448 с.
2. Гаврилюк Т.Ю. Законодавче забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва в Україні / Т.Ю.Гаврилюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sworld.com.ua/konfer30/763.pdf.
3. Ганущак Ю.І. Місцеві бюджети / Юрій Ганущак. – К.: Легальний статус, 2011. – 48 с. (Бібліотека депутата місцевої ради).
4. Гейко Л. М. Правове регулювання місцевих бюджетів / Л.М.Гейко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2013-kachestvo-economicznego-rozvitku/1_gejko.htm
5. Нормативно-правові акти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lnu.edu.ua/faculty/pravo/tdp/s1/t6.doc
6. Онупрієнко А. Правове регулювання функціонування місцевої влади: світовий і вітчизняний досвід / Алла Онупрієнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dep.kh.ua/dep/analytika_st/1319013814_5209.html
7. Правове регулювання місцевих фінансів в Україні / [Солдатенко О.В, Антипов В.І., Музика-Стефанчук О.А. та ін.]; заг. ред. О.В. Солдатенко. – К.: Алерта, 2011. – 244 с.
8. Чистов С. М. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / С. М. Чистов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fingal.com.ua/content/view/938/39/1/1>
9. Яненкова І.Г. Законодавче забезпечення діяльності підприємств / І.Г. Яненкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: lib.chdu.edu.ua/pdf/naukraci/.../189-177-16.p

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ФІНАНСОВОЇ АРХІТЕКТОНІКИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВИХ СИСТЕМ

- 3.1. Передумови формування фінансової архітектоніки та її сутність
- 3.2. Поняття фінансової системи та її структура
- 3.3. Завдання й функції фінансової системи в умовах трансформації фінансового середовища
- 3.4. Управління фінансовою системою України
- 3.5. Особливості фінансових систем зарубіжних країн

Питання для самоконтролю

Тестові завдання

Перелік посилань

3.1. Передумови формування фінансової архітектоніки та її сутність

Розвиток сучасного світового господарства відбувається під впливом неоднозначних процесів глобалізації, що несуть як переваги, так і нові виклики для національних економічних систем. Це зумовлює необхідність переосмислення усталених підходів щодо сутності сучасного фінансового середовища та закономірностей функціонування економічного простору, що нині зазнають суттєвої трансформації.

Процес глобалізації радикальним чином впливає на сучасний світовий розвиток. Під його дією формується глобальне фінансове середовище, що стирає межі національних ринків капіталу, інвестицій, фінансових потоків, загострює питання валютного регулювання та контролю, змінює господарські функції держави. З'ясуємо основні зміни, що характеризують сучасний розвиток фінансового середовища:

1) фінансові кризи перестали носити локальний характер, швидкість їх поширення за національні кордони блискавична;

2) розвиток фінансового сектору відбувається у відриві від матеріального виробництва, посилюється його спекулятивний характер, а отже – деструктивний вплив;

3) непередбачуваність руху міжнародних потоків капіталу посилюється під впливом зростання транскордонних злиттів і поглинань;

4) має місце зниження ефективності функціонування міжнародних фінансових інституцій (надмірна політизація відносин, жорсткий контроль з їх боку стримує власні ініціативи країн-позичальників тощо);

5) країни з перехідною економікою та ті, що розвиваються, потрапили у хронічну боргову кризу, що лише посилює їх відставання від розвинених країн, збільшує політичну та соціальну напруженість;

6) поява фінансових конгломератів чинить великий тиск на фінансові ринки, змінює умови для конкуренції, робить традиційні принципи, методи та інструменти регулювання фінансових інститутів мало ефективними;

7) окремі країни поступово втрачають роль регуляторів світового ринку, адже світовий фінансовий ринок дозволяє переміщувати трильйони доларів США без будь-якого контролю держави чи інших офіційних фінансових інститутів. Обмеженість державних валютно-фінансових ресурсів робить неможливим її протистояння негативним зовнішнім впливам.

Отже, на часі трансформація національних фінансових систем та їх адаптація до змін глобального фінансового середовища.

Слід зазначити, що діяльність із формування ефективної фінансової архітектури розпочалася наприкінці 1990-х років, початком якої стали наукові дискусії з приводу реформування існуючої «фінансової архітектури». Поштовхом до змін у світовій фінансовій архітектурі стали критичні зауваження Консультативної комісії, створеної у 1998 році за ініціативи Конгресу США, щодо діяльності міжнародних фінансових інститутів – МВФ, Світового банку та регіональних банків розвитку. Основні завдання реформування фінансової архітектури визначено так [1, с.10]:

- забезпечення своєчасності й достовірності фінансової інформації;
- зміцнення фінансових систем;
- забезпечення ефективного контролю за рухом капіталу;
- удосконалення підходів до вибору режимів валютних курсів;
- удосконалення механізму участі приватного сектору в запобіганні та врегулюванні криз.

Головним чином реалізація цих завдань була спрямована на зміцнення фінансового та банківського секторів і поліпшення співробітництва МВФ з іншими міжнародними фінансовими організаціями в рамках діяльності Комітету зі співробітництва в галузі фінансового сектору (Financial Sector Liaison Committee, FSLC).

Слід зазначити, що у квітні 1999 року було створено Форум фінансової стабільності – неформальний інститут для обміну інформацією та міжнародного співробітництва у сфері фінансового нагляду, до складу якого увійшли представники національних міністерств фінансів та центральних банків економічно розвинутих країн, МВФ, ЄЦБ, Світового банку, Банку міжнародних розрахунків, ОЕСР, Базельського комітету з банківського нагляду, Ради з міжнародних стандартів фінансової звітності, Міжнародної асоціації

регуляторів на ринку цінних паперів, Міжнародної асоціації органів нагляду за страховою діяльністю та інших організацій.

На часі актуальним питанням є перегляд концептуальних засад світової фінансової архітектури, що, на думку експертів, підпорядковується інтересам найбільших економічно розвинутих країн. Зокрема, на Санкт-Петербурзькому міжнародному економічному форумі, який відбувся у 2009 році, було наголошено, що міжнародні фінансові організації не впоралися з завданням раннього попередження криз. Таким чином, поряд з реформуванням існуючих фінансових організацій нагальним є питання створення нових інститутів, здатних забезпечити регулювання процесів глобалізації.

На думку вчених, компонування нової фінансової архітектури повинно здійснюватися за такими основними напрямками [2, с. 13]:

- формування ефективного механізму координації економічної політики на міжнародному рівні;
- реформування наявної системи фінансового регулювання і контролю з метою запобігання екстремальних ситуацій;
- проведення реформи світової резервної системи з ціллю зниження ролі долара США як ключової валюти та формування системи з кількох валют;
- підвищення ефективності механізмів надання ліквідності й компенсаційного фінансування, зокрема, на основі ефективного об'єднання валютних резервів як на міждержавному, так і на регіональному рівнях.

Окреслені завдання передбачають здійснення низки конкретних заходів з боку міжнародних фінансових організацій з приводу зміцнення фінансових систем в нових умовах (рис. 3.1).

У процесі наукових дискусій з приводу необхідності реформування національних фінансових систем та підвищення ефективності діяльності міжнародних фінансових інститутів виникло поняття фінансової архітектоники як нова парадигма розвитку сучасного фінансового середовища.

Так, на думку професора З. Луцишин, «відмітною рисою сучасного світового господарства є «самоорганізація» економічної системи, де перебудова чи рекомбінація притаманних їй організаційних або інституційних форм поєднується із створенням абсолютно нових. Формується новий каркас (архітектура/архітектоніка) світової системи економіки і політики, який характеризується певними зрушеннями: нівелюється грань між внутрішнім та зовнішнім середовищем діяльності, між внутрішньою та зовнішньою політикою; стрімко посилюється економізація політики, а геофінансовий простір стає основним; традиційні зовнішньоекономічні доктрини втрачають свою силу, події відбуваються вже не просто на світовому ринку, а у глобальному фінансовому середовищі» [3].

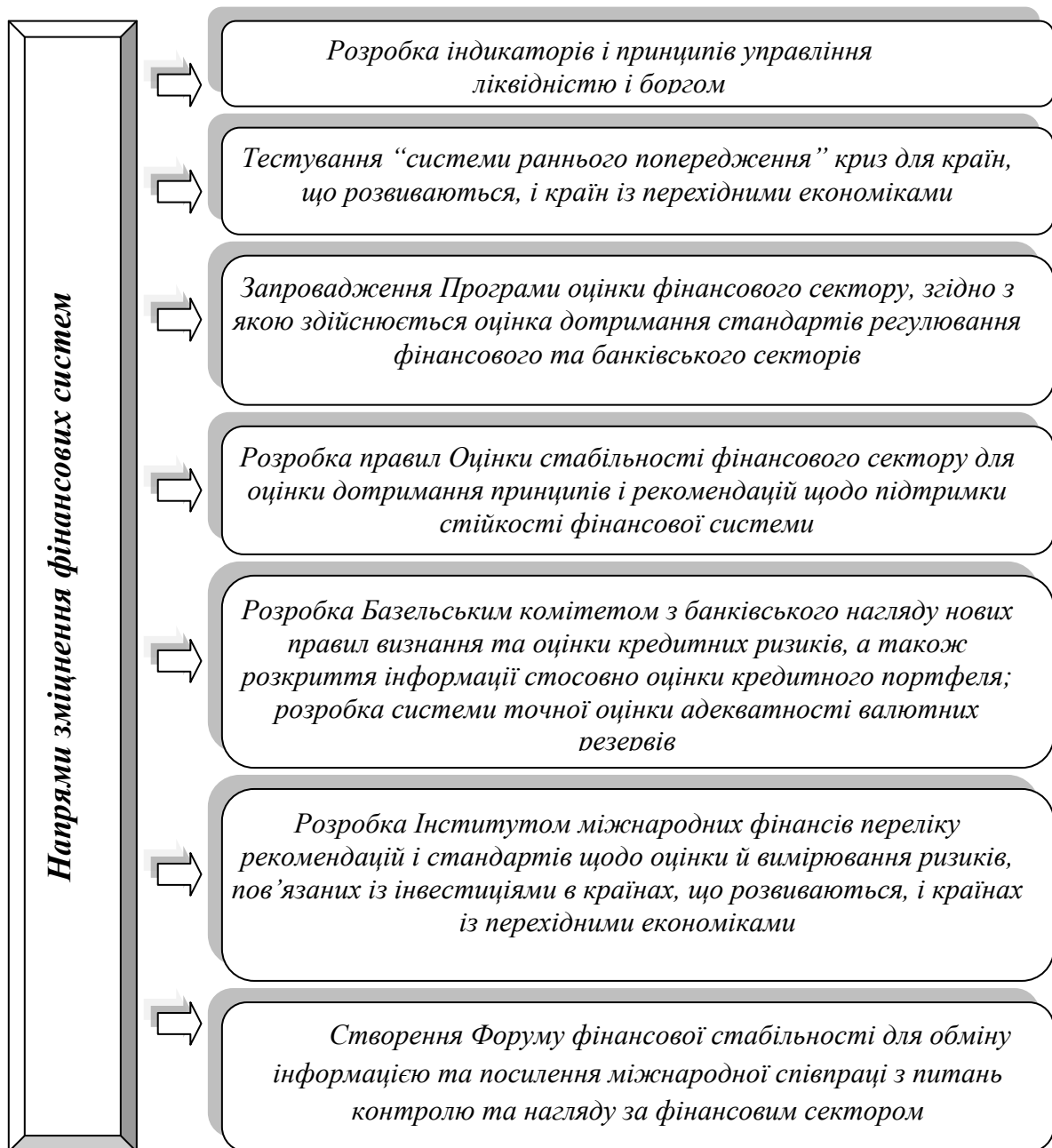

Рис. 3.1. Напрями участі міжнародних фінансових організацій у заходах зміцнення фінансових систем *

* Побудовано за джерелом [1, с. 10].

Таким чином, під впливом глобалізаційних процесів актуалізується питання формування нової фінансової архітекτονіки.

Поряд з тим, що вченими обґрунтовується необхідність ключових змін архітектоніки глобальної фінансової системи, саме поняття «фінансова архітектоніка» залишається мало вивченим. Тому, насамперед, зупинимось на змістовому наповненні терміну «архітектоніка». За І. Кантом «архітектоніка» –

гармонійне сполучення частин у єдине ціле, що одночасно являє собою мистецтво побудови системи. Мислитель наголошує, що тільки схема, яка побудована на ідеї, створює архітектонічну єдність. Головною ж ідеєю фінансової архітектоніки, як нової парадигми економічного розвитку, є врахування взаємозалежності фінансових складових із найбільш значущими соціально-економічними проблемами макроекономіки.

Сучасний погляд на архітектоніку характеризує її як структуру цілісну, яка будується на законах краси та естетики, забезпечуючи найбільш фундаментальні зв'язки.

Таким чином, предметом архітектоніки виступають загальні закономірності побудови цілісних систем, визначальними рисами яких є самодостатність, внутрішня єдність, завершеність [4].

Погляди вітчизняних науковців щодо формування фінансової архітектоніки можна звести до поєднання інституційного та інтеграційного підходів у її тлумаченні.

За професором А. Гриценком, формування нової фінансової системи відбувається у рамках визначеної інституційної побудови – інституційної архітектоніки. Наголошуючи на відносній самостійності та взаємопроникненні фінансової та економічної складової цілісної системи, вчений пропонує розглядати уже «фінансово-економічну архітектоніку», зокрема, як «стійкий взаємозв'язок економічних та фінансових елементів системи» [4].

Професор З. Луцишин розглядає фінансову архітектоніку як «сукупність окремих найбільш інтегрованих сфер і ланок національних фінансових систем, функціональних форм організації валютних відносин та світових фінансових організацій, що забезпечує наднаціональне регулювання з метою посилення стійкості світових фінансових ринків, національних валютних ринків на основі принципів і механізмів ринкового та позаринкового розподілу і перерозподілу світових фінансових ресурсів та капіталу» [3].

О.В. Глущенко зазначає, що поняття «фінансова архітектоніка – це особлива композиція фінансового простору, яка дає змогу досліджувати цілісність явища, зовнішнє оточення та внутрішню структуру». Термін «архітектоніка» дозволяє гармонійно переходити від дослідження явищ світового та наднаціонального рівня до їх проявів на рівні країни [5].

З огляду на вищесказане, виокремимо характерні ознаки фінансової архітектоніки (табл. 3.1):

Отже, підсумовуючи погляди вчених на поняття архітектоніки та притаманні їй характеристики, пропонуємо розглядати **фінансову архітектоніку** як просторово-часову композицію взаємозалежних та взаємопов'язаних елементів фінансового середовища, що характеризується

здатністю змінюватися під впливом внутрішніх та зовнішніх умов з метою подолання протиріч фінансової глобалізації.

Таблиця 3.1

Характерні ознаки фінансової архітекtonіки

Ознаки фінансової архітекtonіки	Характеристика ознак
<i>Цілісність</i>	означає функціонування фінансової архітекtonіки як єдиної цілісної системи
<i>взаємозалежність (взаємопов'язаність) елементів системи</i>	полягає у існуванні постійного взаємовпливу функціонування компонентів фінансової архітекtonіки
<i>Ієрархічність</i>	кожен компонент фінансової архітекtonіки може розглядатися як система (підсистема) ширшої глобальної системи
<i>Гармонійність</i>	полягає в узгодженні впливів внутрішнього та зовнішнього середовища
<i>Чутливість</i>	характеризується реагуванням на зміни окремих параметрів системи, внаслідок чого можуть змінюватися її будова й характер зв'язків між компонентами
<i>Адаптивність</i>	полягає у здатності пристосування фінансової архітекtonіки до зовнішнього середовища, унаслідок чого підвищується ефективність її функціонування. При цьому ці процеси можуть супроводжуватися зміною структури та характеристик архітекtonіки (системи)
<i>Інтегративність</i>	передбачає наявність системоутворюючих та об'єднуючих чинників, що забезпечують формування зв'язків між окремими компонентами фінансової архітекtonіки
<i>Стійкість</i>	здатність протистояти дестабілізуючим впливам та забезпечувати ефективний розвиток
<i>Просторовість</i>	характеризується єдністю, композиційною побудовою компонентів фінансового простору, де нові елементи органічно поєднуються зі старими

При цьому фінансова архітекtonіка містить такі складові:

- *інституційну* (фінансові інституції, національні та міжнародні, їх взаємодія та взаємозалежність; транснаціональні корпорації, їх злиття та поглинання; принципи побудови національних та наднаціональних бюджетних систем і т.д.);
- *регулятивну* (нормативно-правова база функціонування фінансового ринку; урядова фіскальна політика; механізми наднаціонального регулювання; принципи кредитної підтримки країн; форми організації валютних відносин та підтримки валютних курсів окремих країн і т.д.).

Таким чином, протидія негативним викликам глобалізації можлива завдяки переосмисленню ролі національних фінансових систем та їх здатності бути композиційним елементом глобальної фінансової архітекtonіки.

3.2. Поняття фінансової системи та її структура

Дослідження поняття «фінансова система» вимагає, насамперед, розгляду поняття системи взагалі. Термін «система» (від грецького – «сполучення») – це множина взаємопов'язаних елементів, відокремлена від середовища і яка взаємодіє з ним, як ціле. Так, поняття «фінансова система», як і будь-яка інша система, є сукупністю взаємопов'язаних елементів, яким властиві однорідні ознаки.

Фінансова система – це сукупність урегульованих фінансово-правовими нормами окремих ланок фінансових відносин і фінансових установ, за допомогою яких держава формує, розподіляє і використовує централізовані і децентралізовані грошові фонди [6].

Фінансова система виникла одночасно з появою держави і нерозривно пов'язана з її функціонуванням. Держава за допомогою фінансової системи накопичує та витрачає кошти для утримання свого апарату, а також забезпечує виконання своїх функцій. До того ж, фінансова система охоплює грошові відносини між державою і підприємствами та організаціями, державою і населенням, між підприємствами і всередині них.

За традиційний підходом виділяють такі принципи побудови фінансової системи [7, с. 58]:

1) *єдність*, що обумовлена єдиною економічною і політичною основою суспільства, єдиною фінансовою політикою, що реалізується через фінансову систему;

2) *функціональне призначення ланок* визначається тим, що в кожній із них вирішуються свої завдання, існують відповідні фонди грошових коштів, апарат управління.

У кожній державі, незалежно від рівня її економічного розвитку, існує фінансова система. Розглядають такі види фінансових систем залежно від економічних систем країн (табл. 3.2) [8, с. 320]:

Таблиця 3.2

Види фінансових систем

Залежно від економічних систем країн	<i>Ринкова фінансова система</i>
	<i>Фінансова система країн, що розвиваються</i>
	<i>Фінансова система країн з перехідною економікою</i>
	<i>Фінансова система країн з адміністративно-командною економікою</i>

Слід відзначити, що групування суб'єктів фінансових відносин у загальну фінансову систему держави є поняттям дискусійним. Проте, найчастіше фінансову систему розглядають як за внутрішньою будовою, так і за організаційно-інституційною структурою (рис. 3.2) [9-11].

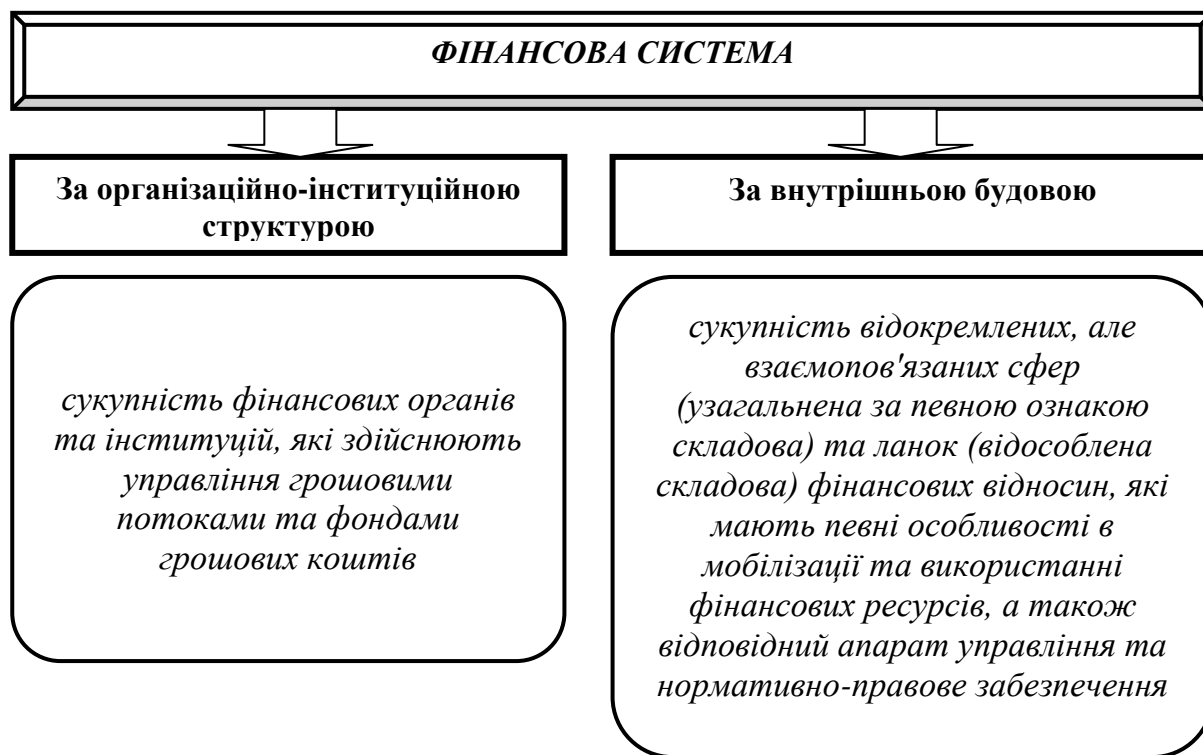

Рис. 3.2. Схема поняття «фінансова система»

Фінансову систему за організаційно-інституційною структурою визначають як сукупність фінансових органів та інституцій, що здійснюють управління грошовими потоками та фондами грошових коштів. У фінансовій системі держави виділяють систему органів управління фінансами, а також фінансових інститутів, що задіяні у розподільних процесах.

Фінансову систему за внутрішньою будовою визначають як сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних сфер та ланок фінансових відносин, що мають певні особливості в мобілізації та використанні фінансових ресурсів, а також відповідний апарат управління та нормативно-правове забезпечення.

У фінансовій системі виділяють структурні елементи [6-12]:

- за основними суб'єктами фінансових відносин;
- за формою власності;
- за рівнями економічної системи.

Відповідно до основних суб'єктів фінансових відносин фінансову систему поділяють на фінанси держав, фінанси суб'єктів господарювання та фінанси домогосподарств (рис. 3.3).

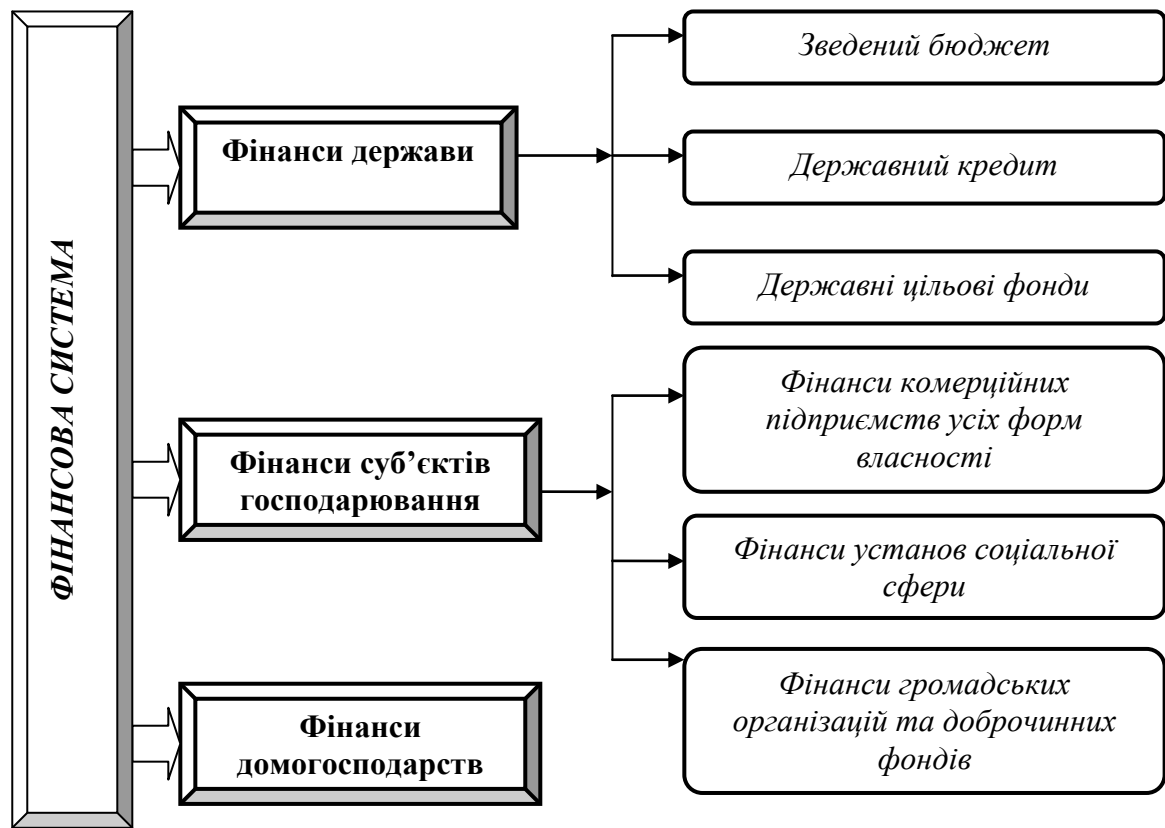

Рис. 3.3. Структуризація фінансової системи відповідно до основних суб'єктів фінансових відносин

За формою власності у складі фінансової системи виділяють державні та недержавні фінанси (рис. 3.4).

Державні фінанси відображають розгалужену систему фінансових відносин на різних рівнях адміністративного поділу між державою, юридичними та фізичними особами з приводу формування і використання фінансових ресурсів та доходів держави, а також щодо управління і розпорядження державною власністю. За своєю структурою це дуже складна і багатофункціональна сфера фінансової системи, основними ланками якої є державний і місцеві бюджети, державні цільові фонди, державний і комунальний кредит, фінанси державного і комунального секторів економіки.

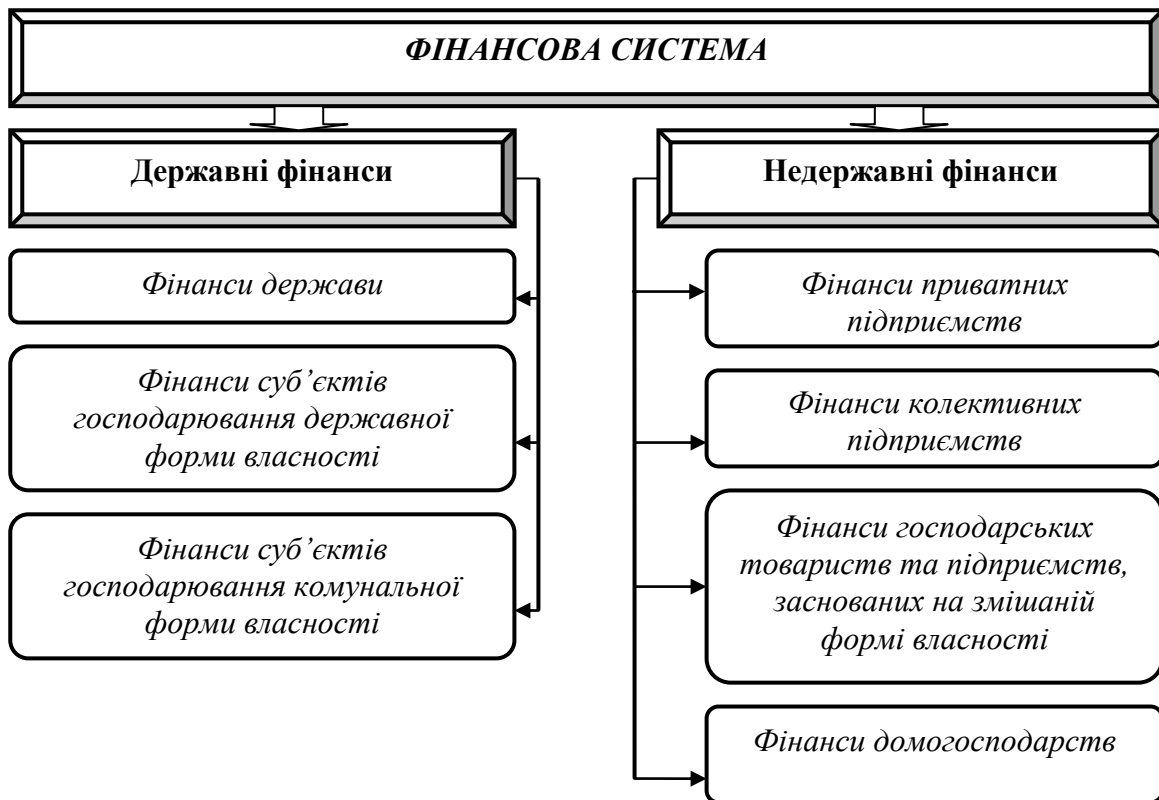

Рис. 3.4. Структуризація фінансової системи відповідно до форм власності

У сфері державних фінансів провідне місце належить бюджетам різних рівнів, сукупність яких утворює бюджетну систему. В умовах командно-адміністративної системи господарювання державний бюджет є не просто основною ланкою фінансової системи, що забезпечує ресурсами функціонування і розвиток економіки, а домінуючою структурою, без якої не можуть належним чином функціонувати інші ланки фінансової системи.

Державні фінанси охоплюють проведення таких операцій: формування доходів, розподіл видатків, здійснення інвестиційної діяльності, передачу державного майна в оренду, проведення приватизації державного майна, створення спільних підприємств, залучення і використання грошових коштів на умовах кредиту та ін. В рамках державних фінансів фінансові операції можуть проводитись різними суб'єктами державного управління: урядом, центральним банком, правлінням державних цільових фондів, органами управління державними підприємствами і установами, місцевими органами самоврядування та ін.

До *недержавних фінансів* можна віднести фінанси приватних та колективних підприємств і установ, фінанси господарських товариств та підприємств, заснованих на змішаній формі власності та фінанси домогосподарств. Держава безпосередньо оперує тільки власними фінансами, а

на фінанси інших секторів економіки вона може справляти лише обмежений вплив.

Фінанси суб'єктів господарювання є самостійною ланкою національної фінансово-кредитної системи з індивідуальним кругообігом коштів, що забезпечує покриття витрат виробництва продукції (робіт, послуг) і одержання прибутку.

Фінанси домогосподарств виступають засобом створення і використання фінансових ресурсів для задоволення особистих потреб громадян. Джерелом фінансових ресурсів домогосподарств служить заробітна плата, доходи від продажу власного капіталу, доходи від реалізації продукції підсобних господарств, доходи від здачі майна в оренду, відсотки на грошовий капітал, доходи на вклади у цінні папери тощо.

Також, за рівнями економічної системи виділяють міжнародні фінанси, фінанси держав, фінанси суб'єктів господарювання та фінанси домогосподарств [9] (рис. 3.5).

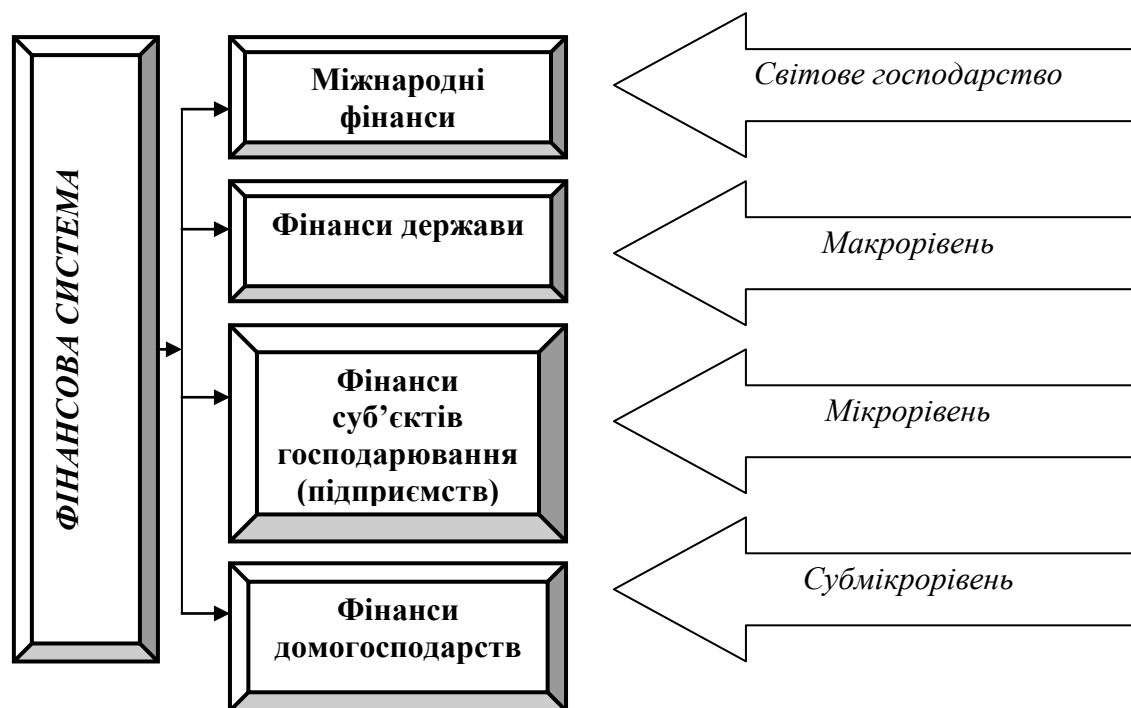

Рис. 3.5. Структуризація фінансової системи за рівнями економічної системи

Міжнародні фінанси – сукупність відносин, пов'язаних зі створенням і використанням грошових коштів, необхідних для здійснення зовнішньоекономічної діяльності державами, фірмами, іншими юридичними та фізичними особами.

Розглянемо структуру фінансової системи України. Узагальнюючи наявні дослідження та враховуючи досвід передових країн, на нашу думку, у складі фінансової системи України можна виділити такі сфери, як централізовані та децентралізовані фінанси, фінансову інфраструктуру та міжнародні фінанси (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Структура фінансової системи України

В свою чергу сфери фінансової системи поділяються на окремі ланки. При цьому кожна сфера та ланка фінансової системи посідає певне місце у регулюванні фінансових відносин, впливає на процес відтворення, має властиві їй функції.

Державний бюджет – це система грошових відносин, яка виникає між державою, з одного боку, і підприємствами, фірмами, організаціями та населенням, з іншого, з метою формування та використання централізованого фонду грошових ресурсів для задоволення суспільних потреб.

Слід зауважити, що з переходом до ринкових умов господарювання державний бюджет продовжує залишатися центральною ланкою фінансової системи України. Значення державного бюджету обумовлено не лише обсягом

коштів, зосереджених у ньому, а й найбільш розвиненою системою взаємозв'язків з усіма іншими ланками та сферами.

Місцевий бюджет – бюджет адміністративно-територіальної одиниці – області, району, міста, селища, села, затверджений відповідною радою. Місцевий бюджет області об'єднує обласний бюджет, бюджет районів і міст обласного підпорядкування. Місцевий бюджет району – районний бюджет, бюджет міст районного підпорядкування, селищні й сільські бюджети. Завданням місцевого бюджету є забезпечення необхідними грошовими ресурсами фінансування заходів господарського й культурного будівництва, комунального і житлового господарства, розвитку освіти, охорони здоров'я тощо.

Державні цільові фонди – фонди грошових коштів, які формуються у процесі розподілу і перерозподілу ВВП за рахунок сплати фізичними та юридичними особами обов'язкових внесків та інших надходжень. Кошти державних цільових фондів використовуються на фінансування державних економічних та соціальних програм і перебувають у розпорядженні центральних та місцевих органів влади.

Державний кредит – рух позикового капіталу у формі кредитних угод, що здійснюється за участю держави щодо передачі фінансових ресурсів у борг з розрахунком на певну вигоду.

Фінанси підприємств та установ є базовою ланкою всієї фінансової системи, оскільки саме тут утворюється значна частина ВВП, що є об'єктом розподілу через фінансові відносини. Фінанси підприємств становлять систему грошових фондів, що утворюються та використовуються для фінансування виробничого процесу, забезпечення розширеного відтворення, матеріального стимулювання та соціального забезпечення робітників.

Слід зазначити, що в умовах розвиненої ринкової економіки важливу роль у фінансовій та економічній системі держави відіграє фінансова інфраструктура – сукупність інститутів та елементів, які створюють сприятливі умови для функціонування всієї фінансової системи.

Фінансовий апарат – це сукупність фінансових установ, на які покладено управління фінансовою системою держави.

Фінансовий ринок – сукупність обмінно-перерозподільних відносин, пов'язаних з процесами купівлі-продажу фінансових ресурсів, необхідних для здійснення виробничої та фінансової діяльності. Фінансовий ринок через посередників, фірми та інституції, що надають фінансові послуги, реалізує фінансові рішення домогосподарств, приватних компаній та урядових організацій. Зауважимо, що фінансовий ринок є складовою сферою фінансової системи тільки в умовах ринкової економіки, коли переважна частина

фінансових ресурсів мобілізується суб'єктами підприємницької діяльності на засадах їх купівлі-продажу.

Платіжна система – платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. При цьому проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система [12].

Фінансовий консалтинг – надання послуг керівникам компаній (власникам), приватним особам у сфері стратегічного планування, інвестиційного розвитку, прогресивних методів фінансування бізнесу [13].

Слід відмітити, що однією з основних складових фінансової стратегії України є поглиблення її інтеграції в міжнародний фінансовий простір. Міжнародні фінанси являють собою інтегровану сферу фінансової системи України.

Таким чином, фінансова система являє собою надзвичайно складну за внутрішньою будовою фінансову конструкцію, за умови ефективної побудови якої реалізується збалансування інтересів і протиріч фінансової політики та економіки.

Разом з тим, слід зазначити, що в умовах глобалізаційних ризиків та викликів загострюється проблема вироблення нових засад формування та функціонування фінансової системи, яку «вже не можна розглядати як набір секторів зі своїми локальними цілями розвитку та автономними принципами регулювання» [14, с.36].

Так, Європейська Рада визначила чотири основні принципи побудови нової фінансової системи:

1) усі фінансові інструменти та ринкові сегменти повинні підлягати регуляторному впливу;

2) підвищення вимог до звітності суб'єктів фінансового ринку та надання їй більшої прозорості;

3) запобігання кризам шляхом необхідності оцінки ризиків за допомогою координованого моніторингу функціонування багатонаціональних фінансових інститутів;

4) закріплення за Міжнародним валютним фондом ключової ролі у системі модернізованої фінансової архітектури шляхом зростання обсягів його ресурсів та розширення можливості надання допомоги країнам, що її потребують.

3.3. Завдання й функції фінансової системи в умовах трансформації фінансового середовища

Процес суспільного відтворення, що включає виробництво, обмін, розподіл і споживання ВВП відбувається безперервно. Відтак процеси розподілу й перерозподілу ВВП супроводжуються постійним рухом грошових коштів, що у фінансовій науці визначаються як «*фонди грошових коштів*» або «*фінансові ресурси*». Саме вони складають матеріальну основу фінансової системи.

Основними принципами функціонування фінансової системи є:

1) *динамічність* – фінансова система не є сталою, а перебуває в процесі постійного розвитку, що зумовлено необхідністю подолання негативних наслідків фінансової глобалізації;

2) *стратегічна орієнтованість* – будь-які зміни у фінансовій системі повинні бути стратегічно орієнтованими, тобто такими, що відповідають сучасним завданням соціально-економічного розвитку держави;

3) *гнучкість* – здатність фінансової системи адаптуватися до внутрішніх потреб та зовнішніх змін;

4) *відкритість* – фінансова система забезпечує доступ до різноманітних джерел фінансових ресурсів.

У своєму історичному становленні фінансова система була покликана, насамперед, забезпечити державу фінансово-грошовими ресурсами, необхідними їй для виконання своїх політичних, економічних і соціальних функцій [7, с.57]. Сьогодні, до фінансової системи стали включати не лише систему державних фінансів, а й фінанси суб'єктів підприємницької діяльності, населення, державний кредит, страхові кошти, міжнародні фінанси тощо. Відповідно, кожна ланка фінансової системи, маючи відповідні фонди грошових коштів та апарат управління, покликана вирішувати свої конкретні завдання. Разом з тим, фінансова система держави в сучасних умовах призначена виконувати своє головне завдання [8, с. 324; 15]: забезпечення максимальної мобілізації наявних у суспільстві фінансових ресурсів та залучення при обґрунтованих потребах їх ззовні, установлення передумов для їх ефективного використання і максимізації на цій основі виробництва ВВП. Очевидно, що зазначене завдання має комплексний характер, адже порушує не лише проблеми внутрішньої мобілізації фінансових ресурсів суспільства, а й необхідність зовнішніх залучень і запозичень. Так з'являється питання необхідності обслуговування державного боргу, пов'язаного з ним боргового навантаження на бюджет тощо. Крім того, слід враховувати той факт, що зовнішні запозичення здійснюються з дотриманням країною-реципієнтом

певних умов, що може суперечити цілям національної безпеки й самостійності у реалізації фінансової політики держави. Це, відповідно, обумовлює завдання використання фінансової системи, насамперед, як засобу розвитку економіки країни. Отже, головним призначенням фінансової системи будемо вважати **максимізацію джерел мобілізації фінансових ресурсів та їх збалансоване використання з метою зростання виробництва ВВП та підвищення ефективності його розподілу.**

Сучасна наукова думка пропонує різноманітні підходи до визначення конкретних завдань та функцій фінансової системи. Окремі автори деталізують завдання та функції фінансової системи [8, с. 324; 15; 16], іншими лише підкреслюється її головна функція [17, с.10]. Виходячи із запропонованого вище формулювання головного призначення фінансової системи та спираючись на науковий доробок вітчизняних дослідників, уточнимо перелік та висвітлимо зміст завдань, вирішення яких покладається на фінансову систему (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Призначення та завдання фінансової системи

Головне призначення фінансової системи	Завдання фінансової системи
<p><i>Максимізація джерел мобілізації фінансових ресурсів та їх збалансоване використання з метою зростання виробництва ВВП та підвищення ефективності його розподілу</i></p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Забезпечення сталого збалансованого розвитку економічної системи на основі зростання обсягу ВВП. 2. Концентрація та спрямування фінансових ресурсів на розвиток пріоритетних галузей економіки та подолання існуючих диспропорцій розвитку економічної системи. 3. Знаходження раціонального співвідношення між темпами розвитку фінансової системи та реального сектору економіки. 4. Забезпечення фінансової стійкості окремих ланок фінансової системи. 5. Забезпечення раціонального розміщення фінансових ресурсів, достатніх для виробництва необхідного обсягу ВВП та досягнення максимальної ефективності їх використання. 6. Встановлення оптимальних пропорцій розподілу і перерозподілу виробленого ВВП з метою повного забезпечення потреб громадян, підприємств, держави. 7. Формування страхових фондів з метою забезпечення відшкодування втрат фінансових ресурсів і доходів та встановлення максимальних передумов для використання коштів даних фондів у кругообігу ресурсів. 8. Забезпечення модернізації фінансової системи у відповідь на глобальні зміни фінансової архітекτονіки.

Розглянемо **завдання фінансової системи** більш ґрунтовно.

1. Забезпечення сталого збалансованого розвитку економічної системи на основі зростання обсягу ВВП. Це завдання вирішується шляхом всебічного

сприяння залученню усіх тимчасово вільних коштів і отриманих доходів через інституції фінансового ринку на потреби фінансового забезпечення виробництва ВВП. Сталі темпи економічного зростання досягаються завдяки спрямуванню довгострокових інвестицій в реальний сектор. Це у свою чергу вимагає формування певної довгострокової ресурсної бази та стимулювання інвестиційної активності суб'єктів господарювання та населення, прозорого ринку акцій та широкого впровадження в обіг різноманітних фінансових інструментів. Отже, фінансова система повинна створювати нові фінансові інститути, інструменти, послуги.

2. Концентрація та спрямування фінансових ресурсів на розвиток пріоритетних галузей економіки та подолання існуючих диспропорцій розвитку економічної системи. Вирішення цього завдання вимагає від фінансової системи першочергового спрямування фінансових ресурсів на модернізацію економіки та тих її галузей, що мають високий потенціал економічного зростання. Зазвичай це досягається шляхом застосування у фінансовому механізмі певних пільг чи заходів стимулюючого характеру для залучення інвестицій у пріоритетні галузі економіки.

3. Знаходження раціональної пропорції між темпами розвитку фінансової системи та реального сектору економіки. Досвід розвинених країн засвідчує, що саме випереджальні темпи розвитку фінансової системи щодо реального сектору економіки забезпечують спроможність економіки до стійкого зростання [18]. Проте надмірний розвиток, зокрема, спекулятивних сегментів фінансового ринку призводить до можливості концентрації ризиків і спричиняє появу системних криз, що яскраво проявилось у 2009-2011 роках. Науковці наголошують, що розвиток фінансового сектора повинен відповідати і підкріплюватись розвитком реального сектора економіки [19, с. 11]. Тому у розвитку фінансової системи необхідно забезпечити не лише оптимальний баланс у темпах розвитку її окремих ланок та реального сектору економіки, а й запобігати формуванню спекулятивного попиту та пропозиції фінансових ресурсів.

4. Забезпечення фінансової стійкості окремих ланок фінансової системи. Необхідність вирішення цього завдання впливає із попереднього. Складність функціонування фінансової системи визначається різноманітністю її сфер та ланок, різним характером зв'язків між ними та їх функціональним різноманіттям. Стійкості фінансової системи безпосередньо залежатиме від фінансової стійкості її окремих ланок та інститутів.

5. Забезпечення раціонального розміщення фінансових ресурсів, достатніх для виробництва необхідного обсягу ВВП та досягнення максимальної ефективності їх використання. Організація руху грошових

потоків через ланки та сфери фінансової системи повинна сприяти формуванню у кожного суб'єкта доходів, що відображають його продуктивність і є достатніми для забезпечення потреб його діяльності [15]. Кожен із учасників фінансово-господарської діяльності має право самостійно визначати стратегію і тактику реалізації фінансових відносин, що не суперечить нормам фінансового права. Забезпечення раціонального розміщення й використання централізованих фондів фінансових ресурсів вимагає координації заходів у бюджетній, грошово-кредитній, банківській, валютній, зовнішньоекономічній сферах тощо. У випадку формування децентралізованих фондів фінансових ресурсів безпосередню відповідальність за ефективність використання фінансових ресурсів несуть суб'єкти фінансово-господарської діяльності.

6. Встановлення оптимальних пропорцій розподілу і перерозподілу виробленого ВВП з метою повного забезпечення потреб громадян, підприємств, держави. Якщо розглядати фінансову систему як засіб розвитку економіки країни, то її розвиток неможливий без орієнтації на задоволення потреб індивідуума. Адже соціальна напруженість може негативно впливати на відтворювальний процес і гальмувати темпи економічного розвитку. Фінанси підприємств формують основу фінансової системи, адже саме ця ланка безпосередньо забезпечує виробництво ВВП. Надмірне фіскальне навантаження на доходи підприємств лише на короткий відтинок часу може збільшити обсяг коштів, що надходять в розпорядження держави. Недосконалість механізму розподілу й перерозподілу ВВП може призвести до негативних наслідків – спричинити нестійку динаміку чисельності підприємств і зайнятих на них робітників, позначитись на структурі процесу відтворення, призвести до «тінізації» та криміналізації підприємницької діяльності, спровокувати «втечу» фінансового капіталу.

7. Формування страхових фондів з метою забезпечення відшкодування втрат фінансових ресурсів і доходів та встановлення максимальних передумов для використання коштів даних фондів у кругообігу ресурсів. Державне страхування відображає відносини з приводу формування і використання цільових грошових фондів, призначених для соціальних, відновних, попереджувальних та інших цілей. У цьому випадку вони належатимуть до системи державних фінансів і їх використання не має інвестиційного призначення. Якщо страхування забезпечується через приватні страхові компанії, які є звичайними суб'єктами підприємництва, то з економічної точки зору такі страховики виконують роль фінансових посередників на фінансовому ринку. Відтак в фінансовій системі кошти цих страхових фондів можуть використовуватися як інвестиційний та кредитний ресурси, підпорядковуючись ринковим законам попиту й пропозиції.

8. *Забезпечення модернізації фінансової системи у відповідь на глобальні зміни фінансової архітектури.* Як було зазначено вище, сучасна фінансова система не може розглядатися відособлено від системи міжнародних фінансів, зокрема, світових фінансових ринків та міжнародних фінансових інституцій, що формують сучасну фінансову архітектуру. Відкритість фінансового сектору України робить його надзвичайно вразливим до впливу світових фінансів. Ускладнення світогосподарських зв'язків, поширення впливу транснаціональних корпорацій, вихід фінансово-промислових груп на наднаціональні ринки, лібералізація та інтеграція національних фінансових ринків призводить до відриву грошових потоків від реального сектору національних економік. Під впливом процесів глобалізації світової економіки фінансовий сектор стає носієм фінансових шоків та посилює взаємозалежність фінансових систем різних країн. Таким чином, національна фінансова система повинна використовувати не лише можливості залучення зовнішніх фінансових ресурсів на вигідних умовах, а й враховувати загрози поширення негативних наслідків коливань світових фінансових ринків, запобігаючи поширенню спекулятивних впливів на національний фінансовий ринок.

Оскільки елементний склад фінансової системи не є статичним і перебуває у постійному розвитку, то й перелік її завдань може коригуватися чи доповнюватися, залежно від потреб та умов соціально-економічного розвитку держави.

У сучасних дослідженнях має місце неоднозначний підхід до виділення функцій фінансової системи, що викликаний різним тлумаченням її сутності [16; 20; 21, с. 12]. Проте незаперечним є факт, що успішне виконання завдань, покладених на фінансову систему, реалізується через її функції. Відповідно до виділених завдань, та, на основі узагальнення підходів окремих дослідників [16, 20], пропонуємо розглядати такі *функції фінансової системи*:

1. Акумуляція фінансових ресурсів. Першочергове функціональне призначення фінансової системи полягає у задоволенні потреб у фінансових ресурсах, як матеріальної основи розвитку суспільства. Це спричиняє інституційні структурні зміни, що відбуваються у межах фінансової системи та проявляються у створенні й розвитку спеціалізованих інвестиційних кредитно-фінансових установ; інтенсифікації пенсійної та страхової реформи. Важливим аспектом акумуляції ресурсів виступає забезпечення можливості накопичення багатства та формування заощаджень [16]. Загалом для виконання зазначеної функції фінансова система повинна запобігати інфляційним процесам, забезпечувати стабільність національної грошової одиниці, її конвертованість в інші валюти тощо, що, відповідно, робить можливим фінансове планування й прогнозування.

2. Забезпечення переміщення фінансових ресурсів у часі і просторі.

Після акумуляції ресурсів виникає необхідність організації їх руху. Виконання цієї функції здійснюється шляхом розбудови інфраструктури і удосконалення механізмів переливу капіталів поміж сегментами фінансового ринку. На сьогодні існує дуже широкий спектр фінансових інструментів для забезпечення руху матеріальних ресурсів у часі і просторі – кредитування, лізинг, франчайзинг тощо. Якщо виникають потреби для здійснення суспільно необхідних економічних процесів, то фінансова система повинна або надати адекватні фінансові інструменти для розв'язання проблеми, як от: випуск акцій, корпоративних облігацій, розвиток механізмів страхування і гарантування, або створити нові.

3. Подолання інформаційної асиметрії. Під асиметричністю інформації розуміють нерівномірний розподіл інформації про товар між сторонами угоди [22]. Сучасна фінансова система при акумуляції й переміщенні фінансових ресурсів опирається на фінансовий ринок. Як для будь-якого іншого ринку для нього характерна асиметрія інформації, за якої сторони об'єктивно не можуть володіти усією інформацією про послугу, стан ринку, ризик, ліквідність фінансового інструменту тощо. Інформаційна асиметрія здійснює значний вплив на поведінку його учасників, а отже функція зменшення інформаційної асиметрії вимагає забезпечення широкого фінансового інформування для можливості прийняття оптимальних рішень різними суб'єктами економіки. Це дозволяє багатьом громадянам, підприємцям, підприємствам приймати більш виважені рішення у своїй щоденній діяльності і спрямовує кошти до економічно ефективніших проектів [16]. Ефективне функціонування фінансової системи передбачає зменшення інформаційної асиметрії на основі розвитку спеціалізованих учасників ринків, таких як брокери, консультанти, бюро кредитних історій, а також, шляхом підвищення фінансової грамотності.

4. Спрощення обміну та торгівлі товарами, послугами, активами. Це платіжна функція, що ґрунтується на впровадженні зручних способів здійснення розрахунків, які стимулюють обмін товарами, послугами, активами [16]. Сучасні платіжні системи дозволяють здійснювати платежі у багатьох країнах без жодних відмінностей у процедурі і вартості послуги. Прикладом спільної технологічної платіжної інфраструктури, наприклад, є єдина європейська платіжна система SEPA (Single Euro Payments Area). Технологічні інновації призводять до зниження трансакційних витрат, що стимулює з одного боку розвиток самої фінансової системи, а з іншого сприяє зростанню економіки.

5. Забезпечення ліквідності фінансових активів. Окрема функція фінансової системи пов'язана із забезпеченням ліквідності фінансових активів.

Ліквідність означає можливість легкої зміни форми фінансового активу залежно від виниклої потреби, наприклад, перетворення цінних паперів у готівку, валюти однієї країни в валюту іншої країни і т.д. У цьому разі суб'єкти господарської діяльності мають широкий вибір форм зберігання і застосування своїх фінансових активів, що зменшує час і спрощує проведення господарських операцій, підвищує їх ефективність [16].

6. Макроекономічне регулювання економічних процесів. Заключна функція фінансової системи пов'язана із забезпеченням можливості макрорегулювання національної економіки з використанням фінансових важелів. Це необхідно у випадку несприятливих зовнішніх збурень (світові фінансові кризи, різке зростання цін на енергоносії і т.д.) або внутрішніх економічних процесів, які виникли з тих чи інших обставин. В цьому разі фінансова система повинна надавати набір інструментів для урядового втручання з метою коригування монетарної, бюджетної, податкової, боргової, митної політики [16].

7. Управління ризиками. Ця функція фінансової системи ґрунтується на широкому запровадженні системи ризик-менеджменту, і важлива в контексті забезпечення фінансової стійкості її елементів. Так, наприклад, фінанси підприємств являють собою відносно відособлену ланку фінансової системи, адже в умовах ринку працюють на основі самоокупності та самофінансування. Відповідно, відповідальність за обрані механізми мобілізації фінансових ресурсів та напрямки їх використання несуть суб'єкти господарювання. Впровадження в господарську практику заходів фінансового менеджменту дозволить підвищити ефективність господарювання господарських структур, підвищить їх конкурентоспроможність та адаптованість до ринкових умов, а отже сприятиме зростання обсягу виробництва ВВП. Для фінансового ринку виконання цієї функції спирається на застосування більш жорсткого регулювання його окремих спекулятивних сегментів (наприклад, ринку деривативів) за посилення стимулюючих засад функціонування інвестиційних сегментів (наприклад, ринку корпоративних цінних паперів).

8. Забезпечення адаптації фінансової системи до змін на зовнішніх фінансових ринках. Як зазначалося вище, розвиток сучасної фінансової архітектури зумовлений складними процесами глобалізації у світовій фінансовій сфері й вимагає змін усталених принципів функціонування національних фінансових систем. Поряд із змінами у фінансовому середовищі, фінансова глобалізація призводить до трансформації фінансового мислення суспільства в цілому. Формується новий погляд на ринок капіталу, який втрачає «національність», потоки інвестицій та їх вплив на економічну активність, на роль держави не лише у валютному регулюванні й контролі, а й її здатність

впливати на поведінку суб'єктів фінансових відносин. Отже, подолання негативних викликів фінансової глобалізації можливе завдяки переосмисленню ролі національних фінансових систем та забезпечення їх компонування у світову фінансову архітектуру.

Підсумовуючи зазначимо, що фінансова система має складну структуру. На її формування здійснюють вплив численні фактори, а саме: існуюча модель економічного устрою, участь країни у міжнародних господарських процесах, ступінь її входження на світові ринки капіталу, інфраструктурне забезпечення фінансових відносин тощо. Зміна цих факторів вимагає постійної модернізації фінансової системи, призводить до ускладнення її завдань та функцій.

3.4. Управління фінансовою системою України

Взаємозв'язок сфер та ланок фінансової системи, що обслуговують різноманітні канали мобілізації та напрямки використання фінансових ресурсів держави, забезпечують відповідні органи управління. В процесі управління фінансами реалізуються функції планування, стратегічного та оперативного управління та контролю.

Систем органів управління фінансовою системою України сформована з урахуванням відмінностей у їх правовому статусі та за рівнем їх компетенції у фінансовій сфері. Ця система включає:

1. Органи управління загальної компетенції, для яких фінансова діяльність є одним із багатьох напрямків. До них належить [7, с.73; 23]: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів, Президент. Вони вирішують завдання глобального (стратегічного) розвитку фінансової системи країни.

2. Органи оперативного управління фінансами, для яких ця діяльність є основною. Вони формують, так званий **«фінансовий апарат»**, до складу якого входять [8, с. 325-326; 23; 24, с.75-76]: Міністерство фінансів; Міністерство доходів і зборів України; Державна казначейська служба України (Казначейство України); Державна фінансова інспекція України; Рахункова палата України; Пенсійний фонд України та інші фонди загальнообов'язкового державного страхування (Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття); Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку; Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

3. Інші органи управління – міністерства та відомства, що здійснюють фінансову діяльність поряд з іншими функціям (крім Міністерства фінансів) та

фінансові інститути (Національний банк України, банки, спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні установи, фондові біржі).

Головним завданням органів управління фінансовою системою є забезпечення узгодженості функціонування окремих сфер та ланок фінансових відносин, що досягається чітким розмежуванням функцій і повноважень між фінансовими органами та інститутами [21, с. 55].

Верховна Рада України згідно Конституції має такі фінансові повноваження:

- затверджує Державний бюджет та внесення змін до нього, приймає звіт про його виконання;
- затверджує загальнонаціональні програми розвитку;
- надає згоду на приєднання до міжнародних договорів;
- призначає керівних осіб державних фінансових органів.

Кабінет Міністрів у питаннях фінансової політики відповідальний перед ВРУ. Він забезпечує економічну самостійність України, проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики. На КМУ покладається розробка проекту Закону про Державний бюджет України і забезпечення його виконання. Разом із проектом закону до ВРУ подається доповідь про хід виконання Державного бюджету поточного року.

Президент України має у фінансовій сфері окремі, конституційно зафіксовані повноваження, зокрема: призначає Міністра фінансів України, подає на затвердження ВРУ кандидатуру Голови НБУ, призначає половину складу Ради Національного банку України, створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби.

До основних завдань, покладених на **Міністерство фінансів України** належать формування та забезпечення реалізації державної фінансової, бюджетної, а також податкової і митної політики (крім адміністрування податків, зборів, митних платежів та реалізації податкової і митної політики), політики у сфері державного фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів та ін.

Основними функціями Мінфіну є:

- організація роботи, пов'язаної зі складанням та управлінням виконання Державного бюджету України;
- координація діяльності учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету;
- розроблення в установленому порядку прогнозу Державного бюджету України; удосконалення міжбюджетних відносин;
- забезпечення управління державним та гарантованим державним боргом;

- удосконалення методів фінансового і бюджетного планування;
- здійснення заходів із підвищення ефективності управління державними фінансами тощо.

Міністерство доходів і зборів створене шляхом реорганізації Державної податкової служби та Державної митної служби України. До компетенції Міндоходів України в частині управління фінансами належить:

- формування та реалізація єдиної державної податкової та митної політики в частині адміністрування податків і зборів, митних платежів;
- формування та реалізація державної політики з адміністрування єдиного внеску;
- формування та реалізація державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті.

Крім того, на Міндоходів покладені контрольні та правоохоронні функції, як от: боротьба з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску; здійснення контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів та інших платежів; контроль за наявністю ліцензій на провадження певних видів господарської діяльності.

Діяльність **Державної казначейської служби України** координується Кабінетом Міністрів України. Його основними завданнями є внесення пропозицій щодо формування та реалізації державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів. Відповідно до покладених завдань Державна казначейська служба України:

- здійснює розрахунково-касове обслуговування розпорядників, одержувачів бюджетних коштів та інших клієнтів, операцій з коштами бюджетів, спільних із міжнародними фінансовими організаціями проектів;
- здійснює розподіл коштів між державним бюджетом, бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, а також між місцевими бюджетами;
- проводить взаємні розрахунки між державним бюджетом та бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, а також між місцевими бюджетами;
- здійснює за дорученням Мінфіну України погашення та обслуговування державного боргу в національній та іноземній валютах;
- зводить та складає звітність про виконання державного, місцевих і зведеного бюджетів та ін.

Крім того, Державна казначейська служба України контролює:

- ведення бухгалтерського обліку всіх надходжень і витрат бюджету,

- складання та подання фінансової і бюджетної звітності;
- відповідність кошторисів розпорядників бюджетних коштів показникам розпису бюджету;
- відповідність взятих розпорядниками бюджетних коштів бюджетних зобов'язань відповідним бюджетним асигнуванням,
- дотримання правил валютного контролю за операціями з бюджетними коштами в іноземній валюті;
- закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти та ін.

Держфінінспекція України здійснює державний фінансовий контроль за:

- використанням і збереженням державних фінансових ресурсів,
- правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяттям зобов'язань;
- дотриманням законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу щодо державного і місцевих бюджетів;
- цільовим використанням коштів державного і місцевих бюджетів;
- цільовим використанням і своєчасним поверненням позик, одержаних під державні гарантії;
- складанням бюджетної звітності, кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету тощо.

Рахункова палата України є постійно діючим органом контролю, який утворюється Верховною Радою України. Завданнями Рахункової палати є: організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету України, здійснення контролю за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу України, визначення ефективності та доцільності видатків державних коштів, валютних та кредитно-фінансових ресурсів; контроль за фінансуванням загальнодержавних програм розвитку тощо.

Пенсійний фонд України здійснює реалізацію державної політики з питань пенсійного забезпечення, керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій та інших виплат, які здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України. У його обов'язки входить забезпечення надходжень від сплати збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, ведення обліку цих надходжень, інших коштів відповідно до законодавства та здійснення контролю за їх сплатою, забезпечення ведення реєстру застрахованих осіб тощо. Інші фонди загальнообов'язкового державного страхування беруть на себе

зобов'язання щодо надання застрахованим особам матеріального забезпечення і соціальних послуг при настанні страхових випадків за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати застрахованою особою страхових внесків.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку здійснює державне регулювання ринку цінних паперів. На неї покладаються такі завдання: розвитку та функціонування ринку цінних паперів та їх похідних, сприяння адаптації національного ринку цінних паперів до міжнародних стандартів; координація діяльності державних органів з питань функціонування в Україні ринку цінних паперів, здійснення державного регулювання та контролю за випуском і обігом цінних паперів та їх похідних, а також у сфері спільного інвестування; захист прав інвесторів; сприяння розвитку ринку цінних паперів.

Нацкомфінпослуг аналізує стан і тенденції розвитку ринків фінансових послуг, розробляє пропозиції щодо формування державної політики у сфері фінансових послуг; здійснює моніторинг руху капіталу в Україну та за її межі через ринки фінансових послуг; здійснює державне регулювання та нагляд за діяльністю фінансових установ (крім банків, професійних учасників фондового ринку, інститутів спільного інвестування, фінансових установ, які мають статус міжурядових міжнародних організацій, Державної казначейської служби України та державних цільових фондів); здійснює державне регулювання та контроль за діяльністю бюро кредитних історій та ін.

Найважливішу роль серед фінансових інститутів у сфері управління фінансовою системою відіграє **Національний банк України**. Основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Національний банк несе безпосередню відповідальність за розробку й реалізацію монетарної політики, виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування; здійснює банківське регулювання та нагляд; складає платіжний баланс; представляє інтереси України в центральних банках інших держав та міжнародних банках; здійснює валютне регулювання й валютний контроль; забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів; виконує аналітичні функції.

Комерційні **банки** формують другу ланку банківської системи і здійснюють значний вплив на розвиток економіки. Фінансові ресурси, що акумульовані банківським сектором мають ряд суттєвих переваг: строковість, мобільність залучення, можливість використання різних схем надходження коштів, оперативність, забезпечення ефективного фінансового контролю на підприємствах та ін. Банківські інститути забезпечують акумуляцію тимчасово вільних коштів, перетворюючи їх у капітал, шляхом розміщення на умовах

кредиту, здійснюють розрахунково-касове обслуговування суб'єктів господарювання. Від діяльності банківських інституцій залежить стан довіри до національних грошей, платіжна дисципліна, розвиток платіжних систем та їх доступність для клієнтів.

Спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні інститути представлені широкою мережею установ, що у фінансовій системі відповідають за залучення вільних грошових коштів. Їх діяльність підлягає обов'язковому ліцензуванню. Фінансові посередники, формуючи свої ресурси, здійснюють недепозитне залучення коштів. Банківський сектор та спеціалізовані небанківські фінансові посередники, залучаючи дрібні заощадження спроможні акумулювати великі маси капіталу та спрямовувати їх у виробничу сферу. Без фінансових інститутів ці кошти залишались би не використаними, розпорошеними, або використовувалися б з низькою віддачею. Загалом, діяльність фінансових установ підвищує ефективність розподільчих процесів.

Основними функціями **Української міжбанківської валютної біржі** є організація торгів і укладання угод з купівлі-продажу іноземної валюти з членами біржі, здійснення котирування поточного ринкового курсу гривні, визначення поточних курсів іноземних валют по відношенню до гривні, організація операцій НБУ щодо регулювання курсу національної валюти, проведення розрахунків в іноземній валюті згідно з укладеними на біржі угодами.

Слід зазначити, що окремі ланки фінансової системи не мають відповідних фінансових органів чи інститутів управління. Їх фінансова діяльність підпорядкована фінансовим департаментам (службам), сформованим у складі власних управлінських структур.

3.5. Особливості фінансових систем зарубіжних країн

Наявність досконалої фінансової системи для будь-якої держави є головною умовою ефективного функціонування її економіки. Разом з тим, процес формування оптимальних фінансових систем є досить трудомістким і складним.

Як уже зазначалося, в ході ринкових перетворень фінансова система України постійно зазнає певних реформувань. Тому доцільно розглянути досвід побудови фінансових систем розвинутих країн з метою використання його для подальших удосконалень.

Загалом у країнах із розвинутою економікою фінансова система містить такі ланки [17]:

- 1) державний бюджет;

- 2) територіальні фінанси;
- 3) державний кредит та кредити місцевих органів влади (у федеративних державах – кредити членів федерації);
- 4) спеціальні фонди;
- 5) фінанси суб'єктів господарювання.

Слід зазначити, що структура фінансової системи держави залежить від її державного устрою. Так, в унітарних державах фінансова (бюджетна) система складається з двох ланок, а саме: державний бюджет та місцеві бюджети. Тоді як у федеративних державах бюджетна система включає три ланки: державний (федеральний) бюджет, бюджети членів федерації та місцеві бюджети.

Проте, поряд із загальними ознаками кожна країна має свої особливості побудови фінансової системи, що склалися історично або є вимогами часу. Тому розглянемо детальніше деякі з них.

Фінансова система Сполучених Штатів Америки, федеративної конституційної республіки, складається з таких елементів [9]:

- фінанси федерації, до яких належать федеральний бюджет, бюджет округу Колумбія (столичний), спеціальні фонди федерального рівня, фінанси державних підприємств;
- фінанси 50 штатів, кожен з яких має власний бюджет, спеціальні фонди та фінанси підприємств, що знаходяться у власності штату;
- місцеві фінанси, які включають місцеві бюджети (графств та інших місцевих адміністративних одиниць, а саме – округів, муніципалітетів, міст), фінанси комунального господарства, різноманітні фонди.

Характерною особливістю організації фінансової системи в США є високий рівень автономності, яка полягає у тому, що кожен з рівнів державного управління самостійно проводить бюджетну та податкову політику.

Фінансова система Федеративної Республіки Німеччини складається з таких елементів:

- фінанси федерації (федеральний бюджет, спеціальні фонди, фінанси державних підприємств);
- фінанси земель у складі відповідного бюджету, спеціальних фондів, фінансів підприємств;
- місцеві фінанси (місцеві бюджети та фінанси комунальних підприємств).

Основні правила функціонування фінансової системи Німеччини закріплені в Конституції країни. Бюджетний устрій базується на сильній децентралізованій федеральній системі, що надає велику владу 16 землям.

Сучасна фінансова система Франції включає: загальний бюджет, спеціальні рахунки казначейства, приєднані бюджети, соціальні фонди, місцеві фінанси і фінанси державних підприємств.

Бюджетна система Франції багатоланкова, але відрізняється високим ступенем централізації. Слід відмітити, що основою фінансової системи Франції є державний бюджет. На нього припадає половина всіх фінансових ресурсів держави. Характерним є те, що у цілому державний бюджет не затверджується законодавчою владою, а щорічно складається як допоміжний документ, що механічно об'єднує загальний бюджет, численні спеціальні рахунки казначейства і приєднані бюджети.

Однією із найстаріших держав у світі є Велика Британія – країна з ринковою економікою та парламентсько-конституційною політичною системою. Формування її фінансової системи почалося у XI ст., в ході утворення феодальної держави у результаті об'єднання багатьох розрізнених країн.

У 80-ті роки XX ст. відбулися значні зміни у структурі та регулюванні фінансових інститутів Великої Британії, які вплинули на систему банків, систему страхування, будівельні товариства, фондову біржу, а також на ринок споживацьких товарів [25].

Нині у склад фінансової системи Великої Британії входять:

- державний бюджет;
- місцеві бюджети;
- спеціальні позабюджетні фонди;
- фінанси державних підприємств та корпорацій.

Ланки бюджетної системи є незалежними та функціонують автономно. При цьому головну роль у фінансовій системі відіграє державний бюджет Великої Британії, який складається з двох частин, а саме: звичайного бюджету (Консолідованого фонду) та Національного фонду позик [9].

Японії – унітарна держава з конституційною монархією. Розглянемо фінансову систему Японії, яка являє собою унікальну модель розвитку.

До складу фінансової системи Японії (унітарна держава з конституційною монархією) входять:

- бюджет центрального уряду,
- місцеві бюджети,
- спеціальні фонди,
- фінанси підприємств, корпорацій, що належать центральним і місцевим органам влади.

Особливістю державних фінансів Японії є те, що показник частки державних витрат у ВВП є одним із найменших серед відповідних показників розвинених країн. У Японії дворівнева бюджетна система з достатньо високою автономією місцевих органів влади [9; 17].

Фінансовий устрій Японії характеризується вертикальною інтеграцією фірм, їх групуванням, що пронизують усю систему ділових відносин у країні. Виділяють два типи утворення економічних групувань:

- заснований на взаємодії капіталу та особистої унії;
- об'єднання великих компаній із малими та середніми, що базуються на зв'язках різних видів, головним чином – виробничих.

Характерна особливість фінансової моделі Японії полягає в єдності державного апарату і великого капіталу в розв'язанні загальних проблем. При цьому головні цілі та завдання загальнонаціональних планів фінансового розвитку втілюються у внутрішньо-корпоративних планах, які мають директивний характер. Внаслідок утворюється складна, взаємозв'язана система фінансового планування [26].

Сьогодні одним з провідних економічних центрів світу, що справляє величезний вплив на економіку як в глобальному масштабі так і на регіональному рівні, є Європейський Союз – союз держав-членів Європейських Спільнот.

Фінансова система Європейського Союзу – багаторівнева. Поряд з цим вона характеризується органічною цілісністю, взаємопов'язаністю її складових і структурною єдністю її функціональних елементів. Особливістю функціонування фінансової системи Європейського Союзу є те, що на відміну від інших міжнародних економічних організацій ЄС має самостійний бюджет, централізований міждержавний фонд грошових коштів країн-членів – Євробюджет, який об'єднує переважну більшість спільних фінансових фондів. При цьому бюджет ЄС виконує роль головної фінансової бази інтеграційних заходів у рамках Союзу та важливого інструменту наднаціонального регулювання економіки країн-учасниць. Слід відмітити, що створення власної фінансової бази – безпрецедентний випадок в історії створення інтеграційних угруповань [27].

Поряд з цим, необхідно наголосити, що як і кожна суверенна держава, країни – члени ЄС наділені суверенними правами, а саме: здійснювати самостійну економічну та соціальну політику, формувати національний бюджет і податкову систему.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте суть понять «фінансова архітектоніка» та «фінансова система».
2. Вкажіть принципи побудови фінансової системи.
3. Опишіть структуру фінансової системи України.
4. Сформулюйте головне призначення фінансової системи.
5. Коротко охарактеризуйте завдання фінансової системи.

6. Обґрунтуйте думку, що на фінансовому ринку має місце асиметрія інформації.
7. Поясніть, як у фінансовій системі відбувається реалізація функції переміщення фінансових ресурсів у часі і просторі?
8. Які завдання та функції у сфері управління фінансовою системою виконує Міністерство доходів і зборів України?
9. Вкажіть загальні риси побудови фінансових систем розвинутих країн.
10. Охарактеризуйте особливості фінансової системи Європейського Союзу.

Тестові завдання

1. З поданих нижче ознак виберіть ту, яка не є ознакою фінансової архітекτονіки:

- 1) цілісність;
- 2) адаптивність;
- 3) стійкість;
- 4) сталість;
- 5) адаптивність.

2. За організаційно-інституційною структурою фінансова система – це:

- 1) сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних сфер та ланок фінансових відносин;
- 2) сукупність фінансових органів та інституцій, які здійснюють управління грошовими потоками та фондами грошових коштів;
- 3) фінанси приватних та колективних підприємств і установ, фінанси господарських товариств та підприємств, заснованих на змішаній формі власності;
- 4) фінанси громадських організацій та добродійних фондів;
- 5) система грошових відносин, яка виникає між державою, з одного боку, і підприємствами, фірмами, організаціями та населенням, з іншого.

3. Відповідно до форм власності фінансова система включає такі елементи:

- 1) фінанси держав, фінанси суб'єктів господарювання та фінанси домогосподарств;
- 2) централізовані та децентралізовані фінанси, фінансова інфраструктура та міжнародні фінанси;
- 3) державні та недержавні фінанси;
- 4) фінансові установи, на які покладено управління фінансовою системою держави;
- 5) фонди грошових коштів, які формуються у процесі розподілу і перерозподілу ВВП.

4. Матеріальну основу фінансової системи складають:

- 1) гроші;
- 2) грошові потоки;
- 3) фонди грошових коштів;
- 4) фінансові активи;
- 5) фінансові інструменти.

5. Який із представлених принципів не належить до принципів розвитку фінансової системи:

- 1) єдність;
- 2) динамічність;
- 3) стратегічна орієнтованість;
- 4) гнучкість;
- 5) відкритість.

6. Розробка проекту закону про Державний бюджет України покладається на:

- 1) Міністерство фінансів;
- 2) Президента України;
- 3) Верховну Раду України;
- 4) Рахункову палату України;
- 5) Кабінет Міністрів.

7. Із поданого переліку виберіть орган стратегічного управління фінансовою системою:

- 1) Національний банк України;
- 2) Казначейство України;
- 3) Кабінет Міністрів;
- 4) Рахункова палата України;
- 5) Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку.

8. Яка із перелічених функцій не входить до компетенції НБУ:

- 1) забезпечення стабільності грошової одиниці України;
- 2) розробка грошово-кредитної політики;
- 3) рефінансування банків;
- 4) банківське регулювання та нагляд;
- 5) формування державної політики у сфері фінансових послуг.

9. В унітарних державах фінансова (бюджетна) система складається з:

- 1) трьох ланок;
- 2) двох ланок;
- 3) чотирьох сфер;
- 4) однієї ланки;
- 5) п'яти рівнів.

10. Особливістю фінансової системи Європейського Союзу, що відрізняє його від інших міжнародних економічних організацій, є:

- 1) багаторівневність;
- 2) функціональність;
- 3) вертикальна побудова;
- 4) єдність державного апарату і великого капіталу в розв'язанні загальних проблем;
- 5) наявність самостійного бюджету – Євробюджету.

Перелік посилань

1. Науменкова С. Формування нової фінансової архітектури: основні питання та можливі виклики для України / С. Науменкова // Вісник Національного банку України. – 2010. - № 1 (167). – С. 8 – 13.

2. Науменкова С. Проблеми підтримки фінансового сектору в умовах світової кризи / С. Науменкова // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 6. – С. 12–18.

3. Луцишин З. Сучасна світова фінансова архітектоніка: тенденції та суперечності розвитку в умовах глобалізації / З. Луцишин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://soskin.info/ea/2005/5-6/20050506.html>.

4. Гриценко А. А. Финансово-экономическая архитектура – методологическое основание поиска путей преодоления современного кризиса / А. А. Гриценко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ini21.ru/arhiv/2-09/346.php/>

5. Глущенко О.В. Вектори розвитку інституційної архітектури ринку фінансових послуг України / О.В. Глущенко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2011. – № 961. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/6907/2/Gluschenko%200.V.pdf>.
6. uk.wikipedia.org/wiki/
7. Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. та ін. Теорія фінансів: Підручник / За ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.
8. Коваленко Д. І. Фінанси, гроші та кредит: теорія і практика: навчальний посібник / Д. І. Коваленко, В. В. Венгер. – К.: ЦУЛ, 2013. – 578с.
9. Фінанси: Підручник/За ред.Юрій С.І.,Федосова В.М.– К.:Знання,2008.-611 с.
10. Фінанси [Текст] : навч. посібник / С. В. Ковальчук, І. В. Форкун. - Л. : Новий Світ-2000, 2009. - 567 с.
11. Тігова Т.М., Селіверстова Л.С., Процюк Т.Б. Аналіз фінансової звітності. : навч. посібник. - К.: Центр навчальної літератури, 2012 - 268с.
12. Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні»
13. Гречаний О. Беремо правильний курс: ринок фінансового консалтингу в Україні / О. Гречаний // Консалтинг в Україні – 2006.- №2.
14. Уманців Ю. Модифікація світової фінансової системи в умовах новітніх викликів / Ю. Уманців // Вісник Національного банку України. - №4. – 2010. – С.36-40.
15. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.
16. Лондар С.Л. Фінанси: навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів / С.Л. Лондар, О.В. Тимошенко. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 384 с.
17. Миргородська Л.О. Фінансові системи зарубіжних країн: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 320 с.
18. «Щодо формування макропруденційного підходу до управління фінансовою системою» / Аналітична записка. – Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/996/>.
19. Дзюблюк О.В. Банки і підприємства: кредитні аспекти взаємодії в умовах ринкової трансформації економіки / Дзюблюк О.В., Малахова О.Л.: Монографія. – Тернопіль.: Вектор, 2008. – 324 с.
20. Касіян Є.В. Теоретичні підходи до визначення категорії фінансового розвитку у світовій економічній науці та його роль у економічному зростанні / Є.В. Касіян // Економічний часопис – XXI. – 2012. – № 7-8. – С. 6-9.
21. Карпінський Б.А.Фінансова система: Навчальний посібник / Б.А. Карпінський, О.В. Герасименко . – Львів: «Магнолія Плюс», 2006. – 272 с.
22. Осянин И. К. Асимметрия информации на рынке финансовых услуг / И.К.Осянин // Ярославский педагогический вестник. – 2012. – №1. – Том I (Гуманитарные науки). – С.92-95.
23. Фінансове право України [Текст]: навч. посіб. / Наук.-дослід. ін-т фін. права; ред. Л.К. Воронова. – К. : Правова єдність, 2009. – 395 с.
24. Мацелик М.О. Фінансове право: навч. посіб. / М.О. Мацелик, Т.О. Мацелик, В.А. Пригоцький; за ред.. В.К. Шкарупи. – К.: Знання, 2011. – 815 с.
25. Карлін, М. І. Фінанси країн Європейського Союзу : навч. посіб. / М. І. Карлін. – К. : Знання, 2011. – 639 с.
26. Фінанси: курс для фінансистів: Навч.посіб./ За ред.В.І.Оспіщева. – К.: Знання, 2008.- 567 с.
27. Боринець С.Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини: Підручник. – 5-е вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 583 с.

РОЗДІЛ 4. ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ

- 4.1. Бюджетна архітектоніка в системі формування бюджетної системи
- 4.2. Бюджетний дефіцит
- 4.3. Особливості управління державним кредитом та державним боргом
- 4.4. Соціальні фонди

Питання для самоконтролю

Тестові завдання

Практичні завдання

Перелік посилань

4.1. Бюджетна архітектоніка в системі формування бюджетної системи

Сьогодні під терміном «бюджет» розуміють кілька понять. Крім того, налічується близько п'ятдесяти його похідних значень. Зважаючи на таку багатозначність цього терміну, звернемося до його витоків.

Від розуміння терміну «бюджет» походять визначення такі як «бюджетування», «бюджетне планування» тощо, що передбачають комплекс організаційних, методичних і методологічних заходів для визначення доходів і видатків на всіх стадіях бюджетного процесу.

В сучасних економічних системах фінансова наука розглядає бюджет у трьох аспектах (рис. 4.1.).

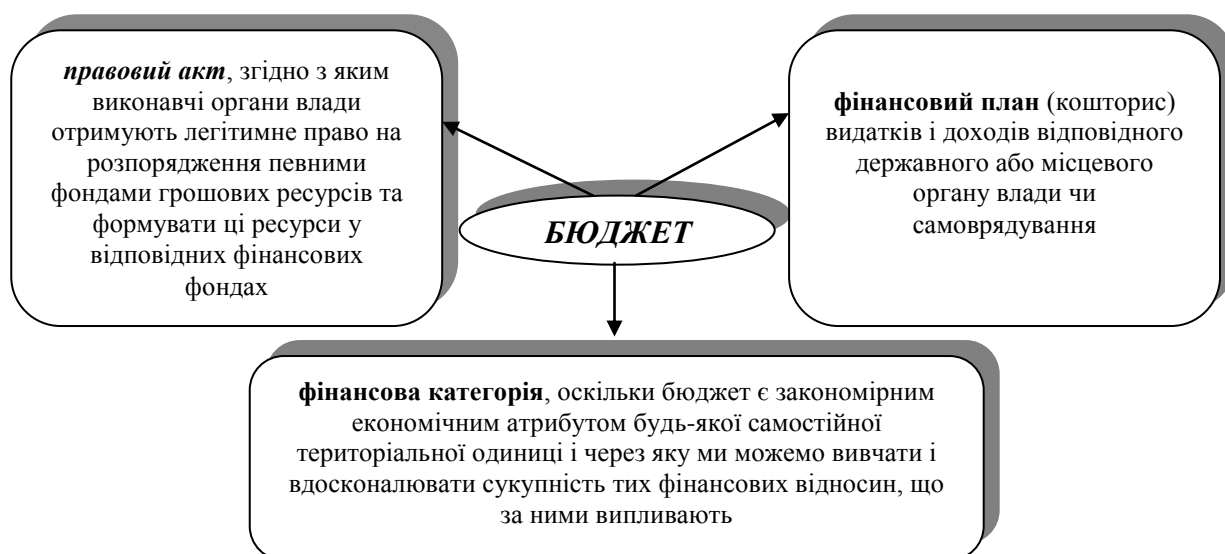

Рис. 4.1. Три аспекти бюджету

Надалі ми будемо розглядати бюджет як основний фінансовий план центрального уряду (в Україні Державний бюджет) з переносним розумінням і тлумаченням та деталізацією до місцевих бюджетів.

Бюджет як самостійна економічна і фінансова категорія є формою існування реальних, об'єктивно обумовлених розподільних відносин, які виконують специфічне призначення – задоволення потреб як суспільства в цілому, так і його адміністративно-територіальних структур у фінансових ресурсах [12]. Із розгляду бюджету як фінансової категорії впливають такі ознаки:

- історичність – розуміння бюджету склалось історично, має свої специфічні риси зародження, які проявляються і в сучасних умовах;
- плановість – основою функціонування бюджету є його плановий характер;
- юридичність, правова основа – бюджет після затвердження набирає силу нормативного, правового акту;
- строковість – бюджет функціонує на протязі певного бюджетного періоду.

Сутність бюджету, його економічну природу відображають певні економічні відносини. Учасниками цих відносин є держава, суб'єкти господарювання всіх форм власності та населення:

- держава має потребу у фінансових ресурсах для виконання своїх функцій;
- суб'єкти господарювання всіх форм власності та напрямів діяльності які постачають грошові ресурси державі, так і можуть їх отримувати від неї залежно від місця і ролі в системі економічних відносин;
- населення, яке може бути як платником податків (переважно особи працездатного віку), так і одержувачем грошових коштів (допомога дітям, матерям, інвалідам, пенсіонерам тощо).

Сутність бюджету проявляється також у тому, що він є основною ланкою державних фінансів.

Сутність бюджету реалізується через його функції. Основних, чітко структурованих функцій є дві – розподільна і контрольна. В економічній літературі називаються також і додаткові функції – економічної безпеки держави, забезпечення існування держави тощо.

Через розподільну функцію держава зосереджує у своїх руках усі джерела бюджетних надходжень, щоб потім використати їх з найбільшою ефективністю. Жодна з інших ланок фінансів не здійснює такого багато профільного перерозподілу як по вертикалі, так і по горизонталі економіки. Це перерозподіл

між міністерствами, відомствами, напрямками між блоками галузей, територіальний розподіл.

Сфера дії розподільної функції досить значна. Це пояснюється тим, що в бюджетних відносинах беруть участь практично всі члени суспільства. Основою бюджетного розподілу є чистий дохід, який утворюється в суспільстві.

Сутність контрольної функції полягає в тому, що суспільство в особі специфічних державних або громадських структур контролює і вирівнює бюджетний розподіл. Виконання контрольної функції сприяє оптимальному рухові бюджетних ресурсів як в частині їх формування, так і розподілу.

Функціонування бюджету здійснюється у взаємодії двох його особливих форм – доходів і видатків, кожна з яких має специфічне суспільне призначення.

За рахунок доходів формується фінансова база діяльності держави, а за рахунок видатків забезпечуються економічні та соціальні потреби всіх членів суспільства.

Ринкова економіка суттєво відрізняється від попередніх господарських систем. Причому в кожній країні ця форма господарювання має певні особливості, які є відбитком національних ознак. Водночас ринковій економіці притаманні загальні характерні риси, які проявляються в усіх державах з цією формою господарювання. Такими рисами є відносно самостійне господарювання підприємств, організацій без суттєвого втручання держави у виробничий процес, конкуренція між товаровиробниками за ринки збуту тощо. Однак ринковий механізм повною мірою не може вирішити таких важливих для держави питань економічного характеру, як розвиток наукомістких технологій, фундаментальних досліджень, малорентабельних, але суспільно важливих виробників, підтримання функціонування складних і ризикованих програм (океанографічні, космічні дослідження тощо). Ринкові процеси не завжди можна з прогнозувати, й інколи вони призводять до суттєвих втрат фінансових і матеріальних ресурсів. Прикладом можуть бути фінансові кризи в 1998 р. та 2008 р. які охопили практично всі країни світової спільноти [1;3;12].

Бюджет як основний фінансовий план держави. Як зазначалось, плановість бюджету є однією з його визначальних ознак. В Україні, яка трансформує свою соціально-економічну систему, здійснює перехід до ринкових умов господарювання, бюджет (як загальнодержавний, так і його місцеві частини) виконує роль основного регулятора цих процесів. Як фінансовий план він має передбачати виконання всіх функцій держави на загальнодержавному і місцевих рівнях – економічної, соціальної, управлінської, військової, міжетнічної, судової, міжнародної тощо.

Стан бюджету як фінансового плану характеризується трьома показниками:

- рівновага доходів і видатків;
- бюджетний надлишок (профіцит) – перевищення доходів над нормативними видатками;
- бюджетний дефіцит – перевищення видатків над встановленими доходами.

За наявності бюджетного дефіциту встановлюються джерела його покриття (державні позики, емісія грошей тощо).

В економічних системах всіх держав вирізняють бюджет центрального уряду та місцеві бюджети як атрибут кожного самоврядного органу управління і влади. Таким чином сукупність всіх бюджетів у країні утворюють бюджетну систему, якщо вони наділяються ознаками єдності або систему бюджетів, якщо вони мають чітко виражені ознаки самостійності і незалежності один від одного.

У відповідності ст. 2 Бюджетного кодексу України, бюджетна система України – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративного устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетна система України складається із двох основних складових частин: керуючої або інституційної системи та керованої або функціональної. Керуюча частина виступає як суб'єкт управління бюджетами, а керована частина – як об'єкт управління. Визначальним тут є знання об'єкта управління, адже без цього процес управління стає просто неможливим.

У відповідності ст. 5 Бюджетного кодексу України бюджетна система України складається з державного бюджету й місцевих бюджетів.

***Бюджети місцевого самоврядування** – бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їхніх об'єднань, тобто сільські, селищні та міські бюджети.*

Місцевими бюджетами визнаються республіканський бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування.

У відповідності ст. 6 Бюджетного кодексу України для аналізу і прогнозування соціально-економічного розвитку держави і регіонів вводиться поняття «зведений бюджет».

Зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим і зведених бюджетів областей та міст Києва й Севастополя.

Зведений бюджет Автономної Республіки Крим включає показники республіканського бюджету АРК, зведених бюджетів її районів і бюджетів міст республіканського значення.

Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області.

Зведений бюджет району включає показники районного бюджету, бюджетів міст районного значення, селищних і сільських бюджетів цього району.

Зведений бюджет міста з районним поділом включає показники міського бюджету й бюджетів районів, що входять до його складу. У разі, коли місту або району в місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, зведений бюджет міста або району в місті включає показники бюджетів цих міст, селищ і сіл.

***Бюджетний устрій** – це організація і принципи побудови бюджетної системи держави у відповідності її конституційного ладу та адміністративно-територіального поділу, взаємозв'язок окремих її елементів.*

Стаття 2 Конституції України визначає унітарний її устрій, відповідно до цього в унітарних державах один бюджет центрального уряду, а решта бюджетів відносять до місцевих. Тобто бюджетна система України дворівнева. У федеративних державах може бути два рівні державних бюджетів та місцеві, тобто ці бюджетні системи можуть мати трьохрівневий характер або чотирирівневий.

Бюджетна система України ґрунтується на таких принципах (рис. 4.2.).

У Бюджетному кодексі подано визначення терміну «бюджетний процес» – це регламентована нормами права діяльність, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України.

Складання проекту бюджету. Не пізніше 1 червня або першого за цією датою дня пленарних засідань Верховної Ради України відбуваються парламентські слухання з питань бюджетної політики на наступний бюджетний період. Проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період містить пропозиції Кабінету Міністрів щодо:

- граничного розміру дефіциту (профіциту) Державного бюджету України у відсотках до прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту;
- частки прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через зведений бюджет України;
- граничного обсягу державного боргу та його структури;
- питомої ваги обсягу міжбюджетних трансфертів у видатках Державного

- бюджету України і коефіцієнта вирівнювання для місцевих бюджетів;
- змін до законодавства, прийняття яких є необхідним для реалізації бюджетної політики держави;
 - переліку головних розпорядників коштів Державного бюджету України;
 - захищених статей видатків бюджету;
 - обґрунтування необхідності поділу бюджету на загальний та спеціальний фонди.

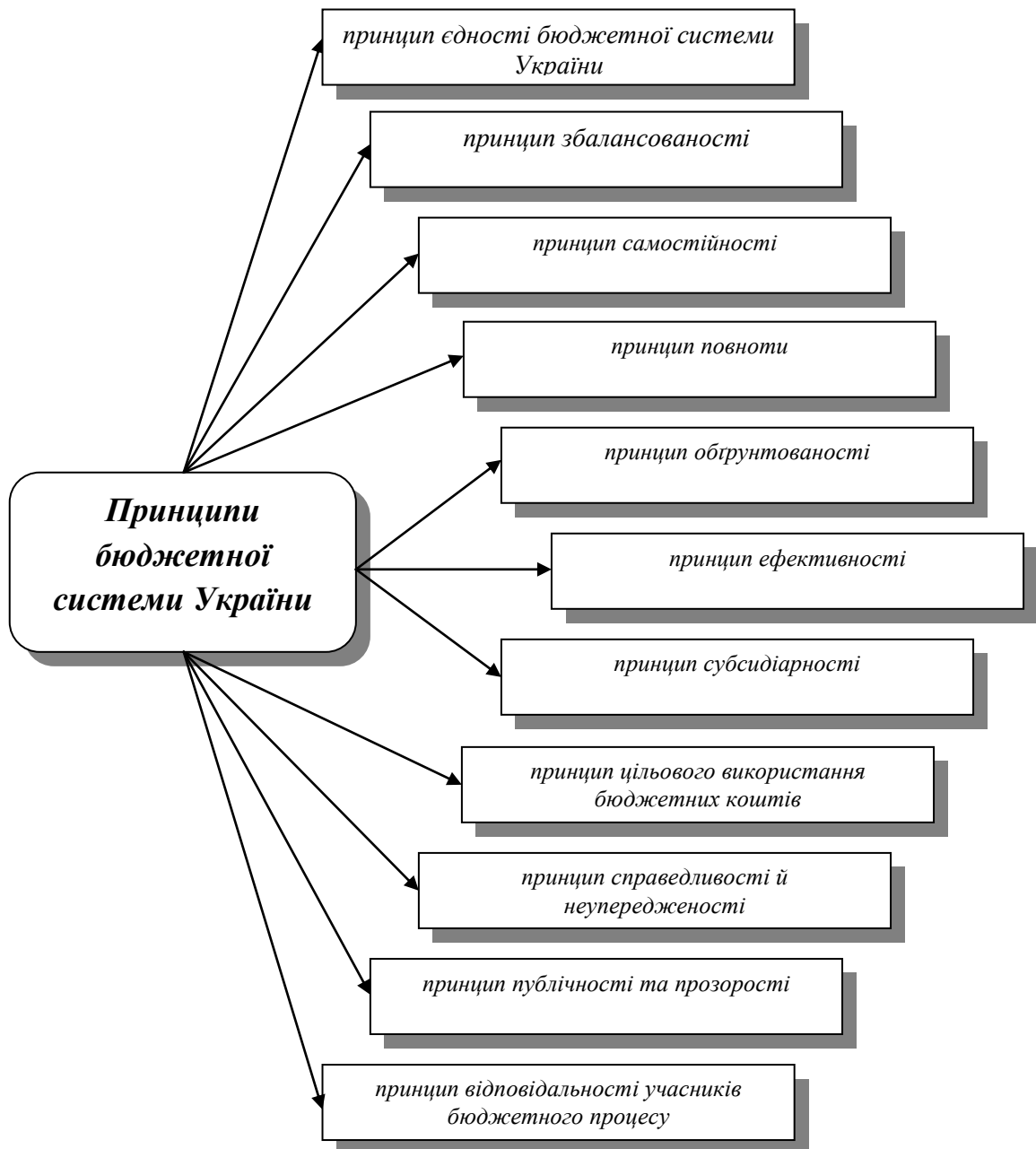

Рис. 4.2. Принципи бюджетної системи України

Проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період ґрунтується на прогностичних макропоказниках економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період із зазначенням показників

обсягу ВВП, індексів споживчих та гуртових цін, прогнозованого офіційного обмінного курсу гривні у середньому за рік та наприкінці року, прогнозованого рівня безробіття.

Відповідно Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період Кабінет Міністрів України розробляє, затверджує і не пізніше 15 вересня передає до Верховної Ради України проект закону про Державний бюджет України.

Разом з проектом Закону про Державний бюджет України, схваленим Кабінетом Міністрів України, подаються:

1. Пояснювальна записка до проекту Закону про Державний бюджет України, яка має містити:

- інформацію про економічне становище держави та основні прогнозні макропоказники економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період, покладені в основу проекту Державного бюджету України;
- оцінку надходження доходів та інших коштів (позик), що пропонуються для забезпечення фінансовими ресурсами витрат бюджету;
- пояснення до основних положень проекту Державного бюджету України та проекту Закону про Державний бюджет України, включаючи аналіз пропонуваного обсягів видатків на виконання функцій, програм. Обґрунтування включають бюджетні показники за попередній, поточний, наступний бюджетні періоди відповідно до класифікації видатків бюджету;
- інформацію щодо врахування пропозицій Верховної Ради України до Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період, якщо вони були ухвалені Верховною Радою України відповідно до Бюджетного кодексу;
- обґрунтування особливостей міжбюджетних взаємовідносин;
- інформацію щодо обсягів державного боргу, в тому числі за типом боргового зобов'язання, графіка його погашення, обсягів та умов запозичень;
- прогноз основних макропоказників економічного і соціального розвитку України, показників зведеного бюджету України за основними видами доходів, видатків та фінансування на наступні три бюджетні періоди.

2. Прогнозні показники зведеного бюджету України (включаючи оцінку Державного бюджету України та місцевих бюджетів) відповідно до бюджетної класифікації, а також зведений баланс фінансових ресурсів України.

3. Перелік пільг щодо податків, зборів (інших обов'язкових платежів) із розрахунком втрат доходів бюджету від їх надання.

4. Показники видатків Державного бюджету України, необхідні на наступні бюджетні періоди для завершення програм, що враховані в проекті

Державного бюджету України, за умови реалізації цих програм протягом більше одного бюджетного періоду.

5. Зведення та структура фінансових зобов'язань із державного боргу та державних гарантій на поточний і наступний бюджетні періоди до повного погашення боргових зобов'язань, включаючи суми на обслуговування державного боргу.

6. Перелік інвестиційних програм на наступний бюджетний період, під які можуть надаватися гарантії Кабінету Міністрів України.

7. Доповідь про хід виконання Державного бюджету України у поточний бюджетний період.

8. Проекти кошторисів усіх державних цільових фондів, які створюються за рахунок податків і зборів (обов'язкових платежів) відповідно до закону.

9. Пояснення головних розпорядників бюджетних коштів до проекту Державного бюджету України (подаються до Комітету Верховної Ради України з питань бюджету).

Розгляд та прийняття Закону про Державний бюджет. Не пізніше, ніж через 5 днів після подання КМ України проекту закону про Державний бюджет України до ВР України Міністр фінансів представляє його на пленарному засіданні.

За результатами обговорення проекту Закону про Державний бюджет України Верховна Рада України може прийняти вмотивоване рішення про його відхилення у разі невідповідності Бюджетному кодексу та Основним напрямам бюджетної політики на наступний бюджетний період.

У разі відхилення проекту Закону про Державний бюджет України Кабінет Міністрів України зобов'язаний у тижневий термін з дня набрання чинності рішенням про відхилення подати проект Закону про Державний бюджет України на повторне подання з обґрунтуванням внесених змін, пов'язаних з відповідним рішенням Верховної Ради України. Міністр фінансів України повторно представляє проект Закону про Державний бюджет України не пізніше трьох днів після його повторного подання до Верховної Ради України.

Підготовка Верховною Радою України проекту закону про Державний бюджет України до першого читання полягає у:

- до 1 жовтня (6 жовтня, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання) розглядається у комітетах, депутатських фракціях та групах депутатів Верховної Ради і подають пропозиції до Комітету ВР України з питань бюджету. Після 1 жовтня (6 жовтня, якщо прийнятий після повторного подання) прийняття пропозицій припиняється;
- комітет ВР України з питань бюджету не пізніше 15 жовтня (20 жовтня,

якщо прийнятий після повторного подання) спільно з уповноваженими представниками КМ України розглядає пропозиції до проекту закону і готує висновки та пропозиції до нього, а також таблиці пропозицій суб'єктів законодавчої ініціативи, які пропонується підтримати та відхилити. ВР України приймає проект закону про Державний бюджет України у першому читанні не пізніше 20 жовтня (25 жовтня, якщо був прийнятий після повторного подання).

КМ України у двотижневий строк готує і подає доопрацьований до другого читання проект закону про Державний бюджет України не пізніше 3 листопада (8 листопада, якщо проект бюджету був прийнятий після повторного подання) знову подається до ВР України для розгляду у другому читанні. Друге читання проекту закону про Державний бюджет завершується не пізніше 20 листопада. При цьому обсяг дефіциту (профіциту), доходів і видатків Державного бюджету України на наступний рік, обсяг міжбюджетних трансфертів та інші положення, необхідні для формування місцевих бюджетів, повинні бути прийняті у другому читанні в обов'язковому порядку і не підлягають розгляду у третьому читанні.

Комітет ВР України з питань бюджету доопрацьовує проект закону про Державний бюджет України та вносить його на розгляд ВР України у третьому читанні не пізніше 25 листопада року, що передує плановому.

Закон України «Про Державний бюджет України» приймається ВР України до 1 грудня року, що передує плановому.

Якщо до початку нового бюджетного періоду не набрав чинності Закон про Державний бюджет України, ВР України повинна прийняти Постанову ВР України про надання права Кабінету Міністрів України здійснювати витрати Державного бюджету України відповідно до Бюджетного кодексу з такими обмеженнями:

- витрати Державного бюджету України можуть здійснюватися лише на цілі, які визначені у Законі про Державний бюджет України на попередній бюджетний період й одночасно передбачені у проекті Закону про Державний бюджет України на наступний бюджетний період, поданому Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України;
- щомісячні видатки Державного бюджету України не можуть перевищувати 1/12 обсягу видатків, визначених Законом про Державний бюджет України на попередній бюджетний період, крім випадків, передбачених Бюджетним кодексом;
- до прийняття Закону про Державний бюджет України на поточний бюджетний період провадити капітальні видатки забороняється, крім випадків, пов'язаних з введенням воєнного чи надзвичайного стану, оголошенням окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації.

Виконання бюджету. Стадіями виконання Державного бюджету України за видатками визнаються:

- встановлення бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів на основі затвердженого бюджетного розпису;
- затвердження кошторисів розпорядникам бюджетних коштів;
- взяття бюджетних зобов'язань;
- отримання товарів, робіт та послуг;
- здійснення платежів;
- використання товарів, робіт та послуг на виконання бюджетних програм.

Державна казначейська служба України здійснює платежі за дорученнями розпорядників бюджетних коштів у разі:

- наявності відповідного бюджетного зобов'язання для платежу у бухгалтерському обліку виконання Державного бюджету України;
- відповідності напрямів витрачання бюджетних коштів бюджетному асигнуванню;
- наявності у розпорядників бюджетних коштів невикористаних бюджетних асигнувань.

Зміни до Закону про Державний бюджет України можуть вноситися у випадках виникнення відхилення оцінки прогнозу надходжень до бюджету від прогнозу, врахованого при затвердженні Державного бюджету України на відповідний бюджетний період, а також зміни структури видатків державного бюджету та в інших випадках, передбачених Бюджетним кодексом. Міністерство фінансів України проводить щомісячне оцінювання відповідності прогнозу надходжень показникам, установленим Державним бюджетом України.

Бюджетна архітектоніка – наука, що визначає найбільш оптимальні бюджетні співвідношення; як сукупність загальносистемних імперативів та домінант, реалізація яких здійснює вагомий вплив на соціально-економічний розвиток суспільства; як інституційний процес, здійснюваний за допомогою управлінських рішень, результатом якого є забезпечення збалансованості бюджету та суспільного добробуту [10].

Бюджетний устрій країни визначається формою державного устрою. Так, для України як унітарної держави характерні два рівні бюджетної системи – Державний бюджет та місцеві бюджети, які є самостійними частинами бюджетної системи країни. кожен з бюджетів є фінансовою базою для діяльності відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування, для забезпечення їх витратних зобов'язань. В якості основи бюджетного устрою виступають принципи та функції бюджетної системи як вихідні і

основоположні положення. Разом з цим, бюджетна система сучасної держави являє собою складний інструмент соціально-економічного регулювання, впливу на економічну кон'юнктуру, а також здійснення державою заходів, спрямованих на стимулювання економіки та вирішення соціальних проблем.

Враховуючи досвід зарубіжних країн можна виділити такі основні принципи організації бюджетної системи: єдності бюджетної системи; розмежування доходів, витрат та джерел фінансування дефіциту бюджетів між бюджетами різних рівнів та всередині них; сукупного покриття витрат бюджетів; вертикальності і горизонтальності бюджетної системи; міжбюджетних відносин; універсальності бюджетів; адресності та цільового характеру використання бюджетних коштів; субсидіарності; правомірності; бюджетної регламентності; плановості; збалансованості; багатоаспектності; багатофункціональності; самостійності; повноти відображення доходів, витрат та джерел фінансування дефіцитів бюджетів; публічності та прозорості; достовірності та обґрунтованості; ефективності та результативності; справедливості і неупередженості; рівності бюджетних прав суб'єктів бюджетних відносин; підвідомчості видатків бюджетів; єдності каси; стратегічності; послідовності; відповідальності [10;13;14].

Інституційні зміни у бюджетному процесі передбачають насамперед зміну бюджетних процедур, які є складовими стадій бюджетного процесу. Важливим при цьому є визначення ступеня адекватності цих змін сучасним обставинам, поетапності внесення. Від зазначеного залежить ефективність бюджетної архітектури та бюджетного механізму, представленого сукупністю видів і форм організації бюджетних відносин, методів мобілізації та використання бюджетних коштів, принципів планування і фінансування бюджету, умов і методів здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства, аудиту та оцінки ефективності управління бюджетними коштами [10].

4.2. Бюджетний дефіцит

Стан бюджету може характеризуватися трьома показниками: балансом доходів і видатків, перевищенням доходів над видатками (*профіцитом*) або, навпаки, видатків над його доходами, тобто *бюджетним дефіцитом*.

Дефіцит бюджету виражається двома показниками: це різниця між видатками бюджету та його доходами у грошових одиницях і відношення цієї різниці до ВВП країни у відсотках. Вираження дефіциту бюджету у відсотках до ВВП дає більш повну характеристику стану розвитку і економіки і ролі в ній бюджету.

Нормальним явищем є збалансованість доходів і видатків. Перевищення доходів над видатками означає економічну і фінансову стабільність у державі. Найскладнішим явищем є бюджетний дефіцит, який притаманний бюджетам більшості країн світу, в тому числі й високорозвиненим.

Сьогодні в більшості країн світу дефіцит бюджету становить від 2 до 15 відсотків ВВП при середньосвітовій його величині 4,5 відсотки. Спостерігається тенденція до стабілізації бюджетного дефіциту в середньосвітовому вимірі в розмірі 3-5 відсотків. Слід зауважити, що розмір бюджетного дефіциту, який перевищує 3 відсотки валового внутрішнього продукту, призводить до зниження інвестиційної активності, розвитку інфляції.

Дефіцит державного бюджету в 2014 році перевищить 71 млрд. грн. або близько 4,3% валового внутрішнього продукту (ВВП). Граничний обсяг дефіциту державного бюджету наступного року заплановано на рівні 71,6 млрд. грн. Разом з тим, уряд пропонує скоротити дефіцит бюджету удвічі, здійснивши секвестр бюджету.

Конкретними особливостями розвитку економіки України, що зумовлюють дефіцит бюджету, є:

- структурна розбалансованість економіки та несвоєчасне і неефективне проведення структурних перетворень;
- збереження значної кількості нерентабельних державних підприємств, що одержують дотації;
- неефективний механізм оподаткування суб'єктів господарювання;
- значний обсяг тіньової економічної діяльності;
- невідповідна наявним фінансовим можливостям держави структура бюджетних витрат;
- нецільове і неефективне використання бюджетних коштів;
- втрати, розбазарювання виробленої продукції, крадіжки, приписки і т. ін., що не стало об'єктом ефективного державного фінансового контролю.

Бюджетний дефіцит негативно впливає на економіку, зокрема, стимулюючи інфляційні процеси. Він є гальмом економічного зростання держави, не кажучи вже про його негативні соціальні наслідки. У країнах, де добре розвинений ринок державних цінних паперів, величина бюджетного дефіциту має менш відчутний вплив на стан економіки в даному періоді, але його наявність обов'язково впливатиме на господарське життя в майбутньому. Тому бездефіцитний бюджет – об'єктивна вимога економічного розвитку держави.

Розрізняють поняття стійкий дефіцит бюджету, який існує в довгостроковому періоді, та тимчасовий дефіцит, що викликається касовими

розривами у виконанні бюджету або непередбачуваними подіями та обставинами [11].

За критерієм визначення складових частин бюджетного дефіциту виділяють фактичний, структурний та циклічний бюджетний дефіцит.

Якщо фактичний дефіцит є зовнішнім виявленням розбалансованості дохідної та видаткової частин бюджету, то структурний і циклічний дефіцити є його внутрішніми складовими. Фактичний дефіцит відображає реальні доходи, видатки бюджету і дефіцит за певний період. Структурний дефіцит – це дефіцит за умов повної або високої зайнятості потенційних виробничих ресурсів. Циклічний дефіцит – це результат недонадходження бюджетних доходів внаслідок циклічних коливань в економіці. В загальному вираженні циклічний дефіцит є різницею між фактичним і структурним дефіцитом.

За критерієм впливу на економіку бюджетний дефіцит поділяється на активний і пасивний. Активний бюджетний дефіцит є наслідком свідомого збільшення державних видатків, що спричинює неможливість збалансувати бюджет.

Відмінність між структурним і активним дефіцитом полягає в тому, що останній виникає в результаті проведення політики дефіцитного фінансування з метою стимулювання досягнення максимальної зайнятості наявних виробничих ресурсів, що спонукає економіку розвиватись відносно незалежно від циклічних коливань. Отже, активний дефіцит своїм імпульсним змістом відрізняється від структурного дефіциту.

Пасивний дефіцит бюджету зумовлюється економічною кон'юнктурою як першопричиною накопичення запланованого обсягу бюджетних ресурсів. Таким чином, пасивний дефіцит можна ототожнити з циклічним бюджетним дефіцитом.

Бюджетний дефіцит має різні прояви і причини. Його не можна оцінювати однозначно, оскільки завжди необхідно враховувати всі його чинники. Характеристика дефіциту дається за такими ознаками:

- формою прояву;
- причинами виникнення;
- спрямуванням коштів.

За формою прояву розрізняють відкритий і прихований дефіцит. Відкритий дефіцит – це офіційно зафіксований стан бюджету під час його затвердження у відповідному документі: Законі про Державний бюджет чи в рішенні місцевих органів влади. Прихований дефіцит офіційно не визнається. Існує кілька варіантів прихованого і напівприхованого дефіциту. По-перше, це завищення планових показників доходів. За суттю, воно означає фальсифікацію основного фінансового плану держави, яка все одно виявиться при виконанні

бюджету. Така фальсифікація може бути як свідомою – для реалізації певних політичних, економічних чи фінансових цілей, так і наслідком невисокого рівня планування доходів, бажанням сприймати неможливе за реальність. Виходячи з рівня виконання плану доходів в Україні в останні роки, можна стверджувати, що певні елементи прихованого дефіциту шляхом завищення планових завдань мали місце. По-друге, завищення доходів може мати напівприхований характер.

За причинами виникнення бюджетний дефіцит поділяється на вимушений і свідомий. Вимушений бюджетний дефіцит є наслідком економічної і фінансової кризи. Слід також зазначити, що він пов'язаний із бажанням чи необхідністю витратити коштів більше, ніж їх є в наявності. Адже завжди можна скоротити видатки до наявних доходів, або, підвищивши рівень оподаткування, збільшити доходи і цим вирішити проблему. Свідомий бюджетний дефіцит пов'язаний з проведенням політики так званих «позикових» фінансів. Формування доходів бюджету може здійснюватись на основі «податкових» чи «позикових» фінансів. Політика «податкових» фінансів виходить з повного забезпечення доходів бюджету за рахунок податкових надходжень. Це створює стабільну дохідну базу, адже податки не треба повертати. Політика «позикових» фінансів ґрунтується на необхідності обмеження рівня оподаткування і забезпечення частини бюджетних видатків через позики. Якщо вимушений бюджетний дефіцит є наслідком дефіциту фінансових ресурсів у країні, то свідомий, як правило, можливий саме за наявності вільних ресурсів, що їх фізичні та юридичні особи можуть надати державі у тимчасове користування.

За спрямуванням коштів розрізняють дефіцитне фінансування на розвиток і на поточні витрати. Ця ознака дефіциту бюджету теж досить суттєва в його характеристиці. Витрачання коштів на поточні витрати означає їх поглинання без відповідної віддачі. Це пасивне реагування на складне фінансове становище. Дефіцитне фінансування інвестицій, навпаки, передбачає активний вплив бюджету на розвиток економіки. Адже в умовах кризи інвестиції вкрай потрібні – це ліки для «хворої» економіки. Неможливо вийти з кризи без певних зусиль і без певних вкладень. Проблема полягає в тому, що під час економічної кризи падає ділова активність приватних інвесторів, оскільки високим є ризик втрати коштів чи їх знецінення. Тільки держава в змозі взяти на себе такий ризик і таку відповідальність. Звісно, що така політика дефіцитного фінансування інвестицій потребує чіткої організації і жорсткої відповідальності.

Існування бюджетного дефіциту вимагає постійного пошуку шляхів його подолання і, в ідеалі збалансування доходів і видатків бюджету. Конкретні заходи держави в цьому напрямі можуть бути різними, але в результаті

зводяться до створення можливостей зростання доходів та скорочення видатків бюджету. З цією метою необхідно:

1) удосконалити податкову систему, забезпечити оптимальний рівень податкових вилучень для формування бюджетів усіх рівнів і створення сприятливих умов для підприємницької діяльності;

2) посилити відповідальність суб'єктів господарювання та їхніх керівників, зокрема особисту майнову і кримінальну, за дотримання вимог податкового законодавства, своєчасність і повноту розрахунків з бюджетом та державними позабюджетними фондами;

3) удосконалити інструменти залучення до інвестиційної сфери особистих заощаджень населення;

4) забезпечити фінансову підтримку малого та середнього бізнесу шляхом розроблення й виконання цільових програм розвитку малого і середнього підприємництва;

5) запровадити жорсткий режим економії бюджетних коштів;

6) перейти від бюджетного фінансування до системи надання субсидій, субвенцій, інвестиційних позик суб'єктам господарювання;

7) запровадити науково обґрунтовану систему прогнозування показників, що беруться за основу формування доходів і видатків бюджету, використовувати при бюджетному плануванні нормативи бюджетної забезпеченості.

Джерелами покриття бюджетного дефіциту можуть бути:

- державні позики;
- емісія грошей.

Державні позики відображають взаємовідносини між державою як позичальником і юридичними та фізичними особами, урядами інших країн та міжнародними фінансовими організаціями як кредиторами. Залежно від територіального розміщення вони поділяються на внутрішні і зовнішні. Внутрішні характеризують залучення коштів від юридичних та фізичних осіб на внутрішньому фінансовому ринку даної країни. Зовнішні пов'язані з надходженням ззовні – від кредиторів інших країн, якими можуть бути як іноземні юридичні та фізичні особи, так і уряди чи урядові організації інших країн. Особливе місце займають кредити, які надаються міжнародними організаціями та міжнародними фінансовими інституціями. За способом мобілізації розрізняють державні позики, які пов'язані з випуском в обіг державних цінних паперів, і такі, що оформляються відповідними угодами. За допомогою випуску цінних паперів здійснюється мобілізація вільних коштів юридичних та фізичних осіб. На підставі угод можуть надаватись міжурядові кредити та кредити від міжнародних фінансових інституцій [11].

За термінами надання державні позики поділяються на коротко-, середньо- та довгострокові. Короткострокові надаються на термін до одного року. Основним інструментом розміщення короткострокових державних зобов'язань є казначейські векселі. Середньострокові (1–5 років) і довгострокові (5–20 років) позики базуються на випуску в обіг облігацій.

В Україні нині для покриття бюджетного дефіциту випускаються на коротко- і середньостроковій основі облігації внутрішньої державної позики. Значну роль у джерелах покриття бюджетного дефіциту відіграють зовнішні позики.

Емісія грошей, на відміну від державних позик, є не забезпеченим джерелом покриття бюджетного дефіциту. Саме тому вона спричиняє інфляцію – знецінення грошей. Фактично емісія на цілі дефіцитного фінансування не вирішує проблеми браку коштів: грошей стає більше, однак вартість грошової одиниці знижується, тобто сукупна вартість грошей в обігу залишається незмінною і знову-таки недостатньою. Але, оскільки це виявиться тільки після випуску в обіг зайвих грошей, то на період складання і виконання бюджету грошову емісію можна використати для збалансування бюджету.

4.3. Особливості управління державним кредитом та державним боргом

Державний кредит являє собою досить специфічну ланку державних фінансів. Він не має окремого фонду фінансових ресурсів; кошти, що мобілізуються з його допомогою, проходять через бюджет. В окремих випадках через кредит залучаються кошти у фонди цільового призначення чи під цільові проекти.

Державний кредит – рух позикового капіталу у формі кредитних угод, що здійснюється за участю держави щодо передачі фінансових ресурсів у борг з розрахунком на певну вигоду.

Механізм державного кредиту передбачає державні позики, надання кредитів державою суб'єктам господарювання та надання гарантій при оформленні кредитних угод.

Залучення позик має ґрунтуватися на двох чинниках – мінімізації вартості позики та стабільності державних цінних паперів на фондовому ринку.

Відносини державного кредиту на загальнодержавному рівні врегульовані статтями 16, 17 і 18 Бюджетного кодексу.

Право на здійснення державних внутрішніх та зовнішніх позик у межах і на умовах, передбачених Законом про Державний бюджет України, має держава в особі міністра фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів

України. Платежі, пов'язані з виконанням гарантійних зобов'язань, належать до платежів за боргом.

Держава для фінансування своїх потреб може мобілізувати фінансові ресурси у формі державного кредиту. У цьому разі вона є позичальником, а населення і підприємницькі структури, тобто фізичні і юридичні особи, – кредиторами. У сфері міжнародних економічних відносин держава виступає у ролі як кредитора, так і позичальника.

Державний кредит відрізняється від банківського. Він, як правило, використовується для покриття дефіциту державного бюджету, і джерелом його повернення та сплати процентів є доходи бюджету, а не прибутки від ефективного використання обсягів кредиту.

За своєю економічною сутністю державний кредит – це форма вторинного перерозподілу ВВП. Його джерелом є вільні кошти населення, підприємств і організацій. Використання державного кредиту є цілком виправданою формою мобілізації коштів у розпорядження держави, їхня доцільність при покритті дефіциту бюджету зумовлена тим, що це має значно менші негативні наслідки для фінансового становища держави, ніж покриття дефіциту за допомогою грошової емісії.

Державний кредит виступає у двох формах: ощадна справа і державні позики. Ощадна справа належить до державного кредиту, якщо залучені кошти спрямовуються у доходи бюджету. Однак, як правило, ощадні банки, незалежно від форми власності, діють на комерційних засадах і мобілізовані кошти формують їх кредитні ресурси. Частина цих ресурсів може спрямуватись на придбання державних цінних паперів і таким чином належати до державного кредиту [2;4;9].

Державні позики є основною формою державного кредиту. За правовим оформленням розрізняють державні позики, що надаються на підставі угод, і державні позики, забезпечені випуском цінних паперів. Тобто облігаційний державний кредит і безоблігаційний. Угодами оформляються, як правило, кредити урядів інших країн, міжнародних організацій та фінансових інститутів. За допомогою цінних паперів мобілізуються кошти на фінансовому ринку.

Оформлення державних позик може здійснюватись двома видами цінних паперів – облігаціями і казначейськими зобов'язаннями (векселями).

Облігація – це боргове зобов'язання держави, за яким у встановлені строки повертається борг і виплачується дохід у формі відсотків або виграти. Вони можуть бути знеособленими (на покриття бюджетного дефіциту) і цільовими (під конкретні проекти).

Зокрема, Міністерство фінансів на плановому аукціоні з розміщення облігацій внутрішньої державної позики 15 квітня 2014 року залучило до

держбюджету 587,7 млн. грн. Мінфін залучив усі кошти в результаті розміщення облігацій у національній валюті терміном обігу 77 днів під 9,95% річних, задовольнивши єдину подану заявку інвестора.

Казначейські зобов'язання (векселі) мають характер боргового зобов'язання. Виплата доходу здійснюється у формі відсотків. Казначейські зобов'язання, як правило, оформляються короткострокові (іноді середньострокові) – казначейськими нотами, облігаціями – середньострокові та довгострокові.

Продаж казначейських зобов'язань Міністерства фінансів України серії Б було розпочато 30 листопада 2012 року. Номінал – 500 доларів США, доходність – 8% річних. Це – цінні папери на пред'явника з чотирма купонами для отримання доходу кожні півроку.

Залежно від місця розміщення позик їх поділяють на внутрішні і зовнішні (надходять ззовні – від урядів, юридичних і фізичних осіб інших країн, міжнародних організацій і фінансових інститутів).

Відповідно до термінів погашення заборгованості розрізняють короткострокові (до 1 року), середньо- (1–5 р.) і довгострокові (більше 5 р.) позики.

За характером виплати доходу державні позики поділяються на процентні, виграшні та дисконтні (з нульовим купоном).

За процентними позиками дохід встановлюється у вигляді позикового процента. При цьому може встановлюватись як твердо фіксована на весь період позики ставка, так і плаваюча, тобто така, яка змінюється залежно від чинників, насамперед попиту і пропозиції на кредитному ринку. Виплата процентного доходу здійснюється на купонній основі. Вона може проводитись щорічно, раз на півріччя, щоквартально. У виграшних позиках виплата доходу здійснюється на підставі проведення тиражів виграшів. Дисконтні позики характеризуються тим, що державні цінні папери купуються з певною знижкою, а погашаються за номінальною вартістю. Вказана різниця формує дохід кредитора [2; 4; 9].

Запозичення може проводитись як у грошовій формі так і в товарній. Товарна форма використовується переважно у періоди грошово-кредитних криз. Грошові позики здійснюються у валютах країн кредиторів або у вільно конвертованій валюті.

Використання державою у своїй фінансовій політиці залучення коштів на кредитній основі призводить до формування державного боргу і необхідності чіткої системи управління державного боргу.

Державний борг – це сума заборгованості держави своїм кредиторам. Розрізняють поточний і капітальний, внутрішній і зовнішній борги.

Поточний борг – це сума заборгованості, що підлягає погашенню в поточному році з належними до сплати в цей період процентами з усіх випущених на даний момент позик.

Капітальний борг – це загальна сума заборгованості і процентів, що мають бути виплачені за позиками.

Внутрішній борг – це заборгованість за кредитами в середині даної держави; **зовнішній борг** – кредиторам за межами країни.

Державний борг має економічно обґрунтовані межі. Величина боргу характеризує становище економіки та фінансів держави, ефективність функціонування її урядових структур. Оскільки джерелом покриття державного боргу є доходи бюджету, тобто податки, то можна стверджувати, що величина боргу – це взяті авансом у населення податки.

На сьогодні майже кожна держава має певний розмір заборгованості. Різниця лише в тому, що поряд із збільшенням боргу не кожна держава знаходить шляхи для його своєчасного повернення.

У 2014 році Україна повинна погасити 16,3% із більше ніж \$60-мільярдного державного боргу. Йдеться про заборгованість перед кредиторами, яка складає близько \$9,78 млрд. Зовнішні борги в цих виплатах становлять \$6 млрд. Із них \$3,6 млрд – перед МВФ.

Однією з головних характеристик становища боргової залежності країни є співвідношення суми зовнішнього державного боргу до ВВП. Міжнародний банк реконструкції та розвитку критичним рівнем цього показника вважає 80–100%.

Все сказане вище дає підстави дійти висновку, що проблема полягає насамперед не в розмірах державних запозичень, а в їхньому використанні.

Залучення додаткових коштів зі світового ринку позикових капіталів має стимулювати економічне зростання держави. Часто кошти, що виділяються міжнародними кредитними інститутами, видаються під певні умови. Виконання цих умов може призвести до формування незахищеного внутрішнього ринку, зростання соціального напруження та інших негативних явищ. Тому в подібних випадках пріоритетними повинні бути економічні інтереси держави.

У більшості країн світу величина державного боргу регулюється законодавчо. В Україні щорічно граничні обсяги внутрішнього і зовнішнього державного боргу встановлюються у Законі України «Про Державний бюджету України».

Управління державним боргом полягає у забезпеченні платоспроможності держави, тобто можливості погашення боргів.

В управлінні внутрішнім і зовнішнім боргами існують певні особливості. Платоспроможність за внутрішніми позиками забезпечується, як правило, за

рахунок внутрішніх джерел. Платоспроможність за зовнішнім боргом залежить насамперед від валютних надходжень.

За недостатньої платоспроможності держави та в силу інших причин можуть застосовуватись різні способи коригування позикової політики. Можуть використовуватись кілька методів управління державним боргом. До них у першу чергу відносять (рис. 4.3).

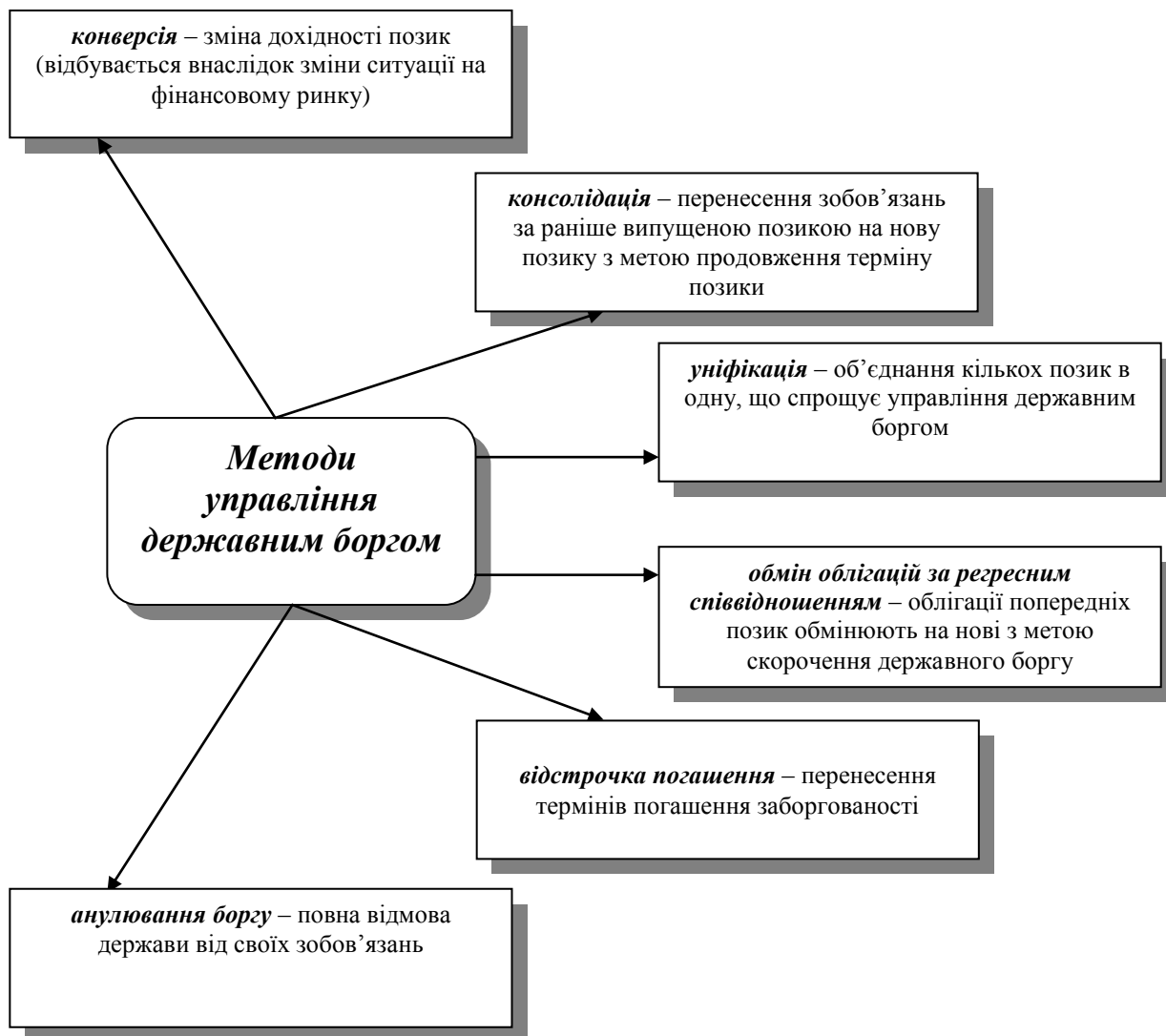

Рис. 4.3. Методи управління державним боргом

Слід розрізняти заборгованість країни, яка включає державний борг та борги господарюючих суб'єктів даної країни і власне державний борг. Державний борг у свою чергу поділяється на прямий державний борг та гарантований державний борг [2; 4; 9].

В контексті фінансової архітектури, державна фінансова підтримка повинна надаватись лише стратегічно важливим фінансовим інститутам, а не проблемним банкам, до того з іноземним капіталом, в результаті – витрачені державні ресурси на рефінансування “перетікають” в інші країни.

4.4. Соціальні фонди

Підприємства нараховують і сплачують збори на соціальні заходи з фонду оплати праці або заробітної плати працівників.

Загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню підлягають:

- громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств та організацій, в об'єднаннях громадян, у фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності та інших осіб, які обрали особливий спосіб оподаткування на умовах трудового договору або працюють на інших умовах, передбачених законодавством, або виконують роботи на зазначених підприємствах за договорами цивільно-правового характеру;
- члени колективних та орендних підприємств, сільськогосподарських кооперативів і фермерських господарств, у тому числі тих, які обрали особливий спосіб оподаткування;
- фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, у тому числі ті, які обрали особливий спосіб оподаткування, та члени сімей зазначених фізичних осіб, які беруть участь у проведенні ними підприємницької діяльності.

До членів сімей фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності належать: дружина, батьки, діти та інші утриманці, які досягли 15 років, не перебувають у трудових або цивільно-правових відносинах з такою фізичною особою – суб'єктом підприємницької діяльності, але разом з ним провадять підприємницьку діяльність та отримують частину доходу від цієї діяльності;

- особи, які забезпечують себе роботою самостійно – займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності;
- громадяни України, які працюють у розташованих за межами України дипломатичних представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств та організацій;
- громадяни України та особи без громадянства, які працюють в іноземних дипломатичних представництвах та консульських установах іноземних держав, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах іноземних підприємств та організацій, розташованих на території України;
- особи, обрані на виборні посади до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, профспілок, політичних партій, які отримують заробітну плату за роботу на виборній посаді;

- особи, які проходять строкову службу у Збройних силах України, Службі безпеки України, інших військових формуваннях, а також в органах Міністерства внутрішніх справ України;
- працівники воєнізованих формувань, особи начальницького і рядового складу фельд'єгерської служби спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань зв'язку та інформації, гірськорятувальних частин незалежно від підпорядкування, а також особовий склад аварійно-рятувальної служби, створеної на постійній основі;
- особи, які проходять альтернативну службу;
- особи, які отримують щомісячні страхові виплати відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», крім осіб, які отримують виплати у зв'язку зі смертю годувальника, та осіб, які не працюють й отримують пенсії з інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання;
- особи, які відповідно до закону отримують допомогу для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- особи, які проходять професійну підготовку, перепідготовку або курси підвищення кваліфікації з відривом від виробництва за скеруванням підприємств, установ, організацій;
- один із працездатних батьків, усиновителів, що не працює, опікун, піклувальник, які фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом, а також працездатні особи, котрі не працюють і здійснюють догляд за інвалідом I групи або за людиною похилого віку, яка за висновком медичного закладу, потребує постійного стороннього догляду або досягла 80-річного віку, якщо такі працездатні особи отримують допомогу або компенсацію відповідно до законодавства;
- особи, які отримують допомогу з тимчасової непрацездатності;
- безробітні у період отримання допомоги з безробіття [5-8].

Розмір страхових внесків, у тому числі розмір частини внесків, що спрямовуються до Накопичувального фонду, встановлює ВР України відповідно для страхувальників і застрахованих осіб за результатами актуарних рахунків, виходячи з того, що вони повинні забезпечувати надання особам пенсійних виплат і соціальних послуг, а також покриття адміністративних витрат для забезпечення функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Страхові внески є цільовим загальнообов'язковим платежем, який справляється на всій території України. Страхові внески не включають до складу податків, інших обов'язкових платежів, що становлять систему оподаткування. На ці внески не поширюється податкове законодавство.

Страхові внески до солідарної системи нараховуються:

– для роботодавця – на суми фактичних витрат на оплату праці працівників, що охоплюють витрати на оплату основної і додаткової заробітної плати й інших заохочувальних та компенсаційних виплат, у тому числі в натуральній формі, виплату винагород фізичним особам за виконання робіт за угодами цивільно-правового характеру, що підлягають обкладенню податком на доходи фізичних осіб, а також на суми оплати перших 5 днів тимчасової непрацездатності, яка здійснюється за рахунок коштів роботодавця, та допомоги з тимчасової непрацездатності.

Страхові внески до Накопичувального фонду нараховуються на всі суми сукупного оподаткованого доходу застрахованих осіб, а для осіб, які беруть добровільну участь – на суми, визначені договором про добровільну участь.

Нарахування страхових внесків здійснюється на суми, які не зменшені відповідно до законодавства про податок на доходи фізичних осіб.

Страхові внески нараховуються на суми у межах максимальної величини, що встановлюється законом про розмір страхових внесків. Ця максимальна величина щороку встановлюється на рівні величини 7 середніх заробітних плат, що склалася в попередньому календарному році, і не може бути меншою від діючої на день набрання чинності Законом максимальної величини фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, оподаткованого доходу, сукупного оподаткованого доходу, з яких справляються страхові внески до соціальних фондів.

Страхові внески обчислюються суто у грошовій формі, у тому числі з доходів, що здійснюються в натуральній формі обчислення страхових внесків застрахованих осіб, здійснюється страхувальниками на підставі бухгалтерських та інших документів, відповідно до яких провадиться врахування або які підтверджують нарахування заробітної плати, на які нараховуються страхові внески.

Обчислення страхових внесків територіальними органами Пенсійного фонду здійснюється на підставі складених актів перевірки правильності нарахування та сплати страхових внесків, звітності, яка подається страхувальником, бухгалтерських й інших документів, що підтверджують суму заробітної плати, на яку нараховуються страхові внески.

Страхові внески обчислюються територіальним органом Пенсійного фонду за непрямим методом, виходячи з оцінки валового доходу та витрат

страхувальника, кількості осіб, які перебувають з ним у трудових відносинах, обсягу виробленої продукції, суми сплачених ним податків, інших обов'язкових платежів, у разі:

- ухилення страхувальника чи його посадових осіб від надання територіальному органу Пенсійного фонду звітності чи інших документів про сплату страхових внесків;
- неведення страхувальником бухгалтерського обліку чи відсутності в нього відповідних первинних документів;
- якщо сума страхових внесків, нарахована страхувальником, не підтверджена документально.

Страхувальники зобов'язані сплачувати страхові внески, нараховані за відповідний базовий звітний період, не пізніше ніж через 20 календарних днів від дня закінчення цього періоду.

Базовим періодом є: календарний місяць – для всіх страхувальників; календарний рік – для суб'єктів підприємницької діяльності.

При цьому в разі здійснення протягом базового звітного періоду виплат доходу, на які нараховуються страхові внески, страхувальники одночасно з видачею зазначених сум зобов'язані сплачувати авансом платежі у вигляді сум страхових внесків, що підлягають нарахуванню на зазначені виплати. У разі недостатності у страхувальника коштів для здійснення в повному обсязі виплати заробітної плати та одночасної сплати відповідних авансових платежів, виплата зазначених сум і сплата страхових внесків здійснюється у пропорційних розмірах.

Днем сплати страхових внесків вважається:

- у разі перерахування сум страхових внесків у безготівковій формі з банківського рахунку страхувальника на банківський рахунок органу Пенсійного фонду – день списання установою банку, установою Державного казначейства суми платежу з банківського рахунку страхувальника незалежно від часу її зарахування на банківський рахунок Пенсійного фонду;
- у разі сплати сум страхових внесків готівкою – день внесення страхувальником коштів у банківську установу чи відділення зв'язку для перерахування на банківські рахунки органу Пенсійного фонду та/ або Накопичувального фонду.

Якщо страхувальники несвоєчасно або не в повному обсязі сплачують страхові внески, до них застосовуються фінансові санкції, а посадові особи, винні у порушенні законодавства про сплату страхових внесків, несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність.

Страхові внески підлягають сплаті незалежно від фінансового стану платника страхових внесків. Установи банків приймають від страхувальників платіжні доручення та інші платіжні документи на видачу коштів для виплат заробітної плати, на які нараховуються страхові внески, і здійснюють видачу зазначених коштів лише за умови одночасного подання страхувальником платіжних документів про перерахування коштів для сплати відповідних сум страхових внесків або документів, що підтверджують фактичну сплату цих сум. У разі невиконання банками цієї вимоги вони за рахунок власних коштів сплачують відповідному територіальному Пенсійному фонду суму, що дорівнює сумі несплачених страхових внесків, з правом зворотної вимоги до страхувальників щодо відшкодування цієї суми.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, передбачає матеріальне забезпечення громадян у зв'язку з втратою заробітної плати (доходу) внаслідок тимчасової втрати працездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, часткову компенсацію витрат, пов'язаних із смертю застрахованої особи або членів її сім'ї, а також надання соціальних послуг за рахунок бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, що формується шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також за рахунок інших джерел, передбачених законодавством.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням є застраховані особи або інші особи у випадках, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» від 18 січня 2001 року №2240-III (зі змінами і доповненнями), страхувальники та страховики.

Загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, підлягають:

- особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності та господарювання або у фізичних осіб, у тому числі в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах;
- члени колективних підприємств, сільськогосподарських та інших

виробничих кооперативів.

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності (далі – Фонд) є органом, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, провадить збір і акумуляцію страхових внесків та інших коштів, призначених для фінансування матеріального забезпечення та соціальних послуг, види яких передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням», та забезпечує їх надання, а також здійснює контроль за використанням цих коштів. Фонд належить до цільових позабюджетних страхових фондів.

Джерелами формування коштів фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, є:

- страхові внески страхувальників-роботодавців і застрахованих осіб, що сплачуються на умовах і в порядку, передбачених законодавством;
- суми не прийнятих до зарахування витрат страхувальника за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, пені, штрафів та інших фінансових санкцій, застосованих до страхувальників та посадових осіб відповідно до зазначеного Закону та інших актів законодавства;
- благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;
- асигнування із Державного бюджету України;
- прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів Фонду, в тому числі резерву страхових коштів Фонду, на депозитному рахунку;
- інші надходження відповідно до законодавства.

Кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, не включаються до Державного бюджету України, не підлягають вилученню та використовуються тільки за цільовим призначенням. У разі їх невикористання в поточному році вони переходять на наступний фінансовий рік.

Для забезпечення фінансової стабільності Фонду утворюється резерв страхових коштів у сумі, необхідній для фінансування всіх видів матеріального забезпечення, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням», в розрахунку не менш як на п'ять календарних днів.

Кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, спрямовуються на:

- виплату застрахованим особам допомоги по тимчасовій непрацездатності, вагітності та пологах, на поховання;
- фінансування санаторно-курортного лікування та оздоровлення застрахованих осіб і членів їх сімей, позашкільне обслуговування, у тому числі придбання дитячих новорічних подарунків;
- утворення резерву страхових коштів у розрахунку не менш як на п'ять календарних днів для фінансування матеріального забезпечення застрахованих осіб;
- забезпечення поточної діяльності та утримання органів Фонду, розвиток його матеріально-технічної бази [5-8].

Розмір страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, щорічно за поданням Кабінету Міністрів України встановлюється Верховною Радою України відповідно для роботодавців і застрахованих осіб у відсотках:

- для роботодавців – до сум фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що підлягають обкладенню податком з доходів фізичних осіб;
- для найманих працівників – до сум оплати праці, які включають основну та додаткову заробітну плату, а також інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які підлягають обкладенню податком з доходів фізичних осіб;
- для застрахованих осіб зазначених у статті 6 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням», – до сум оподаткованого доходу (прибутку).

Страхові внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, нараховуються в межах граничної суми заробітної плати (доходу), що встановлюється щороку на рівні п'ятнадцяти розмірів прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб, та є розрахунковою величиною при обчисленні допомоги по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною), вагітності та пологах.

Платниками страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, є страхувальники та застраховані особи.

Порядок і строки сплати страхових внесків. Страхувальники-роботодавці сплачують до Фонду різницю між нарахованими для роботодавців і найманих працівників страховими внесками та витратами, пов'язаними з наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам відповідно до законодавства.

Перерахування зазначених сум шляхом безготівкових розрахунків здійснюється страхувальниками-роботодавцями один раз на місяць – у день, встановлений для одержання в установах банку коштів на оплату праці за відповідний період.

Страхові внески, сплачені в іноземній валюті, підлягають перерахуванню на рахунок Фонду у валюті України за офіційним курсом Національного банку України на день сплати страхових внесків.

У разі нестачі у страхувальників-роботодавців коштів для виплати заробітної плати та сплати страхових внесків у повному обсязі нарахування їх на заробітну плату і перерахування страхових внесків до Фонду провадиться пропорційно до сум заробітної плати.

У разі незабезпечення банківськими установами перерахування страхових внесків до Фонду одночасно з видачею коштів на виплату заробітної плати банківські установи сплачують за рахунок власних коштів до Фонду суму несплачених страхових внесків.

Якщо страхувальники несвоєчасно чи не в повному обсязі сплачують страхові внески, до них застосовуються фінансові санкції, передбачені статтею 30 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням».

У разі ліквідації (реорганізації) юридичної особи страхувальник зобов'язаний провести повний розрахунок щодо сплати страхових внесків до Фонду по день ліквідації (реорганізації) та звернутися за місцем здійснення його обліку як страхувальника для отримання довідки про відсутність заборгованості.

Днем сплати страхових внесків вважається:

- у разі перерахування за безготівковими розрахунками – день подання до установи банку розрахункових документів на перерахування страхових внесків на рахунок Фонду;
- у разі сплати готівкою – день внесення коштів до банківської установи чи відділення зв'язку для перерахування на рахунок Фонду.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття (далі – страхування на випадок безробіття) – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок

безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Страхуванню на випадок безробіття підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, включаючи тих, які проходять альтернативну (невійськову) службу, а також тих, які працюють неповний робочий день або неповний робочий тиждень, та на інших підставах, передбачених законодавством про працю, військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби).

Страхуванню на випадок безробіття не підлягають:

- працюючі особи, які отримують або мають право на призначення пенсії за віком, у тому числі на пільгових умовах, пенсії за вислугу років, а також особи, які досягли встановленого законом пенсійного віку;
- іноземці та особи без громадянства, які тимчасово працюють за наймом в Україні, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття (далі – Фонд) створюється для управління страхуванням на випадок безробіття, провадження збору та акумуляції страхових внесків, контролю за використанням коштів, виплати забезпечення та надання соціальних послуг, здійснення інших функцій згідно із цим Законом і статутом Фонду.

Джерелами формування коштів Фонду є:

- страхові внески страхувальників – роботодавців, застрахованих осіб, що сплачуються на умовах і в порядку, передбачених цим Законом та іншими законодавчими актами;
- асигнування державного бюджету;
- суми фінансових санкцій, застосованих відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (далі – Закон) та Закону України «Про зайнятість населення», інших законів до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів Фонду, недотримання законодавства про зайнятість населення, а також суми адміністративних штрафів, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за такі порушення;
- прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів Фонду, у тому числі резерву коштів Фонду, на депозитному рахунку;
- благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;
- інші надходження відповідно до законодавства України.

Кошти Фонду використовуються на:

- виплату забезпечення та надання соціальних послуг, передбачених статтею 7 Закону, фінансування заходів, передбачених статтею 7-1 Закону;
- відшкодування Пенсійному фонду України витрат, пов'язаних із достроковим виходом на пенсію осіб, зазначених у частині другій статті 20 Закону;
- фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції Фонду та її робочих органів, управління Фондом, розвиток його матеріальної та інформаційної бази;
- створення резерву коштів Фонду [5-8].

З метою забезпечення фінансової стабільності Фонду утворюється резерв коштів Фонду, який не може перевищувати суму, необхідну для виплати допомоги по безробіттю в розрахунку не менш як на п'ять календарних днів.

Розміри страхових внесків на соціальне страхування на випадок безробіття визначаються виходячи з того, що вони повинні забезпечувати:

- виплату застрахованим особам забезпечення та надання соціальних послуг;
- створення резерву коштів Фонду;
- покриття витрат Фонду у зв'язку із: відшкодуванням Пенсійному фонду України витрат, пов'язаних із достроковим виходом на пенсію осіб; фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції фонду та її робочих органів, управління фондом, розвиток його матеріальної та інформаційної бази.

Розміри страхових внесків щорічно за поданням КМУ встановлює ВРУ відповідно для роботодавців та застрахованих осіб одночасно із затвердженням Державного бюджету України на поточний рік.

Роботодавці та застраховані особи сплачують страхові внески один раз на місяць у день одержання роботодавцями в установах банків коштів на оплату праці.

Страхові внески, сплачені в іноземній валюті, перераховуються на рахунок Фонду у валюті України за офіційним курсом НБУ на день виплати страхових внесків.

Від сплати страхових внесків звільняються:

- застраховані особи на період відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку за медичним висновком;
- застраховані особи в частині отриманої допомоги з часткового безробіття.

Розміри страхових внесків встановлюються на календарний рік:

- для роботодавця – у відсотках до сум фактичних витрат на оплату праці

найманих працівників;

- для найманих працівників – у відсотках до суми оплати праці;
- страхові внески нараховуються на фактичні виплати, що не перевищують максимальної величини фактичних витрат страхувальника на оплату праці найманих працівників і доходу фізичних осіб, з якої справляються внески до Фонду.

Роботодавці – суб'єкти підприємницької діяльності відносять страхові внески на валові витрати, суми страхових внесків вилучаються із доходів працівників, що підлягають оподаткуванню податком з доходів громадян.

Страхування від нещасного випадку є самостійним видом загальнообов'язкового державного соціального страхування, за допомогою якого здійснюється соціальний захист, охорона життя та здоров'я громадян у процесі їх трудової діяльності.

Завданнями страхування від нещасного випадку є:

- проведення профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих і небезпечних виробничих факторів, запобігання нещасним випадкам на виробництві, професійним захворюванням та іншим випадкам загрози здоров'ю застрахованих, викликаним умовами праці;
- відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків або професійних захворювань;
- відшкодування шкоди, пов'язаної з втратою застрахованими особами заробітної плати або відповідної її частини під час виконання трудових обов'язків, надання їм соціальних послуг у зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також у разі їх смерті здійснення страхових виплат непрацездатним членам їх сімей.

Суб'єктами страхування від нещасного випадку є застраховані громадяни, а в окремих випадках – члени їх сімей та інші особи, страхувальники та страховик.

Об'єктом страхування від нещасного випадку є життя застрахованого, його здоров'я та працездатність.

Обов'язковому страхуванню від нещасного випадку підлягають:

- 1) особи, які працюють на умовах трудового договору;
- 2) учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять; під час занять, коли вони набувають професійних навичок у період проходження виробничої практики, виконання робіт на підприємствах;
- 3) особи, які перебувають у виправних, лікувально-трудовах закладах та залучені до трудової діяльності на виробництві цих установ або на інших підприємствах за спеціальними договорами.

Добровільно від нещасного випадку у Фонді соціального страхування від нещасних випадків можуть застрахуватися:

1) священнослужителі, церковнослужителі та особи, які працюють у релігійних організаціях на виборних посадах;

2) особи, які забезпечують себе роботою самостійно – займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності, члени фермерського господарства;

3) громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності.

Страхування від нещасного випадку здійснює Фонд соціального страхування від нещасних випадків, що є некомерційною самоврядною організацією, яка діє на підставі статуту, затвердженого її правлінням.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків провадить збір та акумулювання страхових внесків, має автономну, незалежну від будь-якої іншої, систему фінансування.

Фінансування Фонду соціального страхування від нещасних випадків здійснюється за рахунок:

- внесків роботодавців: для підприємств – з віднесенням на валові витрати виробництва, для бюджетних установ та організацій – з асигнувань, виділених на їх утримання та забезпечення;
- капіталізованих платежів, що надійшли у випадках ліквідації страхувальників у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;
- прибутку, одержаного від тимчасово вільних коштів Фонду на депозитних рахунках;
- коштів, одержаних від стягнення відповідно до законодавства штрафів і пені з страхувальників, штрафів з працівників, винних у порушенні вимог нормативних актів з охорони праці, а також адміністративних стягнень у вигляді штрафів з посадових осіб підприємств, установ, організацій, фізичних осіб, які використовують найману працю, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення;
- добровільних внесків та інших надходжень, отримання яких не суперечить законодавству [5-8].

Сума страхового внеску розраховується відповідно до страхового тарифу, виходячи з класу професійного ризику галузі національної економіки, до якого віднесено страхувальника.

Якщо страхувальник провадить свою діяльність із кількох галузей економіки або видів робіт, він підлягає зарахуванню до тієї галузі, котра має найбільшу питому вагу в обсязі реалізованої продукції.

Питання для самоконтролю

1. Яке значення Бюджетного кодексу України у бюджетному законодавстві?
2. На яких стадіях бюджетного процесу здійснюється контроль за дотриманням бюджетного законодавства?
3. Які бюджетні повноваження Міністерства фінансів України?
4. Коли подається Кабінетом Міністрів України річний звіт про виконання Закону України “Про державний бюджет України”?
5. Що таке бюджетні призначення та бюджетні асигнування?
6. Чому у складанні проекту Державного бюджету України беруть участь не тільки Кабінет Міністрів, а й Міністерство фінансів та інші міністерства, відомства, центральні органи?
7. Що собою становлять Основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний період?
8. Міністерство фінансів України під час підготовки проекту Державного бюджету України розглядає та вживає заходи щодо усунення розбіжностей з головними розпорядниками бюджетних коштів. Поясніть, для чого проводиться така процедура?
9. Визначте порядок формування надходжень бюджету та здійснення витрат бюджету в разі несвоєчасного набрання чинності Законом України “Про Державний бюджет України”.
10. Чому у бюджетному процесі повинен брати участь Національний банк України?

Тестові завдання

- 1. Діяльність державних органів влади і управління стосовно формування, виконання і регулювання державного бюджету країни з метою забезпечення соціально-економічного розвитку та стратегічних пріоритетів держави:**
 - 1) грошово-кредитна політика держави;
 - 2) бюджетна політика держави;
 - 3) податкова політика держави;
 - 4) інвестиційна політика держави;
 - 5) боргова політика держави.
- 2. Організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, розподіл доходів і видатків між окремими ланками, правові основи функціонування бюджетів, встановлення характеру взаємовідносин між бюджетами, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи:**
 - 1) бюджетна політика держави;
 - 2) бюджетна стратегія;
 - 3) бюджетна тактика;
 - 4) бюджетний устрій;

5) бюджетний процес.

3. Державний бюджет – це:

- 1) сфера економічних відносин, в якій відбувається купівля-продаж фінансових ресурсів;
- 2) фінансовий план доходів і витрат держави;
- 3) грошові фонди, що перебувають у руках держави;
- 4) сукупність податків, стягнених державою;
- 5) немає правильної відповіді.

4. Податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за адміністративні послуги, власні надходження бюджетних установ):

- 1) видатки бюджету;
- 2) дефіцит бюджету;
- 3) доходи бюджету;
- 4) профіцит бюджету;
- 5) офіційні трансферти.

5. Показник бюджету, що свідчить про перевищення передбачених у бюджеті видатків над постійними доходами, до яких відносять податки, збори й обов'язкові платежі, що відповідно до бюджетної класифікації вважаються доходами бюджету:

- 1) рівновага доходів і видатків бюджету;
- 2) секвестр бюджету;
- 3) бюджетний профіцит;
- 4) сеньйораж;
- 5) бюджетний дефіцит.

6. Рух позикового капіталу у формі кредитних угод, що здійснюється за участю держави щодо передачі фінансових ресурсів у борг з розрахунком на певну:

- 1) державні цільові фонди;
- 2) фінанси суб'єктів господарювання;
- 3) міжнародні фінанси;
- 4) державний кредит;
- 5) фінансова система.

7. До державних фондів соціального страхування включають:

- 1) надходження від перевищення валових доходів над видатками Національного банку України, рентна плата, державне мито;
- 2) субсидії, субвенції, дотації;
- 3) надходження від продажу основного капіталу, надходження від реалізації державних запасів товарів, надходження від продажу землі та нематеріальних активів;
- 4) різноманітні збори, що спрямовуються до фондів соціального страхування;
- 5) податок на прибуток підприємств, податок з доходів фізичних осіб, податок на додану вартість, акцизний податок.

8. До неподаткових надходжень включають:

- 1) надходження від перевищення валових доходів над видатками Національного банку України, рентна плата, державне мито;
- 2) надходження від продажу основного капіталу, надходження від реалізації державних запасів товарів, надходження від продажу землі та нематеріальних активів;
- 3) податок на прибуток підприємств, податок з доходів фізичних осіб, податок на додану вартість, акцизний податок;
- 4) субсидії, субвенції, дотації;
- 5) різноманітні збори, що спрямовуються до фондів соціального страхування.

9. Надходження та витрати у зв'язку зі зміною обсягу боргу, а також залишку готівкових коштів за бюджетом, які використовуються для покриття різниці між доходами і видатками бюджету:

- 1) бюджетний інвестування;
- 2) кошторисне фінансування;
- 3) фінансування бюджету;
- 4) міжнародне кредитування;
- 5) трансфертне фінансування.

10. Частка централізованих ресурсів держави, які потрібні для виконання нею відповідних функцій, що виражають економічні відносини, що виникають у процесі формування основного централізованого фонду грошових коштів і надходять у розпорядження органів державної влади та управління:

- 1) видатки бюджету;
- 2) дефіцит бюджету;
- 3) офіційні трансферти;
- 4) бюджетний кредит;
- 5) доходи бюджету.

Практичні завдання

Задача 1. Бюджетний кодекс України є основоположним документом для регламентації функціонування бюджетної системи України. бюджетний кодекс 2010 року втілює у собі рішення найбільш актуальних завдань подальшого розвитку бюджетної системи. Проаналізуйте основні новації щодо міжбюджетних відносин у найновішій редакції Бюджетного кодексу України.

Задача 2. У період до набрання чинності Закону України “Про Державний бюджет України” на поточний бюджетний період соціальні стандарти та гарантії (у т.ч. мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум та надання пільг) у поточному бюджетному періоді застосовуються у розмірах та на умовах, що діяли у грудні попереднього бюджетного періоду, а перерахування дотацій вирівнювання здійснюється відповідно до обсягів, визначених у проекті Закону України “Про Державний бюджет України”, поданому Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України. Поясніть, чому так відбувається.

Задача 3. При розгляді проекту Закону України “Про Державний бюджет України” у Верховній Раді України використовують: пояснення головних розпорядників бюджетних коштів до проекту Державного бюджету України, доповідь про хід виконання Державного

бюджету України у поточному бюджетному періоді. Чому для цього етапу бюджетного процесу потрібна така інформація?

Задача 4. Здійснити аналіз (за останніх три роки) виконання планових показників Державного бюджету України. Зробити відповідні висновки.

Задача 5. У випадку, якщо до початку нового бюджетного періоду не набрав чинності Закон України “Про Державний бюджет України”, щомісячні бюджетні асигнування загального фонду Державного бюджету України сумарно не можуть перевищувати 1/12 обсягу бюджетних призначень, визначених Законом України “Про Державний бюджет України” на попередній бюджетний період. Чом, на Вашу думку, обов’язковим до виконання є дане обмеження?

Задача 6. Визначте, що відноситься до структури зовнішнього боргу і що відноситься до зовнішнього фінансування:

- заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних організацій економічного розвитку;
- коригування, пов’язане з різницею у вартісній оцінці цінних паперів, що створюється між номінальною вартістю і ціною придбання;
- короткострокові облігації та векселі;
- погашення.

Задача 7. Основними предметами регулювання Закону України “Про Державний бюджет України” є загальна сума доходів, видатків та кредитування державного бюджету, граничний обсяг річного дефіциту (профіциту) державного бюджету у відповідному бюджетному періоді і державного боргу на кінець відповідного бюджетного періоду, розмір мінімальної заробітної плати на відповідний бюджетний період. Чому, на Вашу думку, саме ці категорії є основним предметом регулювання Закону України “Про Державний бюджет України”?

Задача 8. Визначте розмір прихованого дефіциту Державного бюджету України. Сума доходів державного бюджету становить 250 млрд. грн., в тому числі доходи, що мають бути мобілізовані в процесі виконання бюджету – 7,5% від доходної частини бюджету. Сума видатків становить 250 млрд. грн.

Задача 9. Розрахуйте баланс Державного бюджету України, якщо Кабінетом Міністрів України за підсумками року було здійснено такі операції:

- отримано надходжень від НБУ в результаті розподілу прибутку на суму 12 млрд. грн.;
- здійснено видатки з обслуговування державного боргу на суму 40 млрд. грн.;
- придбано акції додаткової емісії НАК “Нафтогаз” на суму 1 млрд. грн.;
- надано додаткові трансферти до Пенсійного фонду у сумі 6 млрд. грн.;
- збільшено статутні фонди державних банків на суму 6 млрд. грн.;
- повернуто кредитів до бюджету на суму 28 млрд. грн.;
- надано державних гарантій на суму 14 млрд. грн.;
- надано кредитів з бюджету на суму 4 млрд. грн.

Задача 10. Визначте розмір дефіциту Державного бюджету України (абсолютне та відносне значення). Плановий обсяг ВВП – 350 млрд. грн. Сума доходів державного бюджету становить – 150 млрд. грн. Сума видатків бюджету становить – 49,2% від планового ВВП.

Перелік посилань

1. Бабич Л.М. Особливості формування сучасної бюджетної політики в Україні / Бабич Л.М. // Актуальні проблеми економіки. – № 1. – 2013. – С. 133–141.
2. Богдан Т.П. Державний борг України: особливості формування та управління в сучасних умовах / Богдан Т.П. // Фінанси України. – № 1. – 2013. – С. 32–46.
3. Бюджетна система: навчальний посібник / укладачі: Р.С. Сорока, І.Г. Благун. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – 236 с.
4. Лондар С.Л. Рівень боргового навантаження державних фінансів в Україні / Лондар С.Л. // Фінанси України. – № 1. – 2013. – С. 22–31.
5. Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” від 9 липня 2003 р. № 1058-IV (зі змінами і доповненнями) // Податки та бухгалтерський облік. – 2003. – № 70.
6. Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” від 23 вересня 1999 р. № 1105-XII (зі змінами і доповненнями) // Все про бухгалтерський облік. – 2003. – № 36.
7. Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” від 2 березня 2000 р. № 2212-III (зі змінами і доповненнями) // Все про бухгалтерський облік. – 2001. – № 21.
8. Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням” від 18 січня 2001 р. № 2240-III (зі змінами і доповненнями) // Все про бухгалтерський облік. – 2003. – № 35.
9. Лубкей Н.П. Становлення та проблеми розвитку державного кредиту в Україні / Лубкей Н.П. // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – № 4. – 2010. – С. 76–79.
10. Макогон В.Д. Бюджетна архітектоніка як інструмент регулювання соціально-економічного розвитку суспільства / Макогон В.Д. // Проблеми економіки. – № 4. – 2012. – С. 73-77.
11. Степанова В.О. Основні шляхи та методи покриття дефіциту Державного бюджету України в умовах подолання наслідків світової фінансової кризи / Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – № 3(15). – 2011. – С. 158–161.
12. Фінанси: підручник / С.І. Юрій, В.М. Федосов, Л.М. Алексеєнко та ін.; за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
13. Финансовая архитектоника в системе экономических преобразований : сб. трудов международной научно-практической конференции / ТНУ имени В.И. Вернадского. – Симферополь : ДИАЙПИ, 2013. – 216 с.
14. Чугунов І.Я. Інституційна архітектоніка бюджетної системи / І.Я. Чугунов // Фінанси України. – 2008. – № 11. – С. 3–10.

РОЗДІЛ 5. МІСЦЕВІ ФІНАНСИ

- 5.1. Місцеві фінанси як складова фінансової архітектури регіонів
- 5.2. Місцеві бюджети – визначальна ланка місцевих фінансів
- 5.3. Форми самостійності органів місцевого самоврядування

Питання для самоконтролю

Тестові завдання

Практичні завдання

Перелік посилань

5.1. Місцеві фінанси як складова фінансової архітектури регіонів

Місцеві фінанси – це економічні відносини, що виникають у процесі розподілу / перерозподілу ВВП, у контексті функціонування яких відбувається формування, розподіл та використання фінансових ресурсів у фондовій та не фондовій формах, призначених для потреб адміністративно-територіальних утворень країни.

Об'єктом місцевих фінансів являються фінансові ресурси у фондовій та не фондовій формах. Фінансові фонди місцевих органів влади формуються з місцевих бюджетів; резервних, позабюджетних, валютних та цільових фондів; фондів грошових ресурсів комунальних підприємств; ресурсів залучених місцевими органами влади від розміщення місцевих позик.

Місцевим фінансам притаманні певні функції: **розподільна, контрольна та стимулююча** [1]:

1. **Розподільна функція** місцевих фінансів виявляється у порядку формування доходів і видатків місцевих бюджетів, цільових фондів органів місцевого самоврядування, за допомогою яких проходить складний процес забезпечення їх фінансовими ресурсами, необхідними для виконання покладених на місцеве самоврядування завдань.

2. **Контрольна функція** місцевих фінансів реалізується, зокрема, в діяльності органів місцевого самоврядування при складанні проектів місцевих бюджетів, їх розгляді і затвердженні, а також виконанні і складанні звіту про виконання місцевих бюджетів. Сфера дії контрольної функції не обмежується місцевими бюджетами, а включає інші фонди грошових коштів та загалом усі фінансові ресурси та майно, які знаходяться у розпорядженні місцевого самоврядування.

3. **Стимулююча функція** місцевих фінансів полягає у створенні таких умов, за яких органи місцевого самоврядування стають безпосередньо зацікавленими у збільшенні обсягів доходів бюджетів, додатковому залученні надходжень як загальнодержавних, так і місцевих податків і зборів, пошуку

альтернативних джерел доходів, ефективному використанні фінансових ресурсів, які надходять у їх розпорядження.

Суб'єктами управління місцевими фінансами виступають: територіальна громада; органи місцевого самоврядування, міські, селищні, сільські ради; виконавчі органи цих рад; міські, селищні, сільські голови; Районні та обласні ради, які представляють інтереси територіальних громад міст, селищ, сіл.

Першорядним завданням місцевих фінансів є забезпечення фінансовими ресурсами діяльності органів місцевого самоврядування; найбільш повне задоволення потреб населення територіальних громад та якісне надання суспільних послуг.

Ефективне функціонування місцевих фінансів залежить від дієвості фінансових інститутів, що формують фінансову архітектуру регіону (рис.5.1).

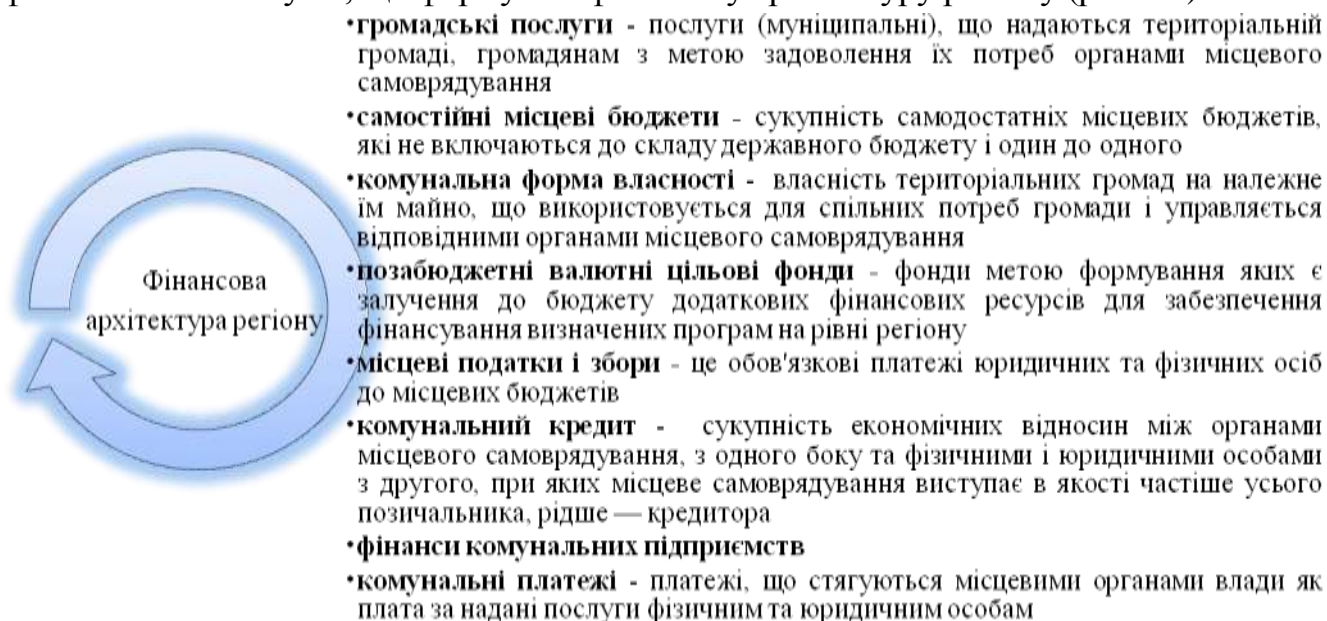

Рис.5.1. Фінансова архітектура регіону

Фінансова архітектура регіону – це сукупність місцевих фінансових інституцій, організаційних структур, норм правил і традицій, що забезпечують функціонування місцевих фінансів.

5.2. Місцеві бюджети – визначальна ланка місцевих фінансів

Бюджетну систему України формують державний бюджет та місцеві бюджети. Місцевими бюджетами є бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування. Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах).

Детальніше зупинимося на систематизації підходів до визначення економічної категорії «місцеві бюджети» (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Наукові підходи до трактування поняття «місцеві бюджети»

Автор	Трактування поняття «місцеві бюджети»
В.І.Кравченко	економічна категорія, оскільки бюджет є закономірним економічним атрибутом будь-якої самостійної територіальної одиниці, наділеної відповідним правовим статусом
М.В.Кульчицький	система формування, розподілу та використання фінансових ресурсів для забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань, як власних, так і делегованих
В.Г.Ігнатов та В.В.Рудой,	це система економічних відносин, завдяки якій на підставі заздалегідь складеного плану формується та використовується фонд грошових коштів, що належать місцевим органам влади
П.К.Бечко та О.В.Ролінського	економічна категорія, яка відображає грошові відносини, що виникають між місцевими органами самоврядування та суб'єктами розподілу створеної вартості в процесі формування територіальних грошових коштів, які використовуються для соціально-економічного розвитку регіонів та поліпшення добробуту населення.
О.М. Ніколаєва	невід'ємний елемент бюджетної системи країни окреслює економічні відносини між територіальною громадою, суб'єктами господарювання та фізичними особами, спрямовані на формування фонду грошових коштів та фінансування місцевих і громадських потреб, підвищення соціально-економічного розвитку територій та поліпшення добробуту територіальної громади.
І.Л.Сазонець, Т.В.Гринько, Г.Ю.Придатко	фонди фінансових ресурсів, призначені для реалізації завдань і функцій, що покладаються на органи самоврядування
Г.Б.Поляк	сукупність економічних відносин, що сприяють перерозподілу національного доходу країни, забезпечують створення фінансової бази місцевих рад
І.М.Ходорович	сукупність економічних відносин, що забезпечують у плановому порядку фінансову базу місцевих рад щодо розвитку й утримання головним чином галузей господарства, які безпосередньо спеціалізуються на підвищенні добробуту населення

У системі управління місцевими фінансами особлива роль належить формуванню та виконанню місцевого бюджету.

Такий порядок формування місцевого бюджету регламентований чинним законодавством – Бюджетним кодексом України. Відповідно до якого виділяють чотири стадії бюджетного процесу:

- 1) складання проектів бюджетів;
- 2) розгляд проекту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 3) виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішень щодо нього.

Учасниками бюджетного процесу є органи, установи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами).

Бюджетний кодекс регламентує формування бюджету на основі загального та спеціального фондів (табл. 5.2).

За рішенням місцевої ради у бюджеті може мати місце резервний фонд, який згідно законодавчих норм не може перевищувати 1 % обсягу видатків

загального фонду бюджету. Умови створення резервного фонду бюджету та механізми його використання регулюються Постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 р. № 415 «Про затвердження Порядку використання коштів резервного фонду бюджету». Резервний фонд бюджету встановлюється рішенням про місцевий бюджет загальною сумою без визначення головного розпорядника бюджетних коштів.

Таблиця 5.2

**Основні джерела формування
загального та спеціального фондів бюджету**

Загальний фонд бюджету формують:	Спеціальний фонд бюджету формують:
1) всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду бюджету; 2) всі видатки бюджету, що здійснюються за рахунок надходжень загального фонду бюджету; 3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету без визначення цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок надходжень загального фонду бюджету); 4) фінансування загального фонду бюджету.	1) доходи бюджету (включно з власними надходженнями бюджетних установ), які мають цільове спрямування; 2) видатки бюджету, що здійснюються за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету (у тому числі власних надходжень бюджетних установ); 3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету з визначенням цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету); 4) фінансування спеціального фонду бюджету.
Передача коштів між загальним та спеціальним фондами бюджету дозволяється тільки в межах бюджетних призначень шляхом ухвалення рішення про місцевий бюджет або про внесення змін до нього	
Платежі за рахунок спеціального фонду бюджету здійснюються в межах коштів, що фактично надійшли до цього фонду на відповідну мету.	

Кошти резервного фонду бюджету можуть використовуватися на здійснення:

1. Заходів з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного, соціального характеру. У т.ч. заходів, пов'язаних із запобіганням виникненню надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, на основі даних моніторингу, експертизи, досліджень та прогнозів щодо можливого перебігу подій з метою недопущення їх переростання у надзвичайну ситуацію техногенного та природного характеру або пом'якшення її можливих наслідків;

2. Інших непередбачених заходів, які відповідно до законів можуть здійснюватися за рахунок коштів бюджету, але не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проекту бюджету, тобто на момент затвердження бюджету не було визначених актами Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, відповідної ради, місцевої держадміністрації, виконавчого органу відповідної ради підстав для проведення таких заходів.

До непередбачених заходів не можуть бути віднесені:

- обслуговування та погашення державного боргу, боргу Автономної Республіки Крим чи боргу місцевого самоврядування;
- додаткові заходи, що забезпечують виконання бюджетної програми (функції), призначення на яку затверджено у бюджеті, крім заходів з питань зміцнення обороноздатності держави;
- капітальний ремонт або реконструкція, крім випадків, пов'язаних з ліквідацією надзвичайних ситуацій та проведенням заходів, пов'язаних із запобіганням виникненню надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- придбання житла, крім випадків відселення мешканців з аварійних будинків унаслідок надзвичайної ситуації;
- надання гуманітарної чи іншої допомоги, крім випадків, коли рішення про надання такої допомоги прийнято Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідною радою.

Кошти з резервного фонду бюджету виділяються на безповоротній основі або на умовах повернення, про що зазначається у рішенні про виділення коштів з резервного фонду бюджету.

Доходи бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ)

Доходи бюджету класифікуються за такими розділами:

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій з капіталом;
- 4) трансферти.

Податковими надходженнями визнаються встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) та місцеві податки і збори (обов'язкові платежі).

Неподатковими надходженнями визнаються:

- 1) доходи від власності та підприємницької діяльності;
- 2) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності;
- 3) інші неподаткові надходження.

Трансферти – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

До них належать: дотація; субвенція; субсидія (рис. 5.2).

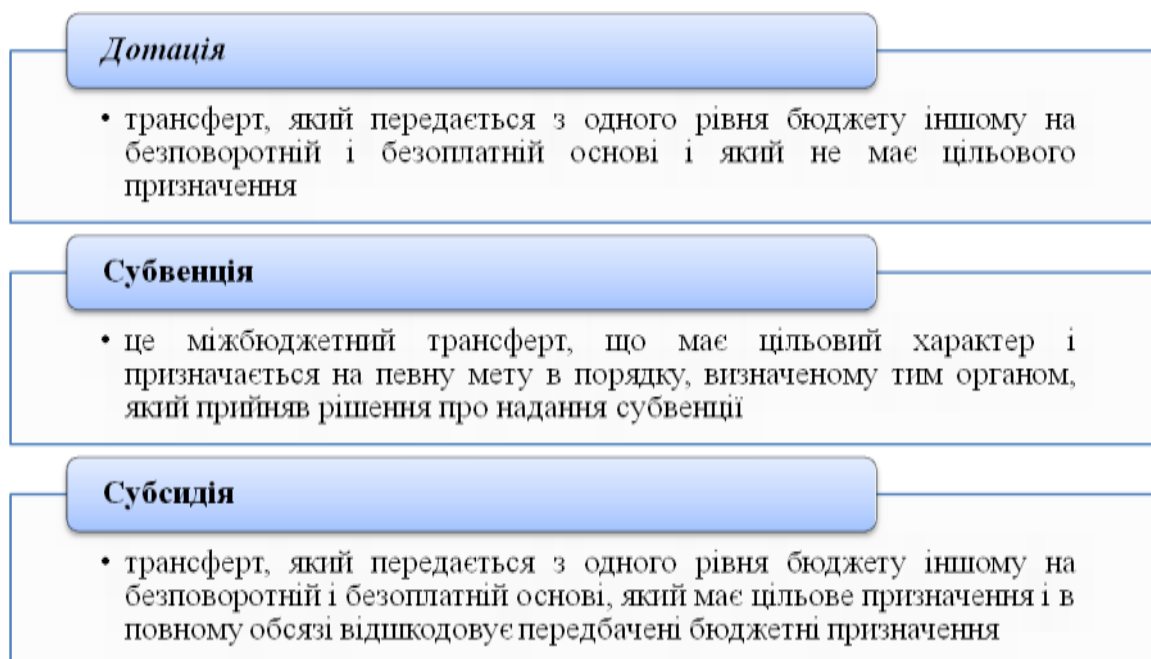

Рис. 5.2. Форми надання міжбюджетних трансфертів

Необхідно зауважити, що Бюджетний кодекс виокремлює поняття витрат та видатків бюджету.

Видатки бюджету – кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування;

Витрати бюджету – видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів.

Видатки та кредитування бюджету класифікуються за:

1. Бюджетними програмами (*програмна класифікація видатків та кредитування бюджету*). Програмна класифікація видатків та кредитування бюджету використовується у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі. Програмна класифікація видатків та кредитування державного бюджету (місцевого бюджету) формується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної бюджетної політики (місцевим фінансовим органом) за пропозиціями, поданими головними розпорядниками бюджетних коштів під час складання проекту закону про Державний бюджет України (проекту рішення про місцевий бюджет) у бюджетних запитах.

2. Ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (*відомча класифікація видатків* та кредитування бюджету). Відомча класифікація видатків та кредитування бюджету містить перелік головних розпорядників бюджетних коштів для систематизації видатків та кредитування бюджету за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів.

На основі відомчої класифікації видатків та кредитування бюджету центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, складає та веде єдиний реєстр розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів.

3. Функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету (*функціональна класифікація видатків* та кредитування бюджету).

Функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету має такі рівні деталізації:

1) розділи, в яких систематизуються видатки та кредитування бюджету, пов'язані з виконанням функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування;

2) підрозділи та групи, в яких конкретизуються видатки та кредитування бюджету на виконання функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування.

4. Видатки бюджету класифікуються за економічною характеристикою операцій, що здійснюються при їх проведенні (*економічна класифікація видатків* бюджету). За економічною класифікацією видатків бюджету видатки бюджету поділяються на поточні та капітальні.

У складі витрат (видатків) бюджету виділяються витрати (видатки) споживання і витрати (видатки) розвитку відповідно до бюджетної класифікації.

Розширення господарської самостійності регіонів у ході трансформації вимагає новаторського підходу до проблематики взаємовідносин між центральним і місцевими бюджетами, правильної оцінки потреб останніх в державному фінансуванні і формах його здійснення. Проблеми процесу становлення фінансової незалежності місцевих органів влади в Україні вимагають приділення особливої уваги до зростаючої залежності місцевих бюджетів від трансферного фінансування.

Проведене дослідження сучасних наукових підходів до визначення категорії «міжбюджетні відносини» (табл. 5.3) свідчить про те, що дане поняття як економічна категорія є багатоаспектним і трактується вченими по-різному.

Виходячи з проведеного дослідження, *«міжбюджетні відносини»*, на нашу думку, являють собою, з одного боку, стосунки між різними рівнями влади з приводу розмежування повноважень, а з іншого – стосовно перерозподілу фінансових ресурсів між різними рівнями бюджетної системи.

Наукові підходи до визначення поняття «міжбюджетні відносини»

Систематизовано автором

Автор	Трактування поняття «міжбюджетні відносини»
Бюджетний кодекс	Це відносини між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та Законами України
Бак Н.А. [2, С. 78-82]	Зв'язки, які виникають між різними територіальними громадами, їхніми об'єднаннями і суспільством загалом в особі управлінських органів у процесі використання обмежених бюджетних ресурсів, а також в організації, розподілі та реалізації внутрішніх щодо бюджетної системи потоків коштів
Бандурка О.М., Гетьманець О.П. [3, С. 109]	Децентралізовані зв'язки рівноправних, незалежних суб'єктів бюджетних відносин, діяльність яких, згідно з нормами бюджетного права, регулюється спеціальними методами, що розмежовують повноваження щодо надання споживачам гарантованих бюджетами соціальних послуг
Лирик О.Я. [4, С. 30-35]	Основний елемент відносин між органами державної влади та органами місцевого самоврядування в унітарних державах. У федеративних державах основний елемент відносин між органами влади федерації та суб'єктами федерації, а також між органами влади суб'єктів федерації й органами місцевого самоврядування
Опарін В.М. Малько В.І. Кондратюк С.Я. [5, С. 17]	Внутрішні бюджетні потоки, які відображають перерозподіл доходів і видатків між бюджетами
Корнієнко А.І. [6, С. 30-38]	Механізм передачі повноважень щодо використання ресурсів від бюджетів одного рівня до бюджетів іншого рівня
Лайкам К. [7, С. 139]	Відносини, які включають: поділ і правове закріплення між диференційованими рівнями відповідальності за виконання окремих соціальних і економічних функцій; визначення величини видатків, що забезпечують виконання повноважень, закріплених за кожним рівнем бюджетної системи; встановлення і правове закріплення джерел доходів бюджетів усіх рівнів; усі форми підтримки регіонів
Каун О.Б. [8, С. 31-38]	Відносини, які повинні будуватися на партнерських і взаємовідповідальних основах з обов'язковою умовою розподілу всіх повноважень між різними рівнями влади
Селоков А.Д. [9, С. 121-122]	Відносини, що складаються між певними публічно-територіальними утвореннями, тому як насправді органи влади певних ланок вступають до правовідносин міжбюджетного характеру невід свого імені, а від імені тих публічно-територіальних утворень, які вони представляють
Чеберяко О.В. [10, С. 78-82]	Ключова складова бюджетного процесу, важливий інструмент удосконалення фінансових відносин між центральними і місцевими органами влади, дієвий чинник економічного та політичного розвитку

Відмітимо той факт, що організація регулювання міжбюджетних відносин напряму залежить від обраної моделі державного устрою. Високий рівень централізації у невідривному зв'язку з незначним переліком прав і обов'язків органів місцевого самоврядування та значною фінансовою допомогою із центрального бюджету притаманні унітарним державам.

В умовах федеративного устрою бюджетне регулювання має на меті забезпечити збалансований розподіл повноважень і відповідальності між різними рівнями бюджетної системи, відносну самостійність бюджетів, ефективну організацію міжбюджетного перерозподілу [29, с. 25-37]. Нараховується більше двадцяти країн з федеративним устроєм (США, Канада, Німеччина, Росія, Швейцарія, Індія, Пакистан, Нігерія, Бразилія, Австралія, Мексика та ін.). На них припадає більше половини території земної кулі і приблизно третина населення Землі [30, с. 73]. Класифікація зарубіжних моделей регулювання міжбюджетних

відносин подана у табл. 5.4.

Основне завдання державної регіональної фінансової політики, за для забезпечення ефективності міжбюджетних відносин – проведення фінансове вирівнювання через усунення вертикальних і горизонтальних фіскальних дисбалансів.

Фінансове вирівнювання – це процес подолання вертикальних і горизонтальних фіскальних дисбалансів (рис. 5.3).

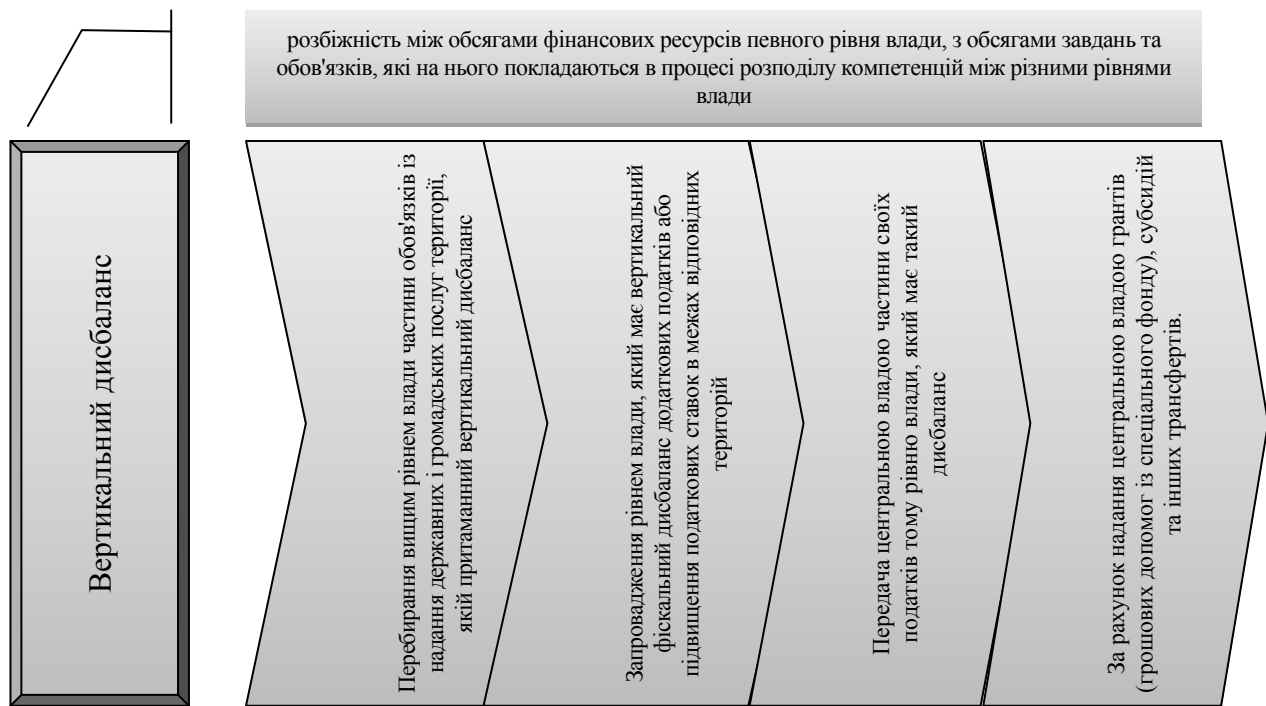

Рис. 5.3. Фінансове вирівнювання вертикальних дисбалансів

Одним з найбільш перспективних напрямів подолання вертикальних дисбалансів – використання грантових програм.

Види грантів.

Проект гранти відбираються на конкурсній основі. Проект гранти є найбільш поширеною формою грантів, зустрічаються в наукових дослідженнях, в пошуку ефективних технологій розвитку освіти, у сфері надання соціальних послуг, мистецтві та охороні здоров'я.

Формульні гранти надають кошти на законодавчій основі. Приклади цього типу гранту включають в себе допомогу сім'ям з дітьми-утриманцями (Aid to Families with Dependent Children; Job Training Partnership Act; Work Incentive Program).

Таблиця 5.4

Зарубіжні моделі регулювання міжбюджетних відносин

Класифікатор	Модель	Характерна ознака	Територіальна приналежність	
За способом розмежування доходів між рівнями бюджетної системи	Американська	Більша частина видатків кожного з бюджетних рівнів фінансується за рахунок власних джерел	США	
	Канадська	Класичний соціально орієнтований бюджетний федералізм. Місцеві органи влади мають власні податки і користуються правом додавати свої ставки до базової федеральної ставки	Канада, Швейцарія, Австрія	
	Німецька	Міжбюджетні відносини базуються на «загальних» податках, надходження від яких розподіляються між всіма рівнями бюджетної системи. Пряма фінансова допомога із бюджетів вищих рівнів відносно не велика, однак існують багаточисельні і доволі значні федеральні і спільні програми регіонального розвитку	Німеччина, РФ	
	Китайська	Податки збираються регіональною владою, центр визначає частково за допомогою формул, але найчастіше за згодою, скільки кому лишити; доводяться завдання щодо перерахування податкових платежів в центральний бюджет.	Китай	
За співвідношенням переваг і недоліків централізації влади	класифікація Б. Зайделя, Д. Веспера [11, С. 16-47]	Розподільча модель бюджетно-податкових взаємовідносин	Розподіл доходів використовується у якості інструменту регулювання «нерівних» умов життя	Німеччина
		Модель «конкуруючого» федералізму	Кожен регіон і муніципальне утворення конкурують виходячи із власних переваг. Окремі регіони можуть проводити власну бюджетну політику	США
За типом організації	класифікація О. Богачевої [12, С. 104-125]	Децентралізовані моделі	Функціонування двох відносно незалежних рівнів державної влади: федерального і субфедерального. Наявність паралельних і незалежних систем адміністрування податків	США, Канада
		Кооперативні моделі	Здійснюється ставка на спільне використання федерального- регіональних податків. Надлишкова централізація податкових функцій веде до обмеження фінансової самостійності регіональних та місцевих органів влади	Німеччина, Швейцарія, РФ
За схожістю підходів до регулювання міжбюджетних відносин та співвідношенням ролі центральних і регіональних властей	класифікація Г. Хьюза, С. Сміта	Модель з достатньо високою самостійністю	Достатньо висока самостійність регіональних та місцевих властей, в основі якої лежить широке коло бюджетних повноважень	Австралія, США, Канада, Великобританія, Японія
		Модель із значною самостійністю	Значна участь нецентральної влади у фінансуванні соціальних видатків	Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія
		Модель із недостатньо високою самостійністю	Відчутна автономія та наявність співпраці бюджетів різного рівня	Австрія, Німеччина, Швейцарія
		Модель із значною фінансовою залежністю	Значна фінансова залежність регіонів від центру	Бельгія, Франція, Італія, Греція, Нідерланди, Португалія, Іспанія

Продовж. табл. 5.4

За обсягом повноважень регіональної влади з встановлення власних податків	класифікація В Шуби [13]	Централізована	Перелік регіональних податків і їх ставки визначаються центральною владою	Франція
		Децентралізована	Наявність повноважень у регіональній владі самостійно встановлювати власні податки	США
		Змішана	Кількість регіональних податків обмежується визначеним, хоча і обмеженим переліком або ж визначаються максимальні ставки	Німеччина, РФ
За способом місцевого самоуправління		Англосаксонська	Високий рівень автономії місцевого управління, відсутність органів державної влади місцевого рівня	Австралія, США, Канада, Великобританія, Індія, Нова Зеландія
		Континентальна	Поєднання місцевого самоуправління і місцевих адміністрацій, обмежена автономія місцевого самоврядування	Франція, Італія, Іспанія, Бельгія,
		Змішана	Поєднання елементів англосаксонської та континентальної моделі. З однієї сторони органи місцевого самоврядування не є державними органами, а з іншої збережене державне управління на місцевому рівні, що визначає особливості фінансування видаткових повноважень, як власних так і делегованих	Німеччина, Австрія, Японія, РФ
		Радянська	Відсутність комунальної власності та місцевих бюджетів, функціонування органів місцевого самоврядування в системі органів центральної влади, жорстка централізація управління	Куба, КНР
За рівнем розвитку державності	класифікація А.Гессера	«Одвічно вільні країни»	Традиційно високий рівень громадянських свобод, повна відмова від централізації	Великобританія, Нідерланди, Швейцарія, США
		Лібералізовані країни з центральною владою	Заснована на загальному підпорядкуванні бюрократичному апарату з невеликою часткою реального управління на місцевому рівні	Франція, Італія, Іспанія, Німеччина

Формульні гранти включають:

категоріальні гранти, які можуть бути використані тільки для вузько визначених цілей (діючі категоріальні гранти в США: Head Start Program; Rural and Urban Forestry Assistance Programs under the Cooperative Forestry Assistance Act; Asbestos School Hazard Abatement Act and Asbestos School Hazard Abatement Reauthorization Act grants; Magnet Schools Assistance Program). Зауважимо, що приблизно 90 % усіх федеральних грантів – це категоріальні гранти; блок гранти об'єднують категоріальні гранти в одній програмі. Фінансуються за цим грантом Співтовариства з питань подолання алкоголізму, наркоманії та психічного здоров'я. Одержувачі грантів мають велику свободу у використанні коштів, ніж одержувачі окремих категоріальних грантів (діючі блок гранти в США: Community Development Block Grant; Alcohol, Drug Abuse, and Mental Health Services Block Grant; Local Law Enforcement Block Grant).

Зазначені гранти асигнуються Конгресом США.

Є більше 900 діючих грантових програм, пропонованих 26 федеральними грантовими установами США. Ці програми можна розділити на 21 категорію: сільське господарство; мистецтво; бізнес і комерція; спільнота з питань розвитку; захист прав споживачів; запобігання лих; розвиток регіональної освіти; зайнятість, праця та навчання; енергія; навколишнє середовище; якість харчування; здоров'я; житло; гуманітарні науки; інформація та статистика; закон, юстиції та надання юридичних послуг; природні ресурси; наука і технології; соціальні послуги; національна безпека; транспорт.

Окрім грантів можуть надаватися інші види фінансової допомоги, серед яких:

Прямі платежі з цільовим використанням – включають в себе фінансову допомогу від федерального уряду, надаються безпосередньо фізичним особам, приватним фірмам, та іншим приватним закладам для заохочення займатися певним видом діяльності та субсидіювання по конкретній продуктивності одержувача. Одним із прикладів цього виду допомоги є програми житлових ваучерів.

Прямі платежі з необмеженим використанням – включають в себе фінансову допомогу від федерального уряду, надаються безпосередньо одержувачам, які задовольняють кваліфікаційним вимогам без обмежень у витрачання коштів. Сюди входять платежі по виході на пенсію, та компенсаційні програми.

Прямі кредити – включають в себе фінансову допомогу, надану через кредитування федеральними коштами протягом певного періоду часу, з розумним очікуванням погашення, які можуть або не можуть вимагати сплати відсотків

Гарантія / страхування кредитів – включає в себе програми, в яких федеральний уряд відшкодовує кредиторів частину або всю суму кредиту, особі, відповідальній за погашення кредиту.

Федеральне страхування – включає в себе фінансову допомогу для забезпечення відшкодування збитків, понесених при певних умовах. Покриття може бути надано безпосередньо федеральним урядом або через приватні компанії, і можуть або не можуть бути пов'язані з виплатою премій.

Альтернативні (не фінансові) типи федеральних допомог:

Продаж, обмін, або дарування майна й товарів – включає в себе програми, які забезпечують продаж, обмін або дарування федерального нерухомого майна, рухомого майна, товарів та інших товарів, включаючи землю, будівлі, обладнання, продукти харчування і ліки.

Використання майна, споруд та обладнання – включає в себе програми, які передбачають надання в кредит, використання або доступ до Федеральних коштів чи майна, яке знаходиться у федеральній власності. Однак об'єкти / майно, не залишаються в розпорядженні одержувача допомоги.

Надання спеціалізованих послуг – включає в себе програми, які безпосередньо націлені на виконання певних завдань в інтересах громад чи окремих осіб. Ці послуги можуть бути виконані в поєднанні з неурядовими організаціями і носять в більшій мірі дорадчий характер. Приклади включають в себе юридичне представництво і здійснюється у рамках програм «Захист права голосу» і «Захист цивільних прав осіб, які утримуються в спеціалізованих установах».

Консультативні послуги та юридичні консультації – включають в себе програми, які забезпечують Федеральними фахівцями для консультації територіальних громад чи окремих осіб. Вони можуть проводитися у вигляді конференції, семінару, або через особисті контакти.

Поширення технічної інформації – включає в себе програми, щодо поширення інформації або даних спеціалізованого і технічного характеру часто через клірингові палати або бібліотеки.

Навчання – включає в себе програми, які проводяться безпосередньо Федеральним агентством для фізичних осіб, які не працюють.

Розслідування скарг – включає в себе федеральні агентства з адміністративної діяльності, які ініціюються у відповідь на запити для перевірки або розслідування порушень федеральних законів, політики чи процедур.

Федеральна зайнятість – включає в себе програми, які відображають політику уряду щодо управління персоналом в області найму.

Горизонтальні фіскальні дисбаланси (рис. 5.4) пов'язані з різними фінансовими можливостями органів влади одного територіального рівня. Це

невідповідність між обсягами фінансових ресурсів однієї або кількох територіальних одиниць одного рівня й обсягами повноважень, обов'язків та завдань, які на них покладаються, внаслідок різного соціально-економічного потенціалу.

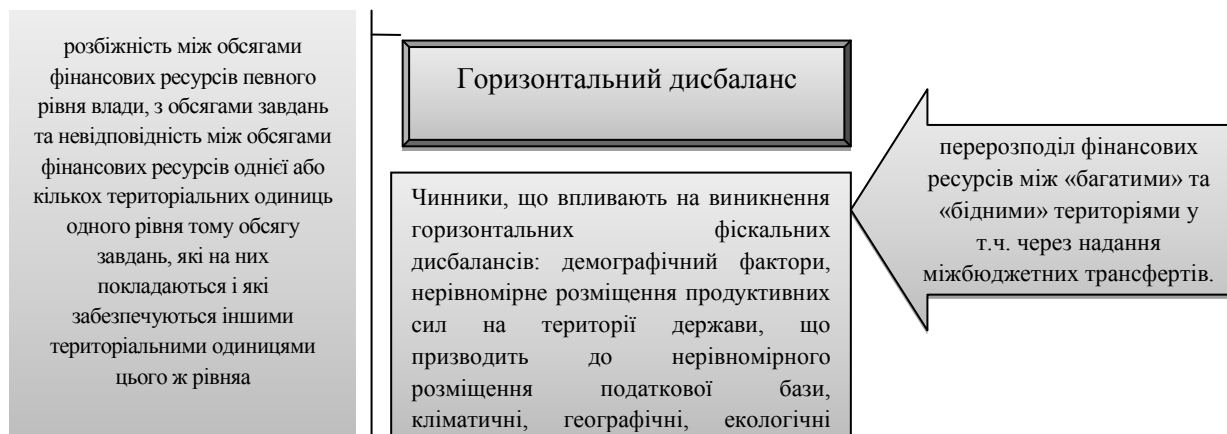

Рис. 5.4. Фінансове вирівнювання горизонтальних дисбалансів

Даний дисбаланс виникає, коли, наприклад, дві території одного адміністративного рівня різняться чисельністю населення, їх віковою структурою, станом здоров'я, кількістю породують підприємств та масштабами їх діяльності, або кількістю збанкрутілих підприємств, а також іншими умовами, які вимагають додаткових фінансових ресурсів [14].

5.3. Форми самостійності органів місцевого самоврядування

У сучасних демократичних суспільствах при побудові незалежних бюджетних систем за орієнтир береться принцип фінансової децентралізації. Суть його полягає у пошуку різноманітних механізмів перерозподілу фінансових ресурсів між центральним та локальним рівнями управління. Для більшості країн світу нині характерною є фінансова та економічна децентралізація, інколи вона поєднує в собі основні принципи як бюджетного федералізму, так і бюджетного унітаризму. Децентралізація (від латинського *de* – «заперечення», *centralize* – «середній, центральний») означає «знищення, скасування або ослаблення централізації і розширення прав низових органів управління» [15, с. 164]. Децентралізаційна теорія виникла під назвою «decentralization», яка передбачала поділ усіх адміністративних прав на ті, що належать тільки до компетенції держави, і такі, що «...надаються громаді шляхом делегації» [16, с. 82], тобто делеговані. Таке тлумачення ототожнює децентралізацію із самоврядуванням. Згодом наукове товариство [2, с. 339] стали розглядати децентралізацію як

розширення компетенцій місцевих адміністративних органів, що діють у межах своєї компетенції самостійно та незалежно від центральної влади [18].

Провідна ідея децентралізації полягає в передачі органам місцевого самоврядування компетенції для розв'язання питань, пов'язаних із місцевими потребами. «Місцеві інтереси набагато краще можуть бути оцінені на місцях, ніж центральною владою, яка задовольняє останні за вищу ціну, ніж при забезпеченні їх місцевою владою» [19, с.13]. Цю ж думку поділяв і відомий російській фінансист початку ХХ століття Д. Боголепов, який зауважував, що «окрім тих функцій, які держава виконує як єдине ціле, у кожній її частині існує цілий ряд потреб, що не мають загальнодержавного інтересу, але є суттєво важливими для окремої території. З одного боку, забезпечити задоволення таких інтересів держава не в змозі. З другого – на місцях краще знають потреби й уподобання населення, тому передача окремих функцій держави на локальний рівень сприяє задоволенню інтересів жителів окремих територій» [20].

Наведене вище свідчить, що більшість дослідників під децентралізацією розуміли розширення прав і компетенцій місцевих органів управління у вирішенні питань локального значення.

Британські вчені виділяють термін «деволюція». Деволюція має регіональний характер та асоціюється з передачею центральним урядом повноважень субнаціональним одиницям при збереженні суверенітету центру. Деволюція поділяється на законодавчу (тобто регіональній владі надається право приймати власні закони) й адміністративну (передача субнаціональним органам права реалізувати закони й політику, що встановлюється центральним урядом відповідно до специфіки певного регіону). Такі форми адміністративної децентралізації, як деконцентрація й деволюція, властиві й фінансовій децентралізації.

У зарубіжних країнах замість *фінансової* використовують термін *фіскальна децентралізація*. Основоположником останньої був американський економіст Ч. Тібо. На його думку, саме фіскальна децентралізація дає змогу субнаціональним органам управління отримувати автономію щодо фінансування та забезпечення населення суспільними громадськими послугами. Вчений вивів гіпотезу, що за наявності великої кількості територіальних одиниць та інтенсивної міграції населення бюджетна децентралізація сприяє покращанню, оскільки вона створює підвалини для адекватного виявлення переваг щодо локальних суспільних благ і більш повної реалізації цих переваг. Аргументом на користь фіскальної децентралізації є те, що вона підвищує конкуренцію серед місцевих урядів, що обмежує обсяги суспільного сектора та підвищує ефективність їх діяльності, бо місцеві органи влади краще інформовані про потреби своїх резидентів, ніж центральний уряд [21, с. 50].

Класичні принципи фіскального федералізму закладені також у роботах У. Оутса та Р. Масгрейва. У закордонній економічній літературі широку популярність отримала сформульована У. Оутсом «теорема про децентралізацію», відповідно до якої «відсутність економії витрат від централізованого надання суспільних послуг забезпечить вищий суспільний добробут за умови, що рівні споживання залежать від економічного розвитку кожного територіального утворення, але не однакові для всіх територіальних утворень» [22, с. 79]. Цей висновок В. Оутса ґрунтується на таких передумовах: блага, пов'язані з децентралізацією суспільних послуг, просторово обмежені; надання споживачами переваги приватним чи суспільним благам, а також їхнє ставлення до різних суспільних благ неоднакове; реагування споживачів на «чинники бюджетної локалізації» мобільне. Якщо ці умови не виконуються, то, на думку В. Оутса, підстав для децентралізації в умовах економічної ефективності немає. Оскільки децентралізація передбачає розподіл функцій, доречно вирішити, які з них варто передавати на місцевий рівень управління, а які – залишити закріпленими за центральним. Р. Масгрейв розробив класифікацію суспільних завдань, яка визначає доцільність закріплення тих чи інших функцій за відповідними рівнями управління. На його думку, основною функцією місцевих органів має бути розподільна функція, тобто головним їх завданням є забезпечення місцевого населення суспільними товарами й благами відповідно до уподобань населення при максимальному ступені покриття тягара фінансування, яке лягає на бенефіціарів цих послуг. Науковцем виділені наступні функції суспільного сектору (рис. 5.5).

Більш прогресивними були погляди Дж. Бреннана і Дж. Б'юкенена, відповідно до яких процес «фіскальної децентралізації» характеризується «конкуренцією між різними рівнями влади» [24, с. 78].

Науковці, практики та теоретики, у процесі дослідження фіскальної децентралізації досить часто використовують пов'язані з нею поняття «федералізму», «автономії», «субсидіарності». Подальші дослідження ґрунтуватимуться на вивченні вище згаданих дефініцій.

Федералізм (від лат. «*feodus*» – союз, договір) – це побудована на федеративних засадах форма територіальної організації держави (тобто характерна для країн із федеративним державним устроєм); форма організації внутрішніх міжурядових відносин.

Термін «федералізм» до 60-х років ХХ ст. використовувався лише для позначення системи державного устрою. Якщо на початку ХХ ст. місцеве самоврядування найчастіше розглядали як засіб обмеження і контролю «міністерського всевладдя», то у межах теорії бюджетного федералізму первинним є питання з'ясування, які функції держави (незалежно від того, є

країна федеративною чи унітарною) економічно ефективніше виконувати централізовано, а які децентралізовано [25, с. 13-14].

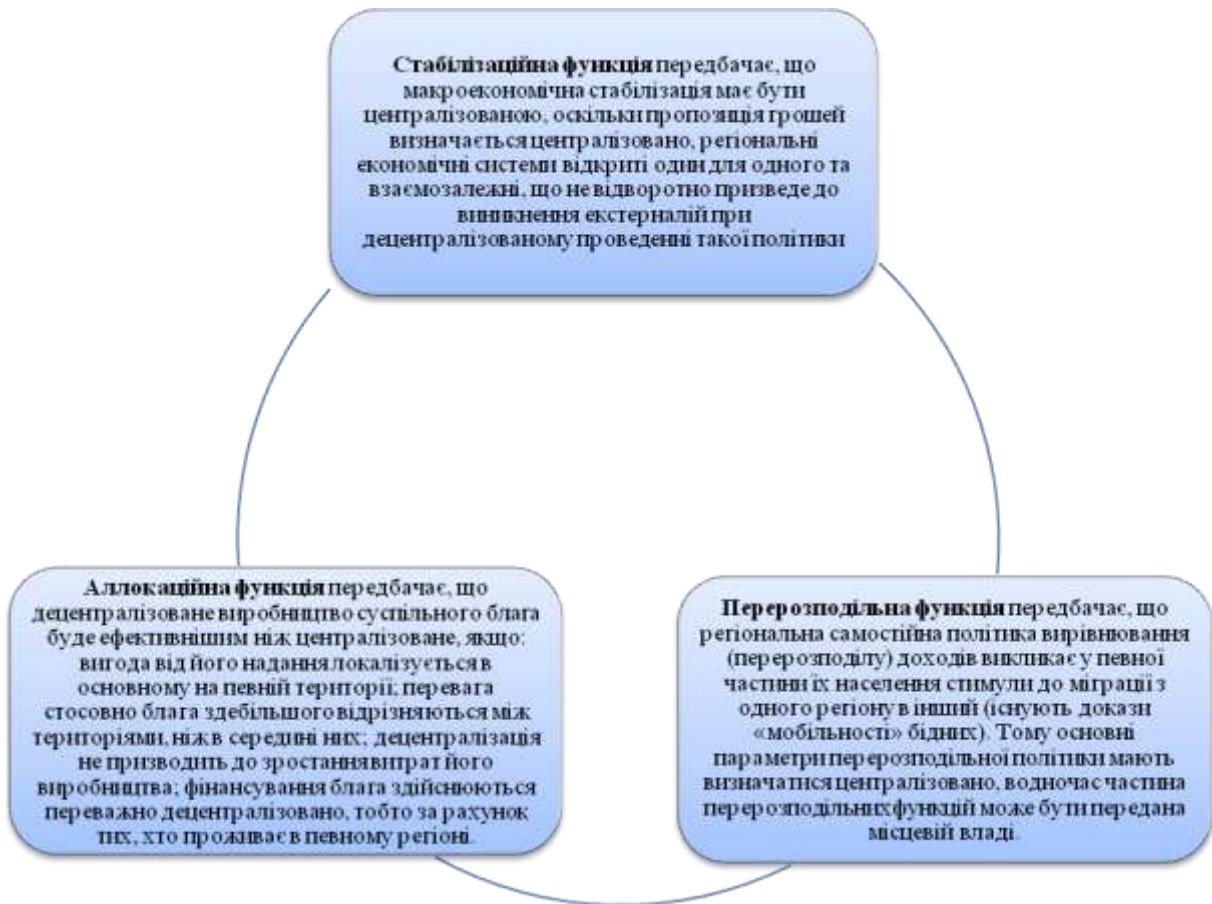

Рис. 5.5. Функції суспільного сектору за Р. Масгрейвом [23]

Можна стверджувати, що федеративний устрій не є визначальною ознакою, яка впливає на ефективність державного управління, оскільки серед заможних країн переважають унітарні. Факти свідчать, що з 25-ти держав світу, які належать до розвинутих, лише 8 федерацій, решта – унітарні (Японія, Франція, Велика Британія, Швеція, Нова Зеландія та ін.). Ще одним вагомим доказом вищевказаного твердження є те, що децентралізація державного управління може бути забезпечена і без федерації у вигляді «регіоналістської держави» чи «держави автономії». Такої ж думки дотримується Вишневецький В. П. Вчений відзначає, що фіскальний федералізм не має відношення до федералізму політичного, «а є економічною концепцією, і його принципи застосовуються в Європі як федеральними, так і унітарними державами. Вони ж лежать в основі Європейської Хартії про місцеве самоврядування» [26, с. 9].

На думку Е. В. Тадевосяна, федералізм – це теорія та практика будівництва не лише федеративних країн, а й конфедерацій та деяких унітарних держав [27, с. 63].

За визначенням Л Фрідмена «федеральна система – це форма організації урядово-правової системи, при якій центральний загальнонаціональний уряд розподіляє владу між штатами, областями або окремими землями, кожна з яких певною мірою є суверенною у своїх правах» [28, с. 105]

Загалом термін «федералізм» розглядається у науковій літературі з кількох позицій (рис. 5.6).

Рис. 5.6. Базові поняття федералізму

У науковій літературі федералізм класифікують за багатьма ознаками (рис. 5.7).

Так, Брезгулевська Н.В. [29, с. 155-160] здійснює класифікацію за такими критеріями як характер побудови, за розподілом повноважень, обсягом повноважень суб'єктів федерації. За характером побудови виокремлюють національно-етнічний (Росія), історико-географічний (США, Швейцарія, Канада, Бразилія), змішаний (Бельгія, Ефіопія).

За розподілом повноважень виділяють симетричний та асиметричний федералізм. Симетричний федералізм – політичний устрій, при якому всі федеративні держави мають рівний статус і автономію (США і Канада).

Асиметричний федералізм – політичний устрій, при якому федеративні держави мають різні рівні автономії (Бельгія та Швейцарія). За обсягом повноважень суб'єктів федерації розрізняють централізований та децентралізований федералізм.

Рис. 5.7. Класифікація федералізму

У цілому федеративним державам притаманний високий ступінь децентралізації державного управління. Однак, справедливо було б зазначити, що існують як централізовані федерації, так і децентралізовані унітарні держави (Нідерланди, Ізраїль). Централізовані умовно федеративні держави вважаються квазіфедераціями (Австрія, Пакистан, Венесуелла, Росія).

Залежно від сталості та стійкості розвитку Шило В. [30, с. 51] поділяє федералізм на розвинутий (ФРН, США, Австралія та ін.), на той, що розвивається (Індія, Бразилія, Малайзія та ін.) та той, що знаходиться у фазі формування (Бельгія, Іспанія, ПАР та ін.). Вчений Січкарьов О. [31, с. 88] виділяє федералізм побудований за: територіальним принципом (США, Бразилія, ФРН), національним принципом (Індія, Бельгія), змішаним принципом (Росія).

Чиркін В. [32, с. 289-290] за характером суб'єктів виділяє територіальний, національний, культурно-історичний та змішаний федералізм; за способом виникнення – договірні (США, ОАЕ, Швейцарія) та конституційні (Мексика, Індія, Пакистан). Дослідник Подберьозкіна О. серед 24 «конституційних федерацій» виділяє сім типів федералізму: західноєвропейський (Німеччина, Австрія, Бельгія, Швейцарія), північноамериканський (США, Канада, Австралія), латиноамериканський (Мексика, Аргентина, Венесуела, Бразилія), острівний (Федеративні Штати Мікронезії, Сент-Кітті і Невіс, Коморські острови), австроазійський (Індія, Малайзія, ОАЕ, ПАР), нігерійський (Нігерія, Пакистан, Ефіопія, М'янма) та російський (Росія).

Західноєвропейський федералізм характерний для старих західноєвропейських демократій, пов'язаних (Бельгія, Швейцарія) або непов'язаних з національною структурою розселення, з тривалими традиціями самоврядування, стійким співвідношенням між політичною і етнічною ідентичністю. До цього ж типу можна віднести низку напівфедеративних західноєвропейських держав – Іспанію, Великобританію, Фінляндію, Італію та ін. Північноамериканський тип притаманний англомовним «переселенським» федераціям, які сформовані «знизу» в ході будівництва ліберальної демократії, у яких майже відсутні етнічні та інші соціальні відмінності, із притаманною їм стійкою політичною ідентичністю, високою децентралізацією державної влади. Латиноамериканський федералізм властивий старим «переселенським» федераціям, створеним «зверху» в результаті розпаду іспанської і португальської імперій з частин їх колоній, не пов'язані з етнічними відмінностями, асиметричні, з великим числом суб'єктів і високою централізацією державної влади, що поєднується з розвиненими інститутами самоврядування в суб'єктах. Острівний тип показовий для молодих острівних федерацій, які створені в результаті розпаду колоніальних імперій. Афроазіатський тип федералізму відповідає молодим, але стійким централізованим федераціям, що створені «зверху» на базі компромісу між елітами, що існували раніше федеральних держав та/або національними елітами регіонів, які стали суб'єктами федерації, високо асиметричні, із сильними розходженнями в потенціалі регіонів, як правило, із збереженням суттєвих елементів авторитарного правління в центрі і на місцях. Молодим високоцентралізованим федераціям з нестійкими авторитарними режимами, що виникли в результаті деколонізації, в яких принципи федеративного устрою використані центральною владою (зверху) як засіб збереження єдності різнорідних в етнічному, соціальному та економічному відношенні регіонів, асиметричні, з слабкими і формальними інститутами самоврядування на місцях, узаконеним втручанням центру у справи регіонів, аж до докорінної перекроювання кордонів між ними притаманний Нігерійський тип федералізму

Окремо науковцем виділено Російський тип федералізму. Оскільки нинішній російський федералізм надзвичайно еkleктичний, поєднує багато елементів з радянської і навіть імперської спадщини з новітніми запозиченнями з досвіду ліберальних демократій і власними «напрацюваннями». Росію, разом з Югославією, віднесено до унікального «постсоціалістичного» типу. Обидві ці країни – молоді багатонаціональні федерації з глибокими внутрішніми етнічними і соціально-економічними відмінностями, що успадкували асиметричність і використання в державному устрої принципу національно-територіальної автономії і диспропорції в співвідношенні політичної (загальнодержавної) та етнічної ідентичності громадян від своїх історичних попередників.

Під фінансово-правовим кутом зору федералізм буває фіскальним та бюджетним (інколи його називають також фіскальним, бюджетно-фіскальним, бюджетно-податковим). Фіскальний федералізм розглядається з позицій розподілу фінансових повноважень між центром, суб'єктами та окремими територіями держави, заснований на главенстві федерації; система фінансових відносин щодо розподілу податків і видатків, які визначаються на основі розмежування повноважень між федеральним центром і регіонами, регіонами і місцевими територіями.

Необхідно зазначити, що в науковій літературі термін «бюджетний федералізм» ототожнюють з поняттям «фіскальний федералізм», який визначається як система оподаткування і державних видатків, за якої правами на отримання доходів і управління видатками наділяються різні рівні державного управління – від загальнонаціонального уряду до найменших місцевих адміністрацій [33, с. 76].

Термін «бюджетний федералізм» – економічне поняття, не пов'язане з державним політичним устроєм. Феномен бюджетного федералізму однаковою мірою стосується як федеральних, так і унітарних держав. Бюджетний федералізм характеризує багаторівневість бюджетної системи будь-якої держави, при якій кожний з рівнів державної влади має в своєму розпорядженні власний бюджет і діє в межах закріплених за ним бюджетних повноважень [34, с. 150-154]. Канадський учений-фінансист П. Расел визначає бюджетний федералізм як «трансферт багатства шляхом зрівняльних платежів від «імущих» до «неімущих» провінцій із метою передання доходів, достатніх для забезпечення порівняно прийнятних рівнів суспільних послуг за більш-менш допустимих рівнів оподаткування» [35]. Д. Хайман під фіскальним федералізмом має на увазі «поділ функцій оподаткування та здійснення видатків між рівнями держави» [36]. Класик фінансової науки, колишній президент Міжнародного інституту державних фінансів, професор Колумбійського університету (США) Карл Шоуп, характеризує бюджетний федералізм, віддає перевагу терміну «фіскальна

пірамідальна координація», але вкладає в нього зміст тільки вертикального фінансового вирівнювання. Це – «складний комплекс податкових кредитів, розподілу податків, фінансових допомог і грантів, який з'єднує муніципалітети з штатом чи провінцією, а штати і провінції з вершиною – національним урядом». Вертикальна координація завжди кооперативна, має характер багатостороннього співробітництва, хоч і досягається після складного узгодження інтересів. Під горизонтальною координацією Шоуп розуміє однонапрямлений фінансовий зв'язок між адміністративно-територіальними одиницями на одному рівні суверенітету. Шоуп також одним із перших розкрив сутність поняття фіскальної гармонізації, розуміючи її як міжнародний бюджетний федералізм між державами Європейського Союзу.

Основою інституціональної теорії «федералізму» є положення про те, що «для системи міжбюджетних відносин необхідна наявність довгострокових інституціональних умов: чіткого розмежування повноважень, відсутності бар'єрів для переміщення товарів, робочої сили та бюджетних обмежень всіх рівнів влади» [37, с. 27].

За твердженням німецького фахівця Х. Ціммермана децентралізована (багаторівнева) система краще підходить для задоволення потреб у суспільних благах громадян, ніж «монополізована система унітарної держави» [38, с. 21]. Крім того, децентралізація, на його думку, дає найбільше переваг за реалізації алокаційної мети (розміщення обмежених ресурсів).

Проте дані погляди трактували поняття «федералізму» з вузької точки зору і обмежували його міжбюджетними відносинами. При цьому до уваги не брались відносини, що стосувались організації бюджетного процесу.

У сучасній світовій економічній літературі поширеною є думка, згідно з якою існування бюджетного федералізму обумовлюється «централізованим» та «оптимізаційним» підходами. Прихильники «централізованого» підходу визнають, що макроекономічна політика може здійснюватись лише централізованими органами влади, а витрати найбільш ефективні на місцевому рівні. У свою чергу, згідно з «оптимізаційним» підходом, розподіл фінансових ресурсів забезпечується з урахуванням потреб регіону, що дозволяє сформувати фінансову самодостатність територіальної громади [39].

Слід зазначити, що бюджетний федералізм існує не лише у федеративних країнах, певні його риси можуть бути притаманні й унітарним державам. Протягом останніх десятиліть у багатьох унітарних країнах спостерігається процес децентралізації влади і фінансів, розширення повноважень органів місцевого самоврядування у бюджетно-фінансовій сфері, з'являються автономні утворення. Так, із метою уникнення розпаду країни органи державної влади інколи йдуть на такий крок, як надання автономного статусу певним територіям.

Так учинили в Іспанії, де провінції Андалусія, Галісія, Каталонія та Країна Басків отримали автономію. В Італії особливий автономний статус мають такі області: Сардинія, Сицилія, Трентіно-Альто-Адідже, Валле Д'Аоста, Фріулі-Венеція-Джулія. У Великій Британії значної самостійності у вирішенні питань місцевого значення досягли, зокрема, такі області, як Уельс і Шотландія. За великим рахунком, певні ознаки федералізму у таких країнах є [40].

Як відомо, складовою частиною унітарної форми державного устрою, може бути автономія, що розглядається як засіб децентралізації. За своєю юридичною природою це самоврядування населення на частині території держави, що характеризується наданням органам автономії законодавчих повноважень з питань місцевого чи регіонального значення [41, с. 242]. Ще на початку минулого століття російська правова думка в особі таких видних представників державознавства, як Н.М. Коркунов і особливо Ф.Ф. Кокошин, розглядала інститут автономії в якості одного із засобів, що може і повинно бути використано одночасно для збереження державної єдності і обліку центральними органами влади особливостей даної території [42, с. 6].

Термін «автономія» походить від давньогрецьких слів: *autos* – сам і *nomos* – закон, що буквально означає самозаконність. Автономія, згідно економічної енциклопедії [43, с.15] – самоуправління, форма організації управління територіями, за якої вони володіють значними правами і можливостями самостійного прийняття господарських рішень.

У науковій літературі, в якій згаданий термін означає самоврядування, право самостійного здійснення певних функцій державної влади чи управління, що надані конституцією окремій частині держави [44, с. 20], відносно самостійні у здійсненні державної влади або місцевого самоврядування територіальні утворення у межах певної держави [45, с. 23]. На думку В.В. Маклакова, автономія – це передбачена законодавством (нерідко конституційним) спеціальна організація територіальних одиниць в унітарній державі [46, с. 17] і тощо. Існують і інші визначення даного поняття [47, с. 268]. Таким чином, під автономією треба розуміти особливий статус території у державі (або сама територіальна одиниця із відповідним статусом), який передбачає більш або менш широкі можливості вирішувати свої внутрішні проблеми на засадах відносної самостійності від держави у цілому, до складу якої входить дана самоврядна одиниця.

У тих випадках, як зазначає Адельсеїтова А.Б., [48, с. 72-78] коли право на самостійне вирішення певних питань визнається конституцією або/та законом за територіальними колективами людей та обраними ними у демократичний спосіб органами, то таку автономію можна визначити як територіальну. На думку В. І. Борденюка територіальна автономія – це прозаїчна форма самоврядування населення на відповідній частині території держави, яка має особливий статус

відносно інших адміністративно-територіальних одиниць унітарної держави [49, с. 20]. В. М. Шаповал визначає територіальну автономію як одну з реальних форм адміністративно-територіального устрою, відповідно до якої в межах унітарної держави чи суб'єкта федерації виділяються окремі одиниці з особливим статусом або вся територія унітарної держави поділяється на такі одиниці. Водночас термін «територіальна автономія» позначає саму відповідну одиницю адміністративно-територіального устрою [50, с. 49]. Подібне бачення висловлене і в енциклопедичній літературі, в якій під територіальною автономією розуміють форму децентралізації державної влади в унітарній державі на рівні її адміністративно-територіальної одиниці, яка характеризується історичними, географічними, економічними, національно побутовими та іншими особливостями [51, с. 24].

Відомий вітчизняний вчений конституціоналіст М.І. Корнієнко виділяє такі істотні риси й особливості територіальної автономії з огляду на практику її застосування у світі.

По-перше, територіальна автономія – це форма децентралізації державної влади в унітарній державі на рівні регіону, який має деякі особливості свого розвитку. Звичайно статус автономії надається частинам унітарної держави, які відрізняються від інших територіальних одиниць за своїм національним складом, історичними традиціями, географічним розташуванням (наприклад, острівний статус, відносна віддаленість). При цьому національно-етнічний фактор, хоча і є істотним, але не завжди визначальним.

По-друге, автономія виникає не внаслідок акту самовизначення її населення та надається державою зверху. Воля ж населення того чи іншого регіону до автономії, виражена на місцевому референдумі, при цьому враховується, але ніяких правових наслідків не породжує.

По-третє, автономізація областей та інших регіонів не порушує унітарної суті держави та її єдності як цілісного утворення, не перетворює її на федерацію, хоча іноді й забезпечує реалізацію практично тих самих функцій, що й федерація. Тут відразу слід застерегти, що Автономна Республіка Крим діє лише у межах її компетенції (ст. ст. 137, 138 Конституції України) на регіональному рівні, не маючи своїх спеціальних представників в органах загальнодержавної влади, як це властиво усім федераціям.

По-четверте, на відміну від суб'єктів федерації, автономні утворення, хоча й мають власні органи влади, статут та деякі інші формальні ознаки державності (наприклад, власну символіку), проте державними утвореннями вважатися не можуть [52, с. 614-615].

Суть фінансової автономії полягає в тому, що для повного здійснення своїх повноважень регіон повинен мати достатні ресурси, управління якими

здійснюється ним за принципами економності, продуктивності та ефективності їх використання, а також відкритості бюджетних рішень. Фінансові ресурси в основному повинні складатися з податків, що частково чи повністю передаються державою, а також місцевих податків. До того ж там, де це дозволено загальнодержавним законодавством, регіон може встановлювати місцеві надбавки до одержаних податків.

У межах фіскальної автономії затверджуються самостійні бюджети територій, які мають відносну самостійність, не залежать від центральних бюджетів. Низка науковців [53] ідентифікують фіскальну автономію як один із способів децентралізації фіскальних функцій в унітарній державі, яка характеризується одним рівнем управління в масштабах однієї країни.

В останні десятиліття на фоні процесів загальноєвропейської інтеграції практично у всіх європейських державах виявилася тенденція до збільшення ролі місцевого самоврядування. Як федеральні, так і унітарні держави все активніше використовують місцеві органи влади в процесі державного управління. Така політика зумовлена застосуванням нового принципу інституційної організації держави й суспільства, одного з ключових принципів розбудови нової системи місцевого самоврядування – субсидіарності.

Історично принцип субсидіарності пов'язували з іменами таких класиків як: Платон, Арістотель, Фома Аквінський, Йоганн Альтузі. Однак увага західних дослідників до концепту субсидіарності виникла після опублікування в 1931-му році католицької соціальної енцикліки Папи Пія XI «*Quadragesimo Anno*», де субсидіарність була використана як принцип, що гарантує дотримання прав робітничих об'єднань у відносинах з державою, наступні енцикліки «*Mater et Magistra*» в 1961р. Папи Іоанна XXIII, «*European Act*» в 1982р., «*Centesimus Annus*» в 1986г. Папи Іоанна Павла II характеризувались мультиплікацію соціальних відносин і піднімали проблематику існування індивіда в державі.

Суть принципу субсидіарності зводиться до невтручання центральної влади у ті питання, з вирішенням яких спроможна ефективно впоратися влада на місцях. Великий енциклопедичний юридичний словник указує на подвійність тлумачення терміна «субсидіарність», зводячи кожне з його значень до загальної тези: це принцип, основоположна ідея, на якій ґрунтуються певні сфери суспільних відносин і сучасне демократичне суспільство в цілому.

З одного боку, вона означає пріоритет прав та інтересів особи перед правами й інтересами держави чи будь-якої спільноти, з другого – це принцип, який означає пріоритет (за наявності інших рівних умов) прав спільноти меншої (нижчої за рівнем) порівняно з більшою, тобто вищого рівня у федеративних і муніципальних відносинах.

Слово латинського походження «субсидіарність» в українському перекладі означає додатковість, другорядність, залишковість. Субсидіарність влади, таким чином, означає, що вищі ланки керування мають бути додатковими, або другорядними при вирішенні задач, які виникають на нижніх ланках. Принципово, для цього існують дві можливі форми.

Перша форма субсидіарності - інкапсуляція повноважень нижніх ланок управління від втручання верхніх. Ця форма допускає управлінські вертикалі, однак забороняє наскрізне керування зверху вниз, тобто перебирання верхніми ланками повноважень нижніх. Повноваження, таким чином, розподіляються знизу вверх за залишковим принципом: верхнім ланкам передаються тільки ті з них, які залишились нерозподіленими після визначення повноважень нижніх.

Друга форма субсидіарності – децентралізація влади. За цією схемою верхні ланки отримують від нижніх обмежене коло функцій і діють, фактично, на одному з ними рівні. Ця форма ілюструється діяльністю деяких федеративних утворень. Федеральний центр, наприклад, може отримати повноваження щодо зовнішньої політики та безпеки, однак не мати при цьому повноважень щодо соціально-економічного життя суб'єктів федерації. Або навпаки: Європейська комісія, наприклад, має широкі повноваження щодо керування спільними ринками ЄС (окрім виробництва оборонної продукції), однак зовнішня політика і безпека залишається прерогативою національних урядів. Показово, що Європейська комісія представлена в деяких міжнародних організаціях разом з окремими членами ЄС, тобто суб'єкти федерації і федеральний центр виступають у даному разі як рівні

У сучасному розумінні цей принцип застосовується у сфері розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування й державою (в державах з унітарним устроєм), а також місцевим самоврядуванням і суб'єктами федерації, федерацією в цілому (в державах з федеративним устроєм) [54, с. 862].

За умови дотримання принципу субсидіарності інститути громадянського суспільства здатні значною мірою гармонізувати відносини між особистістю, суспільством і державою, розвантажити державу в процесі здійснення нею низки функцій, звільнити її від обов'язку опікати окремого індивіда й дрібні спільноти, надаючи їм натомість допомогу для самопомоги [55, с. 15].

Європейська хартія місцевого самоврядування закріплює в європейському законодавстві принцип субсидіарності як такий, що визначає розподіл повноважень різних рівнів публічної влади в державі. Субсидіарність передбачає достатньо високий рівень фінансової та адміністративної децентралізації.

Саме поняття «децентралізація» для України не нове. Децентралізація означає в прямому розумінні відміну чи послаблення централізації. Перші витoki цього поняття в Україні можна пов'язати з Магдебурзьким правом, за яким міста

частково звільнялися від центральної адміністрації та влади феодалів і створювали органи самоврядування. Протягом XV – XVII ст. його отримали Київ, Львів, Кам'янець та інші міста, де існував магістрат. В 1430 році це право отримав Луцьк, у 1431 – Крем'янець, наприкінці XV ст. – Володимир, в XVI ст. – Ковель, Торчин, Олика та ін. Це право надавало місту самоуправу, що мало забезпечувати йому вільний розвиток. Нові міські управи могли займатися справами міського маєтку, публічного порядку, опіки над убогими. До їхніх прав належало оподаткування помешкань, возів, коней, собак. Вони також укладали бюджети, порядкові правильники, складали проекти в обсязі міських потреб та їх змін. З поширенням в останній чверті XVIII ст. на території України загальноросійських законів Магдебурзьке право фактично припинило свою дію. Остаточоно воно було скасоване по всій Україні у 1831 році. Однак уже у квітні 1918 року в Конституції УНР поняття децентралізації отримало визнання. У ній зазначалося, що, «не порушуючи єдиної своєї влади, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, дотримуючись принципу децентралізації»

За часів СРСР про децентралізацію як таку не можна було говорити. Хоча деякі кроки у цьому напрямку були зроблені. Свого часу було встановлено категорії місцевих рад, які володіли певними правами, визначені доходи та видатки, що підлягали закріпленню за певними бюджетами; за кожною республікою затверджено місцеві податки та збори, їх ставки та порядок адміністрування; врегульовано порядок складання, затвердження та виконання місцевих бюджетів. Але всі ці заходи були зведені нанівець оскільки система державного управління була централізованою.

Після проголошення незалежності України у 1991 році розпочалася нова ера фінансових відносин, яка вимагала інноваційних підходів при побудові бюджетної системи. Нині ж на порядку денному гостро постали питання запровадження політики децентралізації, у тому числі й фінансової. Цей процес пов'язаний із значними труднощами правового, економічного, організаційного й кадрового характеру.

Питання для самоконтролю

1. Ідентифікуйте сутність місцевих фінансів, їх роль в економічному та соціальному розвитку регіонів.
2. Розкрийте значення міжбюджетних трансфертів в системі міжбюджетних відносин.
3. Опишіть стадії бюджетного процесу.
4. Виокреміть істотні риси й особливості територіальної автономії з огляду на практику її застосування у світі.
5. Розкрийте суть поняття «місцеві бюджети».

6. Назвіть основні джерела формування загального та спеціального фондів місцевих бюджетів.
7. Які чинники провокують виникнення горизонтальних та вертикальних дисбалансів?
8. Вкажіть на основні характерні ознаки принципу субсидіарності.
9. Охарактеризуйте альтернативні (не фінансові) типи федеральних допомог.
10. Вкажіть на спільні та відмінні риси понять «федералізм» і «автономія»?

Тестові завдання

- 1. Класифікація видатків, що визначає перелік основних розпорядників бюджетних коштів:**
 - 1) програмна;
 - 2) функціональна;
 - 3) розпорядча;
 - 4) відомча;
 - 5) фінансова.

- 2. Термін «комунальна власність» є синонімом поняття:**
 - 1) державна власність;
 - 2) приватна власність;
 - 3) орендована власність;
 - 4) спільна власність;
 - 5) муніципальна власність.

- 3. Бюджетний процес в Україні включає:**
 - 1) П'ять етапів;
 - 2) Два етапи;
 - 3) Не регламентовану кількість етапів;
 - 4) Три етапи;
 - 5) Чотири етапи.

- 4. Право, яке діяло у середні віки в Центральній Європі та надавало містам можливість самоврядування:**
 - 1) Магдебургське;
 - 2) Віденське;
 - 3) Краківське;
 - 4) Берлінське;
 - 5) Парижське.

- 5. Видатки, які здійснюються органами місцевого самоврядування на потреби територіальних громад, їхній розмір і цільове спрямування визначаються:**
 - 1) Президентом України;
 - 2) Місцевими бюджетами цих громад;
 - 3) Верховною Радою України;
 - 4) Кабінетом Міністрів України;
 - 5) Рахунковою палатою України.

- 6. Яка система використовується для касового виконання бюджету України:**
 - 1) банківська;
 - 2) казначейська;

- 3) змішана;
- 4) бухгалтерська;
- 5) фіскальна.

7. Бюджетний устрій України визначається:

- 1) державним устроєм України і адміністративно-територіальним поділом України;
- 2) адміністративно-територіальним поділом України і самостійністю бюджетів;
- 3) економічним потенціалом держави і виробництвом ВВП;
- 4) банківською системою України;
- 5) грошово-кредитною системою;

8. Горизонтальні фіскальні дисбаланси місцевих фінансів пов'язані із:

- 1) недостатністю бюджетних трансфертів;
- 2) невідповідністю дотацій та субвенцій;
- 3) різними фінансовими можливостями органів влади одного територіального рівня;
- 4) недостатністю власних і закріплених доходів;
- 5) нерівномірністю трансфертного розподілу.

9. Витрати на додаткові виплати населенню на покриття витрат з оплати твердого палива, одержали назву:

- 1) субсидія;
- 2) допомога;
- 3) дотація;
- 4) субвенція;
- 5) грант.

10. До об'єктів комунальної власності належать:

- 1) заклади освіти, культури, громадського харчування, вузи різних форм власності;
- 2) земля, надра, доходи бюджетів місцевого самоврядування, доходи комунальних і приватних підприємств;
- 3) фонд Україна дітям; заклади освіти, культури, громадського харчування;
- 4) земля, заклади освіти, культури, громадського харчування інше майно органів місцевого самоврядування;
- 5) заклади освіти, культури, громадського харчування, житловий фонд, дороги загальнодержавного значення.

Практичні завдання

Задача 1

Вихідні дані про обсяг ВРП і кредити надані в охорону здоров'я та для надання соціальної допомоги, % до загального обсягу наданих кредитів по регіонах:

Таблиця 1

Регіони України	Обсяг ВРП, млн..грн	Кредити надані, % до загального обсягу наданих кредитів по регіонах	Регіони України	Обсяг ВРП, млн..грн	Кредити надані, % до загального обсягу наданих кредитів по регіонах
1	2	3	4	5	6
Україна	1302079	0,2	Миколаївська	27633	0,1
АР Крим	38220	2,2	Одеська	61499	0,6
Вінницька	29099	0,1	Полтавська	52252	0,0
Волинська	17637	1,4	Рівненська	19302	0,0
Дніпропетровська	140020	0,0	Сумська	22907	0,1

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6
Донецька	161021	0,0	Тернопільська	16294	0,0
Житомирська	21928	0,0	Харківська	76866	0,0
Закарпатська	18054	1,3	Херсонська	18448	0,1
Запорізька	49525	0,2	Хмельницька	22843	0,1
Івано-Франківська	26752	4,9	Черкаська	27012	0,0
Київська	59154	0,2	Чернівецька	11969	0,1
Кіровоградська	20041	0,0	Чернігівська	21165	0,0
Луганська	57202	0,2	м. Київ	223774	0,2
Львівська	52103	1,8	м. Севастополь	9359	2,2

За вихідними даними:

Побудуйте статистичний ряд розподілу регіонів України за рівнем ВРП та часткою наданих кредитів, % до загального обсягу наданих кредитів по регіонах і. Побудуйте графік розподілу. Зробіть висновки.

Задача 2

За даними задачі 1 розрахуйте індекс Тейла, зважений коефіцієнт варіації Уільямсона, індекс Джинні, індекс Аткінсона.

Задача 3

Вихідні дані про частку офіційних трансфертів у доходах зведеного бюджету України:

Таблиця 2

Рік	Частка офіційних трансфертів у доходах зведеного бюджету України, у	Рік	Частка офіційних трансфертів у доходах зведеного бюджету України, у
2003	7,61798	2009	18,37595
2004	8,949885	2010	17,40985
2005	8,913248	2011	22,53033
2006	13,17403	2012	20,6388
2007	14,23323	2013	18,67189
2008	15,57943	Σ	166,0946

За вихідними даними побудувати рівняння прямої. Визначити точковий та інтервальний прогнози частки офіційних трансфертів у доходах зведеного бюджету України на 2014 рік.

Задача 4

Використовуючи умову задачі 2 виділіть типи одноякісної динаміки регулювання міжбюджетних відносин використовуючи метод куль. Зробіть висновки.

Задача 5

Розрахувати суму дефіциту місцевого бюджету за наступними показниками:

- сума власних доходів бюджету – 5893 тис. грн.
- сума закріплених доходів бюджету – 7562 тис. грн.
- сума видаткової частини бюджету – 26789 тис. грн.

Задача 6

Вихідні дані:

Таблиця 3

Регіони України	Населення регіонів України, тис.чол	Середній рівень доходів бюджетів АРК, областей, міст Києва та Севастополя у розрахунку на одну особу наявного населення (без міжбюджетних трансфертів), грн.	Регіони України	Населення регіонів України, тис. чол.	Середній рівень доходів бюджетів АРК, областей, міст Києва та Севастополя у розрахунку на одну особу наявного населення (без міжбюджетних трансфертів), грн.
Україна	45593,3	2211,2	Миколаївська	1175,8	1935,9
АР Крим	1964,1	2851,7	Одеська	2391,7	2073,7
Вінницька	1630,6	1604,9	Полтавська	1472,5	2712,8
Волинська	1039,3	1348,0	Рівненська	1155,6	1506,1
Дніпропетровська	3314	2949,8	Сумська	1147,8	1895,0
Донецька	4389,3	2639,8	Тернопільська	1078,9	1172,5
Житомирська	1271	1617,1	Харківська	2743,3	2251,2
Закарпатська	1252,6	1093,6	Херсонська	1080,8	1523,6
Запорізька	1788,5	2391,5	Хмельницька	1317,1	1536,5
Івано-Франківська	1381	1395,4	Черкаська	1273,1	1938,6
Київська	1720,8	2505,6	Чернівецька	906,2	1284,9
Кіровоградська	998,8	1771,8	Чернігівська	1083,2	1630,0
Луганська	2264,6	2032,2	м. Київ	2829,6	4378,6
Львівська	2540,8	1687,3	м. Севастополь	382,3	3105,9

За вихідними даними:

1. Побудуйте статистичний ряд розподілу регіонів України за чисельністю населення регіонів України, з утворенням трьох груп з інтервалами, що прогресивно зростають. Побудуйте графік розподілу.

2. Розрахуйте аналітичні характеристики ряду розподілу регіонів за середнім рівнем доходів бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя у розрахунку на одну особу наявного населення (без міжбюджетних трансфертів). Зробіть висновки.

Задача 7

Використовуючи умову задачі 3, методом аналітичного групування, встановіть наявність та характер кореляційного зв'язку між чисельністю населення та середнім рівнем доходів бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя у розрахунку на одну особу наявного населення (без міжбюджетних трансфертів). Зробіть висновки.

Задача 8

Маємо наступні дані:

Таблиця 4

Назва трансферту	Обсяг перерахування трансфертів з державного бюджету до місцевих бюджетів, %					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Дотація вирівнювання	44,6	47,4	49,9	41,6	48,7	53,6
Субвенція з соціального захисту населення	31,8	26,1	23,3	34,1	30,9	36,7
Інші трансферти	23,6	26,5	26,8	24,3	20,3	9,7
Всього трансфертів	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Виконати прогнозу оцінку структури міжбюджетних потоків на 2014 рік, використовуючи матрицю ймовірностей переходу (ланцюги А.А. Маркова).

Задача 9

Знайдіть відповідність/невідповідність між наведеними у таблиці показниками

Таблиця 5

A	За рахунок коштів резервного фонду бюджету можуть відшкодуватися	1	Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Рахунковій палаті, Мінфіну та Мінекономрозвитку (Мінфіну Автономної Республіки Крим, фінансовому органу місцевої держадміністрації та виконавчого органу відповідної ради) не пізніше 25 числа місяця, що настає
B	На підставі актів ревізій, складених відповідно до законодавства, Мінекономрозвитку (уповноважений місцевий орган) готує та подає в установленому порядку на розгляд	2	Мінфіну (Міністерству фінансів Автономної Республіки Крим, фінансовому органу місцевої держадміністрації та виконавчому органу місцевого самоврядування).
C	Казначейство (його територіальний орган) щомісяця надає інформацію про повернення коштів, виділених з резервного фонду бюджету на умовах повернення,	3	Кабінету Міністрів України (Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевої держадміністрації, виконавчого органу місцевого самоврядування) проект рішення щодо зменшення головному розпоряднику бюджетних коштів обсягу зазначених видатків з резервного фонду бюджету на суму коштів, що витрачені не за цільовим призначенням.
D	Казначейство (його територіальний орган) готує інформацію (звіт) про використання коштів з резервного фонду бюджету і подає	4	витрати на здійснення заходів на суму фактичної кредиторської заборгованості станом на 1 січня поточного бюджетного періоду, щодо фінансування яких прийнято рішення про виділення коштів з резервного фонду бюджету в минулому бюджетному періоді, але платежі з бюджету не були проведені або були проведені частково. про що приймається відповідне рішення

Задача 10

Визначити суму поточних видатків та видатків розвитку місцевого бюджету за такими напрямками:

- соціальний захист і соціальне забезпечення – 5698 тис. грн.
- соціально-культурна сфера – 896 тис. грн.
- інвестиційна діяльність – 89 тис. грн.
- сплата основної частини боргу органів місцевого самоврядування – 58 тис. грн.
- охорона здоров'я – 7851 тис. грн.
- державне управління – 451 тис. грн.
- придбання обладнання, транспортних засобів та іншої техніки – 222 тис. грн.
- реалізація регіональної програми соціально-економічного розвитку – 789 тис. грн.
- фізична культура і спорт - 123 тис. грн.

Перелік посилань

1. Фінанси: Посібник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/16850303/finansii/sutnist_funktsiyi_printsipy_organizatsiyi_mistsevih_finansiv
2. Бак Н. А. Регулювання міжбюджетних відносин як складова бюджетного регулювання / Н. А. Бак // Фінанси України. – 2002. – № 5. – С. 78-82.
3. Бандурка О. М. Бюджетне право України : підручник / О. М. Бандурка, О. П. Гетьманець – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 152 с. (С.109)
4. Лилик О. Я. Міжбюджетні відносини в економічній системі держави / О. Я. Лилик // Фінанси України. – 2002. – №6. – С. 30-35.
5. Опарін В. М. Бюджетна система : навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / В. М. Опарін, В. І. Малько, С. Я. Кондратюк – К. : КНЕУ. – 2000. – 227 с. (с.17)

6. Корнієнко А. І. Економіко-статистичний аналіз міжбюджетних трансфертів в Україні / А. І. Корнієнко // Статистика України. – 2006. – №2. – С. 30-38.
7. Лайкам К. Оптимизация распределения налогов между федеральным и региональным уровнями бюджетной системы / К. Лайкам // Вопросы экономики.–1998. – №10. – С. 139.
8. Каун О. Б. Концептуальні засади формування механізму міжбюджетних відносин в Україні / О. Б. Каун // Фінанси України. – 2001. – №6. – С. 31-38.
9. Селюков А. Д. Правовое регулирование межбюджетных отношений в Российской Федерации / А. Д. Селюков – М. : Национальный институт бизнеса, 2003. – 432 с. (с.121-122)
10. Чеберяко О. Фінансова підтримка місцевих бюджетів в умовах бюджетного унітаризму в Україні / О. Чеберяко // Фінанси України. – 2005. – №9. – С. 13-19.
11. Зайдель Б. Бюджетный федерализм: сравнительный анализ по странам / Б. Зайдель, Д. Веспер // Регион: экономика и социология. – 1999. – № 2. – С. 16-47.
12. Богачева О. Российская модель бюджетного федерализма в свете мирового опыта / О. Богачева // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 9. – С. 104-125.
13. Шуба В. Б. Модели межбюджетных отношений конкретных стран: общее и особенное / В. Б. Шуба // Финансы. – 2003. – № 10. – С. 62-64.
14. Ніколаєва О.М. Місцеві фінанси : навч. посібник / О. М. Ніколаєва, А. С. Маглаперідзе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/15200616/ekonomika/vertikalni_gorizontalni_fiskalni_disbalansi
15. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарлупа. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с.(С.164)
16. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування / Ю. Панейко. – Мюнхен, 1963. – 175 с.(С.82)
17. Авалов З. Децентралізація і самоуправління у Франції / З. Авалов – СПб., 1905. – 339 с.(С.339)
18. Ященко А. Теория федерализма / А. Ященко — Юрьев, 1912. — 154 с.
19. Лебедев В. А. Местные налоги / В. А. Лебедев — СПб. : Типогр. А.М.Вольфа, 1886.(С.13)
20. Боголепов Д. П. Краткий курс финансовой науки: Учеб. для вузов / Д. П. Боголепов. — Х. : Пролетарий, 1929. — с. 198
21. Бюджетная система Российской Федерации / Под ред. Романовского М.В. – М.:Юрайт, 1999. – 173 с.(С.50)
22. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу: генеза та еволюція / В.Л. Андрущенко. – К., 2001.– 470 с.(С.79)
23. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу: генеза та еволюція / В.Л. Андрущенко. – К., 2001.– 470 с.(С.78)
24. Луніна І.О. Міжбюджетні відносини в Україні: концептуальні підходи до реформування / І.О. Луніна // Економіка України. – 2002. – № 5. – С. 10-16.(.13-14)
25. Вишневський В. П. Фіскальний федералізм і перспективи його розвитку в Україні / В. П. Вишневський // Економіка та держава. – 2008. – №12. – С. 9–10.(С.9)
26. Тадевосян Э. В. О моделировании в теории федерализма и проблеме асимметричных федераций / Э. В. Тадевосян // Государство и право.– 1997.– № 8.– С. 58–68. (С.63)
27. Фридмен Л. Введение в право / Фридмен Л. – М.: Прогрес, 1992. – 332с. (С.105)

28. Брезгулевська Н.В. Види федерацій и модели федералізму // Правоведення. – 2005. – № 3. – С.155-160
29. Федералізм: російське и міжнародне вимірювання (опит порівняльного аналізу)/ под. ред. Р. Хакімова. – Казань, 2004. – 688с. (С.51)
30. Конституційне право зарубіжних країн: навчальний посібник / за заг. ред. В.О. Ріяки. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.,2006. – 544 с.(С.88)
31. Чиркин В.Е. Конституційне право зарубіжних країн: навчальний посібник / В.Е. Чиркин . – 3-е изд. перероб. и доп. – М., 2002. – 622с.(С.289-290)
32. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу: генеза та еволюція / В.Л. Андрущенко. – К., 2001.– 470 с.(С.76)
33. Савчук С. В. Бюджетний федералізм: досвід зарубіжних країн / С. В. Савчук // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. – 2007. – Спецвипуск 22. Частина I. – С.150-154.
34. Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; За заг. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2004. – 864с.
35. Слухай С. Міжбюджетні трансферти у постсоціалістичних країнах: від теорії до реалій. Монографія / С. Слухай. – К.: “АртЕк”, 2002. – 288с.
36. Вахрин П.И. Финансы / П.И. Вахрин. – М.: Маркетинг, 2002. – 520 с. (С.27)
37. Musgrave R.A. Who Should Tax, Where and What? In C. Meluse (ed.) Tax Assignment in Federal Countries, Canberra: Australian National University.: Press. 1983.
38. Циммерманн Х. Муниципальные финансы : учебник / Х. Циммерманн ; Пер. с нем. – М. : Дело и Сервис, 2003. – 352 с.(С.21)
39. Голуб'як В. Проблеми і перспективи фінансової децентралізації / В.Голуб'як // Економіка України. – 2004. – № 2. – 22 с.
40. Музика-Стефанчук О. Міжбюджетні відносини та бюджетний федералізм [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pubpr/2011_1/muzyka-stefanchuk.pdf
41. Бостан С. К. Державне право зарубіжних країн / С. К. Бостан, С. М. Тимченко. – К., 2005.(С. 242)
42. Кутафин О.Е. Российская Автономия. Монография / О.Е. Кутафин // Государство и право. 2006.– № 6. – С. 124 (С.6)
43. Автономія //Економічна енциклопедія у трьох томах. – Т.1. – Редкол.: С.В. Мочерний та ін. – К.: Академія, 2000. – С.15.
44. Тихомирова Л.В. Юридическая энциклопедия / Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров. – М., 1999. – 1187 с.(С.20)
45. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред) та ін. К.: «Укр. Енциклопедія», 1998. – Т. 1: А-Г. – 672 с. (С.23)
46. Маклаков В.В. Автономия // Конституційне право: Словарь / Отв. ред. В.В. Маклаков. – М., 2001. – 780 с.(С.17)
47. Сравнительное конституционное право: Уч. пособие / Отв. ред. В.Е. Чиркин. – М.: Междунар. отношения, 2002. – 448 с.(С.268)
48. Адельсеитова А.Б. Юридична природа та особливості територіальної автономії як форми децентралізації державної влади (на прикладі АРК) / А.Б. Адельсеитова. – Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки». Том 20 (59), – № 2.– 2007.– С. 72-78.
49. Борденюк В. Територіальна автономія як форма децентралізації державної влади:

конституційно-правові аспекти / В. Борденюк // Юридична Україна. – 2004. – № 11. – С. 820.(С.20)

50. Народ – джерело влади: Метод. матеріали до питань всеукраїнського референдуму / За заг. ред. В.М. Князева. – К.: Вид-во: УАДУ, 2000. – С. 49

51. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред) та ін. К.: «Укр. Енциклопедія», 1998. – Т. 1: А-Г. – 672 с.(С.24)

52. Конституційне право України / За ред. В.Ф. Погорілка.К., 2000. 640 с. (С.614-615)

53. Адміністративно-територіальна (регіональна) автономія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/12809>

54. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Вид-во «Юрид. думка», 2007. – 992 с.(С.862)

55. *Петришин О.В.* Субсидіарність як принцип взаємовідносин ЄС, національних і регіональних урядів / *О.В. Петришин, В.І. Сало.* // Проблеми реформування місцевого самоврядування України в контексті наближення до європейських стандартів: Матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 28.10.2009 р. / Редкол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2009. – С. 14-17.(С.15)

РОЗДІЛ 6. ПОДАТКИ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА

- 6.1. Сутність та функції податків
- 6.2. Особливості сучасного функціонування податкової системи України
- 6.3. Податкова політика держави
- 6.4. Характеристика податкових платежів

Питання для самоконтролю

Тестові завдання

Практичні завдання

Перелік посилань

6.1. Сутність та функції податків

Первинною умовою існування й діяльності держави, неодмінною ознакою розвитку культури її населення є податки. В різні історичні періоди розвитку державно організоване суспільство не могло і не може функціонувати без системи оподаткування.

Сьогодні Україна вибудовує свою податкову систему, орієнтуючись на економічно розвинені країни світу. З одного боку вона забезпечує фінансову базу держави, а з іншого – виступає головним знаряддям реалізації її економічної доктрини. Податки – це об'єктивне суспільне явище, тому при побудові податкової системи необхідно виходити з реалій соціально-економічного стану країни. Історично це найдавніша форма фінансових відносин між державою і членами суспільства.

Через податки йде перерозподіл суспільного продукту, формування фінансових ресурсів як держави в цілому, так і її адміністративно-територіальних одиниць. Отже, **податки** – обов'язкові платежі, які законодавчо встановлюються державою, сплачуються юридичними та фізичними особами в процесі перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту й акумулюються в централізованих грошових фондах з метою фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій [4; 12].

Особливістю податків є їх примусовий, обов'язковий характер, який не потребує зустрічної індивідуальної сплатності з боку держави. Так, податкове законодавство визначає **податок** як обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до законодавства [1].

Податки не єдина форма акумуляції грошових коштів бюджетом. Існують інші обов'язкові платежі, яким притаманні риси податків, так звані, збори, плати або внески.

Під **збором (платою, внеском)** розуміють обов'язків платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій [1].

Теорія фінансів при визначенні природи податку традиційно приділяє значну увагу дослідженню проявів конкретних функцій цієї категорії.

Щодо визначення конкретних функцій податків в науці немає однастайності. Внутрішній потенціал оподаткування виявляється у двох функціях: *фіскальній і регулюючій*.

Функції податку – це проявлення його сутності в дії, спосіб вираження його властивостей. Із з'ясування сутності податків впливає важливий у теоретичному аспекті висновок про те, що специфічне суспільне призначення податків виражається не в існуванні кожної функції окремо, а в їх єдності.

Виділяють такі основні функції податків [6; 9; 10; 12; 15; 18]:

1. Фіскальна – основне призначення полягає в мобілізації та накопиченні коштів в бюджеті для реалізації державних програм. Фіскальна функція податків безпосередньо пов'язана з розподільчо-алокаційною функцією фінансів, сутність якої полягає у виправленні викривлень у механізмі розподілу ресурсів. Ці викривлення зумовлені неспроможністю ринку забезпечити виробництво низки благ та послуг, що змушена взяти на себе держава. При цьому функціональне призначення податків полягає у забезпеченні акумуляції фінансових ресурсів державою, необхідних для виробництва суспільних благ.

2. Розподільча – одним із призначень податків є розподіл суспільних доходів з боку більш платоспроможних верств населення та суб'єктів господарювання на користь малозабезпечених; за рахунок виробничих галузей національної економіки на користь суб'єктів невиробничої сфери тощо. Завдяки цій функції підтримується соціальна рівновага та забезпечується відносна рівномірність доходів різних верств громадян.

3. Регулююча функція – трактується як здатність податків впливати на різні сторони діяльності платника. Причому цей вплив здійснюється як незалежно від волі держави, так і внаслідок свідомого використання державою податків як інструмента регулювання національної економіки. Позитивний вплив дозволяє говорити про *стимулюючу* роль податків, негативний – про *дестимулюючу* роль оподаткування. Важливість урахування в державній економічній політиці цієї функції була доведена новим економічним курсом

Ф.Д.Рузвельта в роки Великої Депресії 1920-30-х рр. Шляхом реалізації регулюючої функції податки розподіляють та перерозподіляють доходи між різними верствами населення та між різними галузями економіки.

4. Контрольна функція – допоміжна функція, яка полягає в контролі за допомогою податків за джерелами і обсягами доходів суспільства та напрямками їх використання.

Отже, через фіскальну функцію системи оподаткування задовольняються загальнодержавні необхідні потреби, а за допомогою розподільчої та регулюючої функції формується протидія надлишковому фіскальному тиску, тобто створюються спеціальні механізми, які покликані забезпечити баланс економічних інтересів держави та платників податків.

6.2. Основи побудови податкової системи України

Податкова система країни виступає практичним проявом податкової політики, яка проводиться кожною державою і формується за посередництвом відповідних державних структур. Податкова система вибудовується в результаті прийняття податкового законодавства, яке в свою чергу визначає основні засади оподаткування: принципи стягнення податків, види податків, основи (елементи) встановлення податків та зборів, порядок нарахування і утримання кожного із них, права і обов'язки для всіх суб'єктів оподаткування.

За економічним змістом **податкова система** – це сукупність податків, зборів, та інших платежів, що стягуються у встановленому законом порядку до бюджету; принципів, форм і методів побудови самих податків; дій, які забезпечують їх нарахування і сплату; контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства [6; 9; 10; 12; 15; 18].

Вперше принципи системи оподаткування були визначені шотландським економістом та філософом, основоположником теорії виробництва та розподілу Адамом Смітом у фундаментальній праці «Дослідження про природу та причини багатства народів», який виокремив чотири основні *принципи*:

- співмірність податку (equality),
- визначеність податку (certainty),
- зручність оподаткування (convenience),
- економічність оподаткування (economy).

Таким чином, сформульовані основні принципи оподаткування полягають у тому, що:

- по-перше, громадяни кожної держави повинні брати участь у підтримці і розбудові своєї держави по можливості та відповідно до доходів, які вони одержують під охороною держави;

- по-друге, податок, що сплачується громадянами, повинен бути точно визначеним; час його сплати й розмір повинен бути відомий платнику;
- по-третє, будь-який податок повинен стягуватися у зручний час і спосіб для платника;
- по-четверте, система оподаткування будь-яким податком має бути такою, щоби затрати на вилучення частини створеного в суспільстві валового внутрішнього продукту були мінімальними.

Вчення А. Сміта доповнив німецький економіст XIX ст. А. Вагнер, який визначив дев'ять принципів оподаткування, об'єднаних у чотири групи:

- фінансові (достатність обкладання податками, еластичність);
- етичні (всезагальність оподаткування, рівномірність);
- народногосподарські (вірний вибір об'єкту оподаткування, комбінація податків у систему, яка б враховувала наслідки й умови їх перекладання);
- принципи податкового управління (визначеність, зручність сплати податку, максимальне зменшення витрат на стягнення податків).

У сучасній науці широке розповсюдження отримала система принципів оподаткування, розроблена послідовником вчення А. Вагнера – німецьким вченим Ф. Ноймарком, який виокремив наступні чотири групи принципів:

- 1) фіскально-бюджетні (достатності податкових надходжень; здатності податкових надходжень до збільшення);
- 2) етичні (всезагальності; співмірності; пропорційності; перерозподілу доходу та майна за допомогою податків);
- 3) політико-економічні (активної податкової гнучкості; пасивної податкової гнучкості; забезпечення зростання економіки; податкової нейтральності);
- 4) організаційно-правові (наочності; безсуперечності; прозорості; практичності; постійності; вседоступності) [16].

Практична реалізація принципів оподаткування здійснюється шляхом формування відповідних правил стягнення податків, що знаходить відображення у податковому законодавстві національних економік, кожна з яких будується у відповідності із соціально-економічною сутністю держави, станом економіки, політичними умовами тощо. Перелік задекларованих вітчизняних принципів оподаткування з точки зору теорії являє собою розширену копію класичних принципів оподаткування Адама Сміта.

Так, податкове законодавство України ґрунтується на таких *принципах стягнення податків* [1]:

- 1) загальність оподаткування** – кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені податковим законодавством, законами з питань митної справи податки та збори, платником яких вона;

2) рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації – забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу;

3) невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства;

4) презумпція правомірності рішень платника податку – якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу;

5) фіскальна достатність – встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями;

6) соціальна справедливість – установа податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків;

7) економічність оподаткування – установа податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування;

8) нейтральність оподаткування – установа податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків;

9) стабільність – зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року;

10) рівномірність та зручність сплати – установа строків сплати податків та зборів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками;

11) єдиний підхід до встановлення податків та зборів – визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку.

Вивчення податку і системи оподаткування повинно бути основане на точному розумінні податкової термінології і базових понять, які повно розкривають суть оподаткування.

Під час встановлення податку обов'язково визначаються такі *елементи* [1]:

1) платники податку – фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно з податковим законодавством, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів;

2) об'єкт оподаткування – майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку;

3) база оподаткування – це фізичний, вартісний чи інший характерний вираз об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання.

База оподаткування і порядок її визначення встановлюються для кожного податку окремо. Один об'єкт оподаткування може утворювати кілька баз оподаткування для різних податків, а конкретна вартісна, фізична або інша характеристика певного об'єкта оподаткування може бути базою оподаткування для різних податків;

Одиниця виміру бази оподаткування – це конкретна вартісна, фізична або інша характеристика бази оподаткування або її частини, щодо якої застосовується ставка податку. Вона є єдиною для розрахунку і обліку податку.

Одній базі оподаткування повинна відповідати одна одиниця виміру бази оподаткування;

4) ставка податку – розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування. Існують такі законодавчо закріплені *види ставок*:

– **базова (основна) ставка податку** – це ставка, що визначена такою для окремого конкретного податку. Під час обчислення одного і того самого податку можуть використовуватися декілька базових (основних) ставок;

– **гранична ставка податку** – це максимальний або мінімальний розмір ставки за певним податком;

– **абсолютна (специфічна) ставка податку** – це ставка, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється як фіксована величина стосовно кожної одиниці виміру бази оподаткування;

– **відносна (адвалорна) ставка податку** – це ставка, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється у відсотковому або кратному відношенні до одиниці вартісного виміру бази оподаткування.

Існує три *методи встановлення ставок*:

- інтуїтивний – ставки встановлюються на основі бажання та волі законотворців;
- емпіричний – ставки встановлюються на основі аналізу за попередній період і у відповідності з потребами;
- метод математичного моделювання [12];

5) порядок обчислення податку – здійснюється шляхом множення бази оподаткування на ставку податку із/без застосуванням відповідних коефіцієнтів. Специфічні ставки, фіксовані ставки та показники, встановлені у вартісному вимірі, підлягають індексації у законодавчому порядку;

б) податковий період – це період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків та зборів.

Податковий період може складатися з кількох звітних періодів.

Базовий податковий (звітний) період – це період, за який платник податків зобов'язаний здійснювати розрахунки податків, подавати податкові декларації (звіти, розрахунки) та сплачувати до бюджету суми податків та зборів, крім випадків, коли контролюючий орган зобов'язаний самостійно визначити суму податкового зобов'язання платника податку.

Податковим періодом може бути:

- календарний рік;
- календарне півріччя;
- календарні три квартали;
- календарний квартал;
- календарний місяць;
- календарний день.

7) строк сплати податку – це період, що розпочинається з моменту виникнення податкового обов'язку платника податку із сплати конкретного виду податку і завершується останнім днем строку, протягом якого такий податок чи збір повинен бути сплачений у порядку, визначеному податковим законодавством.

Строк сплати податку встановлюється для кожного податку окремо і обчислюється роками, кварталами, місяцями, декадами, тижнями, днями або вказівкою на подію, що повинна настати або відбутися.

Порядок сплати податку. Сплата податків здійснюється в грошовій формі у національній валюті України в готівковій або безготівковій формі.

8) **строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку.**

Під час встановлення податку можуть передбачатися податкові пільги та порядок їх застосування.

Податкова пільга – це передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав (групи платників податків, виду їх діяльності, об'єкта оподаткування або характеру та суспільного значення здійснюваних ними витрат).

Податкова пільга надається *иляхом*:

- податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору;
- зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору;
- встановлення зниженої ставки податку та збору;
- звільнення від сплати податку та збору.

У теорії оподаткування для **класифікації податків** використовують різні *ознаки* [12; 15; 17]:

1) за формою оподаткування (взаємовідносин платника і держави):

– *прямі податки* – встановлюються відносно конкретного платника. Їх розмір залежить від розміру об'єкта оподаткування. Кінцевим платником прямих податків є той, хто одержує дохід, володіє майном. До них належать всі прибуткові та майнові податки. За ступенем обліку фінансового стану платника податків прямі податки поділяються на *особисті* та *реальні*;

– *непрямі податки* – встановлюються на окремі товари, роботи, послуги і включаються до їх ціни. Кінцевими платниками непрямих податків є споживачі товарів, робіт і послуг, а самі податки включаються у вигляді надбавки до ціни на такі товари, роботи й послуги. Непрямі податки ще називають податками на споживання. Оскільки платниками непрямих податків є споживачі продукції, і самі податки включаються до ціни товарів, робіт і послуг, то їх розмір для окремого платника податку прямо не залежить від одержаних ним доходів або наявного у нього майна, тому характеризуються регресивністю оподаткування.

2) за економічним змістом об'єкта оподаткування:

- *податки на доходи і прибутки* – стягуються з чистих доходів (прибутків) фізичних та юридичних осіб;
- *податки на майно* – застосовуються при оподаткуванні рухомого та нерухомого майна, що перебуває у приватній, колективній та державній формах власності;

- *податки на використання різних видів ресурсів* – землі, води, корисних копалин тощо;
- *податки на споживання* – сплачуються в процесі споживання товарів, робіт та послуг причому їх плата не залежить від розміру доходів (прибутків);
- *податки на різні дії* – стягуються за оформлення юридичних чи господарських актів, з фінансових операцій, реалізації продукції тощо;
- *інші податки.*

3) залежно від рівня державних структур, які їх встановлюють податки поділяють на *загальнодержавні та місцеві*.

До загальнодержавних податків та зборів належать податки та збори, що є обов'язковими до сплати на усій території України, зокрема:

- податок на прибуток підприємств;
- податок на доходи фізичних осіб;
- податок на додану вартість;
- акцизний податок;
- збір за першу реєстрацію транспортного засобу;
- екологічний податок;
- рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України;
- плата за користування надрами;
- плата за землю;
- збір за користування радіочастотним ресурсом України;
- збір за спеціальне використання води;
- збір за спеціальне використання лісових ресурсів;
- фіксований сільськогосподарський податок;
- збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;
- мито;
- збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;
- збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.

До місцевих податків та зборів належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених податковим законодавством, рішеннями сільських, селищних і міських рад у межах їх повноважень, і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад, зокрема:

- податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
- єдиний податок.
- збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності;
- збір за місця для паркування транспортних засобів;
- туристичний збір.

4) за способом зарахування податкових надходжень:

- *закріплені* – податки, які на тривалий період повністю або частково закріплюються як джерело доходу конкретного бюджету (бюджетів);
- *регулюючі* – податки, які можуть надходити до різних бюджетів.

5) залежно від способу встановлення ставок оподаткування податки поділяються на *пропорційні, прогресивні та рівні*. До *пропорційних* належать податки, які передбачають сплату однакової суми з кожної одиниці оподаткування. Ставки *прогресивних податків* збільшуються із ростом одиниці оподаткування. *Рівний податок* стягується в однаковій сумі зі всіх його платників;

б) залежно від встановленого порядку використання – поділяються також на *загальні та спеціальні*. Загальні податки при надходженні до бюджету знеособлюються. Вони не мають особливого призначення й передбачені для проведення загальнодержавних заходів і можуть бути використані для покриття будь-яких видів видатків державного та місцевого;

В сучасних умовах найбільш широко використовують для міжнародних порівнянь систему податкової класифікації, розроблену Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), згідно якої кожен податок віднесено до певної групи, підгрупи і має свій кодовий номер. Приводом для віднесення того чи іншого податку до певної групи є об'єкт оподаткування. В кожній групі податки діляться на періодичні і неперіодичні, на ті, що стягуються з юридичних та з фізичних осіб, та залежно від інших причин. Крім того, серед міжнародних класифікацій податків можна виділити класифікацію Міжнародного валютного фонду, класифікацію Системи національних рахунків та класифікацію за Європейською системою економічних інтегрованих рахунків. Останні дві спрямовані на вирішення проблем бухгалтерського обліку при використанні методики національних рахунків [12; 15; 17].

6.3. Податкова політика держави

Виражаючи інтереси суспільства в різних сферах життєдіяльності, держава виробляє та впроваджує відповідну політику: економічну, соціальну, екологічну, демографічну тощо. При цьому, як засоби взаємодії об'єкта та суб'єкта державного регулювання соціально-економічних процесів

використовуються фінансово-кредитні та цінові механізми. Окресливши свою економічну політику, держава визначає напрямок розвитку, а також стратегію і тактику досягнення поставленої мети. Тому податкова політика і податкова система мають чітку цілеспрямованість на вирішення конкретних завдань і проблем.

Податкова політика держави є складовою частиною економічної політики, яка базується на сукупності юридичних актів, що встановлюють види податків, зборів та обов'язкових платежів, а також порядок їх стягнення та регулювання.

Історія розвитку системи оподаткування свідчить про те, що податки можуть бути не лише джерелом наповнення бюджетів різних рівнів, а й інструментом регулювання тих чи інших соціально-економічних процесів – перерозподілу доходів між членами суспільства, стимулювання окремих видів господарської діяльності та обмеження розвитку інших тощо. Свідоме використання державою податків для досягнення певної мети проходить у рамках її податкової політики. Отже, *податкова політика* – це політика держави у сфері оподаткування, яка передбачає маніпулювання податками для досягнення певних цілей (поповнення доходів бюджету, збільшення обсягів виробництва, зайнятості, зниження рівня інфляції тощо).

Податкова політика являє собою систему заходів, які провадяться Урядом країни, по вирішенню певних короткострокових та довгострокових завдань, які стоять перед суспільством, за допомогою системи оподаткування країни. До довгострокових завдань належать досягнення економічного зросту, максимального рівня зайнятості населення країни, росту рівня його благополуччя. Короткостроковими цілями відносно податкової політики можуть бути наповнення державного бюджету, досягнення його збалансованості, стимулювання інвестиційної діяльності тощо [3; 6; 9; 10; 11; 12].

Мета податкової політики в значній мірі обумовлена також соціально-економічною будовою суспільства, стратегічними завданнями розвитку економіки держави, участі держави в міжнародному поділі праці.

При формулюванні цілей податкової політики слід виходити з об'єктивних функцій податків, тобто вираження їх сутнісних властивостей, суспільного призначення податку як інструменту перерозподілу національного доходу.

Виходячи з переліку основних податкових функцій визначимо *ціль податкової політики*:

1) **фінансова** – забезпечення потреб усіх рівнів влади у фінансових ресурсах, достатніх для проведення економічної і соціальної політики, а також для виконання відповідними органами влади покладених на них функцій;

2) **економічна** – досягнення гнучкого економічного розвитку країни, регіонів, муніципальних утворень, окремих суб'єктів господарювання.

3) **соціальна** – згладжування нерівності в рівнях доходів населення, що виникає в процесі ринкових відносин; безпосередньо пов'язана з соціальною функцією податків і проявляється через прогресивне оподаткування, встановлення межі податкових вилучень для окремих груп і верств населення, співвідношення прямих і непрямих податків.

Отже, якщо функції податків є виразом внутрішньої їх суті та не залежать від соціально-економічної ситуації в країні і її національних особливостей, то цілі податкової політики конкретні в певний період часу і формуються з урахуванням досягнутого рівня економічних відносин і соціально-економічної політики.

Таким чином, **податкова політика** являє собою систему спрямованих дій та конкретних соціально-економічних та організаційно-контрольних, правових заходів уряду країни задля досягнення визначених завдань за допомогою податкової системи.

Виділяють такі **типи податкової політики**:

1) **дискреційний** – коли уряд свідомо вносить зміни в податкову систему і витрати бюджету з метою впливу на реальний валовий внутрішній продукт, зайнятість, інфляцію тощо. Таким чином, при її проведенні зміни в податковій системі залежать від рішень уряду.

Дискреційна фіскальна політика може бути *стимулюючою* і *стримуючою*.

Вважається, що *стимулюючу фіскальну політику* доцільно проводити при економічному спаді. Вона передбачає зменшення податкових вилучень з доходів громадян із метою збільшення сукупного попиту.

Стримуюча фіскальна політика доцільна тоді, коли економіка знаходиться в стані надмірного підйому і попит перевищує пропозицію. У такому випадку виникає інфляція попиту і з'являється необхідність обмеження споживчих витрат населення. Це можна зробити або зменшуючи витрати бюджету, або збільшуючи податкові вилучення шляхом підвищення ставок оподаткування чи раціоналізації податкових пільг [3; 17].

2) **недискреційний** (політика «вмонтованих стабілізаторів») – базується на теоретичному припущенні, що податкова система сама по собі має здатність автоматично впливати на економічний цикл, оскільки навіть без її зміни податкові вилучення збільшуються при зростанні ВВП і зменшуються при його спаді, тобто має місце стабілізуючий ефект. Найбільш високий цей ефект при

прогресивній податковій системі, що передбачає збільшення податкових вилучень поряд зі збільшенням доходів.

У фінансовій науці виділяють такі три **форми податкової політики** [3; 11; 12]:

1. **Політика максимальних податків.** При проведенні такої політики держава застосовує достатньо високі податкові ставки, скорочує податкові пільги і запроваджує нові податки з метою максимального збільшення суми податкових надходжень. При умови, коли відсутні соціально-економічні та політичні передумови для її проведення (економічна криза, надзвичайний політичний стан, війна), проявляються такі негативні наслідки:

- скорочення фінансових ресурсів у податкоплатників робить неможливим забезпечення економічного росту і суттєво скорочує обсяги розширеного відтворення в суспільстві;
- небажання платити високі податки спотворює податкову етику платника податку і породжує ухилення від сплати податків;
- масово розвивається тіньова економіка.

2. **Політика економічного розвитку.** Держава в максимально можливих розмірах податкового навантаження враховує не тільки фіскальні інтереси, а більше уваги приділяє економічним інтересам податкоплатників. Послаблюючи податкове навантаження на бізнес, держава стимулює нарощення фінансових ресурсів у податкоплатників і створює умови для розширення суспільного відтворення. Основна мета її проведення – збільшення економічного росту шляхом покращення інвестиційної активності за рахунок найбільш вигідного податкового клімату. Але така фіскальна політика не позбавлена недоліків:

- скорочення податкових надходжень до бюджету призводить до недофінансування певних соціальних програм, освіти, охорони здоров'я, науки тощо;
- суттєво скорочується сфера суспільних благ, які опосередковано оплачуються за рахунок бюджетних видатків;
- обмежується вплив держави на процеси споживання, зайнятість і скорочується соціальний захист малозабезпечених верств населення.

3. **Політика виважених податків.** Суть її полягає у встановленні такого рівня оподаткування, який би максимально забезпечив фіскальні інтереси держави і одночасно не підтримав би економічних інтересів податкоплатників. Політика збалансування інтересів при проведенні податкових маніпуляцій вимагає високої фіскальної техніки і виваженої податкової етики податкоплатників із одночасним системним контролем зі сторони держави за всім процесом оподаткування.

Загальна стратегія податкової політики повинна включати пріоритетні цілі, пов'язані з функціонуванням системи оподаткування, та методи їх досягнення. Перспективнішою є така податкова політика, яка здатна викликати й майбутній ефект, тобто реалізація певних заходів сьогодні дасть можливість забезпечити в майбутньому реалізацію інших заходів.

З одного боку, податки зобов'язані забезпечити стабільну фінансову базу держави, а з іншого – залишити достатньо коштів підприємствам та громадянам з метою збереження максимальної зацікавленості у результатах їх діяльності.

Вся історія податкової політики зводиться до пошуків ідеалів оптимального оподаткування. При цьому держава не може задовольнитися лише загальними пропорціями розподілу ВВП. Вона повинна враховувати інтереси кожного підприємства, кожного члена суспільства. Іншими словами, податкова політика повинна влаштовувати і державу, і платників податків.

Важливою умовою ефективної податкової політики є її стабільність і передбачуваність, завдяки чому у підприємств виникає можливість планувати господарську діяльність та правильно оцінювати ефективність прийнятих рішень.

6.4. Характеристика податкових платежів

Податок на прибуток підприємств

Податок на прибуток підприємств є одним із видів прямого оподаткування, який має важливе фіскальне значення і широкі можливості для регулювання та стимулювання бізнесу. Податок на прибуток – це той податок, який використовується в структурній економічній політиці, а також може застосовуватися для підтримки стабілізаційної політики, оскільки він є ефективним засобом автоматичної стабілізації у кейнсіанському значенні. Тобто його можна розглядати як активний інструмент макроекономічної політики, що є однією із його важливих позитивних ознак [5].

За допомогою податку на прибуток можна регулювати такі процеси:

- вибір правової форми організації бізнесу;
- розподіл прибутку (на споживання чи накопичення);
- вибір методів фінансування інвестицій (самофінансування або залучення позичкових коштів);
- розподіл трудових та матеріальних ресурсів між окремими сферами господарської діяльності;
- розподіл та перерозподіл ВВП;
- регулювання темпів економічного зростання на макрорівні [4; 5].

Платники податку на прибуток в Україні визначаються з позиції резиденства.

Так, *платниками податку на прибуток з числа резидентів є:*

- суб'єкти господарювання – юридичні особи, які провадять господарську діяльність як на території України, так і за її межами;
- управління залізниці, яке отримує прибуток від основної діяльності залізничного транспорту;
- підприємства залізничного транспорту та їх структурні підрозділи, які отримують прибуток від неосновної діяльності залізничного транспорту;
- неприбуткові установи та організації у разі отримання прибутку від неосновної діяльності та/або доходів, що підлягають оподаткуванню;
- відокремлені підрозділи платників податку, за винятком їх представництв [1, ст.133].

Платниками податку на прибуток з числа нерезидентів є:

- юридичні особи, що створені в будь-якій організаційно-правовій формі, та отримують доходи з джерелом походження з України, за винятком установ та організацій, що мають дипломатичні привілеї або імунітет згідно з міжнародними договорами України;
- постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи із джерелом походження з України або виконують агентські (представницькі) та інші функції стосовно таких нерезидентів чи їх засновників [1, п.2 ст.133].

Об'єктом оподаткування податку визначено:

- прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначається шляхом зменшення суми доходів звітного періоду на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та суму інших витрат звітного податкового періоду;
- дохід (прибуток) нерезидента, що підлягає оподаткуванню, з джерелом походження з України.

Доходи, що враховуються при обчисленні об'єкта оподаткування, включаються до доходів звітного періоду на підставі визначених законодавством документів та складаються з:

- доходу від операційної діяльності [1, п.4 ст.135];
- інших доходів, які визначаються відповідно до норм податкового законодавства [1, п.5 ст.135].

Витрати, що враховуються при обчисленні об'єкта оподаткування, складаються із [1, ст.138]:

- витрат операційної діяльності;
- інших витрат.

Податковою базою визнається грошове вираження прибутку як об'єкта оподаткування.

Основна *ставка* податку на прибуток підприємств становить 16 відсотків (в період з 1 січня 2011 року по 31 грудня 2014 року ставки застосовуються з урахуванням пункту 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України).

Порядок обчислення податку. Податок нараховується платником самостійно за діючою ставкою від податкової бази. Податок, отриманий від діяльності, яка підлягає патентуванню, підлягає сплаті до бюджету в сумі, яка визначена і зменшена на вартість придбаних торгових патентів на право провадження такого виду діяльності з врахуванням особливостей вітчизняного податкового законодавства.

Для цілей оподаткування використовуються такі *податкові періоди*: календарні квартал, півріччя, три квартали, рік.

Порядок сплати податку. Починаючи з 01 січня 2013 року суб'єкти господарювання, у яких доходи, що враховуються при визначенні об'єкта оподаткування, за останній річний звітний період перевищують 10 млн. грн. щомісяця сплачують *авансовий внесок* з податку на прибуток, розмір якого становить не менше 1/12 нарахованої до сплати суми податку на прибуток за попередній звітний рік і *сплачується щомісяця* не пізніше 30 числа звітного місяця.

Податок на доходи фізичних осіб

Зародження оподаткування доходів громадян спостерігаємо ще у стародавньому світі, адже це одна із дієвих форм взаємовідносин між державою та її громадянами, що здійснюється на основі примусового обов'язкового вилучення частини їх доходу для створення загальнодержавного централізованого фонду грошових коштів.

Платниками податку на доходи фізичних осіб є:

- фізична особа – резидент, яка отримує доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи;
- фізична особа – нерезидент, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні;
- податковий агент [1, п.1 ст.162].

Не є платником податку нерезидент, який отримує доходи з джерела їх походження в Україні і має дипломатичні привілеї та імунітет, встановлені чинним міжнародним договором України, щодо доходів, які він отримує безпосередньо від провадження дипломатичної чи прирівняної до неї діяльності[1, п.2 ст.162].

Об'єктом оподаткування резидента – платника податку є:

- загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід;
- доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання);
- іноземні доходи – доходи (прибуток), отримані з джерел за межами України [1, п.1 ст.163].

Об'єктом оподаткування нерезидента є:

- загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід з джерела його походження в Україні;
- доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання) [1, п.2 ст.163].

Базою оподаткування є загальний оподатковуваний дохід – це будь-який дохід, який підлягає оподаткуванню, нарахований (виплачений, наданий) на користь платника податку протягом звітного податкового періоду з врахуванням особливостей, визначених ст.164 [1].

При визначенні бази оподаткування враховуються всі доходи платника податку, отримані ним як у грошовій, так і негрошовій формах.

Під час нарахування доходів у формі заробітної плати *база оподаткування* визначається як нарахована заробітна плата, зменшена на суму єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків до Накопичувального фонду, а у випадках, передбачених законом, – обов'язкових страхових внесків до недержавного пенсійного фонду, які відповідно до закону сплачуються за рахунок заробітної плати працівника, а також на суму податкової соціальної пільги за її наявності.

Ставка податку становить 15 відсотків бази оподаткування щодо доходів, одержаних, у тому числі, але не виключно у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які виплачуються (надаються) платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами; виграшу у державну та недержавну грошову лотерею, виграш гравця (учасника), отриманий від організатора азартної гри.

У разі, якщо загальна сума отриманих платником податку доходів у звітному податковому місяці перевищує 10 мінімальних заробітних плат, станом на 1 січня звітного року, ставка податку становить 17 відсотків суми перевищення з урахуванням податку, сплаченого за основною ставкою.

Ставка податку може становити інший розмір, визначений відповідними нормами податкового законодавства [1, ст.167].

Платник має право на зменшення суми загального місячного оподаткованого доходу, отриманого від одного роботодавця у вигляді заробітної плати, на суму *податкової соціальної пільги* (див. Додаток 1). Податкова соціальна пільга застосовується до нарахованого платнику податку

місячного доходу у вигляді заробітної плати тільки за одним місцем його нарахування (виплати).

Платник податку має право на *податкову знижку* за наслідками звітного податкового року, на основі документального підтвердження витрат, визначених ст. 166 Податкового кодексу України.

Податок на додану вартість

Суть податку на додану вартість (ПДВ) полягає у його сплаті продавцем (виробником, постачальником) товарів, робіт, послуг і сплачується до бюджету на кожному етапі просування товарів, виконання робіт чи надання послуг від виробництва до споживання. Це найбільший за обсягом податок, який значною мірою впливає на формування дохідної частини зведеного бюджету України.

Податок на додану вартість має як переваги, так і недоліки. Так, *перевагами оподаткування ПДВ є* :

- 1) відсутнє подвійне оподаткування і кумулятивний ефект;
- 2) стимулює експорт і вітчизняне виробництво;
- 3) забезпечує стабільне надходження коштів до бюджету;
- 4) є більш захищеним порівняно з іншими податками від ухилення сплати;
- 5) включає механізми взаємної перевірки платниками податкових зобов'язань.

Недоліками ПДВ є те, що має регресивний вплив на малозабезпечені верстви населення, виникає небезпека зростання інфляції та потребує значних коштів на його адміністрування, оскільки складний механізм його нарахування і сплати [4; 5; 12; 13].

Платником податку на додану вартість є будь-яка особа, що провадить господарську діяльність і зареєстрована чи підлягає реєстрації як платник податку або реєструється за своїм добровільним рішенням як платник ПДВ; особа, що ввозить товари на митну територію України в обсягах, які підлягають оподаткуванню, та інші особи, визначені п.1 ст. 180 Податкового кодексу України.

Вимоги щодо реєстрації осіб як платників податку. Якщо загальна сума від здійснення операцій з постачання товарів/послуг, що підлягають оподаткуванню, нарахована (сплачена) платником протягом останніх 12 календарних місяців, сукупно перевищує 300 000 гривень (без урахування податку на додану вартість), така особа зобов'язана зареєструватися як платник податку в органах доходів і зборів за своїм місцезнаходженням (місцем проживання), крім особи, яка є платником єдиного податку.

Об'єктом оподаткування є операції платників податку з:

- постачання товарів, місце постачання яких розташоване на митній території України, у тому числі операції з передачі права власності на об'єкти

застави позичальнику (кредитору), на товари, що передаються на умовах товарного кредиту, а також з передачі об'єкта фінансового лізингу в користування лізингоотримувачу/орендарю;

- постачання послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України;

- ввезення товарів (супутніх послуг) на митну територію України в митному режимі імпорту або реімпорту;

- вивезення товарів (супутніх послуг) у митному режимі експорту або реекспорту;

- постачання послуг з міжнародних перевезень пасажирів і багажу та вантажів залізничним, автомобільним, морським і річковим та авіаційним транспортом.

База оподаткування операцій з постачання товарів/послуг визначається виходячи з їх договірної (контрактної) вартості, але не нижче звичайних цін, з урахуванням загальнодержавних податків та зборів [1, ст.188].

До складу *договірної (контрактної) вартості* включаються будь-які суми коштів, вартість матеріальних і нематеріальних активів, що передаються платнику податку безпосередньо покупцем або через будь-яку третю особу у зв'язку з компенсацією вартості товарів/послуг.

База оподаткування операцій з постачання товарів, ввезених на митну територію України, визначається виходячи з їх договірної (контрактної) вартості, але не нижче митної вартості товарів, з якої були визначені податки і збори, що справляються під час їх митного оформлення, з урахуванням акцизного податку та ввізного мита, за винятком ПДВ, що включаються в ціну товарів/послуг.

У разі якщо постачання товарів/послуг здійснюється за регульованими цінами (тарифами), база оподаткування визначається виходячи з їх договірної (контрактної) вартості, визначеної за такими цінами (тарифами).

Ставки ПДВ встановлюються від бази оподаткування в таких розмірах:

1) 17 відсотків;

2) 0 відсотків.

Ставка 17 відсотків є основною. Податок становить 17 відсотків бази оподаткування та додається до ціни товарів/послуг.

Порядок обчислення і сплати ПДВ. Сума ПДВ, що підлягає сплаті до Державного бюджету або бюджетному відшкодуванню, визначається як різниця між сумою податкового зобов'язання звітного періоду та сумою податкового кредиту такого звітного періоду. Дата виникнення податкового зобов'язання і податкового кредиту залежать від виду здійснюваних операцій.

Платник податку зобов'язаний подати покупцеві *податкову накладну*, що є звітним і одночасно розрахунковим документом. Вона складається у двох примірниках у день виникнення податкового зобов'язання продавця.

При ввезенні товарів на митну територію України документом, який посвідчує право на отримання податкового кредиту і підтверджує сплату ПДВ є митна декларація.

Звітним (податковим) періодом є один календарний місяць, а у окремих випадках – календарний квартал, з урахуванням таких особливостей:

1) якщо особа реєструється як платник податку з іншого дня, ніж перший день календарного місяця, першим звітним (податковим) періодом є період, який розпочинається від дня такої реєстрації та закінчується останнім днем першого повного календарного місяця;

2) якщо податкова реєстрація особи анулюється в інший день, ніж останній день календарного місяця, то останнім звітним (податковим) періодом є період, який розпочинається з першого дня такого місяця та закінчується днем такого анулювання.

Акцизний податок

Досвід країн з розвиненою економікою свідчить про те, що наявність суттєвих відмінностей у забезпеченні реалізації фіскальних та соціально-економічних функцій держави зумовлює доцільність поряд з універсальними ефективним застосування специфічних (індивідуальних) акцизів [13; 14].

Характерними їх рисами є обмежений перелік товарів, по яких вони стягуються, та диференційовані ставки по окремих групах товарів. Вони є найактивнішими інструментами державного регулювання кількісних параметрів споживання певного переліку товарів, тютюнових та горілчаних виробів (т. з. «соціально небезпечних товарів»), контролювання доходів монополістів при виробництві деяких товарів, захисту власних виробників та перерозподілу доходів споживачів при купівлі предметів розкоші (ювелірні вироби, дорогі автомобілі).

Такі акцизи ефективніші у фіскальному аспекті, оскільки оподатковують споживання. Від них тяжко ухилитись і досить легко контролювати їх сплату. Крім того, за допомогою специфічних акцизів можливо впливати на структуру споживання. Проте, структура споживання у різних верств населення суттєво відрізняється. Тому, принцип справедливості в оподаткуванні специфічними акцизами може бути реалізований через диференційований підхід до встановлення ставок на окремі товари. Разом з тим, тут теж є певні обмеження. Встановлення більш високих податків тільки на так звані «товари не першої необхідності» й розкоші звужує сферу непрямого оподаткування і скорочує надходження доходів до бюджету. Навпаки, навіть невисокий рівень

оподаткування товарів повсякденного попиту забезпечує державі сталі й значні доходи, оскільки сталим і значним у масштабах суспільства є таке споживання [8; 14].

Однією із проблем в сучасній системі оподаткування залишається домінування фіскальної функції специфічних акцизів, що ускладнює роботу спиртової та горілчаної галузей. За декілька останніх років ставка акцизу на спирт зросла більш як на 70%, що не спостерігається у країнах ЄС.

В Україні особливості у стягненні специфічних акцизів передбачено Податковим кодексом України. Так, до *підакцизних товарів* в Україні належать:

- спирт етиловий та інші спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво;
- тютюнові вироби, тютюн та промислові замітники тютюну;
- нафтопродукти, скраплений газ;
- автомобілі легкові, кузови до них, причепи та напівпричепи, мотоцикли [1, п.1 ст.215].

Платниками податку є: особи, які виробляють підакцизні товари в Україні, у т.ч. з давальницької сировини; які ввозять підакцизні товари в Україну; фізичні особи – резиденти або нерезиденти, які ввозять підакцизні товари в Україну в обсягах, що підлягають оподаткуванню, відповідно до митного законодавства; та інші згідно законодавства [1, п.1 ст.212].

Об'єктами оподаткування є операції з:

- реалізації вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції);
- реалізації (передачі) підакцизних товарів (продукції) з метою власного споживання, промислової переробки, здійснення внесків до статутного капіталу, а також своїм працівникам;
- ввезення підакцизних товарів (продукції) на митну територію України;
- інші операції згідно п.1 ст.213 Податкового кодексу України.

Операції з підакцизними товарами, які не підлягають оподаткуванню:

- вивезення (експорту) підакцизних товарів (продукції) платником податку за межі України;
- ввезення в Україну раніше експортованих підакцизних товарів, у яких виявлено недоліки, що перешкоджають реалізації цих товарів на митній території країни імпортера, для їх повернення експортеру;
- інші операції згідно п.2 ст.213 Податкового кодексу України.

Операції з підакцизними товарами, які звільняються від оподаткування визначені п.3 ст. 213 Податкового кодексу України.

Ставки податку є єдиними на всій території України [1, п. 2 ст.215]:

- адвалорні,
- специфічні,

- адвалорні та специфічні одночасно.

База оподаткування

У разі обчислення податку із застосуванням адвалорних ставок базою оподаткування є:

- вартість реалізованого товару, виробленого в Україні, за встановленими виробником максимальними роздрібними цінами без податку на додану вартість та з урахуванням акцизного податку;
- вартість товарів, що ввозяться в Україну, за встановленими імпортером максимальними роздрібними цінами на товари, які він імпортує, без податку на додану вартість та з урахуванням акцизного податку.

У разі обчислення податку із застосуванням *специфічних ставок* з вироблених в Україні або ввезених в Україну підакцизних товарів базою оподаткування є їх величина, визначена в одиницях виміру ваги, об'єму, кількості товару, об'єму циліндрів двигуна автомобіля або в інших натуральних показниках.

Базовий податковий період для сплати податку відповідає календарному місяцю.

Суми податку з алкогольних напоїв, для виробництва яких використовується спирт етиловий неденатурований, сплачуються при придбанні марок акцизного податку.

Податок із ввезених на митну територію України підакцизних товарів сплачується платниками податку до або в день подання митної декларації під час придбання марок акцизного податку з доплатою (у разі потреби) на день подання митної декларації.

Збір за першу реєстрацію транспортного засобу

Платниками збору за першу реєстрацію транспортного засобу є юридичні та фізичні особи, які здійснюють першу реєстрацію в Україні транспортних засобів, що є об'єктами оподаткування.

Об'єктами оподаткування збором в Україні є:

- *колісні транспортні засоби*, визначені пп.1 п.1 ст. 232 Податкового кодексу України;
- *судна*, зареєстровані у Державному судовому реєстрі України або у Судновій книзі України, визначені пп.2 п.1 ст. 232 Податкового кодексу України;
- *літаки і вертольоти*, визначені пп.3 п.1 ст. 232 Податкового кодексу України.

База оподаткування визначається:

- для колісних транспортних засобів – за об'ємом циліндрів двигуна в куб. сантиметрах або за потужністю двигуна в кВт;

- для суден – за потужністю двигуна в кВт або за довжиною корпусу судна в сантиметрах;
- для літаків, вертольотів – за максимальною злітною масою.

Ставки збору для колісних транспортних засобів встановлюються у гривнях за 100 куб. сантиметрів об'єму циліндрів двигуна або за 1 кВт потужності двигуна залежно від виду транспортного засобу та об'єму циліндра двигуна [1, п. 1 ст.234].

Ставки збору для суден встановлюються у гривнях за 1 кВт потужності двигуна (*оснащених стаціонарним або підвісним двигуном*) або за 100 сантиметрів довжини корпусу судна [1, п.2 ст.234].

Ставки збору для літаків і вертольотів [1, п.3 ст.234]:

- для літаків – 1 гривня за кожен кілограм максимальної злітної маси;
- для вертольотів – 1 гривня за кожен кілограм максимальної злітної маси.

Ставки збору застосовуються:

- для нових транспортних засобів – з коефіцієнтом 1;
- для транспортних засобів, які використовувалися до 8 років, – з коефіцієнтом 2;
- для транспортних засобів, які використовувалися понад 8 років, – з коефіцієнтом 3 [1, ст.234].

Від сплати збору звільняються легкові автомобілі для інвалідів з об'ємом циліндрів двигуна до 1500 куб. сантиметрів, що придбані за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів та/або безоплатно передані інвалідам відповідно до законодавства України, транспортні засоби будинків-інтернатів для громадян похилого віку та інвалідів, дитячих будинків-інтернатів, пансіонатів для ветеранів війни і праці, геріатричних пансіонатів, реабілітаційних установ для інвалідів та дітей-інвалідів, що фінансуються з державного та місцевого бюджетів.

Базовий податковий (звітний) період дорівнює календарному року.

Сума збору обчислюється щодо кожного транспортного засобу як добуток відповідної бази оподаткування, ставки збору та відповідного коефіцієнта і сплачується фізичними та юридичними особами перед проведенням першої реєстрації в Україні транспортних засобів.

Екологічний податок

Платниками податку є суб'єкти господарювання, юридичні особи, що не провадять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні установи, громадські та інші підприємства, установи та організації, постійні представництва нерезидентів, під час провадження діяльності яких на території України і в межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони здійснюються [1, ст. 240]:

- викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення;
- скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти;
- розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини;
- утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені);
- тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк;
- викиди забруднюючих речовин в атмосферу пересувними джерелами забруднення у разі використання ними палива.

Об'єктом та базою оподаткування є:

- обсяги та види забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря стаціонарними джерелами;
- обсяги та види забруднюючих речовин, які скидаються безпосередньо у водні об'єкти;
- обсяги та види (класи) відходів, що розміщуються у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах протягом звітного кварталу, крім обсягів та видів (класів) окремих відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об'єктах) суб'єктів господарювання, які мають ліцензію на збирання і заготівлю окремих видів відходів як вторинної сировини і провадять статутну діяльність із збирання і заготівлі таких відходів;
- обсяги та види палива, реалізованого податковими агентами;
- обсяги та категорія радіоактивних відходів, що утворюються внаслідок діяльності суб'єктів господарювання та/або тимчасово зберігаються їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк;
- обсяги електричної енергії, виробленої експлуатуючими організаціями ядерних установок (атомних електростанцій) [1, ст. 242].

Ставки податку визначені у гривнях за тону конкретного виду забруднюючої речовини (сполуки) пересувними джерелами забруднення та/або від класу небезпеки та рівня небезпечності відходів [1, ст. 243-248].

Базовий податковий (звітний) період дорівнює календарному кварталу.

Порядок обчислення податку. Суми податку обчислюються платниками податку та податковими агентами самостійно щокварталу.

Рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України

Платниками є суб'єкти господарювання, які експлуатують об'єкти магістральних трубопроводів та надають (організують) послуги з транспортування (переміщення) вантажу трубопроводами України.

Об'єктами оподаткування є:

- для нафти та нафтопродуктів – їх фактичні обсяги, що транспортуються територією України у податковому (звітному) періоді;
- для природного газу та аміаку – сума добутків відстаней відповідних маршрутів їх транспортування (переміщення), узгоджених між платником рентної плати та замовником на відповідний податковий (звітний) період, на обсяги природного газу та аміаку, транспортованих (переміщених) кожним маршрутом транспортування.

Ставки оподаткування:

- 1,67 гривні за транзитне транспортування 1000 куб. метрів природного газу за кожні 100 кілометрів відстані відповідних маршрутів його транспортування;
- 4,5 гривні за транспортування 1 тонни нафти магістральними нафтопроводами;
- 4,5 гривні за транспортування 1 тонни нафтопродуктів магістральними нафтопродуктопроводами;
- 5,1 гривні за транзитне транспортування 1 тонни аміаку за кожні 100 кілометрів відстані відповідних маршрутів його транспортування.

Базовий податковий (звітний) період дорівнює календарному місяцю. Платники самостійно визначають суму податкових зобов'язань, яка обчислюється як добуток відповідного об'єкта оподаткування на відповідну ставку оподаткування та з урахуванням коригуючого коефіцієнта, визначеного в установленому порядку.

Сума податкових зобов'язань з рентної плати сплачується платником за місцем його податкової реєстрації *авансовими платежами щодаки* (15, 25 числа поточного місяця, 5 числа наступного місяця) виходячи з:

- фактичних обсягів природного газу та аміаку і відстані відповідних маршрутів їх транспортування територією України у відповідних декадах місяця;
- фактичних обсягів нафти і нафтопродуктів, що транспортуються територією України у відповідних декадах місяця.

Плата за користування надрами

Плата за користування надрами – загальнодержавний платіж, який справляється у вигляді плати за користування надрами для видобування корисних копалин або в цілях, не пов'язаних з їх видобуванням. Надра – це один з основних природних ресурсів України, який являє собою частину земної

кори, що розташована під поверхнею суші та водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння.

Платниками плати за користування надрами для видобування корисних копалин є суб'єкти господарювання, у тому числі громадяни України, іноземці та особи без громадянства, зареєстровані відповідно до закону як підприємці, які набули права користування об'єктом (ділянкою) надр на підставі отриманих спеціальних дозволів на користування надрами в межах конкретних ділянок надр з метою провадження господарської діяльності з видобування корисних копалин, у тому числі під час геологічного вивчення (або геологічного вивчення з подальшою дослідно-промисловою розробкою) в межах зазначених у таких спеціальних дозволах об'єктах (ділянках) надр.

Платниками плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, є юридичні та фізичні особи – суб'єкти господарської діяльності, які використовують у межах території України ділянки надр для:

- зберігання природного газу, нафти, газоподібних та інших рідких нафтопродуктів;
- витримування виноматеріалів, виробництва і зберігання винопродукції;
- вирощування грибів, овочів, квітів та інших рослин;
- зберігання харчових продуктів, промислових та інших товарів, речовин і матеріалів;
- провадження інших видів господарської діяльності.

Об'єктом оподаткування плати є обсяг видобутої у податковому (звітному) періоді корисної копалини (мінеральної сировини) або обсяг погашених у податковому (звітному) періоді запасів корисних копалин; обсяг підземного простору (ділянки) надр [1, п. 2 ст. 263; п. 2 ст. 264].

Базою оподаткування є вартість обсягів видобутих у податковому (звітному) періоді корисних копалин (мінеральної сировини), яка окремо обчислюється для кожного виду корисної копалини (мінеральної сировини) для кожної ділянки надр на базових умовах поставки (склад готової продукції гірничодобувного підприємства) [1, п. 5 ст. 263].

Ставка плати за користування надрами для видобування корисних копалин встановлені у відсотках від вартості видобутих корисних копалин але не менше встановленої твердої суми за одиницю [1, п. 9 ст. 263].

Ставки плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, встановлюються окремо для кожного виду користування надрами у гривнях до одиниці виміру залежно від корисних властивостей надр і ступеня екологічної безпеки під час їх використання [1, п. 4 ст. 264].

Плата за землю

Плата за землю запроваджена з метою формування джерела коштів для фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів, відшкодування витрат власників землі і землекористувачів, пов'язаних з господарюванням на землях гіршої якості, ведення земельного кадастру, здійснення землеустрою та моніторингу земель, проведення земельної реформи та розвитку інфраструктури населених пунктів.

Платниками податку є власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі.

Об'єктами оподаткування визначено земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні та земельні частки (паї), які перебувають у власності.

Базою оподаткування є:

- нормативна грошова оцінка земельних ділянок з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного відповідно до порядку, встановленого цим розділом;
- площа земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких не проведено.

Ставки податку за земельні ділянки сільськогосподарських угідь (незалежно від місцезнаходження) встановлюються у відсотках від їх нормативної грошової оцінки у таких розмірах:

- для ріллі, сіножатей та пасовищ – 0,1;
- для багаторічних насаджень – 0,03.

Ставка податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких проведено (незалежно від місцезнаходження) встановлюється у розмірі 1 відсотка від їх нормативної грошової оцінки.

Ставки податку за земельні ділянки, розташовані в межах населених пунктів, нормативну грошову оцінку яких не проведено встановлюються у гривнях за 1 кв. метр площі від 0,28 до 3,95 грн. залежно від чисельності населення з врахуванням поправочних коефіцієнтів [1, ст. 275].

Особливості встановлення ставок земельного податку передбачено стт. 276-280 ПКУ.

Від сплати податку звільняються:

- інваліди першої і другої групи;
- фізичні особи, які виховують трьох і більше дітей віком до 18 років;
- пенсіонери (за віком);
- ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

– фізичні особи, визнані законом особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Пільги щодо сплати податку для юридичних осіб передбачені ст. 282 ПКУ *Базовим податковим (звітним) періодом* для плати за землю є календарний рік [1, ст. 285].

Строки сплати плати за землю [1, ст. 287]:

– власники землі та землекористувачі сплачують плату за землю з дня виникнення права власності або права користування земельною ділянкою. Податкове зобов'язання щодо плати за землю, визначене у податковій декларації на поточний рік, сплачується рівними частками власниками та землекористувачами земельних ділянок за місцезнаходженням земельної ділянки за податковий період, який дорівнює календарному місяцю, щомісяця протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) місяця;

– податок фізичними особами сплачується протягом 60 днів з дня вручення податкового повідомлення-рішення.

Збір за користування радіочастотним ресурсом України

Платниками збору є загальні користувачі радіочастотного ресурсу України, визначені законодавством про радіочастотний ресурс, яким надано право користуватися радіочастотним ресурсом України в межах виділеної частини смуг радіочастот загального користування на підставі ліцензії на користування радіочастотним ресурсом України, ліцензії на мовлення та дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою [1, ст. 318].

Об'єктом оподаткування збором є ширина смуги радіочастот, що визначається як частина смуги радіочастот загального користування у відповідному регіоні та зазначена в ліцензії на користування радіочастотним ресурсом України або в дозволі на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою для технологічних користувачів та користувачів, які користуються радіочастотним ресурсом для розповсюдження телерадіопрограм.

Ставки збору визначені в гривнях за 1 МГц смуги радіочастот на місяць залежно від виду радіозв'язку та діапазону радіочастот [1, ст. 320].

Базовий податковий (звітний) період для збору дорівнює календарному місяцю. Платники збору обчислюють суму збору виходячи з виду радіозв'язку, розміру встановлених ставок та ширини смуги радіочастот по кожному регіону окремо.

Платники збору зобов'язані подавати до контролюючих органів копії ліцензій на користування радіочастотним ресурсом України, ліцензій на

мовлення та дозволів на експлуатацію радіоелектронних засобів та випромінювальних пристроїв у місячний строк після їх видачі.

Сплата відбувається починаючи з дати видачі ліцензії (дозволу) або з початку терміну дії продовженої ліцензії. Збір сплачується платниками збору у строки, визначені для місячного податкового (звітного) періоду, за місцем податкової реєстрації [1, ст.322].

Збір за спеціальне використання води

Платниками збору є водокористувачі – суб'єкти господарювання незалежно від форми власності: юридичні особи, їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без утворення юридичної особи (крім бюджетних установ), постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи-підприємці, які використовують воду, отриману шляхом забору води з водних об'єктів (первинні водокористувачі) та/або від первинних або інших водокористувачів (вторинні водокористувачі), та використовують воду для потреб гідроенергетики, водного транспорту і рибництва [1, ст. 323].

Об'єктами оподаткування збором є [1, ст. 324]:

- фактичний обсяг води, який використовують водокористувачі, з урахуванням обсягу втрат води в їх системах водопостачання;
- для потреб гідроенергетики – фактичний обсяг води, що пропускається через турбіни гідроелектростанцій для вироблення електроенергії;
- для потреб водного транспорту – час використання поверхневих вод вантажним самохідним і несамохідним флотом, що експлуатується (залежно від тоннажності), та пасажирським флотом, що експлуатується (залежно від кількості місць);
- для потреб рибництва – фактичний обсяг води, необхідної для поповнення водних об'єктів під час розведення риби та інших водних живих ресурсів (у тому числі для поповнення, яке пов'язане із втратами води на фільтрацію та випаровування).

Ставки збору за спеціальне використання води визначені ст.325 Податкового кодексу України, зокрема:

- за спеціальне використання поверхневих та підземних вод встановлюються в гривнях за 100 куб. метрів води;
- за спеціальне використання води для потреб гідроенергетики – 6,38 грн. за 10 тис. куб. метрів води, пропущеної через турбіни гідроелектростанцій.
- для вантажного самохідного і несамохідного флоту, що експлуатується, – 0,1094 грн. за 1 тоннаж-добу експлуатації;
- для пасажирського флоту, що експлуатується, – 0,0122 грн. за 1 місце-добу експлуатації;

– за спеціальне використання води для потреб рибництва: 33,51 грн. за 10 тис. куб. метрів поверхневої води та 40,29 грн. за 10 тис. куб. метрів підземної води.

Порядок обчислення збору. Водокористувачі самостійно обчислюють збір за спеціальне використання води та збір за спеціальне використання води для потреб гідроенергетики і рибництва щокварталу нарастаючим підсумком з початку року, а за спеціальне використання води для потреб водного транспорту – починаючи з першого півріччя поточного року, у якому було здійснено таке використання [1, ст. 326].

Особливості обчислення збору при встановленні лімітів використання води [1, ст. 327]. У разі перевищення водокористувачами встановленого річного ліміту використання води збір обчислюється і сплачується у *п'ятикратному розмірі* виходячи з фактичних обсягів використаної води понад встановлений ліміт використання води, ставок збору та коефіцієнтів.

Базовий податковий (звітний) період для збору дорівнює календарному кварталу [1, ст. 328]. Збір за спеціальне використання води для потреб водного транспорту за перший квартал не сплачується.

Збір за спеціальне використання лісових ресурсів

Платниками збору є лісокористувачі – юридичні особи, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження з України або виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, фізичні особи (крім фізичних осіб, які мають право безоплатно без видачі спеціального дозволу використовувати лісові ресурси відповідно до лісового законодавства), а також фізичні особи – підприємці, які здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів на підставі спеціального дозволу (лісорубного квитка або лісового квитка) або відповідно до умов договору довгострокового тимчасового користування лісами.

Об'єктом оподаткування збором є [1, ст. 330]:

- деревина, заготовлена в порядку рубок головного користування;
- деревина, заготовлена під час проведення заходів щодо поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей тощо;
- другорядні лісові матеріали (заготівля живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені, деревних соків та інших другорядних лісових матеріалів, передбачених нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства);
- побічні лісові користування (заготівля сіна, випасання худоби, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету тощо);

– використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт.

Ставки збору за заготівлю деревини основних лісових порід встановлюються з врахуванням назви лісової породи, лісо-таксового поясу, виду і призначення деревини в гривнях за один щільний куб. метр деревини [1, ст.331].

Порядок обчислення збору. Сума збору обчислюється суб'єктами лісових відносин, які видають спеціальні дозволи, і зазначається у таких дозволах.

Сума збору, зазначена в лісорубному та в лісовому квитках, підлягає перерахунку суб'єктом лісових відносин, який видає спеціальні дозволи, у разі якщо - загальна кількість фактично заготовленої деревини під час її відпуску з обліком за площею перевищує зазначену в лісорубному квитку та кількість більше ніж на 10 відсотків; фактичний обсяг використання лісових ресурсів перевищує зазначений у лісовому квитку на весь обсяг такого перевищення [1, ст.332].

Базовий податковий (звітний) період для збору дорівнює календарному кварталу. Лісокористувачі щокварталу складають розрахунок збору наростаючим підсумком з початку року за встановленою формою [1, ст. 334].

Збір сплачується лісокористувачами щокварталу рівними частинами від суми збору, зазначеної в спеціальних дозволах, виданих у відповідному календарному році.

Фіксований сільськогосподарський податок

Платниками фіксованого сільськогосподарського податку (далі – ФСП) можуть бути сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків [1, ст. 301].

Об'єктом оподаткування є площа сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ), що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надана йому у користування, у тому числі на умовах оренди.

Базою оподаткування є нормативна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень), проведена за станом на 1 липня 1995 року, для земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ) – нормативна грошова оцінка одного гектара ріллі в Автономній Республіці Крим або в області, проведена за станом на 1 липня 1995 року.

Ставки податку з одного гектара сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду для сільськогосподарських товаровиробників залежать від категорії (типу) земель, їх розташування та становлять (у відсотках бази оподаткування):

- для ріллі, сіножатей і пасовищ – 0,15;
- для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, – 0,09;
- для багаторічних насаджень – 0,09;
- для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, – 0,03;
- для земель водного фонду – 0,45;
- для ріллі, сіножатей і пасовищ, що перебувають у власності сільськогосподарських товаровиробників, які спеціалізуються на виробництві (вирощуванні) та переробці продукції рослинництва на закритому ґрунті, або надані їм у користування, у тому числі на умовах оренди, – 1,0.

Базовим податковим (звітним) періодом для податку є календарний рік.

Порядок нарахування та строки сплати податку [1, ст. 306]. Сільськогосподарські товаровиробники самостійно обчислюють суму податку щороку станом на 1 січня і не пізніше 20 лютого поточного року подають податкову декларацію на поточний рік за встановленою формою та інші документи, визначені податковим законодавством. Сплата податку проводиться щомісяця у розмірі третини суми податку, визначеної на кожний квартал від річної суми податку, у таких розмірах:

- у I кварталі – 10 відсотків;
- у II кварталі – 10 відсотків;
- у III кварталі – 50 відсотків;
- у IV кварталі – 30 відсотків.

Платники ФСП не є платниками таких податків і зборів:

- податку на прибуток підприємств;
- земельного податку (крім земельного податку за земельні ділянки, що не використовуються для ведення сільськогосподарського товаровиробництва);
- збору за спеціальне використання води;
- збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності (у частині провадження торговельної діяльності).

Збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства

Порядок стягнення та використання збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства на відміну від інших податків та зборів визначається

Законом України «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства» від 9 квітня 1999 року N 587-XIV (із змінами і доповненнями).

Платниками збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства є суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності та підпорядкування, які реалізують в оптово-роздрібній торговельній мережі та мережі громадського харчування алкогольні напої та пиво безпосередньо споживачам.

Об'єктом оподаткування збором є виручка – товарооборот, одержаний на всіх етапах реалізації в оптово-роздрібній торговельній мережі та мережі громадського харчування алкогольних напоїв та пива, у тому числі за операціями, що не передбачають оплати у грошовій формі.

Ставка збору становить *півтора відсотка* від об'єкта оподаткування.

Сума збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства сплачується платниками на спеціальний рахунок Державного казначейства України щомісяця у строки, визначені законом для місячного звітного періоду і розподіляється та використовуються таким чином: 85% – на розвиток виноградарства і садівництва, 15% – на розвиток хмелярства. Нецільове використання зазначених коштів законодавством забороняється.

Мито

Мито – це непрямий податок на товари та інші предмети, які перетинають кордон України.

За *економічним змістом і характером дії* мито належить до вартісних ринкових регуляторів зовнішньоторговельного обороту, тобто, як будь-який інший непрямий податок, мито збільшує ціну товару і знижує його конкурентоспроможність. Саме із цим пов'язана суперечлива економічна природа мита: основною причиною його виникнення є потреба державного захисту національного виробника, проте підвищення завдяки миту цін на імпорتنі сировину та обладнання стримує розвиток національного виробництва в цілому.

Основні цілі застосування мита – це:

- реалізація зовнішньоторговельної політики держави;
- створення сприятливих умов для розвитку національного виробника (зокрема, окремих галузей економіки);
- встановлення справедливого конкурентного середовища на внутрішньому ринку країни;
- забезпечення оптимального платіжного балансу;
- формування раціональної структури експорту та імпорту;
- сприяння структурній перебудові економіки країни;
- наповнення дохідної частини державного бюджету;

– сприяння інтеграції економіки країни до світового економічного простору.

В Україні розрізняють такі види мита:

- *адвалерне* – нараховується у відсотках до митної вартості товарів;
- *специфічне* – нараховується у встановленому грошовому розмірі;
- *комбіноване* – поєднує два попередні види.

Єдиний митний тариф – це систематизоване зведення ставок мита, яким обкладаються товари, що перетинають кордон. Даний тариф базується на міжнародно визначених нормах.

В деяких випадках застосовують:

- *спеціальне мито* – застосовується як захисний засіб, якщо товари ввозять в такій кількості або на таких умовах, які завдають чи загрожують завдати шкоди вітчизняним виробникам подібних товарів;

- *антидемпінгове мито* – застосовується тоді, коли ввозять товари за ціною, нижчою за їх конкурентну ціну в країні експорту на момент такого експорту, якщо таке ввезення завдає чи загрожує завдати шкоди вітчизняним виробникам подібних товарів; а також при вивезенні товарів за межі України за ціною, нижчою за ціни інших експортерів цих товарів, якщо таке вивезення завдає шкоди загальнонаціональним інтересам України;

- *компенсаційне мито* – застосовується, коли ввозять в Україну товари, при виробництві або експорті яких використовувалась субсидія, якщо таке ввезення завдає шкоди вітчизняним виробникам подібних товарів, а також при вивезенні товарів, якщо таке вивезення зашкоджує державним інтересам України.

Платниками мита є юридичні і фізичні особи, які здійснюють переміщення через кордон товарів або інших предметів, що підлягають оподаткуванню згідно законодавства.

Об'єктом оподаткування є митна вартість товарів або їх кількісні показники.

Ставки мита виражені у відсотках до митної вартості товару або у встановленому грошовому виразі на одиницю товару.

Збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками

Платниками збору є оптовий постачальник електричної енергії та виробники електричної енергії, які мають ліцензію на право здійснення підприємницької діяльності з виробництва електричної енергії і продають її поза оптовим ринком електричної енергії, та теплової енергії (далі – юридичні особи).

Об'єктом оподаткування збором є:

- для оптового постачальника електричної енергії – вартість відпущеної електричної енергії без урахування податку на додану вартість;
- для юридичних осіб – вартість відпущеної електричної енергії, що продається поза оптовим ринком електричної енергії, зменшена на вартість електричної енергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками та/або з відновлюваних джерел енергії, а для гідроенергії – виключно у частині виробленої малими гідроелектростанціями без урахування ПДВ.

Ставка збору становить 3 відсотки від вартості фактично відпущеної платником збору електричної енергії без урахування ПДВ.

Базовий податковий (звітний) період для збору дорівнює календарному місяцю. Податкове зобов'язання із збору за звітний період визначається виходячи з ставки збору і вартості фактично відпущеної електричної енергії, яка є об'єктом оподаткування.

Юридичні особи – виробники електричної енергії на малих гідроелектростанціях спрямовують кошти у розмірі збору на будівництво нових та реконструкцію і модернізацію діючих малих гідроелектростанцій. Контроль за цільовим використанням таких коштів здійснює національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики.

Збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.

Платниками збору є суб'єкти господарювання та їх відокремлені підрозділи, які провадять діяльність з постачання природного газу споживачам на підставі укладених з ними договорів.

Об'єктом оподаткування збором є вартість природного газу в обсязі, відпущеному кожній категорії споживачів у звітному періоді, яка визначається на підставі актів приймання-передачі газу, підписаних платником та відповідним споживачем (для населення – на підставі облікових документів), з урахуванням відповідного тарифу.

Ставки збору.

Збір стягується у розмірі *2 відсотків* на обсяги природного газу, що постачаються для таких категорій споживачів як бюджетні установи, підприємства комунальної теплоенергетики, теплові електростанції, електроцентралі та котельні суб'єктів господарювання, промислові та інші суб'єкти господарювання та їх відокремлені підрозділи, що використовують природний газ.

На обсяги природного газу, що постачається для населення, збір справляється у розмірі *4 відсотків*.

Базовий податковий (звітний) період для збору дорівнює календарному місяцю.

Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки

Платниками податку є фізичні та юридичні особи, в тому числі нерезиденти, які є власниками об'єктів житлової нерухомості [1, ст. 265].

Об'єктом оподаткування є об'єкт житлової нерухомості, в тому числі його частка, за виключенням об'єктів, визначених пп.2 п. 2 ст. 265 Податкового кодексу України.

Базою оподаткування є житлова площа об'єкта житлової нерухомості, в тому числі його часток.

Пільги із сплати податку

База оподаткування об'єкта/об'єктів житлової нерухомості, в тому числі їх часток, що перебувають у власності фізичної особи – платника податку, зменшується:

- для квартири/квартир незалежно від їх кількості – на 120 кв. метрів;
- для житлового будинку/будинків незалежно від їх кількості – на 250 кв. метрів;
- для різних видів об'єктів житлової нерухомості, в тому числі їх часток (у разі одночасного перебування у власності платника податку квартири/квартир та житлового будинку/будинків, у тому числі їх часток) – на 370 кв. метрів.

Пільги із сплати податку не надаються на об'єкти оподаткування, що використовуються їх власниками з метою одержання доходів (здаються в оренду, лізинг, використовуються у підприємницькій діяльності).

Ставки податку встановлюються за рішенням сільської, селищної або міської ради у відсотках до розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного року, за 1 кв. метр бази оподаткування [1, п. 5 ст. 265].

Ставки податку для фізичних осіб встановлюються в таких розмірах:

- не більше 1 відсотка – для квартири/квартир, житлова площа яких не перевищує 240 кв. метрів, або житлового будинку/будинків, житлова площа яких не перевищує 500 кв. метрів;
- 2,7 відсотка – для квартири/квартир, житлова площа яких перевищує 240 кв. метрів, або житлового будинку/будинків, житлова площа яких перевищує 500 кв. метрів;
- 1 відсоток – для різних видів об'єктів житлової нерухомості, що перебувають у власності одного платника податку, сумарна житлова площа яких не перевищує 740 кв. метрів;
- 2,7 відсотка – для різних видів об'єктів житлової нерухомості, що перебувають у власності одного платника податку, сумарна житлова площа яких перевищує 740 кв. метрів.

Ставки податку для юридичних осіб встановлюються в таких розмірах:

- 1 відсоток – для квартир, житлова площа яких не перевищує 240 кв. метрів, та житлових будинків, житлова площа яких не перевищує 500 кв. метрів;
- 2,7 відсотка – для квартир, житлова площа яких перевищує 240 кв. метрів, та житлових будинків, житлова площа яких перевищує 500 кв. метрів.

Базовий податковий (звітний) період дорівнює календарному року.

Платники податку – юридичні особи самостійно обчислюють суму податку станом на 1 січня звітного року і до 20 лютого цього ж року подають контролюючому органу за місцезнаходженням об'єкта оподаткування декларацію за встановленою формою з розбивкою річної суми рівними частками поквартально.

Податкове зобов'язання за звітний рік з податку *сплачується*:

- *фізичними особами* – протягом 60 днів з дня вручення податкового повідомлення-рішення;
- *юридичними особами* – авансовими внесками щокварталу до 30 числа місяця, що настає за звітним кварталом, які відображаються в річній податковій декларації.

Єдиний податок.

Одним з напрямів стимулювання розвитку малого підприємництва в Україні є запровадження і вдосконалення спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності. Розвиток зазначеного сегмента впливає на зростання попиту на продукцію вітчизняного товаровиробника, активізацію внутрішнього ринку товарів і послуг, створення нових робочих місць, що, у свою чергу, сприятиме зростанню податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів унаслідок розширення кола платоспроможних осіб.

Застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності дає суб'єкту господарювання низку переваг:

- спрощення процедури і порядку реєстрації платника податку;
- значне спрощення процедури обчислення об'єкта оподаткування для визначення суми єдиного податку;
- звільнення від сплати низки податків і зборів, що у свою чергу дає змогу суб'єктам господарювання подавати один раз на квартал податкову декларацію платника єдиного податку – юридичної особи;
- надання права вибору щодо сплати ПДВ.

Основні положення податкового законодавства щодо застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктами господарювання – юридичними особами наведено в *Додатку Б*.

Основні вимоги щодо застосування підприємцями – фізичними особами спрощеної системи оподаткування, особливості нарахування і сплати єдиного

податку, порядок ведення обліку та складання звітності, а також відмови від застосування спрощеної системи оподаткування наведено в *Додатку В*.

Збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності

Збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності стягується залежно від виду діяльності та найменування товару, закріплених у податковому законодавстві (див. *Додаток Д*).

Платниками збору є суб'єкти господарювання (юридичні особи та фізичні особи – підприємці), їх відокремлені підрозділи, які отримують в установленому порядку торгові патенти та провадять такі види підприємницької діяльності:

- торгівельна діяльність у пунктах продажу товарів;
- діяльність з надання платних побутових послуг за переліком, визначеним Кабінетом Міністрів України;
- торгівля валютними цінностями у пунктах обміну іноземної валюти;
- діяльність у сфері розваг (крім проведення державних грошових лотерей).

Не є платниками збору за провадження торговельної діяльності та діяльності з надання платних послуг суб'єкти господарювання, визначені пп. 2 п.1 ст. 267 Податкового кодексу України.

Ставка збору за провадження торговельної діяльності та діяльності з надання платних послуг встановлюється органами місцевого самоврядування з розрахунку на календарний місяць у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати, установлені законом на 1 січня календарного року з урахуванням місцезнаходження пункту продажу товарів та асортименту товарів, пункту з надання платних послуг та виду платних послуг [1, п. 3 ст. 267].

*Підставою для придбання торгового патенту є заявка, оформлена відповідно до вимог законодавства, відомості якої звіряються з оригіналами або нотаріально посвідченими копіями документів, на підставі яких вона заповнена. Торговий патент видається особисто фізичній особі – підприємцю або особі, уповноваженій юридичною особою, під підпис у *триденний термін* з дня подання заявки. Датою придбання торгового патенту є зазначена в ньому дата [1, п. 4 ст. 267].*

Збір сплачується за місцезнаходженням пункту продажу товарів чи пункту з надання платних послуг; за місцезнаходженням пункту обміну іноземної валюти; за місцезнаходженням пункту надання послуг у сфері розваг; за місцем реєстрації таких платників або за місцем провадження такої діяльності.

Строки сплати збору:

- за провадження торговельної діяльності з придбанням короткотермінового торгового патенту – не пізніш як *за один календарний день* до початку провадження такої діяльності;
- за діяльності з надання платних послуг, здійснення торгівлі валютними цінностями – *щомісяця* не пізніше 15 числа, який передує звітному місяцю;
- за здійснення діяльності у сфері розваг – *щоквартально* не пізніше 15 числа місяця, який передує звітному кварталу.

Під час придбання торгового патенту суб'єкт господарювання вносить суму збору за один місяць (квартал). На суму збору, сплачену під час придбання торгового патенту, зменшується сума збору, яка підлягає внесенню в останній місяць (квартал) його дії.

Платники збору можуть здійснити сплату збору авансовим внеском до кінця календарного року.

Строки дії патенту:

- торгового і пільгового патенту – 60 календарних місяців;
- короткотермінового торгового патенту – від 1 до 15 календарних днів;
- торгового патенту на здійснення діяльності у сфері розваг – 8 календарних кварталів.

Збір за місяця для паркування транспортних засобів

Платниками збору є юридичні особи, їх філії (відділення, представництва), фізичні особи – підприємці, які згідно з рішенням сільської, селищної або міської ради організують та провадять діяльність із забезпечення паркування транспортних засобів на майданчиках для платного паркування та спеціально відведених автостоянках.

Об'єктом оподаткування є земельна ділянка, яка згідно з рішенням сільської, селищної або міської ради спеціально відведена для забезпечення паркування транспортних засобів на автомобільних дорогах загального користування, тротуарах або інших місцях, а також комунальні гаражі, стоянки, паркінги (будівлі, споруди, їх частини), які побудовані за рахунок коштів місцевого бюджету, за винятком площі земельної ділянки, яка відведена для безоплатного паркування транспортних засобів.

Базою оподаткування є площа земельної ділянки, відведена для паркування, а також площа комунальних гаражів, стоянок, паркінгів (будівель, споруд, їх частин), які побудовані за рахунок коштів місцевого бюджету.

Ставки збору встановлюються за кожний день провадження діяльності із забезпечення паркування транспортних засобів у гривнях за 1 квадратний метр площі земельної ділянки, відведеної для організації та провадження такої

діяльності, у розмірі від 0,03 до 0,15 відсотка мінімальної заробітної плати, установлені законом на 1 січня податкового (звітного) року.

При визначенні ставки збору сільські, селищні та міські ради враховують місцезнаходження спеціально відведених місць для паркування транспортних засобів, площу спеціально відведеного місця, кількість місць для паркування транспортних засобів, спосіб поставлення транспортних засобів на стоянку, режим роботи та їх заповнюваність.

Базовий податковий (звітний) період дорівнює календарному кварталу.

Туристичний збір

Платниками збору є громадяни України, іноземці, а також особи без громадянства, які прибувають на територію адміністративно-територіальної одиниці, на якій діє рішення сільської, селищної та міської ради про встановлення туристичного збору, та отримують (споживають) послуги з тимчасового проживання (ночівлі) із зобов'язанням залишити місце перебування в зазначений строк [1, п. 2 ст. 268].

Базою стягнення є вартість усього періоду проживання (ночівлі) в визначених місцях, за вирахуванням ПДВ [1, п. 4 ст. 268].

Ставка збору встановлюється у розмірі від 0,5 до 1 відсотка до бази стягнення збору.

Базовий податковий (звітний) період дорівнює календарному кварталу.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні періоди становлення та розвитку податків. Які найдавніші види та форми оподаткування збереглися в сучасних податкових системах?
2. Які базові (класичні) принципи оподаткування відомі в історії економічної думки? Охарактеризуйте сучасні принципи податкового законодавства України?
3. Які основні функції виконують податки в сучасних податкових системах світу та в Україні?
4. Назвіть загальні засади встановлення податків і зборів в Україні, основні терміни оподаткування?
5. Назвіть основні класифікаційні ознаки та види податків?
6. Наведіть порівняльну характеристику прямого та непрямого оподаткування, їх переваги та недоліки?
7. Назвіть контролюючі органи та органи стягнення податків та зборів. Які ланки входять до системи органів доходів і зборів?
8. Що таке податкова політика і які органи влади її визначають? Основні цілі її проведення?
9. Назвіть і охарактеризуйте принципи формування податкової політики

держави? Типи та форми податкової політики?

10. Суть податкового навантаження, показники його вимірювання?

Тестові завдання

- 1. Обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що стягується з платника відповідно до податкового законодавства – це:**
 - 1) податок за суттю;
 - 2) податок за економічним змістом;
 - 3) податковий збір;
 - 4) податковий внесок;
 - 5) податкова плата.

- 2. Обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що стягується з платника з умовою отримання ним спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій – це:**
 - 1) податок;
 - 2) податковий збір;
 - 3) податковий внесок;
 - 4) податкова плата;
 - 5) правильна відповідь 2), 3), 4).

- 3. Ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється як фіксована величина стосовно кожної одиниці виміру бази оподаткування – це:**
 - 1) базова ставка податку;
 - 2) гранична ставка податку;
 - 3) абсолютна ставка податку;
 - 4) відносна ставка податку;
 - 5) адвалорна ставка податку.

- 4. За формою оподаткування (взаємовідносин платника і держави) розрізняють податки:**
 - 1) загальнодержавні і місцеві;
 - 2) прямі і непрямі;
 - 3) загальні і спеціальні;
 - 4) розкладні і окладні (квотарні);
 - 5) закріплені і регулюючі.

- 5. Який із податків належить до групи прямих реальних податків:**
 - 1) збір за першу реєстрацію транспортного засобу;
 - 2) податок на доходи фізичних осіб;
 - 3) ПДВ;
 - 4) акцизний податок;
 - 5) податок на прибуток підприємств.

6. Який із перерахованих принципів полягає в необхідності стягувати потрібні кошти найбільш раціональним шляхом, тобто з мінімумом негативних наслідків для розвитку національної економіки:

- 1) принцип фіскальної ефективності;
- 2) принцип економічної ефективності;
- 3) принцип гнучкості;
- 4) принцип соціальної справедливості;
- 5) принцип стабільності.

7. Який із принципів податкового законодавства передбачає встановлення податків та зборів у спосіб, що не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків:

- 1) рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації;
- 2) фіскальна достатність;
- 3) нейтральність оподаткування;
- 4) економічність оподаткування;
- 5) соціальна справедливість.

8. Коли держава, послаблюючи податкове навантаження на податкоплатника, стимулює нарощення його фінансових ресурсів і створює умови для розширення суспільного відтворення – це:

- 1) політика максимальних податків;
- 2) політика економічного розвитку;
- 3) політика виважених податків;
- 4) політика «вмонтованих стабілізаторів»;
- 5) стримуюча податкова політика.

9. Якою за характером буде податкова політика держави, якщо оподаткування виступає лише як система забезпечення соціальних програм:

- 1) активною;
- 2) пасивною;
- 3) нейтральною;
- 4) стимулюючою;
- 5) стримуючою.

10. Відносно менше податкове навантаження на групи платників з великими доходами у країні означає:

- 1) прогресивне оподаткування;
- 2) регресивне оподаткування;
- 3) пропорційне оподаткування;
- 4) стимулююче оподаткування;
- 5) стримуюче оподаткування.

Практичні завдання

Задача 1. У таблиці наведено основні ознаки класифікації податків та вказано 5 податків. Необхідно заповнити таблицю та вказати на конкретний вид податку (збору) за класифікаційними ознаками, наведеними у таблиці.

Таблиця 1

<i>Класифікаційна ознака</i>	Податок на додану вартість	Податок на прибуток	Податок на нерухоме майно	Екологічний податок	Плата за землю
За порядком використання					
За рівнем встановлення					
За способом зарахування					
За економічним змістом об'єкта оподаткування					
За платниками податків					
За джерелом сплати					
За формою оподаткування					

Задача 2. Необхідно визначити маржинальну, фактичну та економічну ставки податку.

Вихідні дані: платником податку на прибуток отримано за звітний період 758525 грн. прибутку, обсяг прибутку від неоподатковуваних операцій склав 55000 грн.

Задача 3. Необхідно визначити маржинальну, фактичну та економічну ставки податку.

Вихідні дані: платником ПДВ за звітний період поточного року здійснено операції з постачання товарів в Україні на суму 960 тис. грн., операції з ввезення в Україну імпортованих товарів на суму 270 тис. грн., операції з постачання товарів спеціального призначення для інвалідів на суму 130 тис. грн.

Задача 4. Визначити тип податкової системи держави шляхом розрахунку ефективної податкової ставки. Підтвердити висновок про тип податкової системи шляхом виявлення характеру перерозподілу доходів громадян після сплати податків.

Вихідні дані: до оподаткування доходи групи платників з низькою платоспроможністю становлять 180 млрд. ум. од., сума сплачених податків ними – 19 млрд. ум. од. Доходи групи платників з високою платоспроможністю становлять 260 млрд. ум. од., сума сплачених податків ними – 21 млрд. ум. од.

Задача 5. Підприємством у звітному періоді виготовлено 1000 електроприладів. 700 електроприладів було реалізовано за контрактною ціною 2500 грн. за одиницю, 150 електроприладів реалізовано працівникам цього ж підприємства за ціною 2300 грн. за одиницю (згідно колективного договору). Вартість послуг виробничого характеру і придбаних матеріалів у звітному періоді, що використані на виробництво всієї продукції, складає 900 тис. грн. (в тому числі ПДВ). Визначити суму податкових зобов'язань з ПДВ за звітний місяць, що підлягає сплаті до бюджету.

Задача 6. Підприємство ввозить на митну територію України 1000 пляшок горілки (0,5 л, 40%), контрактна вартість якої становить 4000 доларів США. Визначити суму мита, акцизного податку і ПДВ, які підлягають сплаті до бюджету (ставку акцизного податку і мита застосувати згідно діючого законодавства України).

Задача 7. Дохід підприємства від операційної діяльності за квартал поточного року становить 1700 тис. грн., інші доходи, що враховуються при обчисленні об'єкта оподаткування – 145 тис. грн. У даному періоді підприємство отримало аванс в рахунок оплати товарів на суму 120 тис. грн. Витрати операційної діяльності складають 1023 тис. грн., інші витрати, що враховуються при обчисленні об'єкта оподаткування – 75 тис. грн. Визначити суму податку на прибуток, що підлягає сплаті до бюджету за звітний період.

Задача 8. Сім'я складається з дев'яти осіб: мати, батько та семеро неповнолітніх дітей. Заробітна плата батька становить 10000 грн., а матері – 3000 грн. Хто з батьків має право на

отримання податкової соціальної пільги і в якому розмірі? Обґрунтувати кому з батьків вигідніше скористатися правом на податкову соціальну пільгу?

Задача 9. Громадянин працює за основним місцем роботи і отримує заробіток в сумі 4510 грн. в місяць. Платник подав у бухгалтерію підприємства заяву на надання йому податкової соціальної пільги, оскільки виховує трьох неповнолітніх дітей. Працівнику у жовтні звітного року було донараховано і виплачено передбачену положенням про оплату праці щомісячну надбавку, у розмірі 10% до окладу за особливі умови праці, яка помилково не нараховувалась з вересня місяця. Визначити суму податку з доходу, сплаченого громадянином за рік. Обґрунтувати надання (або не надання) працівнику податкової соціальної пільги по місяцях. Вивести сальдо розрахунків з бюджетом після проведення річного перерахунку.

Задача 10. Розрахувати базу для нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове соціальне страхування та суму єдиного внеску, яку платник повинен внести на рахунки органів доходів і зборів, виходячи з нижче наведених даних.

Вихідні дані:

- основна заробітна плата працівників підприємства – 1140 тис. грн;
- премія за результати роботи – 500 тис. грн;
- заробітна плата в натуральній формі на суму – 500 тис. грн;
- компенсація за невикористану відпустку – 15 тис. грн;
- вихідна допомога при звільненні – 13 тис. грн;
- відшкодування у зв'язку з каліцтвом – 10 тис. грн;
- допомога з тимчасової непрацездатності – 7 тис. грн;
- винагороди фізичним особам за виконання робіт згідно цивільно-правового договору – 120 тис. грн;
- матеріальна допомога разового характеру – 50 тис. грн;
- вартість безкоштовно наданих санаторних путівок працівникам – 100 тис. грн;
- витрати на навчання на курсах водіїв працівників підприємства – 30 тис. грн;
- витрати на навчання на курсах англійської мови працівників підприємства – 20 тис. грн;
- вартість спецодягу, спецвзуття та мийних засобів – 70 тис. грн;
- внески страховій компанії за страхування від нещасного випадку працівників – 200 тис. грн.

Перелік посилань

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010р. №2755-VI (зі змінами і доповненнями) // Вісник міністерства доходів і зборів України. – 2013. – №2-3.
2. Закон України «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства» від 9 квітня 1999 року N 587-XIV (із змінами і доповненнями) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minrd.gov.ua>.
3. Амосов О.Ю. Податкова політика та податкова система: Навч. посіб. / О. Амосов, А.Дегтяр, Т.Меркулова. – Харків: Магістр, 2010. – 140 с.
4. Бюджетна і податкова система України у запитаннях і відповідях: Навч. посіб. / [М. І. Бондар та ін.]. – К.: ДННУ «Акад. фін. упр.», 2012. – 333 с.
5. Василик О.Д. Державні фінанси України: Підручник / О.Василик, К.Павлюк. – К.: НІОС, 2002. – 608с.
6. Гавриленко Н.В. Податкова система: Навчальний посібник / Н. Гавриленко. – Львів.: Новий світ – 2000, 2007. – 328с.
7. Данілов О.Д. Податкова система у запитаннях і відповідях: Навч. посібник / О.Данілова, Т.Паєнтко. – К.: [б. в.], 2013. – 293 с.
8. Данілов О.Д. Проблеми справляння акцизного збору та шляхи їх усунення // Фінанси України. – 2010. – №5. – С. 58–65.

9. Демиденко Л.М. Податкова система: Навчальний посібник / Л.Демиденко, Ю.Субботович. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 184с.
10. Замасло О.Т. Податкова система: Навч. посіб. / О.Замасло, І.Приймак, О.Грін. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – 377 с.
11. Захожай В.Б. Система оподаткування та податкова політика: Навч. посібник / К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 468с.
12. Крисоватий А.І. Податкова система: Навчальний посібник / А.Крисоватий, О.Десятнюк – Тернопіль: Карт-бланш, 2004. – 331с.
13. Лютий І.О. Податки на споживання в економіці України. / І.Лютий, А.Дрига, М.Петренко. – К.: Знання, 2005. – 335с.
14. Макаренко В.В. Світовий досвід застосування індивідуальних (специфічних) акцизів та перспективи його використання в Україні // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – №11. – С.11 – 15.
15. Милявська Е.П. Податкова система: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / Е.Милявська, О.Сердюк. – К.: Видавничий дім «Слово», 2005. – 336с.
16. Налоги в условиях экономической интеграции / В.Бард, Л.Павлова, Н.Заяц, Е.Киреева и др. – М.: КНОРУС, 2004. – 288 с.
17. Сердюк О.М. Податкова система (практикум): Навч. посібник / О.Сердюк, Т.Заревчацька. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 328с.
18. Соколовська А.М. Податкова система держави: теорія і практика становлення / А.Соколовська. – К.: Знання-Прес, 2004. – 454 с.
19. Фінанси: Навчальний посібник. Луцьк: РВВ ЛНТУ. – 510 с.

РОЗДІЛ 7. ФІНАНСОВИЙ РИНОК

- 7.1. Сутність та роль фінансового ринку в економіці
- 7.2. Характеристика інструментів фінансового ринку
- 7.3. Діяльність фінансових інститутів на фінансовому ринку
- 7.4. Державне регулювання фінансового ринку в Україні

Питання для самоконтролю

Тестові завдання

Практичні завдання

Перелік посилань

7.1. Сутність та роль фінансового ринку в економіці

Ефективний розвиток економіки країни невід’ємно пов’язаний із постійним залученням тимчасово вільних грошових коштів від фізичних і юридичних осіб та їх подальшим розподілом і перерозподілом на засадах купівлі - продажу між різними сферами економіки. В економіці, що ефективно функціонує, цей процес здійснюється на фінансовому ринку, який є складовою фінансової системи країни.

На фінансовому ринку відбувається рух капіталу, причому в одних суб’єктів ринку утворюються заощадження, які можуть бути використані для інвестицій, а інші відчують необхідність у фінансових ресурсах для фінансування своїх потреб. Отже, за допомогою фінансового ринку його учасники можуть вирішити два ключових питання: де взяти потрібну суму коштів і як вигідно їх вкласти.

Фінансовий ринок являє собою певний економічний простір зі сформованою правовою, технічною, економічною, податковою інфраструктурою, що постійно розвивається. На цьому економічному просторі формуються і функціонують відносини між його учасниками з приводу купівлі - продажу фінансових фондів [7, с. 12]. Переважна частина фінансових ресурсів на фінансовому ринку мобілізується суб’єктами підприємницької діяльності на засадах їх купівлі - продажу. Тому розвиток фінансового ринку можливий лише в умовах ринкової економіки.

Фінансові ринки у сучасному розумінні є механізмом випуску, обігу та торгівлі фінансовими активами, обов’язковими атрибутами якого є чіткі правила випуску та торгівлі, наявність професійних учасників ринку і розвиненої ринкової інфраструктури, що забезпечує мінімальні витрати і максимальну надійність здійснення операцій.

В економічній літературі зустрічаються різні підходи до визначення сутності фінансового ринку. Фінансовий ринок розглядається вченими-економістами і як місце купівлі-продажу фінансових ресурсів, і як сукупність відносин, що при цьому виникають; як механізм перерозподілу капіталу між кредиторами і позичальниками, і як сукупність фінансово-кредитних інститутів, що забезпечують обіг фінансових активів тощо [1, 2, 3, 7, 8, 9 та ін.]. Не дивлячись на існування різних підходів до трактування дефініції “фінансовий ринок”, спільним в цих визначеннях є наявність руху капіталу, у процесі якого в однієї частини суб’єктів ринку накопичуються тимчасово вільні грошові кошти (заощадження), а інша частина потребує додаткових коштів (інвестицій) для виробничого і позавиробничого споживання.

Отже, під *фінансовим ринком* будемо розуміти сукупність економіко-правових відносин, що виникають у процесі акумуляції тимчасово вільних грошових коштів та їх трансформації у позичковий капітал та/або цінні папери за допомогою фінансово-кредитних інститутів на основі попиту і пропозиції.

Економічна сутність фінансового ринку розкривається через розвиток та взаємозв’язок основних фінансових категорій: “заощадження”, “фінансові ресурси”, “фінансові фонди” та “інвестиції”.

Основним заощадником в економіці і постачальником вільних грошових коштів на фінансовий ринок є домогосподарства, які заощаджують певний відсоток використовуваного доходу. *Заощадження населення* - сума грошового доходу, яка не використовується на поточне споживання і призначається для задоволення потреб у майбутньому. Проте, не всі заощадження можна розглядати як реальні фінансові ресурси на фінансовому ринку. Враховуючи усю різноманітність мотивів виникнення заощаджень домогосподарств, слід відмітити, що на фінансовий ринок потрапляє лише та частина заощаджень населення, яка вже за своїми мотивами була призначена для отримання додаткових доходів (відсотки по депозитах, дивіденди та відсотки по цінних паперах тощо).

На підприємствах заощадженнями виступають грошові кошти, що постійно вивільняються в процесах виробництва та обігу. Це можуть бути кошти спеціальних фондів (амортизаційні відрахування, кошти фонду оплати праці, фонду розвитку підприємства тощо), що не були використані за призначенням, і на якийсь час можуть бути спрямовані на фінансовий ринок у вигляді інвестицій.

Заощадження акумулюють комерційні банки, страхові компанії, пенсійні та інвестиційні фонди та інші фінансові інститути з метою трансформації їх у позичковий капітал або цінні папери для подальшого інвестування або кредитування різних сфер економіки. Та частина заощаджень, яка може бути

реально мобілізована фінансовими інститутами, як пропозиція коштів на фінансовому ринку, називається *фінансовими ресурсами*. Для здійснення інвестицій за рахунок мобілізованих фінансових ресурсів формуються *фінансові фонди*, тобто кошти, які мають безпосереднє призначення для здійснення реального фінансування. Фінансові фонди, що обертаються на ринку, досить різноманітні за своїм змістом, призначенням і використанням. Звідси - три відокремлені сфери фінансового ринку: фондовий ринок, грошовий ринок і ринок банківських позичок [7, с. 12].

Інвестиції – це всі види коштів, які вкладаються в об'єкти підприємницької і іншої господарської діяльності з метою отримання доходу чи досягнення соціального ефекту. Під *реальними інвестиціями* слід розуміти вкладення коштів у реальні матеріальні і нематеріальні активи: придбання основного капіталу, будівництво, збільшення запасів матеріально – технічних цінностей тощо.

Таким чином, частина заощаджень домогосподарств та фірм стає фінансовими ресурсами, що у свою чергу, потрапивши на фінансовий ринок трансформуються у фінансові фонди, які вкладаються в економіку у вигляді інвестицій.

Товаром на фінансовому ринку (*фінансовими інструментами*) виступають грошово-кредитні ресурси та цінні папери. Основними учасниками (*суб'єктами*) фінансового ринку є домогосподарства, підприємства усіх форм власності та форм організації бізнесу, фінансові інститути та держава в особі уряду і спеціальних органів нагляду та контролю.

Усіх *суб'єктів фінансового ринку* прийнято об'єднувати у такі групи [2, с. 6; 3, с. 15; 7, с. 12; 8, с. 35; 9, с. 13 та ін.]:

1. *Позичальники* – це фізичні або юридичні особи, які залучають кошти інших суб'єктів для розвитку своєї діяльності, і стають дебіторами (боржниками) перед інвесторами (кредиторами). Тих, хто залучає вільні фінансові ресурси через випуск та продаж інвесторам фінансових активів, називають *емітентами*. В Україні згідно із законодавством *емітентами* є юридичні особи, Автономна Республіка Крим або міські ради, а також держава в особі уповноважених нею органів державної влади чи міжнародні фінансові організації, які від свого імені розміщують емісійні цінні папери та беруть на себе зобов'язання за ними перед їх власниками [6].

2. *Інвестори* – громадяни та юридичні особи України або іноземних держав, а також держави в особі їх урядів, які приймають рішення про вкладення власних, позикових чи залучених коштів в об'єкти інвестування. Вони продають свої фонди на ринку, встановлюють плату за їх використання

для того, щоб ці фонди приносили дохід. Отже, інвестори можуть виступати у ролі вкладників, кредиторів і покупців.

3. *Фінансові інститути* – це посередники, що забезпечують зустріч позичальника й інвестора (кредитора) на фінансовому ринку. Вони здійснюють трансформацію тимчасово вільних грошових коштів у позичковий та інвестиційний капітал.

Схематично потік коштів через систему фінансового ринку представлено на рис. 7.1.

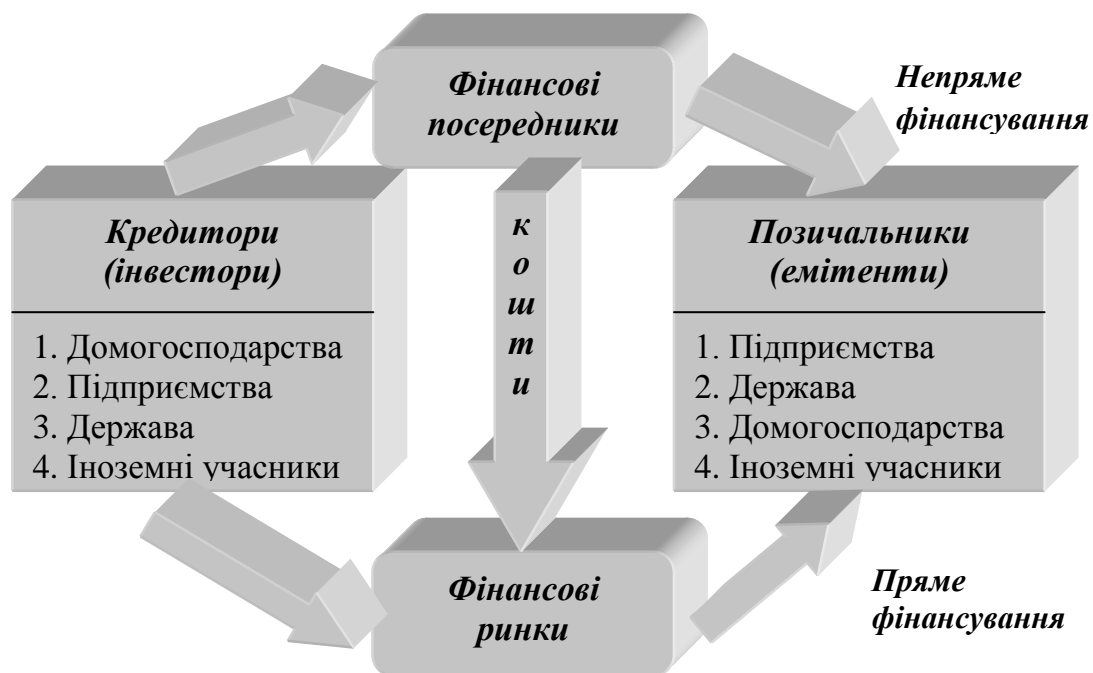

Рис. 7.1. Потоки коштів через систему фінансового ринку

Передача коштів від кредиторів (інвесторів) до позичальників (емітентів) безпосередньо через фінансові ринки називається *прямим фінансуванням*, а через фінансових посередників – *опосередкованим (непрямим) фінансуванням*.

За прямого фінансування позичальники залучають кошти безпосередньо від кредиторів (інвесторів) на фінансових ринках через продаж їм цінних паперів. В країнах з розвиненою ринковою економікою найбільша частина тимчасово вільних грошових коштів надходить від домашніх господарств, де близько 70% населення вкладає кошти у різноманітні фінансові активи. Значна частина населення отримує довгострокові кредити на придбання житла та на інші цілі [9, с. 17]. В Україні лише незначна частина населення вкладає заощадження в цінні папери та бере довгострокові кредити в банківських установах, що вказує на слабкий рівень розвитку фінансового ринку.

Основними позичальниками на фінансовому ринку виступають суб'єкти господарської діяльності (підприємства), які залучають капітал для розвитку бізнесу, та держава, яка шляхом випуску власних боргових зобов'язань залучає

кошти у державний бюджет. Також держава здійснює функцію регулювання фінансового ринку та може виступати у ролі інвестора, фінансуючи стратегічні сектори економіки.

Фінансові ринки виконують ряд важливих функцій в економіці [1; 3, с. 11; 8, с. 20; 9, с. 13 та ін.]:

1) трансформація фінансових ресурсів від тих, хто має їхній надлишок, до тих, хто потребує їх для виробничого та позавиробничого споживання;

2) забезпечують таку взаємодію покупців та продавців фінансових активів, у результаті якої встановлюються ціни на фінансові активи, що зрівноважують попит і пропозицію на них;

3) фінансові ринки у той чи інший спосіб здійснюють відбір проектів, створюючи умови для розвитку одних галузей чи сфер діяльності і стримуючи розвиток інших;

4) на фінансових ринках здійснюється функція моніторингу, яка полягає у спостереженні за позичковим капіталом, його цільовим призначенням й використанням;

5) передача, розподіл, об'єднання та диверсифікація ризиків, спрямованих на унеможливлення ситуації неповернення боргу і невиконання умов фінансового контракту, зменшення ризику неотримання доходів;

6) фінансові ринки створюють умови для налагодження контактів між суб'єктами господарювання, укладання контрактів, урізноманітнюють зв'язки підприємств.

Розрізняють декілька класифікаційних ознак, що закладаються в основу поділу фінансових ринків на види [1; 2, с. 13; 3, с. 10; 8, с. 63; 9, с. 22 та ін.]. Розглянемо найбільш суттєві з них (табл. 7.1).

На міжнародному фінансовому ринку активи, емітовані поза юрисдикцією будь-якої однієї країни, пропонуються інвесторам багатьох країн. Учасниками міжнародного ринку виступають уряди, центральні банки, фінансові інститути, великі промислові корпорації, а також міжнародні фінансові інститути та організації. Основними фінансовими інструментами, що мають обіг на міжнародному ринку, є єврокредити, єврооблігації, євроакції, американські депозитарні розписки та похідні фінансові інструменти – ф'ючерси, форварди, опціони, свопи [9, с. 25].

Основна відмінність національного ринку від світового полягає в тому, що на світовому ринку процес купівлі-продажу регламентується законами та нормативними актами з міжнародної торгівлі, і відповідальність за дотримання цих правил несе держава, суб'єкти якої виходять на світовий ринок.

Національний фінансовий ринок включає всю систему фінансових ринків держави. У свою чергу, залежно від того, хто є емітентом фінансових активів на

національному ринку, його поділяють на ринок резидентів та нерезидентів. Ринки нерезидентів досить розвинені лише в окремих країнах, де державне регулювання сприяє їх розвитку. *Регіональний фінансовий ринок* функціонує в межах області (регіону, республіки) і включає інфраструктуру фінансового ринку певної території (регіональні фондові та валютні біржі). На *місцевому фінансовому ринку* фінансові посередники здійснюють операції з фінансовими активами для місцевих суб'єктів господарювання і населення, місцеві органи самоврядування здійснюють випуск облігацій місцевих позик тощо.

Таблиця 7.1

Класифікація фінансових ринків

Класифікаційна ознака	Види фінансових ринків
1. За сферою поширення фінансових активів	- світові (міжнародні); - національні: - ринок резидентів; - ринок нерезидентів; - регіональні; - місцеві.
2. За терміном обігу фінансових активів	- ринок короткострокових фінансових активів; - ринок середньострокових фінансових активів; - ринок довгострокових фінансових активів; - ринок фінансових активів без установленого строку обігу.
3. За характером руху фінансових інструментів	- первинний; - вторинний.
4. З погляду форми організації вторинних ринків (місця, де відбувається торгівля фінансовими активами)	- біржовий (організований); - позабіржовий: - організований; - неорганізований („вуличний” або стихійний).
5. За кількістю суб'єктів ринку	- монопольний ринок; - олігопольний ринок; - конкурентний ринок.

На фінансовому ринку обертаються фінансові активи з різними термінами обігу. Як правило, усі боргові зобов'язання мають визначений термін обігу. *Короткострокові* – термін обігу до 1 року, *середньострокові* – 1-5 років, *довгострокові* – понад 5 років. Лише пайові цінні папери (акції) є безстроковими фінансовими активами.

Первинний фінансовий ринок – є ринком перших та повторних емісій, на якому здійснюється початкове розміщення фінансових активів серед інвесторів та початкове вкладення капіталу в різні сфери економіки. Обов'язковими учасниками первинного ринку є емітенти фінансових активів (цінних паперів) та інвестори. Первинні ринки цінних паперів не є добре відомими

громадськості, бо продаж цінних паперів відбувається, як правило, за зачиненими дверима.

Вторинний фінансовий ринок – ринок, на якому відбувається обіг емітованих раніше фінансових активів (подальші купівля і продаж непогашених зобов'язань). Цінні папери продаються та перепродаються різними власниками. Ці ринки доступніші широким колам учасників порівняно з первинними ринками. Прикладами вторинних ринків є фондові біржі (фондова біржа ПФТС, Нью-Йоркська фондова біржа, Американська фондова біржа), валютні обмінні ринки (Українська міжбанківська валютна біржа), ф'ючерсні ринки та ринки опціонів тощо.

Вторинні ринки виконують дві важливі функції. Перша полягає у тому, що ринки полегшують продаж фінансових інструментів для мобілізації коштів, тобто роблять фінансові інструменти ліквіднішими. Підвищена ліквідність цих інструментів робить їх тоді бажанішими і, отже легше для фірми–емітента продати їх на первинному ринку. Друга функція вторинних ринків – це визначення ціни цінного паперу. Фірми, що купують цінні папери на первинному ринку, сплачують корпорації, що їх випустила, тільки ту ціну, яку вторинний ринок встановить для цього цінного паперу. Умови на вторинному ринку отже, найважливіші для корпорації, що випускає цінні папери.

У свою чергу, вторинний ринок поділяється на біржовий та позабіржовий. Для діяльності *біржового ринку* організовується спеціальне приміщення – біржа, на якій покупці і продавці фінансових активів (або їхні агенти чи брокери) зустрічаються в одному приміщенні для проведення торгів. Нью-Йоркська і Американська фондові біржі для акцій, Чикагська товарна біржа для товарів (пшениця, кукурудза, срібло тощо) – це приклади організованих бірж.

Позабіржовий ринок – більш сучасна форма організації роботи фінансового ринку, заснована на комп'ютерній мережі, що об'єднує дилерів. Цей вид ринку охоплює операції з фінансовими активами поза біржею. У більшості випадків на ньому відбувається первинне розміщення, а також перепродаж цінних паперів емітентів, які не бажають, або з об'єктивних причин не можуть виставити свої активи на біржі. Торгівля цінними паперами може здійснюватися через торговельно-інформаційні системи (це приклад *організованого позабіржового ринку*), які створюються торговцями цінних паперів відповідно до законодавства конкретної країни. Або суб'єкти, що бажають придбати чи продати цінні папери чи валюту самі шукають дилера і домовляються з ним про ціну угоди. Це так званий „вуличний” або стихійний ринок, на якому торгівля жорстко не регламентована. Неорганізований фінансовий ринок характеризується підвищеним рівнем фінансового ризику і меншим рівнем юридичної захищеності інвесторів.

Залежно від того, яка кількість фінансових посередників спеціалізується на даному сегменті фінансового ринку, його можна поділити на *монопольний* (ринок, на якому фінансові послуги пропонує одна фінансова установа чи держава), *олігопольний* (ринок, на якому домінує невелика кількість фінансових інститутів, що диктують свої умови), *конкурентний* (ринок, на якому вільно взаємодіють численні покупці і продавці фінансових активів).

Серед вчених немає єдиного підходу до виділення основних складових фінансового ринку. Тому в літературних джерелах існують декілька підходів до структуризації фінансового ринку [1; 2, с.13; 3, с.8; 8, с.62; 9, с.22 та ін.]. Найбільш поширеними є такі.

1. *З погляду природи залучених коштів*, фінансові ринки поділяються на:

- **кредитний ринок (ринок грошових ресурсів)** – це механізм, за допомогою якого встановлюються взаємовідносини між покупцями і продавцями фінансових коштів (заощаджень), що надають їх на основі укладення кредитних угод. Цей ринок має договірний характер. Функції цього ринку: об'єднання заощаджень; трансформація грошових коштів в позичковий капітал; надання позик (кредитів). Кредитні угоди здійснюються кредитними установами (комерційними банками, кредитними спілками), що беруть у позику і позичають гроші, та інвестиційними організаціями, які забезпечують випуск і рух різних боргових зобов'язань, що реалізуються на ринку цінних паперів;

- **валютний ринок** – це механізм, за допомогою якого встановлюються правові й економічні взаємовідносини між продавцями і покупцями валют. Охоплює систему різноманітних економічних відносин між учасниками міжнародних розрахунків з приводу валютних операцій, зовнішньої торгівлі, надання фінансових послуг, здійснення інвестицій та інших видів діяльності, які вимагають обміну й використання різних іноземних валют. Головними суб'єктами валютного ринку виступають великі транснаціональні корпорації, центральні та комерційні банки, валютні біржі, приватні особи. Валютний ринок виконує такі функції: обслуговування внутрішнього і міжнародного платіжного обороту, регулювання валютних курсів, диверсифікація валютних резервів, страхування валютних ризиків, отримання прибутку учасниками валютного ринку у вигляді різниці валютних курсів тощо;

- **ринок цінних паперів** – ринок, на якому здійснюється випуск, обіг та погашення цінних паперів. Цей ринок об'єднує частину кредитного ринку (ринок інструментів позики), ринок інструментів власності, а також їхніх гібридів, і ринок похідних цінних паперів (деривативів). Завданням ринку цінних паперів є створення умов та забезпечення більш повного і швидкого перетворення заощаджень на інвестиції через вкладення в цінні папери за ціною, яка задовольняла б обидві сторони. Через ринок цінних паперів

акумулюються грошові нагромадження фінансово-кредитних інститутів, корпорацій, підприємств, держави, приватних осіб і спрямовуються на виробниче та невиробниче вкладення капіталів.

2. З точки зору термінів дії фінансових інструментів фінансовий ринок розглядають як сукупність грошового ринку і ринку капіталів (рис. 7.2).

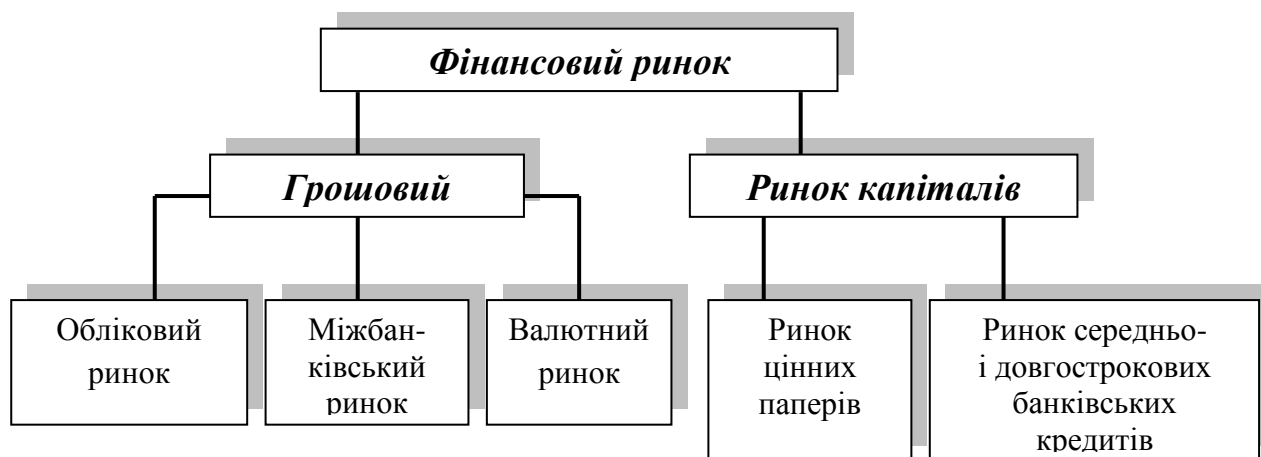

Рис. 7.2. Структура фінансового ринку

Грошовий ринок – це фінансовий ринок, на якому купуються і продаються короткотермінові боргові зобов’язання (строк погашення яких менше одного року). Цей ринок включає в себе ринок готівкових грошей, короткострокових кредитних операцій, валюти. На цьому ринку товаром виступають гроші, а їхньою ціною – відсотки за користування кредитом. Інструментами грошового ринку служать казначейські (скарбницькі) і комерційні векселі, депозитні та ощадні сертифікати, банківські акцепти, угоди про зворотний викуп (продаж), короткострокові облігації тощо. Грошовий ринок складається з облікового, міжбанківського і валютного ринків.

Обліковий ринок – частина грошового ринку, де короткострокові грошові кошти перерозподіляються між кредитними інститутами шляхом купівлі-продажу векселів і цінних паперів зі строками погашення, як правило, до одного року. Обліковий ринок та його інститути (центральный та комерційні банки) допомагають підприємствам здійснювати фінансування на підставі короткострокового залученого капіталу – вексельних кредитів.

Міжбанківський ринок – ринок, на якому тимчасово вільні грошові ресурси кредитних установ залучаються і розміщуються банками між собою переважно у формі міжбанківських депозитів і кредитів на короткі терміни (переважно на 1, 3 і 6 місяців).

Нью-Йоркський ринок грошей є найбільшим у світі. Важливими грошовими ринками є Лондон, Токіо, Париж. Основними суб’єктами

грошового ринку виступають комерційні банки, брокерські контори, дисконтні компанії та інші фінансово-кредитні інститути, які мобілізують і перерозподіляють грошові кошти підприємств, банків, населення, установ. Функції грошового ринку: забезпечення ліквідності короткострокових вкладень, формування ринку грошей як засобу платежу, касове виконання державного бюджету тощо. На грошовому ринку підприємства залучають кошти для підтримки оборотного капіталу в разі виникнення тимчасових короткострокових потреб у грошових коштах. Фінансові інститути, зокрема комерційні банки, залучають кошти для надання позичок іншим суб'єктам ринку та для підтримки ліквідності на належному рівні.

Ринок капіталів – ринок, на якому купуються і продаються довгострокові (строк погашення яких більше одного року) боргові зобов'язання та акції. Він призначений для довгострокового інвестування коштів в основний капітал. На ринку капіталів надаються середньо- та довгострокові банківські кредити, перебувають в обігу середньо- та довгострокові боргові цінні папери (державні та корпоративні облігації, казначейські зобов'язання, іпотечні цінні папери тощо), а також пайові цінні папери – акції, для яких термін обігу не встановлюється. Емітуючи акції та облігації, залучаючи банківські кредити, підприємства мобілізують на ринку капіталів фінансові ресурси, необхідні для модернізації і розширення виробництва, впровадження нових технологій, освоєння виробництва нових видів продукції. Фізичні особи та будівельні організації залучають кошти для придбання та будівництва нерухомості. Ринок капіталів розвивається більшою мірою в країнах з досить визначеними та сприятливими економічними перспективами [9, с. 23].

Цінні папери грошового ринку мають вищу ліквідність та менші коливання цін порівняно з цінними паперами ринку капіталів, тому здійснення інвестицій на грошовому ринку менш ризикове, ніж на ринку капіталів. На грошовому ринку активніше працюють комерційні банки та корпорації, а на ринку капіталів – такі фінансові посередники, як страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні фонди тощо.

3. З точки зору джерел залучення коштів фінансовий ринок включає:

- **ринок позичкового капіталу** – ринок, на якому фінансові ресурси залучаються на умовах позики (на визначений термін під певний відсоток) через випуск боргових цінних паперів чи укладення кредитних угод;

- **ринок акціонерного капіталу** – ринок, на якому кошти залучаються на невизначений термін через випуск акцій. При цьому інвестор отримує право на частину прибутку у вигляді дивідендів, право співвласності на активи корпорації та повністю поділяє підприємницькі ризики з іншими акціонерами підприємства.

Для кожного сегмента фінансового ринку характерна своя специфіка та особливості функціонування, власні правила укладання угод із фінансовими активами тощо. Проте, один і той самий фінансовий актив може бути товаром декількох ринків. Наприклад, кредит у гривнях (доларах) – це об’єкт діяльності грошового, кредитного, а також валютного ринку. Процес переливу фінансових ресурсів із одного виду і сегмента фінансового ринку на інші називається *сек’юритизацією* (наприклад, переміщення операцій з ринку позичкових капіталів на ринок цінних паперів, у першу чергу ринок облігацій).

Розвиток фінансового ринку неможливий без наявності розвиненої інфраструктури. *Інфраструктура фінансового ринку* – це система інститутів, які створюються для обслуговування фінансового ринку і забезпечення його нормального функціонування. Інфраструктура фінансового ринку включає в себе такі основні елементи: організатори торгівлі – біржі (фондові, валютні, товарні) та торговельно-інформаційні системи; професійні учасники (посередники в торговельних угодах) – торговці цінними паперами (брокери та дилери); посередницькі фінансові інститути – комерційні банки, страхові компанії, пенсійні фонди, фонди грошового ринку, факторингові компанії, лізингові фірми, інвестиційні фонди, кредитні спілки, фінансові компанії; реєстратори власників іменних цінних паперів; депозитарії, клірингові депозитарії; зберігачі цінних паперів; розрахунково-клірингові банки; саморегульовані організації; інформаційно-аналітичні інститути – інформаційні, рейтингові агентства тощо.

В Україні поступово створюється інфраструктура фінансового ринку. Функціонують 10 фондових бірж: ПрАТ “Українська фондова біржа”; ПАТ “Київська міжнародна фондова біржа”; ПАТ “Фондова біржа ПФТС”; ПрАТ “Українська міжбанківська валютна біржа”; ПрАТ „Фондова біржа “ІННЕКС””; ПрАТ “Придніпровська фондова біржа”; ПрАТ “Українська Міжнародна фондова біржа”; ПАТ “Східно-Європейська фондова біржа”; ПАТ “Фондова біржа “Перспектива”; ПАТ “Українська біржа”. Створено широку мережу посередницьких інститутів, реєстраторів і зберігачів цінних паперів, діють депозитарій НБУ для державних та муніципальних цінних паперів, Національний депозитарій України та Всеукраїнський депозитарій цінних паперів – для корпоративних цінних паперів тощо.

Таким чином, фінансовий ринок займає важливе місце на ринку ресурсів, оскільки сприяє обміну грошей, що позичаються сьогодні, на гроші, які будуть у майбутньому. Він здійснює мобілізацію коштів для економічного розвитку; перерозподіл їх між сферами економіки, областями та регіонами; відіграє провідну роль у стабілізації грошової одиниці через регулювання попиту і пропозиції на гроші; забезпечує нагромадження коштів і визначає економічне

зростання. Значення фінансового ринку в системі ринкових відносин полягає в наданні можливості відкласти сьогорнішнє споживання, накопичити заощадження і спрямувати їх у сферу підприємницької діяльності.

Основними ознаками розвинутого фінансового ринку є: стабільність нормативно-правової бази, інформаційна прозорість операцій і учасників ринку (емітентів і інвесторів), достатньо велике коло учасників і високотехнічна інфраструктура. Наявність цих ознак забезпечує комерційним організаціям швидке і ефективно залучення для своїх потреб грошових коштів фінансового ринку. У країнах з розвинутою ринковою економікою функціонують високоефективні фінансові ринки, які забезпечують механізм перерозподілу фінансових ресурсів серед учасників ринку і сприяють ефективному розміщенню заощаджень серед сфер економіки. В Україні та інших країнах СНД, фінансові ринки перебувають на різних стадіях формування та розвитку. Розвитку фінансових ринків сприяють масова приватизація, подолання кризових явищ та позитивні зрушення в економіці. Паралельно з цим, як правило, відбувається формування відповідної законодавчої бази та механізму, що гарантує її виконання [9, с. 15].

Провідні тенденції розвитку фінансового ринку у сучасному світі суцільно пов'язані з певними особливостями функціонування фінансових ринків окремих держав. Однак, незважаючи на безліч відмінностей, можна виділити основні напрями розвитку світового фінансового ринку, а саме: посилення концентрації фінансово-промислового капіталу; розширення сфери діяльності фінансових корпорацій; посилення ролі нефінансових корпорацій у наданні фінансових послуг клієнтам; інтернаціоналізація фінансових ринків; глобалізація фінансових потоків.

7.2. Характеристика інструментів фінансового ринку

Надання в користування вільних фінансових ресурсів на фінансовому ринку оформляється різними фінансовими інструментами. Інструментами фінансового ринку є *фінансові активи*. Це специфічні неречові активи, які являють собою законні вимоги власників цих активів на отримання певного, як правило, грошового доходу в майбутньому [5]. За допомогою фінансових активів здійснюється передавання фінансових ресурсів від тих, хто має їх надлишок, тобто від інвесторів, кредиторів, до тих, хто потребує інвестицій, кредитів. За законодавством України до фінансових активів відносяться кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів [5].

Грошові кошти – це ліквідні активи, які можуть бути порівняно швидко, без великих втрат перетворені в готівку (готівка, кошти на рахунках у банках та депозити до запитання).

Надання ресурсів у користування на умовах позики оформляється *інструментами позики*, а саме, різними видами кредитів (банківським, державним, комерційним) та борговими цінними паперами (облігаціями, векселями, казначейськими зобов'язаннями, депозитними (ощадними) сертифікатами тощо). Ціною таких ресурсів є відсоток. Операція інвестування коштів в акціонерний капітал здійснюється за допомогою *інструментів власності* – акцій, доходом по яких є дивіденди та приріст капіталу в результаті подальшої купівлі-продажу акцій на фінансовому ринку.

Основним товаром, що обертається на фінансовому ринку є цінні папери. Випуск цінних паперів - важливе джерело залучення коштів для нових підприємств, мобілізації додаткового капіталу для вже існуючих підприємств, а також поповнення державного і місцевого бюджетів. Це своєрідний канал фінансування інвестицій.

Згідно з Законом України “Про цінні папери та фондовий ринок” (від 23 лютого 2006 р.), **цінні папери** – документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини емітента цінних паперів (особи, яка їх видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають із цих документів, іншим особам [6].

Цінні папери – це товар особливого роду, який не маючи власної вартості (вартість їх виготовлення незначна), може продаватися за високою ринковою ціною. Це пояснюється тим, що цінний папір маючи свій номінал, представляє собою певну величину реального капіталу, вкладеного в підприємство. Якщо ринковий попит на цінні папери виявиться вище пропозиції, їх ціна перевищить номінал (можлива ситуація і навпаки). Можливість суттєвого відхилення ринкової ціни від номіналу означає, що цінний папір представляє собою “фіктивний капітал”.

Фіктивний капітал – паперовий двійник реального, тобто це капітал, представлений в цінних паперах, який дає його власнику право отримувати дохід у вигляді дивідендів чи відсотків. Його ціна визначається двома обставинами: співвідношенням попиту і пропозиції на капітал та величиною капіталізованого доходу по цінним паперам.

В економічній та правовій літературі зустрічається багато ознак, за якими цінні папери прийнято поділяти на види [3, с.99; 6; 9, с.40 та ін.]. Розглянемо основні з них (табл. 7.2).

Класифікація цінних паперів

Класифікаційна ознака	Види цінних паперів
1	2
1. Порядок їх розміщення (видачі)	<p>- емісійні - цінні папери, що посвідчують однакові права їх власників у межах одного випуску стосовно особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання (емітент). Випускаються великими серіями, у великій кількості. До них належать: акції; облігації підприємств; облігації місцевих позик; державні облігації України; іпотечні сертифікати; іпотечні облігації; сертифікати фондів операцій з нерухомістю (сертифікати ФОН); інвестиційні сертифікати; казначейські зобов'язання України;</p> <p>- неемісійні - цінні папери, які випускаються (видаються) невеликими серіями або поштучно (векселі, депозитні сертифікати, заставні). Вони можуть існувати виключно в документарній формі і за формою випуску можуть бути лише ордерними або на пред'явника.</p>
2. Форма існування	<p>- документарні - паперові або електронні документи, оформлені у визначеній законодавством формі, що містить найменування виду цінного папера, а також визначені законодавством реквізити;</p> <p>- бездокументарні - обліковий запис на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів.</p>
3. Форма випуску	<p>- іменні - права, посвідчені цінним папером належать особі, зазначеній у цінному папері;</p> <p>- на пред'явника - права, посвідчені цінним папером належать пред'явникові цінного паперу;</p> <p>- ордерні - права, посвідчені цінним папером належать особі, зазначеній у цінному папері, яка може сама реалізувати ці права або призначити своїм наказом іншу уповноважену особу.</p>
4. Походження	<p>- основні (класичні) - цінні папери, в основі яких лежать майнові права на будь-який актив (зазвичай, капітал, товар, гроші, майно, ресурси). Класичними цінними паперами вважаються акції, облігації, векселі, заставні;</p> <p>- похідні цінні папери (деривативи) є цінними паперами другого роду, вартість яких є похідною від вартості базових активів, що покладені в основу угоди. <i>Базовими активами</i> можуть бути цінні папери, відсоткові ставки, фондові індекси, товарні ресурси, дорогоцінні метали, іноземна валюта тощо. До деривативів належать форвардні контракти, ф'ючерси, опціони, свопи, варанти.</p>

1	2
5. Суб'єкти випуску (видачі) цінних паперів	- державні ; - муніципальні ; - корпоративні (цінні папери підприємств, установ, організацій).
6. Термін обігу	- цінні папери з установленим строком обігу ; - цінні папери без установленого строку обігу.
7. Механізм виплати доходу	- цінні папери з фіксованим доходом ; - цінні папери зі змінним доходом.
8. Характер обігу	- ринкові - ті, що вільно обертаються на ринку; - неринкові - які не переходять від одного власника до іншого.
9. Рівень ризику	- ризикові – за якими існує ймовірність непогашення чи невиконання доходу; - безризикові (державні цінні папери вважаються безризиковими).
10. Економічна сутність	- акції ; - облігації ; - векселі та інші цінні папери.

В Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів [6]:

1) **пайові цінні папери** - цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів та сертифікатів ФОН), надають власнику право на участь в управлінні емітентом (крім інвестиційних сертифікатів та сертифікатів ФОН) і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента (крім сертифікатів ФОН). До пайових цінних паперів відносяться: акції, інвестиційні сертифікати, сертифікати фондів операцій з нерухомістю (ФОН) та акції корпоративного інвестиційного фонду;

2) **боргові цінні папери** - цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента або особи, яка їх видала, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання. До них належать: облігації підприємств, державні облігації України, облігації місцевих позик, казначейські зобов'язання України, ощадні (депозитні) сертифікати, векселі; облігації міжнародних фінансових організацій;

3) **іпотечні цінні папери** - цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До них належать: іпотечні облігації, іпотечні сертифікати, заставні;

4) **приватизаційні цінні папери** - цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду;

5) **похідні цінні папери** - цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів. До них належать: форварди, ф'ючерси, опціони, варанти, свопи.

б) **товаророзпорядчі цінні папери** - цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах (складські свідоцтва, складські квитанції, варіанти, коносаменти).

Розглянемо характеристики основних видів цінних паперів.

Акція – іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку АТ у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна АТ у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Емітентом акцій є лише акціонерне товариство, що розміщує акції двох типів – прості та привілейовані. **Привілейовані акції** надають їх власникам переважні, стосовно власників простих акцій, права на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, а також надають права на участь в управлінні акціонерним товариством у випадках, передбачених статутом і законом. Частка привілейованих акцій у статутному капіталі акціонерного товариства не може перевищувати 25 відсотків.

Облігація - цінний папір, що посвідчує внесення його власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений проспектом емісії строк та виплатити доход за облігацією, якщо інше не передбачено проспектом емісії. Власники облігацій не мають прав на участь в управлінні емітентом, вони виступають як кредитори, доходи яких залежать від результатів діяльності підприємства (організації). **Облігації підприємств (організацій)** служать цілям залучення грошових ресурсів для оновлення основного капіталу. Юридична особа має право розміщувати облігації на суму, яка не перевищує трикратного розміру власного капіталу або розміру забезпечення, що надається їй з цією метою третіми особами. Облігації підприємств розміщуються юридичними особами тільки після повної сплати свого статутного капіталу.

Держава може створювати боргові зобов'язання у формі цінних паперів, до яких належать: *облігації внутрішніх державних позик (ОВДП)*; *облігації зовнішніх державних позик (ОЗДП)*; *цільові облігації внутрішніх державних позик*; *казначейські зобов'язання України*. **ОВДП** розміщуються серед юридичних осіб виключно на внутрішньому фондовому ринку. **ОЗДП** розміщуються на міжнародних фондових ринках. **Казначейські зобов'язання України** розміщуються виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчують факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дають власнику право на отримання грошового доходу та погашаються відповідно до умов їх розміщення. Кошти від розміщення державних цінних паперів надходять у державний бюджет для покриття бюджетного дефіциту.

Місцеві органи влади можуть випускати *облігації місцевих позик*. Кошти одержані від їх реалізації, спрямовуються до місцевих бюджетів чи позабюджетних фондів. Місцеві облігації випускаються для забезпечення потреб місцевих бюджетів, як правило, з метою спорудження та утримання низки об'єктів, функціонування яких має важливе значення для даної місцевості, а також для фінансування різного роду місцевих проектів.

Ощадний (депозитний) сертифікат - цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі спливом встановленого строку суми вкладу та відсотків, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Інвестиційний сертифікат є пайовим цінним папером, який випускається компанією з управління активами пайового інвестиційного фонду та засвідчує право власності інвестора на частку в пайовому інвестиційному фонді.

Вексель – цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю). Борг може сплачуватися самим боржником – *простий вексель (соло-вексель)*, а також боржником чи іншою особою – *переказний вексель (тратта)*.

З 1 січня 2004 року власники іпотечних актів (кредитодавці) набули право випускати *іпотечні сертифікати* – особливий вид цінного паперу, забезпечений іпотечними активами або іпотеками. Також в обіг введені *сертифікати Фонду операцій з нерухомістю* – цінні папери, що засвідчують право його власника на отримання доходу від інвестування в операції з нерухомістю. Залучені через сертифікати кошти використовуються на умовах управління майном в інтересах власників сертифікатів. Управитель ФОН інвестує кошти, залучені від продажу сертифікатів, в операції з нерухомістю,

отримує дохід від цих операцій та розподіляє отриманий дохід між власниками сертифікатів ФОН.

Цивільний кодекс виділяє нову групу цінних паперів – **товаророзпорядчі цінні папери**, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах. Чинне законодавство України не закріплює окремих видів товаророзпорядчих цінних паперів. У світовій практиці такими визнаються складські свідоцтва, варіанти, коносаменти.

7.3. Діяльність фінансових інститутів на фінансовому ринку

Представники як попиту, так і пропозиції вільних фінансових ресурсів можуть виходити на фінансові ринки самостійно або скориставшись послугами фінансових посередників.

Фінансові посередники – це спеціалізовані професійні суб'єкти ринку, інвестиційно-кредитні установи (фінансові установи), що перерозподіляють ресурси між постачальниками і споживачами фінансового капіталу. Фінансова посередницька діяльність є сферою реалізації фінансових послуг. Фінансові послуги надаються фінансовими установами, а також, якщо це прямо передбачено законом, фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності. *Фінансова установа* - юридична особа, що надає одну або кілька фінансових послуг, внесених до відповідного реєстру, при цьому надання фінансової послуги є винятковим видом діяльності [5].

Найголовніше завдання фінансових посередників – спрямувати рух капіталу (збережень) до найефективніших споживачів. Характерна риса фінансових посередників полягає у тому, що вони від свого імені і за власний рахунок створюють власні вимоги і власні зобов'язання. Тому їх прибутки формуються як різниця між доходами від розміщення акумульованих коштів і витратами, пов'язаними з їх залученням.

Більшість вітчизняних і зарубіжних науковців та практиків наголошують на важливості ролі фінансових посередників у функціонуванні та розвитку фінансового ринку. *Їх діяльність має переваги і для кредиторів, інвесторів і для позичальників, а саме [1, 7, 8, 9, 10, 11 та ін.]*:

- відпадає потреба в пошуках один одного: кредитори мають можливість оперативно розмістити вільні кошти в дохідні активи, а позичальники - оперативно мобілізувати необхідні кошти для фінансування виробничих та позавиробничих потреб, звернувшись до конкретного посередника;
- знижується ризик неповернення позики або неефективних капіталовкладень, оскільки значна частина ризиків перекладається на посередників;

- знижуються сумарні витрати позичальника (кредитора) на отримання (надання) позики за рахунок зменшення моральних, фізичних зусиль та витрат часу на залучення потрібної суми капіталу (кредиторам непотрібно кожен раз здійснювати складну аналітичну роботу щодо оцінки платоспроможності потенційного клієнта тощо);
- дрібні інвестори дістають можливість брати участь у великому бізнесі, який дає вищі прибутки, але який був недосяжний для них через необхідність здійснення значних інвестицій;
- фінансові посередники зменшують витрати на здійснення фінансових операцій (це досягається ними за рахунок уніфікації та спеціалізації);
- знижується ризик від неповної інформації: посередники витрачають великі кошти на збирання інформації, організовуючи спеціальні служби;
- для більшості інвесторів та позичальників привабливіше мати справу з фінансовими посередниками – професіоналами у своїй галузі, ніж з дрібними маловідомими партнерами, тощо.

Найбільш потужним джерелом ефективності функціонування фінансових посередників є так званий „*ефект масштабу*”. Крім зростання ефективності використання коштів за рахунок їх акумуляції, ефект масштабу проявляється також у зниженні вартості оформлення фінансових операцій, вартості збирання інформації про економічний стан потенційних клієнтів та вартості моніторингу використання наданих позик.

Таким чином, *фінансові посередники виконують такі важливі функції:*

- консолідація і капіталізація розрізнених фінансових активів;
- підтримка ліквідності ринку;
- забезпечення рівноваги ринку;
- перерозподіл та зниження фінансових ризиків;
- специфікація прав власності клієнтів-довірителів.

Класифікація типів фінансових посередників не є типовою для різних країн і багато в чому залежить від загального рівня економічного розвитку та практичних потреб, національних традицій ведення бізнесу, ділової психології, рівня фінансової культури та інших чинників [1, 7, 8, 9, 10, 11 та ін.].

В американській літературі фінансових посередників заведено поділяти на три групи [10, 11]:

- *депозитні інститути*: комерційні банки, ощадно-кредитні асоціації, взаємні ощадні банки, кредитні спілки, грошові фонди;
- *договірні ощадні інститути (або контрактно-ощадного типу)*: компанії страхування життя і майна, різноманітні пенсійні фонди (приватні, державні і місцеві);

- *інвестиційні інститути*: інвестиційні компанії, траст-фонди, фінансові компанії, взаємні фонди грошового ринку.

Депозитні інститути залучають кошти на ринку переважно за допомогою депозитів та надають кредити. Джерелами формування фінансових ресурсів недепозитних установ є страхові та пенсійні внески, випущені акції тощо. Активи цих фінансових інститутів представлені переважно вкладеннями у цінні папери.

Враховуючи українську національну практику та досвід зарубіжних країн, фінансових посередників в Україні доцільно поділяти на дві групи: *банківські і небанківські фінансово-кредитні установи* [1, 7, 8, 9, 10, 11 та ін.].

Згідно із Законом України „Про банки і банківську діяльність”, **банк** – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків [4]:

1) залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб - *депозитні операції*;

2) розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик – *кредитні операції*;

3) відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб – *розрахунково-касове обслуговування*.

Зазначені три операції є *базовими банківськими операціями*. Крім перелічених операцій банки мають право здійснювати валютні операції, емісію власних цінних паперів, операції з цінними паперами (включаючи андеррайтинг), депозитарні, факторингові операції, надавати лізингові, консалтингові та інформаційні послуги тощо.

Банки в Україні можуть функціонувати як універсальні та спеціалізовані. За спеціалізацією банки можуть бути: ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими). *Ощадні банки* – спеціалізовані комерційні банки, які здійснюють ощадну справу в країні (Державний ощадний банк України). Ці банки спеціалізуються на виконанні операцій з коштами населення, здійснюють розрахунково - кредитне та касове обслуговування населення, проведення безготівкових розрахунків, розповсюдження та погашення цінних паперів, кредитування населення, валютне обслуговування громадян, надання різноманітних платних послуг.

Інвестиційні банки мобілізують довгостроковий позичковий капітал і передають його позичальникам через випуск та розміщення облігацій та інших боргових зобов'язань. Це фінансові інститути, що спеціалізуються на операціях з цінними паперами, реалізації інвестиційних проектів, довгостроковому кредитуванні клієнтів.

Іпотечні банки здійснюють кредитні операції на тривалий строк здебільшого під заставу нерухомості. Значна частка їх пасивів формується за рахунок власного капіталу і капіталу, мобілізованого шляхом випуску іпотечних облігацій.

Банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку [4].

Небанківські фінансово-кредитні установи - це різноманітні фінансові установи, які акумулюють тимчасово вільні грошові кошти і розміщують їх у доходні активи (у формі кредитів, депозитів чи інвестицій).

Діяльність банківських та небанківських фінансово-кредитних установ має багато спільних рис: функціонують у секторі фінансового посередництва; формують свої ресурси (пасиви) шляхом випуску власних зобов'язань; розміщують свої ресурси в доходні активи, створюючи власні вимоги. Разом з тим діяльність небанківських фінансово-кредитних установ має ряд суттєвих відмінностей від банківської діяльності: ці установи є вузькоспеціалізованими, не надають базові банківські послуги, здійснюють недепозитне залучення коштів, і не так ретельно контролюються з боку держави; їх зобов'язання менш ліквідні, ніж зобов'язання банків, а вимоги менш ліквідні і більш ризиковані, ніж активи банків.

Залежно від способу залучення коштів небанківські фінансово-кредитні установи поділяються на *договірні фінансові посередники*, які залучають кошти на підставі договору з кредитором (інвестором), та *інвестиційні фінансові посередники*, які залучають кошти через продаж кредиторам (інвесторам) своїх акцій, облігацій, паїв тощо.

Основні види небанківських фінансово-кредитних установ наведено на рис. 7.3.

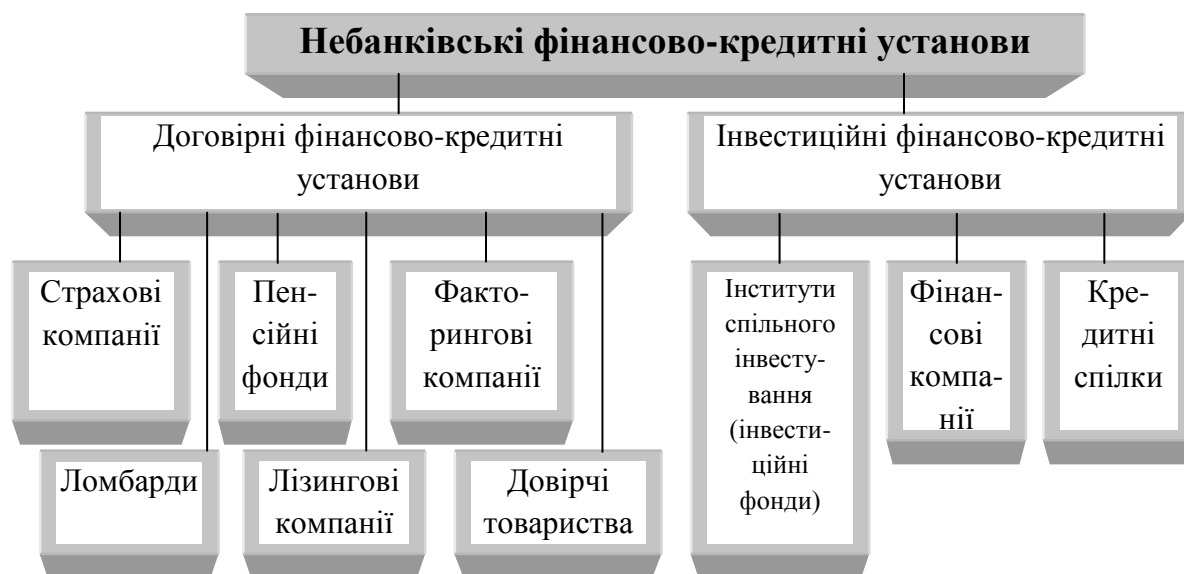

Рис. 7.3. Види небанківських фінансових посередників

Страхові компанії - це фінансові посередники, що спеціалізуються на наданні страхових послуг. Їх діяльність полягає у формуванні на підставі договорів з юридичними і фізичними особами (через продаж страхових полісів) спеціальних грошових фондів, з яких здійснюються виплати грошових коштів страхувальникам в обумовлених розмірах у разі настання певних подій (страхових випадків) [11, с. 472]. Доходи страхових компаній складаються з отриманих страхових премій та доходів від інвестованих в активи коштів. Переважну частину своїх резервів страхові компанії розміщують на банківських депозитах, у цінних паперах (корпоративні, державні облігації та заставні) чи нерухомість. Страхові компанії умовно поділяються на компанії зі страхування життя і компанії з видів страхування інших, ніж страхування життя (добровільного майнового страхування, особистого страхування, страхування відповідальності тощо). Методи роботи у них однакові, проте відмінність між ними полягає в способах розміщення мобілізованих коштів на фінансовому ринку.

Пенсійні фонди - це спеціалізовані фінансові посередники, які на договірній основі акумулюють кошти юридичних і фізичних осіб (пенсійні внески) у цільові фонди, з яких здійснюють пенсійні виплати громадянам після досягнення певного віку. Пенсійні фонди бувають державні та недержавні (приватні). Активними інституційними інвесторами на фінансовому ринку стають недержавні пенсійні фонди (НПФ). Кошти їх формуються за рахунок відрахувань від фонду оплати праці як роботодавців, так і заробітної плати працівників, відрахувань з прибутку при його розподілі, з доходів від розміщення коштів в активи. В Україні згідно із Законом України „Про недержавне пенсійне забезпечення” від 9 липня 2003 року, НПФ можуть розміщувати свої кошти у банківських депозитних рахунках та ощадних сертифікатах банків; цінні папери, доходи за якими гарантовано КМУ та облігації місцевих позик; акції та облігації українських емітентів; іноземні цінні папери, іпотечні цінні папери, об’єкти нерухомості тощо. Активами НПФ управляють компанії з управління активами (КУА).

Ломбарди – фінансові посередники, що спеціалізуються на видачі позик населенню під заставу предметів домашнього вжитку і особистого користування. Предметом застави на практиці, зазвичай, виступають вироби з дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння, мобільні телефони, ноутбуки, ТВ/фото/відео техніка, GPS навігатори, дрібнопобутова техніка, електроінструмент та ін. Кошти ломбардів формуються із внесків засновників, прибутку від його діяльності, виручки від реалізації заставленого майна, банківських кредитів. Відносини між ломбардами та позичальниками оформляються спеціальними документами - ломбардними квитанціями.

Лізингові компанії - це фінансові посередники, що спеціалізуються на придбанні предмету тривалого користування відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов і передачі його в платне, строкове користування фірмі – лізингоодержувачу для використання у виробничій діяльності на визначений строк не менше одного року за встановлену плату (лізингові платежі). Найчастіше об'єктом лізингу виступають транспортні засоби для транспортних компаній, техніка, машини і устаткування для сільського господарства і будівництва. Оформляються лізингові угоди договорами оренди. Ресурси лізингових компаній формуються з власного капіталу та банківських позичок. Особливістю лізингового посередництва є те, що в ньому кредитування здійснюється в товарній формі і має довгостроковий характер, що дуже зручно для позичальників.

Факторингові компанії – це фінансові посередники, що спеціалізуються на купівлі у підприємств права на вимогу боргу у вигляді дебіторських рахунків за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги. Сплату по цих рахунках при настанні строків одержує факторингова компанія (фактор). *Факторинг* є складною фінансовою операцією, в якій поєднуються елементи кредитування з посередницькими послугами. Дохід від факторингової операції формується з позичкового відсотка на виплачену клієнту суму (аванс), плати за управління дебіторською заборгованістю і комісійної винагороди за обслуговування (відсоток від суми куплених у клієнта платіжних документів). Такі компанії звичайно створюються при банках і широко користуються позичками цих банків для здійснення своїх операцій. Окремі банки самостійно виконують такі операції для своїх клієнтів.

Довірчі товариства здійснюють на території України представницьку діяльність з майном довіртелів – фізичних та юридичних осіб відповідно до договорів, що укладаються між ними та довірцями. Майном довірителя є кошти, цінні папери та документи, які засвідчують право власності довірителя.

Довірче товариство здійснює такі довірчі операції: для громадян – збереження та представницькі послуги щодо обслуговування майна; для юридичних осіб – розпорядження майном, агентські послуги, ведення рахунків для власників їх цінних паперів та управління голосуючими акціями, переданими довірчому товариству через участь у загальних зборах акціонерного товариства. Джерелами прибутків є плата, яку одержують довірені особи за здійснення довірчих операцій.

Інститут спільного інвестування (ICI) – корпоративний інвестиційний фонд або пайовий інвестиційний фонд, який провадить діяльність, пов'язану з об'єднанням (залученням) грошових коштів інвесторів з метою отримання прибутку від вкладення їх у цінні папери інших емітентів, корпоративні права

та нерухомість. Фінансові ресурси (пасиви) ІСІ формуються за рахунок розміщення на ринку власних цінних паперів – акцій корпоративного інвестиційного фонду та інвестиційних сертифікатів пайового інвестиційного фонду. *Корпоративний інвестиційний фонд* – юридична особа, яка утворюється у формі акціонерного товариства і провадить виключно діяльність із спільного інвестування. Він не має права емітувати та розміщувати цінні папери, крім акцій. *Пайовий інвестиційний фонд* – це сукупність активів, що належать учасникам такого фонду на праві спільної часткової власності, перебувають в управлінні КУА та обліковуються останньою окремо від результатів її господарської діяльності. Пайовий інвестиційний фонд не є юридичною особою. ІСІ залежно від порядку здійснення його діяльності може бути відкритого, інтервального та закритого типу.

В західній економічній літературі **фінансові компанії** трактують як установи, що діють у сферах споживчого кредиту. Пасивні операції фінансові компанії здійснюють шляхом випуску власних цінних паперів та отримання короткострокових кредитів в банках. Такі компанії спеціалізуються на видачі кредитів населенню для роздрібної купівлі споживчих товарів; на кредитуванні купівлі товарів певних видів у певних виробників чи торговельних компаній; на кредитуванні торговельних організацій під продаж ними товарів з відстрочкою платежу та ін.

В Україні фінансові компанії залежно від видів наданих фінансових послуг прийнято умовно поділяти на групи: компанії, що здійснюють діяльність з управління фінансовими активами; компанії, що надають послуги кредитування; компанії, що здійснюють діяльність із забезпечення проведення розрахунків. У 2004 році набрав чинності Закон України „Про фінансово-кредитні механізми та управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю”, який забезпечив можливість небанківським фінансовим установам провадити діяльність із залучення фінансових активів фізичних та юридичних осіб на вказані цілі.

Кредитні кооперативи (товариства, спілки) – це посередники, що працюють на кооперативних засадах і спеціалізуються на задоволенні потреб у кредиті своїх членів, переважно фізичних осіб, фермерських та особистих селянських господарств. Ресурси їх формуються шляхом продажу паїв своїм членам, стягування з них спеціальних внесків, одержання позичок у банках, одержання доходів від поточної діяльності. Мобілізовані кошти розміщуються передусім у короткострокові (від 3 до 12 місяців) позички своїм членам під відсотки. Нерозміщені в позички кошти товариства можуть зберігати на дохідних депозитах у банках чи інвестувати в короткострокові цінні папери з високою ліквідністю.

Отже, особливостями діяльності фінансових посередників в Україні є: домінування банків як фінансових інститутів, недостатня конкуренція між банками та небанківськими структурами, уніфікація методів обслуговування клієнтів, переважання традиційних послуг при зростанні попиту ексклюзивного сервісу, посилення регулятивних заходів з метою детінізації фінансових потоків.

7.4. Державне регулювання фінансового ринку в Україні

В Україні основними законодавчими актами, що регулюють фінансовий ринок, є Закони України: „Про цінні папери та фондовий ринок” від 23 лютого 2006 р.; „Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні” від 30 жовтня 1996 р.; „Про банки і банківську діяльність” від 7 грудня 2000 р.; „Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” від 12 липня 2001 р.; „Про інститути спільного інвестування” від 5 липня 2012 р.; „Про кредитні спілки” від 20 грудня 2001 р.; „Про акціонерні товариства” від 17 вересня 2008 р.; „Про депозитарну систему України” від 6 липня 2012 р. тощо. Окрім законів обов’язковими до виконання є нормативно-правові акти виконавчої влади. Слід зазначити, що зважаючи на невеликий термін існування вітчизняного фінансового ринку та ще слабкий рівень його розвитку, відповідна правова база постійно вдосконалюється і поповнюється.

Чинне законодавство містить основні положення, що захищають права інвестора та накладають на емітента обов’язки щодо розкриття інформації. Введена обов’язкова реєстрація випуску цінних паперів у Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР), інформації про їх випуск, оприлюднення публічної регулярної інформації про наслідки господарської діяльності емітента. Встановлені правила та стандарти стосовно проведення операцій на фондовому ринку [7, с. 19].

Фінансові відносини між учасниками ринку повинні бути оформлені юридичними документами – угодами чи договорами, кожен з яких має обов’язкові реквізити. Суперечки, що виникають при невиконанні зобов’язань за угодою однією із сторін, вирішуються в арбітражному суді.

Державне регулювання фінансового ринку здійснюється з метою [5]:

- створення умов для ефективної мобілізації та розміщення на ринку вільних фінансових ресурсів;
- захисту прав інвесторів та інших учасників фінансового ринку;
- контролю за прозорістю та відкритістю ринку;
- дотримання учасниками ринку вимог актів законодавства;

- запобігання монополізації та сприяння розвитку добросовісної конкуренції на фінансовому ринку.

До основних напрямів державного регулювання фінансового ринку належать регулювання:

- 1) процедур випуску та обігу фінансових активів;
- 2) різних видів фінансової діяльності, таких як торгівля фінансовими активами, валютними цінностями, надання кредитних, страхових послуг, емісійна діяльність тощо;
- 3) діяльності конкретних фінансових інститутів (комерційних банків, страхових, інвестиційних компаній, пенсійних фондів та інших посередників);
- 4) діяльності іноземних учасників ринку.

Державне регулювання на фінансовому ринку здійснюють такі органи:

- на ринку банківських послуг – Національний банк України (НБУ);
- на ринку цінних паперів та похідних цінних паперів – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР).

Крім цього, регулювання на фінансовому ринку здійснюють *Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг*, Антимонопольний комітет України (АМКУ), Фонд державного майна України (ФДМУ) та інші уповноважені державні органи, що здійснюють контроль за діяльністю учасників фінансових ринків та отримують від них інформацію у межах повноважень, визначених законом.

Одним із важливих напрямів удосконалення роботи ринків є саморегуляція. Передусім, це стосується організацій, які створюються професійними учасниками фінансових ринків з метою забезпечення сприятливих умов їхньої діяльності, дотримання стандартів професійної етики, захисту інтересів власників цінних паперів, встановлення правил та стандартів проведення операцій на ринку. До них належать об'єднання брокерів, учасників фондового ринку, територіальні об'єднання професіоналів фондо-емісійних синдикатів, асоціації банків, інвестиційних фондів тощо. В Україні до таких організацій належать Асоціація українських банків, Професійна асоціація реєстраторів і депозитаріїв, Асоціація „Українські фондові торговці”, Українська асоціація інвестиційного бізнесу, Національна асоціація кредитних спілок в Україні тощо.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте механізм взаємодії основних фінансових категорій, через які розкривається сутність фінансового ринку.
2. Охарактеризуйте схему потоків коштів через систему фінансового ринку.

3. Що таке інфраструктура фінансового ринку і з яких елементів вона складається?
4. Які функції виконує фінансовий ринок в економіці?
5. Назвіть основні ознаки розвиненого фінансового ринку.
6. Охарактеризуйте класифікацію та структуру фінансових ринків.
7. Дайте характеристику основним інструментам фінансового ринку.
8. В чому полягає зміст діяльності фінансових посередників на фінансовому ринку?
9. Дайте характеристику діяльності небанківських фінансово-кредитних установ.
10. Назвіть мету, напрями та органи державного регулювання фінансового ринку в Україні.

Тестові завдання

1. Фінансовий ринок – це ...

- 1) ринок, на якому відбувається обіг емітованих раніше фінансових активів;
- 2) механізм, за допомогою якого встановлюються взаємовідносини між покупцями і продавцями фінансових коштів (заощаджень), що надають їх на основі укладення кредитних угод;
- 3) сукупність соціально–економічних відносин у сфері трансформації тимчасово вільних грошових коштів у позичковий капітал та цінні папери через фінансово-кредитні інститути на основі попиту і пропозиції;
- 4) механізм, за допомогою якого встановлюються правові й економічні взаємовідносини між продавцями і покупцями валют;
- 5) ринок, на якому здійснюється емісія, купівля-продаж та погашення цінних паперів.

2. Фінансові посередники, що працюють на кооперативних засадах і спеціалізуються на задоволенні потреб у кредиті своїх членів, – це ...

- 1) ломбарди;
- 2) інвестиційні фонди;
- 3) кредитні спілки;
- 4) комерційні банки;
- 5) факторингові компанії.

3. Привілейовані акції не можуть бути випущені на суму, що по відношенню до статутного капіталу акціонерного товариства перевищує :

- 1) 5%;
- 2) 10%;
- 3) 15%;
- 4) 25%;
- 5) 50%.

4. Які обмеження є щодо рішення про випуск облігацій акціонерних товариств:

- 1) юридична особа має право розміщувати облігації на суму, яка не перевищує трикратного розміру власного капіталу або розміру забезпечення, що надається їй з цією метою третіми особами;
- 2) юридична особа має право розміщувати облігації на суму, яка не перевищує 25% розміру статутного капіталу;
- 3) облігації підприємств розміщуються юридичними особами тільки після повної сплати свого статутного капіталу;
- 4) зазначене у пунктах 1 і 3;
- 5) зазначене у пунктах 2 і 3.

5. Вид боргових цінних паперів, що служать цілям залучення грошових ресурсів для оновлення основного капіталу, і за якими емітент несе зобов'язання перед їх власниками щодо їх викупу в обумовлений термін та щодо виплати доходу, – це ...

- 1) акції;
- 2) векселі;
- 3) облігації підприємств;
- 4) депозитні сертифікати;
- 5) іпотечні облігації.

6. Які з перелічених цінних паперів має право випускати міська рада?

- 1) акції;
- 2) казначейські зобов'язання;
- 3) облігації внутрішніх державних позик;
- 4) облігації місцевих позик;
- 5) векселі.

7. До якої групи цінних паперів належать заставні?

- 1) пайові цінні папери;
- 2) боргові цінні папери;
- 3) іпотечні цінні папери;
- 4) похідні цінні папери;
- 5) товаророзпорядчі цінні папери.

8. В яких цінних паперах права, посвідчені цінним папером, належать особі, зазначеній у цінному папері, яка може сама здійснити ці права або призначити своїм розпорядженням (наказом) іншу уповноважену особу?

- 1) іменні цінні папери;
- 2) цінні папери на пред'явника;
- 3) емісійні цінні папери;
- 4) неемісійні цінні папери;
- 5) ордерні цінні папери.

9. У разі ліквідації компанії власники простих акцій:

- 1) повністю втрачають вкладені кошти;
- 2) мають право пред'явити претензії на активи;

- 3) мають право отримати належні їм грошові кошти після задоволення вимог власників облігацій;
- 4) мають право отримати належні їм грошові кошти після задоволення вимог власників привілейованих акцій;
- 5) мають право отримати належні їм грошові кошти після задоволення вимог власників облігацій та привілейованих акцій.

10. Якщо внутрішня (розрахункова) вартість акцій є нижчою за їх ринкову ціну, то курс акцій ...

- 1) є завищеним, а отже, в них можна вкладати кошти;
- 2) є заниженим, а отже, в них можна вкладати кошти;
- 3) є завищеним, а отже, продавайте акції;
- 4) є заниженим, а отже, інвестиції в такі корпоративні права робити не варто;
- 5) є стабільним.

Практичні завдання

Задача 1. Інвестиційний фонд купив облігації на суму 18 млн. грош. од. при номіналі 20 млн. грош. од., до строку погашення залишилось 3 роки, купонна ставка – 9%. Припустимо, що через рік очікуваний дохід становитиме 8%, через 2 роки – 10%. Коли фонду вигідніше реалізувати свій портфель облігацій? Обґрунтуйте свою відповідь.

Задача 2. Останній раз корпорація сплатила на кожну акцію дивіденд у сумі 45 грн. Корпорація сподівається, що її дивіденди щорічно будуть зростати на 5%. Визначити ціну акції даної корпорації, якщо необхідну ставку доходу взяти 13%. Як зміниться ціна звичайної акції, якщо ставка доходу зросте до 14%?

Задача 3. За допомогою моделі оцінки капітальних активів та наведених даних визначити вартість акції компанії “Паблік К”:

- останні щорічні дивіденди, які сплачувала “Паблік К” на акцію, були 5,50 дол.; постійний щорічний приріст становить 3%;
- коефіцієнт бета акцій компанії становить 1,3;
- рівень дохідності ринкового портфеля становить 16%;
- ставка доходу на державні облігації – 11%.

Задача 4. Визначити дохідність облігації на дату погашення. Номінал облігації становить 1000 грош. од., купонна ставка – 9%, строк обігу – 10 років. Поточна ціна на дату погашення становила: а) 830 грош. од.; б) 1000 грош. од.; в) 1130 грош. од.

Задача 5. Дивіденд на акцію ПАТ “Мрія” за рік склав 30 грн. Банківська ставка по депозитах складає 19% річних. Премія за ризик з точки зору покупця повинна бути 3% до банківської ставки. Визначити теоретичну ціну акції.

Задача 6. Вексель на суму 1870 грн. обліковано в банку за 65 днів до дня платежу за ставкою 16% річних. Визначити суму дисконту, яка підлягає утриманню на користь банку, та суму, що буде сплачена власнику векселя.

Задача 7. Визначити ціну трирічної облігації з 12% річним купоном, номіналом 1000 грош. од., очікуваною ставкою 16%. Припустіть щорічні нарахування складних відсотків.

Задача 8. Страхова компанія купила форвардний контракт на облігації, коли їх курс становив 360 грош. од. При закритті позиції курс знизився до 330 грош. од. Визначити, що отримає компанія – виграш чи збитки.

Задача 9. Інвестор придбав опціон на купівлю акцій. Ціна виконання – 56 грош. од. за акцію, якщо поточна ціна 58 грош. од., опціонна премія – 5 грош. од. Опціон європейський. Заповніть таблицю, дайте пояснення.

Таблиця 1

Очікувана ціна акції в кінці строку опціона, грош. од.	Прибутки (збитки) інвестора, грош. од.
55	
57	
59	
61	
63	
66	
68	
54	
56. Строк опціона закінчується	

Задача 10. Інвестор купив опціон на продаж акцій з ціною виконання 45,0 дол., премія 2,5 дол. Визначити прибутки (збитки) покупця за умови, що поточна ціна акції напередодні строку закінчення договору складатиме: а) 48,0 дол.; б) 43,5 дол.; в) 45,0 дол.

Перелік посилань

1. Еш С.М. Фінансовий ринок: навч. посіб. / С.М. Еш. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 528 с.
2. Иванов В.М. Финансовый рынок: конспект лекций / В.М. Иванов. – К.: МАУП, 1999. – 112 с.
3. Маслова С.О. Фінансовий ринок: навч. посіб.: [навч. видання] / С.О. Маслова, О.А. Опалов. – [3-є вид., випр.]. – К.: Каравела, 2004. – 344 с.
4. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III (зі змінами).
5. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III (зі змінами).
6. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV (зі змінами).
7. Суторміна В.М. Фінансовий ринок: [навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц.] / В.М. Суторміна, Н.В. Дегтярьова. – [вид. 2-ге.]. – К.: КНЕУ, 2008. – 176 с.
8. Ходаківська В.П. Ринок фінансових послуг: теорія і практика: навч. посіб. / В.П. Ходаківська, В.В. Беляєв. – К.: ЦУЛ, 2002. – 616 с.
9. Шелудько В.М. Фінансовий ринок: підруч. / В.М. Шелудько. – [2-ге вид., стер.]. – К.: Знання, 2008. – 535 с.
10. Фредерік С. Економіка грошей банківської справи і фінансових ринків / С. Фредерік, Ф.С. Мишкін [Пер. з англ.]. – К.: Основи, 1998. – 963 с.
11. Гроші та кредит: підруч. / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін., [За заг. ред. М.І. Савлука]. – [3-тє вид., перероб. і доп.]. – К.: КНЕУ, 2002. – 598 с.

РОЗДІЛ 8. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

- 8.1. Сутність та архітектоніка міжнародних фінансів
- 8.2. Поняття валюти, її конвертованість та валютний курс
- 8.3. Міжнародні розрахунки

Питання для самоконтролю

Тестові завдання

Практичні завдання

Перелік посилань

8.1. Сутність та архітектоніка міжнародних фінансів

Міжнародні фінанси є основною складовою частиною і однією з найбільш складних сфер ринкового господарства. На економіку будь-якої країни впливають міжнародні відносини, основними принципами яких мають бути співробітництво, відкритість економіки та свобода торгівлі. Саме міжнародні фінанси забезпечують розвиток економічної і фінансової інтеграції країн.

За свідченням більшості науковців у сфері міжнародних фінансів [4; 5; 9; 14] та ін., міжнародні фінанси почали формуватися багато тисячоліть тому, коли виникали відносини натурального обміну надлишками виробництва між окремими особами, сім'ями, родами, племенами.

Активному розвитку міжнародної торгівлі сприяли поява особливого суспільного прошарку торгових посередників – купців та великі географічні відкриття.

Міняли та міняльні контори Стародавньої Греції та Риму обмінювали іноземні монети на місцеві та були посередниками під час платежів. Згодом окремі з них почали надавати грошові позички. Це вже були банкіри.

Значно більшого розвитку міжнародні фінанси набули із переходом від натурального виробництва до товарно-грошового. І коли деякі країни, випереджуючи в економічному розвитку інші, в гонитві за надприбутками починають розміщувати свій капітал за кордоном, міжнародні фінанси набувають форми досить складної системи міжнародних потоків грошових коштів і пов'язаних із ними відносин.

Вимоги та зобов'язання країн-переможців внаслідок війн, щодо сплати товарообмінних операцій, отримання та сплата контрибуцій, репарацій, різноманітних дарів, розвиток міжнародної торгівлі та монетної справи, перехід до товарно-грошових і фінансово-економічних відносин – це основні чинники сприяння розвитку та функціонування міжнародних фінансів.

Міжнародні фінанси є історичною категорією, яка постійно розвивається. В основі їх розвитку – об'єктивні соціально-економічні закони та закономірності.

Міжнародні фінанси *вивчаються в різних аспектах:*

– як економічна категорія – це фонди фінансових ресурсів, які утворилися на основі розвитку міжнародних економічних (ринкових) відносин і використовуються для забезпечення безперервності й рентабельності суспільного відтворення на світовому рівні та задоволення спільних потреб, які мають міжнародне значення.

– з інституційного погляду – сукупність банків, валютних та фондових бірж, міжнародних фінансових інституцій, регіональних фінансово-кредитних установ, міжнародних та регіональних економічних організацій і об'єднань, через які здійснюється рух світових фінансових потоків [8, с. 11].

– як економічні відносини – це відносини у грошовій формі, що виникають у процесі перерозподілу національних продуктів під час руху товарів, послуг і капіталів на світовому ринку; включають міждержавні й транснаціональні кредитно-фінансові відносини і характеризуються участю в них іноземного елемента;

– як економічний важіль – застосування різноманітних економічних засобів для досягнення максимального прибутку суб'єкта господарювання або зростання загальної вартості капіталу, що був вкладений у міжнародний бізнес [8].

Під міжнародними фінансами будемо розуміти складні, багатогранні відносини, що відображають рівень світового господарства і характеризують на цьому рівні діяльність як національних суб'єктів господарювання, так і держави.

Розглядаючи міжнародні фінанси, як цілісний механізм, необхідно виділити їх основні елементи:

– світова валютна система, основу якої становлять національні та резервні валюти, міжнародні колективні валюти, умови взаємної конвертованості, валютний паритет, валютний курс, національні та міжнародні механізми регулювання валютних курсів;

– міжнародні розрахунки, які обслуговують рух товарів, факторів виробництва, фінансових інструментів, а також платіжний баланс, в якому відображаються всі операції, пов'язані з міжнародними розрахунками;

– міжнародні фінансові ринки, де здійснюється купівля і продаж спеціальних фінансових інструментів;

– міжнародне оподаткування, як система розподілу доданої вартості та формування фондів грошових коштів держави, де розташоване джерело їх отримання;

– міжнародний фінансовий менеджмент ТНК, головне місце у якому приділяється міжнародному інвестуванню, управлінню ризиками, транснаціональному фінансуванню, тощо.

Система міжнародних фінансових відносин складається з різних суб'єктів. Ними є фізичні, юридичні особи та держави, які згідно із законом мають і здійснюють безпосередньо або через представників свої права та обов'язки, пов'язані з міжнародними фінансами.

У Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в Україні зазначено:

- фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України;
- юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні дома, посередницькі та консультаційні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та інші), в тому числі юридичні особи, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності;
- об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно з законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність;
- структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно з законами України (філії, відділення, тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України;
- спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України;
- інші суб'єкти господарської діяльності, передбачені законами України.

З позицій конкретної держави суб'єкти системи міжнародних фінансів поділяються на резидентів та нерезидентів.

З економічної точки зору, розрізняють таких суб'єктів міжнародних фінансів: домашні господарства, господарюючі підприємства, різноманітні фінансові інститути, держава, міжнародні організації.

З точки зору міжнародного публічного права, до суб'єктів міжнародних фінансів слід відносити державу, центральні банки, міждержавні (міжнародні, регіональні) організації.

З позиції міжнародного приватного права, суб'єкти міжнародних фінансів – це національні та іноземні юридичні особи (фінансово-кредитні інститути), комерційні банки, транснаціональні компанії, біржі та ін.), фізичні особи.

Права та обов'язки суб'єктів міжнародних фінансових відносин закріплені конституціями держав, статутами і положеннями державних органів і організацій, установчими документами підприємств та договорами.

Доцільно розглянути міжнародні фінанси через систему руху валютно-фінансових потоків на світовому ринку (рис. 8.1).

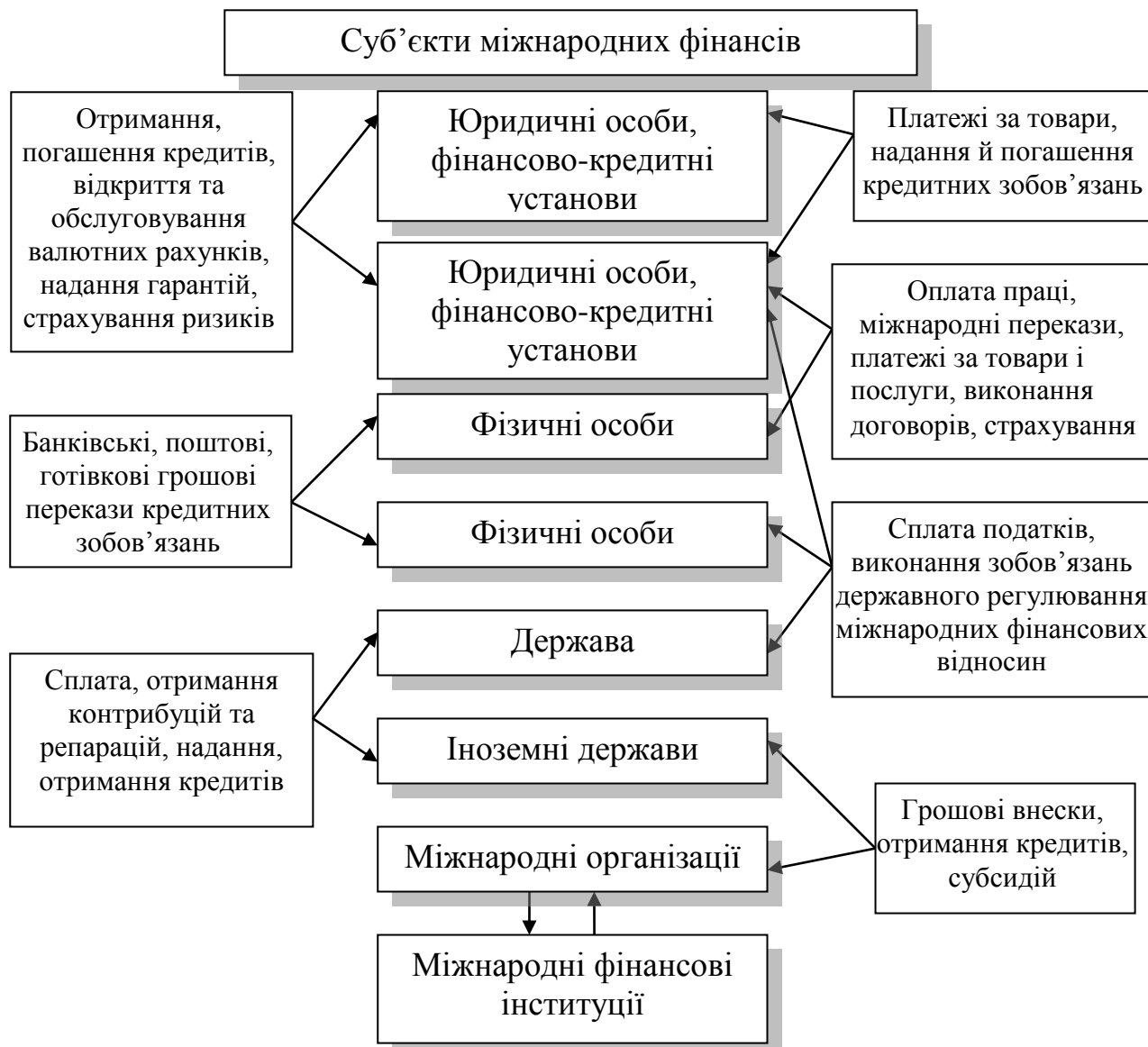

Рис.8.1. Система руху валютно-фінансових потоків між суб'єктами міжнародних фінансів

Можна виділити цілу низку грошових відносин, які формують систему міжнародних фінансів:

1. Між експортерами та імпортерами з приводу платежів за товари, надання й погашення кредитних зобов'язань.

2. Між усіма згаданими вище суб'єктами та банками щодо отримання й погашення кредитів, відкриття та обслуговування валютних рахунків, надання гарантій страховими організаціями з приводу страхування ризиків та іншими фінансово-кредитними установами.

3. Між усіма згаданими вище суб'єктами і міжнародними фінансовими інституціями з приводу отримання кредитів, субсидій тощо.

4. Між усіма згаданими вище суб'єктами та фізичними особами з приводу оплати праці, здійснення міжнародних переказів, сплати за товари й послуги, виконання договорів страхування.

5. Між усіма згаданими вище суб'єктами та іноземною державою з приводу сплати податків і виконання певних зобов'язань, які впливають з правил державного регулювання міжнародних фінансових відносин.

6. Між фізичними особами з приводу здійснення різноманітних міжнародних банківських, поштових і готівкових грошових переказів.

7. Між урядами різних країн з приводу сплати (отримання) контрибуцій та репарацій, надання й погашення кредитів тощо.

8. Між урядами різних країн і міжнародними організаціями та фінансовими інституціями з приводу грошових внесків у ці організації, отримання кредитів, субсидій тощо.

9. Між наднаціональними суб'єктами міжнародних фінансів (міжнародними організаціями та фінансовими інституціями).

Міжнародні фінанси виконують такі функції функції:

- розподільчу;
- контрольну;
- регулюючу;
- стабілізуючу.

Поряд з названими функціями, виділяють ще й наступні:

- функцію формування фондів грошових коштів;
- функцію використання фондів грошових коштів;
- функцію відтворення;
- функцію стимулювання.

Зазначені функції мають розподільчий характер, а тому їх розглядатимемо як складові розподільчої функції (рис 8.2).

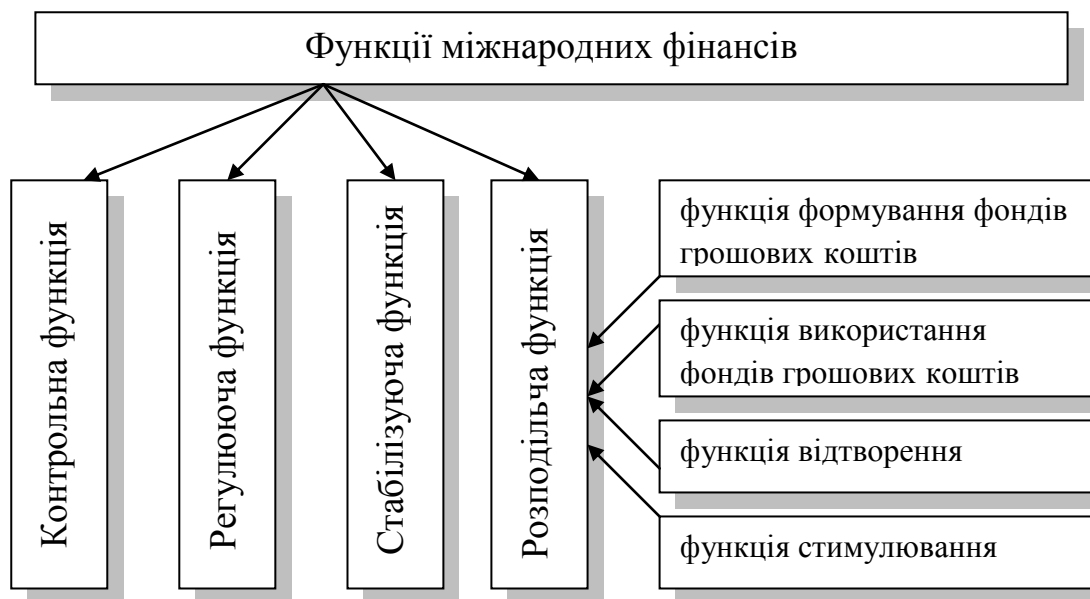

Рис.8.2. Функції міжнародних фінансів

Розглянемо детальніше зміст основних функцій міжнародних фінансів.

Розподільча функція – основна для міжнародних фінансів. Проявляється у тому, що за допомогою механізму міжнародних фінансів здійснюється грошовий розподіл і перерозподіл світового продукту.

Розподіл та перерозподіл світового продукту визначається об’єктивними закономірностями: капітал спрямований туди, де найбільша норма прибутку; важливим чинником руху капіталу є ризики, пов’язані з отриманням прибутку.

Контрольна функція – обумовлена розподільчою природою міжнародних фінансів:

- 1) відображає властиві міжнародним фінансам ознаки, які полягають у їх здатності сигналізувати про проходження розподільчого процесу, тобто виступати інструментом перевірки правильності утворення, розподілу і використання фондів грошових коштів у процесі господарювання;
- 2) охоплює всі сторони діяльності суб’єктів міжнародних фінансів;
- 3) знаходить свій прояв у фінансовому контролі, який є одним із найдієвіших видів контролю.

Фінансовий контроль здійснюють відповідні фінансові органи (інституції).

Згідно Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» найвищим органом, що здійснює державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, є Верховна Рада України. До суб’єктів зовнішнього державного фінансового контролю належать: Кабінет Міністрів України, Національний банк України, Центральний орган виконавчої влади з питань економічної політики, Державна

митна служба України, Антимонопольний комітет України, Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі.

До органів місцевого управління зовнішньоекономічною діяльністю належать: місцеві Ради народних депутатів України та їх виконавчі і розпорядчі органи; територіальні підрозділи (відділення) органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України.

Регулююча функція, яка пов'язана із втручання міжнародних валютно-кредитних та фінансових організацій за допомогою фінансів у процес відтворення.

Стабілізуюча функція, сутність якої полягає у створенні у світогосподарській системі стабільних умов для економічних та соціальних відносин [5].

Особливості міжнародних фінансів як економічних відносин полягають у їх відносній відокремленості від відносин розвитку виробництва та руху капіталу (відгалуження частини коштів у національній валюті на внутрішньому ринку інших держав і світових господарських ринках. Ці кошти втрачають взаємозв'язок із національною економікою і підпорядковуються правилам міжнародних фінансів).

Процес інтеграції лежить в основі формування міжнародної фінансової архітекτονіки. Адже, архітектоніка – це гармонійне сполучення частин в єдине ціле. Валютна інтеграція як риса розвитку світового господарства являє собою процес координації валютної політики, формування наднаціонального механізму валютного регулювання, створення міждержавних валютно-кредитних та фінансових організацій [6].

Міжнародну фінансову архітектоніку можна охарактеризувати як запровадження певних принципів наднаціонального регулювання, що дозволило б підвищити стійкість ринків, національних валют, основних (хоча б резервних) валют, до яких прив'язана більшість валют, і тим самим запобігти багатьом фінансовим кризам. Глобальна фінансова архітектоніка повинна бути побудована таким чином, щоб не розв'язувати проблеми, які виникають під час криз чи в ході запобігання їм, надаючи рекомендації окремим країнам – жертвам подібних катаклізмів, а вирішувати ці питання спільно, поділяючи відповідальність.

Глобальна фінансова архітектоніка повинна відображати взаємозалежність макроекономічних і фінансових аспектів зі структурними, соціальними та гуманітарними проблемами. Нині у світі спостерігаються наступні небезпечні явища: у валютній площині – стан хиткої рівноваги, у фінансовому секторі – системність на межі розриву, самодостатність, спекулятивність і фіктивний характер, відірваність від реальної економіки [12],

неможливість ефективної координації діяльності міжнародних фінансових інституцій тощо. Аби подолати подібні явища або запобігти їм, необхідно віднайти шляхи набуття фінансовою архітектонікою ознак системності, тобто структурованої організації.

8.2. Поняття валюти, її конвертованість та валютний курс

Міжнародні платежі здійснюються в різних валютах. Валюта забезпечує зв'язок і взаємодію національного та світового господарства. Під валютою слід розуміти будь-який товар, що здатний виконувати функцію засобу обміну в міжнародних розрахунках.

Валюта (від іт. «*valuta*» – ціна, вартість) – грошова одиниця, яка використовується для замірювання величини вартості товарів. Поняття «валюта» можна розглядати в трьох значеннях :

перше – грошова одиниця даної країни (долар США, англійський фунт стерлінгів, японська ена, українська гривня і т.п.) і її тип (золота, срібна, паперова);

друге – грошові знаки іноземних держав, а також кредитні й платіжні засоби, виражені в іноземних грошових одиницях, які використовуються в міжнародних розрахунках (іноземна валюта);

третьє – міжнародна (регіональна) грошова розрахункова одиниця, платіжний засіб (СДР, ЄВРО).

Валютні цінності можна класифікувати за певними ознаками:

1. Залежно від емітента валютних коштів:

– *Національна валюта* – грошова одиниця певної країни та той чи інший її тип (грошова, срібна, паперова).

– *Іноземна валюта* – грошові знаки іноземних держав, кредитні та платіжні засоби, які виражені в іноземних грошових одиницях і використовуються в міжнародних розрахунках..

– *Міжнародна (регіональна) валюта* – міжнародна або регіональна грошова розрахункова одиниця, засіб платежу: СДР, ЕКЮ (з 1 січня 1999 року замінена на євро).

2. За ступенем конвертування валют:

– *Вільно конвертована валюта* – обмін здійснюється без обмежень на будь-які іноземні валюти, що використовуються для здійснення платежів за міжнародними угодами, активно купуються і продаються на головних валютних ринках).

– *Частково конвертована валюта* – це валюта, яка обмінюється тільки на деякі інші валюти і має валютні обмеження не за всіма валютними операціями

або тільки для нерезидентів. Вона поділяється на зовнішньо конвертовану і внутрішньо конвертована.

– *Неконвертована валюта* – це замкнута валюта у країнах, де для резидентів та нерезидентів уведена заборона обміну валют.

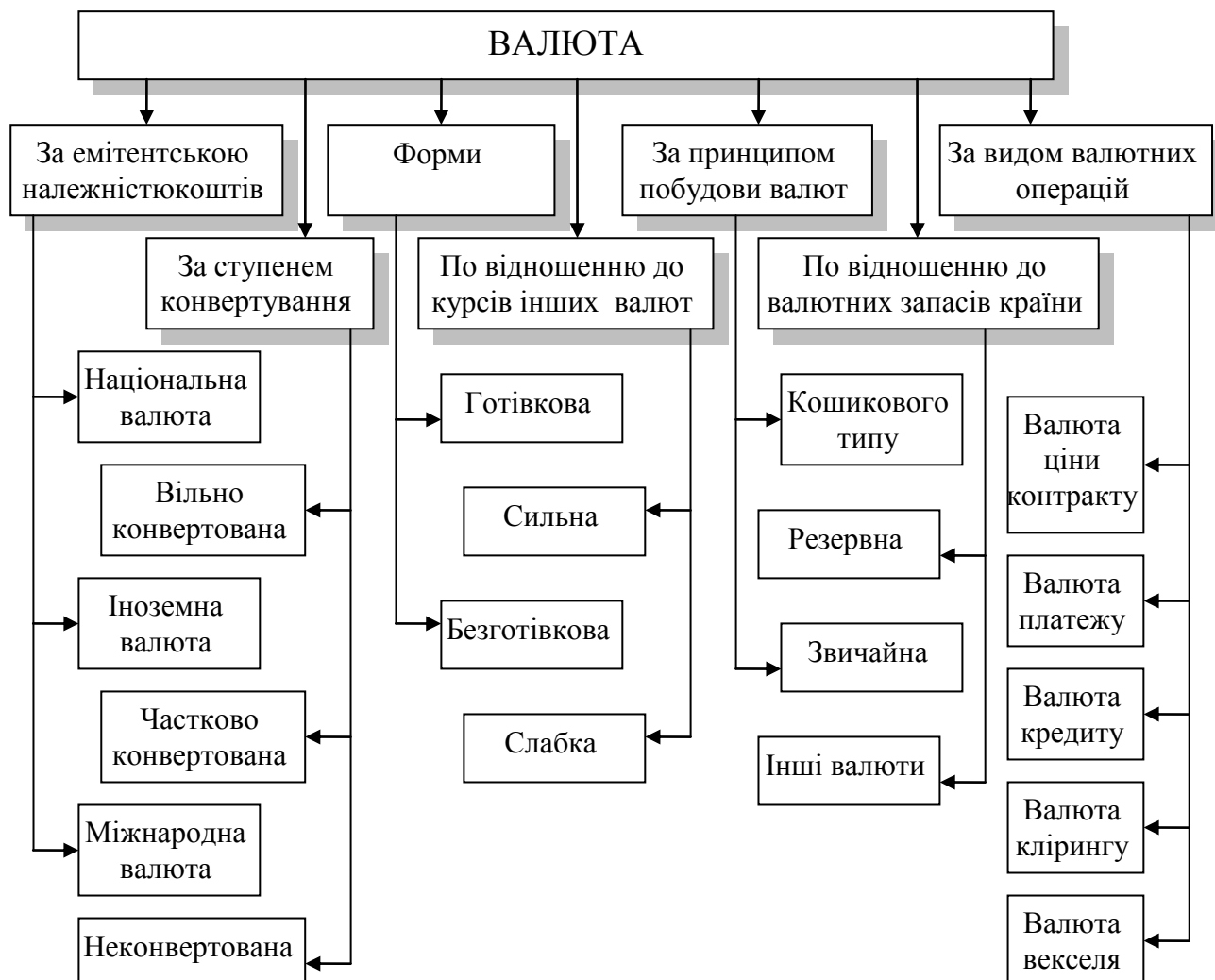

Рис.8.3. Класифікація валюти

3. За матеріально-речовою формою:

– *Готівкова* (банкноти).

– *Безготівкова* (форекс).

4. По відношенню до курсів інших валют:

– *Сильна (тверда)* – стабільний валютний курс, рух якого відбувається відповідно фундаментальним макроекономічним закономірностям.

– *Слабка (м'яка)* – здатна до швидкого реагування на макроекономічні показники, що впливає на зміну валютних курсів.

5. За принципом побудови :

– *Кошикового типу* (СДР) складається з декількох валют.

– *Звичайна*.

6. За видами валютних операцій:

– *Валюта ціни контракту*.

– *Валюта платежу*.

– *Валюта кредиту*.

– *Валюта клірингу*.

– *Валюта векселя*.

7. По відношенню до валютних запасів країни:

– Міжнародна резервна валюта – валюта, що використовується для покриття дефіциту платіжного балансу, надання позик, кредиту, фінансування допомоги та ін. її головною функцією є створення валютних державних резервів.

– Міжнародна торгова валюта – це валюта, що використовується для оцінки міжнародних торговельних операцій (експорт й імпорт товарів, послуг, капіталу), або валюта як товар, що є предметом купівлі-продажу [1].

Об'єктивні умови для здобуття статусу резервної валюти:

– домінуючі позиції країни у світовому виробництві, експорті товарів і капіталів, в золото-валютних резервах;

– розвинена мережа кредитно-банківських установ, в тому числі за кордоном;

– організований та місткий ринок позичкових капіталів;

– лібералізація валютних операцій;

– вільна оборотність валюти, що забезпечує попит на неї в інших країнах;

– активна зовнішня та валютно-кредитна політика;

– упровадження валюти в міжнародний оборот через банки та міжнародні валютно-кредитні та фінансові організації.

Одним із найважливіших елементів валютної системи є конвертованість національних валют.

Конвертованість валюти – це здібність резидентів та нерезидентів вільно без обмежень обмінювати національну валюту на іноземну і використовувати іноземну валюту в угодах з реальними і фінансовими активами. Використовують такі поняття конвертованості:

Конвертованість за поточними операціями – відсутність обмежень на платежі і трансфери по поточним міжнародним операціям, пов'язаними з торгівлею товарами, послугами, міждержавними переказами доходів та трансфертів (вимога МВФ до країн-членів).

Конвертованість за капітальними операціями – відсутність обмежень на платежі та трансфери по міжнародним операціям, пов'язаними з рухом капіталу – прямі та портфельні інвестиції, кредити та капітальні гранти.

Повна конвертованість – відсутність будь-якого контролю та яких-небудь обмежень за поточними та капітальними операціями.

Внутрішня конвертованість – право резидентів купувати, мати і робити операції в країні з активами у формі валюти та банківських депозитів, деномінованих в іноземній валюті (в країнах з перехідною економікою).

Зовнішня конвертованість – право резидентів робити операції з іноземною валютою з нерезидентами.

Основними критеріями конвертованості є:

- наявність розвинутого внутрішнього ринку, що динамічно зростає і базується на основі конкурентних цін;
- достатньо розвинений і диверсифікований рівень національного господарства в поєднанні з регулярними імпортними закупівлями;
- узгодження розширення виробничого потенціалу із внутрішніми потребами та можливостями зовнішнього ринку;
- наявність валютних резервів, необхідних для підтримки стабільності міжнародних розрахунків за можливих тимчасових відхилень рівноваги платіжного балансу [4].

В основі грошової системи країни лежить власна грошова одиниця, валюта, яка відрізняється від валюти інших країн. Усі міжнародні операції (торговельні, кредитні та ін.) передбачають обмін двох валют. Валюти, як правило, обмінюються в певному співвідношенні, що визначається їх відносною вартістю, котра називається валютним курсом.

Валютний курс –

- 1) мінова вартість національних грошей однієї країни, виражена в грошових одиницях інших країн.
- 2) коефіцієнт перерахунку однієї валюти в іншу, що визначається співвідношенням попиту та пропозиції на валютному ринку.

Функції валютного курсу:

- інтернаціоналізація грошових відносин;
- забезпечення взаємного обміну валютами при торгівлі товарами, послугами, при русі капіталів і кредитів;
- використовується для порівняння цін світових та національних ринків, а також вартісних показників різних країн, виражених в національних чи іноземних валютах;
- використовується для періодичної переоцінки рахунків в іноземній валюті компаній та банків;
- перерозподіл національного продукту між країнами.

Фактори, що впливають на валютний курс:

- темп інфляції;

- стан платіжного балансу;
- різниця процентних ставок в різних країнах;
- діяльність валютних ринків та спекулятивні валютні операції;
- ступінь використання визначеної валюти на євrorинку та міжнародних розрахунках;
- прискорення чи затримка міжнародних платежів;
- ступінь довіри до валюти на національному та світових ринках.
- валютна політика;
- продуктивність праці;
- довгострокові темпи зростання національної валюти;
- місце і роль країни у світовій торгівлі;
- вивіз капіталу.

У міжнародній практиці використовують такі основні режими валютних курсів:

Фіксований валютний курс – офіційно встановлене співвідношення між національними валютами, засноване на визначених у законодавчому порядку валютних паритетах. Фіксований валютний курс передбачає закріплення вмісту національних грошових одиниць безпосередньо в золоті або в доларах США за жорсткого обмеження коливань ринкових курсів валют до 1%:

- 1) реально фіксований (золотомонетний стандарт);
- 2) договірно-фіксований – ординарний (прив'язаний до СДР, долара США, до французького франка до інших валют);
- 3) кошиковий (прив'язаний до штучно побудованих комбінацій валют основних торговельних партнерів Австрії, Алжиру);
- 4) валютний курс, заснований на системі змінного паритету.

Недоліки фіксованого валютного курсу:

- може піддатись спекулятивним діянням;
- не існує надійного способу визначити, чи є вибраний курс оптимальним та стабільним;
- передбачає, проведення центральним банком валютних інтервенцій з метою його підтримки.

У цілому система фіксованого валютного курсу дозволяє вирішувати тільки короткотермінові проблеми, пов'язані насамперед з високим рівнем інфляції та нестабільністю національної валюти. У довготерміновому періоді даний валютний режим неприйнятний, тому що розбіжності в темпах зростання продуктивності виробництва не знаходять адекватного відображення у змінах відносних цін і розподіленні ресурсів між різними групами товарів і послуг, внаслідок чого накопичуються диспропорції в структурі народного господарства [5].

Курс, який коливається – це валютний курс, що вільно змінюється під впливом попиту й пропозиції.

Плаваючий курс – різновид валютного курсу, що коливається, який вимагає використання ринкового механізму валютного регулювання. Цей курс передбачає певну свободу вибору окремими країнами режиму валютного курсу:

- 1) незалежне плавання (на девізних ринках);
- 2) кероване (регульоване) плавання (втручання центральних банків);
- 3) змішане плавання по відношенню до однієї валюти (долара США);
- 4) спільне плавання (валютне угруповання)

Перевагою ринкових валютних курсів є те, що:

- внаслідок вільного коливання попиту і пропозиції на валюту усуваються незбалансовані платежі;
- у спекулянтів не має можливості отримувати прибуток за рахунок центрального банку;
- центральному банку не має потреби здійснювати валютні інтервенції.

До недоліків можна віднести те, що:

- існує ризик, що валютний курс буде перебувати протягом тривалого часу на необумовленому економічними прогнозами рівні;
- невизначеність майбутнього валютного курсу може створити труднощі для компанії у сфері планування та ціноутворення;
- свобода проведення незалежної внутрішньої грошово-кредитної політики може бути порушена (наприклад, якщо уряд не має засобів протидіяти зниженню валютного курсу, він може приводити інфляційну, бюджетну та грошово-кредитну політику).

Компромісні валютні курси – це режим, за яким поєднуються елементи фіксування і вільного плавання валютних курсів, а регулювання валютного ринку лише частково здійснюється рухом самих валютних курсів [5].

Для оцінки темпів економічного розвитку використовують такі розрахункові види валютних курсів:

Номінальний валютний курс – це конкретна ціна національної валюти на іноземну валюту і навпаки.

Реальний валютний курс – це номінальний валютний курс скоригований на відносний рівень цін у своїй країні і в тій країні до валюти якої котирується національна валюта

Номінальний ефективний валютний курс – розраховується як співвідношення між національною валютою і валютами інших країн зваженими у відповідності з питомою вагою цих країн у валютних операціях даної країни:

$$Sn = \text{сума показників по декількох країнах} (Pn^s \cdot Wi), \quad (8.1)$$

Pn^s – індекс номінального валютного курсу поточного року у порівнянні з базовим роком кожної країни торговельного партнера.

Wi – питома вага кожної країни в торгівельному обігу даної країни з країнами, що є головними торгівельними партнерами.

$$Pn^s = Sn1/Sno . \quad (8.2)$$

Реальний ефективний валютний курс – це номінальний ефективний валютний курс, скорегований на зміну рівня цін або інших показників, витрат виробництва, який показує динаміку реального валютного курсу даної країни до валют країн основних торговельних партнерів:

$$Sr^e = \text{сума } (Pr^s \cdot Wi) , \quad (8.3)$$

Pn^s – індекс реального валютного курсу поточного року у порівнянні з базовим роком кожної країни торговельного партнера;

Wi – питома вага кожної країни в торгівельному обігу даної країни з країнами, що є головними торгівельними партнерами.

Спот-курс – це вартість валюти встановлена на момент здійснення угоди (при цьому обмін валюти здійснюється на протязі 2 робочих днів з моменту досягнення угоди про курс).

Форвардний валютний курс – це вартість валюти з відстроченим постачанням (понад 3 днів з моменту узгодження).

Купівельна спроможність (сила валюти) – виражається як сума товарів та послуг які можна придбати за певну грошову одиницю і визначається у порівнянні з базовим періодом.

Паритет купівельної спроможності – співвідношення купівельних спроможностей двох чи більше валют відносно певного набору (кошика) товарів і послуг.

Торгівля на ринку здійснюється на базі встановлення обмінного курсу валют (котирування валют). Котирування валют – це процес встановлення курсу валют.

При визначенні та записі валютних курсів розрізняють валюту котирування і базу котирування. *Валютою котирування* є та іноземна валюта, курс якої визначають. Базова валюта – це валюта відносно якої котируються інші валюти. У вигляді базової валюти переважно використовується долар США. Наприклад, у записі USD/UAH долар США є базою котирування, а гривня – валютою котирування.

Основним видом котирування валют є пряме котирування, при якому курс валюти А, яка котирується, до котируючої валюти В виражається як вартість одиниці іноземної валюти А в одиницях національної валюти В. При прямому котируванні валюти А до В сума P_a у валюті А буде еквівалентна сумі у валюті В:

$$P_b = P_a \cdot R; \quad (8.4)$$

R – курс валюти А до валюти В ;

Сума P_b у валюті В буде еквівалентна сумі у валюті А:

$$P_a = P_b / R . \quad (8.5)$$

При прямому котируванні валюти курс її купівлі завжди менший курсу продажу.

Іншим видом котирування є непряме, при якому курс валюти А, яка котирується, до котируючої валюти В виражається як вартість одиниці національної валюти В в одиницях іноземної валюти А. При непрямому котируванні валюти А до валюти В сума P_a у валюті А буде еквівалентна сумі у валюті В.

$$P_b = P_a / R . \quad (8.6)$$

Сума P_b у валюті В буде еквівалентна сумі у валюті А:

$$P_a = P_b \cdot R . \quad (8.7)$$

При непрямому котируванні курс купівлі валюти, яка котирується більший від курсу її продажу.

Між прямим і непрямим котируванням існує обернено пропорційна залежність.

Співвідношення між валютами, торги по яких не проводяться, визначається розрахунковим шляхом на основі їхніх курсів до третьої валюти (крос-курсів). Крос курсом називається курс обміну двох валют (А і В) через третю валюту (С).

Існує три методи розрахунку крос – курсів:

1) визначення крос – курсу валют для валют із прямим котируванням, на основі їхніх курсів до однієї й тієї ж котируючої валюти, тобто А/С.

А, С – це валюта, яка котирується;

В – база котирування для обох валют.

$$\text{Купівля} = \text{курс купівлі } A/B / \text{курс продажу } C/B. \quad (8.8)$$

Спочатку банк купує валюту А, за валюту В за курсом купівлі валюти А, потім валюту С продаємо, за валюту В, за курсом продажу С/В.

$$\text{Продаж} = \text{курс продажу } A/B / \text{курс купівлі } C/B . \quad (8.9)$$

Спочатку продає валюту А за валюту В, за курсом продажу А/В, потім на отриману валюту В купує валюту С, за курсом С/В.

2) визначення крос – курсу для валют із непрямим котируванням на основі їхнього співвідношення з однією й тією ж валютою, яка котирується, тобто В/С.

А – це валюта, яка котирується;

В,С – база котирування.

$$\text{Купівля} = \text{курс купівлі } A/C / \text{курс продажу } A/B . \quad (8.10)$$

Спочатку купуємо валюту А, за валюту С, за курсом купівлі А/С, потім валюту А продаємо за валюту В, за курсом продажі А/В.

$$\text{Продаж} = \text{курс продажу } A/C / \text{курс купівлі } A/B . \quad (8.11)$$

Спочатку продаємо валюту А, за валюту С, за курсом продажу А/С, потім валюту А купуємо за валюту В, за курсом купівлі А/В.

3) визначення крос – курсу для валют із прямим та непрямим котируванням відносно однієї і тієї ж третьої валюти, тобто А/С.

А, В – це валюта, яка котирується;

В,С – база котирування для однієї із валют.

$$\text{Купівля} = \text{курс купівлі } A/B \cdot \text{курс купівлі } B/C . \quad (8.12)$$

Спочатку купуємо валюту А, за валюту В, за курсом купівлі А/В, потім валюту В повертаєм назад (купуємо) за валюту С, за курсом купівлі В/С.

$$\text{Продаж} = \text{курс продажу } A/B \cdot \text{курс продаж } B/C . \quad (8.13)$$

Спочатку продаємо валюту А, за валюту В, за курсом продажу А/В, а потім продаємо валюту В за валюту С, за курсом продажу В/С.

Найчастіше розраховують такі крос-курси: фунт стерлінгів до японської єни, євро до японської єни, євро до швейцарського франка. В Україні

розраховуються такі крос-курси валют: фунт стерлінгів до гривні, російський рубль до гривні, євро до гривні.

8.3. Міжнародні розрахунки

Світові інтеграційні процеси обумовлюють зростання тісного економічного, торговельного, наукового, культурного та інших видів співробітництва між різними країнами, що сприяє розвитку міжнародних платежів та розрахунків.

Міжнародні розрахунки – це система організації та регулювання платежів у сфері міжнародних відносин між державами, фірмами, підприємствами, громадянами.

Стан міжнародних розрахунків залежить від низки чинників: умови зонішньоторгівельних контрактів, міжнародні правила та звичаї, банківська практика, валютне законодавство, стан політичних та економічних відносин між країнами.

Валютно-фінансові умови контрактів повинні включати такі обов'язкові складові:

- 1) валюту ціни;
- 2) валюту платежу;
- 3) курс їх переводу;
- 4) валютні застереження;
- 5) форми розрахунків;
- 6) умови платежу;
- 7) форми платіжних засобів та банки через які ці розрахунки здійснюються.

Валюта ціни – це валюта, в якій установлюються ціни контракту. Вона вибирається з найбільш сталих валют. Нею може бути валюта однієї з країн-учасниць контракту чи третьої країни.

Валюта платежу – це валюта, в якій здійснюється платіж. Вона не обов'язково збігається з валютою ціни. Якщо валюта ціна не дорівнює платежу.

Валютні застереження передбачають перегляд суми платежу відповідно до зміни курсу певної валюти, зокрема валюти ціни відносно валюти платежу.

Умови платежу передбачають або негайну оплату відвантажених товарів або відстрочки платежу, тобто продаж у кредит.

Форми платіжних засобів – це вид документів, за допомогою яких здійснюється розрахунки:

- фінансових – векселі, чеки, кредитні картки, розписки;

– комерційних – розрахунки-фактури, документи, що підтверджують відвантаження товарів, коносамент, залізничні, автомобільні, авіаційні накладні, поштові квитанції, специфікації, страхові поліси та інше.

Відповідно до практики, що склалася в цей час застосовуються такі форми міжнародних розрахунків: розрахунок готівкою, кредитними картками, вексель, чек, банківський переказ, розрахунок за відкритим рахунком, авансовий платіж, акредитив, інкасо. Розрахунки з допомогою чеків, векселів, кредитних карток являються формами платіжних засобів, за допомогою яких проходить реалізація основних розрахункових форм. Банківський переказ – це основна форма міжнародних розрахунків у сучасній практиці. Крім того, банківський переказ є елементом всіх інших форм міжнародних розрахунків (акредитиви, інкасо, чеки, векселі). Оплата переказом можлива на будь-якій стадії виконання контракту: до відвантаження товару, після відвантаження товару, через певний період. Оплата до відвантаження означає аванс.

Виходячи з міжнародної торгової і банківської практики використовують чотири основні форми міжнародних розрахунків: [2; 3].

1. *Інкасо* – банківська операція, завдяки якій банк за дорученням клієнта отримує платіж від імпортера за відвантажені на його адресу товари та послуги, зараховуючи ці кошти на рахунок експортера в банку.

В інкасовій формі розрахунків беруть участь:

- 1) *доручитель* – клієнт, який доручає інкасову операцію своєму банку;
- 2) *банк-ремітент*, якому доручитель доручає операцію з інкасування;
- 3) *інкасуєчий банк*, який отримує валютні кошти;
- 4) *банк, який представляє документи імпортеру-платнику*;
- 5) *імпортер-платник*.

Схема розрахунків по документарному інкасо:

1. Експортер заключає контракт з імпортером про продаж товарів на умовах розрахунків по документарному інкасо і відправляє йому товар.
2. Експортер відправляє своєму банку інкасове доручення та комерційні документи.
3. Банк експортера пересилає інкасове доручення і комерційні документи банку, який представляє (чи банку імпортера).
4. Банк, який представляє, надає ці документи імпортеру.
5. Імпортер оплачує документи банку, який інкасує (чи своєму банку)
6. Банк, який інкасує, переказує платіж банку-ремітенту (чи банку експортера).
7. Банк-ремітент зараховує переказну суму на рахунок експортера.

2. *Акредитивна форма розрахунків* – це угода, в якій банк зобов'язується на прохання клієнта оплатити документи третій особі (бенефіціару-експортеру), на користь якого відкрито акредитив, чи оплатити акцепт трати, яку виставив

бенефіціар, чи неогоціацію (купівлю документів), виставлені йому експортером (бенефіціарієм) відповідно до певних умов.

Акредитив за формою буває:

- *грошовий* (виплачуються у зазначеній валюті або у валюті країни, де акредитиви пред'являються, за курсом на день платежу) – це іменний грошовий документ, в якому зазначено розпорядження банку про виплату власнику вказаної суми повністю або частинами;
- *товарний (документарний)* – передбачає, що покупець дає доручення банку, який обслуговує, відкрити такий товарний акредитив, де вказується найменування товару та документи, які необхідно пред'явити для отримання платежу.

В розрахунках по документарному акредитиву беруть участь:

- *імпортер (наказодавець)*, який звертається до банку з проханням про відкриття акредитиву;
- *банк імпортера (банк-емітент)*, який відкриває акредитив;
- *банк, що авізує*, перевіряє дійсність акредитиву і повідомляє експортера про відкриття на його користь акредитиву та передає йому текст акредитиву;
- *бенефіціар-експортер*, на користь якого відкривається акредитив;
- *рамбурсний банк*, якщо між банком експортера та банком імпортера відсутні кореспондентські зв'язки;
- *перевізник та експедитор*.

Акредитивна форма розрахунків має наступний вигляд:

1. Укладання угоди між експортером та імпортером.
2. Заява на відкриття А.
3. Відкриття А банком-емітентом і направлення А бенефіціару через авізуючий банк.
4. Авізування (повідомлення) бенефіціару про відкриття А на його користь.
5. Відвантаження товару.
6. Оформлення і надання бенефіціаром в банк комплексу документів для отримання платежу по А.
7. Пересилка банком, що авізує, документів банку-емітенту.
8. Перевірка банком-емітентом отриманих документів та їх оплата.
9. Видача банком-емітентом документів, що оплачені, наказодавцю А.
10. Зарахування авізуючим банком коштів бенефіціару.

Поділ акредитивів здійснюється за наступними ознаками:

1. *З точки зору можливості зміни або анулювання акредитива банком-емітентом:*
 - безвідзивний;
 - відзивний.

2. З точки зору додаткових зобов'язань іншого банку по акредитиву :
 - підтверджений;
 - непідтверджений.
3. З точки зору можливості поновлення акредитива:
 - роловерні (револьверні, поновлені).
4. З точки зору можливості використання акредитивом другим бенефіціаром (непосередственным поставщиком товара):
 - переказні (трансферабельні).
5. З точки зору існування валютного покриття :
 - покритий;
 - непокритий.
6. З точки зору можливостей реалізації акредитиву:
 - акредитиви з оплатою проти документів;
 - акцептні акредитиви, які передбачають акцепт тратт банком –емітентом при умові виконання усіх вимог акредитива;
 - акредитиви з відстрочкою платежу;
 - акредитиви з негоціацією документів.

Відзивний акредитив – у будь-який час може бути змінений або анульований банком-емітентом навіть без попереднього повідомлення бенефіціара. Відзивний акредитив не створює ніякого правового платіжного зобов'язання банку. Тільки тоді, коли банк-емітент або банк-кореспондент здійснили платіж по документам, відзив акредитиву залишається без юридичної сили. Отже, відзивний акредитив звичайно не надає бенефіціару достатнього забезпечення.

Безвідзивний акредитив – дає бенефіціару високу ступінь впевненості, що його поставки або послуги будуть оплачені, як тільки він виконає умови акредитиву, який у випадку коли пред'явлені всі пред'явлені документи і дотримані всі його умови, складає тверде зобов'язання платежу банку-емітента. Для зміни або анулювання умов акредитиву при безвідзивному акредитиві потрібна згода як бенефіціара, так і відповідних банків.

Безвідзивний непідтверджений акредитив – банк-кореспондент лише авізує бенефіціару відкриття акредитиву. У цьому випадку він не бере ніякого зобов'язання платежу і, таким чином, не зобов'язаний його здійснювати на основі документів, що пред'явлені бенефіціаром

Безвідзивний підтверджений акредитив – якщо банк-кореспондент підтверджує бенефіціару акредитив, то цим самим він зобов'язується здійснити платіж по документам, що відповідають акредитиву і що подані вчасно.

Револьверний акредитив – якщо покупець віддає розпорядження поставити замовлений товар певними частинами через певні проміжки часу

(договір про поставку партіями), то здійснення платежів може виконуватися за допомогою револьверного акредитиву, який, відповідно, покриває вартість часткових поставок.

Переказний (трансферабельний) акредитив – надає бенефіціару право давати вказівки банку, проводити оплату, акцепт або покупку тратт (документів), передати акредитив повністю або частинами одному або декільком третім особам (іншим бенефіціарам). Інші бенефіціари не мають права подальшого перекладу трансферабельного акредитиву.

Покриті – акредитиви, при відкритті яких банк-емітент заздалегідь надає в розпорядження виконуючого банку валютні кошти (покриття) у сумі акредитиву на термін дії зобов'язань банка-емітента з умовою можливості їх використання для виплат по акредитиву.

Акредитив з оплатою проти документів – найбільш широко застосовується. Розрахунки з бенефіціаром здійснюються безпосередньо після пред'явлення передбачених документів і тратт (коли це потрібно), якщо дотримані умови акредитиву. При цьому відповідно враховується час, необхідний для перевірки документів банком. Для виконання розрахунку банк-платник (виконуючий) повинен мати доступ до коштів, що призначені для платежу по акредитиву.

Акредитив з акцептом тратт – бенефіціар може вимагати, щоб після виконання умов по акредитиву тратта, яку він виставив на покупця, була повернена йому банком-емітентом, що відкрив акредитив або банком-кореспондентом, забезпечена акцептом. Замість платежу виконується акцепт тратти (переказаного векселя). Акцептовану тратту бенефіціар може передати своєму банку або для платежу в день настання строку, або, якщо він хоче відразу розпоряджатися грошима, для дисконтування.

Акредитив з відстрочкою платежу – бенефіціар отримує платіж не при подачі документів, а в більш пізній термін, що передбачено в акредитиві (без виписки експортером векселів).

Акредитиви, що виконуються шляхом неогоціації тратт (купівлі-продажу векселів чи інших цінних паперів, що мають попит на ринку) – товарний акредитив, виставлений банком-емітентом в його національній валюті й адресований безпосередньо бенефіціару акредитиву.

3. *Авансовий платіж* – це грошова сума чи майнова цінність, передана покупцем продавцю до відвантаження товару в рахунок виконання зобов'язань по контракту. Аванс відіграє в даному випадку двояку роль. З одного боку, імпортер з допомогою авансу кредитує експортера, а з другого – забезпечує виконання своїх зобов'язань по контракту. Аванс може бути наданий в грошовій і товарній формах. Останній передбачає передачу імпортером

експортеру сировинних матеріалів чи комплектуючих виробів, необхідних для виготовлення замовленого обладнання. Аванс в грошовій формі передбачає виплату покупцем узгоджених в контракті сум в рахунок платежів за умовами договору до відвантаження товару (надання послуг), а інколи навіть до початку виконання контракту. В світовій практиці авансові платежі використовуються у випадках:

- коли продавець сумнівається в платоспроможності покупця;
- коли політична і (чи) економічна обстановка в країні покупця нестабільна;
- при постачанні дорогого обладнання;
- при поставці товарів стратегічного призначення;
- при тривалих строках здійснення контракту. Аванс може надаватися як на повну вартість, так і в вигляді певного відсотку від неї. Його величина залежить від мети авансу, характеру товару, його новизни, вартості і строків виготовлення. В світовій практиці авансові платежі зазвичай складають 10-30% суми контракту. Погашається аванс шляхом заліку при поставці товару. Ця умова повинна бути зафіксована в контракті.

4. *Розрахунки з відкритим рахунком* зводяться до періодичних платежів імпортера експортеру після одержання товару. Найчастіше розрахунки по відкритому рахунку застосовуються при регулярних поставках при довготривалих торговельних зв'язках. Ці розрахунки вигідні для імпортера і не вигідні для експортера (уповільнюють оборот капіталу, збільшують ризик).

Особливістю даної форми є те, що поставки товару випереджають оплату. Розрахунки при цій формі відірвані від товарних поставок і пов'язані з комерційним кредитом – експортер кредитує імпортера. Коли мова йдеться про взаємні поставки, то відбувається двобічне кредитування і залік взаємних зобов'язань.

Основні переваги та недоліки даних форм міжнародних розрахунків розглянемо в табл. 8.1.

Таблиця 8.1

Характеристика міжнародних розрахунків

Форма міжнародних розрахунків	Особливості для експортера	Особливості для імпортера
1	2	3
Інкасо	– зберігання юридичного права розпорядження товаром до оплати імпортером; – значний проміжок часу між надходженням валюти по інкасо і відвантаженням товару.	– відсутність необхідності завчасно відволікати кошти зі свого обігу; – знаходження імпортера під захистом його банку.

1	2	3
Розрахунки з відкритим рахунком	<ul style="list-style-type: none"> – відсутність надійних гарантій своєчасного платежу («кредитний ризик» - пов'язаний із небезпекою того, що покупець може не оплатити товар через нездатність заплатити або навмисного невиконання зобов'язань, оскільки на адресу покупця направляється не тільки товар, а й товарна документація). – сповільнення оборотності капіталу; – інколи викликає необхідність банківського кредиту; – валютні та політичні ризики (уряд імпортера приймає закони, по валютному регулюванню, що перешкоджають виконанню платежу або країна імпортера не може дозволити собі сплачувати за імпорт); – транзитний ризик (існує велика небезпека втрати чи пошкодження товару під час його транспортування від продавця до покупця). 	<ul style="list-style-type: none"> – оплату після одержання товарів, а процент за наданий кредит, окремо не стягується; – відсутність ризику оплати непоставленого або непринятого товару; – можливість не тільки одержати товар, але й здійснити продаж до надання оплати (отримує товаросупроводжуючі документи mimo банку).
Акредитив	<ul style="list-style-type: none"> – надійність розрахунків і гарантій своєчасної оплати товарів, (зобов'язання банку оплати); – швидкість одержання платежу; – отримання дозволу імпортера на переказ валюти в країну експортера при виставленні акредитиву в іноземній валюті. 	<ul style="list-style-type: none"> – можливість контролювати (через банк) виконання угод експортером; – високу комісію; – застосування банківського кредиту; – мобілізацію та розпилення його капіталу – відкриття акредитиву до отримання і реалізації товарів.
Авансовий платіж	<ul style="list-style-type: none"> – оплату товарів імпортером до відвантаження, а інколи навіть до їх виробництва; – гарантії банку (у випадку несплати вартості товару імпортером банк здійснює платіж проти товаророзпорядчих документів, одержаних від експортера). 	<ul style="list-style-type: none"> – ризик оплати непоставленого або непринятого товару.

Кожна форма міжнародних розрахунків в певній мірі пов'язана з ризиком для експортера та імпортера, а також залежить від багатьох факторів: виду товару, взаємодовіри та платоспроможності партнерів, надійності банків. Тому кожен учасник угоди прагне відстояти форму розрахунків, яка являється для

нього більш вигідною та з найменшою долею ризику.

Питання для самоконтролю

1. Зазначте чинники становлення та розвитку міжнародних фінансів.
2. Вкажіть основні елементи міжнародних фінансів, як цілісного механізму.
3. Зазначте основну мету, завдання та функції міжнародних фінансів.
4. Розкрийте суть поняття «валюта» та її класифікація.
5. Вкажіть об'єктивні умови для здобуття статусу резервної валюти.
6. Розкрийте суть поняття «валютний курс» та його види.
7. Зазначте фактори, що впливають на валютний курс.
8. Валютне котирування і валюта котирування.
9. Розкрийте поняття та умови міжнародних розрахунків.
10. Вкажіть основні форми міжнародних розрахунків.

Тестові завдання

1. Міжнародні фінанси – це:

- 1) сукупність відносин пов'язаних із формуванням, розподілом та використанням грошових фондів;
- 2) відносини, пов'язані із акумуляцією грошових коштів у зовнішньоекономічних відносинах;
- 3) сукупність відносин, пов'язаних із розподілом фінансових ресурсів у процесі експорту та імпорту товарів, робіт, послуг;
- 4) сукупність відносин, пов'язаних зі створенням і використанням грошових коштів, необхідних для здійснення зовнішньоекономічної діяльності державами, фірмами, іншими юридичними та фізичними особами;
- 5) сукупність дій, що сприяють формуванню фінансових ресурсів підприємств.

2. До суб'єктів зовнішньоекономічних відносин відносять:

- 1) підприємства, що функціонують в Україні та здійснюють експорт товарів, робіт, послуг;
- 2) підприємства, що зареєстровані в Україні, але в статутному капіталі мають іноземні кошти і працюють виключно на експорт;
- 3) фізичні особи, що отримують послуги іноземних держав;
- 4) уряд держави, що отримує кредити в іноземних банках;
- 5) всі відповіді вірні.

3. Валюта в залежності від емітента поділяється на:

- 1) слабку та сильну;
- 2) резервну та звичайну;
- 3) внутрішню, зовнішню та змішану;
- 4) національну, іноземну та регіональну;
- 5) немає правильної відповіді.

4. Які із факторів впливають на валютний курс:

- 1) темп інфляції;

- 2) продуктивність праці в країні;
- 3) роль і місце країни у світовій торгівлі;
- 4) всі відповіді вірні;
- 5) немає правильної відповіді.

5. Плаваючий валютний курс – це:

- 1) офіційно встановлене співвідношення між національними валютами;
- 2) курс, встановлений під впливом ринкових механізмів;
- 3) номінальний ефективний валютний курс, скорегований на зміну рівня цін або інших показників;
- 4) валютний курс, що вільно коливається під впливом попиту та пропозиції;
- 5) валютний курс, скорегований на рівень цін в країні.

6. Резервна валюта – це:

- 1) валюта, що накопичується центральними банками;
- 2) національна валюта провідних країн світу;
- 3) валюта, що утворює резерв коштів для покриття майбутніх витрат та здійснення міжнародних розрахунків;
- 4) всі відповіді вірні;
- 5) немає правильної відповіді.

7. До комерційних розрахункових документів відносять:

- 1) вексель;
- 2) чек;
- 3) облігація;
- 4) акція;
- 5) накладна.

8. Банківська операція, в якій клієнт доручає отримати платіж за поставлені товари імпорту, називається:

- 1) акредитив;
- 2) інкасо;
- 3) система відкритого рахунку;
- 4) чек;
- 5) банківський переказ.

9. Акредитив, при якому банк лише авізує бенефіціару відкриття акредитиву, називається:

- 1) револьверний;
- 2) безвідзивний;
- 3) безвідзивний непідтверджений;
- 4) безвідзивний підтверджений;
- 5) відзивний.

10. Акредитиви, при відкритті яких банк-емітент надає в розпорядження банку експортера валютні кошти у сумі акредитиву на термін дії зобов'язань, називається:

- 1) акредитивом з оплатою проти документів;
- 2) покритим;
- 3) переказним;
- 4) револьверним;
- 5) безвідзивним підтвердженим.

Практичні завдання

Задача 1. Банк у Києві встановив таке котирування USD/UAN: купівля – 8,18, продаж 8,21. Визначити, скільки гривень буде отримано при обміні 100 доларів США та скільки доларів при обміні 100 гривнів.

Задача 2. Банк у Києві встановив таке котирування російського рубля: купівля 2,49 UAN за 10 RUB, продаж – 2,53 UAN за 10 RUB. Скільки гривень буде отримано при обміні 1000 рублів. Скільки рублів буде отримано при обміні 1000 гривень.

Задача 3. Банк у Лондоні встановив наступний курс USD/GBR: купівля – 1,620, продаж – 1,595. Скільки фунтів стерлінгів можна отримати при обміні 100 доларів США. Скільки доларів одержимо при обміні 100 фунтів стерлінгів.

Задача 4. Банк у Варшаві встановив наступний курс EUR/PLN: продаж – 0,2407, купівля – 0,2386. Скільки євро можна отримати за 1000 польських злотих. Скільки польських злотих можна купити за 100 євро.

Задача 5. На основі наведених нижче даних визначити крос-курс між валютами нова турецька ліра/гривня. Відомі наступні дані:

Таблиця 1

	Купівля	Продаж
USD/TRY	2,0283	2,0321
USD/UAN	8,18	8,21

Задача 6. Визначити крос-курс фунта стерлінгів до гривні, коли відомі наступні дані:

Таблиця 2

	Купівля	Продаж
GBR/USD	1,620	1,595
USD/UAN	8,18	8,21

Задача 7. Визначити крос-курс фунта стерлінгів до швейцарського франку, коли відомі наступні дані:

Таблиця 3

	Купівля	Продаж
GBR/USD	1,620	1,595
CHF/USD	1,036	1,040

Задача 8. Визначне маржу обмінних операцій (у відсотках), якщо курси купівлі-продажу іноземних валют до гривні становлять:

Таблиця 4

Код	Валюта	Курс покупця	Курс продавця
1	2	3	4
USD	долари США	8,1600	8,1800
EUR	Євро	11,0300	11,1500
RUB	російські рублі	0,2500	0,2550
GBP	фунти стерлінгів	13,1000	13,3200

1	2	3	4
CHF	швейцарський франк	8,8500	9,1100
CAD	канадські долари	7,8000	7,9900
AUD	австралійські долари	7,5000	7,8300
DKK	датська крона	1,3800	1,4700
NOK	норвезька крона	1,2500	1,3300
SEK	шведська крона	1,1700	1,2500
CZK	чеські крони	0,4100	0,4600
HUF	угорські форинти	0,0365	0,0379
PLN	польський злотий	2,6200	2,6900
JPY	японська єна	0,0800	0,0860

Задача 9. Необхідно обміняти американські долари на українські гривні. Припустимо, що обмінний банківський курс долара – 8,129 грн за долар. Але можна обміняти долари на гривні через іншу валюту, наприклад, євро. Курс долара в євро – 0,748 євро за 1 дол, а євро обмінюється на 10,873 грн. Визначити крос-курс долара до гривні. Скільки доходу отримає арбітражер, купуючи за обмінним курсом банку долари за 8,129 грн і негайно продаючи їх за крос-курсом.

Завдання 10. Представити визначення та документообіг за такими формами документарного акредитива:

- відзивний акредитив;
- безвідзивний акредитив;
- покритий акредитив;
- непокритий акредитив;
- підтверджений акредитив;
- непідтверджений акредитив.

Перелік посилань

1. Алексеев І.В. Гроші та кредит: навч. посібник / І.В. Алексеев, М.К. Колісник – К.: Знання, 2009. – 253 с.
2. Білоцерківець В.В. Міжнародна економіка: підруч. / В.В. Білоцерківець, О.О. Завгородня, В.К. Лебедева та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 416 с.
3. Дроздова, Г. М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємств: навч. посіб. для студ. вузів / Г.М. Дроздова. – К.: ЦУЛ, 2004. – 247 с.
4. Д'яконова І.І. Міжнародні фінанси: посібник / І.І. Д'яконова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1842101444188/finansi/mizhнародni_finansi_-_dyakonova_ii
5. Козак Ю.Г. Міжнародні фінанси: навч. посібник / Ю.Г. Козак, Н.С. Логвінова, В.В. Ковалевський. – Видання 3-тє, перероб. та доп. – Київ: Центр учбової літератури, 2007 – 640 с.
6. Луцишин З. Сучасна світова фінансова архітектура: тенденції та суперечності розвитку в умовах глобалізації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://soskin.info/ea/2005/5-6/20050506.html>
7. Міжнародні фінанси. Курс лекцій / Олександренко І.В., Іщук Л.І. – Луцьк: ЛНТУ. – 2013.– 152с.
8. Мозговий О.М. Міжнародні фінанси: навч. посіб. / О.М. Мозговий, Т.Є. Оболонська, Т.В. Мусієць – К.: КНЕУ, 2005. – 504 с.

9. Опарін В. М. Фінанси (загальна теорія) / В.М. Опарін – К.: КНЕУ, 2007. – 164 с.
10. Оспіщев В.І. Міжнародні фінанси: навч. посіб. / В.І. Оспіщев, О.П. Близнюк, В.В. Кривошей – К.: Знання, 2006. – 335 с.
11. Петрашко Л. П. Міжнародні фінанси: навч.-метод. посіб. для самот. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2003. – 221 с.
12. Прохорова М.Е. Сучасні підходи до формування новітньої архітектоники світової валютної системи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/viewFile/2879/2868>
13. Рогач Н.К. Міжнародні фінанси: підруч. / Н.К.Рогач – К.: Знання – Прес, 2003. – 658 с.
14. Юхименко П.І. Теорія фінансів: підруч. / П. І. Юхименко [та ін.] ; заг. ред. В.М. Федосов, С.І. Юрій. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.

РОЗДІЛ 9. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

- 9.1. Сутність та функції фінансового менеджменту
- 9.2. Математичні засади фінансового менеджменту
- 9.3. Управління активами підприємства
- 9.4. Ризики у фінансовому менеджменті

Питання для самоконтролю

Тестові завдання

Практичні завдання

Перелік посилань

9.1. Сутність та функції фінансового менеджменту

Теорія менеджменту пройшла достатньо довгий шлях еволюційного розвитку. Сьогодні розрізняють різні види та напрямки менеджменту, серед яких операційний, маркетинговий, виробничий, інвестиційний, фінансовий, інноваційний тощо. Кожен з них відносно самостійний у вивченні, однак досить спорідненні за цілями, методами та прийомами управління.

У колишньому СРСР менеджмент (та фінансовий менеджмент зокрема) як наука не розвивався, не вивчався і не розглядався, адже суперечив політичним догмам, стилю і методам управління соціалістичним виробництвом.

Запровадження основних підходів фінансового менеджменту в Україні та інших країнах СНД зумовлене насамперед розбудовою ринкової економіки та розширенням самостійності суб'єктів господарювання на мікрорівні.

Під **фінансовим менеджментом** будемо розуміти систему наукових підходів, професійних навичок та цілеспрямованих дій з оптимізації фінансових рішень для підвищення конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта у довго- та короткостроковому періодах.

Умовами, необхідними для ефективного функціонування фінансового менеджменту, є [4, с.32; 9; 10]:

- приватна власність на засоби виробництва;
- самофінансування підприємницької діяльності;
- ринкове ціноутворення;
- ринок праці, товарів та капіталу;
- чітке регламентування державного втручання у роботу підприємства.

Ефективне управління фінансовою діяльністю підприємства забезпечується реалізацією певних принципів, основними з яких є:

- *узгодженість з загальною стратегією розвитку підприємства* – цілі та завдання фінансового менеджменту повинні підпорядковуватись цілям загальної стратегії розвитку підприємства; при цьому прийоми фінансового менеджменту повинні бути похідними від загальногосподарських стратегічних цілей та взаємоузгоджуватись з цілями виробничого, інноваційного менеджменту, менеджменту персоналу та інших видів функціонального менеджменту;
- *цілеспрямованість управління* – фінансовий менеджмент повинен бути орієнтованим на вирішення конкретних проблем, здійснюватись заради досягнення певної мети;
- *систематизованість прийняття управлінських рішень* - всі управлінські рішення в галузі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів і організації грошового обороту підприємства тісно пов'язані і здійснюють прямий або опосередкований вплив на результати його фінансової діяльності. Тому фінансовий менеджмент повинен розробляти взаємозалежні управлінські рішення, кожне з яких робить свій внесок у загальну результативність фінансової діяльності підприємства;
- *гнучкість управління*, що передбачає оперативне реагування фінансового менеджера на зміну факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, знаходження індивідуального підходу до виходу з різних фінансових ситуацій;
- *варіативність підходів до прийняття окремих управлінських рішень* – фінансовий менеджер повинен уміти вирізняти найбільш оптимальне із усієї сукупності альтернативних рішень, згладжуючи протиріччя між рентабельністю та ліквідністю, власниками та адміністрацією тощо;
- *забезпечення відповідності прав, обов'язків та відповідальності* – надлишок прав порівняно з обов'язками призводить до управлінського свавілля, нестача – паралізує ділову ініціативу; особливо це небезпечно при управлінні фінансовими результатами;
- *забезпечення зацікавленості всіх учасників фінансового менеджменту у досягненні цілей* – застосування виважених підходів матеріального та морального стимулювання дозволяє досягти більших результатів за менших витрат ресурсів.

Ефективний фінансовий менеджмент, що організований з врахуванням наведених принципів, дозволяє сформувати високоефективний ресурсний потенціал, забезпечувати постійне нарощування власного капіталу, істотно підвищувати його конкурентну позицію на товарному і фінансовому ринках, забезпечувати стабільний економічний розвиток у стратегічній перспективі.

З врахуванням змісту і принципів фінансового менеджменту формуються його цілі та завдання.

Головною метою фінансового менеджменту, як зазначає більшість зарубіжних економістів, є максимізація добробуту власників акцій шляхом досягнення найвищих ринкових цін на звичайні акції підприємства (фірми).

Основною метою фінансового менеджменту будемо вважати максимізацію ринкової вартості підприємства (фірми).

У процесі реалізації цієї головної мети, як зазначає більшість науковців та практиків, фінансовий менеджмент спрямований на вирішення таких основних завдань (таблиця 9.1) [1, с.11; 2, с.12; 3, с.20, 9; 10, ін.]:

1. *Забезпечення зростання прибутковості підприємства.* Для збільшення прибутковості підприємства доцільними є такі заходи: збільшення обороту підприємства, економія витрат матеріальних, трудових та фінансових ресурсів, підвищення конкурентоспроможності продукції.

Таблиця 9.1

Основні завдання, спрямовані на реалізацію основної мети фінансового менеджменту

Основна мета фінансового менеджменту	Завдання фінансового менеджменту, спрямовані на реалізацію основної мети
Максимізація ринкової вартості підприємства (фірми)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Забезпечення зростання прибутковості підприємства. 2. Зміцнення конкурентної позиції підприємства. 3. Знаходження оптимального співвідношення між короткотерміновими і довготерміновими цілями розвитку підприємства. 4. Забезпечення підприємства необхідним обсягом власного та позичкового капіталу у відповідності до цілей розвитку підприємства. 5. Забезпечення найбільш ефективного використання сформованого обсягу фінансових ресурсів в розрізі основних напрямків діяльності підприємства. 6. Оптимізація грошових потоків. 7. Забезпечення мінімізації рівня фінансового ризику при передбаченому рівні прибутку. 8. Забезпечення максимізації прибутку при передбаченому рівні фінансового ризику. 9. Забезпечення фінансової рівноваги підприємства в процесі його розвитку.

2. *Зміцнення конкурентної позиції підприємства.* Це завдання спрямоване на забезпечення ринку продукцією, на яку є стабільний попит, що дозволить підтримувати та збільшувати обсяги виробництва, підвищити прибутковість та рентабельність.

3. *Знаходження оптимального співвідношення між короткотерміновими і довготерміновими цілями розвитку підприємства.* Це завдання реалізується шляхом визначення пріоритетів і пошуку компромісів для оптимального поєднання інтересів різних господарюючих підрозділів, власників та

адміністрації підприємства з питань максимізації поточних та майбутніх прибутків.

4. *Забезпечення підприємства необхідним обсягом власного та позичкового капіталу у відповідності до цілей розвитку підприємства.* Забезпечення планового обсягу виробництва та реалізації продукції вимагає відповідного обсягу ресурсів, ключове місце серед яких належить фінансовим ресурсам. Фінансові ресурси підприємство залучає із внутрішніх (власний капітал) та зовнішніх (позичковий капітал) джерел. Завданням фінансового менеджменту відповідно до його мети є оптимізація співвідношення між власним та залученим капіталом з метою забезпечення фінансової стійкості підприємства та підвищення ринкової вартості акцій.

5. *Забезпечення найбільш ефективного використання сформованого обсягу фінансових ресурсів в розрізі основних напрямків діяльності підприємства.* Реалізація основної мети фінансового менеджменту передбачає забезпечення ефективності усіх напрямків діяльності підприємства: операційної, фінансової, інвестиційної.

6. *Оптимізація грошових потоків.* Це завдання передбачає цілеспрямований вплив на процеси акумуляції грошових коштів, їх витрачання та перерозподіл з метою забезпечення платоспроможності, фінансової рівноваги, ритмічності та ефективності фінансового-господарської діяльності підприємства.

7. *Забезпечення максимізації прибутку підприємства при передбаченому рівні фінансового ризику.* Максимізація прибутку підприємства забезпечується, як правило, при суттєвому рівні фінансових ризиків. При збільшенні прибутку – збільшується і ризик його втрати. Тому завданням фінансового менеджера є оптимізація співвідношення „прибуток - ризик” у сторону забезпечення високої прибутковості при допустимому фінансовому ризику.

8. *Забезпечення фінансової рівноваги підприємства в процесі його розвитку.* Це завдання забезпечується веденням виваженої політики оптимізації структури капіталу, формування ефективної політики управління капіталом.

У процесі фінансового менеджменту окремі завдання повинні бути узгоджені між собою для найбільш ефективною реалізації його головної мети – максимізації добробуту власників акцій.

Фінансовий менеджмент реалізує свою головну мету і головні завдання шляхом здійснення певних функцій.

Існують різноманітні підходи до визначення функцій фінансового менеджменту. Найпоширенішими є підходи І.О. Бланка, Л.О. Коваленко, Л.М. Ремньової, І.Т. Балабанова, згідно яких класифікують функції фінансового менеджменту в залежності від об'єкта та суб'єкта управління. В залежності від

об'єкта управління, розрізняють відтворювальну та розподільчу функції. В залежності від суб'єкта управління виділяють такі функції, як планування, контроль, організацію, мотивацію та інші.

Тобто, виділяються дві основні групи функцій фінансового менеджменту, що визначаються його комплексним змістом [2, с.15; 9; 10]:

- функції фінансового менеджменту як управляючої системи (склад цих функцій характерний для будь-якого виду менеджменту, хоча і повинен враховувати його специфіку);
- функції фінансового менеджменту як спеціальної галузі управління підприємством (склад цих функцій визначається конкретним об'єктом фінансового менеджменту).

У найзагальнішому вигляді склад основних функцій фінансового менеджменту у розрізі цих груп представлений на рис. 9.1.

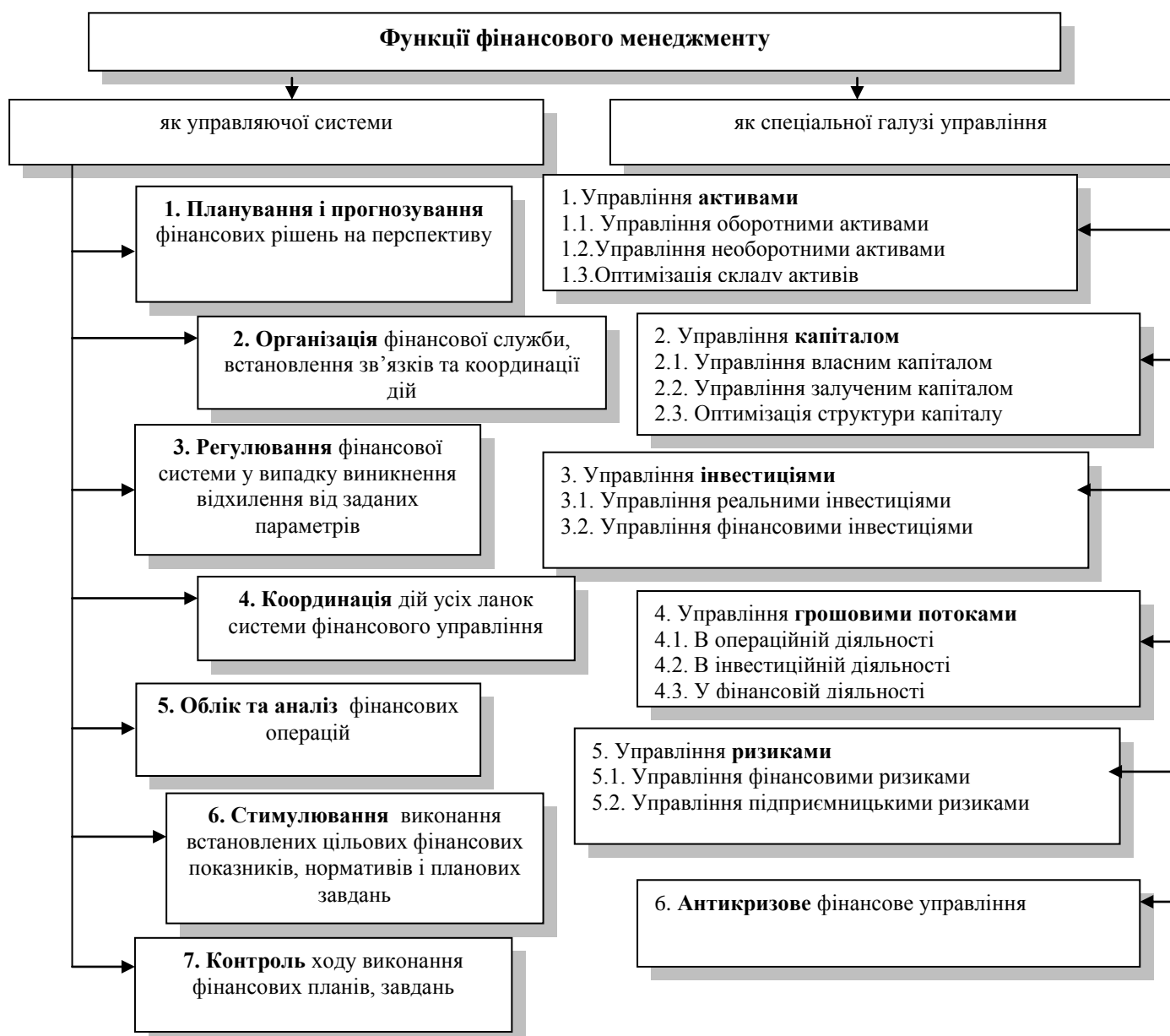

Рис.9.1. Функції фінансового менеджменту

Розглянемо детальніше зміст основних функцій фінансового менеджменту у розрізі вказаних груп.

У групі функцій фінансового менеджменту як управляючої системи основними з них є:

1. Функція планування – включає систему заходів з обґрунтування фінансових рішень на перспективу, вибір їх альтернативних варіантів. Зміст цієї функції фінансового менеджменту полягає у розробці та реалізації системи поточних фінансових планів та оперативних бюджетів за основними напрямками фінансової діяльності, різноманітними структурними підрозділами та підприємством в цілому. Залежно від змісту і статусу розрізняють директивне, індикативне та стратегічне планування.

2. Функція прогнозування є різновидом функції планування, яка полягає в обґрунтуванні гіпотези про ймовірний стан фінансової діяльності на підприємстві та відповідні показники, які характеризують цей стан.

3. Функція організації полягає у створенні підрозділів фінансової служби, визначенні їх повноважень, встановленні вертикальних і горизонтальних зв'язків між ними, координації їх дій.

4. Функція регулювання передбачає вплив на об'єкт управління, за допомогою якого досягається стійкість фінансової системи у випадку виникнення відхилення від заданих параметрів. Регулювання охоплює в основному поточні заходи з ліквідації відхилень від графіків, планових завдань, встановлених норм і нормативів.

5. Функція координації передбачає узгодженість дій усіх ланок системи фінансового управління (виконавців, підрозділів, підприємств) на основі проведення нарад, зустрічей, роботи координаційних комітетів тощо.

6. Функція обліку спрямована на ведення та систематизацію вичерпної, достовірної, своєчасної та зрозумілої інформації, як основи для прийняття оптимальних фінансових рішень.

7. Функція аналізу передбачає проведення експрес - і поглибленого аналізу окремих фінансових операцій; результатів фінансової діяльності окремих дочірніх підприємств, філіалів; узагальнених результатів фінансової діяльності підприємства в цілому та в розрізі окремих її напрямків.

8. Функція стимулювання передбачає формування системи стимулювання і покарань працівників окремих структурних підрозділів підприємства за виконання чи невиконання встановлених цільових фінансових показників, фінансових нормативів і планових завдань. Індивідуалізація такої системи стимулювання забезпечується шляхом впровадження на підприємстві контрактної форми оплати праці працівників підрозділів і фінансових менеджерів.

9. Функція контролю пов'язана зі створенням системи внутрішнього контролю на підприємстві, розподілом контрольних обов'язків окремих служб і фінансових менеджерів, визначенням системи контролюючих показників і контрольних періодів, оперативним реагуванням на результати проведеного контролю.

У групі функцій фінансового менеджменту як спеціальної ділянки управління підприємством основними є:

1. Управління активами. Функції цього управління пов'язані з формуванням, розподілом та ефективним використанням активів підприємства. Ця функція поділяється на керування оборотними активами, необоротними активами та оптимізацію складу активів.

2. Управління капіталом. Функції цього управління пов'язані з залученням, оптимізацією, рефінансуванням та ефективним використанням капіталу підприємства. Ця функція поділяється на управління власним капіталом, управління позиковим капіталом, оптимізацію структури капіталу.

3. Управління інвестиціями. Функції цього управління пов'язані обґрунтуванням доцільності інвестування в той чи інший актив, оцінкою інвестиційної привабливості об'єктів інвестування, визначенням найбільш ефективних форм фінансування інвестицій. Ця функція поділяється на управління реальними інвестиціями та управління фінансовими інвестиціями.

4. Управління грошовими потоками. Функції цього управління пов'язані з акумуляцією грошових коштів, їх витрачанням та перерозподілом з метою збалансування фінансово-господарської діяльності підприємства. Ця функція визначає керування грошовими потоками в операційній, інвестиційній та фінансові діяльності.

5. Управління ризиками. У процесі реалізації цієї функції здійснюється оцінка рівня фінансових та операційних ризиків, визначається обсяг можливих фінансових втрат, оптимізуються співвідношення між рівнями прибутковості та ризиків за певним операціями, обґрунтовуються заходи мінімізації ризиків.

6. Антикризове фінансове управління при загрозі банкрутства. Ця функція передбачає діагностику банкрутства підприємства, виявлення ознак неплатоспроможності, формування комплексу профілактичних заходів, спрямованих на попередження фінансової кризи, при необхідності - виведення підприємства з кризи, у тому числі проведенням санації чи реструктуризації суб'єкта господарювання.

У сукупності наведені функції становлять основу фінансового менеджменту.

9.2. Математичні засади фінансового менеджменту

Фінансовий менеджмент вимагає здійснення різного роду фінансово-економічних розрахунків, пов'язаних з грошовими потоками в різні періоди часу. Основну роль в таких розрахунках відіграє оцінка вартості грошей в часі.

Концепція оцінки вартості грошей в часі полягає в тому, що вартість грошей з часом змінюється з врахуванням норми прибутку на грошовому ринку, в ролі якої частіше всього виступає *норма позичкового процента* [5, с.63; 9; 10].

У фінансовій практиці часто доводиться порівнювати вартість грошей на початку їх інвестування з вартістю грошей при їх поверненні у вигляді майбутнього прибутку, процентів тощо. Кредиторам та інвесторам, наприклад, необхідно знати, які доходи вони одержать від вкладання капіталу аби визначитись, чи взагалі варто вкладати капітал. Позичальники також бажають знати, скільки і коли вони мають сплатити кредитору, і чи перевищать доходи від вкладеної у справу позички витрати на неї.

Процес приросту оцінки вартості грошей здійснюється за допомогою *процентної ставки*.

Процентна ставка – величина, що характеризує інтенсивність нарахування відсотків.

Відсотки — це дохід від надання капіталу у борг в різних формах (позики, кредити і т. д.), або від інвестицій виробничого або фінансового характеру.

Нарощення (компаундінг) первинної суми боргу – збільшення суми боргу за рахунок приєднання нарахованих відсотків (доходу) .

Дисконтування – це процес переведення майбутньої вартості капіталу в поточну.

Майбутня вартість грошових потоків (S) – це вартість грошей через певний період часу з врахуванням ставки процента.

Поточна вартість грошових потоків (P) – сума майбутніх грошових потоків, приведена до теперішнього часу з врахуванням ставки процента.

Оцінка вартості грошей в часі здійснюється згідно двох схем нарахування процентів:

- за простими процентами;
- за складними процентами.

Схема простих позичкових процентів

Прості ставки процентів використовуються, як правило, в короткострокових фінансових операціях, коли після кожного інтервалу нарахування кредитору виплачуються проценти.

В залежності від способу визначення тривалості фінансової операції розраховується або точний, або звичайний (комерційний) відсоток.

Дата видачі і дата погашення позики завжди рахуються за один день. При цьому можливі два варіанти:

- застосовується точна кількість днів позики, що визначається за спеціальною таблицею, де вказані порядкові номери кожного дня року; від номера, що відповідає дню закінчення позики, віднімають номер першого дня;
- береться наближена кількість днів позики, коли тривалість повного місяця приймається рівною 30 днів; цей метод застосовується, коли не потрібна велика точність, наприклад, при частковому погашенні позики.

Сума процента за період позички згідно схеми простих відсотків визначається наступним чином:

$$I = P \times n \times i, \quad (9.1)$$

де I - сума процента за період позички (інвестування);

P - поточна сума депозиту (інвестиції);

n - тривалість позички (періоду інвестування), за який нараховується простий процент;

i - ставка простого процента.

Відповідно, майбутня вартість грошей є сумою початкової величини коштів та нарахованих на неї відсотків:

$$S = P + I = P \times (1 + n \times i) \quad (9.2)$$

Вираз $(1 + n \times i)$ називається коефіцієнтом (множником) нарощення за простими процентами.

Інвестиції або вкладені гроші повинні забезпечити зростання вартості активів з часом. Вкладаючи певну суму грошей, їх власник повинен визначити, як зросте вартість цих грошей у майбутньому за умови, що очікувана норма прибутку йому відома. Підрахування цього і є визначенням майбутньої вартості грошей (капіталу).

Різниця між майбутньою вартістю грошових коштів та їх поточною вартістю (що є вираженням доходності використання грошових коштів) у фінансовому менеджменті називається *сумою дисконтування (дисконтом)*, і визначається:

$$D = S - \frac{S}{1 + n \times i} \quad (9.3)$$

Схема складних позичкових процентів

В довготермінових фінансово-кредитних операціях проценти після чергового періоду нарахування, який є частиною загального періоду позички (інвестування), можуть не виплачуватися, а приєднуватися до суми боргу (основного внеску) і в наступні платіжні періоди приносити дохід. В цих випадках для оцінки грошових потоків використовуються складні проценти.

У практичних розрахунках в основному використовують так звані дискретні проценти, тобто проценти, що нараховуються за фіксовані однакові інтервали часу (рік, півріччя, квартал тощо).

Сума майбутньої вартості згідно схеми складних процентів визначається за наступною формулою:

$$S = P \times (1 + i_c)^n \quad (9.4)$$

i_c - складна ставка позичкового проценту;

Вираз $(1 + i_c)^n$ називається коефіцієнтом (множником) нарощення за складними процентами.

Якщо строк розміщення депозиту в роках (n) не є цілим числом, то множник (коефіцієнт) нарощення визначають таким чином:

$$K_{нар.} = (1 + i_c)^{n_a} \times (1 + n_b \times i), \quad (9.5)$$

де $n = n_a + n_b$;

n_a - ціле число років;

n_b - залишкова дробова частина року.

Поточну вартість грошей при умові, що в розпорядженні є відома (очікувана) сума майбутньої вартості грошей (доходу) можна визначити наступним чином:

$$P = \frac{S}{(1 + i_c)^n} \quad (9.6)$$

Множник $\frac{1}{(1 + i_c)^n}$ називається коефіцієнтом дисконтування за складними позичковими процентами.

Період нарахування та ставку складного позичкового відсотка визначимо наступним чином:

$$n = \frac{\ln S / P}{\ln(1 + i)} \quad (9.7)$$

$$i_c = \left[\frac{S}{P} \right]^{\frac{1}{n}} - 1 \quad (9.8)$$

Ця вартість слугує основою для порівняння прибутковості різних проектів та інвестицій за певний період. Необхідність визначення теперішньої вартості грошей виникає при розробці умов контрактів, у випадку, коли проценти з позички стягуються безпосередньо при її видачі, в інших випадках.

Ефективна процентна ставка показує, під який процент річних необхідно вкладати капітал при рівнозначних умовах m - календарних виплат, розраховується за формулою:

$$i_{ef.} = \left(1 + \frac{j}{m}\right)^m - 1, \quad (9.9)$$

де j - річна ставка процента з умовою, що проценти нараховуються m - кратно протягом року (наприклад, 10%-річних при умові щоквартального нарахування процентів: $j=0,10$; $m=4$).

Майбутня вартість грошових потоків при m - календарних виплатах за термін по закінченні n -періодів визначається:

$$S = P \left(1 + \frac{j}{m}\right)^{mn} \quad (9.10)$$

До цього часу нами розглядалися випадки, коли нарахування відсотків або дисконтування відбувалось по відношенню до одноразового вкладу (депозиту) або позики.

Разом з тим оплата за укладеними угодами може передбачати як разовий платіж, так і ряд виплат, розподілених в часі. Погашення середньострокової та довгострокової банківської заборгованості, комерційного кредиту, інвестування засобів в різні програми, створення грошових фондів цільового призначення у більшості випадків передбачає виплати, що відбуваються через певні проміжки часу, які зазвичай називають потоком платежів.

Контракти, коли угоди і операції передбачають не окремі разові платежі, а множину послідовно розподілених рівномірних грошових потоків, виплат і надходжень, що здійснюються через однаковий інтервал часу протягом певного періоду, називаються **фінансовою рентою** або **ануїтетом**.

Теорія ануїтетів є важливою частиною фінансової математики. Вона застосовується при розгляді питань щодо доходності цінних паперів, в інвестиційному аналізі тощо. Найбільш поширені приклади ануїтету: регулярні внески в пенсійний фонд, погашення довгострокового кредиту, виплата процентів за цінними паперами.

Фінансова рента може бути охарактеризована наступними параметрами:

- *рентний платіж* - величина кожного окремого платежу;
- *період ренти* - часовий інтервал між 2-ма платежами;

- *термін (строк) ренти* – час від початку реалізації ренти до моменту нарахування останнього платежу;

- *процентна ставка* – ставка, що використовується для розрахунку нарощення або дисконтування платежів, що становлять ренту.

Ануїтет, для якого платежі здійснюються на початку відповідних періодів, називаються *pre-нумерандо*; якщо ж платежі здійснюються в кінці кожного періоду, то такий ануїтет називається *post-нумерандо*. Зустрічаються також ренти, в яких передбачаються поступлення платежів в середині періоду.

Узагальнюючими показниками ренти є нарощена (майбутня вартість) та теперішня (приведена) величина.

Майбутня вартість ануїтету (SA_{pre} , SA_{post}) – це сума всіх його членів з нарахованими на них складними процентами до закінчення строку їх дії. Нарощена сума показує, яку величину буде мати капітал, що вноситься через рівні проміжки часу протягом всього терміну разом з нарахованими процентами.

Теперішня вартість ануїтету (PA_{pre} , PA_{post}) – це сума всіх його членів, дисконтованих на деякий момент часу, який співпадає з початком потоку платежів, або випереджує його. Теперішня величина показує, яку суму необхідно було б мати на початку, щоб розбивши її на рівні платежі, на які б нараховувались встановлені проценти протягом терміну ренти, можна було б забезпечити отримання нарощеної суми.

Узагальнюючі характеристики ренти використовуються у фінансовому аналізі при укладанні різних комерційних угод, для планування погашення заборгованості, порівняння ефективності контрактів, що мають різні умови їх реалізації.

Розрахунок майбутньої вартості фінансової ренти

Для розрахунку майбутньої вартості звичайного ануїтету використовують такі формули:

$$SA_{pre} = R \times \frac{(1+i)^n - 1}{i} \times (1+i), \quad (9.11)$$

де R - член ануїтету (ануїтетний платіж);

$$SA_{post} = R \times \frac{(1+i)^n - 1}{i} \quad (9.12)$$

$\frac{(1+i)^n - 1}{i} \times (1+i)$ та $\frac{(1+i)^n - 1}{i}$ - множники нарощення ануїтетів *pre- ma post-нумерандо*, які називають також коефіцієнтами акумуляції вкладів. Вони показують, у скільки разів нарощена сума ренти більша першого члену ренти.

На практиці, в основному, використовуються фінансові ренти *post-нумерандо*, тобто такі, платежі за якими здійснюються в кінці кожного періоду.

Розрахунок теперішньої вартості фінансової ренти

Розуміння суті теперішньої вартості фінансової ренти і методів її визначення дає можливість вирішення багатьох фінансових завдань: визначення ефективності інвестицій, розрахунок доходності різних фінансових угод та ін.

При розрахунку поточної вартості звичайного ануїтету користуються наступними формулами:

$$PA_{pre} = R \times \frac{1 - (1+i)^{-n}}{i} \times (1+i) \quad (9.13)$$

$$PA_{post} = R \times \frac{1 - (1+i)^{-n}}{i} \quad (9.14)$$

Множники $\frac{1 - (1+i)^{-n}}{i} \times (1+i)$ та $\frac{1 - (1+i)^{-n}}{i}$ є коефіцієнтами приведення ренти, що показують, скільки рентних платежів (R) міститься у сучасній величині.

9.3. Управління активами підприємства

Активи підприємства – це придбане за рахунок власного або залученого капіталу майно підприємства в матеріальній та нематеріальній формах, що перебуває у його розпорядженні та призначене для використання у фінансово-господарській діяльності з метою отримання прибутку.

До активів відносяться всі види ресурсів підприємства, що належать йому на правах власності, використовуються для здійснення фінансово-господарської діяльності та відображаються у балансі підприємства.

Управління активами – це система прийомів та методів розробки та реалізації управлінських рішень, пов'язаних з формуванням, розподілом та ефективним використанням активів підприємства.

В залежності від специфіки використання у виробничій діяльності підприємства, активи поділяються на необоротні та оборотні. **Необоротними** є активи, які багаторазово приймають участь у господарському процесі та використовуються у процесі фінансово-господарської діяльності тривалий період. До них належать основні засоби, нематеріальні активи, довгострокові фінансові інвестиції, незавершене будівництво, довгострокова дебіторська заборгованість та ін.

Оборотними (поточними) є активи, які використовуються у фінансово-господарській діяльності підприємства протягом одного або декількох

виробничих циклів та повністю переносять свою вартість на вартість виготовленої продукції.

За рівнем ліквідності активи підприємства поділяються на кілька груп. Найменш ліквідними є необоротні активи, адже термін їх реалізації досить значний і балансова вартість може перевищувати ринкову. Найбільш ліквідними є грошові засоби підприємства та поточні фінансові інвестиції, які можна реалізувати за термін, що не перевищує 7 календарних днів. Серед оборотних активів найменш ліквідними є товарно-матеріальні запаси, далі – дебіторська заборгованість.

Під *управлінням необоротними активами* розуміють частину загальної фінансової стратегії підприємства, що полягає в забезпеченні своєчасного оновлення і високої ефективності використання необоротних активів.

В процесі управління необоротними активами вирішуються наступні завдання [3, с.235; 9; 10]:

- визначення можливих форм оновлення основних виробничих засобів на простій і розширеній основі;
- визначення потреби в нарощенні необоротних активів для розширення обсягів діяльності;
- визначення можливих способів розширення основних виробничих засобів (будівництво, створення, купівля, оренда, лізинг);
- забезпечення ефективного використання раніше сформованих та нововведених основних засобів та нематеріальних активів;
- формування необхідних фінансових ресурсів для відтворення необоротних активів та оптимізація їх структури.

Можливості оперативного управління необоротними активами незначні. І, навпаки, політика управління оборотними активами відзначається значною маневреністю, можливістю активного впливу на їх розмір, склад, структуру, оборотність, ліквідність та прибутковість. Відповідно, в процесі управління оборотними активами вирішується набагато більше коло задач фінансового менеджменту.

Під *управлінням оборотними активами* розуміють частину загальної фінансової стратегії підприємства, що полягає у формуванні оборотних активів, раціоналізації обороту й оптимізації структури джерел їх фінансування. Управління оборотними активами є досить важким та клопітким процесом. Це зумовлено, по-перше, складною структурою оборотних активів підприємства; по-друге, визначальною їх роллю у забезпеченні операційної діяльності підприємства; по-третє, високим рівнем їх трансформації, від чого залежить ліквідність та ділова активність підприємства.

До основних завдань управління оборотними активами відносяться [3, с.189; 9; 10]:

1. Забезпечення безперервності виробничого процесу. Для досягнення цієї задачі необхідно сформувавши окремі види активів у відповідності з обсягами господарської діяльності підприємства і тривалістю його операційного та фінансового циклів. Чим менша тривалість фінансового циклу, тим менше фінансових ресурсів потрібно для фінансування виробничих потреб підприємства (з урахуванням необхідності надання відстрочок платежів покупцям продукції для стимулювання збуту та можливості отримання відстрочок платежів з боку постачальників).

2. Прискорення обертання загальної суми оборотних активів. Ця задача управління оборотними активами досягається шляхом збільшення частки активів з високою оборотністю і зменшення частки активів, що обертаються повільно.

До активів з високою оборотністю можна віднести [6, с.115; 3, с.192]:

- запаси сировини і матеріалів, за якими не створюються страхові резерви;
- запаси готової продукції, що користується високим попитом;
- грошові кошти, які постійно знаходяться в платіжному обороті.

До активів з низькою оборотністю відносяться:

- сезонні запаси сировини і матеріалів;
- запаси готової продукції із зниженим попитом;
- довгострокову та короткострокову дебіторську заборгованість;
- всі форми поточних фінансових інвестицій строком більше шести місяців;
- неліквідні фінансові інструменти.

3. Забезпечення ліквідності оборотних активів, достатньої для підтримки платоспроможності підприємства у відповідності до поточних фінансових зобов'язаннях. Ця управлінська задача досягається за допомогою постійного контролю за розміром оборотних активів в грошовій абсолютно ліквідній формі, а також шляхом забезпечення відповідної частини високоліквідних активів у вигляді поточних фінансових інвестицій та інших активів, які при необхідності можуть швидко трансформуватися у грошові кошти.

4. Забезпечення підвищення рентабельності оборотних активів.

Досягти цієї управлінської задачі можна шляхом своєчасного використання тимчасово вільних залишків грошових активів для формування ефективного портфеля поточних фінансових інвестицій, що можуть принести підприємству прямий дохід у формі процентів або дивідендів, розміщення коштів на депозит, відкриття контокорентних рахунків в банку. З метою

максимізації прибутковості оборотних активів необхідно оптимально поєднувати активи, що дають прямий дохід, і ті активи, які такого доходу не приносять.

5. Мінімізація ризиків і втрат, пов'язаних з формуванням і використанням оборотних активів. Всі види оборотних активів в чи іншій мірі пов'язані з ризиком втрати. Так, *грошовим активам* в основному властивий ризик інфляційних втрат; *поточним фінансовим інвестиціям* - ризик втрати частини доходу у зв'язку з несприятливою кон'юнктурою фінансового ринку, а також ризик інфляційних втрат; *дебіторській заборгованості* - ризик неповернення або несвоєчасного повернення, а також ризик інфляційних втрат; *запасам товарно-матеріальних цінностей* - ризик втрати від форсмажорних обставин і природного убутку та інші. Тому політика управління оборотними активами повинна бути спрямована на мінімізацію ризику їх втрат на підприємстві, особливо в умовах дії інфляційних факторів.

Крім того, необхідно враховувати ризики формування оборотних активів та їх можливі негативні наслідки:

- *недостатність грошових коштів* може призвести до перебоїв у виробничому процесі, невиконання зобов'язань, втрат можливого прибутку;
- *недостатність виробничих запасів* веде до перебоїв у виробництві, зайвих витрат, недоотримання реалізаційного доходу;
- *наявність зайвих оборотних активів* спричиняє зайві витрати з їх фінансування, іммобілізації фінансових ресурсів, недоотримання частини доходу і прибутку.

Процес управління оборотними активами підприємства базується на обґрунтованій політиці формування та фінансування оборотних активів.

Під політикою формування оборотних активів розуміють систему цілей, заходів та управлінських рішень, спрямованих на визначення необхідного обсягу та оптимальної структури оборотних активів.

Основним завданням цієї політики є визначення потреби в окремих видах оборотних активів та задоволення цієї потреби найбільш ефективним способом.

В залежності від обсягів та структури оборотних активів для забезпечення фінансово-господарської діяльності підприємства виділяють різні підходи до їх формування.

Виділяють наступні типи політики формування оборотних активів [7, с.321; 1, с. 69; 9; 10]:

1. *Агресивна політика*, згідно якої підприємство не обмежує себе в нарахуванні поточних активів, має значні грошові засоби, має значні запаси сировини і готової продукції і, стимулюючи покупців, збільшує дебіторську заборгованість. За такої політики питома вага поточних активів в загальній сумі

всіх активів висока, а період обіговості оборотних засобів тривалий. За такої політики у підприємства передбачається високий рівень платоспроможності, однак низький рівень показників ділової активності.

2. *Консервативна політика*, за якої питома вага поточних активів в загальній сумі активів низька, а період обіговості оборотних засобів невеликий. Таку політику доцільно проводити у випадку достатньої визначеності ситуації, коли обсяг продажу, строки надходжень і платежів, необхідний обсяг запасів і точний час їх споживання відомі раніше, або ж при необхідності економії. Консервативна політика управління поточними активами забезпечує високий рівень показників ділової активності, однак зумовлює ризик виникнення неплатоспроможності через затримки в постачанні або помилки в розрахунках, які призводять до десинхронізації термінів надходжень і виплат підприємства.

3. *Помірна політика*, за якої питома вага поточних активів у загальній сумі усіх активів знаходиться на середньому рівні. І показники ділової активності, і ризик технічної неплатоспроможності за такої політики знаходяться на середніх рівнях.

Політика фінансування оборотних активів підприємства полягає в оптимізації розмірів та складу фінансових джерел формування оборотних активів підприємства за критерієм максимізації ефективності та мінімізації фінансових ризиків.

З цією метою всі активи підприємства розподіляють на наступні складові частини [2, с.309; 3, с.195; 9; 10].:

- необоротні активи;
- постійна частина оборотних активів, яка є незмінною частиною сукупного їх розміру, що не залежить від сезонних та інших коливань обсягу операційної діяльності і не пов'язана з формуванням запасів сезонного характеру, дострокового завозу і цільового призначення. Іншими словами, вона розглядається як незмінний мінімум оборотних активів, необхідний підприємству для здійснення поточної операційної діяльності;
- змінна частина оборотних активів, яка пов'язана з сезонним ростом обсягу реалізації продукції, необхідністю формування в окремі періоди діяльності підприємства товарних запасів сезонного зберігання, дострокового постачання та цільового призначення. Вона визначається як різниця між фактичною та мінімальною потребою в оборотних активах.

Існує три принципових підходи до фінансування різноманітних груп активів підприємства (рис. 9.2).

Консервативний підхід до фінансування активів є найменш ризиковим підходом. Згідно цього підходу, необоротні активи, постійна частина оборотних активів і половина змінної частини оборотних активів повинні фінансуватись за

рахунок власного та залученого довгострокового капіталу. Друга ж половина змінної частини оборотних активів має фінансуватись за рахунок короткострокового залученого капіталу. Така модель фінансування активів забезпечує високий рівень фінансової стійкості підприємства у процесі його розвитку.

Помірний (компромісний) підхід до фінансування активів передбачає, що необоротні активи і постійна частина оборотних активів повинні фінансуватись за рахунок власного та довгострокового капіталу, тоді як за рахунок короткострокового залученого капіталу – весь обсяг змінної частини оборотних активів. Така модель фінансування активів забезпечує задовільний рівень фінансової стійкості підприємства та середній рівень фінансового ризику.

Агресивний підхід до фінансування активів передбачає, що лише необоротні активи мають фінансуватись за рахунок власного та довгострокового залученого капіталу, в той час як усі оборотні активи повинні фінансуватись за рахунок короткострокового залученого капіталу (за принципом: поточні активи повинні відповідати поточним пасивам). Така модель фінансування активів є найбільш ризиковою. Показники фінансової стійкості та платоспроможності за такого підходу знаходяться на досить низькому рівні. При цьому потреба у власному капіталі підприємства мінімальна.

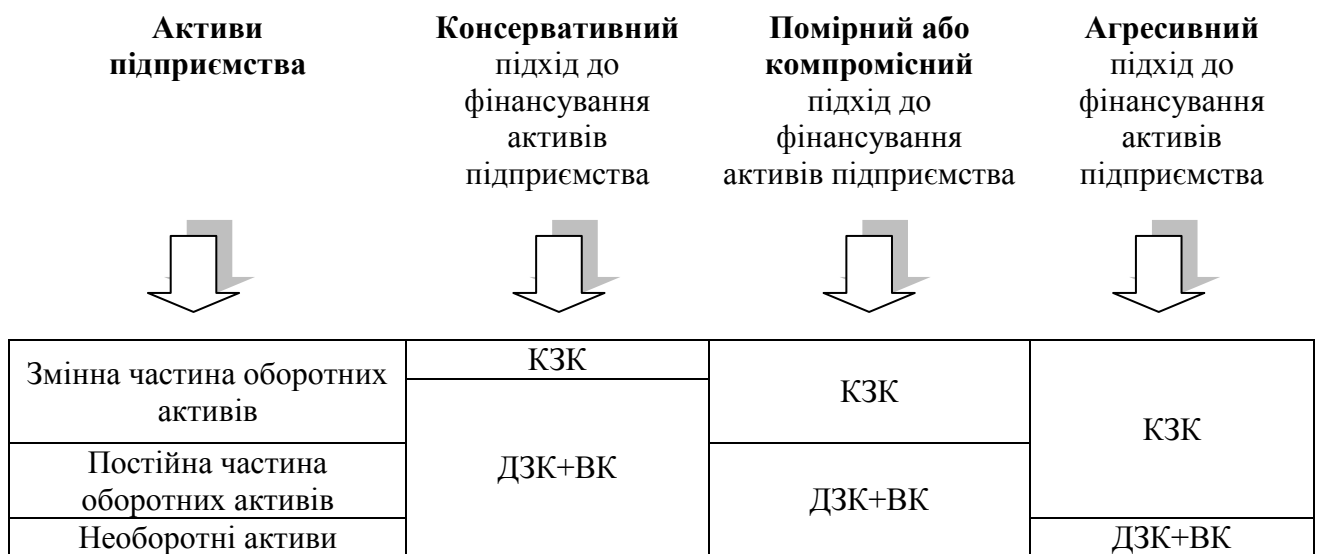

Рис. 9.2. Підходи до політики фінансування активів підприємства [2, с.378]

Умовні позначення:

КЗК – короткострокові залучені кошти;

ДЗК – довгострокові залучені кошти;

ВК – власний капітал.

Формування політики фінансування оборотних активів підприємства вимагає комплексного підходу до оперативного управління оборотними (поточними) активами підприємства у поєднанні з короткостроковими зобов'язаннями (поточними пасивами).

Поточні статті балансу (поточні активи та поточні пасиви) – це ті статті, які мають термін платежу не більший одного року. Оборотні активи можуть бути перетворені в грошові засоби або повністю використані менш ніж за один рік; поточні зобов'язання повинні бути погашені менш ніж за один рік.

Завдання комплексного управління оборотними активами наступні:

1) перетворення поточних фінансових потреб (ПФП) підприємства у від'ємну величину;

2) розрахунок потреби у короткостроковому кредиті підприємства;

3) прискорення оборотності оборотних засобів підприємства.

Поточні фінансові потреби – це [1, с.63; 7, с.305; 9; 10]:

1) різниця між поточними активами (за мінусом грошових засобів) і кредиторською заборгованістю;

2) різниця між засобами, іммобілізованими в запасах сировини, готової продукції, а також в дебіторській заборгованості, і сумою кредиторської заборгованості;

3) не покрита ні власними засобами, ні довгостроковими кредитами, ні кредиторською заборгованістю частина чистих оборотних активів;

4) нестача власних оборотних засобів;

5) потреба у короткостроковому кредиті підприємства.

Поточні фінансові потреби підприємства визначаються наступним чином:

$$ПФП = з + ДЗ - КЗ, \quad (9.15)$$

де *ПФП* - поточні фінансові потреби підприємства;

з - обсяг запасів підприємства (виробничі запаси та запаси готової продукції);

ДЗ - дебіторська заборгованість;

КЗ - кредиторська заборгованість.

ПФП – величина, яка не однакова для різних галузей і навіть для підприємств однієї і тієї ж галузі.

На величину ПФП впливають [1, с.66; 7, с.308; 9; 10]:

– тривалість збутового і експлуатаційного циклів (адже чим скоріше сировина перетвориться в готову продукцію, а готова продукція – в гроші, тим менша іммобілізація грошових засобів в запасах сировини і готової продукції);

– темпи росту виробництва, адже поточні фінансові потреби впливають безпосередньо із величини обороту, і величина їх змінюється пропорційно динаміки обороту, більший обсяг випуску вимагає і більших засобів на

сировину, матеріали, енергоносії. Крім того, в умовах інфляції підприємства створюють більші запаси сировини і матеріалів, щоб не переплачувати після стрибка цін;

– сезонність виробництва і реалізації продукції, а також система постачання. Неспівпадання строків надходжень і платежів може довести підприємство до відсутності засобів для здійснення розрахунків з метою виконання своїх зобов'язань, тобто *технічної неплатоспроможності*;

– стан кон'юнктури при висококонкурентному ринку є найнебезпечнішим фактором. Щоб випередити конкурентів, необхідно підтримувати запаси готової продукції на розумному рівні. Загальновідомо, що нарощування обороту призводить, зазвичай, до збільшення дебіторської заборгованості підприємства або конкуренція змушує продавця залучати покупців все більш вигідними умовами комерційного кредиту;

– величина і норма доданої вартості адже чим менша норма доданої вартості (це $\frac{\text{Додана вартість}}{\text{Виручка}} \times 100\%$), тим в більшій мірі комерційний кредит постачальників здатний компенсувати клієнтську заборгованість (дебіторську заборгованість). При високій нормі доданої вартості і невеликому рівні залежності підприємства від закупівлі сировини, фірмі приходится просити своїх постачальників про більш тривалі відстрочки платежів, тобто більші ПФП. У таких підприємств ПФП ростуть швидше, ніж виручка від реалізації. Хоча штучно не доцільно знижувати норму доданої вартості, адже це може зменшити рівень рентабельності.

Поточні фінансові потреби окрім вартісного виразу, визначають також у процентах до обороту і в часі відносно обороту:

$$\text{ПФП}(\% \text{ вир.}) = \frac{\text{ПФП}}{\text{Виручка (річна)}} \quad (9.16)$$

Наприклад, якщо результат складає 50 %, то це означає, що нестача оборотних засобів підприємства еквівалентна половині його річного обороту, і 180 днів у році підприємство працює виключно на те, щоб покрити свої поточні фінансові потреби [7, с.307].

Розрахунок потреби у короткостроковому кредиті підприємства передбачає визначення власного оборотного капіталу, потенційного та реального надлишку грошових коштів.

Власний оборотний капітал – це різниця між поточними активами і поточними пасивами підприємства.

$$\text{ВОК} = \text{Поточні активи} - \text{Поточні пасиви} \quad (9.17)$$

Тобто, власний оборотний капітал характеризує ту величину оборотних активів підприємства, що формується за рахунок власних засобів і

довгострокових позик.

Решта ж оборотних активів, якщо вони не покриті грошовими засобами, необхідно фінансувати в борг – кредиторською заборгованістю. У випадку, коли не вистачає кредиторської заборгованості – необхідно залучати короткостроковий кредит.

Власний оборотний капітал підприємства найбільший при консервативному підході до фінансування активів. Тобто, при такому підході фінансування поточних активів відбувається за рахунок власних джерел. При агресивному підході $ВОК = 0$, і поточна діяльність фінансується виключно за рахунок коротко сокового позичкового капіталу.

Визначення потреби підприємства у короткостроковому кредиті здійснюється за допомогою розрахунку потенційного надлишку (або дефіциту) грошових коштів.

Потенційний надлишок (дефіцит) грошових засобів визначається як різниця між власними оборотними засобами та поточними фінансовими потребами. У випадку, коли отриманий результат від'ємний - це свідчить про потребу в короткостроковому кредиті.

Реальний надлишок (дефіцит) грошових коштів розраховують за формулою:

$$РН(Д)_{ГК} = ПН(Д)_{ГК} + ЗК - ПФІ, \quad (9.18)$$

де $РН(Д)_{ГК}$ - реальний надлишок (дефіцит) грошових коштів;

$ПН(Д)_{ГК}$ - потенційний надлишок (дефіцит) грошових коштів;

$ЗК$ - заборгованість за короткостроковими кредитами;

$ПФІ$ - поточні фінансові інвестиції (короткострокові фінансові вкладення).

Прискорення оборотності оборотних засобів підприємства в ринкових умовах набуває суттєвішого значення, ніж максимізація норми прибутку на кожну одиницю реалізації.

Підприємство зацікавлене в скороченні показника оборотності кредиторської заборгованості і в збільшенні коефіцієнтів оборотності запасів та дебіторської заборгованості з метою скорочення періоду обіговості оборотних засобів та зменшення тривалості фінансово-експлуатаційного циклу.

Ефективне використання оборотних коштів є одним із першочергових завдань підприємства в сучасних умовах, і забезпечується це прискоренням їх оборотності на всіх стадіях кругообігу.

На стадії створення виробничих запасів – це раціональне їх використання; ліквідація наднормативних запасів матеріалів; удосконалення нормування; поліпшення організації постачання; поліпшення організації складського господарства.

На стадії незавершеного виробництва – це впровадження прогресивної техніки та технології; розвиток стандартизації й уніфікації; удосконалення системи економічного стимулювання, економічного використання сировинних та паливно-енергетичних ресурсів; удосконалення використання основних фондів, насамперед їх активної частини.

На стадії обігу – це раціональна організація збуту готової продукції, застосування прогресивних форм розрахунків; своєчасне оформлення документації та прискорення її руху; дотримання договірної та платіжної дисципліни.

Оптимізація складу активів підприємства спрямована на забезпечення максимальної ефективності використання окремих їх видів. Процес цієї оптимізації здійснюється за наступними етапами [2, с.296; 9; 10].

На першому етапі оптимізується співвідношення сукупних розмірів необоротних та оборотних активів підприємства, що використовуються в процесі його операційної діяльності.

На другому етапі оптимізується співвідношення між активною та пасивною частиною необоротних активів. До активної частини необоротних активів відносяться машини, механізми і обладнання, безпосередньо задіяні у виробничому технологічному процесі. До пасивної частини необоротних операційних активів відносяться будівлі і приміщення, машини і обладнання, що використовуються в процесі управління операційною діяльністю; нематеріальні активи, що обслуговують операційний процес.

На третьому етапі оптимізується співвідношення трьох основних видів оборотних операційних активів – суми запасів товарно-матеріальних цінностей; суми дебіторської заборгованості та суми грошових активів.

9.4. Ризики у фінансовому менеджменті

Будь-яка операція усякої господарської діяльності завжди супроводжується небезпекою, яка зумовлена специфікою тих чи інших господарських операцій. Фінансовий ризик є об'єктивним явищем функціонування будь-якого підприємства, він супроводжує практично всі види фінансових операцій, всі напрями фінансової діяльності.

Основною метою фінансового менеджменту, як ми уже визначили, є максимізація добробуту власників акцій, яка реалізується через максимізацію прибутку підприємства. Тобто, підвищувати прибутковість підприємства можна шляхом реалізації високоприбуткових проектів. Тому завданням фінансового менеджера є пошук, відбір та реалізація найбільш прибуткових

проектів та віднаходження джерел їх фінансування. Тобто, основним критерієм вибору проектів є рівень їх прибутковості.

Разом з тим, практика свідчить, що більший прибуток завжди пов'язаний з більшим ризиком. Тому приймаючи рішення щодо певного проекту, поруч з оцінкою прибутковості, необхідним є дослідження ризику.

Під *ризиком* прийнято розуміти ймовірність настання несприятливої події, пов'язаної з різними видами втрат (зменшення або повна втрата прибутку чи доходу, виникнення непередбачуваних витрат тощо) в ситуації невизначеності умов фінансово-господарської діяльності.

Рівень ризиків у фінансовому менеджменті можна розглядати і оцінювати з різних точок зору. У даному посібнику розглянемо один із підходів до дослідження ризику, що базується на розрахунку фінансового та операційного левериджу. Під *левериджем* прийнято розуміти процес управління активами, спрямований на зростання прибутку при мінімальних ризиках. У загальному розумінні леверидж означає невелику силу (важіль), за допомогою якої можна переміщувати досить важкі предмети. Він розглядається як деякий фактор, невелика зміна якого може спричинити істотну зміну результативних показників [8, с.235; 9; 10].

Розрізняють два види левериджу – фінансовий та операційний (виробничий, підприємницький).

Операційний леверидж – потенційна можливість впливати на валовий прибуток шляхом зміни структури собівартості і обсягів випуску продукції, товарів, робіт, послуг. Операційний леверидж генерується неефективним фінансуванням поточних витрат підприємства, що обумовлює високу питому вагу постійних витрат у загальній їх сумі. Високий коефіцієнт операційного левериджу за умов несприятливих змін кон'юнктури товарного ринку і зниження валового обсягу позитивного грошового потоку від операційної діяльності генерує значно вищі темпи зменшення суми чистого грошового потоку з цього виду діяльності.

Другий момент знаходить відображення у співвідношенні власних і позикових засобів як джерел довгострокового фінансування, доцільності і ефективності використання останніх. Використання позикових засобів пов'язане для підприємства з певними витратами. Яким повинне бути оптимальне поєднання між власними і залученими фінансовими ресурсами, як воно вплине на прибуток? Цей взаємозв'язок характеризується категорією фінансового левериджу.

Отже, *фінансовий леверидж* – потенційна можливість впливати на прибуток підприємства шляхом зміни обсягу і структури його капіталу.

При розгляді фінансового левєриджу, більшість авторів схиляється до думки про доцільність врахування у складі залученого капіталу лише довгостроковий позичковий капітал, як джерела довгострокового фінансування. Однак, на нашу думку, обмежуватись лише довгостроковими зобов'язаннями при розрахунку фінансового левєриджу не є доцільним, оскільки на сьогодні підприємствами України використовуються у більшості випадків короткострокові джерела зовнішнього фінансування (при чому на безперервній основі, які з року в рік погашаються і отримуються нові). Тому при розрахунках доцільно включати і короткострокові кредити банків для підприємств, які їх використовують постійно.

Для розрахунку фінансового важеля необхідно в першу чергу вивчити джерела інформації. Джерелом інформації для визначення фінансового важеля, як і для більшості показників фінансового менеджменту, є фінансова звітність підприємства, і, зокрема, баланс та звіт про фінансові результати – як основні її форми.

Разом з тим, у фінансовому менеджменті для розрахунку ефекту фінансового левєриджу мова йде не про бухгалтерський баланс, а про аналітичний, тобто такий баланс, який використовують для розрахунків. Він формується наступним чином [7, с.147; 1, с.36; 9; 10]:

1) розраховується середня величина джерел власних засобів (ВЗ) – I розділ пасиву балансу.

2) з додатку до Ф1 береться до уваги загальна сума позикових засобів, що є у підприємства в даному періоді (без кредиторської заборгованості).

3) перше сумується із другим і отримується пасив аналітичного балансу, актив балансу не перераховується, а приймається рівним пасиву.

За досвідом О.Стоянової, прослідкуємо розрахунок ефекту фінансового важеля на прикладі.

Приклад: розглянемо два підприємства „Х” та „У” з однаковим рівнем економічної рентабельності активів ($EP_a = 15\%$). Відмінність між ними така:

- одне з них (підприємство Х) не користується кредитами;
- інше (підприємство У) залучає позикові засоби шляхом отримання кредиту під 10 % річних.

Таблиця 9.2

Вихідні дані

Показники		підприємство Х	підприємство У
Актив		2000 тис. грн.	2000 тис. грн.
Пасив	власні	2000 тис. грн.	1000 тис. грн.
	залучені	–	1000 тис. грн.
НРЕІ		300 тис. грн.	300 тис. грн.

Рівень економічної рентабельності активів для обох підприємств складає:

$$EP(X, Y) = \frac{300}{2000} \cdot 100 = 15\%$$

Припустимо, що X і Y не сплачують податків, то підприємство X отримує 300 тис. грн. завдяки експлуатації власних засобів, які покривають весь актив, і рентабельність власних засобів складе:

$$P_{\text{вз}} = \frac{300000}{2000000} \times 100 = 15\%$$

А підприємство Y із 300 тис. грн. повинно сплатити відсотки за кредит. Ці фінансові витрати складуть $1000 \times 0,10 = 100$ тис. грн.

Тоді

$$P_{\text{вз}} = \frac{300000 - 100000}{1000000} \cdot 100 = \frac{200}{1000} \cdot 100 = 20\%$$

Отже при однаковій економічній рентабельності, що дорівнює 15 %, у підприємств спостерігається різна рентабельність власних засобів, що отримана в результаті іншої структури капіталу. Така різниця у 5% є рівнем ефекту фінансового важеля.

Ефект фінансового важеля (ЕФВ) – це приріст до рентабельності власних засобів, що отримується в результаті ефективного використання позичкових засобів.

Ефект фінансового важеля формується з наступних складових елементів:

- *диференціала фінансового важеля* – як різниці між економічною рентабельністю активів (EP_a) і середньо розрахунковою ставкою процента за користування позиковими засобами \bar{C}_n .
- *плеча фінансового важеля* – як співвідношення між позиковими засобами (ПЗ) і власними засобами (ВЗ).

Поєднавши ці дві складові ефекту фінансового важеля отримаємо:

$$EФВ = (1 - n) \times \left(EP - \bar{C}_n \right) \times \frac{ПЗ}{ВЗ} \quad (9.19)$$

При визначенні ефекту фінансового важеля необхідно звернути увагу на протиріччя між плечем та диференціалом фінансового важеля, адже чим більше плече (тобто більший фінансовий ризик), тим меншим буде диференціал (адже банки захочуть отримати більшу премію за ризик). Тому зменшення диференціала призводить до збільшення ризику і навпаки – збільшення плеча – спричиняє зростання рівня фінансового ризику.

При збільшенні плеча до певного значення, банки зажадають збільшення процентів за кредит і диференціал фінансового важеля може стати від'ємним

(за рахунок перевищення процентної ставки рівня економічної рентабельності активів).

Тому можна виділити наступні залежності:

Якщо $\overline{P}_a - \overline{C}_n > 0$, то кредит видавати доцільно (підприємство сплачує проценти за кредит та отримує прибуток).

Якщо $\overline{P}_a - \overline{C}_n < 0$, то кредит видавати недоцільно (підприємство не зможе розрахуватись за кредитом).

Якщо $\overline{P}_a - \overline{C}_n = 0$, то підприємству кредит отримувати недоцільно (підприємство працюватиме лише на погашення кредиту і при цьому не відбувається приросту до рентабельності власних засобів). Банку надавати кредит при такій умові вигідно, адже є можливість отримання доходів у вигляді відсотків.

Цей метод відкриває широкі можливості [1, с.40; 9; 10]:

- 1) для визначення безпечного обсягу позикових засобів;
- 2) для розрахунку допустимих умов кредитування;
- 3) для визначення рівня фінансового ризику підприємства;
- 4) для визначення доцільності придбання акцій підприємства з тими чи іншими значеннями диференціалу, плеча фінансового важеля та рівня ефекту фінансового важеля в цілому.

Багато економістів вважають, що золота середина ЕФВ близька 30-50%, тобто *ЕФВ оптимально повинен лежати у межах $1/3 - 1/2$ рівня ЕР активів*. В такому випадку ЕФВ здатен забезпечити власним засобам віддачу [7, с.154; 9; 10].

Ще одним підходом до визначення рівня ефекту фінансового важеля можна є його розрахунок як співвідношення між зміною чистого прибутку на кожну звичайну акцію у відсотках, що породжується певною зміною НРЕІ на один відсоток. Це визначення характерне для американської школи фінансового менеджменту і показує рівень ефекту фінансового важеля за другою концепцією [1, с.46; 7, с.161; 9; 10].

Розрахунок ефекту фінансового важеля згідно другої концепції зводиться до наступного вигляду:

$$EFV^II = \frac{\Pi_{o.o.} + K}{\Pi_{o.o.}} = 1 + \frac{K}{\Pi_{o.o.}} \quad (9.20)$$

де N_a – кількість звичайних акцій;

K – проценти за кредит;

$\Pi_{o.o.}$ – прибуток до оподаткування (фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування).

Чим більша плата за кредит і чим менший прибуток, тим більша сила ЕФВ і тим вищий фінансовий ризик.

Чим більша сила дії фінансового важеля, тим більший фінансовий ризик, що пов'язаний з підприємством. Це є розрахункова величина, яка служить для порівняння підприємств однієї галузі між собою, підприємств-конкурентів тощо. Розрахунок ЕФВ за другою концепцією використовується також при визначенні сукупного рівня ризику, що пов'язаний з діяльністю підприємства.

Недоліком другої концепції ефекту фінансового важеля є те, що вона не дає відповіді на питання про безпечну величину та умови кредиту, як це показує перша концепція.

Для визначення *операційних* ризиків необхідно визначитись з витратами підприємства, на основі чого вибудовується механізм їх оцінки та рівень впливу на операційні доходи та загрози підприємства.

Витрати – це виражений у грошовому виразі обсяг ресурсів, що використовуються з визначеною метою і можуть трансформуватись у собівартість продукції (робіт, послуг).

Для оцінки операційних ризиків особливе значення має поділ витрат на змінну та постійну складові та застосування методів операційного аналізу.

Основними елементами операційного аналізу є:

- операційний важіль;
- поріг рентабельності;
- запас фінансової міцності підприємства.

Дія операційного важеля вивляється в тому, що будь-яка зміна виручки від реалізації продукції завжди породжує сильнішу зміну прибутку.

Сила дії операційного важеля визначається наступним чином:

$$СДОВ = \frac{ВМ}{П_{реал}}, \quad (9.21)$$

де $ВМ$ - валова маржа;

$П_{реал}$ - прибуток від реалізації.

Валова маржа свідчить про загальний обсяг виручки від реалізації ($V_{реал.}$) продукції після відшкодування змінних витрат ($ЗВ$), і визначається:

$$ВМ = V_{реал.} - ЗВ \text{ або } ВМ = ПВ + П_{реал.} \quad (9.22)$$

$ПВ$ – постійні витрати.

Тобто, силу дії операційного важеля можна визначити:

$$СДОВ = \frac{ПВ + П_{реал.}}{П_{реал.}} = \frac{V_{реал.} - ЗВ}{П_{реал.}} \quad (9.23)$$

Сила дії операційного важеля вказує на те, на скільки процентів зміниться прибуток від реалізації при зміні виручки на 1 %.

Разом з тим *СДОВ* вказує на рівень *операційного ризику*, який пов'язаний з даною фірмою. Адже, якщо виручка від реалізації зростає, то і прибуток зростає у більшому розмірі, але, якщо виручка зменшується – то і прибуток зменшується, але у більшій мірі. Тобто, чим більша *СДОВ*, тим більший підприємницький ризик.

Тому, для підприємств, які впевнені у нарощенні обороту, доцільним є збільшення *СДОВ*, однак, якщо кон'юнктура ринку нестабільна і підприємство невпевнене у своїх силах, доцільним є зменшення рівня *СДОВ*.

Розрахунок порогу рентабельності базується на використанні маржинального підходу з використанням таких формул [1, с.58; 9; 10]:

$$P_n = \frac{ПВ}{ВМ_{од.}} - \text{в натуральному вираженні,} \quad (9.24)$$

$$P_n = \frac{ПВ}{ВМ_{од.}} \times Ц_{од.} - \text{в грошовому вираженні,}$$

$$P_n = \frac{ПВ}{K_{вм}} - \text{в грошовому вираженні,}$$

де $ВМ_{од.}$ - валова маржа на одиницю продукції (питома валова маржа), яка визначається:

$$ВМ_{од.} = Ц_{од.} - ЗВ_{од.} \quad (9.25)$$

$Ц_{од.}$ - ціна одиниці продукції;

$ЗВ_{од.}$ – змінні витрати одиниці продукції;

$K_{вм}$ - коефіцієнт валової маржі (розраховується як $K_{вм} = \frac{ВМ}{В_{реал.}}$).

Загальний рівень ризику підприємства у фінансовому менеджменті характеризується взаємозв'язком операційного та фінансового ризиків, які пов'язані між собою.

Це обґрунтовується наступним чином. Чим більша сила впливу операційного важеля (рівень операційного ризику), тим більш чутливим є НРЕІ до змін обсягів продажу та виручки від реалізації; і чим вищий рівень фінансового важеля (фінансового ризику), тим більш чутливим є чистий прибуток на акцію до змін НРЕІ.

Таким чином, підприємницький і фінансовий ризики пов'язані між собою. Одночасно збільшуючи *СДОВ* і *ЕФВ^{II}* (друга концепція) менш значні зміни обсягу реалізації продукції призводять до більших змін чистого прибутку на акцію. *СДОВ* і *ЕФВ* генерують так званий *рівень сполученого ефекту операційного та фінансового важелів* [1, с.59; 7, с.207; 9; 10]:

$$PE_{о,ф} = СДОВ \times ЕФВ^{II} \quad (9.26)$$

Такий розрахунок дає відповідь на питання, на скільки відсотків змінюється чистий прибуток на акцію при зміні обсягу реалізації продукції на 1 %.

При високих рівнях операційного і фінансового важелів підприємство може втратити свій запас фінансової міцності через зменшення обсягів реалізації та скорочення прибутку.

Критеріями вибору певних варіантів зниження загального ризику, що пов'язаний з підприємством, слугує максимум курсової вартості акцій при достатній безпеці інвесторів. Оптимальна структура капіталу – це результат компромісу між ризиком і доходністю, якщо така рівновага досягнута, то вона повинна забезпечити максимум курсової вартості акцій [1, с.59; 7, с.207; 9; 10].

Чистий прибуток на акцію при певному відсотку зміни виручки від реалізації у плановому періоді визначається наступним чином:

$$ЧП_a^{план.} = ЧП_a^{баз.} \times (1 + PE_{o,ф} \times \frac{\Delta B_{реал.}(\%)}{100}) \quad (9.27)$$

де $ЧП_a^{баз.}$, $ЧП_a^{план.}$ - чистий прибуток на акцію у базовому та плановому періодах;

$\Delta B_{реал.}(\%)$ - процентна зміна виручки від реалізації продукції, яка очікується у плановому періоді.

Питання для самоконтролю

1. Вкажіть умови, необхідні для ефективного функціонування фінансового менеджменту.
2. Вкажіть основні принципи ефективного управління фінансовою діяльністю підприємства.
3. Пов'яжіть основну мету, завдання та функції фінансового менеджменту.
4. Розкрийте суть поняття «власний оборотний капітал».
5. Вкажіть види кредитної політики підприємства та розкрийте їх особливості.
6. У чому суть ефекту фінансового важеля ?
7. Розкрийте основні складові операційного аналізу.
8. Визначте методику оцінки сукупного ризику діяльності підприємства.
9. Розкрийте методику розрахунку чистого прибутку, що припадає на акцію підприємства.
10. Що показує сила дії операційного важеля ?

Тестові завдання

1. Компаундинг – це:

- 1) прогнозування фінансових потоків;
- 2) контроль коштів в розрахунках та короткострокових інвестиціях;

- 3) звіт про перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати;
- 4) мінімально допустимий рівень процентної ставки;
- 5) процес нарощення грошової маси в часі.

2. Дія операційного важеля проявляється в тому, що:

- 1) довільна зміна виручки не призводить до зміни прибутку;
- 2) довільна зміна виручки завжди спричиняє більшу зміну прибутку;
- 3) довільна зміна виручки завжди спричиняє меншу зміну прибутку;
- 4) довільна зміна виручки не завжди спричиняє зміну прибутку;
- 5) довільна зміна виручки спричиняє більшу зміну прибутку лише за умови однакових темпів зростання постійних і змінних витрат.

3. Ризик кредиторів максимальний за умови:

- 1) зменшення диференціалу фінансового важеля;
- 2) збільшення диференціалу фінансового важеля;
- 3) нульового значення диференціалу;
- 4) від'ємного значення диференціалу;
- 5) диференціал фінансового важеля не впливає на величину ризику кредиторів.

4. Згідно з другою концепцією фінансового важеля справедливе наступне твердження:

- 1) чим менші відсотки за кредит та більший прибуток, тим вищі сила дії фінансового важеля і фінансовий ризик;
- 2) чим більші відсотки за кредит та вищий прибуток, тим вищі сила дії фінансового важеля і фінансовий ризик;
- 3) чим більші відсотки за кредит і менший прибуток, тим більша сила дії фінансового важеля і вищий фінансовий ризик;
- 4) чим більші відсотки за кредит і менший прибуток, тим менша сила дії фінансового важеля;
- 5) якщо позичкові кошти не залучаються, фінансовий ризик мінімальний і сила дії фінансового важеля максимальна.

5. Абсолютним показником ліквідності балансу підприємства є:

- 1) прибуток;
- 2) виручка від реалізації;
- 3) власний оборотний капітал;
- 4) поточні фінансові потреби;
- 5) грошові кошти.

6. Виберіть правильне твердження:

- 1) при збільшенні диференціалу, збільшується плече фінансового важеля;
- 2) при зменшенні диференціалу, зменшується плече фінансового важеля;
- 3) при збільшенні плеча фінансового важеля, зменшується диференціал;
- 4) при збільшенні плеча фінансового важеля, диференціал залишається незмінним;
- 5) при незмінному плечі фінансового важеля, збільшується диференціал.

7. Виберіть правильне твердження:

- 1) при збільшенні диференціалу фінансового важеля, фінансовий ризик зростає;
- 2) при збільшенні диференціалу фінансового важеля, фінансовий ризик зменшується;
- 3) при збільшенні диференціалу фінансового важеля, фінансовий ризик незмінний;
- 4) при зменшенні диференціалу фінансового важеля, фінансовий ризик зменшується;
- 5) немає вірної відповіді.

8. При збільшенні в два рази показника оборотності дебіторської заборгованості підприємства, період погашення дебіторської заборгованості:

- 1) зменшиться в чотири рази;
- 2) залишиться незмінним;
- 3) збільшиться в чотири рази;
- 4) зменшиться в два рази;
- 5) збільшиться в два рази.

9. Зниження рівня умовно-постійних витрат (за інших незмінних умов) призводить до:

- 1) збільшення порогу рентабельності;
- 2) збільшення маржинального прибутку;
- 3) збільшення ліквідності;
- 4) зменшення фінансової стійкості;
- 5) зменшення порогу рентабельності.

10. Визначити період нарахування, за який початковий капітал у розмірі 25000 грн. збільшиться до 40 000 грн., якщо використовується проста ставка відсотків 28 % річних:

- 1) 3,1 року;
- 2) 2,1 року;
- 3) 4,3 року;
- 4) 4,7 року;
- 5) 2,8 року.

Практичні завдання

Задача 1. У таблиці наведені дані про діяльність кількох підприємств. Необхідно заповнити таблицю та визначити запас фінансової міцності підприємств.

Таблиця 1

Номер підприємства	1	2	3
Ціна одиниці продукції, грн./од.	92	90	72
Обсяг реалізації продукції, од.	1000		
Виручка від реалізації продукції, грн.			
Питомі змінні витрати, грн./од.			42
Загальні змінні витрати, грн.			
Питомі постійні витрати, грн./од.		45	
Загальні постійні витрати, грн.	60000	90000	90000
Питомі сукупні витрати, грн./од.	72	75	60
Загальні сукупні витрати, грн.			
Прибуток (збиток) від реалізації одиниці продукції, грн./од.			
Загальний прибуток (збиток), грн.			

Задача 2. Визначити реальну прибутковість фінансової операції та майбутню вартість поточного вкладу в сумі 1000 тис.грн. з врахуванням фактора інфляції через 2 роки, якщо піврічний темп зростання інфляції складає 3 %, номінальна річна відсоткова ставка рівна 18 %.

Задача 3. Для погашення кредиту, виданого під складну відсоткову ставку 16 % річних, протягом 10 років (станом на кінець року) повинні вноситись щорічні платежі у розмірі 4 000 грн. Змінені умови дають можливість із самого початку вносити по 5 500 грн. Визначити новий термін, за який борг буде повністю погашений.

Задача 4. На основі наведених даних, визначити:

1) скільки відсотків прибутку зможе зберегти підприємство, якщо виручка від реалізації зменшиться на 25%?

2) на скільки відсотків слід зменшити виручку, щоб підприємство повністю втратило прибуток?

3) визначити ефект фінансового важеля (I концепція). Для розрахунку економічної рентабельності активів використовувати показник НРЕІ.

Таблиця 2

<i>Показники</i>	<i>Значення, тис. грн.</i>
Виручка від реалізації (в т.ч. ПДВ)	2500
Змінні витрати	1300
Постійні витрати	400
Власні засоби	600
Довгострокові кредити з банку «Форум»	300
Довгострокові кредити з банку «Фінанси і кредит»	100
Середньорічна вартість кредитів банку «Форум», %	23
Середньорічна вартість кредитів банку «Фінанси і кредит», %	18

Завдання 5. Пансіонату «Київська Русь» щорічно надаються бюджетні асигнування для забезпечення діяльності у розмірі 8 450 000 грн. У доповнення до цього пансіонат отримує від кожного відвідувача 1600 грн. в місяць за харчування і медичне обслуговування. Підприємство є неприбутковою організацією. Середні витрати на оздоровчі заходи у місяць становлять:

1. Витрати з експлуатації номерного фонду, зокрема:

- на водопостачання номерів готелю – 250 грн./особу;
- на електроенергію – 150 грн./особу;
- на прання білизни – 50 грн./особу;
- на телефонізацію номерів – 130 грн./особу;
- на заробітну плату обслуговуючого персоналу – 230 грн./особу;
- інші витрати – 170 грн./особу.

2. Витрати на медичне обслуговування, зокрема:

- матеріальні витрати (лікарські та гігієнічні засоби) – 80 грн./особу;
- заробітна плата обслуговуючого персоналу – 270 грн./особу;
- інші витрати – 70 грн./особу.

3. Сукупні витрати на харчування - 450 грн./особу;

Річна сума адміністративних витрат, витрат на маркетинг, амортизація будівлі, обладнання, меблів становлять 3 800 000 грн.

Визначити:

1. Яку кількість відвідувачів спроможний обслуговувати пансіонат за рік ?
2. Яку кількість відвідувачів зможе обслуговувати пансіонат, якщо бюджетні асигнування на наступний рік зменшаться на 10 % ?
3. На яку суму необхідно збільшити тарифи на оплату відвідувачами витрат за харчування і медичне обслуговування, щоб зберегти початкову кількість відвідувачів за умови зменшення бюджетних асигнувань на 10 % ?

Завдання 6. На основі наведених даних визначити:

- валюту балансу;
- коефіцієнт поточної ліквідності;
- потребу у короткостроковому кредиті підприємства, розрахувавши потенційний надлишок (дефіцит) його грошових коштів.

Таблиця 3

№	Дані фінансової звітності	Сума, тис.грн.
1)	Статутний капітал	85052
2)	Первісна вартість основних засобів	41000
3)	Нерозподілений прибуток звітного року	500
4)	Довгострокові фінансові інвестиції	15140
5)	Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	1500
6)	Нематеріальні активи за первісною вартістю	170
7)	Знос нематеріальних активів	20
8)	Виробничі запаси	1597
9)	Готова продукція	1620
10)	Векселі видані	1820
11)	Векселі одержані	800
12)	Поточні фінансові інвестиції	40000
13)	Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги	100
14)	Резервний капітал	2000
15)	Грошові кошти у національній валюті	26000
16)	Грошові кошти в іноземній валюті	5550
17)	Довгострокова дебіторська заборгованість	145
18)	Короткостроковий кредит банку	10000
19)	Знос основних засобів	31230

Задача 7. Підприємство виготовляє один вид продукції. У табл. 4 відображено обсяг реалізації продукції (чистий дохід від реалізації продукції) та суму витрат операційної діяльності:

- розподілити піврічні витрати підприємства на постійні та змінні, використавши мінімаксний метод (метод нижчої та вищої точок);
- спланувати обсяг реалізації продукції, який забезпечить отримання 50 тис.грн. прибутку.

Таблиця 4

Місяць	Обсяг реалізації продукції, грн	Витрати операційної діяльності, тис. грн.
Січень	12000	10,14
Лютий	12500	10,52
Березень	12350	10,45
Квітень	12400	10,51
Травень	12450	10,51
Червень	12420	10,32

Завдання 8. Визначити оптимальну структуру капіталу за критерієм максимізації рівня фінансового левериджу, якщо економічна рентабельність активів рівна 25 %. Вихідні дані подано у таблиці.

Таблиця 5

№ варіанта	Варіанти структури капіталу			Безризикова вартість позичкового капіталу, %		Середньо-зважена премія за ризик, %
	Питома вага власного капіталу, %	Питома вага позичкового капіталу, %		Отриманого у банку № 1	Отриманого у банку № 2	
		Отриманого у банку № 1	Отриманого у банку № 2			
1	2	3	4	5	6	7
1	10	40	50	15	17	10
2	20	30	50	15	17	9
3	30	40	30	15	17	7

1	2	3	4	5	6	7
4	40	30	30	15	17	6
5	50	30	20	15	17	5
6	60	20	20	15	17	3
7	70	20	10	15	17	2
8	80	10	10	15	17	1
9	90	10	0	15	17	-

Завдання 9. Визначити сучасну (поточну, теперішню) вартість суми 100 000 грн., яка буде виплачена через три роки, при використанні ставки складних процентів 24% річних.

Завдання 10. Визначити термін, за який початковий капітал у 10 тис. грн. збільшиться до 40 тис. грн., якщо:

- а) на нього будуть нараховуватись прості відсотки за ставкою 14 % річних;
- б) на нього будуть нараховуватись складні проценти за ставкою 17 % річних;
- в) проценти будуть нараховуватись щоквартально за ставкою 16 % річних.

Перелік посилань

1. Антонюк Л.Л., Сацик В.І. Фінансовий менеджмент. Курс лекцій. – Луцьк. – РВВ ЛДТУ. – 2003.
2. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. (в 2-х томах). Т.1. 2-е изд. перераб. и доп. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2004.- 624 с.
3. Коваленко Л.О., Ремньова Л.М. Фінансовий менеджмент: Навч.посіб. – 2 –ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2005. – 485 с.
4. Павлова Л. Финансовый менеджмент. Управление денежным оборотом предприятия: Учебник для вузов. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995. – 400 с.
5. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. – М.: Финансы и статистика. – 1995. – 432 с.
6. Бланк И.А. Финансовый менеджмент. Учебный курс. – К.: Ника-Центр, 2001.- 528 с.
7. Финансовый менеджмент: Учебник /Под ред. Е.С.Стояновой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Перспектива, 1997. – 574 с.
8. Салига С.Я., Даций Н.В., Корецький С.О., Нестеренко Н.В., Салига К.С. Фінансовий менеджмент: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 274 с.
9. Фінансовий менеджмент: Навчальний посібник /З.В.Герасимчук, І.М.Вахович. – Луцьк, Надстир'я, 2007. – 419 с.
10. Фінансовий менеджмент та фінансовий інжиніринг бізнес-процесів: магістерський курс: Навчальний посібник у 2-х томах. Том 1. Вахович І.М. Фінансовий менеджмент бізнес-процесів. – Луцьк, Волиньполіграф, 2013. – 604 с.

РОЗДІЛ 10. ФІНАНСОВИЙ АНАЛІЗ

- 10.1. Теоретичні основи фінансового аналізу
- 10.2. Аналіз фінансового стану підприємства
- 10.3. Аналіз фінансових результатів підприємства

Питання для самоконтролю

Тестові завдання

Практичні завдання

Перелік посилань

10.1. Теоретичні основи фінансового аналізу

Участь України у європейських та євроатлантичних інтеграційних процесах вимагає від фахівців економічного спрямування вміння кваліфіковано використовувати облікову інформацію в системі управління з метою проведення стратегічних змін у діяльності підприємства. Для успішного розвитку суб'єкту господарювання, гармонійного забезпечення інтересів його власників, персоналу, інвесторів необхідно проводити постійний моніторинг його фінансового стану. Саме фінансові показники діяльності підприємства є індикатором його конкурентоспроможності й ефективності господарювання в ринковій економіці. Становлення ринкової економіки в Україні, поява фінансових ринків сприяли розвитку такого важливого напрямку аналітичної роботи, як фінансовий аналіз.

Сутність фінансового аналізу полягає у підборі, систематизації та вивченні даних про фінансові ресурси підприємства та їх використання з метою мобілізації коштів, необхідних для виконання запланованих завдань та погашення фінансових зобов'язань в процесі господарської діяльності підприємства.

Фінансовий аналіз – це метод оцінки та прогнозування фінансового стану підприємства. Його зміст визначається предметом, метою та завданнями, які він дозволяє вирішити [1].

Мета фінансового аналізу – інформаційне забезпечення прийняття рішень, на які істотно впливають фактичні та прогнозні дані про фінансовий стан підприємства.

Предметом фінансового аналізу є фінансові ресурси та їх кругообіг у процесі фінансово-господарської діяльності.

Основними завданнями фінансового аналізу є:

- виявлення рівня збалансованості між рухом матеріальних і

фінансових ресурсів;

- оцінка потоків власного та позикового капіталу в процесі економічного кругообігу, спрямованого на отримання максимального або оптимального прибутку, підвищення фінансової стійкості;

- оцінка правильності та використання грошових коштів для підтримки ефективності структури капіталу;

- контроль за правильністю руху фінансових потоків підприємства, дотримання норм і нормативів використання фінансових і матеріальних ресурсів, доцільність здійснення затрат.

Метод фінансового аналізу, тобто загальний підхід до вивчення свого предмета, базується на діалектичному та історичному матеріалізмі – основі наукової думки у всіх сферах економічних наук. Розробка на основі методу аналізу господарської діяльності конкретно відображається у сукупності використовуваних прийомів, що дають змогу вивчити господарську діяльність, спираючись на закони діалектики, розглядати цю діяльність як результат суперечливої різноспрямованої дії численних взаємопов'язаних господарських факторів [3].

Факторами в аналізі називають активно діючі сили, які зумовлюють позитивні і негативні зміни в стані об'єкта та у показниках, що його відображають, тобто причини цих змін. Переважно термін “причини” застосовують до ширшого комплексу факторів, а при такому розміщенні цього комплексу уже окремі його складові називають факторами.

Виявлення можливостей підвищення ефективності господарювання шляхом посилення дії позитивних факторів і ліквідації негативних називають резервами. При аналізі виявляють вплив на діяльність об'єкта зовнішніх і внутрішніх факторів, відокремлено вивчають їх позитивну і негативну дію. Потім результати аналізу узагальнюють, враховуючи взаємозв'язок усіх факторів, і здійснюють підрахунок результатів.

Практичним додатком до методу економічного аналізу є його методика.

Методика економічного аналізу – сукупність прийомів і способів оброблення економічної інформації. До найважливіших елементів методики належать способи і прийоми (інструментарій), які дають змогу отримати всебічну оцінку роботи підприємства за даними різних джерел інформації, розкрити та виміряти взаємопов'язані показники, з'ясувати кількісний вплив конкретних факторів на результати діяльності та виявити резерви їх підвищення. За змістом вони належать до абстрактно-логічних, тобто не вимагають застосування спеціального обладнання чи реактивів.

Обрання конкретного способу чи прийому залежить від сформульованих завдань аналізу, особливостей явища, яке досліджується, джерел інформації тощо.

Існують різні підходи до класифікації способів і прийомів аналізу. За одним з таких підходів у основу класифікації закладають дві ознаки: рівень об'єктивності та рівень аналітичності.

За рівнем об'єктивності розрізняють неформалізовані та формалізовані способи. Неформалізовані способи ґрунтуються на описі аналітичних процедур на логічному рівні, тобто на залученні інтуїції, досвіду і знань аналітика, тому характеризуються певним суб'єктивізмом. В основу формалізованих способів покладено чіткі аналітичні залежності. Застосування останніх передбачає, що процеси можна проаналізувати за допомогою певних математичних процедур, тому вони можуть бути повторно застосовані іншими особами і результати будуть аналогічними. До цієї групи належать елементарні прийоми мікроекономічного аналізу, традиційні прийоми економічної статистики, математично-статистичні прийоми вивчення зв'язків (стохастичне моделювання), методи прийняття рішень та фінансових обчислень. Іноді формалізовані способи зводять до чотирьох підгруп: традиційні, детермінованого факторного аналізу, стохастичного факторного аналізу, оптимізації показників. За допомогою суб'єктивних прийомів отримують якісну оцінку, а запроваджуючи об'єктивні прийоми – кількісну.

За рівнем аналітичності розрізняють наївні та причинно-наслідкові способи. Підставою вважати способи наївними є те, що аналіз з їх використанням ґрунтується на обмеженій інформації і не дає змоги визначити причини певного економічного явища. Причинно-наслідкові способи застосовують тоді, коли чітко визначені фактори та їх вплив на отримані результати [1].

Поєднання цих двох підходів передбачає розподіл способів і прийомів економічного аналізу на три основні групи : традиційні прийоми, прийоми факторного аналізу та евристичні прийоми.

До *традиційних прийомів* належать ті, які використовують з часу виникнення економічного аналізу (як окремої галузі спеціальних знань). Вони здебільшого призначені для елементарного оброблення інформації та її відповідного оформлення. Деякі прийоми запозичені з інших наук і пристосовані до умов економічного аналізу, зокрема, відносні та середні величини, порівняння, групування, індекси тощо. Особливе місце посідають прийоми оформлення результатів аналізу – табличний і графічний.

Прийоми факторного аналізу дають змогу з'ясувати не тільки зміну результативного показника, як це досягається традиційними прийомами, але й

причини його зміни. Без глибокого і всебічного вивчення таких причин неможливо зробити висновки щодо результатів діяльності, виявити резерви виробництва, обґрунтувати відповідне управлінське рішення.

Евристичні прийоми використовують за нестачі зібраної інформації для прийняття управлінського рішення, особливо в умовах високого рівня невизначеності та ризику, пошуку нестандартних шляхів розв'язання проблем, прогнозування розвитку підприємства; вони ґрунтуються на інтуїції й попередньому досвіді дослідників. До них належать прийоми: маловпорядкованого і впорядкованого пошуку рішень, а також комбіновані прийоми впорядкованого пошуку рішень, на відміну від першої групи, виконують за визначеним алгоритмом і типовою процедурою. Комбіновані прийоми поєднують особливості попередніх двох груп.

В умовах невизначеності важливим напрямом удосконалення аналізу є застосування *економіко-математичних прийомів*. Сформульовану задачу можна розв'язати методами елементарної математики, математичного аналізу, дослідження операцій, теорії оптимальних процесів тощо. Незважаючи на можливості зазначених методів, їх не вважають універсальним засобом вирішення проблем економічного аналізу.

Важливо зазначити, що в аналізі формальне використання того чи іншого способу чи прийому не є основним. Тому фаховим аналітиком слід вважати не того, хто володіє інструментарієм аналізу, а перш за все того, хто вміє обрати і застосувати найдоцільніший спосіб чи прийом для досягнення відповідної мети дослідження з найменшими затратами зусиль і коштів.

Існують кілька видів фінансового аналізу, які групуються за такими ознаками:

1) за організаційними формами проведення виділяють два основні види фінансового аналізу:

а) *внутрішній*;

б) *зовнішній*,

Внутрішній аналіз проводять фахівці самого підприємства.

Зовнішній аналіз проводять аналітики, які є сторонніми щодо підприємства особами і не мають доступу до його внутрішньої інформаційної бази. Через це такий аналіз є більш формалізованим і менш деталізованим. Різниця у змісті зовнішнього і внутрішнього аналізу пов'язана також і з різницею завдань, що їх виконують обидва ці види аналізу.

Особливості зовнішнього фінансового аналізу:

- значна кількість суб'єктів аналізу – користувачів інформації про діяльність підприємства;
- різноманітність цілей і інтересів суб'єктів аналізу;

- наявність типових методик аналізу, стандартів обліку і звітності;
- орієнтація аналізу тільки на публічну зовнішню звітність підприємства;
- обмеженість завдань аналізу;
- максимальна доступність результатів аналізу для користувачів інформації.

Основний зміст зовнішнього фінансового аналізу, як правило, складається з:

- 1) аналізу абсолютних показників прибутку;
- 2) аналізу показників рентабельності;
- 3) аналізу фінансового стану, ринкової стійкості, ліквідності балансу, платоспроможності підприємства;
- 4) аналізу ефективності використання позичкового капіталу;
- 5) економічної діагностики фінансового стану підприємства і рейтингової оцінки емітентів .

Фінансовий аналіз за даними фінансової звітності називається класичним. Основним змістом внутрішнього аналізу фінансового стану підприємства є:

- аналіз майна (капіталу) підприємства та впливу його використання на фінансовий стан підприємства;
- аналіз фінансової стійкості та стабільності підприємства;
- оцінка ділової активності підприємства;
- аналіз динаміки прибутку та рентабельності підприємства і факторів, що на них впливають;
- аналіз кредитоспроможності підприємства;
- аналіз ефективності використання власних та залучених фінансових ресурсів;
- аналіз ліквідності та платоспроможності підприємства;
- аналіз самоокупності підприємства;
- комплексна оцінка фінансового стану підприємства.

Цей аналіз здійснюється аналітиками підприємства і ґрунтується на широкій інформаційній базі, включаючи й оперативні дані.

2) за обсягом дослідження виділяють повний та тематичний фінансовий аналіз підприємства:

а) повний фінансовий аналіз проводять з метою комплексного вивчення всіх аспектів фінансової діяльності підприємства;

б) тематичний фінансовий аналіз обмежується вивченням окремих аспектів фінансової діяльності підприємства. Предметом такого аналізу може бути ефективність використання активів підприємства чи фінансових ресурсів з

окремих джерел, рівень фінансової стійкості та платоспроможності підприємства, оптимальність фінансової структури капіталу тощо.

3) залежно від об'єкта аналізу можна виділити такі його види:

– аналіз фінансової діяльності підприємства в цілому. У процесі такого аналізу об'єктом вивчення є фінансова діяльність підприємства як такого без відокремлювання його структурних одиниць та підрозділів;

– аналіз фінансової діяльності окремих структурних одиниць та підрозділів. Цей аналіз базується в основному на результатах внутрішнього аналізу підприємства;

– аналіз окремих фінансових операцій. Предметом такого аналізу можуть бути окремі операції пов'язані з коротко- або довгостроковими фінансовими вкладеннями, фінансуванням окремих реальних проектів.

4) з урахуванням термінів та цілей проведення виділяють попередній, поточний (оперативний) та прогнозний (перспективний) фінансовий аналіз.

Традиційна практика аналізу фінансового стану підприємства створила певні прийоми й методи його здійснення. **Можна назвати шість основних прийомів .**

1) *горизонтальний (часовий) аналіз* – порівняння кожної позиції звітності з відповідним показником за попередній період;

2) *вертикальний (структурний) аналіз* – визначення структури фінансових показників з оцінкою впливу різних факторів на кінцевий результат;

3) *трендовий аналіз* – порівнювання кожної позиції звітності з відповідними показниками за кілька попередніх періодів та визначення тренду – основної тенденції динаміки показників, очищеної від впливу індивідуальних особливостей окремих періодів (за допомогою тренду здійснюється перспективний прогнозний аналіз фінансового стану);

4) *аналіз відносних показників (коефіцієнтів)* – розрахунок відношень між окремими позиціями звіту або позиціями різних форм звітності, визначення взаємозв'язків показників;

5) *порівняльний аналіз* – внутрішньогосподарський аналіз різних показників звітності самого підприємства та його дочірніх підприємств (філій), а також міжгосподарський аналіз показників даної фірми проти показників конкурентів або середньо галузевих та середніх показників;

б) *факторний аналіз* – визначення впливу окремих факторів (причин) на результативний показник детермінованих (розділених у часі) або стохастичних (що не мають певного порядку) прийомів дослідження. При цьому факторний аналіз може бути як прямим (власне аналіз), коли результативний показник розділяють на окремі складові, так і оберненим (синтез), коли його окремі елементи об'єднують у загальний результативний показник.

При проведенні фінансового аналізу користуються певною економічною інформацією, яка дозволяє вивчити фінансовий стан підприємства, ефективність використання фінансових ресурсів, а також рівень фінансових результатів з метою прийняття правильних управлінських рішень.

При визначенні поняття інформаційного забезпечення фінансового аналізу необхідно враховувати основні етапи процесу управління діяльністю об'єднань (підприємств) і місце фінансового аналізу в ньому. Як відомо, виділяють три основні етапи процесу управління: збір та обробка інформації; аналіз; прийняття управлінських рішень. Серед цих етапів аналіз займає проміжне місце. Звідси випливає, що інформаційне забезпечення аналізу є складовою системи інформаційного забезпечення управління, оскільки аналіз – елемент, сходинка процесу управління. Беручи до уваги вищесказане, можна дати визначення поняттю інформаційного забезпечення аналізу [5].

Інформаційне забезпечення фінансового аналізу – це система даних і способи їх обробки, що дають змогу виявити реальну діяльність керівного об'єкта, дію факторів, що його визначають, а також можливості здійснення необхідних управлінських дій. Його відмінність від інформаційного забезпечення управління полягає у тому, що останнє отримує не лише дані на основі збору й обробки інформації, а й результати аналізу. Іншими словами, інформаційне забезпечення управління є значно ширшим.

В системі економічної інформації особливе місце займає вивчення показників фінансової звітності підприємства. Вона містить в собі величезний аналітичний потенціал і може бути використана в процесі прийняття управлінських рішень як поточного так і перспективного характеру. В умовах ринкової економіки фінансова звітність стає публічною та значно розширює коло її користувачів.

10.2. Аналіз фінансового стану підприємства

Фінансова характеристика підприємств відображає виробничо-господарську діяльність через рух грошових коштів. Основні об'єкти фінансового аналізу – фінансовий стан, платоспроможність і кредитоспроможність підприємства, фінансові результати його діяльності. Фінансовий стан підприємства характеризується сукупністю параметрів, які виражають наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів. Він є синтетичним виразником виробничо-господарської та фінансової діяльності підприємства. Водночас правильне використання фінансових результатів може призвести до активізації всіх сфер його діяльності. У ринковій економіці аналіз

фінансового стану, використовуючи здебільшого бухгалтерський баланс, виходить за рамки відомостей, які містяться в балансі та інших формах обов'язкової звітності. Він втручається у питання оцінки якості продукції, її конкурентоспроможності на зовнішньому та внутрішньому ринках, стану технічної бази підприємства і перспектив її вдосконалення, забезпеченості необхідними матеріалами, а також компетентності, ініціативності господарських керівників, кваліфікації робітників і ряду інших аспектів інвестиційної, постачальницької і збутової діяльності, які впливають на дохідність і фінансову сталість підприємства.

Інструментом загальної оцінки фінансового стану суб'єкту господарювання виступає баланс. Аналіз за балансом проводять за допомогою одного із способів:

- аналіз безпосередньо за балансом без попередньої зміни складу балансових статей;
- використання аналітичного балансу;
- проведення коректування статей балансу на індекс інфляції.

Порівняльний аналітичний баланс дає змогу оцінити фінансовий стан підприємства у найбільш узагальненому вигляді за допомогою ряду характеристик оцінки активів, власного капіталу та зобов'язань. Схемою аналітичного балансу охоплена велика множина показників, які характеризують статику і динаміку фінансового стану підприємства. Цей баланс містить показники як горизонтального, так і вертикального аналізу.

Зміст і форму Балансу визначає НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [8], а також показує загальні вимоги до розкриття його статей.

Згідно з НПБО 1 метою складання «Балансу (Звіту про фінансовий стан)» є надання користувачам повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан підприємства на звітну дату. У Балансі підприємства відображають активи, зобов'язання та власний капітал підприємства за умови відповідності всім критеріям визнання

Загальну оцінку фінансового стану підприємства розпочинають з аналізу майна підприємства та джерел його придбання.

Майно – це ресурси, контрольовані підприємством в результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до надходження економічних вигод у майбутньому [4].

У складі майна виділяють оборотні (мобільні, поточні) і необоротні (імобілізовані) активи. Майно підприємства може бути використане у внутрішньому обороті або поза його межами, тобто, імобілізованим в дебіторську заборгованість, вкладеним в цінні папери або залученим в оборот інших підприємств у вигляді інвестицій.

Головною ознакою групування статей активу балансу вважається ступінь їхньої ліквідності (швидкість перетворення в готівку). За цією ознакою всі активи балансу поділяються на довгострокові, чи основний капітал (розд. I), і оборотні активи (розд. II).

У процесі аналізу слід вивчити динаміку активів підприємства, зміни в їхньому складі і структурі і дати їм оцінку. З цією метою необхідно провести горизонтальний та вертикальний аналіз активів підприємства.

Аналіз майна підприємства має важливе значення, так як від його величини та структури залежать обсяги діяльності, соціально-економічний розвиток господарюючого суб'єкту, рівень платоспроможності, ліквідності та його фінансова сталість.

Після загальної оцінки динаміки складу і структури активів підприємства необхідно детально вивчити стан, рух, ефективність використання кожного виду майна.

Аналіз необоротних активів дає можливість визначити тип стратегії підприємства відносно довгострокових вкладень. Висока питома вага нематеріальних активів свідчить про інноваційний характер стратегії підприємства, про вкладення капіталу в ліцензії, патенти та іншу інтелектуальну власність. Така стратегія сприяє зміцненню фінансового стану підприємства. Високі показники довгострокових фінансових вкладень відображають інвестиційну стратегію розвитку підприємства.

Левову частку у складі необоротних активів складають *основні засоби*, які мають і значну питому вагу в іммобілізованих активах. У валюту балансу вони входять за залишковою вартістю. Аналогічно оцінюються і нематеріальні активи.

При аналізі особливу увагу приділяють вивченню стану, структури та динаміки основних засобів. Детальну методику аналізу складу, технічного стану, руху, забезпеченості та ефективності використання вивчає управлінський аналіз, оскільки основні засоби є одним із основних виробничих ресурсів.

У складі необоротних активів значну питому вагу можуть становити нематеріальні активи. *Нематеріальні активи* – ідентифікований немонетарний актив без фізичної субстанції, який утримується підприємством з метою використання у процесі виробництва або постачання товарів і надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для адміністративних цілей. Особливістю нематеріальних активів є відсутність матеріально-речової структури, внаслідок чого виникають труднощі при визначенні вартості нематеріальних активів та прибутку, який вони приносять. Ці особливості слід враховувати в ході проведення фінансового аналізу [2].

Інвестиції, які вкладені в нематеріальні активи окублюються протягом певного періоду за рахунок додаткового прибутку, одержаного підприємством у результаті їх застосування і за рахунок амортизаційних відрахувань.

З розвитком ринкових відносин збільшується обсяг і частка нематеріальних активів у загальній сумі капіталу. Зростає економічний інтерес до підвищення прибутковості підприємства за рахунок використання виключного права підприємства на результати інтелектуальної власності.

В процесі аналізу вивчається склад, структура кожної групи необоротних активів; визначається відхилення, темпи і напрямки зміни показників, а також вивчаються причини зміни кожної складової частини.

Відповідно до НП(С)БО 1 [8] *оборотні активи* – це грошові кошти та еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу.

Оборотні активи мають велику частку в загальній валюті балансу. Це наймобільніша частина капіталу, від стану і раціонального використання якого багато в чому залежать результати господарської діяльності і фінансовий стан підприємства.

Основна мета аналізу — вчасне виявлення й усунення недоліків управління оборотним капіталом і пошук резервів підвищення інтенсивності та ефективності його використання.

Аналіз оборотних активів проводиться в такому порядку:

1. Оцінка загального розміру оборотних активів підприємства та аналіз змін в їх обсязі протягом звітного періоду.

2. Визначення питомої ваги оборотних активів у загальному обсязі майна та її зміни за ряд звітних періодів. Співставлення темпів росту оборотних активів з темпами інфляції, що дозволить визначити номінальний і реальний приріст оборотних активів підприємства.

3. Визначення структури оборотних активів підприємства за їх видами, а також іншими класифікаційними ознаками (прибутковості, швидкості оборотності, платоспроможності, інфляційної захищеності тощо). Це дозволяє оцінити основні напрямки і тенденції в зміні складу і структури активів та рівень досягнення відповідної мети діяльності підприємства.

4. Кількісна оцінка впливу факторів, які обумовили зміни в обсязі оборотних активів підприємства.

5. Оцінка зміни в складі джерел фінансування оборотних активів підприємства. З цією метою розраховується розмір власного оборотного капіталу, порівнюється з відповідними показниками за ряд звітних періодів.

6. Розрахунок і оцінка показників економічної ефективності використання оборотного капіталу.

7. Визначення розміру резервів підвищення ефективності використання оборотних активів та прийняття управлінських рішень.

Аналізуючи структуру оборотних активів, слід мати на увазі, що стабільність фінансового стану значною мірою залежить від оптимального розміщення засобів за стадіями процесу кругообігу: постачання, виробництво і збут продукції. Обсяги вкладення капіталу в кожну стадію кругообігу залежать від галузевих і технологічних особливостей підприємств. Так, для підприємств з матеріаломістким виробництвом потрібне значне вкладення капіталу у виробничі запаси, для підприємств із тривалим циклом виробництва – у незавершене виробництво і т. д.

Одним із головних завдань аналізу оборотних активів є визначення їх обсягу і структури, адже для забезпечення довгострокової виробничої і ефективної діяльності, підприємству необхідно мати достатній рівень поточних активів для того, щоб бути спроможним покрити кредиторські зобов'язання і зберегти свою ліквідність та платоспроможність. Для оцінки динаміки оборотних активів необхідно згрупувати статті активу балансу у окремі специфічні групи за ознакою ліквідності. Структура оборотних активів відображає фінансовий стан підприємства на дату складання звітності і свідчить про рівень комерційної та фінансово-економічної роботи (додаток Е).

При загальній оцінці оборотних коштів підприємства розраховують ряд показників, що характеризують їх стан та ефективність використання.

На наступному етапі аналізу вивчають джерела формування майна підприємства. Інформація, яка наводиться в пасиві балансу, дає змогу визначити зміни в структурі власного і позикового капіталу, перманентного (постійного) і змінного; розмір залучених в оборот довгострокових і короткострокових позикових коштів. Пасив показує, звідки взяли кошти і кому підприємство за них зобов'язане.

При аналізі джерел фінансових ресурсів, їх динаміки та структури слід мати на увазі, що оцінка структури здійснюється як внутрішніми, так і зовнішніми користувачами бухгалтерської інформації. Відповідно до цього існують різні підходи до аналізу. Так, зовнішні користувачі (банки, постачальники та ін.) оцінюють зміни частки власних коштів підприємства в загальній сумі джерел фінансування з погляду фінансового ризику при укладенні угод; ризик зростає зі зменшенням частки власних джерел коштів.

Внутрішній аналіз структури джерел майна пов'язаний з оцінкою альтернативних варіантів фінансування діяльності підприємства. Основними критеріями вибору виступають ступінь ризику, ціна того чи іншого джерела

фінансування, умови залучення позикових коштів, строки сплати боргу, можливі напрями використання тощо.

Велике значення для самостійності і незалежності підприємства має власний капітал. Якщо частка власного капіталу більша, то для кредиторів та інвесторів це краще, оскільки в них є впевненість щодо повернення своїх вкладень. Чим більша частка власного капіталу тим менша – позикового, тим менший фінансовий ризик. Але, як показує практика, ефективність використання позикового капіталу більша, ніж ефективність використання власного.

Від оптимальності співвідношення власного і позикового значною мірою залежить фінансовий стан підприємства. Правильна фінансова політика допоможе багатьом підприємствам підвищити ефективність своєї діяльності.

У зв'язку з цим проводиться оцінювання структури джерел фінансових ресурсів – пасиву балансу.

Структура джерел фінансових ресурсів характеризується трьома показниками: *коефіцієнтом фінансової незалежності (концентрації капіталу)*; *коефіцієнтом фінансової залежності*; *коефіцієнтом фінансового ризику* (плече фінансового важеля).

Для більш повного аналізу джерел формування капіталу досліджують структуру власного та позикового капіталу, з'ясовують причини змін окремих його складових та дають оцінку цим змінам. У процесі здійснення аналізу власного капіталу визначають частку його окремих складових, а також оцінюють динаміку його складу і структури за останні періоди. Чим вище рівень першого показника і нижче рівні другого і третього, тим стійкіший фінансовий стан підприємства.

Учені-економісти по-різному оцінюють оптимальність співвідношення власного та позикового капіталу (наприклад, 70 : 30; 60 : 40; 50 : 50). На нашу думку, це залежить від конкретних умов господарювання, фінансової політики держави, від обертання капіталу. Зростання коефіцієнта фінансової незалежності й зменшення коефіцієнтів фінансової залежності та фінансового ризику свідчать про більш стійкий фінансовий стан підприємства [3].

Необхідність окремого розгляду статей власного капіталу пов'язана з тим, що кожна з них є характеристикою правових та інших обмежень здатності підприємства розпоряджатися своїми активами.

Окремо розглядають динаміку і структуру позикового капіталу. Позиковий капітал у джерелах формування майна підприємства в сучасних умовах набуває важливого значення для забезпечення ефективної фінансової діяльності, оскільки покриває тимчасову додаткову потребу підприємства в коштах. Залучення позикового капіталу обумовлено характером виробництва,

складними розрахунково-платіжними відносинами, необхідністю поповнення нестачі власних коштів та іншими об'єктивними причинами. Використання позикового капіталу дає змогу розширювати обсяги господарської діяльності підприємства, забезпечити більш ефективне використання власного капіталу, прискорити формування різних фінансових фондів, а в кінцевому підсумку – підвищити ринкову вартість підприємства.

Порівнюючи темпи зростання довго- та короткострокових зобов'язань, можна припустити, що підприємство розширює масштаби своєї діяльності, причому більш активно здійснює вкладання коштів у поточні активи, у зв'язку з чим зростання поточних зобов'язань відбувається швидшими темпами, ніж зростання довгострокових зобов'язань.

Залучення позикових коштів у оборот підприємства – явище нормальне. Це сприяє тимчасовому поліпшенню фінансового стану за умови, що вони не відволікаються з обороту на тривалий час і своєчасно повертаються. У протилежному разі може виникнути прострочена кредиторська заборгованість, що в кінцевому підсумку призведе до сплати штрафів та погіршення фінансового стану. Тому в процесі аналізу необхідно вивчити склад, дату, умови виникнення кредиторської заборгованості, строки її погашення, наявність та причини виникнення простроченої кредиторської заборгованості, визначити період прострочення та суму сплачених за це штрафів.

Окремо вивчають *середню тривалість використання кредиторської заборгованості* в обороті підприємства (додаток К). Якість кредиторської заборгованості можна оцінити за часткою в ній розрахунків за векселями. Частка кредиторської заборгованості, забезпечена виданими векселями, у загальній її сумі показує ту частину боргових зобов'язань, невчасне погашення яких призведе до опресування векселів, виданих підприємством, а отже, до додаткових витрат і втрат ділової репутації.

При аналізі кредиторської заборгованості слід враховувати, що вона є джерелом покриття дебіторської заборгованості, тому необхідно провести порівняння величини дебіторської і кредиторської заборгованості, тобто скласти розрахунковий баланс. Якщо дебіторська заборгованість перевищує кредиторську, підприємство отримує позитивне сальдо, яке свідчить, про іммобілізацію власного капіталу в дебіторську заборгованість, тобто підприємство передало оборотні засоби в тимчасове користування іншим підприємствам, організаціям, особам. Перевищення кредиторської заборгованості над дебіторською покаже пасивне сальдо, тобто оборотні засоби інших підприємств, організацій, осіб тимчасово залучені в оборот підприємства. При аналізі дебіторської та кредиторської заборгованостей також визначають їх співвідношення.

Отже, аналіз структури власного і позикового капіталів необхідний для оцінки раціональності формування джерел фінансування діяльності підприємства і його ринкової стабільності. Цей фактор дуже важливий для зовнішніх споживачів інформації під час вивчення рівня фінансового ризику і для самого підприємства під час визначення перспективного варіанта організації фінансів і вироблення фінансової стратегії.

Умовою життєдіяльності й основою стабільності стану підприємства в ринковій економіці виступає його стійкість. На стійкість підприємства впливає дуже багато факторів і саме за ними вирізняють кілька видів стійкості.

Фінансова стійкість – це такий стан фінансових ресурсів, за якого підприємство, вільно маневруючи грошовими коштами здатне шляхом ефективного їх використання забезпечити безперервний процес виробничо-господарської діяльності, а також витрати на його розширення та оновлення [3].

До найважливіших економічних проблем в умовах переходу до ринку належить визначення меж фінансової стійкості підприємства. Недостатня фінансова стійкість може призвести до неплатоспроможності підприємства і відсутності у нього коштів для розвитку виробництва і взагалі для діяльності господарюючого суб'єкта.

Надлишкова фінансова стійкість також негативно впливає на виробничо-торговельну діяльність, оскільки гальмує її розвиток, збільшуючи витрати підприємства надлишковими запасами і резервами.

На нашу думку, фінансова стійкість має характеризуватися таким станом фінансових ресурсів, який би відповідав вимогам ринку і водночас задовольняв потреби розвитку підприємства.

Значення і сутність фінансової стійкості виявляються в її показниках. Для нормальної життєдіяльності підприємству необхідні власні оборотні кошти. Коли підприємство має короткострокові борги, то воно зобов'язане сплатити їх за рахунок поточних активів. Якщо після сплати у нього залишається «нуль» власних оборотних коштів, то воно не в змозі погасити довгострокові борги поточними активами. Якщо отримують суми зі знаком «-», то це означає, що підприємство не може розрахуватися за короткостроковими зобов'язаннями. Крім розрахунку та аналіз динаміки наявності власних оборотних коштів у процесі оцінки фінансової стійкості досліджується низка її відносних показників.

На наступному етапі аналізу вивчають ліквідність та платоспроможність підприємства. Показником **платоспроможності підприємства** на певну дату є відсутність прострочених боргів банку, бюджету, постачальникам, своїм робітникам та службовцям. Аналіз платоспроможності проводять як зовнішні, так і внутрішні користувачі інформації.

Внутрішні користувачі розраховують показники платоспроможності з метою оцінки та прогнозування фінансової діяльності підприємства на перспективу.

Під *ліквідністю* підприємства слід розуміти його здатність покривати зобов'язання активами, строк перетворення яких у грошову форму відповідає строку погашення зобов'язань. Ліквідність означає безумовну платоспроможність підприємства і передбачає постійну тотожність між його активами та зобов'язаннями одночасно за загальною сумою, термінами перетворення активів у гроші та термінами погашення зобов'язань.

Поняття «платоспроможність» та «ліквідність» за своїм змістом дуже близькі, однак ліквідність більш містке поняття, оскільки від ліквідності балансу залежить рівень платоспроможності підприємства.

Ліквідність поточних активів є головним фактором, який визначає ступінь ризику вкладень в оборотні активи. Ступінь ліквідності оборотних активів, і кожної їх групи, визначається як відношення відповідної частки оборотних активів до поточних зобов'язань.

Аналіз ліквідності балансу полягає у порівнянні засобів (актив балансу), які згруповані за ступенем їх ліквідності і розміщені у порядку убутання (зменшення) їх ліквідності, із зобов'язаннями (пасив балансу), які згруповані за строками їх погашення та розміщені у порядку зростання термінів. Баланси ліквідності за декілька періодів, років дають можливість виявити тенденції зміни фінансового стану підприємства. Якщо, наприклад, суб'єкт господарювання має достатньо високий рівень ліквідності, то це свідчить про те, що після погашення найбільш термінових зобов'язань у нього залишаються вільні кошти, отже воно має можливість значно швидше розрахуватися з установами банків, постачальниками, іншими кредиторами.

Для об'єктивної оцінки фінансового стану підприємства важливе значення має розрахунок та застосування показників ліквідності. Вони дають можливість оцінити рівень платоспроможності підприємства на певний момент часу, а також у випадках виникнення надзвичайних ситуацій. З цією метою застосовують систему коефіцієнтів ліквідності, що розрізняються між собою розміром ліквідних активів та розглядаються як джерело покриття зобов'язань.

Кожен із коефіцієнтів має своє аналітичне призначення. Так, загальну оцінку платоспроможності підприємства дає коефіцієнт загальної ліквідності, Цей коефіцієнт універсальний, так як аналітиками застосовується не лише при оцінці рівня платоспроможності, але й, наприклад, при діагностиці ймовірності банкрутства підприємства. Його оптимальне значення (2-2,5) свідчить, що оборотні активи повинні у двічі перевищувати розмір поточних зобов'язань підприємства. При значенні показника нижче за оптимальне суб'єкт господарювання вважається платоспроможним, але має ознаки фінансового

ризика в оплаті боргів. Рівність поточних активів і короткострокових зобов'язань (значення коефіцієнту >1) є свідченням загрози для фінансової стабільності підприємства, так як воно має можливість розрахуватися лише з боргами, власного капіталу в обороті для продовження господарської діяльності не матиме. При значенні коефіцієнту <1 підприємство визначається неплатоспроможним, оскільки не в змозі оплатити свої зобов'язання.

Коефіцієнт термінової ліквідності (швидкої ліквідності, проміжного покриття, миттєвої оцінки) допомагає оцінити можливість погашення підприємством поточних зобов'язань у разі виникнення критичних обставин. Оптимальне значення цього показника становить 0,7-0,8. Однак при оцінці рівня платоспроможності за вказаним показником слід враховувати «якість» складу оборотних активів, дебіторської заборгованості, реальність і терміновість її повернення на підприємство.

Коефіцієнт абсолютної ліквідності є свідченням достатності грошових коштів для негайного покриття зобов'язань. При цьому підприємство повинно погасити не менше 20 % короткострокових боргів, що є запорукою його платоспроможності. Оптимальне значення показника становить 0,2. Однак більшість вітчизняних підприємств мають значення показника нижчі за оптимальне, але це не дає підстави робити висновок про неможливість розрахунків, так як усі кредитори одночасно не звертаються з вимогами про повернення боргів [9].

При аналізі ліквідності підприємства розраховують часткові показники ліквідності Вони визначаються аналітиками за потребою, оптимальних значень не мають, їх визначають індивідуально для кожного підприємства та свідчать про частку певного виду поточних активів у покритті зобов'язань.

При оцінці ліквідності балансу та ліквідності підприємства робітники фінансово – аналітичних служб повинні проводити оперативний, перспективний аналіз та оцінку фінансового становища підприємства, адже якщо не прийняти своєчасних антикризових заходів – підприємство має реальні шанси отримати статус банкрута.

10.3. Аналіз фінансових результатів підприємства

Фінансові результати діяльності підприємства характеризуються приростом суми власного капіталу (чистих активів), основним джерелом якого є прибуток від операційної, інвестиційної, фінансової діяльності, а також отриманий внаслідок надзвичайних подій.

Прибуток – це частина чистого доходу, створеного у процесі виробництва і реалізованого у сфері обігу, який безпосередньо одержують підприємства. Тільки після реалізації продукції чистий дохід набуває форми прибутку.

Кількісно він становить різницю між сукупними доходами (після сплати податку на додану вартість, акцизного податку та інших відрахувань з виручки в бюджетні і позабюджетні фонди) і сукупними витратами звітного періоду. Обсяг прибутку, рівень рентабельності залежать від виробничої, постачальницької, маркетингової, збутової, інвестиційної і фінансової діяльності підприємства. Тому ці показники характеризують усі сторони господарювання.

Основними завданнями аналізу фінансових результатів діяльності є:

- вивчення можливостей одержання прибутку відповідно до наявного ресурсного потенціалу підприємства і кон'юнктури ринку;
- систематичний контроль за процесом формування прибутку і зміною його динаміки;
- визначення впливу як зовнішніх, так і внутрішніх факторів на фінансові результати й оцінювання якості прибутку;
- виявлення резервів збільшення суми прибутку і підвищення рівня прибутковості бізнесу;
- оцінювання роботи підприємства з використання можливостей збільшення прибутку і рентабельності;
- проект рекомендацій з підвищення ефективності системи управління прибутком.

Основними джерелами інформації при аналізі фінансових результатів є накладні на відвантаження продукції, дані аналітичного бухгалтерського обліку за рахунками фінансових результатів, дані фінансової звітності ф. № 1 “Баланс” (додаток Е), ф. № 2 “Звіт про фінансові результати” (додаток Ж), ф. № 3 “Звіт про рух грошових коштів”, ф. № 4 “Звіт про власний капітал” ф. № 5 “Примітки до річної фінансової звітності” [8], дані статистичної звітності “Звіт про випуск, реалізацію та обіг цінних паперів”, дані внутрішньої управлінської звітності, а також відповідні таблиці бізнес-плану підприємства.

У процесі аналізу необхідно вивчити склад прибутку, його структуру, динаміку і виконання плану за звітний період. Під час вивчення динаміки прибутку слід враховувати інфляційні фактори зміни його суми. Для цього виручку коригують на середньозважений індекс зростання цін на продукцію підприємства в середньому по галузі, а витрати на реалізовану продукцію зменшують на їх приріст у результаті підвищення цін на спожиті ресурси за аналізований період.

Після цього слід ґрунтовно вивчити фактори зміни кожної складової загальної суми прибутку.

Аналізуючи склад і динаміку прибутку, слід мати на увазі, що його обсяг багато в чому залежить і від облікової політики підприємства. Закон про бухгалтерський облік та інші нормативні документи надають право суб'єктам господарювання самостійно обирати деякі методи обліку, що здатні істотно вплинути на формування фінансових результатів. Облікова політика, формована адміністрацією, відкриває великий простір для вибору методологічних прийомів, здатних радикально змінювати всю картину фінансових результатів і фінансового стану підприємства.

У процесі аналізу необхідно встановити відповідність прийнятої облікової політики підприємства чинним нормативним положенням з ведення бухгалтерського обліку і визначити вплив змін в обліковій політиці на суму бруто-прибутку, оподаткованого і чистого прибутку, а також на обсяг споживаного і капіталізованого прибутку. Для цього слід проаналізувати рівень перерахованих показників до і після зміни кожного методу облікової політики суб'єкта господарювання.

Основну частину прибутку підприємства одержують від реалізації продукції і послуг. У процесі аналізу вивчають виконання плану та динаміку прибутку від реалізації продукції за ряд звітних періодів, а також визначають фактори, що вплинули на зміну суми прибутку. Прибуток від реалізації продукції в цілому по підприємству залежить від чотирьох факторів першого рівня співвідпорядкованості:

- обсягу реалізації продукції (Q_{rp});
- структури асортименту товарної продукції (q);
- собівартості реалізованої продукції (Z);
- рівня середньореалізаційних цін (p).

$$П = (\sum q_i \cdot p_i) - (\sum q_i \cdot z_i) . \quad (10.1)$$

Обсяг реалізації продукції може справляти позитивний і негативний вплив на суму прибутку. Збільшення обсягу продажів рентабельної продукції приводить до пропорційного збільшення прибутку. Якщо ж продукція є збитковою, то при збільшенні обсягу реалізації відбувається зменшення суми прибутку.

Структура товарної продукції також може по-різному впливати на суму прибутку. Якщо збільшиться частка більш рентабельних видів продукції в загальному обсязі її реалізації, то сума прибутку зросте, і навпаки, при

збільшенні частки низькорентабельної або збиткової продукції загальна сума прибутку зменшиться.

Собівартість продукції і прибуток перебувають в обернено-пропорційній залежності: зниження собівартості приводить до відповідного зростання суми прибутку, і навпаки.

Зміна рівня середньореалізаційних цін і величина прибутку перебувають у прямо-пропорційній залежності: при збільшенні рівня цін сума прибутку зростає, і навпаки [7].

Розрахунок впливу цих факторів на суму прибутку визначають методом ланцюгових підстановок.

Обсяг прибутку значною мірою залежить від фінансових результатів діяльності, не пов'язаних із реалізацією продукції. Це насамперед доходи від інвестиційної і фінансової діяльності, а також інші операційні доходи і витрати.

Фінансові результати від інвестиційної діяльності за звітний та попередній період наводяться у формі №2 “Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)” за статтями інші доходи (ряд.2240) та інші витрати (ряд.2270)

Стаття “Інші доходи” відображає проценти за облігаціями депозитами, державними цінними паперами, доходи від участі в інших організаціях, доходи від реалізації основних засобів та інших активів та ін. При аналізі вивчають склад та структуру цих доходів, а також темпи, напрямки і причини зміни кожного елементу доходів.

По статті “Інші витрати” узагальнюється інформація про собівартість реалізації фінансових інвестицій, необоротних активів, часткових комплексів, про збитки від не операційних курсових різниць, збитки від уцінки фінансових інвестицій та необоротних активів.

Фінансовий результат (прибуток або збиток) від інвестиційної діяльності розраховується різницею між статтею “Інші доходи” та статтею “Інші витрати”. В процесі аналізу з'ясовуються причини зростання або спаду доходів від інвестиційної діяльності, наявність, склад і причини втрат від цього виду діяльності.

Фінансові результати від фінансової діяльності за звітний та попередній період наводяться у формі №2 “Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)” за статтями: дохід від участі в капіталі (ряд.2200); інші фінансові доходи (ряд.2220); фінансові витрати (ряд.2250); втрати від участі в капіталі (ряд 2255).

До статті “Дохід від участі в капіталі” відносять узагальнену інформацію про доходи від інвестицій, здійснених в асоційовані, дочірні, спільні

підприємства. До статті “Втрати від участі в капіталі” відносять збитки від інвестицій.

До статті “Фінансові витрати” включають виплату процентів за облігаціями, акціями, за надання організації в користування грошових засобів (кредитів, позик). За статтею “Інші фінансові доходи” узагальнюються дані про дивіденди одержані, проценти одержані та інші доходи від фінансових операцій. Шляхом порівняння величини фінансових доходів та фінансових витрат визначається фінансовий результат від фінансової діяльності підприємства.

При аналізі використовується додаткова облікова інформація для дослідження складу структури та причин наявності, росту або зниження доходів і витрат, від величини яких залежить сума прибутку або збитку від фінансової діяльності підприємства.

Для правильного оцінювання результатів діяльності підприємства необхідно розрізнити прибутки та збитки від надзвичайних подій, не пов’язаних з його звичайною діяльністю, – це збитки від стихійного лиха, техногенних катастроф, відшкодування збитків від надзвичайних подій, доходи від списання кредиторської заборгованості, отримана безплатна добродійна допомога, безоплатне цільове фінансування з бюджету та інші доходи і витрати, що можуть як зменшити, так і збільшити фінансовий результат і прибутковість бізнесу і ввести в оману інвесторів та кредиторів підприємства.

На завершення аналізу розробляють конкретні заходи, спрямовані на скорочення збитків і втрат від позареалізаційних операцій і запобігання їм, на збільшення прибутку від довгострокових і короткострокових фінансових вкладень.

Основним відносним показником, що характеризує фінансовий результат підприємства є **рентабельність** – це рівень доходності, вигідності, прибутковості бізнесу. Її вимірюють за допомогою цілої системи відносних показників, що характеризують ефективність роботи підприємства в цілому, прибутковість різних напрямків діяльності (виробничої, комерційної, інвестиційної тощо), вигідність виробництва продукції і послуг окремих видів. Показники рентабельності повніше, ніж прибуток, характеризують результати господарювання, тому що їхня величина відображає співвідношення ефекту з вкладеним капіталом або спожитими ресурсами. Їх використовують для оцінювання діяльності підприємства і як інструмент в інвестиційній політиці та ціноутворенні (додаток К).

Показники рентабельності можна об’єднати в кілька груп:

1) показники, що базуються на витратному підході (рентабельність продукції, рентабельність операційної діяльності, рентабельність інвестиційної

діяльності та окремих інвестиційних проектів, рентабельність звичайної діяльності);

2) показники, що характеризують прибутковість продажів (валова рентабельність продажів, операційна рентабельність продажів і чиста рентабельність продажів);

3) показники, в основі яких лежить ресурсний підхід (рентабельність сукупних активів або загальна рентабельність, рентабельність операційного капіталу, рентабельність основного капіталу, рентабельність оборотного капіталу, рентабельність власного капіталу і т. ін.).

Рентабельність продукції показує, скільки прибутку має підприємство з кожної гривні, витраченої на виробництво і реалізацію продукції. Її можна розраховувати в цілому по підприємству, по окремих його сегментах і за видами продукції.

Рентабельність продажу (обороту), або комерційну маржу розраховують у цілому по підприємству і за окремими видами продукції. Існує декілька показників рентабельності продажу. Їх різноманіття зумовлене вибором того чи іншого виду прибутку. Частіше всього використовують валовий, операційний або чистий прибуток. Відповідно до цього розраховують три показники рентабельності продажу: валова, операційна та чиста рентабельність реалізованої продукції. Найчастіше використовують показник рентабельності продажів за чистим прибутком, оскільки незмінність протягом будь-якого періоду показника операційної рентабельності з одночасним зниженням показника чистої рентабельності може свідчити про збільшення фінансових витрат і отримання збитків від участі в капіталі інших підприємств, або підвищення суми сплачених податкових платежів. Цей показник повністю відображає вплив структури капіталу і фінансування підприємства на її рентабельність.

Рентабельність (дохідність) сукупного капіталу характеризує дохідність всього сукупного капіталу, вкладеного в активи підприємства.

У процесі аналізу слід вивчити динаміку показників рентабельності за декілька звітних періодів, виконання плану за їхнім рівнем і провести міжгосподарські порівняння з підприємствами-конкурентами.

Рентабельність виробництва розраховується відношенням валового прибутку (ВП) до суми середньорічної вартості основних засобів (ОЗ) та середніх залишків оборотних засобів (ОбЗ). Для проведення факторного аналізу необхідно чисельник і знаменник дробу поділити на виручку від реалізації продукції (ВР) і отримаємо, що на рівень рентабельності виробництва впливають такі фактори: зміна рентабельності за валовим прибутком; зміна

фондомісткості; зміна коефіцієнта закріплення оборотних засобів. Вплив цих факторів розраховується одним із способів елімінування.

Рентабельність власного капіталу розраховується відношенням чистого прибутку до суми власного капіталу. Цей показник цікавить наявних і потенційних власників і акціонерів. Рентабельність власного капіталу показує, який прибуток приносить кожна інвестована власниками капіталу грошова одиниця. Для проведення факторного аналізу цього показника помножимо чисельник і знаменник дроби на добуток виручки від реалізації продукції та суми активу (пасиву) балансу:

$$P_{СК} = \frac{ЧП}{ВР} \cdot \frac{ВР}{А} \cdot \frac{А}{СК} , \quad (10.2)$$

де $P_{СК}$ – рентабельність власного капіталу;

ЧП – чистий прибуток;

А – сума активів організації;

ВР – (обсяг виробництва) виручка від реалізації.

СК – власний капітал організації.

Виходячи із взаємозв'язку показників, кожен із них є фактором зміни рентабельності власного капіталу. Вплив зміни факторів розраховується одним із способів елімінування [1].

Завершальним етапом аналізу фінансових результатів та прибутковості підприємства є підрахунок резервів можливого підвищення прибутків підприємства. Резерви збільшення суми прибутку визначають за кожним видом товарної продукції. Основними їхніми джерелами є збільшення обсягу реалізації продукції, зниження її собівартості, підвищення якості товарної продукції, реалізація її на вигідніших ринках збуту і т. д.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність фінансового аналізу і його місце в системі економічного аналізу
2. Дайте характеристику прийомів фінансового аналізу.
3. В чому полягає суть горизонтального та вертикального аналізу балансу підприємства.
4. В якому порядку проходить аналіз динаміки та структури майна підприємства?
5. Дайте характеристику етапам проведення аналізу джерел коштів, вкладених у майно підприємства.

6. В якому порядку проходить аналіз оборотного капіталу?
7. Дайте характеристику системі показників фінансової стійкості.
8. В якому порядку проходить аналіз платоспроможності та ділової активності?
9. Розкрийте мету і завдання аналізу формування, розподілу та використання прибутку підприємства.
10. Дайте характеристику системі показників рентабельності підприємства.

Тестові завдання

1. Фінансовий аналіз -

- 1) це система спеціальних знань, які пов'язані з дослідженням екологічних процесів;
- 2) це особлива сфера економічних відносин, що має свою логіку розвитку;
- 3) це екологічні методи, які мають у своїй основі використання економічних законів, економічних інтересів і показників;
- 4) це метод оцінки і прогнозування фінансового стану підприємства на основі його бухгалтерської звітності.
- 5) це метод оцінки фінансового стану підприємства основі його бізнес-плану.

2. Які є види фінансового аналізу?

- 1) зовнішній і оперативний;
- 2) зовнішній і внутрішній;
- 3) оперативний;
- 4) управлінський;
- 5) екологічний.

3. Що вивчає фінансовий аналіз?

- 1) рівень впровадження досягнень науково-технічного прогресу;
- 2) методи і способи раціонального поєднання та ефективного використання всіх елементів виробничого процесу на рівні підприємства;
- 3) економіку підприємств з метою оцінки результатів їх господарської діяльності та використання фінансових ресурсів, причинно-наслідкові зв'язки, які їх визначають; виявлення результатів і шляхів підвищення ефективності роботи підприємств;
- 4) економіку підприємств, що випускають однакову продукцію, але перебувають у підпорядкуванні різних відомств;
- 5) власне визначення.

4. До складу бухгалтерської (фінансової) звітності входять:

- 1) баланс, звіт про прибутки та збитки, звіт про зміни у власному капіталі, звіт про рух грошових коштів, примітки;
- 2) активи, зобов'язання, власний капітал, доходи і витрати;
- 3) баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал, примітки;

- 4) баланс, звіт про фінансові результати, звіт про фінансово-майновий стан, пояснювальна записка;
- 5) баланс, активи, зобов'язання, власний капітал, доходи і витрати.

5. Виберіть правильне визначення «активу балансу» .

- 1) Активи – це господарські засоби, що не належать підприємству;
- 2) Активи – це ресурси, що їх контролює підприємство в результаті минулих подій, використання котрих приведе до збільшення економічних вигод у майбутньому;
- 3) Активи – всі ресурси підприємства;
- 4) Активи – це обов'язки підприємства за позиками і кредиторською заборгованістю;
- 5) власний варіант відповіді

6. Дати визначення ліквідності:

- 1) здатність підприємства вчасно покрити поточну заборгованість;
- 2) здатність підприємства в будь-який момент здійснити всі платежі;
- 3) здатність підприємства в будь-який момент покрити збитки;
- 4) здатність підприємства в будь-який момент покрити дебіторську заборгованість;
- 5) здатність підприємства в будь-який момент сплатити податки.

7. Коефіцієнт абсолютної ліквідності показує:

- 1) яку частину поточної заборгованості, підприємство може погасити наявними грошовими коштами;
- 2) рівень дебіторської заборгованості;
- 3) обіговість дебіторської і кредиторської заборгованості;
- 4) рівень кредиторської заборгованості;
- 5) обіговість дебіторської заборгованості.

8. До основних джерел коштів, вкладених у майно підприємства належить:

- 1) власний і оборотний капітал;
- 2) власний і позиковий капітал;
- 3) оборотний капітал;
- 4) робочий капітал;
- 5) основний капітал.

9. Який показник характеризує швидкість обороту обігових коштів підприємства?

- 1) коефіцієнт завантаження ;
- 2) коефіцієнт оборотності ;
- 3) тривалість одного обороту;
- 4) рентабельність обігових коштів;
- 5) коефіцієнт загальної ліквідності.

10. Як розраховують фінансовий результат від операційної діяльності?

- 1) Фінансовий результат від операційної діяльності = Валовий прибуток (збиток) – Інші операційні доходи;
- 2) Фінансовий результат від операційної діяльності = Валовий прибуток (збиток) + Інші операційні доходи – Адміністративні витрати – Витрати на збут – Інші операційні витрати;

- 3) Фінансовий результат від операційної діяльності = Валовий прибуток (збиток) + Адміністративні витрати + Витрати на збут;
- 4) фінансовий результат від операційної діяльності = Валовий прибуток – Операційні витрати;
- 5) свій варіант.

Практичні завдання

Завдання 1. За даними ф. № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)» (додаток Е) скласти спрощений баланс роботи підприємства і провести горизонтальний та вертикальний аналіз балансу. Результати звести в таблиці 1 і 2.

Таблиця 1

Горизонтальний та вертикальний аналіз майна підприємства на початок та кінець періоду

Показники активу	На початок періоду		На кінець періоду		Зміни	
	Сума, тис. грн.	Частка в майні, %	Сума, тис. грн.	Частка в майні, %	Сума, тис. грн.	Структура
1.Необоротні активи:						
Основні засоби						
2. Оборотні активи:						
Виробничі запаси						
Товари						
Векселі одержані						
Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги						
Грошові кошти						
Інші оборотні активи						
3. Витрати майбутніх періодів						
Разом майна (всього по активах)						

Таблиця 2

Горизонтальний та вертикальний аналіз джерел придбання майна підприємства на початок і кінець періоду

Показники пасиву	На початок		На кінець періоду		Зміна	
	Сума, тис. грн.	Частка, %	Сума, тис. грн.	Частка, %	Сума, тис. грн.	Структури, %
1.Власний капітал:						
Статутний капітал						
4.Поточні зобов'язання:						
Кредити банків						
Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги						
Поточні зобов'язання за розрахунками						
Разом джерел придбання майна (всього по пасивах)						

Завдання 2. За даними фінансової звітності підприємства визначити та проаналізувати оборотність обігових коштів (таблиця 3).

Таблиця 3

Динаміка показників оборотності обігових коштів підприємства

Показник	На поч. року	На кін. року	Відхилення
1. Виручка від реалізації продукції, тис.грн.			
2. Кількість днів в періоді, що аналізується			
3. Одноденна виручка, тис.грн.			
4. Середній залишок обігових коштів, тис.грн.			
5. Протяжність одного обороту обігових коштів, дні			
6. Коефіцієнт оборотності обігових коштів			
7. Коефіцієнт завантаження коштів в обороті, грн./грн.			

Завдання 3. За даними завдання 2 провести факторний аналіз коефіцієнта обіговості оборотних коштів підприємства. Визначити величину впливу середніх залишків оборотних коштів та обсягу реалізації на рівень показника.

Завдання 4. За даними пасиву балансу провести оцінку структури джерел фінансових ресурсів підприємства (таблиця 4).

Таблиця 4

Динаміка показників структури фінансових ресурсів підприємства

Показник	На початок року	На кінець року	Відхилення (+,-)
Коефіцієнт фінансової незалежності			
Коефіцієнт фінансової залежності			
Коефіцієнт фінансового ризику (плече фінансового важеля)			

Завдання 5. За даними завдання 4 провести факторний аналіз показників структури фінансових ресурсів (таблиця 5).

Таблиця 5

Факторний аналіз показників структури фінансових ресурсів підприємства

Показники	Методика розрахунку	Розмір впливу факторів
1. Зміна коефіцієнта фінансової незалежності – всього, в тому числі за рахунок: - власного капіталу - валюти балансу		
2. Зміна коефіцієнта фінансової залежності – всього, в тому числі за рахунок: - позикового капіталу - валюти балансу		
3. Зміна коефіцієнта фінансового ризику (плече фінансового важеля) – всього, в тому числі за рахунок: - позикового капіталу - власного капіталу		

Завдання 6. За даними балансу підприємства проаналізуйте його ліквідність (таблиця 6).

Таблиця 6

Динаміка показників ліквідності балансу підприємства

Актив	На поч. року	На кін. року	Пасив	На поч. року	На кін. року	Платіжний надлишок (+) або нестача (-)	
						На поч. Року	На кін. Року
1. Найбільш ліквідні активи			1. Найбільш строкові зобов'язання				
2. Активи, що швидко реалізуються			2. Короткострокові пасиви				
3. Активи, що повільно реалізуються			3. Довгострокові пасиви				
4. Активи, що важко реалізуються			4. Постійні пасиви				

Завдання 7. За даними балансу (додаток Е) та завдання 6 розрахуйте і проаналізуйте показники ліквідності підприємства. Проведіть факторний аналіз коефіцієнта загальної ліквідності (таблиця 7).

Таблиця 7

Динаміка показників ліквідності підприємства

Показник	На початок року	На кінець року	Зміна
Коефіцієнт абсолютної ліквідності			
Коефіцієнт швидкої ліквідності			
Коефіцієнт загальної ліквідності			

Завдання 8. За даними балансу розрахувати узагальнюючі (абсолютні) показники фінансової стійкості та визначити тип фінансової стійкості підприємства (таблиця 8).

Таблиця 8

Динаміка узагальнюючих показників фінансової стійкості

Показники	Алгоритм розрахунку за балансом	На поч.року	На кін. року
1	2	3	4
1. Наявність власного оборотного капіталу для формування запасів	$H1 = \text{ряд.}(1495-1095)$		
2. Наявність власного оборотного капіталу, довгострокових кредитів та позик для формування запасів	$H2 = H1 + \text{ряд. } 1595$		
3. Наявність власного оборотного капіталу, довгострокових, короткострокових кредитів та позик для формування запасів	$H3 = H2 + \text{ряд.}(1600=1660)$		
4. Запаси	$H4 = \text{ряд. } 1100$		
5. Надлишок (+) нестача (-) власного оборотного капіталу для формування запасів	$E1 = H1 - H4$		

1	2	3	4
6. Надлишок (+) нестача (-) власного оборотного капіталу, довгострокових кредитів та позик для формування запасів	$E2 = H2 - H4$		
7. Надлишок (+) нестача (-) власного оборотного капіталу, довгострокових, короткострокових кредитів та позик для формування запасів	$E3 = H3 - H4$		
8. Запас стійкості фінансового стану, днів			
9. Надлишок (+), нестача (-) джерел фінансування на 1 грн. запасів, грн.			
10. Номер типу фінансової стійкості підприємства відповідно класифікації			

Під час оцінки фінансового стану необхідно враховувати, що:

1. Якщо $E1, E2, E3 > 0$, то підприємство має абсолютну фінансову стійкість.
2. Якщо $E1 < 0, E2, E3 > 0$, то підприємство має нормальну фінансову стійкість.
3. Якщо $E1, E2 < 0, E3 > 0$, то підприємство має нестійке фінансове положення.
4. Якщо $E1, E2, E3 < 0$, то підприємство має кризовий фінансовий стан.

Завдання 9. Проведіть факторний аналіз прибутку від реалізації продукції, якщо є такі дані (таблиця 9):

Таблиця 9

Факторний аналіз прибутку від реалізації продукції

Показники	За звітом попереднього року	За фактичною реалізацією в базисних цінах і собівартості	За фактичною реалізацією
1. Виручка (дохід) від реалізації продукції, тис.грн.	22222 $q_0 \times c_0$	23400 $q_1 \times c_0$	26350 $q_1 \times c_1$
2. Витрати на виробництво, тис.грн.	19450 $q_0 \times z_0$	20000 $q_1 \times z_0$	21087 $q_1 \times z_1$
3. Прибуток від реалізації продукції, тис.грн.			

Завдання 10. Користуючись даними фінансової звітності підприємства (додатком Е та додатком Ж), розрахуйте показники рентабельності на початок і кінець періоду (таблиця 10). Проведіть факторний аналіз рентабельності активів та рентабельності власного капіталу підприємства.

Таблиця 10

Динаміка показників рентабельності

Показник	На початок періоду	На кінець періоду	Зміна за період
1. Рентабельність активів, %			
2. Рентабельність власного капіталу, %			
3. Рентабельність виробничих засобів %			
4. Рентабельність продажів, %			
5. Рентабельність продукції, %			

Перелік посилань

1. Білик М.С. Фінансовий аналіз: Навч. посіб. – 2-ге вид., без змін. / Білик М.С., Павловська О.В., Притуляк Н.М., Невмержицька Н.Ю. - К.: КНЕУ, 2007. – 592 с.
2. Деева Н.М. Фінансовий аналіз: Навч. посібн. / Деева Н.М., Дедіков О.І. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 328с.
3. Ізмайлова К.В. Фінансовий аналіз: Навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / Ізмайлова К.В. – К.: МАУП, 2001. – 152с.
4. Костенко Т.Д. Економічний аналіз і діагностика стану сучасного підприємства: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. та допов./ Костенко Т.Д., Підгора Є.О., Рижиков В.С., Панков В.А. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 400с.
5. Лахтіонова Л.А. Фінансовий аналіз сільськогосподарських підприємств: Навч. посіб. / Лахтіонова Л.А. – К.: КНЕУ, 2006.
6. Мец В.О. Економічний аналіз (Збірник практичних завдань і тестів за даними П(С)БО): Навч. посіб. / Мец В.О. – К.: КНЕУ, 2001. – 236с.
7. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємств: 2-ге вид., перероб. и допов. / Савицька Г.В. – К.: Знання, 2005. – 662с. – (Вища освіта ХХІ століття).
8. Фінансова звітність за національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку: Практик. посібн. – К.: Лібра, 1999. – 336с.
9. Шеремет А.Д. Методика фінансового аналізу. / Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. – М.: ИНФРА-М, 1996.
10. Яріш О.В. Фінансовий аналіз: Навч. посібник./ Яріш О.В., Подольська В.О. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 488 с.

РОЗДІЛ 11. ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ І ТЕХНОЛОГІЇ У ФІНАНСАХ

- 11.1. Структура та функції інформаційної системи
- 11.2. Інформація і засоби її формалізованого опису
- 11.3. Інформаційні технології обробки інформації
- 11.4. Програмне забезпечення інформаційних систем
 - Питання для самоконтролю*
 - Тестові завдання*
 - Перелік посилань*

11.1. Структура та функції інформаційної системи

Умови ринкової економіки вимагають своєчасної, достовірної та повної інформації. Завдяки такій інформації залежить ефективне функціонування будь-якого об'єкта управління (установи, підприємства, організації). Саме інформаційна система має за мету підвищити ефективність господарської діяльності об'єкта управління за рахунок не тільки обробки і зберігання інформації, але і за рахунок принципово нових методів управління, на основі моделювання дій фахівців об'єкта управління при прийнятті рішень, використанні сучасних засобів телекомунікацій (електронна пошта, телеконференції), глобальних і локальних обчислювальних мереж і т.д.

У Державному Стандарті України ДСТУ 2874-94 дано визначення інформаційної системи: Інформаційна система – це система, яка організовує пам'ять і маніпулювання інформацією щодо проблемної сфери [1, с. 29].

Призначення інформаційної системи полягає в описі економічного об'єкта, його стану, взаємодії, що виражаються через економічні показники. Вона покликана своєчасно подавати органам управління необхідну і достатню інформацію для прийняття рішень, якість яких забезпечує високоефективну діяльність об'єкта управління та його підрозділів. До головних її завдань належать: виявлення джерел інформації, збирання, реєстрація, збереження, обробка та видача інформації, що характеризує стан виробництва й управління, розподіл інформації між керівниками, підрозділами та виконавцями відповідно до їх участі в управлінні.

Кожний об'єкт управління – це система, що складається із взаємозалежних елементів [1, с. 26]. Наприклад, економічна діяльність, її сфери, суб'єкти підприємницької діяльності розглядаються як економічні системи; будь-яке суспільство, особливо високорозвинуте сучасне, являє собою

соціальну систему; в інформатиці найчастіше термін *система* використовується стосовно набору технічних засобів і програм. Системою може називатися апаратна частина комп'ютера або безліч програм, призначених для вирішення конкретних прикладних завдань, доповнених процедурами ведення документації й управління розрахунками.

Система (від грецького *systema* – ціле, складене із частин; з'єднання) – набір елементів, що пов'язані один з одним утворюючи єдиний комплекс, спрямований на досягнення певної мети. Якщо до поняття «*система*» додати слово «*інформаційна*», то можна зрозуміти мету її створення й функціонування. Інформаційні системи (ІС) забезпечують збір, обробку, передачу та зберігання інформації, необхідної в процесі прийняття рішень поставлених завдань із будь-якої предметної сфери.

Сучасне розуміння інформаційної системи припускає використання в якості основного технічного засобу переробки інформації персонального комп'ютера. Технічне втілення інформаційної системи саме по собі нічого не значить, якщо не враховано роль людини, для якої призначено вироблену інформацію і без якої неможливі її одержання й обробка. Необхідно розуміти різницю між комп'ютерами й інформаційними системами. Комп'ютери, оснащені спеціалізованими програмними засобами, є технічною базою й інструментом для інформаційних систем. Інформаційна система немислима без персоналу, взаємодіючого з комп'ютерами й телекомунікацій.

Інформаційні системи це системна форма організації інформаційних технологій, яка: по-перше, поєднує в собі найбільш раціональний спосіб впорядкування усіх елементів певного об'єму в просторі і часі з метою досягнення поставленої мети (якісна характеристика); по-друге, є складною структурою (кількісна характеристика). Кожна система має властивості подільності та цілісності.

Подільність означає, що систему можна розділити на окремі самостійні частини – підсистеми, кожна з яких може розглядатися як окрема система, що спрощує її аналіз, розробку і впровадження. *Цілісність* вказує на узгодженість цілі функціонування всієї системи з цілями функціонування її підсистем та елементів.

Як і кожна система ІС має такі характеристики: *структура* системи (сукупність елементів та взаємозв'язків між ними); *функції* системи і кожного її елемента; *вхід і вихід* кожного елемента і системи в цілому; *ціль і обмеження* системи та її елементів (наприклад, максимальний прибуток при фінансових обмеженнях).

Інформаційні системи належать до класу складних систем, тому для кожної такої системи існує проблема поділу її на простіші складові (елементи).

Із-за наявності великої кількості елементів виникає необхідність визначення їхньої структури.

Структура ІС – внутрішня організація системи при поділі її на елементи та виявлення між ними зв'язків. Практика показує, що в усіх ІС виділяють такі елементи, як *функція ІС* та *компонент (підсистема) ІС*.

Функція ІС – це сукупність дій інформаційної системи, яка спрямована на досягнення зазначеної мети. Перелік функцій конкретної ІС залежить від сфери діяльності, об'єкта управління, призначення та ін. Наприклад, в ІС управління фінансами країни виокремлюють дві основні функції: планування і виконання бюджету.

Компонент ІС – це її частина, що виділена за зазначеною ознакою і розглядається як єдине ціле. Інформаційні системи незалежно від сфери їх використання включають один і той же набір компонентів:

- функціональні компоненти;
- компоненти системи обробки даних (СОД);
- організаційні компоненти [2, с. 16].

Під **функціональними компонентами** розуміють систему функцій управління – повний набір (комплекс) взаємопов'язаних в часі й просторі робіт з управління, що необхідні для досягнення поставленої мети.

Кожна складна управлінська функція поділяється на ряд менших задач і доводиться до певного виконавця. Саме від того як буде виконано те чи інше завдання окремим працівником, залежить успіх у вирішенні кінцевих задач в цілому. Таким чином, вся складна сукупність управлінських дій повинна мати своїм кінцевим результатом доведення загальних задач, які стоять перед об'єктом управління, до кожного конкретного виконавця незалежно від його службового рівня.

Система обробки даних (СОД) призначена для інформаційного обслуговування спеціалістів об'єкта управління для прийняття управлінських рішень. Всі системи обробки даних інформаційних систем незалежно від сфери їх застосування включають однаковий набір складових, які називають видами забезпечення: *інформаційне; технічне; програмне; правове; лінгвістичне; ергономічне; економічне; організаційне*.

Інформаційне забезпечення – сукупність методів і засобів з розміщення та організації інформації, які включають в себе системи класифікації і кодування, раціоналізацію форм документів, методів створення та ведення інформаційної бази. Від якості розробленого інформаційного забезпечення багато в чому залежить достовірність і якість прийнятих управлінських рішень.

Технічне забезпечення – комплекс технічних засобів, які забезпечують роботу інформаційної системи та функціонування системи обробки даних.

Програмне забезпечення – сукупність програмних засобів для створення і експлуатації системи обробки даних, які реалізують мету та задачі інформаційної системи засобами обчислювальної техніки. До складу програмного забезпечення входять базові (загальносистемні, для взаємодії людини і комп'ютера, організації типових процедур обробки даних, контролю і діагностики функціонування технічних засобів) і прикладні програмні продукти (текстові редактори, електронні таблиці, системи управління базами даних).

Правове забезпечення – сукупність правових норм, які регламентують розробку та функціонування ІС. Правове забезпечення *розробки* включає нормативні акти договірних взаємовідносин між замовником і розробником ІС, а *функціонування* – умови надання юридичної сили документам, що отримані з використанням обчислювальної техніки; права, обов'язки і відповідальність персоналу за точність і своєчасність обробки інформації.

Лінгвістичне забезпечення – сукупність мовних засобів, що використовуються на різних стадіях створення та експлуатації СОД для підвищення ефективності розробки і забезпечення спілкування управлінського персоналу з засобами обчислювальної техніки.

Ергономічне забезпечення – сукупність методів, методик, інструкцій, стандартів, нормативних та довідкових матеріалів, що дозволяють створювати оптимальні умови високоефективної та безпомилкової діяльності управлінського персоналу в інформаційній системі обробки даних.

Економічне забезпечення полягає в розрахунку його ефективності. Як свідчить досвід експлуатації ІС, їх впровадження забезпечує досить високу ефективність. Незважаючи на чималі витрати, пов'язані з їх проектуванням та розробкою, а також на поточні експлуатаційні витрати на обслуговування ІС, впровадження ІС доцільне. Економічна ефективність створення ІС забезпечується за рахунок таких чинників, як:

- висока швидкодія у виконанні операцій збирання, обробки та введення інформації;
- отримання повних та достовірних даних;
- підвищення якості облікових та розрахункових робіт;
- вчасне надання управлінському персоналу усіх рангів необхідної інформації для оперативного прийняття рішень.

Управлінський персонал відіграє велику роль у забезпеченні ефективного функціонування ІС. Саме цим зумовлено виділення організаційних компонентів у самостійний напрям.

Організаційні компоненти – сукупність документів, що регламентують діяльність управлінського персоналу, взаємодію між собою та технічними

засобами в процесі розв'язування задач управління, а також сукупність методів і засобів, що дозволяють вдосконалити організаційну структуру об'єктів і управлінські функції, що виконуються структурними підрозділами:

- визначити штатний розклад і чисельний склад кожного структурного підрозділу;
- розробити посадові інструкції персоналу управління в умовах функціонування СОД, які визначають права, обов'язки, відповідальність персоналу за обробку інформації в ІС, правила користування інформацією, її обміном, та виходу з нештатних ситуацій;
- розроблення методичної документації, що регламентує функціонування і використання технічного, програмного, інформаційного забезпечення для прийняття управлінських рішень індивідуально або колективно в мережі;
- встановлення чітких службових обов'язків кожного працівника в межах підрозділу, в якому він працює; при цьому визначення обов'язків працівників, що займають ту чи іншу посаду, не залежать від конкретної особи, їх виконання, і сукупність спільних обов'язків повинна гарантувати їх несуперечність і можливість досягнення загального результату;
- визначення завантаження працівника протягом дня і на календарний період.

Інформаційна система створюється для конкретного об'єкта. Ефективна інформаційна система приймає до уваги різницю між рівнями управління, сферами дій, а також зовнішніми обставинами і дає кожному рівню тільки ту інформацію, яка йому необхідна для ефективного реалізації функцій управління.

Потенційні можливості інформаційної системи реалізуються через їх функції, до яких належать [1, с. 31]:

- *обчислювальна* – вчасно і якісно виконує обробку інформації в усіх аспектах, що цікавлять систему;
- *слідкувальна* – відстежує і формує всю необхідну для управління зовнішню та внутрішню інформацію;
- *запам'ятовувальна* – забезпечує безупинне накопичення, систематизацію, збереження і відновлення всієї необхідної інформації;
- *комунікаційна* – забезпечує передачу потрібної інформації в задані пункти;
- *інформаційна* – реалізує швидкий доступ, пошук і видачу необхідної інформації;
- *регульовальна* – здійснює інформаційно-керуючий вплив на об'єкт і його ланки при відхиленні їхніх параметрів функціонування від заданих значень;

- *оптимізаційна* – забезпечує оптимальні розрахунки в міру зміни цілей, критеріїв та умов функціонування об'єкта управління;
- *прогнозна* – визначає основні тенденції, закономірності та показники розвитку об'єкта;
- *аналізаторна* – визначає основні показники техніко-економічного рівня виробництва і господарської діяльності;
- *документувальна* – забезпечує формування усіх обліково-звітних, планово-розпорядничих, конструкторсько-технологічних та інших форм документів.

Інформаційна система має забезпечувати:

- постійне спостереження за поточним станом об'єкта управління та його характеристик;
- адаптації, тобто пристосування до прийнятої практики бізнесу та модифікації, якщо така практика змінюється;
- підтримку професійної діяльності управлінських працівників;
- взаємодію з управлінським персоналом;
- збирання і аналіз даних для управління та формуванням необхідної звітності у будь-який момент часу;
- реалізацію системи підказок і рекомендацій для користувачів;
- ефективне збереження даних у базі даних (БД) і можливість доступу до них будь-якого кінцевого користувача зі свого робочого місця;
- взаємодію користувачів між собою на основі безпаперової технології.

11.2. Інформація і засоби її формалізованого опису

Термін «інформація» поширений у всіх сферах людської життєдіяльності. Будь-який взаємозв'язок і координація дій є можливими тільки завдяки інформації. Відомо, що термін «інформація» походить від латинського слова «*informatio*» – роз'яснення, повідомлення, відомості, які зменшують ступінь невизначеності про конкретний об'єкт, або усувають її зовсім.

Найважливішими характеристиками інформації є точність, достовірність, повнота, актуальність, своєчасність, оперативність. **Точність** інформації визначається ступенем наближення відображуваного інформацією параметра та його істинного значення. **Достовірність** інформації – це властивість інформації відображати реально діючі об'єкти з необхідною точністю. **Повнота** інформації означає, що вона має мінімальний, але достатній для прийняття ефективного управлінського рішення набір показників. Як неповна,

так і надмірна інформація знижує ефективність управління. *Актуальність* визначається ступенем збереження цінності інформації для управління в момент її використання і залежить від статистичних характеристик відображуваного об'єкта і від інтервалу часу, який минув з моменту виникнення даної інформації. *Своєчасною* є така інформація, яка надходить на той чи інший рівень управління не пізніше заздалегідь призначеного моменту часу, узгодженого з часом розв'язування задач управління. *Оперативність* інформації характеризує її актуальність за умов зміни ситуації.

Особливе значення інформації – здатність перетворюватись на нові знання, які можуть бути використані для прийняття управлінських рішень і поповнень знань управлінського персоналу. Розглядаючи інформацію як подані певним способом повідомлення, що виникають під час здійснення певного виду людської діяльності, можна говорити про наукову, технічну, економічну, соціальну, політичну, військову та інші види інформації. Найбільший обсяг припадає на технічну та економічну (техніко-економічну) інформацію.

Економічна інформація – це сукупність повідомлень економічного характеру, які можуть бути зафіксовані, передані, перетворені, збережені й використані для управління економічним об'єктом – та економікою в цілому. Один із найбільш масових різновидів інформації, що відображає процеси виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і послуг.

Часто інформацію порівнюють із словом „дані”, але це не одне і те ж. Дані можуть розглядатися як ознаки або записані спостереження, які із певних причин не використовуються, а тільки зберігаються. Коли з'являється можливість використовувати дані, вони перетворюються на інформацію. Тобто економічна інформація розглядається як сукупність економічних даних, що можуть бути оброблені з допомогою обчислювальної техніки. *Економічні дані* стають інформацією, якщо їх споживач розв'язує певне завдання управління, або *економічна інформація* – це економічні дані, які використовуються в управлінні. Перетворення даних на інформацію здійснюється завдяки інформаційним системам. Даними називають інформацію, подану в певному формалізованому вигляді, що дозволяє її передавати, зберігати на різних носіях і обробляти за допомогою деякого процесу. Процес перетворення інформації у відповідні дані можна подати таким чином, як на рис. 11.1.

Усі автоматизовані системи обробки інформації, зокрема й у фінансових установах, працюють із даними, тобто з такими повідомленнями, котрі можна зафіксувати й обробити, діставши нові дані, що становитимуть інтерес для користувача. Коли інформація так чи інакше стосується фінансів як економічних категорій, то вона вважається фінансовою інформацією. А

оскільки фінанси – це елемент економіки, то й фінансова інформація є складовою економічної інформації [3, с. 6].

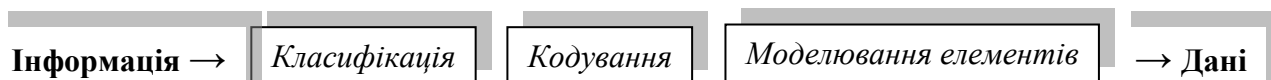

Рис. 11.1. Схема перетворення інформації в дані

Важливою особливістю економічної інформації (а також фінансової інформації) є те, що вона відображає діяльність економічного об'єкта через систему числових показників, має дискретну форму подання, може бути розміщена на матеріальних носіях і зображується, здебільшого, в алфавітно-цифровому вигляді в десятковій системі числення. Отже, економічна інформація потребує насамперед арифметичної та логічної обробки (упорядкування, вибірку, агрегування, тощо), причому переважають логічні операції (понад 60%), що ж до арифметичних, то вони зводяться до чотирьох дій – додавання, віднімання, множення та ділення («+», «-», «x», «:») [3, с. 5].

Економічна інформація має дискретний характер, тобто може бути структурована і представлена як сукупність окремих **структурних одиниць інформації**. Найважливішими видами структурних одиниць інформації є *символ, реквізит, показник, документ, інформаційне повідомлення, інформаційний масив, інформаційний потік, інформаційна підсистема, інформаційна система*.

Символ – це найпростіший елемент даних, сигнал інформації (літера, цифра, знак), який окремо не має змісту.

Реквізит – найпростіша структурна одиниця інформації, яка складається з цифр, літер, символів що має зміст, і відображає кількісну або якісну характеристику сутності (об'єкта, процесу і т.п.) предметної сфери. Тому реквізити бувають двох видів: реквізит-ознака та реквізит-основа.

Реквізит-ознака (сфера, матеріал, спеціальність) містить якісну характеристику (символьне представлення), що дозволяє виділити (ідентифікувати) об'єкт із безліч різних об'єктів.

Реквізит-основа (дата, ціна, сума) містить кількісну характеристику (числове значення) об'єкта, що визначає його стан.

Структура реквізиту – це спосіб подання його значень, що включають довжину і тип. *Довжина* – це кількість символів, *тип* – числовий, текстовий, логічний, дата.

Складова одиниця інформації – логічно взаємопов'язана сукупність реквізитів. Реквізити ознаки і основи, що характеризують об'єкти (процеси) однієї предметної сфери, логічно зв'язані між собою і утворюють складові

одиниці інформації.

Показник – мінімальна складова одиниця інформації, що зберігає інформативність і характеризує кількісну та якісну сторони будь-якого об'єкта управління. Показник «Середньомісячні загальні доходи 3976 грн.» є носієм кількісної та якісної характеристики відповідної величини. Сукупність показників, достатня для характеристики певного процесу (явища, факту), утворює **повідомлення**. Оскільки економічний показник є мінімальною за складом інформаційною сукупністю, що зберігає інформативність, він є достатнім для утворення самостійного документа.

Документ – складова одиниця інформації (повідомлення), яка представлена на паперовому (електронному) носії що має самостійне значення і юридичну силу та характеризується повним набором реквізитів та показників.

Однорідні повідомлення, об'єднані за певною ознакою, утворюють **інформаційний масив**. Масив є основною структурною одиницею при автоматизованій обробці інформації.

Інформаційний потік – сукупність масивів, що відносяться до однієї з ділянок управлінської роботи, а сукупність інформаційних потоків, які характеризують роботу, пов'язану з виконанням певної функції називають **інформаційною підсистемою**. Сукупність інформаційних підсистем, що характеризують управління об'єктом загалом, утворює **інформаційну систему**. ІС є структурною одиницею вищого рівня і цілком охоплює всю інформацію об'єкта (цеху, підприємства, установи, організації, сфери) [1, с. 20].

Для забезпечення повноцінного і ефективного обміну інформацією як всередині ІС, так і між різними ІС, автоматизації роботи з даними різних типів, необхідно певним чином уніфікувати і стандартизувати форму представлення інформації без зміни її змісту. Для цього служить система класифікації і кодування (СКіК), яка є засобом класифікації і кодування багатьох однотипних об'єктів і на основі якої, як правило, розробляються кодові позначення об'єктів.

Класифікація інформації дозволяє її систематизувати і упорядковувати, що є необхідним для її автоматизованої обробки. Класифікація об'єктів одного виду дозволяє групувати підмножини об'єктів, що володіють однаковими ознаками, або упорядковувати об'єкти у відповідності зі значеннями ознак. Прикладами об'єктів, що підлягають класифікації, є реальні об'єкти, наприклад підрозділи, устаткування, продукція, професії, працівники і т.п. Класифікації підлягають також процеси, наприклад технологічні операції з виготовлення виробів, операції обліку і т.д.

Класифікація використовується як *основа* для кодування ознак у позначенні об'єктів. Отримані кодові позначення об'єктів можуть використовуватися для автоматизованого впорядкування і пошуку об'єктів, що

володіють заданими ознаками. Одне з важливих призначень кодування – це забезпечення *унікальної ідентифікації об'єктів*, яка у сукупності з прийнятою системою класифікації чітко визначає сутність об'єкта. Це особливо важливо для етапу проектування бази даних при виділенні інформаційних об'єктів і структурних зв'язків між ними

Система класифікації – це сукупність правил і результат розподілу заданої множини об'єктів на підмножини відповідно до їх характерних ознак з метою упорядкування і систематизації. Система класифікації визначається і характеризується *ознаками класифікації* і *методом класифікації*.

Ознака класифікації – це властивість об'єкта, за якою здійснюється класифікація. Ознаки класифікації можуть мати *кількісне* (вік, курс, оклад, стаж і т. п.) або *якісне* (спеціальність, кафедра, посада, сфера і т. п.) значення. Кількість значень ознаки класифікації визначає кількість класифікаційних угруповань, які можуть бути створені при розподілі множини об'єктів згідно ознак.

Метод класифікації – це сукупність правил створення системи класифікаційних угруповань і їх взаємозв'язки. Виділена за ознакою підмножина об'єктів називається класифікаційним угрупованням. Розрізняють два методи класифікації – *ієрархічний* і *фасетний*.

Ієрархічний метод класифікації встановлює між класифікаційними угрупованнями ієрархічні відносини підпорядкування з послідовною деталізацією їхніх властивостей: клас, підклас, група, підгрупа, вид і так далі. На кожному рівні класифікаційна множина (підмножина) за деякими ознаками поділяється на класифікаційні підмножини наступного рівня. Між створеними групами встановлюється певна ієрархія, де кожна підгрупа належить лише одній групі (вищій за ієрархією). Тому, при використанні ієрархічного методу класифікації необхідно дотримуватись таких правил: поділ кожного угруповання виконувати лише за однією основою поділу; виділені угруповання на кожному рівні класифікації не повинні повторюватись; сума елементів підмножин кожного рівня має дорівнювати кількості елементів усієї множини, що беруть участь у класифікації.

Наведемо приклад ієрархічної системи класифікації студента Іванова О.П.:

- код вузу (001: Київський національний університет імені Тараса Шевченка; 02: Луцький національний технічний університет; 003: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки ...);
- код факультету (01: Обліку та фінансів; 02: Бізнесу; 03: Комп'ютерних наук та інформаційних технологій; ...);
- код кафедри (01: Фінансів; 02: Банківської справи; 03: Обліку та аудиту; ...);

- код спеціальності (01:спеціаліст з фінансів; 02:спеціаліст з обліку та аудиту;...);
- код курсу (1:перший; 2:другий; 3:третій; 4:четвертий; 5:п'ятий);
- код групи (1:перша; 2:друга; 3:третья);
- код студента (01:Бай О.І.; 02:Бас А.О.; 03:Гнат В В.; 04:Іванов О.П.;..).

Рис. 11.2. Схема формування коду студента

Згідно схеми (рис. 11.2) код студента Іванова О.П. матиме вигляд: 0020101011104. Позитивні сторони ієрархічного методу класифікації полягають у: пристосованістю до ручної обробки; звичністю; інформативністю кодів. Недоліками даного методу є: фіксованість ознак і їхня послідовність; складність щодо включення нових ознак.

Фасетний метод класифікації не має наведених недоліків ієрархічного методу. Для фасетного методу класифікації обов'язковим є неповторюваність ознак, а сума елементів підмножин може бути більшою за кількість елементів усієї множини, що беруть участь у класифікації. Основною перевагою є можливість включення нових фасетів і виключення старих.

Метод фасетної класифікації заснований на множині незалежних ознак. Набір таких ознак може бути довільним, що дозволяє групувати об'єкти за будь-яким сполученням ознак. Він є однорівневим, вихідна множина об'єктів розбивається на підмножини класифікаційних угруповань відповідно до значень ознак окремих фасетів, які незалежні між собою. Наприклад, ознака «посада» містить такий список значень: асистент, ст. викладач, доцент, професор.

Кодування призначене для формалізованого опису назв різноманітних аспектів даних, які використовуються в управлінні економікою, найчастіше у

вигляді цифрових кодів. Таке подання найприйнятніше для підвищення ефективності автоматизованої обробки економічної інформації. Кодування представляє собою процес присвоєння коду об'єкту класифікації.

Кодування забезпечує унікальну ідентифікацію об'єктів, яка в сукупності з прийнятою системою класифікації чітко визначає місце об'єкта серед йому подібних. Це особливо важливо для етапу проектування баз даних при виділенні інформаційних об'єктів і структурних зв'язків між ними.

Системою кодування є сукупність правил утворення коду. Залежно від використаних символів розрізняють *цифрові*, *символьні* та *символьно-цифрові* коди. **Код** – знак або сукупність знаків, призначених для характеристики об'єкта класифікації. Кожний код характеризується *алфавітом*, *основою* і *структурою*. **Алфавіт** коду – це сукупність знаків для його створення. Кількість символів у алфавіті називають *основою* коду. **Структура** коду визначає порядок кодованих ознак. Місце символу в коді є розрядом коду. Старший розряд знаходиться ліворуч від молодшого. У коді часто передбачається додатковий (резервний) розряд для перевірки коду – контрольний розряд.

Розрізняють два методи кодування – *класифікаційний* і *реєстраційний*. **Класифікаційне** кодування побудоване на основі класифікації об'єктів. Класифікаційна система кодування може бути двох типів – *послідовна* і *паралельна*. Класифікаційна *послідовна* система кодування заснована на ієрархічній системі класифікації, а паралельна – на фасетній класифікації.

При використанні послідовної системи кодування логічно будується код, який має велику інформативність, але він дуже громіздкий і має складну структуру. Її використовують лише тоді, коли економічна інформація зовсім не змінюється або змінюється у незначних розмірах (при розробці загальнодержавних класифікаторів продукції, сфер і т. ін.). Якщо для позначення кожної ознаки використовується один або кілька розрядів коду, то таку систему кодування називають *паралельною* [4, с.107]. На рис. 11.3 представлена паралельна система кодування, де можна побачити, що значення кожної ознаки кодується незалежно, а послідовність визначається фасетною формулою: 1–2–3–4–5. В результаті отримуємо код – 0301030552. Паралельна система кодування пристосована до автоматизованої обробки і розв'язання економічних задач.

Реєстраційна система кодування не оснований на попередній класифікації об'єктів. Код забезпечує тільки ідентифікацію об'єктів. Реєстраційна система може бути *порядковою* або *серійно-порядковою*.

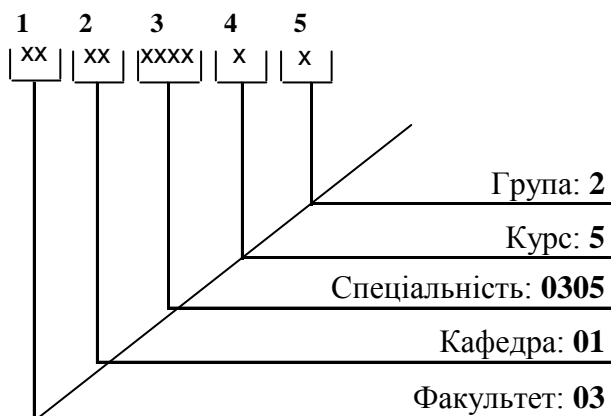

Рис. 11.3. Паралельна система кодування

У реєстраційній **порядковій** системі кодування об'єкти нумеруються за допомогою чисел натурального ряду (0,1,2,...,9). Порядкова система кодування використовується, коли множина кодованих об'єктів невелика і немає необхідності розбивки їх на групи. Реєстраційна **серійно-порядкова** система кодування також передбачає порядкову нумерацію об'єктів, але при цьому номери розбиваються на серії, кожна з яких закріплюється за виділеною групою об'єктів. Ця система використовується для об'єктів, які мають дві ознаки. Наприклад, з номера 1-го по 7-й закодовано одну групу об'єктів, з 8-го по 17-й – другу, з 18-го по 30-й – третю і т. д.

Вибір методів класифікації та кодування залежить від призначення класифікатора, специфіки об'єкта класифікації та можливостей обчислювальної техніки. Система класифікації і кодування використовується в різних сферах людської діяльності: штрих-коди товарів, реєстраційні номери автомобілів, ідентифікаційні коди тощо. Наведемо приклад структури ідентифікаційного коду фізичної особи, який використовується в податковій системі України: перші 5 цифр – дата народження (в кодах Excel), зміщена на один день; наступні три – порядковий номер серед осіб з однаковою датою народження; наступна цифра – ознака статі; остання цифра – контрольний розряд. Алфавіт такого коду – цифри 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; довжина коду – 10 знаків.

Для стандартизації інформаційного забезпечення процесів управління економікою в умовах застосування засобів обчислювальної техніки на рівні держави існує єдина система класифікації та кодування техніко-економічної інформації (ЄСКК ТЕІ). Вона містить комплекс загальнодержавних класифікаторів ТЕІ, автоматизовану систему їх ведення та нормативні документи для розробки і ведення. Використання класифікаторів ЄСКК забезпечує однакові можливості з обробки даних автоматизованих ІС різних установ і організацій. Залежно від рівня затвердження та сфери застосування

класифікатори ТЕІ поділяють на: *міжнародні; загальнодержавні; галузеві; класифікатори об'єднань, підприємств та установ.*

Документ, що містить опис класифікаційних угруповань, структуру коду і найменування об'єктів, називається **класифікатором**. Класифікатори можуть мати різний ступінь локалізації в межах підприємства, сфери, держави. Прикладами класифікаторів, які використовуються на загальнодержавному рівні, є класифікатор промислової і сільськогосподарської продукції, класифікатор підприємств і організацій, класифікатор професій працівників, посад службовців, класифікатор управлінської документації й ін. У межах підприємства використовуються локальні класифікатори структурних підрозділів, готової продукції, матеріалів і комплектуючих, підприємств постачальників і замовників і т.п.

Класифікатор є чітким вираженням класифікації і кодування. Сукупність класифікаторів утворює систему класифікації і кодування (основа для аналізу та моделювання інформаційних потоків, складова частину інформаційного забезпечення автоматизованих ІС). Система класифікації і кодування повинна мати необхідний резерв для внесення нових номенклатур без зміни структури класифікатора. Важливою вимогою є стабільність кодів. При цьому коди номенклатур об'єктів, які були вилучені з ІС, протягом певного періоду не повинні присвоюватися новим позиціям (наприклад, табельний номер працівників, код виробу, і т.п.). Позиціям, які щойно виникли, коди присвоюються за рахунок резерву. Система кодування має забезпечити змогу виявляти помилки, що виникають при вводі або записі кодів, програмним способом. Цього можна досягти внесенням до коду контрольного розряду.

Існує стійка тенденція проникнення класифікації та кодування в різні сфери людської діяльності. Це кодування продукції й товарів згідно з єдиною системою штрих-кодів, запровадження реєстраційних номерів для автотранспорту та іншої техніки, номерів паспортів, реєстраційних номерів платників податків і т.ін. Більше того, завдяки кодуванню і створенню єдиної електронної мережі передавання й обробки інформації принципово вимагає можливість лише один раз ідентифікувати особу в системі, а далі виконувати обмін даними за її кодом у різних функціональних системах – медичних, адміністративних, виробничих, юридичних і т.ін.

11.3. Інформаційні технології обробки інформації

Автоматизовані інформаційні системи і нові технології дають можливість оптимізувати і раціоналізувати управлінські функції, відкривають нові шляхи побудови збалансованого суспільства, вдосконалюючи всі сфери його життя і

діяльності. *Технологія* (з грецького *techne*) означає мистецтво, майстерність, уміння. ***Інформаційна технологія*** – це спосіб перетворення інформації: сукупність методів і способів збору, передачі, накопичення, обробки, зберігання і використання інформації. Усі інформаційні технології (ІТ) мають ґрунтуватися на однакових принципах: зручність виконання операцій; мінімальні витрати ручної праці, пов'язані з обробкою інформації; можливість перевірки повноти та коректності розрахунків ІС; мінімальні витрати часу при потребі поновити інформацію в разі її втрати (коли навмисно чи ненавмисно пошкоджено або знищено інформацію); забезпечення захисту інформації від несанкціонованого доступу.

Інформаційні технології у своєму розвитку пройшли кілька етапів – від ручної інформаційної технології до комп'ютерної. Сучасні інформаційні технології організаційно реалізовані у двох варіантах: централізованої обробки інформації та розподіленої обробки інформації. В умовах ***розподіленої обробки інформації*** інформацію обробляють працівники функціональних підрозділів підприємства, їх професійна підготовка не вимагає глибоких знань комп'ютерних технологій. Обробка інформації на ПК лише допомагає їм виконувати свої професійні обов'язки. Користувачі, частіше за все, працюють на автоматизованих робочих місцях. Тут технології притаманні гнучкість, можливість переривання технологічного процесу після закінчення окремих дій, зручність для користувача. У технологічному процесі чітка послідовність операцій звичайно не задається, хоча деякі, пов'язані між собою операції, можуть виконуватися примусово.

Розподілена обробка інформації ґрунтується на застосуванні персональних комп'ютерів, які можуть бути локальними або пов'язаними у локальну чи глобальну мережу. Застосування мереж дозволяє використовувати окремі ПК для зберігання даних – це, так звані, файл-сервери або мережі, які працюють за технологією клієнт-сервер. Файл-сервери призначені для зберігання загальних даних на окремих ПК мережі. У технології клієнт-сервер серверна машина призначена не тільки для зберігання загальних даних але й для виконання окремих операцій з даними. Користувачеві після попередньої обробки інформації на сервері передаються результати обробки даних.

В умовах ***централізованої обробки*** є спеціально підготовлені працівники, до функцій яких належить лише обробка інформації. Кожний такий працівник, частіше за все, не є фахівцем у предметній сфері, але може виконувати штучні додаткові дії, пов'язані із забезпеченням достовірності даних. За таких умов технологічні операції виконують у чітко заданій послідовності, починаючи з прийому інформації і закінчуючи передачею результатних зведень замовнику [4, с.165].

Особливості сучасних ПК дозволяють і в разі централізованої обробки інформації створювати автоматизовані робочі місця, але працюють на них не економісти, а спеціалісти з обчислювальної техніки. У сучасних умовах централізована обробка інформації притаманна великим спеціалізованим організаціям (наприклад, регіональним обчислювальним центрам) або організаціям, де є небагато обчислювальної техніки але потреба в ній велика. Такі організації змушені створювати спеціалізовані підрозділи, які здійснюють обробку інформації на ПК, або централізовано використовувати обчислювальну техніку, розподіливши час роботи на ПК між окремими фахівцями.

Технологія як процес присутня у будь-якій проблемній сфері. Як інструмент інформаційна технологія може використовуватися різними користувачами: як розробниками ІТ, так і непрофесіоналами. Інформаційна технологія є процесом, що складається з чітко регламентованих правил виконання операцій, дій, етапів різного ступеня складності над даними, що зберігаються в комп'ютерах. Основна мета інформаційної технології – у результаті цілеспрямованих дій з переробки первинної інформації одержати потрібну для користувача інформацію.

Предметна технологія – це послідовність технологічних етапів модифікації первинної інформації у результатну. Наприклад, предметна технологія бухгалтерського обліку припускає оформлення та приймання первинної документації, запис бухгалтерського проведення, зміну стану аналітичного обліку, на основі чого – зміну рахунків синтетичного обліку й балансу. Технологія оброблення інформації, що використовується як інструментарій у різних проблемних сферах для розв'язання різноманітних задач, називається забезпечувальною. Такі ІТ можуть класифікуватися за класами задач, на які їх орієнтовано. За проблемними сферами, що обслуговуються, інформаційні технології поділяються на ІТ: бухгалтерського обліку, банківської діяльності, податкової діяльності, страхової діяльності та ін.

Об'єднання забезпечувальних технологій на основі предметної технології, зведення їх до єдиного стандарту інтерфейсу є функціональною інформаційною технологією – середовищем перетворення даних і частиною ІТ. Наприклад, робота фахівця кредитного відділу банку з використанням ПК припускає застосування банківських (предметних) технологій для оцінювання кредитоспроможності позичальника, формування кредитного договору і термінових зобов'язань, розрахунку графіка платежів, реалізованих у певній ІТ: СУБД, табличному редакторі, текстовому редакторі та ін. Перетворення забезпечувальної ІТ на функціональну може здійснюватися як програмістом-проектувальником, так і самим користувачем, що залежить від інтерфейсу «користувач – ПК».

Операція – це комплекс дій з інформацією та її носіями, які виконуються на одному робочому місці. На виділення технологічних операцій можуть вплинути різноманітні фактори. Серед них найчастіше зустрічаються [4, с. 166]:

1. Особливості технічних пристроїв та програмних засобів, які використовуються для обробки інформації.

2. Кваліфікація персоналу, який обробляє інформацію.

3. Розподіл обов'язків між працівниками.

4. Переривання процесу обробки інформації на ПК через потребу виконати додаткові та допоміжні дії.

Переривання процесу обробки даних на ПК особливо характерне для автоматизованого робочого місця (АРМ – програмно-технічний комплекс, призначений для автоматизованого розв'язування комплексів задач управління в різних сферах діяльності і на різних рівнях управління).

Робота на АРМ будується за принципом вибору тієї чи іншої функції обробки інформації. Кожне переривання процесу обробки для вибору функції може бути основою для виокремлення технологічних операцій. У ряді випадків переривання обробки може бути пов'язане з установленням інших машинних носіїв інформації, виконанням тих чи інших дій за допомогою пакетів програмних засобів, які не є складовою програмного забезпечення конкретного розрахунку, копіюванням інформації по каналах зв'язку і т. ін. Ці переривання дають змогу розбити процес обробки інформації на окремі операції.

Технологічні операції за призначенням поділяються на *виконавські* та *контрольні*. **Виконавські операції** змінюють значення атрибутів або форму подання інформації. **Контрольні операції** не змінюють значень атрибутів і форми подання інформації, а лише перевіряють правильність виконавських операцій. Іноді контрольні операції можуть змінювати форму подання інформації (друкування інформації на папері), але лише з метою контролю. Ця нова форма подання інформації ніде більше не використовується [4, с. 167].

За **функціонально-часовими** характеристиками операції поділяються на операції збору та реєстрації інформації, передавання її на обробку, підготовки машинних носіїв, обробки, видачі результатів, розмноження результатів [4, с.167].

Технологічний процес обробки інформації починається з *операції збору* та *реєстрації інформації*. **Збір інформації** – це підрахування, зважування, вимірювання або інші варіанти визначення обсягів тієї або іншої господарської операції. **Реєстрація** – це занесення зібраних відомостей на носій інформації. Практично завжди збір та реєстрація пов'язані одне з одним. Якщо інформація збирається і реєструється не в місці її обробки, то постає потреба її передання. Порядок операції передання інформації на обробку залежить від типу носія

інформації та наявності технічних пристроїв і якості носіїв інформації, які передаються. Якщо інформація передавалась на обробку, то в місці обробки інформація приймається, реєструється і контролюється. Якщо будуть виявлені неточності, відсутність підписів, нечіткі записи, збої при читанні машинного носія, то інформація повертається в місце її формування. Якщо з інформацією все гаразд, то починається операція підготовки машинних носіїв для обробки. Коли підготовлено машинні носії інформації, починаються операції обчислення на ПК. Такі розрахунки виконуються автоматично за допомогою раніше створених програм. Після обчислень можуть виконуватись операції копіювання результату на різні машинні носії. Обов'язково копіюються накопичені масиви і масиви перехідних залишків.

Технологічний процес обробки інформації – це сукупність взаємопов'язаних операцій, які виконуються над інформацією у певній послідовності з моменту її виникнення до отримання результату. Технологічні операції у технологічному процесі можуть поєднуватися по-різному. Це визначає тип технологічного процесу: *операційний, предметний, змішаний*. В **операційному** технологічному процесі за окремими працівниками закріплюються одна або кілька споріднених операцій (частіше одна) з обробки будь-яких видів інформації. Наприклад, за працівником закріплюється операція перенесення інформації на ПК та операція контролю такого перенесення. Працівник вводить в ПК інформацію з усіх використовуваних документів [4, с. 168].

У **предметному** технологічному процесі за окремими працівниками закріплюється одна або кілька (частіше кілька) операцій з обробки інформації одного виду (або з одного документа). Наприклад, за працівником закріплюються операції щодо вводу в ПК, контролю вводу, обробки та видачі результату з обліку видачі матеріалів зі складу. У разі **змішаного** типу побудови технологічного процесу частина операцій виконується за операційним типом, а частина за предметним. Наприклад, на АРМ бухгалтера ввід інформації про рух матеріалів на складі виконує один працівник, про нарахування заробітної плати – другий, а обробку інформації і видачу результатів за всіма ділянками бухгалтерського обліку – третій [4, с. 168].

Кожний з цих типів організації технологічного процесу має свої недоліки і свої переваги. Операційний тип дає змогу підвищити продуктивність праці, а предметний – достовірність даних. Змішаний технологічний процес має недоліки і переваги обох типів. Які з них домінуватимуть, залежить від обсягів інформації, яка переробляється, кваліфікації працівників і т. ін.

Операції можуть виконуватися *послідовно* та *паралельно*. При послідовному виконанні кожна наступна операція не почнеться поки не

закінчиться попередня, при паралельному – кілька можуть виконуватись одночасно.

Технологічний процес має три етапи: *первинний, підготовчий та основний*. На первинному етапі виконується збір, реєстрація інформації та передача її на обробку. На підготовчому етапі відбувається перенесення інформації на машинні носії та контроль такого перенесення. На основному обробляється інформація і видаються результати зведення. Статистика показує, що коли трудомісткість всього технологічного процесу взяти за 100 %, то на первинний етап припадає 50 %, на підготовчий – 35 %, а на основний – 15 % [4, с. 168].

Операції кожного етапу технологічного процесу можуть розглядатися як окремі технологічний процес. Традиційно розглядають два технологічні процеси: збір, реєстрація та передача на обробку; обробка даних. Це пояснюється тим, що здебільшого інформація обробляється не в місцях її виникнення. Такі два технологічні процеси розділені територіально і в часі. Наприклад, на складі інформація про рух матеріалів реєструється у первинних документах, а в бухгалтерії вона обробляється [4, с. 169].

11.4. Програмне забезпечення інформаційних систем

В основу роботи комп'ютерів покладено програмний принцип управління, який полягає в тому, що комп'ютер виконує дії заздалегідь заданою програмою. Цей принцип забезпечує універсальність використання комп'ютера: у певний момент часу розв'язується задача відповідно до вибраної програми. Програма – це запис алгоритму розв'язання задачі у вигляді послідовності команд або операторів мовою, яку розуміє комп'ютер. Кінцевою метою будь-якої комп'ютерної програми є керування апаратними засобами. Стосовно роботи на комп'ютері часто використовують термін **програмне забезпечення** (software), під яким розуміють сукупність програм, процедур і правил, а також документації для створення і експлуатації систем обробки даних засобами обчислювальної техніки.

Залежно від функцій, які виконують програмне забезпечення, його можна поділити на дві групи: *базове програмне забезпечення* (БПЗ) і *прикладне програмне забезпечення* (ППЗ) [2, с. 93].

Базове ПЗ здійснює процес обробки інформації в комп'ютері і забезпечує робоче середовище для прикладних програм. До його складу входять: *операційні системи; севісні програми; програми технічного обслуговування*.

Операційна система (ОС) – це сукупність програмних засобів, які здійснюють управління ресурсами персонального комп'ютера, запуск прикладних програм і їх взаємодію із зовнішніми пристроями та іншими програмами, а також забезпечує зручний діалог користувача з комп'ютером. Можна сказати, що ОС – це “мозок” ПК, за допомогою якого виконується обробка даних. Однією із найважливіших функцій ОС є автоматизація процесів вводу-виводу інформації, управління виконанням прикладних задач, які вирішує користувач. ОС завантажує потрібну програму в пам'ять ПК і слідкує за її виконанням; аналізує ситуації, які перешкоджають нормальному обчисленню, і дає вказівки про те, що необхідно зробити, якщо виникають будь-які проблеми.

Сервісне програмне забезпечення – це сукупність програмних засобів, що надають користувачеві додаткові послуги в роботі з ПК. За функціональними можливостями сервісне ПЗ можна розділити на засоби які: покращують інтерфейс користувача; захищають дані від зруйнування і несанкціонованого доступу; відновлюють дані; здійснюють архівування даних; виявляють і знищують комп'ютерні віруси. За способом організації і реалізації сервісні засоби можуть бути представлені *оболонками* (універсальні), *утилітами* (спеціалізовані) і *автономними* програмами.

Оболонки, які є надбудовою над ОС, називаються операційними оболонками, що надають користувачеві якісний інтерфейс. Функції більшості оболонок спрямовані на роботу з файлами та папками (забезпечують швидкий пошук, створення, копіювання, переміщення, перейменування, редагування, вилучення, перегляд файлів і т. д.). Найбільш поширеними оболонками є Norton Commander і його послідовники Volkov Commander, Windows Commander і файловий менеджер FAR.

Утиліти надають користувачеві додаткові послуги (які не вимагають розробки спеціальних програм) в основному з обслуговування дисків і файлової системи. Вони виконують такі функції: обслуговування дисків; створення архівів; надання інформації про ресурси комп'ютера; захист від комп'ютерних вірусів.

Програмні засоби антивірусного захисту забезпечують діагностику (знаходження) і лікування (нейтралізацію) вірусів. Терміном “*вірус*” називається програма, яка здатна виконувати руйнівні дії, розмножуватись, і записуватись в інші програми під час запуску їх (інфікованих) на виконання. *Комп'ютерний вірус* – спеціально створена програма, невелика за розміром, яка може дописувати себе до інших програм, а також виконувати різні небажані дії на комп'ютері.

Під програмами технічного обслуговування розуміється сукупність програмно-апаратних засобів для діагностики, виявлення та виправлення помилок у процесі роботи комп'ютера або обчислювальної системи в цілому.

Прикладне програмне забезпечення – комплекс прикладних програм, за допомогою яких виконуються конкретні завдання (від виробничих до творчих, розважальних та навчальних). Між прикладним та базовим програмним забезпеченням існує тісний взаємозв'язок. Універсальність обчислювальної системи, доступність прикладних програм і широта функціональних можливостей комп'ютера безпосередньо залежать від типу наявної операційної системи, системних засобів, що містяться у її ядрі й взаємодії комплексу людина-програма-обладнання.

Прикладне програмне забезпечення (ППЗ) працює під управлінням базового ПЗ і може бути оформлене у вигляді *пакету прикладних програм* (ППП – комплекс програм, які призначені для вирішення задач відповідного класу) або *окремих програм* користувача та призначене для розробки та вирішення конкретних задач користувача і організації обчислювального процесу інформаційної системи в цілому. ППЗ є потужним інструментом автоматизації для вирішення користувачем задач, практично повністю звільняє його від необхідності знати, як виконує комп'ютер ті чи інші функції і процедури з обробки інформації. У теперішній час існує широкий вибір прикладних програм, які розрізняють за функціональними можливостями і способами реалізації. ППЗ поділяють на такі типи: *загального призначення* (універсальні); *методо-орієнтовані*; *проблемно-орієнтовані*.

ППЗ загального призначення – це універсальне програмне забезпечення, яке призначене для автоматизації розробки і функціонування задач користувача та інформаційних систем в цілому. До них відносяться:

- *текстові редактори* (основними функціями є введення та редагування текстових даних – WordPad);
- *текстові процесори* (дозволяють формувати текст за допомогою засобів забезпечення взаємодії тексту, графіки, таблиць та інших об'єктів, що складають готовий документ – MS Word);
- *графічні редактори* (призначені для створення та обробки графічних зображень: *растрові* редактори (графічний об'єкт представлений у вигляді комбінації точок (растрів), що мають свою яскравість та колір. Застосовують для обробки зображень, створення фотоефектів і художніх композицій); *векторні* редактори (об'єктом є не точка, а лінія. Широко застосовуються у рекламі, оформленні обкладинок поліграфічних видань); *3-D* редактори (тривимірна графіка. Використовують для створення об'ємних композицій. Мають дві особливості: дозволяють керувати властивостями поверхні в

залежності від властивостей освітлення, а також дозволяють створювати об'ємну анімацію);

– електронні таблиці (забезпечують роботу з великими таблицями чисел, з символічними даними, а також автоматизацію математичних обчислень за допомогою формул та функцій; здійснюють побудову діаграм, графіків тощо – MS Excel);

– системи управління базами даних (СУБД – це програми, що дозволяють створювати бази даних (великі масиви даних організовані у табличні структури), здійснювати їх обробку та управління за відповідним запитом. Здійснюють пошук даних, генерацію звітів різної форми, обчислювальну обробку даних, сортування даних тощо – MS Access);

– редактори HTML (Web-редактори, що об'єднують у собі можливості текстових та графічних редакторів. Призначені для створення і редагування Web-сторінок Інтернет. Програми цього класу можна також використовувати при підготовці електронних документів та мультимедійних видань);

– браузері (програмні засоби призначені для перегляду Web-документів, дозволяють працювати з електронною поштою, електронною комерцією, створювати відеоконференції і т. ін. – Internet Explorer, Opera, Google Chrome);

– інтегровані пакети (ППП, що об'єднують всі функціонально різні програмні компоненти ППЗ загального призначення (текстовий редактор, електронну таблицю, графічний редактор, СУБД);

– Case-технології (сукупність засобів автоматизації розробки ІС, які включають в себе методологію аналізу конкретної сфери, проектування, програмування і експлуатацію ІС. Вони приміняються для створення ІС різного класу: банки, фінансові корпорації, великі фірми);

– експертні системи – це системи обробки знань у вузькоспеціалізованій сфері підготовки рішень користувачів на рівні професійних експертів. (призначені для аналізу даних, що містяться у базах знань (в яку вноситься інформація про дану предметну сферу), і видачі результатів, при запиті користувача. Такі системи використовуються, коли для прийняття рішення потрібні широкі спеціальні знання. З використанням експертних систем пов'язана сфера науки, що зветься інженерією знань. Інженери знань – це фахівці, які є проміжною ланкою між розробниками експертних систем (програмістами) та провідними фахівцями у конкретних сферах науки й техніки (експертами). Є дві основні форми знань в експертній системі: *факти* і *правила*. **Факти** фіксують кількісні і якісні показники явищ і процесів. **Правила** описують відношення між фактами, у вигляді логічних умов, які пов'язані з причинами і наслідками.

Методо-орієнтовані ППЗ – програмні засоби в яких реалізований будь-який економіко-математичний метод вирішення задачі. До них відносяться ППЗ: математичного програмування (лінійного, динамічного, статистичного); планування і управління за допомогою мереж; теорії масового обслуговування; математичної статистики [2, с. 142].

Проблемно-орієнтовані ППЗ – називають програмні засоби, які призначені для вирішення будь-якої задачі в конкретній функціональній сфері. Можна виділити такі групи ППЗ: для промислової сфери; для непромислової сфери; банківські; бухгалтерського обліку; фінансового менеджменту; правових довідникових систем.

Питання для самоконтролю

1. В чому полягає мета створення ІС та її призначення ?
2. Які компоненти є необхідними для функціонування ІС ?
3. Яка інформація називається економічною ?
4. Назвіть найважливіші види структурних одиниць інформації ?
5. Що розуміється під класифікацією та кодуванням економічної інформації? Що первинне класифікація чи кодування ?
6. Охарактеризуйте методи класифікації та кодування.
7. Розкрийте суть терміну «інформаційна технологія» та вкажіть принципи на яких вона ґрунтується?
8. Що називають операційною системою і до якого програмного забезпечення вона належить?
9. Для чого призначені експертні системи і які форми знань вони містять ?
10. До якого програмного забезпечення відносяться текстові і графічні редактори, електронні таблиці та системи управління базами даних ?

Тестові завдання

1. Інформація – це:

- 1) відомості про навколишній світ, які зменшують міру невизначеності, і які стали повідомленнями, які можна відтворювати шляхом передачі людьми усним, письмовим або іншим способом;
- 2) сукупність відомостей про соціально-економічні процеси, що слугують для управління цими процесами і колективами людей у виробничій і невиробничій сферах;
- 3) найпростіша структурна одиниця, яка є неподільною на смисловому рівні і яка відображає кількісну чи якісну характеристику сутностей (об'єктів, процесів тощо) предметної сфери;
- 4) інформаційна сукупність з мінімальним складом ознак, достатнім для створення елементарного документа;
- 5) документ, у якому відображено систематизований перелік назв і кодів класифікаційних групувань або об'єктів класифікації.

2. Економічна інформація – це:

- 1) сукупність відомостей про соціально-економічні процеси, що слугують для управління цими процесами і колективами людей у виробничій і невиробничій сферах;
- 2) відомості про навколишній світ, які зменшують міру невизначеності, і які стали повідомленнями, які можна відтворювати шляхом передачі людьми усним, письмовим або іншим способом;
- 3) найпростіша структурна одиниця, яка є неподільною на смислового рівні і яка відображає кількісну чи якісну характеристику сутностей (об'єктів, процесів тощо) предметної області;
- 4) інформаційна сукупність з мінімальним складом ознак, достатнім для створення елементарного документа;
- 5) документ, у якому відображено систематизований перелік назв і кодів класифікаційних групувань або об'єктів класифікації.

3. Реквізит – це:

- 1) найпростіша структурна одиниця інформації, яка є неподільною на смислового рівні і яка відображає кількісну чи якісну характеристику сутностей (об'єктів, процесів тощо) предметної сфери;
- 2) інформаційна сукупність з мінімальним складом ознак, достатнім для створення елементарного документа;
- 3) сукупність відомостей про соціально-економічні процеси, що слугують для управління цими процесами і колективами людей у виробничій і невиробничій сферах;
- 4) відомості про навколишній світ, які зменшують міру невизначеності, і які стали повідомленнями, які можна відтворювати шляхом передачі людьми усним, письмовим або іншим способом;
- 5) документ, у якому відображено систематизований перелік назв і кодів класифікаційних групувань або об'єктів класифікації.

4. Економічний показник:

- 1) це мінімальна складова одиниця інформації, що зберігає інформативність;
- 2) найпростіша структурна одиниця інформації, яка є неподільною на смислового рівні і яка відображає кількісну чи якісну характеристику сутностей (об'єктів, процесів тощо) предметної області;
- 3) це сукупність відомостей про соціально-економічні процеси, що слугують для управління цими процесами і колективами людей у виробничій і невиробничій сферах;
- 4) це відомості про навколишній світ, які зменшують міру невизначеності, і які стали повідомленнями, які можна відтворювати шляхом передачі людьми усним, письмовим або іншим способом;
- 5) це документ, у якому відображено систематизований перелік назв і кодів класифікаційних групувань або об'єктів класифікації. мінімальна складова одиниця інформації.

5. Ієрархічний метод класифікації:

- 1) це створення коду класифікаційного групування і (чи) об'єкта класифікації з використанням кодів послідовно розміщених підпорядкованих групувань, отриманих за ієрархічного методу класифікації, і його присвоєння;
- 2) це паралельний поділ множини об'єктів на незалежні класифікаційні групування;
- 3) це створення коду із чисел натурального ряду і його присвоєння об'єктам кодування;
- 4) це створення коду із чисел натурального ряду із закріпленням окремих серій чи діапазонів цих чисел за об'єктами класифікації з однаковими ознаками і його присвоєння;
- 5) це послідовний поділ множини об'єктів на підлеглі класифікаційні групування.

6. Фасетний метод класифікації:

- 1) це створення коду класифікаційного групування і (чи) об'єкта класифікації з використанням кодів послідовно розміщених підпорядкованих групувань, отриманих за ієрархічного методу класифікації, і його присвоєння;
- 2) це паралельний поділ множини об'єктів на незалежні класифікаційні групування;
- 3) це створення коду із чисел натурального ряду і його присвоєння об'єктам кодування;
- 4) це створення коду із чисел натурального ряду із закріпленням окремих серій чи діапазонів цих чисел за об'єктами класифікації з однаковими ознаками і його присвоєння;
- 5) це послідовний поділ множини об'єктів на підлеглі класифікаційні групування.

7. Інформаційна технологія:

- 1) це система методів і способів збору, передачі, накопичення, опрацювання, зберігання, подання і використання інформації;
- 2) це заміна діяльності людини роботою машин і механізмів;
- 3) це взаємопов'язана сукупність даних, обладнання, програмних засобів, персоналу, стандартів процедур, призначених для збору, опрацювання, розподілу, зберігання, видачі (надання) інформації відповідно до вимог, що впливають з діяльності організації;
- 4) це сукупність інформаційно-програмно-технічних ресурсів опрацювання даних, що забезпечують кінцевому користувачеві автоматизацію управлінських функцій у конкретній предметній області;
- 5) це створення коду із чисел натурального ряду і його присвоєння об'єктам кодування.

8. Excel. Символи # у числовому полі означають:

- 1) заборонену дію;
- 2) некоректне число;
- 3) некоректне посилання;
- 4) невірну формулу;
- 5) що кількість цифр більша, ніж ширина комірки.

9. Excel. Чим відрізняються посилання \$A\$1, A1:

- 1) \$A\$1 – адреса виділеної комірки;
- 2) немає різниці;
- 3) при використанні запису \$A\$1 адреси комірок під час копіювання не змінюються;
- 4) при використанні запису A1 адреси комірок під час копіювання не змінюються;
- 5) при використанні запису \$A\$1 адреси комірок під час копіювання змінюються.

10. Access. Таблиці, запити, звіти, форми – це:

- 1) об'єкти БД;
- 2) папки БД;
- 3) окремі файли, вміщені в папку;
- 4) файли;
- 5) щось інше.

Практичні завдання

Задача 1. У таблиці 1 наведено прізвища групи студентів, де є 11 осіб жіночої статі та 9 чоловічої і їх коди, що утворені за допомогою чотирьох систем кодування. Визначити структуру використаних кодів для кожної системи кодування і закодувати нові прізвища 18, 19, 20 (присвоїти кожній особі код, який визначав би її за прізвищем та статтю, застосовуючи чотири системи кодування).

Таблиця 1

№	Прізвище	Код			
		Послідовний	Паралельний	Порядковий	Серійно-порядковий
1	Андрієць Анна Володимирівна	101	101	01	01
2	Андріюк Максим Володимирович	201	202	02	12
3	Богомазова Інга Олександрівна	102	103	03	02
4	Борсук Юлія Юріївна	103	104	04	03
5	Голуб Тарас Русланович	202	205	05	13
6	Гук Олександр Геннадійович	203	206	06	14
7	Данилюк Світлана Сергіївна	104	107	07	04
8	Дячук Юрій Анатолійович	204	208	08	15
9	Іваніцька Діана Сергіївна	105	109	09	05
10	Ковальчук Дмитро Сергійович	205	210	10	16
11	Ковальчук Оксана Олександрівна	106	111	11	06
12	Крупа Катерина Сергіївна	107	112	12	07
13	Макарук Тетяна Юріївна	108	113	13	08
14	Несторук Анна Андріївна	109	114	14	09
15	Остапюк Аліна Вікторівна	110	115	15	10
16	Павлів Віталій Ігорович	206	216	16	17
17	Пичоха Роман Олександрович	207	217	17	18
18	Попков Сергій Андрійович				
19	Хорошенко Петро Миколайович				
20	Шафон Оксана Миколаївна				

Задача 2. Знайти оптимальний об'єм виробництва згідно даних таблиці 2. (Визначити виробництво необхідної кількості продукції чотирьох типів: P_1 , P_2 , P_3 , P_4 . Для виготовлення якої необхідні ресурси трьох видів: трудові (B1), сировина (B2), фінанси (B3). Норми затрат, прибуток, що отримується від реалізації кожного типу продукції та об'єм запасів ресурсів подані в таблиці. Виконати завдання використовуючи функцію **СУММПРОИЗВ()** та команду «Пошук рішення».

Таблиця 2

	A	B	C	D	E	F
6	Ресурс	P_1	P_2	P_3	P_4	Наявність ресурсу (B)
7	Кількість($X_1 - X_4$)	X_1	X_2	X_3	X_4	
8	Потреба($Y_1 - Y_4$)	500,00	0,00	200,00	800,00	
9	Прибуток($Z_1 - Z_4$)	2,00	3,00	6,00	3,00	
10	Трудові($A_{11} - A_{14}$)	0,03	0,04	0,05	0,04	500,00
11	Сировина($A_{21} - A_{24}$)	1,40	1,20	2,00	1,90	26500,00
12	Фінанси($A_{31} - A_{34}$)	4,00	6,00	4,00	7,00	10090,00

Задача 3. Для визначення рівня життя населення регіону була проведена вибіркова оцінка сум їх валютних внесків у філіалах Ощадбанку і комерційних банків. У результаті обстеження було встановлено, що середня сума внеску складає 500\$, стандартне відхилення – 50\$. Визначити, який відсоток загального числа внесків складають внески в розмірі від 2000\$ до 2500\$. Передбачається, що суми внесків населення регіону розподілені за логарифмічним нормальним законом. Для вирішення задачі скористатися функціями **ЛОГНОРМРАСП()** та **Ln()**.

Задача 4. Визначити доходність інвестування, якщо активи інвестора на початок року оцінювалися в **120000** грн., а в кінці року **150000** грн. Розрахунок здійснити за допомогою функцій **ВСД()** та **ЧИСТВНДОХ()**

Задача 5. Студент відкладає гроші на відпустку і бажає знати, скільки він отримає через **10** місяців, за умови, що початковий внесок на його рахунок складав **1000** грн і він щомісяця вноситиме по **200** грн, під **17%** річних. Розрахунок здійснити за допомогою фінансової функції **БС()** та відобразити щомісячні зміни на рахунку у вигляді таблиці.

Задача 6. Клієнт автосалону бажає придбати автомобіль вартістю **55 000** грн і взяти для цього кредит під **9%** річних, який потрібно виплатити за **5** років. Визначити суму першого внеску для того, щоб надалі розмір щомісячної виплати не перевищував **1000** грн.

Задача 7. Фірма «В» взяла у банку позику в сумі **100000** грн на **8** місяців **01.07.2010** року під **24%** річних. Визначити:

- кількість днів до погашення позики;
- облікову % ставку;
- суму яку потрібно сплатити фірмі «В» **01.03.2011** року;
- суму доходу банку від даної операції;
- доходність даної фінансової операції.

Задача 8. Клієнт автосалону бажає придбати автомобіль вартістю **55 000** грн і бере для цього кредит під **9%** річних, які нараховуються в кінці кожного періоду. Термін кредиту **5** років. Визначити: величину періодичної плати застосувавши фінансову функцію **ПЛТ()**; майбутнє значення суми, яку отримає банк в результаті проведення операції застосувавши функцію **ПЛТ()**; процентну частину плати за перший період застосувавши фінансову функцію **ПРПЛТ()**; основну частину платежу за другий період застосувавши функцію **ОСПЛТ()**; накопичену суму відсотків за період з першої по третю виплати застосувавши фінансову функцію **ОБЩПЛАТ()**; накопичену основну суму по кредиту за період з першої по третю виплати застосувавши функцію **ОБЩДОХОД()**; скільки потрібно періодів для виплати рівними платежами по **14140,09** грн кредиту в **55000** грн, при ставці **9%** (**КПЕР()**). Розробити графік погашення кредиту.

Задача 9. Підприємство придбало персональний комп'ютер за ціною **12000** грн., термін експлуатації якого **5** років. Залишкова вартість в кінці терміну експлуатації рівна **2000** грн. (рис. 7.31). Визначити амортизацію:

- прямолінійним методом (зниження вартості комп'ютера для кожного року експлуатації ПК (функція **АПЛ()**);
- за 1-й – 5-й роки експлуатації ПК кумулятивним методом (функція **АСЧ()**);
- за 1-й рік, за 6 місяців другого року та за 5-й рік, використовуючи метод зменшення залишкової вартості (функція **ФУО()**);
- за 1-й–5-й роки експлуатації ПК, розраховану методом прискореного зменшення залишкової вартості (функція **ДДОБ()**);
- за 1-й місяць, за 1-й рік експлуатації ПК, за період між 1 і 10 місяцями експлуатації та за 1-й рік з вказаним коефіцієнтом 1,5, розраховану методом прискореного зменшення залишкової вартості (функція **ПУО()**).

Задача 10. Створити в середовищі MS Access базу даних працівників торгового підприємства „Супутник”, на якому працює 40 (сорок) чоловік.

1. Створити дві таблиці **Міста** (поля: *Код_Міста, Назва_Міста*) та **Працівники** (поля:

Код_Працівника, Прізвище, Ім'я, По_батькові, Місто, День_Н, Стать, Сімейний_стан, К_ть_Дітей, ЗП).

2. Створити форму для ведення БД працівників.
3. Створити запити для:
 - 3.1. Відбору працівників, які проживають у м. Луцьку та м. Ковелі.
 - 3.2. Відбору усіх працівників жіночої статі, яким ≤ 30 років і сімейний стан „Не заміжня”.
 - 3.3. Відбору усіх працівників чоловічої статі, які досягли пенсійного віку і мають 2 або більше дітей.
 - 3.4. Підрахунку кількості однакових імен.
 - 3.5. Підрахунку кількості працівників, у яких ЗП ≤ 2000 грн.
 - 3.6. Підрахунку кількості усіх дітей, які є у працівників даного підприємства.
 - 3.7. Відбору працівників чоловічої статі.
 - 3.8. Відбору працівників жіночої статі.
 - 3.9. Відбору працівників, у яких є діти.

Перелік посилань

1. Інформаційні системи і технології в економіці: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За редакцією В.С.Пономаренка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 544 с.
2. Евдокимов В.В. и др. Экономическая информатика // Учебник для вузов / Под ред. д.э.н., проф. В.В. Евдокимова. – СПб.: Питер, 1997. – 592 с.
3. Рогач І.Ф., Сендзюк М.А., Антонюк В.А. Інформаційні системи у фінансово-кредитних установах: Навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К: КНЕУ, 2001. – 239 с.
4. Ситник В.Ф. та ін. Основи інформаційних систем: Навч. посібник. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. / В.Ф.Ситник, Т.А.Писаревська, Н.В.Єрмоїна, С.Красва; За ред. В.Ф.Ситника. – К.: КНЕУ, 2001. – 420 с.

РОЗДІЛ 12. СТАТИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ФІНАНСОВОЇ АРХІТЕКТОНІКИ

- 12.1. Предмет і метод статистики
- 12.2. Статистичні показники
- 12.3. Ряди динаміки
- 12.4. Індекси

Питання для самоконтролю

Тестові завдання

Практичні завдання

Рекомендована література

12.1. Предмет і метод статистики

Статистика відіграє важливу роль у розв'язанні проблем сьогодення, розвитку економіки незалежної України. Особливий зміст даних статистики знайшов своє відображення і в самій її назві. Слово «**статистика**» походить від латинського «статус» (status) – стан, становище речей або політичне становище. Статистика набувала все більше кількісного відтінку. Подальший її розвиток вимагав вдосконалення методів збирання, обробки, узагальнення, оцінки та аналізу масових даних.

Фундатором теорії статистики став бельгійський науковець і статистик А. Кетле. Його праці, передусім «Соціальна фізика», – перша спроба наукового обґрунтування методології статистики з філософських позицій. А. Кетле вважав, що предметом статистики є «людина в суспільстві», а методологічною основою – принцип масовості. Ідея статистичної закономірності, яка проявляється в статистичних цифрах, що відображають повторюваність явищ суспільного життя, пізніше була названа законом великих чисел.

Таким чином, предметом статистики є процеси суспільного життя, які мають масовий прояв. Це означає, що основою дослідження статистики є не індивідуальні (одиначні), а масові суспільні явища. В окремих випадках із загальної маси суспільних явищ може бути виділений окремий об'єкт для поглибленого вивчення, але таке дослідження не може проводитись відірвано від масових явищ, а лише у логічному їх взаємозв'язку, в порівнянні з масовими явищами.

Слід відмітити три основні риси предмету соціально-економічної статистики:

– вона вивчає суспільні явища;

– статистика вивчає кількісний бік суспільних явищ у нерозривному зв'язку з їх якісним змістом;

– вона вивчає масові суспільні явища, за наслідками яких можливий аналіз та оцінка одиничних явищ на основі застосування монографічного методу.

Сьогодні термін «статистика» має декілька значень. Так, в широкому загалі під статистикою розуміють практичну діяльність зі збирання й узагальнення даних про різні явища і процеси суспільного життя. Наприклад, облік лікарняних листків у сфері охорони здоров'я, облік сільськогосподарських робіт у сільськогосподарських формуваннях, збирання відомостей про підписку на газети й журнали, про діяльність тих чи інших господарських одиниць.

Під статистикою розуміють також сукупність цифрових показників, що характеризують певні статистичні сукупності чи суспільство в цілому.

До таких масивів цифрових показників, які трактують як статистику, можна віднести відомості про населення, чисельність спеціалістів, школярів і студентів, інформацію про виробничу діяльність окремих галузей матеріального і нематеріального виробництва.

В той же час під статистикою розуміють окрему галузь науки, як має свій предмет і метод дослідження.

При вивченні суспільних явищ неможливо застосовувати ті ж методи, що й при вивченні явищ природи. Неможливо створювати такі умови, де б суспільні явища можна було дослідити в чистому вигляді, тобто поставити і забезпечити «чистий експеримент». У статистиці, як і інших суспільних науках, широко використовується метод абстракції. Як і всякий науковий метод, метод статистики базується на аналізі та синтезі.

Статистика, ставлячи перед собою завдання об'єктивно відображати розвиток суспільних процесів в основних їх характерних рисах, застосовує свої своєрідні методи дослідження, які дозволяють розкрити характерні риси та закономірності досліджуваних явищ, не беручи до уваги їх випадкових особливостей.

Загальні правила та спеціальні способи статистичного дослідження розробляються теорією статистики і складають її зміст.

При дослідженні розвитку суспільних явищ статистика розглядає їх в різноманітних зв'язках з навколишнім середовищем, в їх взаємозв'язках і залежностях, в їх розвитку і постійній зміні в часі і просторі. Об'єкт дослідження статистики – людське суспільство – надзвичайно складний.

Статистика як самостійна наука користується специфічним категорійним апаратом, який властивий лише їй. До таких категорійних понять статистики

належать: статистична сукупність, варіюючі ознаки, закономірність масових суспільних явищ.

Масові суспільні явища, які досліджуються статистикою, складаються з однорідних в певному відношенні одиниць або елементів. Чисельність одиниць або елементів (одиниць, фактів, випадків) одного й того ж виду, які підлягають статистичному дослідженню, називають статистичною сукупністю, а окремі її елементи – одиницями сукупності.

Одиниці сукупності мають багато ознак з різним значенням, різним виміром. Таким чином, статистична сукупність, з одного боку, однорідна, і в той же час в інших відношеннях її елементи різняться між собою.

Ознаки, які приймають різні значення або відрізняються від окремих одиниць сукупності, називаються варіюючими (змінними, мінливими), або варіаційними, а окремі їх значення або відмінності – варіантами.

Варіюючі ознаки діляться на атрибутивні (якісні) та кількісні. Атрибутивними називаються такі ознаки, окремі значення яких не виражаються числами, наприклад, стать (чоловіча, жіноча), соціальна приналежність, партійність та ін. Кількісними називаються такі ознаки, окремі значення (варіанти) яких виражаються числами (вік людини, продуктивність праці, число народжених і померлих, наявність тракторів в окремих господарствах). Залежно від характеру зміни кількісні ознаки діляться на неперервні і перервні (дискретні). Неперервними називаються ознаки, які в певних межах можуть приймати будь-які значення (наприклад, вік, врожайність певної культури, зарплата, собівартість одиниці продукції, ціна одиниці товару тощо). Перервними називаються такі ознаки, які можуть приймати тільки деякі певні значення, між якими не може бути проміжних (наприклад, чисельність сім'ї, кількість поверхів у будинку, кількість коліс в автомашині). Варіанти перервних (дискретних) ознак виражаються цілими числами.

Спостереження за значною кількістю випадків (масове спостереження) та наступне об'єднання цих випадків в однорідну сукупність і розрахунок за цими сукупностями узагальнюючих показників дає статистиці можливість звільнитися від впливу випадковостей і встановити характерні риси досліджуваних явищ, істотні взаємозв'язки і тенденції їх розвитку, закономірності їх зміни в часі та просторі.

Закономірності проявляються як провідна тенденція лише на основі масового узагальнення фактів.

Під *методом* будь-якої науки розуміють спосіб дослідження наукою явищ природи і процесів суспільного життя.

Статистика вивчає суспільні явища не ізольовано одне від одного, у взаємозв'язку та взаємозалежності, виділяє різні типи і форми суспільних явищ,

оцінює вплив чинників, які формують динаміку та варіацію явищ, розкриває процес переходу кількісних змін у якісні.

Спираючись на загальні принципи діалектичного методу, статистика розробила свої, властиві їй прийоми і способи вивчення суспільних явищ. Сукупність їх створює статистичну методологію. У всякому статистичному дослідженні можна виділити три послідовні стадії.

Статистичне спостереження – перша стадія статистичного дослідження. На цій стадії перед статистикою стоїть завдання обліку кожної одиниці сукупності та індивідуальних значень властивих їй ознак. Характерною особливістю цієї стадії є метод масових спостережень. Як вже відмічалось, важливим прийомом статистики є абстрагування під випадкового і виявлення типового, закономірного. Статистичні закономірності виявляються тільки в масовій кількості одиниць спостереження, тобто у великих сукупностях. Статистична закономірність проявляється лише на підставі дослідження достатньо великої кількості одиниць спостереження. Лише за цієї умови проявляється закон великих чисел. Щоб знайти правильну характеристику явищам в цілому, не можна опиратись на окремі, одиничні спостереження, потрібно взяти й узагальнити всю сукупність фактів або достатньо велике їх число. Прояв закону великих чисел полягає в тому, що зі збільшенням кількості спостережень вплив випадкових причин, що визначають величину ознаки окремих одиниць сукупності, в цілому взаємно погашається і у зведених характеристиках виражається дія основних причин, тобто проявляється закономірність. Сам закон великих чисел не є регулятором масових процесів і явищ, а лише необхідною передумовою їх прояву.

Другим етапом статистичного дослідження є статистичне зведення і групування матеріалів статистичного спостереження. Зібрані факти класифікують і систематизують. Їх ділять за ознаками відмінності і об'єднують за ознаками подібності. Найважливішим специфічним прийомом на цьому етапі дослідження є метод групування. За допомогою методу групувань статистики ділять досліджувані явища на типи, характерні групи і підгрупи. Так формують статистичні сукупності, обмежують якісно однорідні в істотному відношенні сукупності, що є необхідною передумовою для застосування узагальнюючих показників. На другому етапі статистичного дослідження переходять від характеристики одиничних фактів до характеристики їх сукупності, від вивчення індивідуальних значень ознаки до їх узагальнення у всій масі одиниць спостереження.

Третім етапом статистичного дослідження є аналіз зведеного та опрацьованого матеріалу, виявлення закономірностей і зв'язків суспільних явищ. Специфічним для статистичних методів на цьому етапі є застосування

узагальнюючих показників – підсумкових, відносних і середніх величин, статистичних коефіцієнтів. Важливим прийомом є метод порівняння. Порівняння результатів спостереження дає змогу виявити закономірності розвитку явищ у часі і просторі. Для оцінки взаємозв'язків масових явищ статистика використовує індексний, балансовий, кореляційний та інші методи. Все це доповнюється табличним методом, найбільш раціональним викладом цифрового матеріалу, і графічним методом – методом наочного висвітлення статистичних даних.

Таким чином, статистика – це наука, яка за допомогою своїх специфічних методів досліджує кількісний бік масових суспільних явищ і закономірності, які проявляються в них.

Можна сказати, що статистика тісно пов'язана з цілим рядом суспільних та технологічних наук. Як вже відмічалось, вона тісно пов'язана з економічної теорією, бухгалтерським обліком, математикою, аналізом господарської діяльності. На відміну від математики, статистика має справу не з абстрактними кількісними характеристиками, а з якісними характеристиками за змістом однорідних суспільних явищ, що стосуються конкретних умов, місця і часу.

Успішний розвиток статистики неможливий без зв'язку з технологічними та прикладними науками. Це дозволяє їй висвітлювати розвиток суспільних явищ з кількісного боку в нерозривному зв'язку з якісними.

Так, наприклад, досліджуючи проблему природного руху населення, статистичні працівники повинні мати мінімум знань про принцип розрахунку показників дитячої смертності; проводячи облік тракторів, потрібно знати, що таке умовний трактор, а при дослідженні кормової бази – які є види кормів та що таке кормова одиниця.

Досліджуючи вплив певних агротехнічних заходів на урожайність, статистика спирається на досягнення агрономічної науки, а сільськогосподарські і біологічні науки широко використовують статистичні методи для обробки результатів експериментальних досліджень.

При проведенні такого важливого статистичного дослідження, як перепис населення та дослідження житлових умов його проживання, статистика користується юридичним визначенням такого поняття, як ім'я, інженерним визначенням, що таке благоустроєна квартира. Таким чином, статистика широко користується методичними положеннями багатьох наук і в той же час сама доповнює їх, служить підставою для управління розвитком цих наук, науково-технічним прогресом та суспільством в цілому.

12.2. Статистичні показники

Явища і процеси суспільного життя вивчаються за допомогою статистичних показників. Статистичні показники виражаються смисловими поняттями і числовими значеннями.

Статистичний показник – це кількісна оцінка властивості досліджуваного явища. В залежності від цільового призначення, статистичні показники ділять на обліково-оцінні і аналітичні.

Обліково-оцінні показники характеризують розмір якісно визначених соціально-економічних явищ і процесів в конкретних умовах місця і часу.

В залежності від специфіки досліджуваного явища, обліково-оцінні показники відображають або об'єми їх розповсюдження в просторі, або досягнені рівні розвитку на певні моменти часу.

За своєю архітектонікою статистичний показник складається з двох частин. Перша частина виражає суть поняття, а друга характеризує його величину. Наприклад, ВВП України за 2013 рік становить 1,475 трлн. грн.

Тут обсяг ВВП України є першою частиною, а 1,475 трлн. грн – другою частиною статистичного показника.

Абсолютні величини – це показники, які виражають розміри суспільних явищ у вигляді чисельності одиниць сукупності або величин, які характеризують їх ознаки. Абсолютні статистичні величини показують розміри (рівні, обсяги) суспільних явищ в даних умовах місця і часу. Наприклад, чисельність населення країни, області, населеного пункту, територія певної адміністративної одиниці тощо.

Вони діляться на індивідуальні і сумарні, тобто підсумкові. Індивідуальними називаються абсолютні величини, що виражають кількість одиниць спостереження або розміри певних кількісних ознак окремих одиниць тієї чи іншої сукупності об'єктів. Такими можуть бути чисельність робітників і розмір заробітної плати окремого робітника, стаж його роботи, їх одержують безпосередньо в процесі статистичного спостереження і фіксують в первинних облікових документах. Індивідуальні абсолютні величини служать основою будь-якого статистичного дослідження.

На відміну від індивідуальних, сумарні абсолютні величини характеризують підсумкове ознаку певної сукупності об'єктів, охоплених статистичним спостереженням. Їх одержують або шляхом прямого підрахунку кількості одиниць спостереження, або в результаті підсумовування значень ознаки окремих одиниць сукупності. У ряді випадків сумарні абсолютні величини одержуються не в результаті зведення даних статистичного спостереження, а шляхом спеціальних розрахунків. За допомогою таких

розрахунків визначають, наприклад перспективну чисельність населення, прогноз валового збору сільськогосподарських культур, прогноз грошових надходжень.

Абсолютні величини необхідні для багатьох господарських розрахунків і широко використовуються в статистико-економічному аналізі, наукових дослідженнях, повсякденній практичній роботі економічних служб у всіх сферах діяльності людини. Вони служать вихідними даними для всіх форм і прийомів кількісної характеристики явищ і процесів.

Абсолютні статистичні величини – це іменовані числа, мають такі одиниці виміру, що властиві тим чи іншим суспільним явищам, які необхідно оцінити чи охарактеризувати. Залежно від суті досліджуваного явища і конкретних завдань застосовуються натуральні, умовно-натуральні та грошові (ціннісні) одиниці виміру.

Натуральними називаються такі одиниці виміру, які відповідають природним (фізичним) властивостям даного предмета і виражаються в мірах довжини, площі, об'єму, маси тощо або кількістю одиниць (штук), кількістю фактів чи подій. Так, одиницею виміру чисельності населення є одна людина, збір зерна вимірюється в тоннах, центнерах, випуск тканин – у погонних або квадратних метрах, видобуток газу – у кубічних метрах, виробництво телевізорів – у штуках. У деяких випадках вимірювання в одних одиницях не дає повної характеристики обсягу продукції і тоді доводиться користуватись двома одиницями виміру. Так, наприклад, трактори можна обліковувати за їх кількістю. Однак вони мають різну потужність, а отже, й різну споживчу вартість. Тому для правильного уявлення про продукцію тракторного заводу треба обліковувати випуск тракторів у двох одиницях виміру: у штуках і за загальною (сумарною) потужністю. З цих міркувань тканини обліковуються в погонних і квадратних метрах, шпали – у штуках і кубічних метрах.

У деяких випадках застосовують умовно-натуральні одиниці виміру. Дані про кількість різних видів продуктів, виражених у натуральних одиницях виміру, не допускають підсумовування. Для одержання загального підсумку близьких за своїм споживним призначенням продуктів використовують умовно-натуральні одиниці виміру. Для цього, насамперед, знаходять так звані перерахункові коефіцієнти, що виражають співвідношення між натуральними одиницями виміру різних продуктів за будь-якою ознакою. Потім за знайденими коефіцієнтами ці продукти перелічуються як один продукт, прийнятий за умовний. Наприклад, у паливно-енергетичному комплексі використовують такий показник, як умовне паливо. Аналогічно визначають обсяг кормів у кормових одиницях, добрив – в поживній речовині.

Окремим видом абсолютних одиниць є трудові (людино-година, людино-день), які використовуються для вимірювання витрат праці на виробництво продукції (так звана трудомісткість одиниці продукції) або для визначення продуктивності праці.

Мірою загального обсягу продукції, що має різну споживну вартість, служать звичайно грошові (ціннісні) одиниці. Абсолютні статистичні величини вимірюють рівні, які характеризують стан явищ або на певний момент, або за певний період.

Одиниці виміру абсолютних величин подамо за схемою (табл. 12.1).

Таблиця 12.1

Класифікація абсолютних величин

Група вимірників	Підгрупа вимірників	Одиниця виміру
Натуральні	Прості	Метр, кілограм, штука
	Складні	Кіловат-година, тонно-кілометр, центнер з гектара
	Умовні	Кормова одиниця, умовна банка, умовне паливо
Трудові		Людино-година, людино-день
Вартісні		Долар, карбованець, гривня

Абсолютні величини характеризують також територію країни, чисельність її населення, національне багатство, обсяги виробництва і фінансові ресурси, обсяги капіталовкладень, ефективність виробництва.

Відносні величини одержують порівнянням двох абсолютних показників. Відносні величини в статистиці – це узагальнюючий показник, який відображає числове співвідношення двох порівнюваних статистичних величин. При цьому основа правильного розрахунку відносних показників – порівнянність порівнюваних показників.

Необхідність розрахунку і використання відносних величин зумовлена тим, що дані лише про абсолютні розміри суспільних явищ, не дивлячись на колосальне їх наукове і практичне значення, не дозволяють у багатьох випадках охарактеризувати всі сторони досліджуваного об'єкта. Так, лише відомості (дані) про обсяг промислового виробництва в абсолютних вимірах не дають ще достатньої уяви про рівень економічного розвитку тієї чи іншої країни, бо, як відомо, останній визначається не самим обсягом виробництва, а обсягом виробництва в розрахунку на душу населення. Тому для визначення рівня економічного розвитку країни необхідно обсяг річної промислової продукції порівняти з чисельністю населення (з територією).

Необхідність застосування відносних величин поряд з абсолютними можна проілюструвати на такому прикладі. Одним із показників інтенсивності рослинницької галузі в сільському господарстві є посіви технічних культур - цукрових буряків, льону-довгунцю тощо.

Якщо в одному з адміністративних районів технічні культури займають 32 тис. га, а в другому – 40 тис. га, практично неможливо визначити, де більш розвинуте виробництво технічних культур: в першому районі чи другому, оскільки невідома загальна посівна площа. Відповідь на це може дати лише відносний показник – питома вага технічних культур у загальній посівній площі всіх сільськогосподарських культур. Якщо 32 тис. га займають у загальній посівній площі першого району 17%, а 40 тис. га складають 12% всієї посівної площі другого району, то рівень інтенсивності рослинницької галузі є вищим у першому районі.

Слід мати на увазі й те, що в економічному аналізі неможливо обмежитись лише абсолютними показниками або лише відносними. Майстерність економіста-дослідника і полягає у творчому взаємо доповненні показників двох систем.

Отже, статистичні методи в економічних дослідженнях потребують їх комплексного і творчого використання.

У статистико-економічній практиці використовують наступні види відносних величин:

- 1) відносні величини планового завдання і виконання плану;
- 2) відносні величини структури сукупності;
- 3) відносні величини інтенсивності;
- 4) відносні величини динаміки.

Будь-який відносний показник є результатом відношення двох величин (вони можуть бути як абсолютні, так і відносні). Величину, яку порівнюють, в деяких випадках називають біжучою, або звітною, а з якою порівнюють – базисною, або основою порівняння.

Залежно від того, до чого прирівнюють основу порівняння, відносні величини можуть бути виражені різними показниками:

- а) основа порівняння 1 – відносні величини, коефіцієнти;
- б) основа порівняння 100 – відсотки (%);
- в) основа порівняння 1000 – проміле (‰);
- г) основа порівняння 10000 – продециміле (‱).

Найчастіше основа порівняння 1000 і 10000 застосовується в демографічній і медичній статистиці, де абсолютні числа в розрахунку на 1 або 100 дуже малі і незручні в користуванні.

Відносні величини планового завдання і виконання плану розраховуються як відношення планового показника до базисного і звітного (фактичного) до планового.

Відносні величини даного виду одержують як частку від ділення:

- а) планового показника на відповідний показник досягнутого рівня у базисному періоді;
- б) фактичного рівня звітного періоду на показник плану.

Відносні величини такого виду, як правило, обчислюють у відсотках. Так, у базисному році урожайність озимої пшениці складала 46 ц/га. З врахуванням підвищення рівня агротехніки, дотримання кращих термінів посіву в наступному році передбачається одержати пшениці по 50 ц/га, тобто відносна величина планового завдання складатиме:

$$B_{n/\bar{o}} = \frac{Y_n}{Y_{\bar{o}}} \quad \text{або} \quad B_{n/\bar{o}} = \frac{Y_n \times 100\%}{Y_{\bar{o}}}, \quad (12.1)$$

де $B_{n/\bar{o}}$ – відносна величина планового завдання;

Y_n – планова урожайність;

$Y_{\bar{o}}$ – базисна урожайність.

У нашому прикладі відносна величина планового завдання складатиме:

$$B_{n/\bar{o}} = \frac{50 \cdot 100\%}{46} = 108,7\%, \quad \text{тобто урожайність пшениці передбачається підвищити на 8,7\%.$$

Якщо у звітному році фактична урожайність пшениці складала 53 ц/га, то відносна величина виконання планового завдання становитиме:

$$B_{\phi/n} = \frac{Y_{\phi} \times 100\%}{Y_n} = \frac{53 \times 100\%}{50} = 106,0\%, \quad \text{тобто план з підвищення урожайності пшениці не тільки виконано у звітному (фактичному) році проти базисного, але й перевиконано на 6\%.$$

Якщо відомі значення якогось показника у різні періоди чи моменти часу, то для цього показника можна розрахувати відносні величини динаміки. Відносні величини динаміки відображають відносну швидкість зміни явища в часі. До числа відносних величин динаміки відносяться коефіцієнти і темпи росту.

Вони бувають двох видів: базовими і ланцюговими залежно від того який показник береться за базу або основу порівняння. Якщо порівняння проводиться з одним і тим самим показником, як правило за перший рік, за який є статистичні дані, то такі відносні величини називаються базовими. Якщо проводиться порівняння значення показника за даний рік із значенням показника за попередній рік, то такі відносні величини називаються

ланцюговими. Між базовими і ланцюговими відносними величинами існує такий зв'язок: послідовний добуток ланцюгових відносних величин дорівнює певній базовій відносній величині.

Відносні величини структури – це відношення розмірів частки до цілого. Вони виражаються, як правило, в коефіцієнтах або відсотках. Відносні величини структури, які характеризують внутрішню структуру суспільних явищ, широко застосовують у найрізноманітніших галузях статистики і в економічному аналізі.

За їх допомогою встановлюється вікова і національна структура населення, структура суспільного продукту та основних фондів, структура товарообігу тощо.

Порівняння структури тієї чи іншої сукупності за два або кілька послідовних періодів дозволяє встановити структурні зміни, що сталися в її складі, їх напрям і тенденцію.

Відносними величинами інтенсивності називаються показники, що характеризують ступінь поширення або розвитку даного явища в певному середовищі. Відносні величини інтенсивності обчислюються як відношення двох різнойменних абсолютних величин, з яких одна – чисельник – виражає розмір досліджуваного явища, а друга – розмір середовища, в якому воно розвивається.

При обчисленні показників інтенсивності велике значення має правильний вибір бази, з якою слід порівнювати досліджуване явище. За базу порівняння слід брати, як правило, тільки ту сукупність (середовище), в якій може мати місце (поширення) досліджуване явище.

Відносні величини порівняння відображають зміну одного показника, обчисленого по різних об'єктах або різних територіях.

Серед узагальнюючих показників, якими статистика характеризує суспільні явища та властиві їм закономірності, важлива роль належить **середнім величинам**. Досліджувані статистикою суспільні явища, як правило мають масовий характер, а розміри тієї чи іншої ознаки окремих одиниць статистичної сукупності – різне кількісне значення, тобто їм властива мінливість. Мінливість ознак статистичної сукупності залежить від конкретних умов і чинників, які впливають на ту чи іншу ознаку. Варіація ознак є тією причиною, яка зумовлює необхідність вдаватися до розрахунку середніх величин. В тому випадку (а він практично неможливий в реальних умовах), коли б тій чи іншій ознаці не була властива мінливість, то відпала б потреба вдаватися до визначення середньої, бо будь-яке значення будь-яке значення окремої одиниці було б властиве всім іншим. Так, наприклад, для характеристики такої статистичної сукупності, як урожайність зернових

вдаються до середньої тому, що на окремих полях і ділянках посіву під впливом різних чинників врожайність неоднакова. Таким чинником є природна родючість ґрунту, система удобрення, сорти, терміни посіву тощо.

Узагальнюючу характеристику рівня врожайності можна дати тільки у вигляді середньої.

Одним із важливих принципів наукового застосування середніх величин є їх обчислення на основі достатньої чисельної сукупності одиниць.

Середні застосовуються для дослідження якісно однорідних явищ. Середня – одна з найважливіших категорій, які широко використовуються в економіці, бухгалтерському обліку, аналізі, планово-аналітичній роботі. До обчислення середніх величин вдаються при використанні багатьох статистичних методів: аналізі результатів зведення і групування, дослідження рядів динаміки, індексного аналізу, показників варіації, вибіркового методу тощо.

Середні величини – це показники, які відображають типові риси і дають узагальнюючу кількісну характеристику рівня варіюючої ознаки.

Вимоги, які ставляться при розрахунку середніх величин:

- 1) середня величина повинна розраховуватися на основі однорідних, однотипних одиниць сукупності;
- 2) правильний вбір одиниці сукупності в розрахунках на яку проводимо розрахунок середньої;
- 3) якщо розрахунок середньої величини проводиться не по всій сукупності, а по її частині, то для того щоб середня величина достатньо точно характеризувала досліджувану сукупність потрібно відібрати від 20 до 30 одиниць.

У статистиці застосовують різні види середніх величин.

Найпростішим і найчастіше вживаним видом середніх величин є середня арифметична величина.

Умовні позначення:

x – варіанти (окремі значення ознаки, яка усереднюється);

F – вага, частка (показує скільки разів та чи інша величина x зустрічається в сукупності).

Середня арифметична застосовується у двох формах: простій і зваженій.

Середня арифметична проста використовується для незгрупованих даних, тобто коли всі частоти рівні 1 або, коли частоти однакові (коли частот немає або їх дуже важко визначити; коли частота несуттєво відрізняється одна від одної). Середня арифметична проста обчислюється за формулою:

$$\bar{x} = \frac{x_1 + x_2 + x_3 + \dots + x_n}{n} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n} \quad (12.2)$$

Середня арифметична зважена використовується для згрупованих даних, при цьому в інтервальних варіаційних рядах в якості x виступають середини інтервалів.

$$\bar{x} = \frac{x_1 f_1 + x_2 f_2 + x_3 f_3 + \dots + x_n f_n}{f_1 + f_2 + \dots + f_n} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i f_i}{\sum_{i=1}^n f_i} \quad (12.3)$$

Властивості середньої арифметичної:

1) якщо всі варіанти x збільшити чи зменшити на величину a , то середня збільшиться або зменшиться теж на величину a ;

2) якщо всі x збільшити чи зменшити в k разів, то й середня збільшиться чи зменшиться теж в k разів;

3) якщо всі частоти збільшити чи зменшити в k разів, то середня не зміниться;

4) величина середньої арифметичної залежить не від самих абсолютних значень окремих варіант і ваг, а від пропорцій між ними;

5) середня величина, помножена на суму частот, дорівнює сумі добутків кожної варіанти на її частоту:

$$\bar{x} \cdot \sum_{i=1}^n f_i = \sum_{i=1}^n x_i f_i \quad (12.4)$$

6) сума відхилень індивідуальних значень від їх середньої арифметичної величини рівна нулю:

$$\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x}) = 0 \quad (12.5)$$

7) квадрат суми відхилень індивідуальних значень x від середнього завжди менша чим сума відхилень від будь-якої іншої величини:

$$\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \rightarrow \min \quad (12.6)$$

Використовуючи властивості середньої арифметичної її можна порахувати спрощено, методом моментів або метод відліку від умовного 0. Ця формула використовується лише для варіаційних рядів з рівними інтервалами:

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n \frac{x_i - a}{i} f_i}{\sum_{i=1}^n f_i} i + a \quad (12.7)$$

де i – величина інтервалу;

a – значення варіанти x , яка займає середнє положення у варіаційному ряді.

Середня гармонійна використовується тоді, коли є дані про загальний обсяг та індивідуальні значення ознаки, а відомостей про кількість одиниць досліджуваного явища немає.

Середня гармонійна застосовується у двох формах: простій і зваженій.

Середня гармонійна проста обчислюється за формулою:

$$\bar{x} = \frac{n}{\sum_{i=1}^n \frac{1}{x_i}} \quad (12.8)$$

Середня гармонійна зважена обчислюється за формулою:

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n f_i}{\sum_{i=1}^n \frac{f_i}{x_i}} \quad (12.9)$$

Крім того, застосовуються середня прогресивна, середня геометрична, середня квадратична та інші.

Середня прогресивна розраховується не по всій сукупності в цілому, а лише по її кращій частині. Порядок розрахунку її такий:

- розраховується загальна середня;
- вибираються варіанти, які є кращими в порівнянні з середньою;
- на основі відібраних одиниць сукупності розраховується середня.

Середня геометрична величина використовується для визначення середніх темпів зростання і обчислюється за формулою:

$$\bar{x} = \sqrt[n]{x_1 * x_2 * \dots * x_n} \quad (12.10)$$

де x_i – темпи зростання, що розраховуються відносно попереднього періоду.

Середня квадратична величина широко використовується при вивченні варіації явища.

Середня квадратична проста обчислюється за формулою:

$$\bar{x}_{np} = \sqrt{\frac{x_1^2 + x_2^2 + \dots + x_n^2}{n}} \quad (12.11)$$

Середня квадратична зважена обчислюється за формулою:

$$\bar{x}_{зв} = \sqrt{\frac{x_1^2 f_1 + x_2^2 f_2 + \dots + x_n^2 f_n}{f_1 + f_2 + \dots + f_n}} \quad (12.12)$$

Якщо на основі однієї і тієї ж сукупності порахувати всі попередні види середніх, то вони розташуються таким чином:

$$\bar{x}_{гarm} < \bar{x}_{гeom} < \bar{x}_{ариф} < \bar{x}_{квад} \quad (12.13)$$

Така залежність між середніми називається мажоритарністю середніх і чим більше одноманітна сукупність, тим відмінність між середніми менша, а

тому у виключних випадках дозволяється використовувати замість складних видів середньої – середню арифметичну.

Крім того, у деяких випадках використовуються середня степенева величина, середня анти гармонійна величина та інші.

3. Структурні середні.

В статистиці використовують два особливих види середніх–структурних величин: моду і медіану.

Мода – це варіантна, яка в ряді розподілу зустрічається найчастіше, при цьому в дискретному варіаційному ряді вона знаходиться візуально, а в інтервальному за формулою:

$$M_o = x_o + k \frac{f_2 - f_1}{(f_2 - f_1) + (f_2 - f_3)}, \quad (12.14)$$

де x_o - нижня межа модального інтервалу;

k – величина модального інтервалу;

f1 – частота інтервалу, який стоїть перед модальним;

f2 – частота модального інтервалу;

f3 – частота інтервалу, який розміщений після модального.

Модальним інтервалом називається інтервал, який має найбільшу частоту.

Медіана – це варіанта, яка займає середнє положення в ранговому ряді.

В дискретних рядах медіана визначається візуально. Порядковий номер варіанти, яка є медіаною визначається за формулою:

$$N_{me} = \frac{n+1}{2} \quad (12.15)$$

В інтервальних рядах медіана розраховується за формулою:

$$M_e = x_o + k \frac{\frac{\sum f}{2} - S_{m-1}}{f_m}, \quad (12.16)$$

де x_o – нижня межа медіанного інтервалу;

k – величина медіанного інтервалу;

$\sum f$ – загальна кількість одиниць сукупності;

S_{m-1} – сума частот накопичених до медіанного інтервалу;

f_m – частота медіанного інтервалу.

Показники варіації і способи їх обчислення. Показники варіації необхідні для:

1) доповнення середніх величин за якими скриваються індивідуальні відмінності;

2) для характеристики ступеня одноманітності статистичних сукупностей;

3) взаємозв'язок між явищами може бути охарактеризоване показником варіації.

Види показників:

- розмах варіації:

$$R = X_{\max} - X_{\min} \quad (12.17)$$

де X_{\max} , X_{\min} – максимальне та мінімальне значення ознаки у сукупності.

Розмах варіації характеризує відхилення між максимальним і мінімальним значенням варіюючої ознаки.

- середнє лінійне відхилення, яке застосовується у двох формах: простій і зваженій:

$$\bar{d}_{np} = \frac{\sum_{i=1}^n |x_i - \bar{x}|}{n} \quad (12.18)$$

$$\bar{d}_{zg} = \frac{\sum_{i=1}^n |x_i - \bar{x}| f_i}{\sum_{i=1}^n f_i} \quad (12.19)$$

Середнє лінійне відхилення величина іменована і має таку ж саму одиницю виміру, як і сукупність та трактується так: в середньому величина ознаки відхиляється на величину середнього лінійного відхилення від середнього значення ознаки.

- середній квадрат відхилень (дисперсія), яке застосовується у двох формах: простій і зваженій:

$$\sigma_{np}^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n} \quad (12.20)$$

$$\sigma_{zg}^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 f_i}{\sum_{i=1}^n f_i} \quad (12.21)$$

Дисперсія одиниці вимірювання не має і якщо дві сукупності є співставними, то більш одноманітною вважається та сукупність в якій дисперсія менша.

- середнє квадратичне відхилення, яке застосовується у двох формах: простій і зваженій:

$$\sigma_{np} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n}} \quad (12.22)$$

$$\sigma_{\text{ср}} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 f_i}{\sum_{i=1}^n f_i}} \quad (12.23)$$

Середнє квадратичне відхилення це величина іменована і трактується так само, як середнє лінійне відхилення.

- коефіцієнт варіації:

$$v = \frac{\sigma}{\bar{x}} 100\% \quad (12.24)$$

Коефіцієнт варіації характеризує одноманітність сукупності та ступінь надійності обчислення середніх величин.

Якщо v менше або рівне 10%, то сукупність вважають одноманітною, а середні показники, які пораховані на її основі репрезентативними.

Якщо v менше або рівне 30%, то варіацію ознаки у сукупності вважають середньою, а показники, які пораховані на її основі мають середній ступінь надійності.

Якщо v більше 30%, то сукупність вважають неодноманітною, а показники, які пораховані на її основі не репрезентативними.

Використовуючи математичні властивості дисперсії, для розрахунку можна використовувати метод моментів другого порядку або відліку від умовного нуля:

$$\sigma^2 = \frac{\sum_{i=1}^n \left(\frac{x_i - a}{i}\right)^2 f_i}{\sum_{i=1}^n f_i} \cdot i^2 - (\bar{x} - a)^2 \quad (12.25)$$

При умові, що $a=0$ та $i=1$, отримаємо спрощену формулу для обчислення загальної дисперсії, яка має вигляд:

$$\sigma^2 = (\bar{x}^2) - (\bar{x})^2 \quad (12.26)$$

Дисперсія альтернативної ознаки.

Альтернативна ознака це ознака, яка приймає два значення, тобто наявність одного значення виключає появу іншого. Для розгляду цього питання введемо такі умовні позначення:

Значення альтернативної ознаки	Кількісне значення альтернативної ознаки, x	Частота ознаки, f
Так	1	p
Ні	0	q
Разом		1

Для обчислення дисперсії альтернативної ознаки використаємо формулу:

$$\sigma_{\text{за}}^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 f_i}{\sum_{i=1}^n f_i} \quad (12.27)$$

Знайдемо середнє значення альтернативної ознаки, застосувавши формулу зваженої середньої арифметичної величини:

$$\bar{x} = \frac{\sum x f}{\sum f} = \frac{1 \cdot x \cdot p + 0 \cdot x \cdot q}{p + q} = \frac{p}{p + q} = p \quad (12.28)$$

Тоді, дисперсія альтернативної ознаки буде дорівнювати:

$$\sigma^2 = \frac{(1-p)^2 p + (0-p)^2 q}{p+q} = \frac{q^2 p + p^2 q}{p+q} = \frac{pq(q+p)}{q+p} = pq \quad (12.29)$$

Отже, дисперсія альтернативної ознаки буде дорівнювати добутку частоти появи її значень.

3. Дисперсія згрупованих даних.

Для згрупованих даних можна порахувати такі види дисперсії:

- внутрішньо-групова дисперсія, яка застосовується у двох формах: простій і зваженій:

$$\sigma_{np_i}^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x}_i)^2}{n} \quad (12.30)$$

де \bar{x}_i – середнє значення результативної ознаки в кожній групі,

$$\sigma_{\text{за}_i}^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 f_i}{\sum_{i=1}^n f_i} \quad (12.31)$$

Характеризує варіацію результативної ознаки за рахунок всіх факторів разом взятих, крім групувального.

Та група, в якій внутрішньо групова дисперсія найбільша, підлягає найбільшому впливу всіх факторів крім групової.

- середня з внутрішньо групових дисперсій, яка характеризує варіацію показника під впливом усіх чинників, які впливають на показник, крім чинника покладеного в основу групування і застосовується у двох формах: простій і зваженій:

$$\sigma_{np_i}^2 = \frac{\sum_{i=1}^n \sigma_i^2}{n} \quad (12.32)$$

$$\sigma_{\text{за}_i}^2 = \frac{\sum_{i=1}^n \sigma_i^2 f_i}{\sum_{i=1}^n f_i} \quad (12.33)$$

- міжгрупова дисперсія, яка характеризує варіацію показника чинника покладеного в основу групування і застосовується у двох формах: простій і зваженій:

$$\delta_{np}^2 = \frac{\sum_{i=1}^n \bar{x}_i - \bar{x}^2}{n} \quad (12.34)$$

$$\delta_{зв}^2 = \frac{\sum_{i=1}^n \bar{x}_i - \bar{x}^2 f_i}{\sum_{i=1}^n f_i} \quad (12.35)$$

Доведено, що $\sigma_{заг}^2 = \bar{\sigma}_i^2 + \delta^2$ – правило додавання дисперсії.

Для економічної інтерпретації вище порахованих дисперсій використовують:

- коефіцієнт детермінації:

$$\eta^2 = \frac{\delta^2}{\sigma_{заг}^2} \quad (12.36)$$

Це означає, що варіація середньої успішності була 33% обумовлена пропусками занять, а 67% вплив всіх інших факторів.

- кореляційне відношення, або індекс кореляції:

$$\eta = \sqrt{\frac{\delta^2}{\sigma_{заг}^2}} \quad (12.37)$$

Корінь може мати знак „+” чи „-”. Знак кореляційного відхилення вибирають візуально на основі аналізу результатів групування, при цьому, якщо зв’язок прямий, то знак „+”, якщо обернений – „-”.

Якщо кореляційне відношення $|\eta| \geq 0,7$, то зв’язок між фактором і результативною ознакою вважають сильним, суттєвим.

Якщо кореляційне відношення $|\eta| < 0,7$ та $|\eta| \geq 0,5$, то зв’язок між фактором і результативною ознакою вважають середнім, а в протилежному випадку ($|\eta| < 0,5$) – слабким.

12.3. Ряди динаміки

Ряди динаміки це ряди статистичних показників, що характеризують зміну суспільного явища в часі.

Кожен ряд динаміки складається з двох елементів:

- рівнів ряду (y) – показники, що характеризують якість явище;
- періоди часу (t).

Є два види рядів динаміки:

- інтервальні (величини цього ряду характеризують розміри явищ за певні періоди часу);

– моментні (характеризують стан явища на певний момент часу).

В інтервальних рядах динаміки середня розраховується за формулою середньої арифметичної:

а) якщо рівні ряду подані на однаковий момент часу, то використовують середню арифметичну просту:

$$\bar{y} = \frac{\sum_{i=1}^n y_i}{n}; \quad (12.38)$$

б) в рядах динаміки з нерівними проміжками часу використовують середню арифметичну зважену:

$$\bar{y} = \frac{\sum_{i=1}^n y_i f_i}{\sum_{i=1}^n f_i}. \quad (12.39)$$

В моментних рядах за формулою середньої хронологічної:

$$\bar{y} = \frac{0,5y_1 + y_2 + \dots + 0,5y_n}{n-1}. \quad (12.40)$$

2. Аналітичні показники ряду динаміки.

Аналітичні показники отримують шляхом зіставлення між собою рівнів ряду. При цьому рівень з яким зіставляють називають базисним, а рівень який зіставляється – поточним.

Якщо кожен рівень зіставити з попереднім, то такі показники називаються ланцюговими, а якщо з одним і тим самим – базисними.

Є такі аналітичні показники:

1) абсолютний приріст:

$$\Delta y^{\sigma} = y_i - y_1, \quad (12.41)$$

$$\Delta y^{\pi} = y_i - y_{i-1}. \quad (12.42)$$

Одиниця виміру така сама як і в сукупності.

2) темп зростання:

$$T_{\sigma}^{\sigma} = \frac{y_i}{y_1} (100), \quad (12.43)$$

$$T_{\pi}^{\pi} = \frac{y_i}{y_{i-1}} (100). \quad (12.44)$$

Якщо $T > 1$ (100), то явище збільшується, якщо ні – то зменшується.

1) темп приросту:

$$\Delta T^{\sigma} = \frac{y_i - y_1}{y_1} (100) = T_{\sigma}^{\sigma} - 1(100), \quad (12.45)$$

$$\Delta T^{\pi} = \frac{y_i - y_{i-1}}{y_{i-1}} (100) = T_{\pi}^{\pi} - 1(100). \quad (12.46)$$

Ланцюгові і базисні темпи зростання мають такі властивості:

- добуток ланцюгових темпів зростання дає відповідний базисний;
- шляхом ділення одного темпу зростання на інший (базисний) можна отримати відповідний темп зростання;
- сума абсолютних ланцюгових приростів дає відповідний базисний приріст.

2) середній темп зростання:

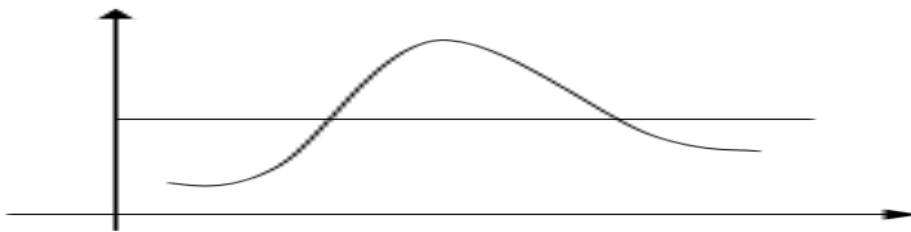
$$\bar{T}_{zp} = \sqrt[n]{T_{zp}^{n1} * T_{zp}^{n2} * \dots * T_{zp}^{nm}} = \sqrt[n-1]{\frac{y_k}{y_1}}, \quad (12.47)$$

3) середній темп приросту:

$$\Delta \bar{T} = \bar{T}_{zp} - 1(100), \quad (12.48)$$

4) середній абсолютний приріст:

$$\Delta \bar{y} = \frac{\sum_{i=1}^n \Delta \bar{y}_i}{n} = \frac{y_n - y_1}{n-1}. \quad (12.49)$$

7) індекс сезонності:

$$I_{сез} = \frac{\bar{y}_i}{\bar{y}} (100), \quad (12.50)$$

де \bar{y}_i – усереднені фактичні рівні рядів динаміки з одноіменним періодом;
 \bar{y} – загальна середня рівнів ряду.

Для наочності $I_{сез}$ зображують графічно з допомогою графіка який називається сезонна хвиля, при цьому по осі абсцис відкладають значення однойменних періодів часу, а по осі ординат значення індексу сезонності.

12.4. Індекси

Індекс – це відносний показник, який визначається відношенням в часі чи в просторі величин якого-небудь складного явища, окремі елементи якого неможливо підсумувати.

За охопленням одиниць сукупності індекси бувають:

1) індивідуальні – характеризують співвідношення якогось окремого явища. Визначається у відсотках чи в коефіцієнтах.

Якщо P_0 , P_1 – індивідуальні значення якісної ознаки (ціни товару) в базисному та звітному періодах, то:

$$i_p = \frac{P_1}{P_0} . \quad (12.51)$$

Якщо q_0 , q_1 – індивідуальні значення кількісної ознаки (кількості товарів) в базисному та звітному періоді, то:

$$i_q = \frac{q_1}{q_0} . \quad (12.52)$$

2) загальні – це відносні величини, які визначають зміни в часі чи в просторі елементів, які неможливо безпосередньо підсумувати.

Агрегатний індекс – це основна форма загального і є відношенням двох сум кожна з яких є добутком індексованої величини на його вагу.

Суми, що порівнюються в агрегатному індексі відрізняються тільки індексними величинами, а співмірники їх незміні.

Індексну величину пишуть після значка \sum .

Індекс товарообігу обчислюється за формулою:

$$I_{pq} = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_0} , \quad (12.53)$$

з якої приріст товарообігу обчислюється за формулою:

$$\Delta pq = \sum p_1 q_1 - \sum p_0 q_0 . \quad (12.54)$$

Індекс ціни обчислюється за формулою:

$$I_p = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1} . \quad (12.55)$$

Якщо індексується якісна ознака, то кількісна фіксується на звітному рівні.

Індекс кількості продукції обчислюється за формулою:

$$I_q = \frac{\sum p_0 q_1}{\sum p_0 q_0} . \quad (12.56)$$

Якщо індексується кількісна ознака, то якісна фіксується на базисному рівні.

Між вище перерахованими індексами та абсолютними приростами існує взаємозв'язок:

$$I_{pq} = I_p \times I_q , \quad \Delta pq = \Delta p + \Delta q . \quad (12.57)$$

Середні індекси.

Перетворення агрегатного індексу в середній з індивідуальних проводять шляхом підстановки у чисельник чи знаменник агрегатного індексу замість індексного показника його виразу, який виводиться з формули відповідного індивідуального індексу.

Якщо така підстановка зроблена в чисельнику, то агрегатний індекс перетворюється в арифметичний, а якщо в знаменнику то середній гармонійний.

Розглянемо приклади побудови середніх індексів.

$$I_p = \frac{\sum P_1 q_1}{\sum P_0 q_1}, \quad (12.58)$$

$$i_p = \frac{P_1}{P_0}, \quad P_0 = \frac{P_1}{i_p}, \quad (12.59)$$

$$I_p = \frac{\sum P_1 q_1}{\sum \frac{P_1}{i_p} q_1} - \text{середній гармонійний індекс.}$$

$$I_q = \frac{\sum P_0 q_1}{\sum P_0 q_0}, \quad (12.60)$$

$$q_1 = i_q \times q_0, \quad (12.61)$$

$$I_q = \frac{\sum P_0 i_q q_0}{\sum P_0 q_0} - \text{середній арифметичний індекс.}$$

Результати які отримують в результаті розрахунку агрегатного і середніх індексів однакові та інтерпретуються вони однаково. Використання того чи іншого виду індексу залежить від вихідної бази даних.

Індекс середніх рівнів.

Індекси з допомогою яких вивчають зміну середніх показників за рахунок зміни двох факторів називають індекс середніх рівнів.

Види:

– індекс структурних зрушень – показує як змінився середній рівень показника за рахунок зміни структури явища;

– індекс фіксованого складу – показує як змінився середній рівень показника за рахунок зміни середніх рівнів якісного показника, тобто при сталій структурі сукупності;

– індекс змінного складу – показує як змінився середній рівень показника за рахунок зміни двох факторів разом взятих.

$$I_{\text{змін.ск}} = \frac{\sum y_1 \Pi_1}{\sum \Pi_1} : \frac{\sum y_0 \Pi_0}{\sum \Pi_0}, \quad (12.62)$$

де середній показник ($I_{\text{змін.ск}}$) зміниться за рахунок зміни двох факторів разом узятих.

Вплив показника на середній показник:

$$I_{\text{фік.скл}} = \frac{\sum y_1 \Pi_1}{\sum \Pi_1} : \frac{\sum y_0 \Pi_1}{\sum \Pi_1}, \quad (12.63)$$

$$\Delta \bar{y} = \frac{\sum y_1 \Pi_1}{\sum \Pi_1} - \frac{\sum y_0 \Pi_1}{\sum \Pi_1} . \quad (12.64)$$

Між вище розрахованими індивідуальними та абсолютними приростами є такий взаємозв'язок:

$$I_{зм.ск} = I_{фік.ск} \times I_{стр.зр} . \quad (12.65)$$

Отже, індекси середніх рівнів, а саме: змінного складу, фіксованого складу і структурних зрушень, теж складають єдину індексну систему.

Тестові завдання

1. Яке із наведених положень виходить за межі визначення терміна «Статистика» ?

- 1) Статистика – наука;
- 2) Статистика – параметр;
- 3) Статистика – кількісний бік окремих суспільних явищ;
- 4) Статистика – процес збирання, зберігання і обробки даних про масові суспільні явища;
- 5) Статистика – навчальна дисципліна.

2. У яких одиницях виражаються відносні показники, коли базова величина приймається за 1000?

- 1) відсотках;
- 2) коефіцієнтах;
- 3) проміле;
- 4) продециміле;
- 5) одиницях.

3. У якому з наведених прикладів обчислена відносна величина порівняння?

- 1) кількість автомобілів на початок року в одному підприємстві у відношенні до іншого підприємства становить 90 %;
- 2) щільність поголів'я корів на 100 га сільськогосподарських угідь у становить 27 голів;
- 3) на 100 чоловіків підприємства припадає 50 жінок;
- 4) частка зернових культур у загальній площі посіву становить 36 %;
- 5) на 10000 тис. чол. населення Київської області припадає 38 чол. лікарів.

4. Яка величина характеризує склад того чи іншого суспільного явища?

- 1) відносна величина порівняння;
- 2) відносна величина структури;
- 3) відносна величина координації;
- 4) відносна величина динаміки;
- 5) відносна величина інтенсивності.

5. У якому з наведених прикладів обчислена відносна величина координації?

- 1) кількість автомобілів на початок року в одному підприємстві у відношенні до іншого підприємства становить 86 %.

- 2) щільність поголів'я корів на 100 га сільськогосподарських угідь у становить 27 голів.
- 3) на 100 чоловіків підприємства припадає 50 жінок.
- 4) частка зернових культур у загальній площі посіву становить 36 %.
- 5) кількість лікарів на 10 тис. населення.

6. Ряд динаміки – це:

- 1) ряд статистичних показників, які розміщені у хронологічній послідовності;
- 2) ряд статистичних показників, які розміщені у порядку зростання;
- 3) ряд статистичних показників, які розміщені у порядку спадання;
- 4) ряд хронологічних дат;
- 5) ряд числових значень.

7. Залишки обігових коштів фірми на кінець кожного кварталу - це ряд динаміки:

- 1) інтервальний;
- 2) моментний;
- 3) середніх величин;
- 4) відносних величин;
- 5) коефіцієнтів.

8. Як називається в теорії індексів показник, зміну якого характеризує індекс?

- 1) сумірник;
- 2) індексована величина;
- 3) іменована величина;
- 4) середня величина;
- 5) відносна величина.

9. Який взаємозв'язок існує між базисними і ланцюговими індексами?

- 1) прямий;
- 2) обернений;
- 3) стохастичний;
- 4) добуток базисних індексів дорівнює ланцюговому останнього періоду;
- 5) добуток ланцюгових індексів дорівнює базисному останнього періоду.

10. Як називається індекс, що характеризує зміну середньої величини під впливом двох факторів?

- 1) індекс змінного складу;
- 2) індекс фіксованого складу;
- 3) індекс структурних зрушень;
- 4) індекс з постійною вагою;
- 5) індекс із змінною вагою.

Практичні завдання

Задача 1. Плановий і фактичний обсяг реалізованої продукції по трьох заводах виробничого об'єднання склав:

Таблиця 1

Номер заводу	Обсяг реалізованої продукції, млн грн.		
	Базовий період	План на звітний період	Звітний період
1	221,3	223,8	234,6
2	323,5	324,7	356,5
3	416,4	427,0	432,2

Розрахуйте відносні величини планового завдання, ступеня виконання плану і фактичної зміни обсягу реалізованої продукції в звітному періоді в порівнянні з базовим по кожному заводу та об'єднанню в цілому.

Задача 2. Дані про віковий склад населення регіону, тис. чол.:

Таблиця 2

Вікова група, років	2010	2014
0-14	192,4	211,6
15-59	469,9	586,8
60 і старше	77,7	163,6
Разом	740	962

Обчисліть відносні величини, які б характеризували:

- 1) динаміку чисельності населення;
- 2) його структуру за віком у кожному році і структурні зрушення;
- 3) співвідношення працездатного населення з чисельністю допрацездатного і старшого від працездатного віку.

Задача 3. За даними про територію, чисельність населення і валовий внутрішній продукт двох країн обчислити відносні величини інтенсивності і порівняння.

Таблиця 3

Країна	Територія, тис. км ²	Чисельність населення, тис. чол.	ВВП, млн. дол.
А	912	16390	32483
В	1285	18710	16866

Задача 4. По одному з промислових підприємств відомі такі дані за 2014 рік:

Таблиця 4

Квартали	I	II	III	IV
Вартість браку, тис. грн.	60,0	58,0	56,0	55,0
Процент браку	1,8	1,6	1,7	1,5

Визначте:

- 1) Середньорічний процент браку продукції по підприємству:
 - а) за перше півріччя;
 - б) за друге півріччя;
 - в) в цілому за 2014 рік.
- 2) Середню квартальну вартість браку за півріччями та в цілому за 2014 рік.
- 3) Середню квартальну вартість всієї виробленої продукції в 2014 році.

Задача 5. Є такі дані по фабриці по виробництву продукції за 2007–2014 рр. (в співставних цінах):

Таблиця 5

Рік	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Млн. грн.	67,7	75,7	73,2	81,9	77,9	84,4	80,3	90,5

Для аналізу ряду динаміки визначте:

- а) середній рівень ряду;
- б) базисні і ланцюгові абсолютні прирости;
- в) базисні і ланцюгові темпи росту;
- г) базисні і ланцюгові темпи приросту;
- д) для кожного року абсолютне значення 1% приросту.

Задача 6. Використовуючи взаємозв'язок показників динаміки, визначте рівні ряду динаміки і відсутні в таблиці базисні показники динаміки за такими даними про виробництво продукції на комбінаті за 2011–2014 рр.:

Таблиця 6

Рік	Виробництво продукції, млн. шт.	Базисні показники динаміки		
		абсолютний приріст, млн. шт.	темп росту, %	темп приросту, %
2011	55	-	100,0	-
2012	-	2,8	-	-
2013	-	-	110,3	-
2014	-	-	-	14,9

Задача 7. Використовуючи взаємозв'язок показників динаміки, визначте рівні ряду динаміки і відсутні в таблиці ланцюгові показники динаміки за такими даними про виробництво продукції підприємствами об'єднання (в співставних цінах):

Таблиця 7

Рік	Виробництво продукції, млн. грн.	Порівняно з попереднім роком			
		абсолютний приріст, млн. грн.	темп росту, %	темп приросту, %	абсолютне значення 1% приросту, млн. грн.
2011	95	-	100,0	-	-
2012	-	4,8	-	-	-
2013	-	-	104,0	-	-
2014	-	-	-	5,8	-

Задача 8. Є такі дані по заводу верстатів-автоматів:

Таблиця 8

Вид продукції	2013 р.			2014 р.		
	вироблено, шт.	собівартість одиниці, тис. грн.	Витрати праці на виготовлення одиниці, ЛЮД-ГОД	вироблено, шт.	собівартість одиниці, тис. грн.	Витрати праці на виготовлення одиниці, ЛЮД-ГОД
Верстати-автомати	560	303,0	1100	650	388,0	1970
Верстати-напівавтомати	530	318,0	2000	470	296,0	1810

Розрахуйте агрегатні індекси:

1) загальних витрат на виробництво продукції, собівартості і фізичного обсягу продукції (останній розрахуйте, використовуючи взаємозв'язок індексів);

2) витрат праці на виробництво продукції, трудомісткості, фізичного обсягу продукції (останній розрахуйте, використовуючи взаємозв'язок індексів).

Поясніть розходження між індексами фізичного обсягу продукції, розрахованими в першому і другому пунктах. Визначте абсолютну суму економії грошових витрат від зниження собівартості і трудових витрат за рахунок підвищення продуктивності праці.

Задача 9. Є такі дані по магазину «Спорттовари»:

Таблиця 9

Товари	Виручка від реалізації у II кварталі звітного року, тис. грн.	Зміна кількості реалізованих товарів у III кварталі в порівнянні з II, %
Моторні човни	190,0	+5,0
Палатки туристичні	35,0	+1,5
Велосипеди	20,0	-2,0

Розрахуйте загальний індекс фізичного обсягу товарообігу.

Задача 10. По господарству є такі дані про виробництво зернових:

Таблиця 10

Культури	Базовий рік			Звітний рік		
	посівна площа, га	врожайність, ц/га	собівартість 1 ц, грн.	посівна площа, га	врожайність, ц/га	собівартість 1 ц, грн.
Озимі зернові	700	32	390	750	35	360
Зернобобові	140	16	640	90	18	650
Кукурудза	380	41	480	380	46	550

Розрахуйте середній індекс врожайності зернових (змінного складу), індекс врожайності фіксованого складу, індекс впливу структурних зрушень. Перевірте взаємозв'язок між розрахованими індексами.

Рекомендована література

1. Едрінова В. Н., Малафеева М. В. Общая теория статистики: учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Магистр, 2007. – 606 с.
2. Елисеєва И. И., Юзбашев М. М. Общая теория статистики: учеб. / Под ред. И.И.Елисеевой. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 656 с.
3. Ефимова М. Р., Петрова Е. В., Румянцев В. Н. Общая теория статистики: учеб. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 416 с.
4. Єріна А.М., Пальян З.О. Теорія статистики: практикум. – К.: Знання, 2004. – 255 с.
5. Лапач С. Н., Чубенко А. В., Бабич П. Н. Статистика в науке и биз-несе. – К.: МОРИОН, 2002. – 640 с.
6. Лугінін О. Є., Білоусова С.В. Статистика: підруч. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 580 с.
7. Мармоза А. Т. Практикум з теорії статистики. – К.: Ельга; Ніка-Центр, 2003. – 344 с.
8. Общая теория статистики. Практикум: учеб. пособ. / Л. И. Карпенко, Н. 9. Пекарская, И. Н. Терлиженко; Под ред. Л. И. Карпенко. – Минск: БГЗУ, 2007. – 271 с.

9. Статистика / Роберт А. Донелли-мл.; Пер. с англ. Н. А. Ворониной. – М.: Астрель: АСТ, 2007. – 367 с.
10. Статистика підприємств: навч. посіб./За ред. С. О. Матковсько-го. – Л.: Світ, 2007. – 440с.
11. Статистика: підруч. / С. С. Герасименко, А. В. Головач, А. М. Єріна та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 467 с.

РОЗДІЛ 13. ОРГАНІЗАЦІЯ ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВ

- 13.1. Фінансові ресурси підприємств та джерела їх формування
- 13.2. Формування доходів та розподіл витрат підприємств
- 13.3. Формування та розподіл прибутку підприємств
- 13.4. Майно підприємства та методика його планування

Питання для самоконтролю

Тестові завдання

Практичні завдання

Перелік посилань

13.1. Фінансові ресурси підприємств та джерела їх формування

Однією із важливих ланок фінансів є фінанси підприємств, які охоплюють сукупність економічних відносин, пов'язаних із формуванням, споживанням, розподілом та перерозподілом, а також управлінням фінансовими ресурсами, акумульованими у грошових фондах з метою задоволення виробничих та невиробничих потреб підприємства. Згідно до цього необхідно виокремити наступні функції фінансів підприємств:

1) формування – полягає у створенні грошових фондів суб'єктів господарювання, які необхідні для фінансування потреб операційної та інвестиційної діяльності;

2) споживання – утворенні на підприємстві фонди грошових коштів споживаються у процесі виробництва чи інших операцій інвестиційної діяльності;

3) розподілу – усі фінансові ресурси, що надходять на підприємство розподіляються між усіма ланками роботи, відповідно до визначених потреб;

4) перерозподілу – полягає у спрямуванні створених на підприємстві грошових фондів на користь інших суб'єктів (держава, працівники, банки, небанківські фінансові інститути, інші суб'єкти господарювання);

5) управління – виражає контроль за ефективністю споживання, розподілу та перерозподілу грошових коштів з метою забезпечення найвищих економічних вигод.

Виходячи із основних функцій фінансів підприємств, визначено, що основним об'єктом вивчення предмету є фінансові ресурси. Фінансові ресурси – це усі грошові накопичення, які формуються у процесі створення підприємства чи його діяльності і забезпечують функціонування підприємства необхідними грошовими коштами.

Фінансові ресурси можна класифікувати за такими ознаками [1, с. 125-126]:

1) стадія утворення фінансових ресурсів:

- початкові – ті, що утворенні на початковому етапі роботи підприємства, які акумулюються у статутному фонді;

- прирощені – отримані підприємством у процесі його діяльності у формі чистого прибутку;

2) право власності на фінансові ресурси:

- власні – ті, що формують власний капітал підприємства;

- позичені – виступають у вигляді позикових фондів (позики банку, позики кооперативних та інших організацій), залучених засобів (кредиторська заборгованість організаціям, підприємствам, установам й особам) та засобів, одержаних безоплатно

3) термін використання фінансових ресурсів:

- вкладені – застосовуються протягом тривалого терміну використання і постійно беруть участь у процесі відтворення;

- використані - це поточні витрати, виражені у грошовій формі. Їх розмір включений у ціну товару і повністю відшкодовується у процесі одного відтворювального циклу

4) характер вкладення фінансових ресурсів:

- вкладені у матеріальні активи - ресурси, що мають матеріальну основу і можна визначити очікувану величину доходів від їх використання;

- вкладені у нематеріальні активи - складова частина потенціалу підприємства здатна забезпечувати економічну користь протягом відносно тривалого періоду, однак немає монетарної форми;

5) матеріально-речова структура фінансових ресурсів:

- грошові кошти та їх еквіваленти – це грошові кошти в національній та іноземній валютах

- капітал – фінансові ресурси, перетворені в матеріальну форму, тобто капітал (можуть бути вкладені в оборотні та необоротні активи);

6) напрями розподілу фінансових ресурсів:

- на поповнення фонду відшкодування – спрямовані на відшкодування витрат;

- на формування фонду споживання - ресурси на розвиток матеріально-технічної бази підприємства;

- на формування фонду нагромадження – ресурси на збільшення власного капіталу;

7) призначення фінансових ресурсів:

- для виконання фінансових зобов'язань підприємства;

- поповнення оборотних та необоротних активів;

- для забезпечення інших господарських і соціальних потреб підприємства

8) *ступінь терміновості погашення:*

- найтерміновіші пасиви;
- короткострокові пасиви;
- довгострокові пасиви;
- стійкі пасиви;

9) *за формою забезпечення фінансових ресурсів:*

- фінансові ресурси незабезпечені;
- фінансові ресурси гарантовані;
- фінансові ресурси забезпечені заставою.

Найбільш поширеною є класифікація фінансових ресурсів за джерелами формування. Згідно до цього виокремлюють власні, залучені та позичені фінансові ресурси. Розподіл фінансових ресурсів на ці види необхідно здійснювати на етапі створення підприємства та етапі його функціонування. Розподіл фінансових ресурсів підприємств залежно від джерел їх створення показано на рис. 13.1.

Фінансові ресурси підприємства, що надходять на підприємство спрямовуються на поповнення складу його оборотних та необоротних активів. Капіталізовані фінансові ресурси відображаються в Балансі підприємства в складі його пасивів, в розрізі власного та позикового капіталу. За розмірами пасивів підприємства, можна побачити, яка сума фінансових ресурсів вкладена в підприємство протягом усього періоду його функціонування. Величина збільшення пасивів підприємства за рік відображає розмір фінансових ресурсів, що надійшли протягом року на підприємство.

Розмір фінансових ресурсів вкладених в підприємство протягом усіх років, можна вважати фінансовим капіталом підприємства. Фінансовий капітал – це сукупність фінансових ресурсів підприємства, які є джерелами формування активів підприємства і отримані за рахунок фінансових інструментів (акції, облігації, кредити) та ефективної роботи суб'єкта господарювання (у вигляді прибутку).

Фінансовий капітал підприємства можна класифікувати за наступними ознаками:

1) залежно від відображення у фінансовий звітності підприємства:

- власний капітал – це частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань;
- довгострокові зобов'язання і забезпечення - це зобов'язання, які будуть погашені протягом періоду, що перевищує дванадцять місяців, починаючи з дати балансу. До цієї групи належать кошти цільового фінансування, що

надійшли на підприємство;

- поточні зобов'язання та забезпечення – це зобов'язання, які будуть погашені протягом операційного циклу підприємства або повинні бути погашені протягом дванадцяти місяців, починаючи з дати балансу;

- зобов'язання, пов'язані із необоротними активами, утримуваними для продажу та групами вибуття – це зобов'язання підприємства, що виникають в результаті продажу необоротних активів, що призначені для реалізації протягом звітного року.

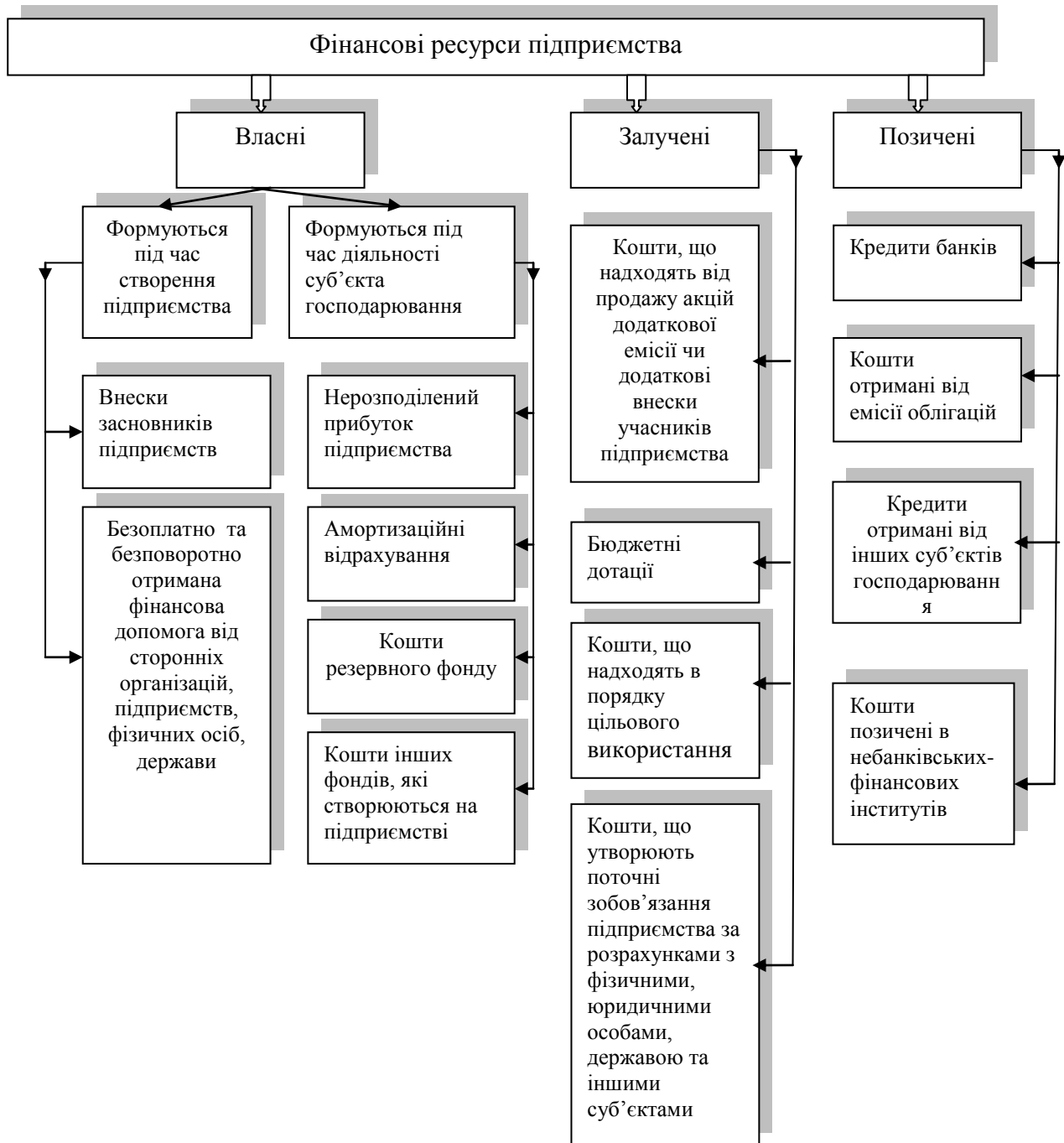

Рис. 13.1. Розподіл фінансових ресурсів підприємства за джерелами формування

2) залежно від приналежності до підприємства:

- власний капітал – це грошові фонди підприємства, джерелами формування яких є внески учасників підприємства, безоплатно та безповоротно отримані грошові кошти та частина прибутку, що залишається на підприємстві після оплати усіх податкових платежів та інших виплат;

- позиковий капітал – це грошові фонди підприємства, що сформовані за рахунок грошових коштів, що належать фізичним чи юридичним особам, які не є власниками підприємства, передбачають виплату їх власникам певної суми винагороди у вигляді відсотків та мають обмежений (обумовлений в договорі) термін обороту. До цього капіталу включають довг-, та короткострокові кредити банків, облігаційні позики, що передбачають сплату процентів за їх користування;

- залучений капітал – це грошові фонди, які формуються за рахунок коштів, які належать іншим фізичним чи юридичним особам, однак не передбачають здійснення підприємством витрат, пов'язаних із їх використанням та мають обмежений термін використання (зобов'язання підприємства, що виникають у результаті розрахунків із працівниками, учасниками, страховиками, бюджетом, підзвітними особами);

3) залежно від терміну використання:

- довгостроковий капітал – це частина фінансового капіталу підприємства, яка використовується у якості джерела формування активів підприємства протягом усього терміну функціонування підприємства;

- середньостроковий капітал – це частина фінансових ресурсів підприємства, термін використання яких у господарській діяльності суб'єкта господарювання перевищує один рік, однак існує граничний термін їх виведення з обороту;

- короткостроковий капітал – це частина грошових фондів підприємства, що перебуває в обороті, однак термін їх використання в якості джерел фінансування активів не перевищує дванадцяти місяців з дати балансу;

4) залежно від напрямку використання:

- фінансовий капітал вкладений в необоротні активи – це частина фінансових ресурсів підприємства, що спрямована на поповнення складу необоротних активів підприємства;

- фінансовий капітал вкладений в оборотні активи – це частина фінансових ресурсів підприємства, що авансовані оборотні активи.

На формування та використання фінансових ресурсів підприємств впливають різноманітні чинники, які по відношенню до суб'єктів господарювання доцільно поділяти на внутрішні (безпосередньо пов'язані із діяльністю підприємства) і зовнішні (що не пов'язані із діяльністю

підприємства).

До *внутрішніх чинників* можна віднести [2, с. 79]:

- рівень досконалості фінансової структури підприємства (деталізація фінансових завдань);
- якість організації управління фінансовими ресурсами;
- налагодження роботи з посередницькими організаціями, забезпечення зв'язку збутової стратегії із виробничою;
- позиціонування, вибір сегментів ринку відповідно до виробничих можливостей;
- якість фінансового, управлінського та податкового обліку;
- здійснення цінової політики виходячи із затрат на виробництво, пошук шляхів їх зниження, аналіз цін конкурентів;
- загальна оцінка ефективності функціонування виробництва та узгодження його із фінансовим планом підприємства;
- визначення критеріїв відповідності кваліфікації персоналу займаним посадам відповідно до організаційної структури, делегування повноважень, визначення межі відповідальності.

До *зовнішніх чинників* слід відносити: інфляцію; зміну ціни на ресурси; зміну політичного курсу влади; зміну правового поля; стан розвитку фінансового ринку; стан економіки в цілому.

Вагомими внутрішніми факторами є амортизаційна, облікова політика підприємства, обсяги продажу, розміри витрачання підприємства на виробничі та невиробничі потреби.

Основними завданнями у процесі формування фінансових ресурсів підприємства є:

- формування достатнього обсягу фінансових ресурсів;
- забезпечення оптимальної структури фінансового капіталу;
- забезпечення стійкого фінансового стану підприємства;
- зменшення залежності від зовнішніх джерел фінансування;
- зменшення витрат, пов'язаних із залученням фінансових ресурсів;
- оптимальний розподіл фінансових ресурсів між усіма ланками діяльності підприємства.

13.2. Формування доходів та розподіл витрат підприємств

Основною метою будь-якої підприємницької діяльності є отримання прибутку. Збільшення прибутку на усіх етапах діяльності підприємства та його максимізація, лежить в основі концепції управління підприємством. Розробка управлінських рішень у цьому напрямку потребує комплексного дослідження

та аналізу складових формування прибутку. Основними факторами формування прибутку є доходи та витрати суб'єктів господарювання, розміри яких залежать від низки чинників внутрішнього та зовнішнього середовища.

Доходи – це загальна сума доходу платника податку від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі у виключній (морській) економічній зоні, так і за їх межами [4, пп. 55 п.1. стаття 16 р. III].

Згідно, до П(С)БО 15 «Дохід», під доходом розуміється збільшення економічних вигод у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, які призводять до зростання власного капіталу (окрім тих, що надходять у вигляді внесків до статутного фонду) [5].

Дохід як економічна категорія є потоком грошових коштів та інших надходжень за певний період, отриманих від продажу продукції, товарів, робіт, послуг [6, с. 524].

У вузькому розумінні, під *доходами підприємства*, розуміється грошове вираження наслідків продуктивної операційної, інвестиційної та фінансової діяльності.

У широкому розумінні, *доходи* – це виручка від усіх видів діяльності, надходження якої сприяє збільшенню власних фінансових ресурсів підприємства, активів та зменшенню залежності від кредиторів.

При трактуванні сутності доходу, як економічної категорії, можна керуватись двома базовими підходами, а саме – витратний та ринковий. Серед найбільш визнаних сучасних теорій, що ґрунтуються на цих підходах і певною мірою інтегрують їх, необхідно зазначити такі [7, ст. 118-119]:

1. Факторна теорія доходу – розглядає дохід підприємства як результат корисного використання певних видів економічних ресурсів або факторів виробництва;

2. Компенсаторна теорія доходу (або теорія підприємницького доходу) – розглядає дохід як плату (компенсацію) підприємцю за здійснення підприємницької діяльності та ризик;

3. Інноваційна теорія доходу – розглядає певний вид додаткового доходу, сформованого підприємством (понад нормальний його рівень), коли воно впроваджує більш ефективні технологічні, організаційні та ін. інновації, що істотно підвищують продуктивність праці;

4. Теорія монопольного доходу – пояснює ті випадки, коли більш високий (додатковий) дохід є наслідком недостатньої конкуренції і навіть монопольного становища підприємства на певних сегментах ринку.

Розміри доходів підприємства та їх склад залежить від внутрішніх та зовнішніх умов діяльності підприємства. Структура доходів залежить в основному від джерела їх утворення. Чинники впливу на доходи суб'єкта господарювання розподіляються на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх належать:

- обсяг виробництва та продажу продукції (товарів, робіт, послуг);
- ціна та асортимент продукції, що реалізується;
- якість та конкурентоспроможність продукції підприємства;
- наявність вкладень у фінансові активи;
- операції з основними засобами та нематеріальними активами (продаж, здача в оренду);
- маркетингова політика підприємства;
- інвестиційна політика підприємства;
- наявність банківських рахунків в іноземній валюті та операції з нею;
- обсяги виробничих запасів та частка їх споживання у виробничому процесі;
- експортний потенціал;
- наявність інновацій.

Зовнішні чинники впливу на доходи не є контрольованими з боку керівництва підприємства і їх наслідки можуть стимулювати не лише ріст доходів, а й зниження від запланованих. До зовнішніх чинників відносять:

- податкова політика держави;
- цінова політика держави;
- платоспроможність населення;
- валютний курс національної валюти до іноземної;
- наявність конкурентів та їх збутові стратегії;
- наявність ринків збуту всередині країни та за її межами;
- інвестиційна політика в країні;
- розвиток фінансового ринку та ціна фінансових ресурсів.

Згідно до Податкового кодексу України доходи підприємства розподіляють на доходи від операційної діяльності та інші доходи [4, п. 2 стаття 4 р. III].

Згідно до П(С)БО 15 «Дохід», доходи підприємства поділяють на:

- дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)
- інші операційні доходи;
- фінансові доходи;
- інші доходи.

Склад доходів, що відображають у фінансовій звітності підприємства наводиться в методичних рекомендаціях щодо заповнення форм фінансової звітності і подано в таблиці 13.1 [3].

Доходи підприємства не можна ототожнювати із грошовими надходженнями, оскільки не всі грошові надходження не є доходами підприємства, і навпаки, не усі доходи є грошовими надходженнями. Тому у процесі управління дохідною базою підприємства необхідно розуміти, які із надходжень не включаються в доходи.

Таблиця 13.1

Склад доходів підприємства [3]

<i>Види доходів</i>	<i>Характеристика (склад)</i>
1	2
<i>Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)</i>	- виручка від реалізації готової продукції підприємства з врахуванням непрямих податків (ПДВ, акцизу та мита) та без врахування суми знижок та вартості повернених товарів (тара);
<i>Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)</i>	- дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) зменшений на суму непрямих податків (ПДВ, акцизу та мита), наданих знижок та вартість повернених товарів;
<i>Інші операційні доходи</i>	- дохід від операційної оренди активів; - дохід від операційних курсових різниць; - надходження від раніше списаних активів (дебіторської заборгованості); - дохід від реалізації оборотних активів (крім поточних фінансових інвестицій); - дохід від реалізації необоротних активів, утримуваних для продажу, та груп вибуття; - дохід від списання кредиторської заборгованості; - відсотки, отримані на залишки коштів на поточних рахунках в банку; - дохід від роялті; - отримані штрафи, пеня, неустойка.
<i>Фінансові доходи</i>	<i>Дохід від участі в капіталі:</i> – доходи від інвестицій, вкладених в асоційовані, дочірні або спільні підприємства, облік яких ведеться за методом участі в капіталі (згідно якого балансова вартість інвестицій відповідно збільшується або зменшується на суму збільшення або зменшення частки інвестора у власному капіталі об'єкта інвестування); <i>Інші фінансові доходи:</i> – дивіденди від володіння акціями інших підприємств; - відсотки від участі в статутному капіталі інших підприємств (окрім тих, облік у яких ведеться за методом участі в капіталі); - відсотки за надані облігаційні та інші позики; - винагорода за здані у фінансову оренду основні засоби та нематеріальні активи.

1	2
Інші доходи	<ul style="list-style-type: none"> - грошові надходження від реалізації акцій, облігацій емітованих іншими підприємствами; - грошові надходження від продажу часток у статутному капіталі інших підприємств; - дохід від неопераційних курсових різниць, пов'язаний з курсовими змінами за активами та зобов'язаннями в іноземній валюті, які пов'язані з фінансовою та інвестиційною діяльністю; - дохід від безоплатно одержаних активів, що визначається в розмірі нарахованої амортизації на такі активи; - суми списання кредиторської заборгованості, яка не належить до операційної діяльності, - вартість списання від'ємного гудвілу.

Не визнаються доходами такі надходження від інших осіб:

- 1) сума податку на додану вартість, акцизів, інших податків і обов'язкових платежів, що підлягають перерахуванню до бюджету й позабюджетних фондів;
- 2) сума надходжень за договором комісії, агентським та іншим аналогічним договором на користь комітента, принципала тощо;
- 3) сума попередньої оплати продукції (товарів, робіт, послуг);
- 4) сума отриманого авансу в рахунок майбутньої оплати продукції (товарів, робіт, послуг);
- 5) сума завдатку під заставу або в погашення позики, якщо це передбачено відповідним договором;
- 6) надходження, що належать іншим особам;
- 7) надходження від первинного розміщення цінних паперів [5].

Витрати підприємства – це зменшення економічних вигод підприємства, що призводить до зменшення активів, збільшення зобов'язань та зменшення власного капіталу (окрім зменшення за рахунок вилучення власниками своїх часток із статутного фонду).

Згідно до звіту про фінансові результати витрати підприємства можна поділити на виробничі, операційні та витрати не пов'язанні із операційною діяльністю. До *виробничих витрат* належить собівартість реалізованої продукції. Усі виробничі витрати необхідно поділяти на прямі та непрямі. До *операційних витрат* належать витрати на збут, адміністративні витрати та інші операційні витрати. До *витрат, що не пов'язані із операційною діяльністю* належать фінансові витрати, витрати від участі в капіталі та інші витрати.

Під прямими витратами розуміємо усі витрати, що безпосередньо можна віднести на собівартість окремого виду продукції. Непрямі витрати є загальновиробничими витратами і розподіляються на весь обсяг виробленої

продукції за певний період часу. Розподіл непрямих витрат на собівартість продукції здійснюється залежно від обсягу виробленої продукції (товарів, робіт, послуг) або часу затраченого на виробництво чи інших факторів. Відповідно до п. 11 П(С)БО 16 «Витрати» собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг) складається з [8]:

- виробничої собівартості продукції (робіт, послуг), реалізованої протягом звітного періоду;
- нерозподілених постійних загальновиробничих витрат;
- наднормативних виробничих витрат.

У свою чергу, виробнича собівартість включає витрати, безпосередньо пов'язані з виробництвом продукції, зумовлені технологією та організацією виробництва (прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати), а також змінні загальновиробничі та постійні розподілені загальновиробничі витрати. В цілому виробнича собівартість продукції визначається за формулою:

$$BCП = MB_n + BOП_n + IB_n + 3B_3 + ПB_{p.з.}, \quad (13.1)$$

де $BCП$ – виробнича собівартість продукції, грн;

MB_n – прямі матеріальні витрати;

$BOП_n$ – прямі витрати на оплату праці;

IB_n – інші прямі витрати ;

$3B_3$ – змінні загальновиробничі витрати;

$ПB_{p.з.}$ – постійні розподілені загальновиробничі.

Загальновиробничі витрати включають до собівартості реалізованої продукції після їх розподілу. Так, постійні загальновиробничі витрати розподіляють, виходячи з нормальної потужності. При цьому нерозподілені постійні загальновиробничі витрати включають у собівартість реалізованої продукції в періоді їх виникнення. Змінні витрати розподіляють на кожен об'єкт, виходячи з фактичної потужності з використанням обраної бази розподілу (зарплата, обсяг діяльності тощо).

Склад операційних витрат підприємства відображено в таблиці 13.2.

Основними факторами, що впливають на розмір операційних витрат підприємства є: обсяги та сфера діяльності підприємства, розміри та її якісні характеристики, продукції, географія ринків збуту, кількість адмінперсоналу та розміри його оплати праці, розміщення постачальників та відносини з ними, наявність дебіторської заборгованості, наявність експортно-імпорتنних операцій, збутова політика та інші, що впливають на формування адміністративних, витрат на збут та інших операційних витрат.

Склад операційних витрат підприємства

<i>Види операційних витрат</i>	<i>Характеристика (склад)</i>
<i>Витрати на збут</i>	<ul style="list-style-type: none"> - витрати пакувальних матеріалів для затарювання готової продукції на складах готової продукції; - витрати на ремонт тари; - оплата праці та комісійні винагороди продавцям, торговим агентам та працівникам підрозділів, що забезпечують збут; - витрати на рекламу та дослідження ринку; - витрати на передпродажну підготовку товарів; - витрати на відрядження працівників, зайнятих збутом; - витрати на утримання основних засобів, інших матеріальних необоротних активів, пов'язаних зі збутом продукції, товарів, робіт, послуг (операційна оренда, страхування, амортизація, ремонт, опалення, освітлення, охорона); - витрати на транспортування, перевалку і страхування готової продукції (товарів), транспортно-експедиційні та інші послуги, пов'язані з транспортуванням продукції (товарів) відповідно до умов договору (базису) поставки; - витрати на гарантійний ремонт і гарантійне обслуговування; - витрати на страхування призначеної для подальшої реалізації готової продукції (товарів), що зберігається на складі підприємства;
<i>Адміністративні витрати</i>	<ul style="list-style-type: none"> - загальні корпоративні витрати; - витрати на службові відрядження і утримання апарату управління підприємством та іншого загальногосподарського персоналу; - витрати на утримання основних засобів, інших матеріальних необоротних активів загальногосподарського використання; - винагороди за професійні послуги (юридичні, аудиторські, з оцінки майна тощо); - витрати на зв'язок (поштові, телеграфні, телефонні, телекс, факс тощо); - амортизація нематеріальних активів загальногосподарського використання; - витрати на врегулювання спорів у судових органах; - податки, збори та інші передбачені законодавством обов'язкові платежі (крім податків, зборів та обов'язкових платежів, що включаються до виробничої собівартості продукції, робіт, послуг); - плата за розрахунково-касове обслуговування та інші послуги банків; - інші витрати загальногосподарського призначення;
<i>Інші операційні витрати</i>	<ul style="list-style-type: none"> - собівартість реалізованих виробничих запасів; - собівартість реалізованих необоротних активів, утримуваних для продажу, та групи вибуття; - відрахування на створення резерву сумнівних боргів; - списана безнадійна дебіторська заборгованість; - втрати від знецінення запасів; - втрати від операційних курсових різниць; - визнані економічні (фінансові санкції); - відрахування для забезпечення наступних операційних витрат; - інші витрати, що виникають у процесі операційної діяльності.

Витрати підприємств, що не пов'язані з операційною діяльністю можна визначати як витрати підприємства від інвестиційної та фінансової діяльності. Ці витрати можна розподіляти як фінансові витрати та інші витрати. Фінансові витрати включають в себе витрати від участі в капіталі та інші фінансові витрати.

Витрати від участі в капіталі включають збиток від інвестицій в асоційовані, дочірні або спільні підприємства облік у яких ведеться за методом участі в капіталі.

Фінансові витрати включають в себе усі витрачання підприємства пов'язані із залученням позикового капіталу: на сплату відсотків за кредитами; на сплату відсотків за випущеними облігаціями; витрачання на сплату платежів за фінансовою орендою та інші витрати пов'язанні із запозиченнями.

Інші витрати підприємства пов'язані із його інвестиційною діяльністю і включають:

- втрати від уцінки фінансових інвестицій та необоротних активів;
- втрати від неопераційних курсових різниць (виникають у результаті здійснення підприємством розрахунків під час інвестиційної діяльності у іноземній валюті);
- собівартість реалізованих фінансових інвестицій (належить до інших витрат у тому періоді, коли здійснюється продаж підприємством акцій чи часток у статутному фонді інших підприємств).

Розміри доходів та витрат підприємств піддаються впливу зовнішніх факторів, що визначають економічний розвиток країни, регіону та держав іноземних партнерів. До таких чинників відносять: частка обсягу продажу підприємства в загальному товарообороті регіону за рік; валовий регіональний продукт; ВВП; ВНП; річний сумарний обсяг доходів населення регіону; середньомісячна заробітна плата в регіоні; обсяг інвестицій в основний капітал; темп інфляції; рівень безробіття; обсяг промислового виробництва в регіоні; обсяг експорту; вартість основних засобів підприємств регіону; обсяг виробництва с/г продукції в регіоні; обсяг надходження прямих іноземних інвестицій та відсоткові ставки на фінансовому ринку; податкова, валютна та інвестиційна політика держави, стан іноземних фінансових, товарних ринків та інші.

13.3. Формування та розподіл прибутку підприємств

Різносторонність діяльності підприємства (операційна, інвестиційна, фінансова) знаходить закінчену вартісну оцінку в системі показників фінансових результатів. *Фінансовий результат* - це приріст (чи зменшення)

вартості власного капіталу підприємства, що утворюється в процесі його підприємницької діяльності за звітний період. Основними показниками, що відображають фінансові результати підприємства є прибуток та збиток. Прибуток означає примноження власних фінансових ресурсів та зростання власного капіталу. Збиток показує втрату фінансових ресурсів та зменшення власного капіталу підприємства

У найзагальнішому розумінні прибуток підприємства є різницею між доходами та витратами підприємства.

Тобто, *прибуток* – це частина чистого доходу, що залишається на підприємстві після відшкодування всіх витрат, пов'язаних з виробництвом, реалізацією продукції та іншими видами діяльності:

$$П = Д - В, \quad (13.2)$$

де $П$ – прибуток;

$Д$ – дохід (виручка);

$В$ – витрати.

При перевищенні доходів над витратами має місце прибуток підприємства. При перевищенні ж витрат підприємства над його доходами підприємство отримує збиток.

Прибуток підприємства можна досліджувати в розрізі окремих його видів, що дозволяє детальніше визначати чинники його зміни.

Виокремлюють декілька класифікаційних ознак розподілу прибутку підприємства, зокрема:

1. Джерела формування прибутку:

- прибуток від основної операційної діяльності – це прибуток від основного виду діяльності підприємства і визначається як алгебраїчна сума між доходами, витратами і непрямими податками (ПДВ, акцизний збір, мито) основної операційної діяльності;

- прибуток від іншої операційної діяльності – визначається як алгебраїчна сума доходів, витрат та непрямих податків (переважно ПДВ, отримується підприємством під час реалізації оборотних активів) іншої операційної діяльності;

- прибуток від інвестиційної діяльності – прибуток, що утворюється у процесі перевищення доходів від інвестиційної діяльності над витратами інвестиційної діяльності. Для визначення зазначеного прибутку доходи також зменшуються на суму непрямих податків, що мають місце у процесі реалізації необоротних фондів чи фінансових інвестицій;

- прибуток від фінансової діяльності – це різниця між доходами отриманими у процесі фінансової діяльності та витратами. Переважно

фінансова діяльність підприємства забезпечує підприємствам збитки, які утворюються в результаті значних витрат, пов'язаних зі сплатою відсотків за користування банківськими кредитами та облігаційними позиками.

2. Порядок визначення:

- валовий прибуток – це прибуток від реалізації продукції (робіт, послуг) підприємства;

- прибуток від операційної діяльності – це чистий дохід підприємства, отриманий за результатами операційної діяльності підприємства;

- прибуток до оподаткування – це сума прибутків підприємства від усіх видів діяльності;

чистий прибуток – це прибуток, який залишається на підприємстві після сплати усіх передбачуваних податків і повністю перебуває в розпорядженні суб'єкта господарювання.

3. Напрями використання:

- споживчий прибуток – це частина прибутку, яка виплачується власникам підприємства у вигляді дивідендів чи відсотків чи споживається іншим чином;

- тезаврований прибуток – це частина прибутку, яка залишається на підприємстві і спрямовується на поповнення власних грошових фондів підприємства і має на меті примноження його активів.

4. Мета його визначення:

- бухгалтерський прибуток – це той прибуток, що визначається на підприємстві з метою ведення обліку та складання фінансової звітності;

- економічний прибуток – це прибуток, який показує ефективність діяльності підприємства і визначається виключно для порівняння фактичних витрат із доходами та порівняння результатів діяльності із фірмами-конкурентами.

5. Методика оцінки:

- номінальний прибуток – це фактично отримана сума прибутку;

- реальний прибуток – це номінальний прибуток, скорегований на рівень інфляції, що характеризує купівельну спроможність населення.

6. Розмір:

- мінімальний прибуток – це прибуток підприємства, яке перебуває на межі банкрутства;

- цільовий прибуток – це прибуток підприємства, отримання якого забезпечує беззбиткову діяльність підприємства;

- максимальний прибуток – це прибуток підприємства, яке перебуває на стадії зростання та прибутковості [9].

Основне місце у прибутках підприємства належить чистому прибутку. Визначення розміру чистого прибутку на підприємстві потребує поетапного розрахунку валового прибутку, прибутку від операційної діяльності, прибутку до оподаткування та чистого прибутку.

Валовий прибуток – розраховується як різниця між чистою виручкою від реалізації продукції і собівартістю реалізованої продукції:

$$ВП = ЧВ_{реал.} - C_{реал.}, \quad (13.3)$$

де *ВП* - валовий прибуток підприємства, грн.;

ЧВ_{реал.} - чиста виручка від реалізації продукції, грн.;

C_{реал.} - собівартість реалізованої продукції, грн.

Чиста виручка від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) визначається як різниця між виручкою від реалізації і непрямими податками (податок на додану вартість, акцизний збір, мито) та іншими вирахуваннями з доходу (знижки, вартість повернутих товарів).

Прибуток від операційної діяльності – це валовий прибуток, скоригований на суму інших операційних доходів та різницю операційних витрат (адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат):

$$ПОД = ВП + ІОД - ІОВ - АВ - ВЗ, \quad (13.4)$$

де *ПОД* - прибуток від операційної діяльності, грн.;

ІОД - інші операційні доходи, грн.;

ІОВ - інші операційні витрати, грн.;

АВ - адміністративні витрати (загальногосподарські витрати), грн.;

ВЗ - витрати на збут, грн.;

Прибуток до оподаткування – це фінансовий результат підприємства від усіх видів діяльності і є базою нарахування податку на прибуток. Визначається наступним чином:

$$П_{до.опод.} = ПОД + ДУК + ІФД + ІД - ВУК - ФВ - ІВ, \quad (13.5)$$

де *П_{до.опод.}* - прибуток до оподаткування, грн.;

ДУК - доходи від, грн.;

ІФД - інші фінансові доходи участі в капіталі, грн.;

ІД - інші доходи, грн.;

ВУК - витрати від участі в капіталі, грн.;

ФВ - фінансові витрати, грн.;

ІВ - інші витрати, грн.;

Чистий прибуток – це чистий фінансовий результат діяльності підприємства, який визначається зменшенням прибутку до оподаткування на суму податку на прибуток:

$$ЧП = П_{до\ опод.} - П_{приб.}, \quad (13.6)$$

де *ЧП* - чистий прибуток, грн.;

$P_{приб.}$ - податок на прибуток, грн.;

Чистий прибуток підприємства – це фінансовий результат, який показує здатність підприємства самостійно фінансувати приріст активів.

Розподіл прибутку є процесом формування напрямів його майбутнього використання відповідно до мети і завдань розвитку підприємства. Характер розподілу прибутку визначає безліч аспектів діяльності підприємства, здійснюючи вплив на її результативність.

Прибуток підприємства розподіляється у два етапи. Перший з них передбачає розподіл прибутку до оподаткування. На етапі цього розподілу суб'єктами виступає саме підприємства та держава. У процесі розподілу прибутку до оподаткування виділяється чистий прибуток та прибуток до оподаткування. Другий етап передбачає розподіл чистого прибутку, який залишається після сплати податкових платежів. Чистий прибуток розподіляється на споживчий та капіталізований прибуток. Основною відмінністю капіталізованого та споживчого прибутку є його використання. Капіталізована частина спрямовується на ріст власного капіталу та приріст активів, а споживча частина виплачується власникам та витрачається на матеріальне стимулювання і соціальний розвиток працівників.

Схематично розподіл прибутку відображено на рис. 13.2.

Власників підприємства цікавить перш за все величина дивідендних виплат, що вимагає максимізації прибутку, працівників – високий рівень заробітної плати, умови праці та розмір матеріального заохочення, тобто прибуток підприємства є джерелом задоволення економічних інтересів як власників, так і колективу працівників, що породжує певні економічні протиріччя. Нехтувати інтересами жодної зі сторін не можна, оскільки це може спричинити негативні явища, які призведуть до зменшення прибутку (плинність кадрів, жорсткість стилю управління тощо).

Пропорції розподілу чистого прибутку визначаються політикою його розподілу відповідно до мети і завдань розвитку підприємства. Основними принципами, що керуються підприємства під час розподілу чистого прибутку є:

1. Зв'язок політики розподілу із загальною політикою управління прибутком підприємства: мета і завдання політики розподілу прибутку повинні повністю відповідати меті і завданням загальної політики управління ним, оскільки розподіл прибутку звітного періоду є одночасно процесом забезпечення умов формування прибутку майбутнього періоду.

Рис. 13.2. Основні напрями розподілу прибутку підприємства

2. Пріоритетність обліку інтересів і менталітету власників підприємства: прибуток після сплати податків належить його власникам, тому в процесі його розподілу пріоритетність напрямів його використання визначається ними. Менталітет власників може бути спрямований на отримання високого поточного доходу або на забезпечення високих темпів приросту інвестованого капіталу, визначаючи основну пропорцію між капіталізованою та споживчою вартостями

3. Стабільність політики розподілу прибутку, тобто базові принципи розподілу прибутку, повинні носити довгостроковий характер (цей принцип повинні використовувати крупні акціонерні компанії, які мають велику

кількість акціонерів, щоб не допустити розпилення власності.

4. Передбачуваність політики розподілу прибутку, передбачає перегляд пропорцій розподілу прибутку у зв'язку із змінами стратегій розвитку підприємства, усі інвестори заздалегідь повинні бути повідомлені про це.

5. Оцінка ефективності розробленої політики розподілу прибутку, яка повинна бути проведена за допомогою коефіцієнта дивідендних виплат, коефіцієнта капіталізації прибутку.

13.4. Майно підприємств та методика його планування

Для здійснення господарської діяльності кожне підприємство повинно мати у своєму розпорядженні визначене майно, що належить йому на правах власності або володіння.

У Законі України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» № 2000 від 12 липня 2001 р. записано, що майном, яке може оцінюватись вважаються об'єкти в матеріальній формі, у тому числі земельні ділянки, будинки та споруди (включаючи їх невід'ємні частини) машини, обладнання, транспортні засоби, паї, цінні папери, нематеріальні активи, в тому числі об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності [9].

Все майно, яким володіє підприємство і яке відображене в його балансі, називається активами підприємства.

Під активами підприємства розуміють майно в його матеріальній і нематеріальній формах, придбане підприємством за рахунок власних або залучених ресурсів, що перебувають у його розпорядженні та призначені для використання у фінансово-господарській діяльності з метою отримання прибутку.

Розмір майна підприємства відображається в балансі (форма 1 фінансової звітності). В балансі відображається майно підприємства в розрізі 3 розділів: необоротні активи, оборотні активи, необоротні активи, утримувані для продажу та групи вибуття.

Майно підприємства можна поділяти на окремі групи, що відображено в таблиці 13.3.

Планування як невід'ємна складова фінансової роботи відіграє важливу роль у діяльності підприємства. За допомогою планування, підприємства можуть досягати визначених результатів роботи та виявляти фактори відхилення фактичних показників від планових. Одним із напрямів фінансового планування на підприємстві є планування його майна (активів). Планування

майна підприємства необхідно здійснювати в розрізі необоротних та оборотних активів.

Планування необоротних активів дозволяє наперед визначити потребу у фінансових коштах необхідних для забезпечення приросту основного капіталу підприємства. Планування необоротних активів необхідно проводити за наступними складовими: основні засоби, незавершені капітальні інвестиції, нематеріальні активи, довгострокові фінансові інвестиції. Виокремлення цих складових, пов'язано із тим, що саме вони займають основну частку необоротних активів і їх збільшення в плановому періоді визначає потребу у додаткових фінансових ресурсах.

Таблиця 13.3

Класифікація майна підприємства

Класифікаційна ознака	Види майна
За формою функціонування активів (майна)	матеріальні активи, нематеріальні активи фінансові активи
За характером участі у господарському процесі	необоротні активи, оборотні активи
За характером обслуговування видів діяльності	операційні активи, інвестиційні активи
За характером фінансових джерел формування	валові активи, чисті активи
За характером володіння	власне майно, орендоване майно
За ступенем ліквідності	абсолютно ліквідні активи, швидколіквідні активи, повільноліквідні активи, важколіквідні активи
За тривалістю їх обороту	високооборотні операційні активи, операційні активи з нормальною оборотністю, низькооборотні активи

Для планування основних засобів використовують прямий та непрямий методи. При прямому методі плануванні основних засобів необхідно виокремлювати наступні етапи:

- визначення планових обсягів амортизаційних відрахувань;
- визначення планової суми первісної вартості основних засобів (з урахуванням вартості введених та виведених основних засобів);
- визначення залишкової вартості основних засобів на кінець планового періоду.

При плануванні потреби в основних засобах перш за все необхідно врахувати вибуття основних засобів за рахунок передбачуваного їх продажу, нарощення суми основних засобів за рахунок планового капітального ремонту, введення в дію основних засобів на умовах фінансового лізингу (які мають відображатись в балансі). Також, в даному розрахунку варто виділяти введення в дію нових основних засобів за рахунок їх будівництва та за рахунок їх

придбання (купівлі). З урахуванням цих пропозицій алгоритм потреби в основних засобах на кінець планового періоду (залишкова вартість) варто будувати в наступному вигляді:

$$OZ_k = OZ_n - BOZ_a - BOZ_n - BOZ_i - A_{oz} + VD_{oz} + HOZ_{kr} + VD_{fl}, \quad (13.7)$$

де OZ_k - планова потреба в основних засобах на кінець періоду (за залишковою вартістю), грн.;

OZ_n - фактична залишкова вартість основних засобів на початок планового періоду, грн.;

BOZ_a - вибуття основних засобів внаслідок їх повної амортизації, грн.;

BOZ_n - вибуття основних засобів у зв'язку з передбачуваним їх продажем, грн.;

BOZ_i - вибуття основних засобів з інших передбачуваних причин, грн.;

A_{oz} - сума амортизації основних засобів, що залишаються у користуванні і тих, що введені в дію протягом року, грн.;

VD_{oz} - вартість введення в дію основних засобів за рахунок їх будівництва чи придбання підприємством, грн.;

HOZ_{kr} - нарощення вартості основних засобів за рахунок планового капітального ремонту, грн.;

VD_{fl} - вартість основних засобів, що передбачена до отримання на умовах фінансового лізингу, грн.

Планування розміру незавершених капітальних інвестицій на наступний період можна здійснювати наступним чином:

$$HKI_n = HKI_{n.p.} - HKI_{oz} + HKI_{дооцінка} + HKI_{нов}, \quad (13.8)$$

де HKI_n - планова потреба в коштах, авансованих у незавершені капітальні інвестиції, грн.;

$HKI_{n.p.}$ - розмір незавершених капітальних інвестицій на початок планового періоду, грн.;

HKI_{oz} - вартість незавершених капітальних інвестицій, які будуть протягом планового року переведені у склад основних засобів підприємства, грн.;

$HKI_{дооцінка}$ - сума збільшення вартості незавершених капітальних інвестицій, які були наявними на балансі на початок періоду, за рахунок їх дооцінки, грн.

$ННКІ_{пот}$ – обсяг реальних інвестицій в довгострокове будівництво (створення) основних засобів, що будуть здійснені в плановому періоді, грн.

Плановому потребу в нематеріальних активах (залишкова вартість) на кінець планового періоду варто визначати наступним чином.:

$$НА_k = НА_n - ВНА_a - ВНА_n - ВНА_i - A_{н.а} + ВД_{н.а} , \quad (13.9)$$

де $НА_k$ - планова потреба в нематеріальних активах на кінець періоду (за залишковою вартістю), грн.;

$НА_n$ - фактична залишкова вартість нематеріальних активів на початок планового періоду, грн.;

$ВНА_a$ - вибуття нематеріальних активів внаслідок їх повної амортизації, грн.;

$ВНА_n$ - вибуття нематеріальних активів у зв'язку з передбачуваним їх продажем, грн.;

$ВНА_i$ - вибуття нематеріальних активів з інших передбачуваних причин, грн.;

$A_{н.а}$ - сума амортизації нематеріальних активів, що залишаються у користуванні і тих, що введені в дію протягом року, грн.;

$ВД_{н.а}$ - вартість введення в дію нематеріальних активів за рахунок їх створення (придбання) підприємством, грн.

Планування потреби у коштах авансованих у довгострокові фінансові інвестиції визначається також на підставі вартості довгострокових фінансових інвестицій, які будуть на балансі на початок планового періоду, тих які плануються придбати та реалізувати. Також варто врахувати збільшення (зменшення) вартості довгострокових фінансових інвестицій, які обліковуються на балансі за методом участі в капіталі, що матиме місце за рахунок прибутку (збитку), який належатиме підприємству в розподілі прибутку (збитку) асоційованого, спільного чи дочірнього підприємства, співвласником якого є інвестор (підприємство, для якого здійснюється планування). В цілому планування обсягу довгострокових фінансових інвестицій здійснюється наступним чином:

$$ДФІ_{пл} = ДФІ_{н.р} - ВР_{д.ф.і} + ВП_{д.ф.і} + П(З)_{м.у.к} , \quad (13.10)$$

де $ДФІ_{пл}$ – плановий обсяг довгострокових фінансових інвестицій, грн.;

$ДФІ_{н.р}$ – обсяг довгострокових фінансових інвестицій, на початок

планового періоду, грн.;

$BP_{o.f.i}$ – вартість реалізації протягом року довгострокових фінансових інвестицій (балансова вартість), грн.;

$BP_{o.f.i}$ – вартість придбання фінансових інвестицій, грн.;

$П(З)_{м.у.к.}$ – плановий обсяг прибутку (збитку), що належить підприємству при розподілі прибутку (збитку) асоційованого, спільного, дочірнього підприємства (учасником якого є підприємство, для якого визначається плановий обсяг довгострокових фінансових інвестицій). Облік інвестицій в такі підприємства ведеться за методом участі в капіталі, грн.

У процесі планування оборотних активів виокремлюють наступні методи:

1. Прямий метод, в основу якого покладено розрахунок нормативів потреби в оборотних коштах і полягає в тому, що спочатку визначається розмір авансування оборотних коштів у кожний елемент, а потім їхнім підсумуванням визначається загальна потреба в оборотних коштах [11, с. 256-257].

2. Аналітичний (дослідно-статистичний) метод полягає у визначенні потреби в оборотних активах на основі розрахунків з урахуванням середніх фактичних залишків та змін обсягів виробництва. При цьому здійснюється коригування з урахуванням зайвих і непотрібних запасів, неліквідів, які, можливо, мали місце в попередньому періоді. Метод заснований на існуванні пропорційної залежності потреби в оборотних коштах від обсягу виробництва й реалізації продукції.

Основним недоліком цього методу є те, що він не відображає реального проходження виробничого процесу та кругообігу оборотних засобів, оскільки нормативи визначаються на основі фактичних даних минулого року. Це призводить до того, що визначені таким чином нормативи є доволі відносними. Цей метод орієнтується на обсяги виробництва поточного року і не сприяє покращенню виробництва, постачання та збуту. Це все свідчить, що недоліки, які були наявними в попередньому році не усуваються і не мобілізуються резерви прискорення оборотності [12, с. 42-43].

3. Коефіцієнтний метод дозволяє визначити потребу в оборотних коштах з урахуванням тенденцій співвідношень у змінах обсягу виробництва окремих видів запасів і затрат. Частина з них знаходиться в прямій пропорційній залежності від змін в обсязі виробництва – сировини, матеріали, покупні напівфабрикати, незавершене виробництво, готова продукція на складі, інші ж частина залежить значно меншою мірою – малоцінні і швидкозношуючі предмети, запчастини для ремонтів, витрати майбутніх періодів, тощо. Співвідношення, що мали місце у майбутньому переносяться у наступні періоди.

4. Метод суми строків, полягає у визначенні потреби в оборотних активах, що генерується операційним циклом. Ці потреби визначаються в днях і у відсотках до обсягу продажів. На практиці не завжди легко застосовувати цей метод, тому що він виходить з розрахунку численних часткових строкові оборотності. Крім того, не можна підсумувати строки оборотності в днях, тому що вони визначалися стосовно різних величин у знаменнику формул строків оборотності [11, с. 256].

На практиці найчастіше використовують метод прямого розрахунку по кожному елементу обігових коштів. Планування оборотних коштів здійснюється відповідно до кошторисів витрат на виробництво і невиробничі потреби та бізнес-плану, який охоплює й пов'язує виробничі й фінансові показники, створюючи саме цим умови для успішної комерційної діяльності та розвитку підприємництва.

Згідно до методу прямого розрахунку визначення нормативу власних оборотних активів здійснюють обчислення наступних нормативів, а саме:

1) нормативу власних оборотних коштів в сировині, основних матеріалах та напівфабрикатах, який визначається за наступною формулою:

$$H_{c.m.} = B_o \cdot N, \quad (13.11)$$

де $H_{c.m.}$ - норматив власних оборотних коштів в сировині, основних матеріалах та напівфабрикатах, грн.;

B_o - одноденні витрати сировини, матеріалів, напівфабрикатів, грн.;

N - норма запасу оборотних коштів для сировини, основних матеріалів та напівфабрикатів, днів;

Одноденні витрати сировини, матеріалів і напівфабрикатів визначається за кошторисом витрат на виробництво IV кварталу планового року без відрахування поворотних відходів. Розмір одноденних витрат за номенклатурою сировини, що споживається, матеріалів і напівфабрикатів розраховується діленням суми їх витрат у IV кварталі планового року на 90.

Норма оборотних коштів стосовно сировини, матеріалів і напівфабрикатів включає такі елементи:

- транспортний запас – це час перебування сировини, матеріалів, напівфабрикатів у дорозі від постачальника до покупця за мінусом днів, на які припадало оформлення розрахункових документів, їх оформлення вантажовідправником, обробки банками за місцем покупця та продавця;

- підготовчий запас – це час необхідний для прийняття, розвантаження, сортування, складування сировини, матеріалів та напівфабрикатів.

- технологічний запас включає час на здійснення операцій, пов'язаних із доведенням сировини, матеріалів, напівфабрикатів до стану, придатного у виробництві (сушіння лісоматеріалів, подрібнення брухту, розкрюювання матеріалів), якщо ці операції не є складовою частиною виробничого циклу і визначається конкретними умовами роботи кожного;

- поточний запас – це час, який залежить від частоти та рівномірності поставок матеріалів, рівномірності їх споживання у виробництві і визначається у розмірі 50% тривалості інтервалу між поставками. Інтервал поставок визначається на підставі договорів із постачальниками або виходячи з фактичних даних про надходження за попередній період;

- страховий запас – створюється з метою уникнення можливих перебоїв у постачанні: порушення умов постачання, затримка товару у дорозі, встановлюється у розмірі 50% поточного запасу.

2) нормативу власних оборотних коштів у незавершеному виробництві, що обчислюється наступним чином:

$$H_{н.в} = ((C_в \cdot T \cdot K_з) / D) + P_з, \quad (13.12)$$

де $H_{н.в}$ – норматив власних оборотних коштів у незавершеному виробництві, грн;

$C_в$ – виробнича собівартість товарної продукції (у IV кварталі планового року, грн);

T – тривалість виробничого циклу, днів;

$K_з$ – коефіцієнт зростання витрат;

D – кількість днів у періоді (у IV кварталі планового року);

$P_з$ – резервний запас незавершеного виробництва, грн.

Тривалість виробничого циклу відображає час перебування продукції в незавершеному виробництві від першої технологічної операції до повного виготовлення продукції та здачі її на склад. Вона визначається на основі технологічних карт та інших планових нормативів виробництва за кожним виробом у календарних днях.

У тривалість виробничого циклу включається час, витрачений на обробку деталі (технологічний запас), час на транспортування деталей від одного робочого місця до іншого і здачу готової продукції на склад (транспортний запас), час перебування виробів, що обробляються, між окремими операціями (оборотний запас), час перебування виробу у страховому запасі.

Резервний запас створюється на випадок виникнення непередбачуваних ситуацій, які можуть призвести до збоїв у виробництві та призвести до нестачі оборотних активів. Розмір резервного запасу встановлюється самостійно

підприємством, залежно від попередніх періодів і визначається як різниця між вартістю фактичних оборотних активів у незавершеному виробництві в попередньому звітному періоді та нормативом оборотних коштів у незавершеному виробництві у попередньому звітному періоді.

Коефіцієнт зростання витрат відображає характер збільшення витрат у незавершеному виробництві за днями виробничого циклу. При рівномірному наростанні витрат він обчислюється за наступною формулою:

$$K_3 = (B_o + 0,5 \cdot B_n) : (B_o + B_n), \quad (13.13)$$

де B_o – одночасні витрати, грн;

B_n – наростаючі витрати, грн.;

Якщо відбувається нерівномірне зростання витрат за днями виробничого циклу, цей коефіцієнт обчислюється за іншою формулою:

$$K_3 = \frac{\bar{B}}{BC}, \quad (13.14)$$

де \bar{B} — середня вартість виробу в незавершеному виробництві, грн;

BC - виробнича собівартість виробу, грн.

Середня вартість виробу в незавершеному виробництві обчислюється як середньозважена величина витрат, що припадає на кожний день виробничого циклу, і кількості днів їх знаходження у процесі виробництва.

При поєднанні рівномірних і нерівномірних витрат середня вартість виробу в незавершеному виробництві розраховується за формулою:

$$K_3 = \frac{B_1 \cdot T_i + B_2 \cdot T_{i-1} + B_3 \cdot T_{i-2} + \dots + B_n \cdot T_{i-n-1} + 0,5 \cdot B_p \cdot T}{C_g \cdot T}, \quad (13.15)$$

де $B_1, B_2, B_3, \dots, B_n$ – витрати на виробництво в кожному окремому дні, грн.;

T_i – термін виробничого циклу, днів;

$T_{i-1(2,n-1)}$ – час від моменту здійснення разових витрат до закінчення виробничого циклу, днів;

B_p – витрати, що носять рівномірний характер протягом днів виробничого циклу, грн.;

C_g - виробнича собівартість виробу;

3) нормативу власних оборотних коштів у готовій продукції, що обчислюється за наступною формулою:

$$H_{з.п.} = O_{в.п.} \cdot N_{з.п.}, \quad (13.16)$$

де $H_{з.п.}$ - норматив власних оборотних коштів у готовій продукції, грн.;

$O_{в.п.}$ - одноденний випуск продукції в IV кварталі планового року за виробничою собівартістю, грн.;

$N_{з.п.}$ – норма запасу оборотних активів для готової продукції, днів.

Норма запасу оборотних коштів для готової продукції обчислюється в днях і включає час на комплектування виробів для поставки, пакування продукції, на оформлення і здавання платіжних документів у банк.

4) нормативу власних оборотних коштів у витратах майбутніх періодів, який розраховується виходячи із залишків коштів на початок періоду і суми витрат, які слід буде зробити в плановому році, за вирахуванням суми витрат, які включаються до собівартості продукції планового року. Норматив оборотних коштів у витратах майбутніх періодів розраховується за формулою:

$$H_{в.м.п.} = B_{н.п.} + B_{пл.п.} - B_{в(пл.п.)}, \quad (13.17)$$

де $H_{в.м.п.}$ — норматив оборотних коштів у витратах майбутніх періодів, грн.;

$B_{н.п.}$ — розмір коштів вкладених у витрати майбутніх періодів на початок планового періоду, грн.;

$B_{пл.п.}$ — розмір витрат, які будуть здійснені у плановому періоді, грн.;

$B_{в(пл.п.)}$ - розмір витрат, які відносяться на витрати планового періоду, а саме: включаються до собівартості продукції планового періоду чи відшкодовуються з інших джерел.

До складу цих витрат, які беруться у розрахунок нормативу власних оборотних активів у витратах майбутніх періодів, відносять витрати пов'язанні з підготовкою нових виробництв, нових видів продукції (якщо вони не фінансуються із фондів розвитку виробництва чи інших фондів створених на підприємстві), витрати пов'язанні із маркетинговими дослідженнями, які будуть віднесені до витрат того звітного періоду у якому здійснено продаж продукції, щодо якої проводилось дослідження.

Найбільшому впливу змін, що відбуваються в зовнішньому середовищі підприємства піддаються запаси підприємства. Це і обумовлює необхідність розробки окремих підходів до планування запасів та визначення їх оптимального розміру. Для цього у зарубіжній практиці планування оборотних активів широко застосовується метод АВС, який дозволяє планувати і

управляти запасами підприємства [13, с. 15-16]. Так, згідно цього всю номенклатуру запасів використовуваних на виробництві, залежно від їх цінності поділяють на 3 категорії:

- група А – запаси, які є найціннішими з погляду їх вартості, але в натуральному вираженні використовуються в малих кількостях (ці види сировини, матеріалів займають 50% у загальній структурі витрат на виробництво продукції);

- група В – запаси із середньою вартістю і середньою кількістю їх використання у виробничому процесі (частка цієї групи сировини перевищує 25% закупівель);

- група С містить різноманітний асортимент запасів, які одночасно є незначними з погляду їх вартості у грошовому вираженні.

Питання для самоконтролю

1. В чому полягає сутність фінансових ресурсів підприємства?
2. Назвіть джерела формування фінансових ресурсів підприємства?
3. Розкрийте зміст доходів підприємства та їх склад.
4. Які із грошових надходжень підприємства не належать до його доходів?
5. Назвіть основні види витрат підприємства та їх склад.
6. Яким чином здійснюється розподіл прибутку підприємства ?
7. Що включають в себе адміністративні та витрати на збут?
8. Яким чином визначається прибуток від операційної діяльності підприємства?
9. Яким чином здійснюється планування потреби в основних засобах?
10. Розкрийте методику планування оборотних активів на підприємстві.

Тестові завдання

1. До складу власних джерел формування фінансових ресурсів підприємства належать:

- 1) внески засновників;
- 2) цільові внески юридичних і фізичних осіб;
- 3) короткострокові банківські кредити;
- 4) бюджетні субсидії;
- 5) страхові відшкодування.

2. Якщо фінансові ресурси призначені для поповнення оборотних активів, то вони використовуються на:

- 1) придбання нематеріальних активів;
- 2) погашення кредиту;
- 3) погашення заборгованості по оплаті праці;
- 4) придбання товарів;

5) створення основних засобів.

3. До виробничої собівартості відносять:

- 1) витрати на збут;
- 2) інші операційні витрати;
- 3) прямі витрати на оплату праці;
- 4) фінансові витрати;
- 5) адміністративні витрати.

4. Не визнаються доходами підприємства:

- 1) надходження від первинного розміщення цінних паперів;
- 2) надходження від реалізації готової продукції;
- 3) надходження від реалізації товарів;
- 4) надходження від фінансових операцій;
- 5) надходження від операційної оренди

5. Капіталізований прибуток – це:

- 1) прибуток, що залишається в розпорядженні підприємства після сплати податків;
- 2) частина чистого прибутку, що залишається на підприємстві після виплати дивідендів і відрахування до фондів споживання;
- 3) частина чистого прибутку, що спрямовується на поповнення фонду соціального забезпечення та матеріального стимулювання;
- 4) прибуток, що залишається на підприємстві у вигляді дивідендів, що виплачені акціями додаткової емісії;
- 5) прибуток, що спрямований на поповнення обігових фондів підприємства.

6. До фінансових витрат підприємства належать:

- 1) витрачання на сплату відсотків по кредитах;
- 2) витрачання на гарантійне та після продажне обслуговування реалізованої продукції;
- 3) витрачання на сплату орендних платежів;
- 4) собівартість реалізованих виробничих запасів;
- 5) від'ємні операційні курсові різниці.

7. Валовий прибуток підприємства розраховується як:

- 1) різниця між чистою виручкою від реалізації продукції та операційними витратами;
- 2) різниця між іншими операційними доходами та іншими операційними витратами;
- 3) різниця між чистою виручкою від реалізації продукції та собівартістю реалізованої продукції;
- 4) різниця між прибутком до оподаткування і податком на прибуток;
- 5) різниця між чистою виручкою від реалізації продукції та прямими витратами на виробництво продукції.

8. Розмір витрат на збут впливає на формування:

- 1) валового прибутку;
- 2) прибутку від операційної діяльності;
- 3) прибутку до оподаткування;
- 4) чистого прибутку;

5) прибутку від реалізації продукції.

9. Інші операційні доходи включають:

- 1) надходження дивідендів;
- 2) надходження від розміщення акцій власної емісії;
- 3) надходження в результаті продажу фінансових інвестицій;
- 4) надходження платежів за фінансовою орендою;
- 5) надходження від раніше списаних активів..

10. До залучених фінансових ресурсів підприємства належать:

- 1) амортизаційні відрахування;
- 2) кошти резервного фонду;
- 3) чистий прибуток;
- 4) кредити банків;
- 5) бюджетні дотації.

Практичні завдання

Задача 1. Визначити розмір власних, позикових та залучених фінансових ресурсів підприємства за звітний рік на підставі наступних даних:

- отримано кредит в банку – 200 тис.грн;
- отримано кошти від продажу акцій додаткової емісії – 100 тис. грн.;
- чистий прибуток за рік – 70 тис. грн. (30% виплачено у вигляді дивідендів);
- амортизаційні відрахування за рік- 40 тис.грн;
- отримано кошти від продажу облігацій власної емісії – 60 тис. грн.

Задача 2. Визначити розмір власних, позикових та залучених фінансових ресурсів підприємства за січень, лютий звітного року. Відомі наступні дані:

- 11.01.– отримано кредит в банку – 150 тис. грн.;
- 16.01. – кошти, що необхідно було сплатити до бюджету у вигляді податків, вкладено в придбання виробничих запасів;
- амортизаційні відрахування за січень склали – 20 тис. грн, а за лютий – 18 тис. грн.;
- чистий прибуток за січень склав – 30 тис. грн., а за лютий – 21 тис. грн.
- 17.02. – безоплатно отримана фінансова допомога – 15 тис. грн.

Задача 3. Визначити чистий прибуток підприємства та податок на прибуток підприємства, що необхідно сплатити до бюджету за результатами звітного року. Підприємством вироблено 200 тис. одиниць продукції, собівартість одиниці реалізованої продукції склала 150 грн. Рентабельність продукції – 30%. На початок року на складі було 25 одиниць продукції, на кінець року –100 тис. одиниць продукції. Підприємством реалізовано надлишки матеріальних запасів вартістю 420 тис. грн (в т.ч. ПДВ), собівартість яких складала – 300 тис. грн. Підприємством отримано дохід від участі в капіталі в розмірі – 20 тис. грн. Сплачено відсотки за кредит (розмір кредиту 300 тис. грн терміном на 5 років, відсотки сплачуються щомісячно і нараховуються на основну суму боргу, а сума кредиту рівномірними частинами розподілена на 5 років). Ставка відсотка за кредит – 26% річних.

Задача 4. Підприємство здійснює виробництво та реалізацію продукції. У 2013 році виручка від реалізації продукції склала 300 тис. грн (в т.ч. ПДВ); а у 2014 році намітилась

тенденція її зменшення на 15%. Собівартість реалізованої продукції у 2014 році склала менше попереднього року на 10%. Собівартість реалізованої продукції у 2013 році становила 200 тис. грн. У 2014 році підприємство реалізувало автомобіль на суму 300 тис. грн. (в т.ч. ПДВ), за балансовою вартістю 180 тис. грн. У 2013 році підприємство реалізувало виробничі запаси на суму 90 тис. грн. (без ПДВ), собівартість яких склала 70 тис.грн. У 2014 році підприємство отримало від покупців кошти у розмірі 60 тис.грн, що надійшли у формі погашення дебіторської заборгованості, яка раніше була списана як безнадійна і строк позовної давності давно уже закінчився. У 2014 році було отримано 30 тис. грн, які надійшли у вигляді відсотків, від розміщення вільних коштів на банківських рахунках. У 2013 році витрати на збут склали 20 тис.грн, а у 2014 році витрати на збут зросли на 10 % відносно 2013 року. Визначити валовий та чистий прибуток підприємства.

Задача 5. Визначити чистий прибуток підприємства за наступними даними. У звітному періоді реалізовано продукцію на суму 700 тис. грн (без ПДВ), собівартість реалізованої продукції складає 600 тис. грн, витрати на збут – 60 тис.грн, витрати на оплату праці адміністративного персоналу – 40 тис. грн. У звітному році було реалізовано основні засоби на суму 180 тис. грн (в т.ч. ПДВ). На момент реалізації основних засобів їх балансова вартість складала 80 тис. грн. Також у звітному році реалізовано залишки сировини на суму 50 тис. грн (без ПДВ), собівартість, яких складала 40 тис. грн. Доходи від участі в капіталі, отримані підприємством – 120 тис. грн.

Задача 6. Розрахувати розмір операційних витрат підприємства за наступними даними:

- собівартість реалізованої продукції -400 тис. грн;
- собівартість реалізованих виробничих запасів – 100 тис. грн;
- від’ємні операційні курсові різниці – 30 тис. грн;
- витрачання на сплату відсотків за кредит – 45 тис. грн;
- витрачання на транспортування продукції – 28 тис. грн;
- витрачання на оплату платежів за операційною орендою – 35 тис. грн;
- витрачання на заробітну плату адмінперсоналу – 120 тис. грн;
- витрати від псування виробничих запасів – 29 тис. грн;
- витрачання на сплату дивідендів – 40 тис. грн.

Задача 7. Визначити валовий, прибуток від операційної діяльності та чистий прибуток підприємства. Вихідні дані відображенні у таблиці 1.

Таблиця 1

Склад доходів та витрат підприємства(тис. грн.)

Дані	Базовий рік	Звітний рік
1	2	3
Виручка від реалізації продукції (в т.ч. ПДВ)	1200	1800
Собівартість реалізованої продукції	800	1150
Вартість відшкодованих раніше списаних активів	-	100
Дохід від операційних курсових різниць	100	25
Відсотки сплачені за облігаційними позиками	25	25
Дохід (витрати)від вкладення коштів в дочірнє підприємство, облік у якому ведеться за методом участі в капіталі	100	-20
Витрати на рекламу	25	15
Витрати на відрядження працівників зайнятих збутом	10	30
Виручка від реалізації виробничих запасів (в т.ч. ПДВ)	540	600
Собівартість реалізованих виробничих запасів	400	4800

Продовження табл. 1

1	2	3
Амортизація основних засобів загальногосподарського призначення	14	12
Дивіденди отриманні від інших підприємств	35	50
Плата за розрахункове касове обслуговування банків	5	10
Витрати на заробітну плату керівників	60	70
Втрати від псування матеріальних ресурсів	-	19
Дохід від операційної оренди основних засобів	35	45
Виручка від продажу основних засобів (в т. ч. ПДВ)	600	-
Витрати на ремонт тари	14	16
Від'ємні не операційні курсові різниці	40	60
Надані знижки покупцям продукції	13	21
Відсотки отриманні від наданні позик інших підприємствам	15	-
Відсотки сплачені за банківським кредитом	-	20
Залишкова вартість реалізованих основних засобів	490	-

Задача 8. Визначити планові обсяги необоротних активів підприємства станом на кінець року. Розмір необоротних активів підприємства на початок року подано в таблиці 2.

Таблиця 2

Обсяг необоротних активів підприємства на початок планового року

Необоротні активи	На початок планового року, тис. грн.
<i>Основні засоби</i>	X
- первісна вартість	800
- залишкова вартість	600
- знос	200
<i>Незавершені капітальні інвестиції</i>	120
<i>Довгострокові фінансові інвестиції</i>	90
Нематеріальні активи	X
- первісна вартість	160
- залишкова вартість	20
- знос	140

- з 1.07.2014 р. планується ввести нові основні засоби первісною вартістю 200 тис. грн. Амортизаційні відрахування будуть нараховуватись за методом прискореного зменшення залишкової вартості.

- протягом року первісна вартість виведених з експлуатації основних засобів складатиме 150 тис. грн, а знос виведених складатиме 120 тис. грн.;

- планується завершити будівництво об'єкта основних засобів, вартість інвестицій в який відображається на балансі, як незавершені капітальні інвестиції. При цьому планова первісна вартість добудованого об'єкта основних засобів складатиме 200 тис. грн. Об'єкт планується здати в експлуатацію 31.08.2014 року. Амортизаційні відрахування будуть нараховуватись за методом прискореного зменшення залишкової вартості;

- нових капіталовкладень в створення чи будівництво не планується;

- амортизаційні відрахування на основні засоби, що були наявними на початок планового періоду, окрім тих, що виведені з експлуатації складатимуть – 180 тис. грн;
- планується, що протягом року нематеріальні активи повністю перенесуть свою вартість на вартість готової продукції;
- приріст довгострокових фінансових інвестицій за рік планується на рівні 30%.

Задача 9. Розрахувати норматив власних оборотних коштів у незавершеному виробництві за перший і другий роки, якщо:

- 1) тривалість виробничого циклу – 20 днів;
- 2) обсяг валової продукції (за виробничою собівартістю) в IV кварталі звітного періоду становить 13500 грн;
- 3) середня виробнича собівартість виробу 720 грн, у тому числі одноразові витрати на придбання сировини на початку виробничого циклу 420 грн;
- 4) на другий рік передбачається зменшення обсягів виробництва на 8 % та зменшення тривалості виробничого циклу на 1 день.

Задача 10. Скласти звіт про фінансові результати підприємства за 3 місяці, якщо відомі наступні операції:

- виручка від реалізації продукції – 600 тис. грн (в т.ч. ПДВ);
- собівартість реалізованої продукції – 450 тис. грн;
- отримано кредит в банку в сумі 200 тис. грн на рік, з відсотковою ставкою 1,5% в місяць;
- здійснено оплату послуг телефонного та поштового зв'язку на суму 2 тис. грн. за три місяці
- здійснено оплату послуг рекламного агентства в розмірі 10 тис. грн;
- отримано дивіденди від фінансових інвестицій в розмірі 15 тис. грн.

Перелік посилань

1. Чистоколенко В.Ю. Розширена класифікація фінансових ресурсів підприємств / В.Ю. Чистоколенко // Управління розвитком. – 2011. – № 1 (98). – С. 124–128.
2. Атамас П.Й. Управлінський облік: навчальний посібник / П.Й. Атамас. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 440 с.
3. Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності затверджені наказом Міністерства фінансів України від 23.03.2013 р. № 433 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>.
4. Податковий кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI (із змінами і доповненнями) // Веб-ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 29.11.1999 р. № 290 (із змінами і доповненнями).
6. Бухгалтерський фінансовий облік: Підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів. / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – 7-ме вид., доп. І перероб. – Житомир: ПП «Рута», 2006. – 832 с.
7. Блонська В.І. Стратегія управління доходами торговельного підприємства в умовах розвитку ринкових відносин / В.І. Блонська // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.- техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.6. – С. 117-123.
8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.12.1999 р. № 318 (із змінами і доповненнями).

9. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 р. № 2658-III(із змінами і доповненнями) // Веб-ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua/>.

10. Олександренко І.В. Фінанси підприємств: Навчальний посібник / За ред. д-ра екон. наук, проф.. Р.А. Слав'юка. – Львів: ННВК «АТБ», 2012.- 538 с.

11. Ящук Д.Л. Дослідження методології управління оборотними активами машинобудівних підприємств в умовах кризи / Ящук Д.Л. // Вісник економічного транспорту і промисловості. – 2010. – №32. – С. 252-257.

12. Бондаренко О.С. Методологічні основи управління оборотними активами підприємств / О.С. Бондаренко // Інвестиції практика та досвід. – 2008. – №4. – С. 40-44.

13. Фесюк І.В. Методичні засади планування потреби в оборотному капіталі підприємства у ринкових умовах / І.В. Фесюк // Економіка і ринок: облік, аналіз, контроль. – 2005. – №13. – С.14-18.

РОЗДІЛ 14. ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

- 14.1. Сутність та класифікація домогосподарств
- 14.2. Бюджет домашнього господарства
- 14.3. Доходи та витрати домогосподарства
- 14.4. Заощадження домогосподарства

Питання для самоконтролю

Тестові завдання

Практичні завдання

Перелік посилань

14.1. Сутність та класифікація домогосподарств

Характерні ознаки домогосподарства почали проявлятися в період становлення первісно-общинного ладу на етапі формування виробничої діяльності. Ранніми формами домашнього господарства у той період були обробка шкіри, виготовлення з неї виробів, різні види обробки дерева, плетіння, гончарне виробництво.

У трактаті Ксенофонта «Домострой» V-IV ст. до н. е. здійснена спроба системного викладу бачень про домоводство. Він вперше увів у вжиток термін «економія», яке тлумачилося як «мистецтво управляти домашнім господарством». Воно походить від грецьких слів «ейкос» (дім) і «номос» (правило).

Нині домашні господарства розглядаються як самостійні економічні одиниці, що прагнуть до рентабельності, оскільки наявні в них блага порівняно з завданнями та потребами обмежені. В умовах ринкових відносин роль домашніх господарств у економічному розвитку суспільства значно зростає (рис.14.1.).

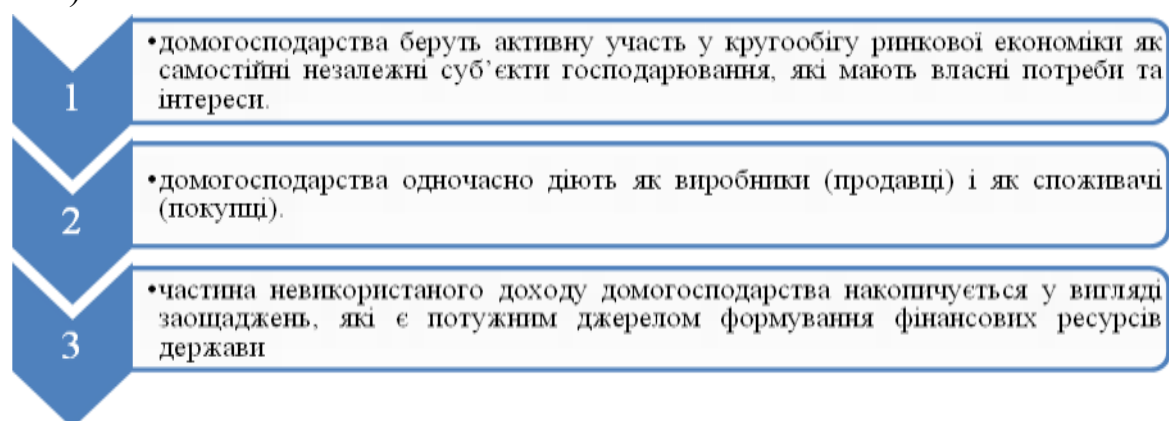

Рис.14.1. Характерні ознаки домогосподарства в ринкових умовах господарювання

Домогосподарства як суб'єкти ринкових відносин проявляють три основних види економічної діяльності: пропонують чинники виробництва, споживають частину отриманого доходу і заощаджують [1, с.330].

Тлумачення поняття «домогосподарство» згідно словника законодавчих термінів [2] по суті співпадають (табл. 14.1.).

Таблиця 14.1

Тлумачення поняття «домогосподарство» згідно законодавства України

ЗУ Про В с е у к р а ї н с ь к и й п е р е п и с н а с е л е н н я (З А Г А Л Ь Н І П О Л О Ж Е Н Н Я, с т. 1) м. К н і в, 19 ж о в т н я 2000 р о к у N 2058-III	сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків, або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи.
ЗУ Про с і л ь с ь к о г о с п о д а р с ь к и й п е р е п и с (с т. 1) м. К н і в, 23 в е р с е н я 2008 р о к у N 575-VI	сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життєдіяльності, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких із цих стосунків, або перебувати і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи.
У К А З П Р Е З И Д Е Н Т А У К Р А І Н И П р о С т р а т е г і ю п о д о л а н н я б і д н о с т і (С т р а т е г і я, р о з д. В и з н а ч е н н я т е р м і н і в) м. К н і в, 15 с е р п н я 2001 р о к у N 637/2001	сукупність осіб, які проживають в одному жиллому будинку (приміщенні) та ведуть спільне господарство (мають спільні витрати з утримання житла, харчування тощо). В сучасних умовах поняття "домогосподарство" та "сім'я" дуже близькі. Частка домогосподарств, у складі яких є особи, не пов'язані родинними стосунками, становить 0,61 відсотка загальної кількості домогосподарств. У окремих випадках домогосподарство може бути представлено однією особою.
Д Е Р Ж А В Н И Й К О М І Т Е Т С Т А Т И С Т И К И У К Р А І Н И Н А К А З П р о з а т в е р д ж е н н я М е т о д о л о г і ч н и х п о л о ж е н ь щ о д о о р г а н і з а ц і с т а т и с т и ч н о г о о п о с т е р е ж е н н я з а з м і н а м и ц і н (т а р и ф і в) н а с п о ж и в ч і т о в а р и (п о с л у г и) і р о з р а х у н к у і н д е к с у с п о ж и в ч и х ц і н (М е т о д о л о г і ч н і п о л о ж е н н я, р о з д. 2) 14.11.2006 N 519	сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Домогосподарство може складатися з однієї особи.
Д Е Р Ж А В Н И Й К О М І Т Е Т С Т А Т И С Т И К И У К Р А І Н И Н А К А З П р о з а т в е р д ж е н н я М е т о д и ч н и х р е к о м е н д а ц і й щ о д о п р о в е д е н н я р о з р а х у н к і в в и т р а т к о р м і в х у д о б і т а п т и ц і у г о с п о д а р с т в а х у с і х к а т е г о р і й (М е т о д и ч н і р е к о м е н д а ц і й, р о з д. 2) 24.01.2008 N 18	сукупність осіб (або одна особа), які спільно проживають в одному житловому приміщенні (або його частині), ведуть спільне господарство, мають спільні витрати на утримання житла, харчування тощо.
Д Е Р Ж А В Н И Й К О М І Т Е Т С Т А Т И С Т И К И У К Р А І Н И Н А К А З П р о з а т в е р д ж е н н я М е т о д о л о г і ч н и х п о л о ж е н ь с т а н д а р т н о г о м о д у л ь н о г о о п и т у в а н н я н а с е л е н н я щ о д о е ф е к т и в н о с т і п р о г р а м с о ц і а л ь н о ї д о п о м о г и (М е т о д о л о г і ч н і п о л о ж е н н я, р о з д. 2) 30.12.2009 N 510	сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи
Д К С У Н А К А З П р о з а т в е р д ж е н н я М е т о д и к и п р о в е д е н н я р о з р а х у н к і в о с н о в н и х п о к а з н и к і в о б ь я с і в в и р о б н и ц т в а п р о д у к ц і ї т в а р и н н и ц т в а у г о с п о д а р с т в а х у с і х к а т е г о р і й (М е т о д и к а, р о з д. 2) 05.08.2008 N 370	сукупність осіб (або одна особа), які спільно проживають в одному житловому приміщенні (або його частині), ведуть спільне господарство, мають спільні витрати на утримання житла, харчування тощо.
За рекомендаціями ООН	особа або група осіб, об'єднаних з метою забезпечення всього необхідного для життя

Грошові відносини домогосподарства можуть виникати з [3, с. 12]:

1) державою, а саме з:

– органами державного управління з різного роду платежів (візовий збір, державне мито, митний збір, транспортні платежі і т.н.);

- органами податкової служби при внесенні податків, зборів та інших платежів;
- органами місцевого самоврядування при приватизації житла, земельної ділянки та інших об'єктів, при сплаті адміністративних штрафів, при оплаті орендної плати за землю і тлі.;

2) суб'єктами господарювання, а саме з:

- банківською системою при отриманні і погашенні кредитів, купівлі-продажу валюти і цінних паперів, при депозитних строкових вкладах, участі в лотереях і т.п.;
- страховими товариствами (компаніями) з усіх видів страхування;
- недержавними пенсійними фондами по вкладах і отриманню пенсій і виплат;
- фінансовими і фінансово-кредитними господарюючими суб'єктами (інвестиційні фонди, ломбарди, кредитні спілки та ін.), при здійсненні трастових операцій, заставних операцій, селінгу, купівлі-продажу цінних паперів, участі в розиграші лотерей і т.п.;
- з приватними фірмами при виплаті заробітної плати, дивідендів з акцій, пайових часток, орендної плати за землю і т.п.;
- з громадянами при виплаті орендної плати за землю, за найм квартири, при спадкуванні і даруванні майна, купівлі-продажу об'єктів рухомої і нерухомої власності.

В основу вивчення структури домогосподарств покладено їх поділ за типами, складом і розмірами. Щоб оцінити вплив різних факторів на розміри та структуру домогосподарств, зазначений поділ можна поєднувати з групуванням членів домогосподарств за соціально-демографічними ознаками (віком, шлюбним станом, кількістю дітей, економічною активністю, зайнятістю і т. ін.). Зауважимо, що структура домашнього господарства сьогодні піддається серйозним змінам, серед яких можна виділити такі: зростає частка домашніх господарств, оснований на нуклеарній родині чи одній сімейній парі; скорочується кількість великих домашніх господарств, що обслуговують великі родини і групи родин; збільшується питома вага домашніх господарств, де основним працівником і годувальником є жінка; усе частіше жінки (особливо заміжні) поєднують домашню працю з формальною зайнятістю; знижується рівень формальної зайнятості молодіжних груп унаслідок безробіття і подовження термінів освіти; посилюється географічна мобільність домашніх господарств [4].

Класифікація домашніх господарств подана у табл. 14. 2.

Таблиця 14.2

Класифікація домашніх господарств

Класифікаційна ознака	Вид домогосподарства	Підхід до ідентифікації виду
За організаційною структурою	Індивідуальні	Можуть складатися з однієї або кількох осіб, що проживають сумісно, об'єднують повністю або частково свої доходи й ведуть спільне господарство. Можуть об'єднувати, крім родичів, ще й прислугу, пожильців та інших не родичів. До індивідуальних домогосподарств, згідно програми перепису, зараховувались і безпритульні та особи, які у той час постійно проживали у гуртожитках, пансіонатах та інших подібних установах
	Приватні (звичайні)	Групи людей, які мають спільне житло, як правило поєднанні кровними зв'язками, ведуть спільний бюджет
	Колективні (групові)	Групи людей, які мають спільне житло та спільно харчуються, але не мають індивідуальних бюджетів і спільних споживчих витрат. Ці групи людей, як правило, не пов'язані між собою родинними стосунками. Такі домогосподарства утворюють, наприклад, особи, котрі постійно проживають у будинках-інтернатах для старих та інвалідів, у дитячих будинках, інших установах соціального забезпечення, релігійних установах, казармах військових частин тощо
За складом	Сімейні	Господарства, основою яких є сім'я. Вони можуть складатися з однієї або кількох сімей
	Несімейні	Господарства, які складаються із самотніх осіб, а також із родичів, які не утворюють сім'ю (брат і сестра, бабуся та онука і т. ін.), або не родичів
За повнотою	Повні	Господарства, які містять у своєму складі принаймні одну шлюбну пару
	Не повні	Господарства, які утворені одним із батьків з дітьми
За ступенем складності сімейної структури	Прості	Господарства, що складаються з батьків і їхніх дітей
	Складні	Господарства, що охоплюють декілька кровноспоріднених простих сімей. Вони можуть нараховувати до 10 – 15 осіб
	Розширені	Перехідний тип між простими і складними домогосподарствами. Це господарства, які складаються з однієї подружньої пари та окремих ближніх або дальніх родичів
За місцем проживання	Міські	Робітничі сімейні господарства, сім'ї службовців та інтелігенції
	Сільські	Селянські сімейні господарства, сім'ї заробітчан та інтелігенції. Передусім це селянські фермерські господарства, деякі види ремісничих господарств, особисті підсобні господарства
За розміром	Малі	Одноосібні господарства та ті, що складаються зі шлюбної пари
	Середні	Шлюбна пара з дітьми
	Великі	Переважно трипоколінні сім'ї
За видами діяльності	Зайняті приватним бізнесом	Господарства, що займаються торгівлею, надомним бізнесом, «човникарством», комп'ютерним бізнесом
	Не зайняті приватним бізнесом	Домогосподарства, члени яких зайняті на підприємствах, в організаціях та установах
За рівнем споживання	Забезпеченні	Господарства у яких рівень сімейних доходів вищий за прожитковий мінімум
	Малозабезпеченні (бідні)	Господарства у яких рівень сімейних доходів нижчий за прожитковий мінімум
	Незабезпеченні (злиденні)	Домогосподарства, які можуть забезпечити собі тільки фізіологічний мінімум, тобто такий рівень задоволення потреб у харчуванні, нижче якого існування людини не допустиме

14.2. Бюджет домашнього господарства

Бюджет домогосподарства розглядати як фінансовий план, який сумує доходи і виграти за певний проміжок часу.

Залежно від співвідношення доходів та видатків бюджет домогосподарства може бути:

Збалансованим (доходи=видатки)

Дефіцитним (доходи>видатки)

Профіцитним (доходи<видатки)

Для того щоб ефективно збалансувати бюджет необхідно розумно і передбачливо вести домашнє господарство. Це знаходить вияв у необхідності здійснення систематичних записів, які допоможуть дотримуватися запланованого бюджету. Бюджет має складатися так, щоб сума доходу дорівнювала сумі витрат. Складений за таким принципом план дасть змогу уникнути боргів. Існує важлива проблема, яка виникає в процесі бюджетування – чим скромніший бюджет, тим більша небезпека порушити його рівновагу. Однак навіть найскромніший бюджет повинен включати деяку суму коштів на не передбаченні та сезонні витрати, які б в один місяць були б непосильним тягарем. Правильно складений бюджет перш за все повинен враховувати постійні платежі (плата за квартиру, радіо, дитячий садочок, навчання) та платежі сума за які мнє постійна (плата за газ, електроенергію, телефон).

Для ефективного процесу планування доходів та витрат домогосподарствам доцільно вести домашню касову книгу макет якої наведений у таблиці 14.3.

Таблиця 14.3

Щоденне зведення доходів та витрат

Дата	Доходи		Витрати		
	Залишок на початок дня	Залишок на кінець дня	Найменування витрат	Кількість	Сума витрат
01.01.14			<u>Продукти</u> Хліб Молоко Овочі ... <u>Інші витрати</u> ...		
Всього					

Для ведення такого виду обліку непотрібні спеціальні знання з бухгалтерії. Регулярне ведення такої касової книги дасть змогу бачити реальну ситуацію стану сімейного бюджету.

У рамках бюджету формуються відокремлені грошові фонди (рис. 14.2).

Рис.14.2. Грошові фонди домогосподарств

Грошові фонди домашнього господарства – це фінансові ресурси, що мають цільове спрямування.

Фінансові ресурси домогосподарства – це сукупність грошові коштів, що формується членами господарства, знаходиться у їх власності та розподіляється за потребами.

На законодавчому рівні розрізняють мінімальний та раціональний споживчі бюджети сім'ї.

Мінімальний споживчий бюджет як верхня межа бідності виражає в грошовій і натуральній формах той обсяг споживання життєвих благ, що мінімально достатній для фізіологічного і розумового розвитку людини й забезпечення простого відтворення її життя і працездатності. Він визначається суспільством як необхідний для збереження більш-менш допустимого рівня життя (складається, наприклад, система «споживчих кошиків» для різних статево-вікових груп) [3, с.16].

Оптимальний (раціональний) споживчий бюджет – відображає ту величину і структуру споживання матеріальних і нематеріальних благ, які забезпечують найповніше і розумне задоволення потреб людини. Він використовується для оцінки фактичного рівня споживання, для прогнозування загального обсягу виробництва і споживання благ[3, с.16].

В процесі функціонування домогосподарство ставиться в умови вибору. Йому треба розподілити наявні доходи між різними благами. При цьому треба мати на увазі, що можливості вибору домогосподарств є обмеженими.

Одним із перших біхевіористів, із праць якого дізналися про складність людських потреб та їхній вплив на мотивацію, був Абрахам Маслоу. Ще в 40-х

роках ХХ ст. А. Маслоу визнавав, що безліч різних потреб можна поділити на п'ять основних категорій [5] (рис. 14.3).

Рис.14.3. Ієрархія потреб споживачів з А. Маслоу

Рівень доходу домогосподарства та ринкових цін на певний момент є чинниками, які з фінансового боку встановлюють межу задоволення потреб, тобто утворюють те, що називають *бюджетним обмеженням*.

Сукупність наборів благ, доступних за таких обмежень домогосподарству, і є тим простором, де воно може мати свободу дій, здійснюючи свій споживчий вибір.

За умови, що увесь дохід домогосподарства витрачається на поточне споживання, бюджетне обмеження прийме вигляд:

$$D = P_1Q_1 + P_2Q_2 + \dots + P_nQ_n, \quad (14.1)$$

де D – отриманий за певний період дохід;

P – ціна споживчих благ;

Q – кількість придбаних на ринку благ.

Сукупність споживчих наборів, які можна придбати за наявного бюджетного обмеження називають *фінансово можливими*.

На бюджетне обмеження впливають такі фактори:

1) величина доходу, який людина може витратити на придбання споживчих благ. Чим більший дохід, тим більші можливості має домогосподарство для реалізації своїх планів споживання.

2) ціни благ. Зростання цін зменшує споживчі можливості, а зниження – збільшує.

За наявного бюджетного обмеження домогосподарство здійснюватиме свій вибір із низки фінансово можливих споживчих наборів.

Вибір домогосподарство здійснює керуючись міркуваннями про те, які з наявних споживчих наборів краще задовольняють його потреби та приносять максимальну корисність.

Поведінка домогосподарства визначається його уподобаннями, які в цілому описують його раціональну поведінку.

По-перше, домогосподарство обирає одну з наявних альтернатив, визначивши, що вона є найкращою. Це означає, що споживач має вміти правильно оцінити набори благ з точки зору їх відповідності його уподобанням. Цю властивість уподобань називають *повнотою*. Інакше кажучи, споживач має бути здатний зіставити усі наявні плани споживання.

По-друге, домогосподарству не потрібно зіставляти всі споживчі набори один з одним. Йому досить знати, який з них є кращим порівняно з іншими. Таку властивість уподобань називають *транзитивністю*.

По-третє, усвідомлюючи свої уподобання, домогосподарство реалізує той фінансово можливий набір благ, який має для нього найвищий рейтинг з точки зору задоволення його потреб. Цю властивість уподобань називають *раціональним вибором*.

Обираючи конкретний споживчий набір, домогосподарство має за мету реалізувати фінансовий план. Цей споживчий набір, який асоціюється з максимумом корисності, називають оптимальним споживчим набором. *Оптимальний споживчий набір* – це зіставлення бажань споживача, які визначають його уподобання та фінансових можливостей, які визначаються бюджетним обмеженням.

14.3. Доходи та витрати домогосподарств

Сукупний дохід домогосподарства – це сума доходів, які отримують члени господарства з різних джерел у грошовій чи натуральній формах.

За джерелами походження сукупний дохід поділяється на первинні та вторинні доходи (рис. 14.4).

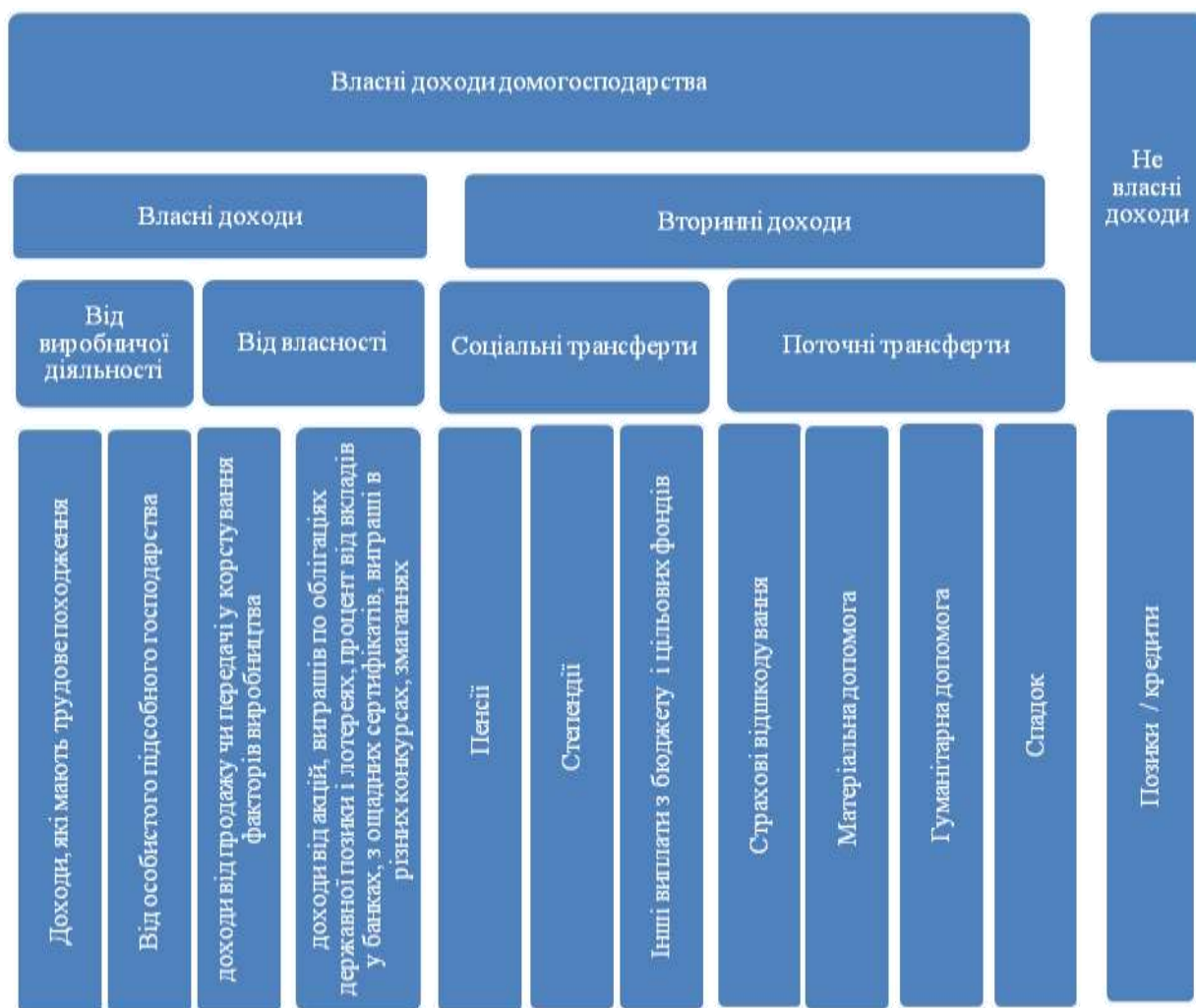

Рис.14.4. Формування сукупного доходу домогосподарства

Сукупний дохід домогосподарства не повинен бути нижчим за прожитковий мінімум.

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Формує прожитковий мінімум дві складові: фізіологічний та соціальний мінімум.

Фізіологічний мінімум – це вартісне вираження матеріальних цінностей, конче необхідних для нормального існування людини.

Соціальний мінімум – певний набір духовних цінностей для мінімально прийнятого рівня життя людини. Розподіл домогосподарств залежно від рівня отриманого доходу (рис.14.5).

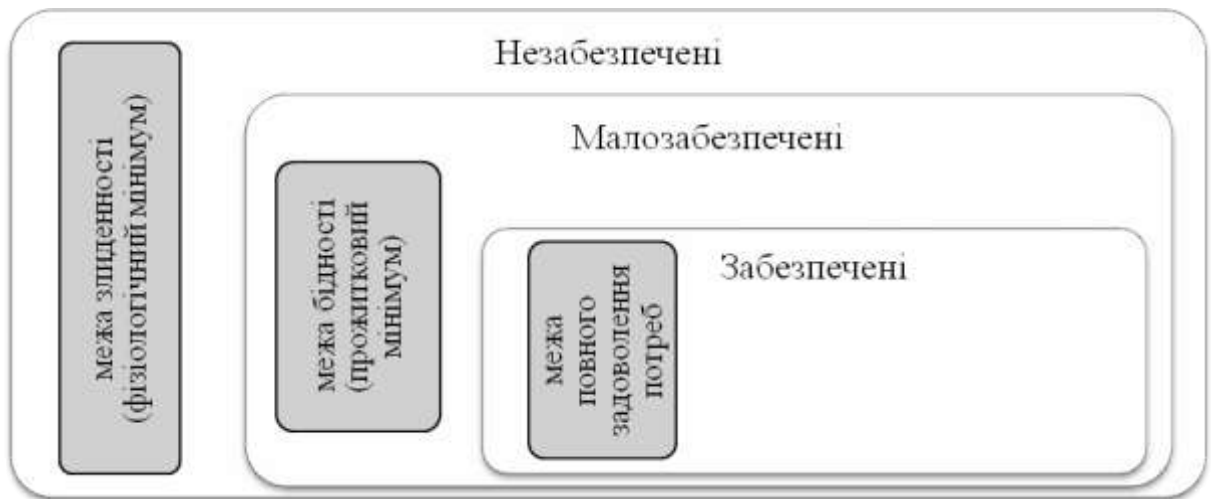

Рис. 14.5. Розподіл домогосподарств залежно від рівня отриманого доходу

Чистий дохід домогосподарства формується із сукупного доходу за мінусом обов'язкових загальнодержавних відрахувань (податки, відрахування в пенсійний фонд і т.п. (рис. 14.6).

Рис. 14.6. Чистий дохід домогосподарства

Розрізняють номінальний та реальний дохід домогосподарства.

Номінальний дохід – це загальна сума доходів, отриманих домогосподарством упродовж певного періоду часу без урахування купівельної спроможності грошей, рівня цін і темпів інфляції.

Реальний дохід – узагальнений показник рівня життя населення, який відображає кількість матеріальних і нематеріальних (у т. ч. духовних) благ і послуг, які можна придбати за номінальний дохід упродовж певного періоду часу з урахуванням зміни рівня цін після сплати податків та інших обов'язкових платежів

Реальні доходи домогосподарств прямо пропорційно залежать від величини номінального доходу й обернено пропорційно – від розміру сплачених податків і рівня цін у державі.

Дохід домогосподарства змінюється, що дає йому можливість збільшувати купівлю благ. Темпи цього збільшення можуть бути значними або незначними. В таких випадках говорять про еластичність доходу. Так звана

еластичність доходу (Ед) показує, якою мірою кількість товару, яка користується попитом, залежить від змін доходу. Еластичність доходу можна визначити за формулою:

$$E_d = \Delta Q / \Delta D, \quad (14.2)$$

де ΔQ – зміна у відсотках кількості товару, яка користується попитом;
 ΔD – зміна у відсотках доходу.

Залежно від того, про які товари йдеться – низькоякісні чи високоякісні – результати бувають різні. Скажімо, якщо це звичайні продукти харчування, попит на які є завжди, то зростання доходів у приватних домашніх господарствах вплине на кількість продуктів, що користуються попитом, лише незначною мірою.

Коли ми візьмемо товари не підвищеного попиту, тобто ті, які не конче необхідні для життя (і переходять до розряду предметів розкоші), то побачимо, що зростання доходів дуже впливає на їх кількість, яка користується попитом.

Внаслідок зростання доходів уже більше домашніх господарств можуть дозволити собі придбати якийсь предмет розкоші, і в них з'являється відповідний попит [3].

У процесі розподілу дохід домогосподарств набирає форми заробітної плати, прибутку, ренти, орендної плати, відсотка та інше [6, с. 344]. Отже, це є свідченням того, що сукупні доходи сімей формуються з різних джерел в залежності від величини та їх складу. Персональний розподіл доходів між окремими домогосподарствами є не рівномірним.

Причинно-наслідковий зв'язок диференційованості розподілу доходів домогосподарств (рис. 14.7)

Рис.14.7. Причинно-наслідковий зв'язок диференційованості розподілу доходів домогосподарств

Основними показниками, які вимірюють нерівномірність розподілу доходу домогосподарств є зважений коефіцієнт варіації Уільямсона, індекс Джині, індекс Аткинсона, індекс Тейла (табл. 14.4).

Держава регулює розподіл та перерозподіл доходів домогосподарств з метою зменшення розриву у їх доходах, через удосконалення системи державних трансфертних виплат та розширення суспільних благ.

Витрати домашнього господарства – це сума платежів домогосподарств за товари та послуги, отримані у звітному періоді, сума коштів, направлених ними на купівлю акцій, сертифікатів, валюти, нерухомості, на будівництво, допомогу родичам і знайомим, на вклади до банківських установ, на податки (крім прибуткового) та інші внески. Для всебічного аналізу використання ресурсів домогосподарств вивчаються грошові витрати, які відповідають наведеному вище визначенню, їх основна складова – споживчі витрати, а також обраховується зведений показник сукупних витрат [7].

Сукупні витрати включають сплачені грошові виплати домогосподарства, вартість натуральних надходжень, суми пільг та безготівкових субсидій. Складовими сукупних витрат є споживчі та не споживчі витрати.

Споживчі сукупні витрати складаються з грошових витрат, а також вартості спожитих домогосподарством продуктів, отриманих з підсобного господарства, суми пільг та безготівкових субсидій на оплату житла, комунальних послуг, суми безготівкових пільг на оплату послуг зв'язку, проїзд у транспорті окремих категорій громадян, безготівкових пільг та дотацій на путівки для лікування, оздоровлення та відпочинку, на оплату ліків, медичних послуг тощо.

Неспоживчі сукупні витрати включають грошові та не грошові витрати домогосподарства на допомогу родичам та іншим особам, витрати на купівлю нерухомості, капітальний ремонт, будівництво житла та господарських будівель, придбання акцій, сертифікатів, валюти, відкриття вкладів у банківських установах, виплату аліментів, сплату податків та інших обов'язкових платежів, суми повернених домогосподарством боргів [8, с.355-356].

Основні показники, що вимірюють нерівномірність розподілу доходу домогосподарств

Методи діагностики		Формула розрахунку	Інтерпретація	Оцінка результатів
1		2	3	4
За зваженим коефіцієнтом варіації Уільямсона		$CV = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^n (y_{it} - \bar{y}_{it})^2 \frac{P_i}{P}}}{\bar{y}_{it}}$	y_{it} – дохід у розрахунку на одну особу i -му регіоні; \bar{y} – середній рівень доходу у розрахунку на одну особу в країні; P_i – населення i -го регіону; P – населення країни.	$V_{\sigma t_i} > V_{\sigma t_0}$ – рівність; $V_{\sigma t_i} < V_{\sigma t_0}$ – не рівність.
Індекс Джинні		$Gini = \left(\frac{1}{\bar{y}} \right) \frac{1}{n(n-1)} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n y_i - y_j $	y_i та y_j – показники доходу у розрахунку на одну особу i та j регіонів; n – кількість регіонів; \bar{y} – середній рівень доходу у розрахунку на одну особу в країні.	$Gini=0$ у випадку абсолютної рівності, $Gini=1$ – у разі абсолютної нерівності
Індекс Аткінсона		$I_A = \begin{cases} 1 - \left(\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \left(\frac{Y_i}{\bar{Y}} \right)^{1-\varepsilon} \right)^{1/(1-\varepsilon)}, & \varepsilon \neq 1 \\ 1 - \prod_{i=1}^N \left(\frac{Y_i}{\bar{Y}} \right)^{1/n}, & \varepsilon = 1 \end{cases}$	Y_i – доходи домогосподарств регіону i ; \bar{y} – середнє значення доходу; N – кількість регіонів; ε – параметр, що характеризує відношення населення до нерівності розподілу суспільних благ.	0 – абсолютна рівність; 1 – абсолютна нерівність.
Індекс Тейла	T -міра	$IT_T = \sum_{i=1}^n \frac{Y_i}{Y} \ln \frac{Y_i / P_i}{Y / P}$	Y_i – обсяг ВРП регіону (індикатор результативності діяльності регіону); Y – обсяг ВРП країни; P_i – зайняті регіону; P_i – зайняті країни.	$IT=0$, означає повну рівність досліджуваної змінної; $IT=1$ – відповідно повну нерівність. $IT_T > IT_L$ – переважний вплив на нерівномірність розвитку держави спричиняють більш розвинуті регіони; $IT_T < IT_L$ – переважний вплив на нерівномірність розвитку держави спричиняють «бідні» регіони.
	L -міра	$IT_L = \sum_{i=1}^n \frac{P_i}{P} \ln \frac{P_i / Y_i}{P / Y}$		

Класифікація витрат домашнього господарства подана на рис. 14.8.

Рис. 14.8. Класифікація витрат домашнього господарства [9]

Витрати сім'ї залежать від багатьох факторів основними з яких є: заробітна плата, підприємницький дохід членів сім'ї, їх вік та смаки, уявлення про майбутню економічну ситуацію тощо. Основними статтями витрат домогосподарства є податки, витрати на харчування, витрати на одяг та взуття, витрати на оплату квартири, транспортні витрати, витрати на оплату комунальних послуг, витрати на отримання освіти, витрати на відпочинок, внески у фонди соціального страхування, нагромадження, добровільні пожертвування та внески до громадських організацій, придбання цінних паперів, сплата заборгованості за кредит, інші витрати.

Що стосується засобів, які домогосподарства використовують для сплати покупок та погашення фінансових зобов'язань, то в сучасних умовах є можливість використовувати різні форми і засоби, а саме [3, с. 43]:

- готівка;
- переказ;
- чек;

– кредитна картка.

У XIX ст. пруський статистик Ернест Енгель виявив зв'язок між типом товарів, послуг, які купляються, і доходом споживача. Залежність структури витрат від рівня доходу отримала назву «Закон Енгеля».

Закон Енгеля

При збільшенні доходів частка витрат на харчування знижується, частка витрат на побутові товари, житло, комунальні послуги практично стабільна, частка витрат на інші послуги, на задоволення культурних і нематеріальних потреб росте. Зниження доходів викликає зворотній процес.

Вивчення потреб домогосподарств лежить в основі побудови типології споживачів. Типологія передбачає виділення із сукупності споживачів з низкою різних ознак поведінки типових класів, для яких характерні одні й ті самі ознаки. Типологія має на меті виявити подібність у поведінці споживачів і згрупувати їх за найістотнішими ознаками (табл. 14.5).

Члени домогосподарства виконують різні купівельні ролі [12]:

1. *Ініціатор* – особа, яка ініціює покупку.
2. *Впливова особа* – людина, яка свідомо чи несвідомо спонукає до купівлі, пропонуючи купити конкретну марку чи здійснити це в певний час.
3. *Особа, яка приймає рішення* – особа, яка приймає рішення щодо спрямування грошей родини на певні цілі і, як правило, має фінансову владу в родині.
4. *Покупець* – особа, яка фактично здійснює купівлю.
5. *Користувач* – той, хто використовує продукт.

Зауважимо, що рішення про купівлю може ухвалюватися одним або кількома членами родини, разом з тим користувачами товарів може бути як один член родини, так і декілька, в одних випадках покупець та споживач одна особа, а в інших – різні (рис. 14.9).

Таблиця 14.5

Типологія домогосподарств як споживачів

систематизовано автором з врахуванням [9,10,11 С.132-133]

Класифікаційна ознака	Вид споживача	Характеристика
За ставленням до нових товарів	суперноватори	схильні до ризику та експерименту
	новатори	менш схильні до ризику, більш обережні у своїх вчинках
	звичайні (пересічні) покупці	статичні, намагаються не ризикувати
	консерватори	суперечливі, не схвалюють нововведень, із великою охотою наслідують пересічних громадян
	суперконсерватори	принципово проти будь-яких змін, прихильні до звичок своєї молодості
За рівнем доходу і громадському статусу	вищого класу	індивіди орієнтовані на споживання таких товарів, які підкреслюють їх високий соціальний статус.
	середнього класу	індивіди, що можуть дозволити собі покупку матеріальних цінностей, конче необхідних для свого існування та певний набір духовних цінностей для мінімально прийнятого рівня життя
	нижчого класу	індивіди, що можуть дозволити собі покупку матеріальних цінностей, конче необхідних для свого існування
За уявленнями про життєві цінності	модники	індивіди, які здійснюють покупки під безпосереднім впливом модних течій у різних сферах буття
	прагмати	індивіди, які здійснюють покупки керуючись раціональним вибором
	естети	індивіди, які при купівлі надають перевагу виробам, що відповідають сформованому естетичному ідеалу
	максималісти	активний споживач, який живе за принципами культивування і підігрівання споживчого максималізму
	технарі	мають особливі здібності успішно діяти в непередбачених і складних ситуаціях; готові брати на себе ризик, вірять, що наука і нові технології допоможуть людству вижити

По відношенню споживачів до одягу і окремим її споживчим властивостям	авангардні споживачі	велике значення надають зовнішньому вигляду і прагнуть купувати нові предмети одягу відповідно до напрямків моди
	престижні споживачі	прагнуть модно одягатися, орієнтуючись на вироби, що мають фірмовий знак як гарантію відповідності моді
	помірні споживачі	орієнтуються на якість і прагнуть дотримуватися моди, але менше, ніж перший і другий типи
	практичні споживачі	високо цінують споживчі властивості одягу (добротність, міцність, зручність у носінні, практичність), відповідність моді не грає для них великої ролі
	байдужі до моди споживачі	цінують універсальність одягу, моду в розрахунок не беруть
По відношенню до мотивації	депресивні споживачі	індивіди, часто купують непотрібні речі і здійснюють надлишкові витрати, незгоджені з їхніми доходами
	споживачі- наслідувачі	індивіди, які здійснюють покупки під впливом знайомих і друзів за принципом «у мене також повинно бути»
	жертви реклами	Індивіди, які вірять в необхідність покупки товарів, про які їм стає відомо з рекламних оголошень
	споживачі, які купують для особистого задоволення	індивіди, котрі не можуть відмовити собі в задоволенні купити не дуже потрібну річ
	скупі споживачі	особи, котрі не купують навіть необхідні товари і здатні економити на харчуванні
	раціональні споживачі	індивіди, які здійснюють заплановані витрати і здатні відкласти покупку, щоб переконатися в її доцільності

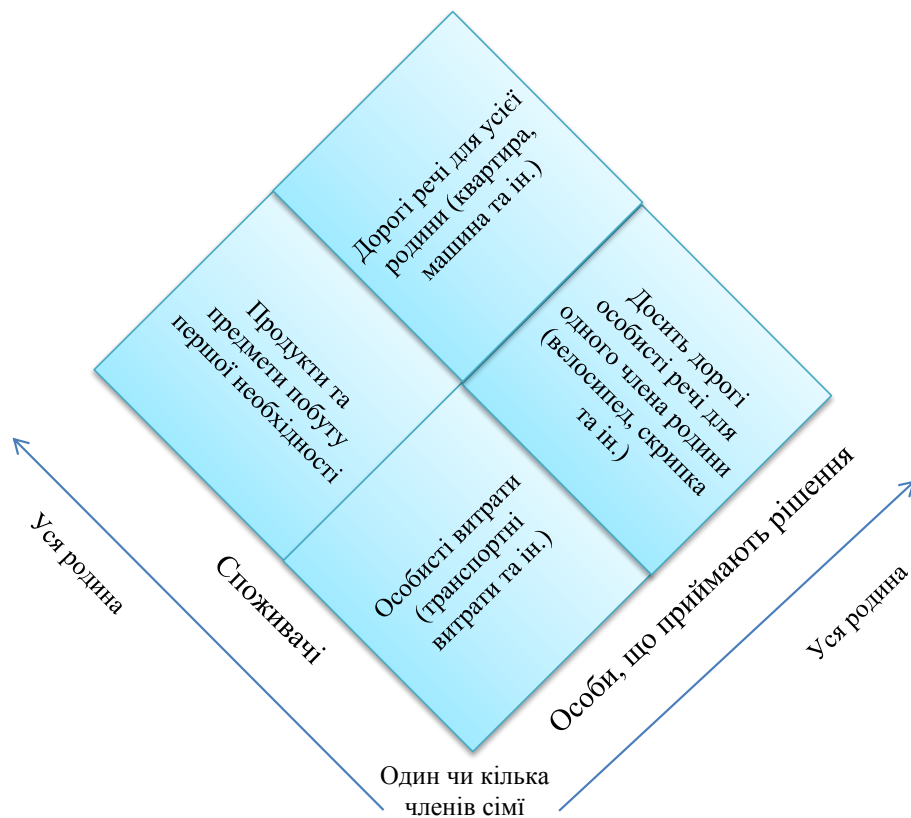

Рис. 14.9. Матриця «сімейного менеджменту»

Гранична схильність до споживання (MPC) – це величина, яка показує, наскільки зміниться обсяг споживання (ΔC) при зміні використовуваного доходу на одну одиницю (ΔY), і визначається за формулою:

$$MPC = \Delta C / \Delta Y; \quad (14.3)$$

$$0 < MPC < 1.$$

Модель показує нам, яка частина додаткового доходу спрямовується на приріст споживання.

Звідси випливають такі висновки:

- якщо $MPC = 0$, то весь приріст доходу буде зберігатися, оскільки заощадження – та частина доходу, що не споживається;
- якщо $MPC = 1/2$, це означає, що збільшення доходу буде поділено між споживанням і заощадженням порівну;
- якщо $MPC = 1$, то весь приріст доходу буде витрачений на споживання [13].

14.4. Заощадження домогосподарства

За змістом заощадження домогосподарств – це фонди грошових коштів, які домогосподарства формують з метою задоволення своїх майбутніх потреб або забезпечення майбутніх доходів.

За формою заощадження – це частина не спожитого у поточному періоді сукупного доходу домогосподарства, яка при організаційній формі може трансформуватися в інвестиційні витрати, а при не організованій формі – виводиться на певний час з обігу, тобто залишатися «на руках» [14, с.23].

У цілому *заощадження* – це та частина доходу, яка не витрачена на сплату податків або купівлю споживчих благ, а надійшла на банківські рахунки чи використана для придбання страхових полісів, облігацій, акцій та інших фінансових активів (рис.14.10).

Рис.14.10. Заощадження домогосподарства

Типологія заощаджень домогосподарств подана на рис.14.11.

Гранична схильність до заощадження (MPS) – величина додаткового заощадження (ΔS), яке виникає із додаткової гривні використовуваного доходу (ΔY) [13]: $MPS = \Delta S / \Delta Y$.

Як правило під час економічного спаду домогосподарства починають активно заощаджувати. За таких умов сукупний попит зменшиться, що потягне за собою зменшення зарплат і, як наслідок, зменшення заощаджень. Тобто, можна стверджувати, що коли всі заощаджують, це призводить до зменшення сукупного попиту, та призводить до сповільнення економічного зростання. Цей процес отримав назву «парадокс заощаджень». Тобто, чим більше суб'єкти зберігають, тим менше величина рівноважного національного доходу.

Парадокс в економічній науці описаний американськими економістами Воділом Кетчінгсом, Вільямом Фостером, Джоном Мейнардом Кейнсом та Фрідріхом фон Гайєком.

Рис. 14.11 Класифікація заощаджень домогосподарств (систематизовано автором з врахуванням [8])

Заощадження можуть використовуватись за такими напрямками:

- оплата непередбачуваних витрат, купівля дорогих товарів;
- нагромадження;
- інвестиції.

Оплата непередбачуваних витрат, купівля товарів. Заощадження дозволяють краще справлятися з різного роду непередбачуваними ситуаціями, які вимагають додаткових витрат, наприклад, на випадок хвороби, втрати роботи, природної стихії тощо. Купівля дорогих товарів може включати придбання будинку, золотих виробів, автомобілів, обладнання, засобів виробництва, а також товарів довготривалого користування.

Нагромадження. Домогосподарства з різних причин нагромаджували золото, срібло, які утворювали скарби. В сучасних умовах утворення скарбів відбувається і у формі нагромадження (тезаврації) дорогоцінних металів і

каменів, придбання книг, картин та інших творів мистецтва, утворення колекцій, антикваріату.

Інвестиції. Суть інвестицій полягає у вкладанні капіталу (грошей у чистому вигляді, товарного запасу, майна, нематеріальних актів) з метою отримання доходу.

Надзвичайно важливим, не тільки для домогосподарства, а й для будь – кого, є вкладення (інвестування) своїх «вільних» заощаджень у щось що принесе додатковий дохід.

Звичайно, не всі, з нижче представлених інструментів, є доступними домогосподарствам, зважаючи на величину доходу. Тому можливі об'єкти інвестування ми представляємо по групах, які можуть бути доступними відповідним групам домогосподарств в залежності від величини їх доходу (табл.14.6).

Таблиця 14.6

**Доступність інвестиційних об'єктів
щодо величини доходу домогосподарств**

Дохід	Інвестиційний об'єкт
Низький	євро;долари;
Нижче середнього	євро; долари; депозит, пайові інвестиційні фонди
Середній	євро; долари; депозити; пайові інвестиційні фонди; золото
Вище середнього	євро; долари; депозити; пайові інвестиційні фонди; золото; облігації; індекс ПФТС; земля; акції другого ешелону
Високий	євро; долари; депозити; пайові інвестиційні фонди; золото; облігації; індекс ПФТС; земля; акції другого ешелону; вторинна нерухомість

Враховуючи особливості ощадно-інвестиційного процесу у контексті розвитку персональних фінансів, виділяють такі основні *типи фінансової поведінки домогосподарств* [15, с. 226]:

- споживачі (які не мають можливості здійснювати заощадження зі свого доходу);
- активні заощадники (котрі мають можливість формувати заощадження);
- позичальники (які формують заощадження і одночасно вдаються до запозичень);
- інвестори (які активно інвестують у різні активи).

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність домогосподарства? Чи тотожні поняття «сім'я» та «домогосподарство»?
2. Вкажіть основні характерні ознаки домогосподарства в ринкових умовах господарювання.

3. Розкрийте суть поняття «фінансові ресурси домогосподарства».
4. Який вигляд прийме бюджетне обмеження домогосподарства, якщо увесь дохід витрачається на його поточне споживання.
5. Вкажіть види домогосподарств за організаційною структурою та розкрийте їх особливості.
6. У чому суть закону Енгеля ?
7. Які фактори впливають на бюджетні обмеження домогосподарств?
8. Розкрийте методику розрахунку чистого доходу домогосподарства.
9. Якими чинниками описується раціональна поведінка домогосподарств?
10. Вкажіть на спільні та відмінні риси понять «фізіологічний мінімум» «соціальний мінімум» ?

Тестові завдання

1. Бюджет сім'ї – це:

- 1) загальна сума грошових доходів сім'ї;
- 2) сума усіх видатків сім'ї за певний проміжок часу;
- 3) загальна сума грошових доходів і споживчої заборгованості сім'ї;
- 4) структура усіх доходів і видатків сім'ї за певний проміжок часу;
- 5) сума усіх заощаджень.

2. За рекомендаціями ООН домогосподарство визначається як:

- 1) група осіб об'єднаних з метою отримання прибутку;
- 2) група осіб об'єднаних з метою продовження роду;
- 3) особа або група осіб об'єднаних з метою забезпечення всього необхідного для життя;
- 4) особа або група осіб об'єднаних з метою забезпечення всього необхідного для задоволення потреб членів сім'ї у спілкуванні;
- 5) сім'я.

3. Домогосподарство, що утворюється з осіб, які постійно проживають у будинках інтернатах для літніх людей, дитячих будинках:

- 1) повні;
- 2) неповні;
- 3) колективні;
- 4) державні;
- 5) розширені.

4. Сукупність усіх благ якими володіє сім'я утворює її :

- 1) багатство;
- 2) доходи;
- 3) інвестиції;
- 4) заощадження;
- 5) накопичення.

5. Яка з праць належить Ксенофонту:

- 1) «Політика»;
- 2) «Домострой»;
- 3) «Фермери»;
- 4) «Дослідження закону народонаселення»;

5) «Капітал».

6. Які чинники встановлюють межу задоволення потреб домогосподарств:

- 1) рівень доходів та витрат;
- 2) рівень ринкових цін та державних трансфертних платежів;
- 3) рівень витрат та відрахувань;
- 4) рівень доходів та ринкових цін;
- 5) рівень заощаджень.

7. Споживачу непотрібно зіставляти усі споживчі набори один з одним, йому досить знати, який з них є кращим, порівняно з іншим. Таку властивість уподобань називають:

- 1) повнотою;
- 2) раціональним вибором;
- 3) корисністю;
- 4) оптимумом;
- 5) транзитивністю.

8. Величина, яка у вартісному виразі відображає законодавче встановлений рівень споживання товарів і послуг, необхідних для забезпечення життєдіяльності людини та збереження здоров'я:

- 1) фізіологічний мінімум;
- 2) соціальний мінімум;
- 3) прожитковий мінімум;
- 4) сталий мінімум;
- 5) гарантований мінімум.

9. Рівень доходу домогосподарства та ринкових цін на певний момент встановлюють межу задоволення потреб - це:

- 1) бюджетний дефіцит;
- 2) бюджетний профіцит;
- 3) уподобання домогосподарств;
- 4) бюджетне обмеження;
- 5) заощадження домогосподарства.

10. Споживчий набір який асоціюється з найвищим рівнем корисності називається

- 1) мінімальним споживчим набором;
- 2) оптимальним споживчим набором;
- 3) задовільним споживчим набором;
- 4) необхідним споживчим набором;
- 5) максимальним споживчим набором.

Практичні завдання

Задача 1. Вихідні дані про обсяг ВРП та рівень зайнятості населення регіонів України:

Таблиця 1

Регіони України	Обсяг ВРП, млн. грн	Зайняте населення, тис. чол	Регіони України	Обсяг ВРП, млн. грн	Зайняте населення, тис. чол.
1	2	3	4	5	6
Україна	1302079	18516,2	Миколаївська	27633	490,0
АР Крим	38220	833,9	Одеська	61499	969,4
Вінницька	29099	617,7	Полтавська	52252	597,2
Волинська	17637	400,5	Рівненська	19302	435,4

1	2	3	4	5	6
Дніпропетровська	140020	1429,2	Сумська	22907	460,0
Донецька	161021	1857,9	Тернопільська	16294	388,4
Житомирська	21928	485,5	Харківська	76866	1176,6
Закарпатська	18054	485,5	Херсонська	18448	440,5
Запорізька	49525	749,0	Хмельницька	22843	511,1
Івано-Франківська	26752	489,9	Черкаська	27012	518,9
Київська	59154	694,4	Чернівецька	11969	323,9
Кіровоградська	20041	395,2	Чернігівська	21165	408,3
Луганська	57202	920,8	м. Київ	223774	1263,4
Львівська	52103	1012,1	м. Севастополь	9359	161,5

За вихідними даними:

1. Побудуйте статистичний ряд розподілу регіонів України за рівнем ВРП та рівнем зайнятості в країні. Побудуйте графік розподілу. Зробіть висновки.
2. Розрахуйте L- та T-міри індексу Тейла. Встановіть «бідні» чи «багаті» регіони спричиняють вплив на не рівномірність розвитку держави.

Задача 2. Вихідні дані про доходи та чисельність населення регіонів України:

Таблиця 2

Регіони України	Доходи населення на одну особу, грн	Чисельність населення, тис.чол.	Регіони України	Доходи населення на одну особу, грн	Чисельність населення, тис.чол.
Україна	18347,0	45778,5	Миколаївська	16600,6	1183,3
АР Крим	15232,1	1963,5	Одеська	15996,1	2388,7
Вінницька	15857,0	1641,2	Полтавська	17958,8	1487,8
Волинська	13913,6	1037,2	Рівненська	14352,1	1152,5
Дніпропетровська	20687,4	3336,5	Сумська	16619,2	1161,5
Донецька	21258,2	4433	Тернопільська	13572,9	1084,1
Житомирська	15571,6	1279	Харківська	18402,3	2755,1
Закарпатська	12226,9	1247,4	Херсонська	14586,5	1088,2
Запорізька	19856,6	1801,3	Хмельницька	15480,3	1326,9
Івано-Франківська	14720,3	1379,8	Черкаська	15445,2	1285,4
Київська	19327,8	1717,6	Чернівецька	13181,5	904,3
Кіровоградська	15214,5	1010	Чернігівська	16427,5	1098,2
Луганська	17836,1	2291,3	м. Київ	37573,2	2799,2
Львівська	16561,3	2544,7	м. Севастополь	16763,0	380,8

За вихідними даними розрахувати основні характеристики, що вимірюють нерівномірність розподілу доходу домогосподарств: зважений коефіцієнт варіації Уільямсона, індекс Джинні, індекс Аткинсона.

Завдання 3. Молода сім'я планує придбати автомобіль вартістю \$ 15 000 впродовж найближчих 5 років. Який варіант із запропонованих найпривабливіший для домогосподарства за умови, що ціна на авто стала:

- 1) купувати й накопичувати долари / євро;
- 2) скористатися пропозицією банку взявши кредит під 13% річних на 5 років;
- 3) відкрити валютний поповнюваний депозит зі ставкою 8% річних з щомісячною капіталізацією в доларах і кожен місяць відкладати по \$ 355.

Завдання 4. Вихідні дані обстеження домогосподарств у 2012 р., осіб:

Таблиця 3

Регіони України	Середній розмір домогосподарств	Середня кількість працюючих в розрахунку на одне домогосподарства	Регіони України	Середній розмір домогосподарств	Середня кількість працюючих в розрахунку на одне домогосподарства
Україна	2,6	1,1	Миколаївська	2,6	1,1
АР Крим	2,6	1,1	Одеська	2,6	1,1
Вінницька	2,5	0,9	Полтавська	2,4	1,0
Волинська	3,0	1,0	Рівненська	3,0	1,0
Дніпропетровська	2,4	1,0	Сумська	2,5	1,0
Донецька	2,4	1,1	Тернопільська	2,9	0,9
Житомирська	2,5	0,9	Харківська	2,4	1,1
Закарпатська	3,5	1,5	Херсонська	2,6	1,0
Запорізька	2,5	1,0	Хмельницька	2,6	0,9
Івано-Франківська	3,0	1,1	Черкаська	2,4	0,9
Київська	2,6	1,2	Чернівецька	2,9	1,1
Кіровоградська	2,3	0,9	Чернігівська	2,3	0,9
Луганська	2,4	1,0	м. Київ	2,6	1,3
Львівська	3,0	1,2	м. Севастополь	2,5	1,0

За вихідними даними:

1. Побудуйте статистичний ряд розподілу регіонів України за середнім розміром домогосподарства, з утворенням трьох груп з рівними інтервалами. Побудуйте графік розподілу.
2. Розрахуйте аналітичні характеристики ряду розподілу домогосподарств регіону за середньою кількістю працюючих (в розрахунку на одне домогосподарство). Зробіть висновки.
3. Методом аналітичного групування встановіть наявність та характер кореляційного зв'язку між розміром домогосподарства та кількістю працюючих в розрахунку на одне домогосподарство.

Задача 5. Якої величини капітал, розміщений під 17% простих річних, принесе домогосподарству 73 тис. грн. через три роки?

Завдання 6. Сформувати орієнтований бюджет витрат домогосподарства на місяць. Домогосподарство складається з п'яти осіб: працюючий чоловік, троє дітей 14, 6 та 3 років і бабуся. При розрахунку виходьте з практичних потреб сім'ї.

Задача 7. Домогосподарство позичає в банку суму у розмірі 20 тис. грн. на строк 3 роки. Нарахування відсотків щоквартальне, річна ставка складних відсотків 17%. Визначте кінцеву суму боргу домогосподарства?

Задача 8. Домогосподарство є власником капіталу у розмірі 50 000 грн. Яка із запропонованих альтернатив є оптимальним варіантом для вкладення коштів:

- 1) вкласти кошти на рік під 19% річних;
- 2) здійснювати вклади щоквартально за ставкою банку 16% річних (щоквартальне нарахування відсотків)

Задача 9. Домогосподарству необхідно вирахувати під яку відсоткову ставку вкласти 5,5 тис.у.о., щоб через 2 роки отримати 7 тис.у.о.

Задача 10. Вихідні дані, що характеризують вартість продуктового кошика стосовно основних індикаторів матеріального добробуту населення України:

Таблиця 4

Рік	Вартість продуктового кошика, грн.	Середньомісячна заробітна плата, грн	Середній розмір місячної пенсії, грн	Купівельна спроможність, разів	
				Середньомісячної заробітної плати	Середнього розміру місячної пенсії
<u>2007</u>	682,3	1351	478,4	?	?
<u>2008</u>	889,7	1806	751,4	?	?
<u>2009</u>	759,4	1906	898,4	?	?
<u>2010</u>	777,4	2239	999,0	?	?
<u>2011</u>	852,1	2633	1035,8	?	?
<u>2012</u>	931,1	3026	1126,4	?	?
<u>2013</u>	992,2	3304	1335,3	?	?

1. Проведіть аналіз вартості продуктового кошика стосовно основних індикаторів матеріального добробуту населення України. Результати представте графічно. Зробіть висновки.

2. Розрахуйте купівельну спроможність середньомісячної заробітної плати та середнього розміру місячної пенсії. Зробіть висновки.

Перелік посилань

1. Основи ек. теорії: Підручник/ За науковою ред. проф. Федоренка В. Г. – К.: Алерта, 2005. – С. 511.
2. Професійна юридична система. Словник законодавчих термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.3773.0>
3. Кекух Б. Ф. Фінанси домашнього господарства: Навчальний посібник. – Луцьк, 2000. – 87 с.
4. Лукашевич М.П. Соціологія економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_others/lukashevych91.htm
5. Бутенко Н.В. Маркетинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1652020540032/marketing/motivatsiyeni_chinniki_formuyut_povedinku_spozhyvac_hiv
6. Основи економічної теорії: Підручник / За науковою ред. проф. Федоренка В. Г. – К.: Алерта, 2005. – 511с.
7. Федосов В.М. Фінанси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/11070515/finansivitrati_domogospodarstv
8. Фінанси: Посібник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова.- К: Знання, 2008.- 611с.
9. Кізіма Т. Витрати домогосподарств України: сучасно-аналітичний аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vtneu/2009_2/61.pdf
10. Лук'янець Т.І. Рекламний менеджмент [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/22870/>
11. Екшембиев Р.С. Персональные финансы в финансовой системе государства / Р.С. Екшембиев; под. ред. В.А. Слепова. – М.: Магистр, 2008. – 302 с.
12. Прокопенко О.В. Поведінка споживачів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/11460917/psihologiya/vpliv_rodini

13. Небава М.І. Теорія макроекономіки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://posibnyky.vntu.edu.ua/makro_ek/5.htm
14. Кізима, Т. Домогосподарства як елемент економічної системи: сутність, еволюція та функції в умовах ринку / Т. Кізима // Вісник Тернопільського національного економічного університету. –2008. –№ 3. – С. 22-36
15. Екшамбиев Р.С. Персональные финансы в финансовой системе государства / Под ред. В.А. Слепова. – М.: Магистр, 2008. – 302 с.

КЛЮЧІ ДО ТЕСТІВ

Номер розділу	Номер запитання									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	3	5	1	2	4	2	1	3	4	5
2	1	1	5	1	1	2	4	5	1	2
3	4	2	3	3	1	5	3	5	2	4
4	2	4	2	3	5	4	4	1	3	5
5	4	5	5	1	2	2	1	3	1	4
6	1	5	3	2	1	2	3	2	2	2
7	3	3	4	4	3	4	3	5	5	3
8	4	5	4	4	2	3	5	2	3	2
9	5	2	4	3	3	3	2	4	5	2
10	4	2	3	3	2	1	1	2	2	2
11	1	1	1	1	5	2	1	5	3	1
12	2	3	1	2	3	1	2	2	5	1
13	1	4	3	1	2	1	3	2	5	5
14	4	3	3	1	2	4	5	3	4	2

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Авалов З. Децентралізація і самоуправління у Франції / З. Авалов – СПб., 1905. – 339 с.
2. Азаренкова Г.М. Фінанси: Практикум: Навч. посіб. / Азаренкова Г.М., Борисенко І.І.– К.: Знання, 2008. – 279 с.
3. Алексеев І.В. Гроші та кредит: навч. посібник / І.В. Алексеев, М.К. Колісник – К.: Знання, 2009. – 253 с.
4. Амосов О.Ю. Податкова політика та податкова система: Навч. посіб. / О. Амосов, А.Дегтяр, Т.Меркулова. – Харків: Магістр, 2010. – 140 с.
5. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу: генеза та еволюція / В.Л. Андрущенко. – К., 2001.– 470 с.
6. Антонюк Л.Л., Сацик В.І. Фінансовий менеджмент. Курс лекцій. – Луцьк. – РВВ ЛДТУ. – 2003.
7. Аніловська Г.Я., Марушко Н.С., Стоколоса Т.М. Інформаційні системи і технології у фінансах: Навч. посіб. / Г.Я. Аніловська, Н.С. Марушко, Т.М. Стоколоса. – Львів: «Магнолія 2006», 2013. – 312 с.
8. Атамас П.Й. Управлінський облік: навчальний посібник / П.Й. Атамас. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 440 с.
9. Бабич Л.М. Особливості формування сучасної бюджетної політики в Україні / Бабич Л.М. // Актуальні проблеми економіки. – № 1. – 2013. – С. 133–141.
10. Бак Н. А. Регулювання міжбюджетних відносин як складова бюджетного регулювання / Н. А. Бак // Фінанси України. – 2002. – № 5. – С. 78-82.
11. Бандурка О. М. Бюджетне право України : підручник / О. М. Бандурка, О. П. Гетьманець – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 152 с. (С.109)
12. Білик М.С. Фінансовий аналіз: Навч. посіб. – 2-ге вид., без змін. / Білик М.С., Павловська О.В., Притуляк Н.М., Невмержицька Н.Ю. – К.: КНЕУ, 2007. – 592 с.
13. Білоцерківець В.В. Міжнародна економіка: підруч. / В.В. Білоцерківець, О.О. Завгородня, В.К. Лебедева та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 416 с.
14. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. (в 2-х томах). Т.1. 2-е изд. перераб. и доп. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2004. – 624 с.
15. Бланк И.А. Финансовый менеджмент. Учебный курс. – К.: Ника-Центр, 2001. – 528 с.
16. Богачева О. Российская модель бюджетного федерализма в свете мирового опыта / О. Богачева // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 9. – С. 104-125.

18. Богдан Т.П. Державний борг України: особливості формування та управління в сучасних умовах / Богдан Т.П. // Фінанси України. – № 1. – 2013. – С. 32–46.
19. Бондаренко О.С. Методологічні основи управління оборотними активами підприємств / О.С. Бондаренко // Інвестиції практика та досвід. – 2008. – №4. – С. 40-44.
20. Боринець С.Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини: Підручник.-5-е вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 583 с.
21. Бюджетна і податкова система України у запитаннях і відповідях: Навч. посіб. / [М. І. Бондар та ін.]. – К.: ДННУ «Акад. фін. упр.», 2012. – 333 с.
22. Бюджетна система: навчальний посібник / укладачі: Р.С. Сорока, І.Г. Благун. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – 236 с.
23. Бюджетная система Российской Федерации / Под ред. Романовского М.В. – М.:Юрайт, 1999. – 173 с.
24. Василик О.Д. Державні фінанси України: Підручник / О.Василик, К.Павлюк. – К.: НІОС, 2002. – 608 с.
25. Вишневський В. П. Фіскальний федералізм і перспективи його розвитку в Україні / В. П. Вишневський // Економіка та держава. – 2008. – №12. – С. 9–10.
26. Воронова Л. К. Фінансове право України: підруч. / Л.К.Воронова. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006. – 448 с.
27. Гавриленко Н.В. Податкова система: Навчальний посібник / Н. Гавриленко. – Львів.: Новий світ – 2000, 2007. – 328с.
28. Гаврилюк Т.Ю. Законодавче забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва в Україні / Т.Ю.Гаврилюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/konfer30/763.pdf/>
29. Ганущак Ю.І. Місцеві бюджети / Юрій Ганущак. – К.: Легальний статус, 2011. – 48 с. (Бібліотека депутата місцевої ради).
30. Гейко Л. М. Правове регулювання місцевих бюджетів / Л.М. Гейко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2013-kachestvo-economichnogo-rozvitku/1_gejko.htm
31. Гречаний О. Беремо правильний курс: ринок фінансового консалтингу в Україні / О. Гречаний // Консалтинг в Україні – 2006. – №2.
32. Гроші та кредит: підруч. / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін., [За заг. ред. М.І. Савлука]. – [3-тє вид., перероб. і доп.]. – К.: КНЕУ, 2002. – 598 с.
33. Данілов О.Д. Податкова система у запитаннях і відповідях: Навч. посібник / О.Данілова, Т.Паєнтко. – К.: [б. в.], 2013. – 293 с.
34. Данілов О.Д. Проблеми справляння акцизного збору та шляхи їх

усунення // Фінанси України. – 2010. – №5. – С. 58–65.

35. Демиденко Л.М. Податкова система: Навчальний посібник / Л.Демиденко, Ю.Субботович. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 184с.
36. Дєєва Н.М. Фінансовий аналіз: Навч. посібн. / Дєєва Н.М., Дедіков О.І. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 328 с.
37. Дзюблюк О.В. Банки і підприємства: кредитні аспекти взаємодії в умовах ринкової трансформації економіки / Дзюблюк О.В., Малахова О.Л.: Монографія. – Тернопіль.: Вектор, 2008. – 324 с.
38. Дози Дж. Экономическая координация и динамика: некоторые особенности альтернативной эволюционной парадигм / Дж. Дози // Вопросы экономики. – 2012. – № 12. – С. 31–60.
39. Дроздова, Г. М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємств: навч. посіб. для студ. вузів / Г.М. Дроздова. – К. : ЦУЛ, 2004. – 247 с.
40. Евдокимов В.В. и др. Экономическая информатика // Учебник для вузов / Под ред. д.э.н., проф. В.В. Евдокимова. – СПб.: Питер, 1997. – 592 с.
41. Економічне зростання на засадах справедливості: Український погляд / Під ред. Дж. Хансена та В. Нанівської. – К.: Світовий банк, 1999. – 189 с.
42. Едророва В. Н., Малафеева М. В. Общая теория статистики: учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Магистр, 2007. – 606 с.
43. Екшембиев Р.С. Персональные финансы в финансовой системе государства / Р.С. Екшембиев; под. ред. В.А. Слепова. – М.: Магистр, 2008. – 302 с.
44. Елисеєва И. И., Юзбашев М. М. Общая теория статистики: учеб. / Под ред. И.И.Елисеевой. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 656 с.
45. Ефимова М. Р., Петрова Е. В., Румянцев В. Н. Общая теория статистики: учеб. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 416 с.
46. Еш С.М. Фінансовий ринок: навч. посіб. / С.М. Еш. - К.: Центр учбової літератури, 2009. - 528 с.
47. Єріна А.М., Пальян З.О. Теорія статистики: практикум. – К.: Знання, 2004. – 255 с.
48. Єфименко Т.І. Актуальні проблеми трансформації економічних теорій в умовах глобальних змін / Єфименко Т.І. // Фінанси України. – 2013. – № 5. – С. 7–18.
49. Зайдель Б. Бюджетный федерализм: сравнительный анализ по странам / Б. Зайдель, Д. Веспер // Регион: экономика и социология. – 1999. – № 2. – С. 16-47.
50. Замасло О.Т. Податкова система: Навч. посіб. / О.Замасло, І.Приймак, О.Грін. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – 377 с.

51. Захожай В.Б. Система оподаткування та податкова політика: Навч. посібник / К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с.
52. Зацеркляний М.М., Мельников О.Ф. Інформаційні системи і технології у фінансово-кредитних установах: Навчальний посібник. – К.: Професіонал, 2006. – 432 с.
53. Ізмайлова К.В. Фінансовий аналіз: Навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / Ізмайлова К.В. – К.: МАУП, 2001. – 152 с.
54. Інформаційні системи і технології в економіці: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За редакцією В.С.Пономаренка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 544 с.
55. Інформаційні системи і технології у фінансових установах: Навчальний посібник. / А.В. Олійник, В.М. Шацька – Львів: «Новий Світ-2000», 2006. – 436 с.
56. Карлін, М. І. Фінанси країн Європейського Союзу : навч. посіб. / М. І. Карлін. – К. : Знання, 2011. – 639 с.
57. Карпінський Б.А.Фінансова система: Навчальний посібник / Б.А. Карпінський, О.В. Герасименко . – Львів: «Магнолія Плюс», 2006. – 272 с.
58. Касіян Є.В. Теоретичні підходи до визначення категорії фінансового розвитку у світовій економічній науці та його роль у економічному зростанні / Є.В. Касіян // Економічний часопис – XXI. – 2012. – № 7–8. – С. 6–9.
59. Каун О. Б. Концептуальні засади формування механізму міжбюджетних відносин в Україні / О. Б. Каун // Фінанси України. – 2001. – №6. – С. 31-38.
60. Кейнс Дж.М. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, процента та грошей: Реферат-дайджест / Асоціація українських банків: Вершини економічної думки; В.М. Фещенко (референт-уклад.). – К., 1999. – 189 с.
61. Кекух Б. Ф. Фінанси домашнього господарства: Навчальний посібник. – Луцьк, 2000. – 87 с.
62. Кізима Т. Витрати домогосподарств України: сучасно-аналітичний аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vtneu/2009_2/61.pdf
63. Кізима Т. Домогосподарства як елемент економічної системи: сутність, еволюція та функції в умовах ринку / Т. Кізима // Вісник Тернопільського національного економічного університету. –2008. – № 3. – С. 22–36.
64. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. – М.: Финансы и статистика. – 1995. – 432 с.
65. Коваленко Д. І. Фінанси, гроші та кредит: теорія і практика: навчальний посібник / Д. І. Коваленко, В. В. Венгер. – К.: ЦУЛ, 2013. – 578с.

66. Коваленко Л.О., Ремньова Л.М. Фінансовий менеджмент: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2005. – 485 с.
67. Козак Ю.Г. Міжнародні фінанси: навч. посібник / Ю.Г. Козак, Н.С. Логвінова, В.В. Ковалевський. – Видання 3-тє, перероб. та доп. – Київ: Центр учбової літератури, 2007. – 640 с.
68. Коландер Д. Финансовый кризис и провалы современной экономической науки / Д. Коландер, А. Кирман, Г. Фельмер // Вопросы экономики. – 2010. – № 6. – С. 10–25.
69. Колесников О. В., Бойко Д. І., Коковіхіна О. О. Історія грошей та фінансів. 2-ге видання виправлене та доповнене: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 140 с.
70. Корнієнко А. І. Економіко-статистичний аналіз міжбюджетних трансфертів в Україні / А. І. Корнієнко // Статистика України. – 2006. – №2. – С. 30-38.
71. Костенко Т.Д. Економічний аналіз і діагностика стану сучасного підприємства: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. та допов./ Костенко Т.Д., Підгора Є.О., Рижигов В.С., Панков В.А. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 400 с.
72. Крисоватий А.І. Податкова система: Навчальний посібник / А.Крисоватий, О.Десятнюк – Тернопіль: Карт-бланш, 2004. – 331 с.
73. Кругман П. Возвращение Великой депрессии? Мировой кризис глазами нобелевского лауреата / П. Кругман; пер. с англ. В.Н. Егорова; под общ. ред. М.Г. Делягина, Л.А. Амелехина. – М.: Эксмо, 2009. – 336 с.
74. К созданию институциональной политической экономики / Р. Буайе, Э. Бруссо, А. Кайе, О. Фавро; пер. с фр. // Экономическая социология. – 2008. – Т.9, № 3. – С. 17–24.
75. Кушинова Н.Г. Стратегічні напрями розвитку бюджетної системи України / Кушинова Н.Г., Гринь Т.О. // Сталий розвиток економіки. – № 1. – 2010. – С. 160–163.
76. Лайкам К. Оптимизация распределения налогов между федеральным и региональным уровнями бюджетной системы / К. Лайкам // Вопросы экономики.–1998. – №10. – С. 139.
77. Лапач С. Н., Чубенко А. В., Бабич П. Н. Статистика в науке и бизнесе. – К.: МОРИОН, 2002. – 640 с.
78. Леоненко П.М. Методологія аналізу наукових шкіл у економічній і фінансових науках / Леоненко П.М. // Фінанси України. – 2013. – № 5. – С. 31–49.
79. Либман А.М. Экономическая теория и социальные науки об экономике: некоторые направления развития / А.М. Либман. – М.: Ин-т экономики РАН,

2007. – 305 с.

80. Лирик О. Я. Міжбюджетні відносини в економічній системі держави / О. Я. Лирик // Фінанси України. – 2002. – №6. – С. 30-35.

81. Лондар С.Л. Рівень боргового навантаження державних фінансів в Україні / Лондар С.Л. // Фінанси України. – № 1. – 2013. – С. 22–31.

82. Лондар С.Л. Фінанси: навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів / С.Л. Лондар, О.В. Тимошенко. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 384 с.

83. Лубкей Н.П. Становлення та проблеми розвитку державного кредиту в Україні / Лубкей Н.П. // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – № 4. – 2010. – С. 76–79.

84. Лугінін О. Є., Білоусова С.В. Статистика: підруч. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 580 с.

85. Луніна І.О. Міжбюджетні відносини в Україні: концептуальні підходи до реформування / І.О. Луніна // Економіка України. – 2002. – № 5. – С. 10-16.

86. Лютий І.О. Податки на споживання в економіці України. / І.Лютий, А.Дрига, М. Петренко. – К.: Знання, 2005. – 335с.

87. Макаренко В.В. Світовий досвід застосування індивідуальних (специфічних) акцизів та перспективи його використання в Україні // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – №11. – С.11–15.

88. Мармоза А. Т. Практикум з теорії статистики. – К.: Ельга; Ніка-Центр, 2003. – 344 с.

89. Маслоva С.О. Фінансовий ринок: навч. посіб.: [навч. видання] / С.О. Маслоva, О.А. Опалов. – [3-е вид., випр.]. - К.: Каравела, 2004. – 344 с.

90. Мацелик М.О. Фінансове право: навч. посіб. / М.О. Мацелик, Т.О. Мацелик, В.А. Пригоцький; за ред. В.К. Шкарупи. – К.: Знання. – 815 с.

91. Мец В.О. Економічний аналіз (Збірник практичних завдань і тестів за даними П(С)БО): Навч. посіб. / Мец В.О. – К.: КНЕУ, 2001. – 236 с.

92. Милявська Е.П. Податкова система: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / Е.Милявська, О.Сердюк. – К.: Видавничий дім «Слово», 2005. – 336 с.

93. Миргородська Л.О. Фінансові системи зарубіжних країн: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 320 с.

94. Міжнародні фінанси. Курс лекцій / Олександренко І.В., Іщук Л.І. – Луцьк: ЛНТУ. – 2013.– 152 с.

95. Мозговий О.М. Міжнародні фінанси: навч. посіб. / О.М. Мозговий, Т.Є. Оболонська, Т.В. Мусієць – К.: КНЕУ, 2005. – 504 с.

96. Налоги в условиях экономической интеграции / В.Бард, Л.Павлова, Н.Заяц, Е.Киреева и др. – М.: КНОРУС, 2004. – 288 с.

97. Небрат В. Характеристика джерел вивчення історії фінансової думки

- України / Небрат В. // Вісник ТНЕУ. – 2012. – № 2. – С. 83–88.
98. Общая теория статистики. Практикум: учеб. пособ. / Л. И. Карпенко, Н. О. Пекарская, И. Н. Терлиженко; Под ред. Л. И. Карпенко. – Минск: БГЗУ, 2007. – 271 с.
99. Олександренко І.В. Фінанси підприємств: Навчальний посібник / За ред. д-ра екон. наук, проф. Р.А. Слав'юка. – Львів: ННВК «АТБ», 2012. – 538 с.
100. Оліфіров О. В., Спіцина Н. М., Шабельник Т. В. Інформаційні системи і технології підприємства: Навчальний посібник. – Донецьк: [ДонНУЕТ], 2010. – 312 с.
101. Оліфіров О. В., Глотова Д. В., Мезенцева С. А., Пророчук Ж. О. Інформаційні системи і технології у фінансах: Навчальний посібник. / – Донецьк: [ДонНУЕТ], 2012. – 214 с.
102. Онупрієнко А. Правове регулювання функціонування місцевої влади: світовий і вітчизняний досвід / Алла Онупрієнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dep.kh.ua/dep/analityka_st/1319013814_5209.html
103. Опарін В. М. Бюджетна система : навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / В. М. Опарін, В. І. Малько, С. Я. Кондратюк – К. : КНЕУ. – 2000. – 227 с.
104. Опарін В. М. Фінанси (загальна теорія) / В.М. Опарін – К.: КНЕУ, 2007. – 164 с.
105. Основи економічної теорії: Підручник / За науковою ред. проф. Федоренка В. Г. – К.: Алерта, 2005. – 511 с.
106. Оспіщев В.І. Міжнародні фінанси: навч. посіб. / В.І. Оспіщев, О.П. Близнюк, В.В. Кривошей – К.: Знання, 2006. – 335 с.
107. Осянин И. К. Асимметрия информации на рынке финансовых услуг / И.К.Осянин // Ярославский педагогический вестник. – 2012. – №1. – Том I (Гуманитарные науки). – С.92-95.
108. Павлова Л. Финансовый менеджмент. Управление денежным оборотом предприятия: Учебник для вузов. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995. – 400 с.
109. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування / Ю. Панейко. – Мюнхен, 1963. – 175 с.
110. Петрашко Л. П. Міжнародні фінанси: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2003. – 221 с.
111. Полтерович В.М. Кризис экономической теории / В.М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 1998. – № 1. – С. 46–56.
112. Полтерович В.М. Становление общего социального анализа / В.М. Полтерович // Общественные науки и современность. – 2011. – № 3. – С. 101–111.
113. Правове регулювання місцевих фінансів в Україні / [Солдатенко О.В,

- Антипов В.І., Музика-Стефанчук О.А. та ін.]; заг. ред. О.В. Солдатенко. – К.: Алерта, 2011. – 244 с.
114. Професійна юридична система. Словник законодавчих термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.3773.0>
115. Рогач І.Ф., Сендзюк М.А., Антонюк В.А. Інформаційні системи у фінансово-кредитних установах: Навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2001. – 239 с.
116. Рогач Н.К. Міжнародні фінанси: підруч. / Н.К.Рогач – К.: Знання – Прес, 2003. – 658 с.
117. Романенко О.Р. Фінанси: Підручник, 4-те вид. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 312 с.
118. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємств: 2-ге вид., перероб. и допов. / Савицька Г.В. – К.: Знання, 2005. – 662с. – (Вища освіта ХХІ століття).
119. Салига С.Я., Дацій Н.В., Корецький С.О., Нестеренко Н.В., Салига К.С. Фінансовий менеджмент: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 274 с.
120. Селюков А. Д. Правовое регулирование межбюджетных отношений в Российской Федерации / А. Д. Селюков – М. : Национальный институт бизнеса, 2003. – 432 с.(
121. Сердюк О.М. Податкова система (практикум): Навч. посібник / О.Сердюк, Т.Заревчацька. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 328 с.
122. Ситник В.Ф. та ін. Основи інформаційних систем: Навч. посібник. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. / В.Ф.Ситник, Т.А.Писаревська, Н.В.Єрємін, С.Краєва; За ред. В.Ф.Ситника. – К.: КНЕУ, 2001. – 420 с.
123. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / В.С. Афанасьев (пер. с англ.). – М.: Эксмо, 2007. – 957 с.
124. Соколовська А.М. Податкова система держави: теорія і практика становлення / А.Соколовська. – К.: Знання-Прес, 2004. – 454 с.
125. Статистика / Роберт А. Донелли-мл.; Пер. с англ. Н. А. Ворониной. – М.: Астрель: АСТ, 2007. – 367 с.
126. Статистика підприємств: навч. посіб./За ред. С. О. Матковського. – Л.: Світ, 2007. – 440с.
127. Статистика: підруч. / С. С. Герасименко, А. В. Головач, А. М. Єріна та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 467 с.
128. Стиглиц Дж.Ю. Глобализация: тревожные тенденции / Г.Г. Пирогов (пер. с англ.). – М.: Мысль, 2003. – 304 с.
129. Степанова В.О. Основні шляхи та методи покриття дефіциту Державного

бюджету України в умовах подолання наслідків світової фінансової кризи / Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – № 3(15). – 2011. – С. 158–161.

130. Стиглиць Дж. О реформе международной валютно-финансовой системы: уроки глобального кризиса: доклад Комиссии финн экспертов ООН / Дж. Стиглиць – М. : Междунар. Отношения, 2012. – 528 с.

131. Сунцова О.А. Методологічні та теоретичні засади фінансової науки: ретроспективний аналіз / Сунцова О.А. // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 3(93). – С. 9–16.

132. Суторміна В.М. Фінансовий ринок: [навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц.] / В.М. Суторміна, Н.В. Дегтярьова. – [вид. 2-ге.]. - К.: КНЕУ, 2008. - 176 с.

133. Сухарев О.С. Закон Вагнера и модели развития экономики / О.С. Сухарев, В.В. Нехорошев // Экономический анализ: теория и практика. – 2011. – № 21 (228). – С. 2-10.

134. Теории прибавочной ценности. – Т. 3: От Рикардо к вульгарной экономии / С. Салитан (пер.). – Ленинград: Коммунистический университет Зиновьева, 1924. – 407 с.

135. Тігова Т.М., Селіверстова Л.С., Процюк Т.Б. Аналіз фінансової звітності. : навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2012 – 268с.

136. Фесюк І.В. Методичні засади планування потреби в оборотному капіталі підприємства у ринкових умовах / І.В. Фесюк // Економіка і ринок: облік, аналіз, контроль. – 2005. – №13. – С. 14–18.

137. Фещенко Л.В. Бюджетна система України: Навчальний посібник / Фещенко Л. В., Проноза П. В., Кузьминчук Н. В. – К.: Кондор, 2008. – 440 с. – Мова укр. Фінансова звітність за національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку: Практик. посібн. – К.: Лібра, 1999. – 336 с.

138. Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посіб. / За ред. В.І. Оспіщева. – К.: Знання, 2008. – 567 с.

139. Фінанси: підручник / С.І. Юрій, В.М. Федосов, Л.М. Алексеєнко та ін.; за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.

140. Фінанси [Текст] : навч. посібник / С. В. Ковальчук, І. В. Форкун. – Л. : Новий Світ-2000, 2009. – 567 с.

141. Фінансове право України [Текст]: навч. посіб. / Наук.-дослід. ін-т фін. права; ред. Л.К. Воронова. – К. : Правова єдність, 2009. – 395 с.

142. Фінансовий менеджмент: Навчальний посібник /З.В.Герасимчук, І.М.Вахович. – Луцьк, Надстир'я, 2007. – 419 с.

143. Фінансовий менеджмент та фінансовий інжиніринг бізнес-процесів: магістерський курс: навчальний посібник в 2-х т. – Т.1. Вахович І.М. Фінансовий менеджмент бізнес-процесів. – Луцьк: СПД Гадяк Жанна

- Володимирівна, друкарня “Волиньполіграф”™, 2013. – 604 с.
144. Фінансовий менеджмент та фінансовий інжиніринг бізнес-процесів: магістерський курс: навчальний посібник в 2-х т. – Т.2. Поліщук В.Г. Фінансовий інжиніринг бізнес-процесів. – Луцьк: СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня “Волиньполіграф”™, 2013. – 360 с.
145. Финансовый менеджмент: Учебник /Под ред. Е.С.Стойковой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Перспектива, 1997. – 574 с.
146. Фредерік С. Економіка грошей банківської справи і фінансових ринків / С. Фредерік, Ф.С. Мишкін [Пер. з англ.]. – К.: Основи, 1998. – 963 с.
147. Фримен К. Як час спливає: від епохи промислових революцій до трансформаційної революції / К. Фримен, Ф. Лука; пер. з англ. Р. Ткачука. – К.: ВД “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 510 с.
148. Хаусман Д. Философия экономики. Антология / под ред. Д. Хаусмана; пер. с англ. – М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2012. – 520 с.
149. Хикс Дж. Теория экономической истории / Б.М. Болотин (пер. с англ.). – 2-ое стер. изд. – М.: НП «Журнал Вопросы экономики», 2006. – 223 с.
150. Ходаківська В.П. Ринок фінансових послуг: теорія і практика: навч. посіб. / В.П. Ходаківська, В.В. Беляєв. – К.: ЦУЛ, 2002. – 616 с.
151. Чеберяко О. Фінансова підтримка місцевих бюджетів в умовах бюджетного унітаризму в Україні / О. Чеберяко // Фінанси України. – 2005. – №9. – С. 13-19.
152. Чистов С. М. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / С. М. Чистов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fingal.com.ua/content/view/938/39/1/1>
153. Чистоколенко В.Ю. Розширена класифікація фінансових ресурсів підприємств / В.Ю. Чистоколенко // Управління розвитком. – 2011. – № 1 (98). – С. 124–128.
154. Шуба В. Б. Модели межбюджетных отношений конкретных стран: общее и особенное / В. Б. Шуба // Финансы. – 2003. – № 10. – С. 62-64.
155. Шелудько В.М. Фінансовий ринок: підруч. / В.М. Шелудько. – [2-ге вид., стер.]. - К.: Знання, 2008. – 535 с.
156. «Щодо формування макропруденційного підходу до управління фінансовою системою» / Аналітична записка. – Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/996/>. – Назва з екрану.
157. Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. та ін. Теорія фінансів: Підручник / За ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.
158. Яріш О.В. Фінансовий аналіз: Навч. посібник./ Яріш О.В., Подольська

В.О.–К.:Центр навчальної літератури,2007. – 488 с.

159. Ящук Д.Л. Дослідження методології управління оборотними активами машинобудівних підприємств в умовах кризи / Ящук Д.Л. // Вісник економічного транспорту і промисловості. – 2010. – №32. – С. 252–257.

ГЛОСАРІЙ

Адміністрування податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших платежів відповідно до законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи – це сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом.

Активи підприємства – це придбане за рахунок власного або залученого капіталу майно підприємства в матеріальній та нематеріальній формах, що перебуває у його розпорядженні та призначене для використання у фінансово-господарській діяльності з метою отримання прибутку.

Акція – іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Амортизація – систематичний розподіл вартості основних засобів, інших необоротних та нематеріальних активів, що амортизується, протягом строку їх корисного використання (експлуатації).

Акцизний податок – непрямий податок на споживання окремих видів товарів (продукції), визначених Податковим кодексом як підакцизні, що включається до ціни таких товарів (продукції), а також особливий податок на операції з відчуження цінних паперів та операції з деривативами.

База оподаткування – це фізичний, вартісний чи інший характерний вираз об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання.

Балансова вартість основних засобів, інших необоротних та нематеріальних активів – сума залишкової вартості таких засобів та активів, яка визначається як різниця між первісною вартістю з урахуванням переоцінки і сумою накопиченої амортизації.

Банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

Безнадійна заборгованість – заборгованість, що відповідає одній з таких ознак: а) заборгованість за зобов'язаннями, щодо яких минув строк позовної давності; б) прострочена заборгованість фізичної або юридичної особи, що не погашена внаслідок недостатності майна зазначеної особи, за умови, що дії кредитора, спрямовані на примусове стягнення майна боржника, не призвели до повного погашення заборгованості.

Бюджет – це: 1) план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду; 2) форма існування реальних, об'єктивно обумовлених розподільних відносин, які виконують специфічне призначення – задоволення потреб як суспільства в цілому, так і його адміністративно-територіальних структур у фінансових ресурсах.

Бюджети місцевого самоврядування – бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах).

Бюджетна класифікація – єдине систематизоване згрупування доходів, видатків, кредитування, фінансування бюджету, боргу відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

Бюджетна програма – сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

Бюджетна система України – сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетне асигнування – повноваження розпорядника бюджетних коштів, надане відповідно до бюджетного призначення, на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів, яке має кількісні, часові та цільові обмеження.

Бюджетне відшкодування – відшкодування від'ємного значення податку на додану вартість на підставі підтвердження правомірності сум бюджетного відшкодування податку на додану вартість за результатами перевірки платника, у тому числі автоматичне бюджетне відшкодування у порядку та за критеріями, визначеними Податковим кодексом.

Бюджетне зобов'язання – будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому.

Бюджетне призначення – повноваження головного розпорядника бюджетних коштів, надане Бюджетним кодексом, законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет), яке має кількісні, часові і цільові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування.

Бюджетний дефіцит – перевищення видатків над встановленими доходами.

Бюджетний запит – документ, підготовлений головним розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступні бюджетні періоди.

Бюджетний надлишок (профіцит) – перевищення доходів над нормативними видатками.

Бюджетний процес – регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Бюджетний устрій – це організація і принципи побудови бюджетної системи

держави у відповідності її конституційного ладу та адміністративно-територіального поділу, взаємозв'язок окремих її елементів.

Бюджетні кошти (кошти бюджету) – належні відповідно до законодавства надходження бюджету та витрати бюджету.

Бюджетні установи – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету.

Боргове зобов'язання – зобов'язання позичальника перед кредитором за кредитом (позикою), що виникло внаслідок випуску і розміщення боргових цінних паперів та/або укладання кредитних договорів.

Бюджетна архітектоніка – наука, що визначає найбільш оптимальні бюджетні співвідношення; як сукупність загальносистемних імперативів та домінант, реалізація яких здійснює вагомий вплив на соціально-економічний розвиток суспільства; як інституційний процес, здійснюваний за допомогою управлінських рішень, результатом якого є забезпечення збалансованості бюджету та суспільного добробуту.

Валютний курс – 1) мінова вартість національних грошей однієї країни, виражена в грошових одиницях інших країн; 2) коефіцієнт перерахунку однієї валюти в іншу, що визначається співвідношенням попиту та пропозиції на валютному ринку.

Валютний ринок – це механізм, за допомогою якого встановлюються правові й економічні взаємовідносини між продавцями і покупцями валют.

Вартість основних засобів, інших необоротних та нематеріальних активів, яка амортизується, – первісна або переоцінена вартість основних засобів, інших необоротних та нематеріальних активів за вирахуванням їх ліквідаційної вартості.

Вексель – цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Великий платник податків – юридична особа, у якої обсяг доходу від усіх видів діяльності за останні чотири послідовні податкові (звітні) квартали перевищує п'ятсот мільйонів гривень або загальна сума сплачених до Державного бюджету України податків за платежами, контроль за справлянням яких покладено на контролюючі органи, за такий самий період перевищує дванадцять мільйонів гривень.

Видатки бюджету – кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування.

Вироблена продукція – загальний обсяг продукції, видобутої відповідно до угоди про розподіл продукції і доставленої в пункт виміру.

Виробнича дотація з бюджету – фінансова допомога з боку держави, що надається суб'єкту господарювання на безповоротній основі з метою зміцнення його фінансово-економічного становища та/або для забезпечення виробництва товарів, виконання робіт, надання послуг.

Витрати – сума будь-яких витрат платника податку у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, здійснюваних для провадження господарської діяльності платника податку, в результаті яких відбувається зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, внаслідок чого відбувається зменшення власного капіталу (крім змін капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власником).

Витрати бюджету – видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів.

Витрати домашнього господарства – це сума платежів домогосподарств за товари та послуги, отримані у звітному періоді, сума коштів, направлених ними на купівлю акцій, сертифікатів, валюти, нерухомості, на будівництво, допомогу родичам і знайомим, на вклади до банківських установ, на податки (крім прибуткового) та інші внески.

Власні надходження бюджетних установ – кошти, отримані в установленому порядку бюджетними установами як плата за надання послуг, виконання робіт, гранти, дарунки та благодійні внески, а також кошти від реалізації в установленому порядку продукції чи майна та іншої діяльності.

Гарантійне зобов'язання – зобов'язання гаранта повністю або частково виконати боргові зобов'язання суб'єкта господарювання - резидента України перед кредитором у разі невиконання таким суб'єктом його зобов'язань за кредитом (позикою), залученим під державну чи місцеву гарантію.

Гарантований Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста борг – загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання-резидентів України щодо повернення отриманих та непогашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено місцевими гарантіями.

Гарантований державою борг – загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання - резидентів України щодо повернення отриманих та непогашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями.

Головні розпорядники бюджетних коштів – бюджетні установи в особі їх керівників, які відповідно до Бюджетного Кодексу отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень.

Господарська діяльність – діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, доручення та агентськими договорами.

Грошове зобов'язання платника податків – сума коштів, яку платник податків повинен сплатити до відповідного бюджету як податкове зобов'язання та/або штрафну (фінансову) санкцію, що справляється з платника податків у зв'язку з порушенням ним вимог податкового законодавства та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, а також санкції за порушення законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Грошовий ринок – це фінансовий ринок, на якому купуються і продаються

короткотермінові боргові зобов'язання (строк погашення яких менше одного року).

Грошові кошти – це ліквідні активи, які можуть бути порівняно швидко, без великих втрат перетворені в готівку (готівка, кошти на рахунках у банках та депозити до запитання).

Гудвіл (вартість ділової репутації) – нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу, що виникає в результаті використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій тощо.

Дебітор – особа, у якої внаслідок минулих подій утворилася заборгованість перед іншою особою у формі певної суми коштів, їх еквіваленту або інших активів.

Державне запозичення – операції, пов'язані з отриманням державою кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування державного бюджету.

Державний борг – загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення.

Державний бюджет — це система грошових відносин, яка виникає між державою, з одного боку, і підприємствами, фірмами, організаціями та населенням, з іншого, з метою формування та використання централізованого фонду грошових ресурсів для задоволення суспільних потреб.

Державний кредит – рух позикового капіталу у формі кредитних угод, що здійснюється за участю держави щодо передачі фінансових ресурсів у борг з розрахунком на певну вигоду.

Дериватив – стандартний документ, що засвідчує право та/або зобов'язання придбати чи продати у майбутньому цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених ним умовах. Стандартна (типова) форма деривативів і порядок їх випуску та обігу встановлюються законодавством.

Депозит (вклад) – кошти, які надаються фізичними чи юридичними особами в управління резиденту, визначеному фінансовою організацією згідно із законодавством України, або нерезиденту на строк або на вимогу та під процент на умовах видачі на першу вимогу або повернення зі спливом встановленого договором строку.

Дефіцит бюджету – перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету).

Дивіденди – платіж, що здійснюється юридичною особою-емітентом корпоративних прав чи інвестиційних сертифікатів на користь власника таких корпоративних прав, інвестиційних сертифікатів та інших цінних паперів, що засвідчують право власності інвестора на частку (пай) у майні (активах) емітента, у зв'язку з розподілом частини його прибутку, розрахованого за правилами бухгалтерського обліку.

Дотація вирівнювання – міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує.

Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – виручка від

реалізації готової продукції підприємства з врахуванням непрямих податків (ПДВ, акцизу та мита) та без вирахування суми знижок та вартості повернутих товарів (тара).

Дохід від участі в капіталі – доходи від інвестицій, вкладених в асоційовані, дочірні або спільні підприємства, облік яких ведеться за методом участі в капіталі (згідно якого балансова вартість інвестицій відповідно збільшується або зменшується на суму збільшення або зменшення частки інвестора у власному капіталі об'єкта інвестування).

Доходи – це загальна сума доходу платника податку від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі у виключній (морській) економічній зоні, так і за її межами.

Доходи бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ).

Екологічний податок – загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів та з фактичного обсягу радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 року, а також за утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів, для забезпечення екологічної безпеки, а також безпеки життя та здоров'я громадян.

Закон – це нормативно-правовий акт органу законодавчої влади держави або самого народу, який приймається та змінюється в особливому порядку, регламентує найважливіші суспільні відносини і має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів.

Закон про Державний бюджет України – закон, який затверджує Державний бюджет України та містить положення щодо забезпечення його виконання протягом бюджетного періоду.

Залишок бюджетних коштів – обсяг коштів відповідного бюджету, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів цього бюджету на кінець звітного періоду.

Заощадження – це та частина доходу, яка не витрачена на сплату податків або купівлю споживчих благ, а надійшла на банківські рахунки чи використана для придбання страхових полісів, облігацій, акцій та інших фінансових активів.

Збір (плата, внесок) – обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій.

Інвестиції – господарські операції, які передбачають придбання основних засобів, нематеріальних активів, корпоративних прав та/або цінних паперів в обмін на кошти або майно.

Інвестиційна програма (проект) – комплекс заходів, визначених на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки та спрямованих на розвиток окремих галузей, секторів економіки, виробництва, регіонів,

виконання яких здійснюється з використанням коштів державного та/або місцевих бюджетів чи шляхом надання державних та/або місцевих гарантій.

Інвестиційний сертифікат – пайовий цінний папір, який випускається компанією з управління активами пайового інвестиційного фонду та засвідчує право власності інвестора на частку в пайовому інвестиційному фонді.

Інститут спільного інвестування (ІСІ) – корпоративний інвестиційний фонд або пайовий інвестиційний фонд, який провадить діяльність, пов'язану з об'єднанням (залученням) грошових коштів інвесторів з метою отримання прибутку від вкладення їх у цінні папери інших емітентів, корпоративні права та нерухомість.

Інформаційне забезпечення – сукупність методів і засобів з розміщення та організації інформації, які включають в себе системи класифікації і кодування, раціоналізацію форм документів, методів створення та ведення інформаційної бази.

Інфраструктура фінансового ринку – це система інститутів, які створюються для обслуговування фінансового ринку і забезпечення його нормального функціонування.

Капітальний борг – це загальна сума заборгованості і процентів, що мають бути виплачені за позиками.

Капітальні інвестиції – господарські операції, що передбачають придбання будинків, споруд, інших об'єктів нерухомої власності, інших основних засобів і нематеріальних активів, що підлягають амортизації відповідно до норм Податкового кодексу.

Квасифіскальні операції – операції органів державної влади і місцевого самоврядування, Національного банку України, фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, суб'єктів господарювання державного і комунального секторів економіки, що не відображаються у показниках бюджету, але можуть призвести до зменшення надходжень бюджету та/або потребувати додаткових витрат бюджету в майбутньому.

Коефіцієнт вирівнювання – показник, який використовується для розрахунку обсягу коштів, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів, з метою стимулювання нарощування доходів місцевих бюджетів у процесі бюджетного планування.

Кошик доходів державного бюджету для надання міжбюджетних трансфертів – доходи загального фонду державного бюджету, за рахунок яких здійснюється перерахування дотації вирівнювання місцевим бюджетам.

Кошик доходів місцевих бюджетів – доходи загального фонду, закріплені цим Кодексом на постійній основі за місцевими бюджетами, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

Кошторис – основний плановий фінансовий документ бюджетної установи, яким на бюджетний період встановлюються повноваження щодо отримання надходжень і розподіл бюджетних асигнувань на взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення результатів, визначених відповідно до бюджетних призначень.

Кредитний ринок (ринок грошових ресурсів) – це механізм, за допомогою якого встановлюються взаємовідносини між покупцями і продавцями фінансових коштів (заощаджень), що надають їх на основі укладення кредитних угод.

Кредитні кооперативи (товариства, спілки) – це посередники, що працюють на кооперативних засадах і спеціалізуються на задоволенні потреб у кредиті своїх членів, переважно фізичних осіб, фермерських та особистих селянських господарств.

Кредитор – юридична або фізична особа, яка має підтвержені у встановленому порядку вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника, у тому числі щодо виплати заборгованості із заробітної плати працівникам боржника, а також контролюючі органи – щодо податків та зборів.

Кредитування бюджету – операції з надання коштів з бюджету на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок чого виникають зобов'язання перед бюджетом (надання кредитів з бюджету), та операції з повернення таких коштів до бюджету (повернення кредитів до бюджету).

Лізингові компанії – це фінансові посередники, що спеціалізуються на придбанні предмету тривалого користування відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов і передачі його в платне, строкове користування фірмі – лізингоодержувачу для використання у виробничій діяльності на визначений строк не менше одного року за встановлену плату (лізингові платежі).

Ломбарди – фінансові посередники, що спеціалізуються на видачі позик населенню під заставу предметів домашнього вжитку і особистого користування.

Міжбюджетні відносини – являють собою, з одного боку, стосунки між різними рівнями влади з приводу розмежування повноважень, а з іншого – стосовно перерозподілу фінансових ресурсів між різними рівнями бюджетної системи.

Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Міжнародні фінанси – сукупність відносин, пов'язаних зі створенням і використанням грошових коштів, необхідних для здійснення зовнішньоекономічної діяльності державами, фірмами, іншими юридичними та фізичними особами.

Місцеве запозичення – операції з отримання до бюджету Автономної Республіки Крим чи міського бюджету кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування бюджету Автономної Республіки Крим чи міського бюджету.

Місцеві бюджети – бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування.

Місцеві фінанси – це економічні відносини, що виникають у процесі розподілу / перерозподілу ВВП, у контексті функціонування яких відбувається формування, розподіл та використання фінансових ресурсів у фондовій та не фондовій формах, призначених для потреб адміністративно-територіальних утворень країни.

Місцевий борг – загальна сума боргових зобов'язань Автономної Республіки Крим чи територіальної громади міста з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок місцевого запозичення.

Місцевий фінансовий орган – установа, що відповідно до законодавства України здійснює функції з складання, виконання місцевих бюджетів, контролю за витрачанням коштів розпорядниками бюджетних коштів, а також інші функції, пов'язані з управлінням коштами місцевого бюджету.

Надходження бюджету – доходи бюджету, повернення кредитів до бюджету,

кошти від державних (місцевих) запозичень, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів.

Небанківські фінансово-кредитні установи – це різноманітні фінансові установи, які акумулюють тимчасово вільні грошові кошти і розміщують їх у доходні активи (у формі кредитів, депозитів чи інвестицій).

Недержавне пенсійне забезпечення – пенсійне забезпечення, яке здійснюється недержавними пенсійними фондами, страховими організаціями та банками відповідно до Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”.

Нерезиденти – це: а) іноземні компанії, організації, утворені відповідно до законодавства інших держав, їх зареєстровані (акредитовані або легалізовані) відповідно до законодавства України філії, представництва та інші відокремлені підрозділи з місцезнаходженням на території України; б) дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва інших держав і міжнародних організацій в Україні; в) фізичні особи, які не є резидентами України.

Нормативно-правовий акт – це письмовий документ компетентного органу держави або самого народу, в якому закріплюються встановлені та забезпечувані державою формально обов'язкові правила фізичної поведінки суб'єктів суспільного життя.

Об'єкт оподаткування – майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку.

Облігація - цінний папір, що посвідчує внесення його власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений проспектом емісії строк та виплатити дохід за облігацією, якщо інше не передбачено проспектом емісії.

Обслуговування державного (місцевого) боргу – операції щодо здійснення плати за користування кредитом (позикою), сплати комісій, штрафів та інших платежів, пов'язаних з управлінням державним (місцевим) боргом. До таких операцій не належить погашення державного (місцевого) боргу.

Одержувач бюджетних коштів – суб'єкт господарювання, громадська чи інша організація, яка не має статусу бюджетної установи, уповноважена розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, та отримує на їх виконання кошти бюджету.

Органи, що контролюють справляння надходжень бюджету – органи державної влади, а також органи місцевого самоврядування, уповноважені здійснювати контроль за правильністю та своєчасністю справляння податків і зборів (обов'язкових платежів), інших надходжень бюджету.

Оперативний лізинг (оренда) – господарська операція фізичної або юридичної особи, що передбачає передачу орендарю основного фонду, придбаного або виготовленого орендодавцем, на умовах інших, ніж ті, що передбачаються фінансовим лізингом (орендою).

Опціон – цивільно-правовий договір, згідно з яким одна сторона контракту одержує право на придбання (продаж) базового активу, а інша сторона бере на себе безумовне зобов'язання продати (придбати) базовий актив у майбутньому протягом строку дії опціону чи на встановлену дату (дату виконання) за визначеною під час укладання такого контракту ціною базового активу. За умовами опціону покупець виплачує продавцю премію опціону.

Основні засоби – матеріальні активи, у тому числі запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі, незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких не перевищує 2500 гривень, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 2500 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік).

Ощадний (депозитний) сертифікат - цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі спливом встановленого строку суми вкладу та відсотків, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Паспорт бюджетної програми – документ, що визначає мету, завдання, напрями використання бюджетних коштів, відповідальних виконавців, результативні показники та інші характеристики бюджетної програми відповідно до бюджетного призначення, встановленого законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет).

Пенсійний внесок – кошти, внесені до недержавного пенсійного фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок до банківської установи у межах недержавного пенсійного забезпечення чи сплачені до Накопичувального пенсійного фонду загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Пенсійні фонди - це спеціалізовані фінансові посередники, які на договірній основі акумулюють кошти юридичних і фізичних осіб (пенсійні внески) у цільові фонди, з яких здійснюють пенсійні виплати громадянам після досягнення певного віку.

Пеня – сума коштів у вигляді відсотків, нарахованих на суми грошових зобов'язань, не сплачених у встановлені законодавством строки.

Підакцизні товари (продукція) – товари за кодами згідно з УКТ ЗЕД, на які Податковим кодексом встановлено ставки акцизного податку.

Плата за землю – загальнодержавний податок, який справляється у формі земельного податку та орендної плати за земельні ділянки державної і комунальної власності.

Платіж – виконання бюджетних, боргових, гарантійних чи податкових зобов'язань, що виникли в поточному або попередніх бюджетних періодах;

Платіжна система – платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів.

Платники податків – фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають,

одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно Податковим кодексом або податковими законами, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів.

Погашення державного (місцевого) боргу – операції з повернення позичальником кредитів (позик) відповідно до умов кредитних договорів та/або випуску боргових цінних паперів.

Податки – обов'язкові платежі, які законодавчо встановлюються державою, сплачуються юридичними та фізичними особами в процесі перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту й акумулюються в централізованих грошових фондах з метою фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

Податкова вимога – письмова вимога контролюючого органу до платника податків щодо погашення суми податкового боргу.

Податкова пільга – це передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав (групи платників податків, виду їх діяльності, об'єкта оподаткування або характеру та суспільного значення здійснюваних ними витрат).

Податкова система – це сукупність податків, зборів, та інших платежів, що стягуються у встановленому законом порядку до бюджету; принципів, форм і методів побудови самих податків; дій, які забезпечують їх нарахування і сплату; контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.

Податковий кредит – сума, на яку платник податку на додану вартість має право зменшити податкове зобов'язання звітного (податкового) періоду, визначена згідно Податкового кодексу.

Податковий період – це період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків та зборів.

Податкове зобов'язання – сума коштів, яку платник податків, у тому числі податковий агент, повинен сплатити до відповідного бюджету як податок або збір на підставі, в порядку та строки, визначені податковим законодавством (у тому числі сума коштів, визначена платником податків у податковому векселі та не сплачена в установленій законом строк).

Позика – грошові кошти, що надаються резидентами, які є фінансовими установами, або нерезидентами, крім нерезидентів, які мають офшорний статус, позичальнику на визначений строк із зобов'язанням їх повернення та сплатою процентів за користування сумою позики.

Порядок обчислення податку – здійснюється шляхом множення бази оподаткування на ставку податку із/без застосуванням відповідних коефіцієнтів.

Поточний борг – це сума заборгованості, що підлягає погашенню в поточному році з належними до сплати в цей період процентами з усіх випущених на даний момент позик.

Прибуток – це частина чистого доходу, створеного у процесі виробництва і реалізованого у сфері обігу, який безпосередньо одержують підприємства.

Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі – метод управління

бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету із застосуванням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу.

Проект бюджету – проект плану формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються органами державної влади (органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування) протягом бюджетного періоду, який є невід’ємною частиною проекту закону про Державний бюджет України (проекту рішення про місцевий бюджет).

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров’я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Профіцит бюджету – перевищення доходів бюджету над його видатками (з урахуванням різниці між поверненням кредитів до бюджету та наданням кредитів з бюджету).

Проценти – дохід, який сплачується (нараховується) позичальником на користь кредитора як плата за використання залучених на визначений або невизначений строк коштів або майна.

Реальні інвестиції – вкладення коштів у реальні матеріальні і нематеріальні активи: придбання основного капіталу, будівництво, збільшення запасів матеріально – технічних цінностей тощо.

Реінвестиції – господарські операції, що передбачають здійснення капітальних або фінансових інвестицій за рахунок прибутку, отриманого від інвестиційних операцій.

Ризик – ймовірність настання несприятливої події, пов’язаної з різними видами витрат (зменшення або повна втрата прибутку чи доходу, виникнення непередбачуваних витрат тощо) в ситуації невизначеності умов фінансово-господарської діяльності.

Ринок капіталів – ринок, на якому купуються і продаються довгострокові (строк погашення яких більше одного року) боргові зобов’язання та акції.

Ринок цінних паперів – ринок, на якому здійснюється випуск, обіг та погашення цінних паперів.

Рішення про місцевий бюджет – нормативно-правовий акт Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи відповідної місцевої ради, виданий в установленому порядку, що затверджує місцевий бюджет та визначає повноваження відповідно Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевої державної адміністрації або виконавчого органу місцевого самоврядування здійснювати виконання місцевого бюджету протягом бюджетного періоду.

Розпис бюджету – документ, в якому встановлюється розподіл доходів, фінансування бюджету, повернення кредитів до бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року відповідно до бюджетної класифікації.

Розпорядник бюджетних коштів – бюджетна установа в особі її керівника, уповноважена на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов’язань та здійснення витрат бюджету.

Роялті – будь-який платіж, отриманий як винагорода за користування або за надання права на користування будь-яким авторським та суміжним правом на літературні твори, твори мистецтва або науки, включаючи комп'ютерні програми, інші записи на носіях інформації, відео- або аудіокасети, кінематографічні фільми або плівки для радіо- чи телевізійного мовлення, передачі (програми) організацій мовлення, будь-яким патентом, зареєстрованим знаком на товари і послуги чи торгівельною маркою, дизайном, секретним кресленням, моделлю, формулою, процесом, правом на інформацію щодо промислового, комерційного або наукового досвіду (ноу-хау).

Самозайнята особа – платник податку, який є фізичною особою-підприємцем або провадить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником в межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності.

Своп – цивільно-правова угода про здійснення обміну потоками платежів (готівкових або безготівкових) чи іншими активами, розрахованими на підставі ціни (котирування) базового активу в межах суми, визначеної договором на конкретну дату платежів (дату проведення розрахунків) протягом дії контракту.

Сек'юритизація – процес переливу фінансових ресурсів із одного виду і сегмента фінансового ринку на інші.

Спот-курс – це вартість валюти встановлена на момент здійснення угоди (при цьому обмін валюти здійснюється на протязі 2 робочих днів з моменту досягнення угоди про курс).

Ставка податку – розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування.

Статистика – практична діяльність зі збирання й узагальнення даних про різні явища і процеси суспільного життя.

Страхові компанії - це фінансові посередники, що спеціалізуються на наданні страхових послуг.

Субвенції – міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про надання субвенції.

Сукупний дохід домогосподарства – це сума доходів, які отримують члени господарства з різних джерел у грошовій чи натуральній формах.

Товари – матеріальні та нематеріальні активи, у тому числі земельні ділянки, земельні частки (паї), а також цінні папери та деривативи, що використовуються у будь-яких операціях, крім операцій з їх випуску (емісії) та погашення.

Управління бюджетними коштами – сукупність дій учасника бюджетного процесу відповідно до його повноважень, пов'язаних з формуванням та використанням бюджетних коштів, здійсненням контролю за дотриманням бюджетного законодавства, які спрямовані на досягнення цілей, завдань і конкретних результатів своєї діяльності та забезпечення ефективного, результативного і цільового використання бюджетних коштів.

Управління державним (місцевим) боргом – сукупність дій, пов'язаних із здійсненням запозичень, обслуговуванням і погашенням державного (місцевого) боргу, інших правочинів з державним (місцевим) боргом, що спрямовані на досягнення збалансованості бюджету та оптимізацію боргового навантаження.

Факторингові компанії – це фінансові посередники, що спеціалізуються на купівлі у підприємств права на вимогу боргу у вигляді дебіторських рахунків за

поставлені товари, виконані роботи, надані послуги.

Фінанси – сукупність грошових відносин, у процесі яких формуються та використовуються фонди грошових ресурсів, метою яких є відшкодування витрат, пов'язаних із процесом виробництва та здійснення державою функцій.

Фінансова архітектура регіону – це сукупність місцевих фінансових інституцій, організаційних структур, норм правил і традицій, що забезпечують функціонування місцевих фінансів.

Фінансова допомога – допомога, надана на безповоротній або поворотній основі у грошовій формі.

Фінансова система – це сукупність урегульованих фінансово-правовими нормами окремих ланок фінансових відносин і фінансових установ, за допомогою яких держава формує, розподіляє і використовує централізовані і децентралізовані грошові фонди.

Фінансова стійкість – це такий стан фінансових ресурсів, за якого підприємство, вільно маневруючи грошовими коштами здатне шляхом ефективного їх використання забезпечити безперервний процес виробничо-господарської діяльності, а також витрати на його розширення та оновлення.

Фінансове вирівнювання – це процес подолання вертикальних і горизонтальних фіскальних дисбалансів.

Фінансовий консалтинг – надання послуг керівникам компаній (власникам), приватним особам у сфері стратегічного планування, інвестиційного розвитку, прогресивних методів фінансування бізнесу

Фінансовий кредит – кошти, що надаються банком-резидентом або нерезидентом, що кваліфікується як банківська установа згідно із законодавством країни перебування нерезидента, або резидентами і нерезидентами, які мають згідно з відповідним законодавством статус небанківських фінансових установ, а також іноземною державою або його офіційними агентствами, міжнародними фінансовими організаціями та іншими кредиторами-нерезидентами юридичній чи фізичній особі на визначений строк для цільового використання та під процент.

Фінансовий лізинг (оренда) – господарська операція, що здійснюється фізичною або юридичною особою і передбачає передачу орендарю майна, яке є основним засобом згідно з цим Кодексом і придбане або виготовлене орендодавцем, а також усіх ризиків та винагород, пов'язаних з правом користування та володіння об'єктом лізингу.

Фінансовий менеджмент – система наукових підходів, професійних навичок та цілеспрямованих дій з оптимізації фінансових рішень для підвищення конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта у довго- та короткостроковому періодах.

Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості – гарантований державою в межах наявних бюджетних коштів рівень фінансового забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, виконавчими органами місцевого самоврядування, що використовується для визначення обсягу міжбюджетних трансфертів.

Фінансовий ринок – сукупність економіко-правових відносин, що виникають у процесі акумуляції тимчасово вільних грошових коштів та їх трансформації у позичковий капітал та/або цінні папери за допомогою фінансово-кредитних інститутів на основі

попиту і пропозиції.

Фінансові інвестиції – господарські операції, що передбачають придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та/або інших фінансових інструментів.

Фінансові інститути – це посередники, що забезпечують зустріч позичальника й інвестора (кредитора) на фінансовому ринку. Вони здійснюють трансформацію тимчасово вільних грошових коштів у позичковий та інвестиційний капітал.

Фінансові посередники – це спеціалізовані професійні суб'єкти ринку, інвестиційно-кредитні установи (фінансові установи), що перерозподіляють ресурси між постачальниками і споживачами фінансового капіталу. Фінансова посередницька діяльність є сферою реалізації фінансових послуг.

Фінансові ресурси домогосподарства – це сукупність грошові коштів, що формується членами господарства, знаходиться у їх власності та розподіляється за потребами.

Фінансування бюджету – надходження та витрати бюджету, пов'язані із зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміна залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету.

Форвардний контракт – цивільно-правовий договір, за яким продавець зобов'язується у майбутньому в установленій строк передати базовий актив у власність покупця на визначених умовах, а покупець зобов'язується прийняти в установленій строк базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену таким договором.

Ф'ючерсний контракт (ф'ючерс) – стандартизований строковий контракт, за яким продавець зобов'язується у майбутньому в установленій строк (дата виконання зобов'язань за ф'ючерсним контрактом) передати базовий актив у власність покупця на визначених специфікацією умовах, а покупець зобов'язується прийняти базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену сторонами контракту на дату його укладення.

Цінні папери – документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини емітента цінних паперів (особи, яка їх видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають із цих документів, іншим особам.

Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) зменшений на суму непрямих податків (ПДВ, акцизу та мита), наданих знижок та вартість повернених товарів.

Чистий прибуток – це чистий фінансовий результат діяльності підприємства, який визначається зменшенням прибутку до оподаткування на суму податку на прибуток.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Підстави для отримання податкової соціальної пільги при оподаткуванні доходів фізичних осіб

Показник/категорія платника податку		2014 рік (%, грн.)	
1		2	3
Прожитковий мінімум (ПМ) для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, грн.		1218,0	
Граничний розмір доходу, який дає право на отримання ПСП, дорівнює 1,4 x ПМ, грн.		1710,0	
Розмір ПСП (50% ПМ)		609,0	
Категорія платників податку	Необхідні документи для отримання податкової соціальної пільги	Розмір ПСП, %	Сума ПСП, грн.
Будь-який платник податку	<i>Заява</i>	100	609,0
Платник податку, який утримує двох чи більше дітей віком до 18 років, – у розрахунку на кожну таку дитину	<i>Заява; копія свідоцтва (дубліката свідоцтва) про народження дитини (дітей) або документ, що підтверджує встановлення батьківства, чи документи, які підтверджують вік дитини (дітей), затверджені відповідним органом країни, в якій іноземна особа – платник податку постійно проживала до прибуття в Україну; копія рішення органу опіки і піклування про встановлення опіки чи піклування (якщо із заявою звертається опікун або піклувальник)</i>	100	609,0 (на кожну дитину)
Одинокa матір, батько, вдова, вдівець або опікун, піклувальник, які мають дитину (дітей) віком до 18 років, – у розрахунку на кожну дитину віком до 18 років	<i>Заява; копія свідоцтва (дубліката свідоцтва) про народження дитини (дітей) або документ із зазначенням відомостей про батька дитини в Книзі РАЦСу, чи документи, які підтверджують вік дитини (дітей), затверджені відповідним органом країни, в якій іноземна особа – платник податку постійно проживала до прибуття в Україну; копія рішення органу опіки і піклування про встановлення опіки чи піклування (якщо із заявою звертається опікун або піклувальник); копія свідоцтва про шлюб та свідоцтва про смерть (якщо із заявою звертається вдова або вдівець); копія паспорта</i>	150	913,50
Платник, який утримує дитину-інваліда – у розрахунку на кожну таку дитину віком до 18 років	<i>Заява; копія свідоцтва (дубліката свідоцтва) про народження дитини (дітей) або документ, що підтверджує встановлення батьківства, чи документи, які підтверджують вік дитини (дітей), затверджені відповідним органом країни, в якій іноземна особа – платник податку постійно проживала до прибуття в Україну; копія рішення органу опіки і піклування про встановлення опіки чи піклування (якщо із заявою звертається опікун або піклувальник); пенсійне посвідчення дитини або довідку медико-соціальної експертизи для заявника, який утримує дитину-інваліда віком від 16 до 18 років; медичний висновок, виданий закладами МОЗ в установленому порядку (якщо із заявою звертається платник податку, який утримує дитину-інваліда віком до 16 років)</i>	150	913,50

1	2	3	4
Особа, віднесена законом до 1 або 2 категорії осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, включаючи осіб, нагороджених грамотами Президії Верховної Ради УРСР за участь в ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи	Заява; копія посвідчення (дубліката посвідчення) встановленого зразка: - громадянина, який постраждав внаслідок Чорнобильської катастрофи, категорії 1 серії А з відбитком штампа «Перереєстровано» та записом про дату перереєстрації, а також вкладкою встановленого зразка; - учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС категорії 2 серії А з відбитком штампа «Перереєстровано» та записом про дату перереєстрації;- громадянина, евакуйованого у 1986 році із зони відчуження, категорії 2 серії Б; - громадянина, який постійно проживав у зоні безумовного (обов'язкового) відселення з моменту аварії до прийняття рішення Уряду України про відселення (розпорядження Ради Міністрів УРСР від 28 червня 1989 р. №224), категорії 2 серії Б	150	913,50
Учень, студент, аспірант, ординатор, ад'юнкт	Заява; довідка з навчального закладу або наукової установи	150	913,50
Інвалід I або II групи, у тому числі інваліди з дитинства	Заява; копія пенсійного посвідчення або довідка медико-соціальної експертизи	150	913,50
Особа, якій присуджено довічну стипендію як громадянину, що зазнав переслідувань за правозахисну діяльність, включаючи журналістів	Заява; копія акта Президента України про призначення зазначеної стипендії	150	913,50
Учасник бойових дій у період після Другої світової війни, на якого поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»	Заява; копія посвідчення учасника бойових дій, виданого відповідними органами, або документи, що підтверджують участь у бойових діях у період після Другої світової війни	150	913,50
Герой України, герой Радянського Союзу, герой Соціалістичної праці або повний кавалер ордена Слави чи Трудової Слави, особа, нагороджена чотирма і більше медалями «За відвагу»	Заява; копія орденської книжки Героя України, Героя Радянського Союзу або Героя Соціалістичної праці або копії орденських книжок кавалерів орденів Слави чи Трудової Слави трьох ступенів, або довідки чи ін. документи, що підтверджують присвоєння звання Героя України, Героя Радянського Союзу, Героя Соціалістичної праці, нагородження орденами Слави чи Трудової Слави трьох ступенів та чотирма медалями «За відвагу»	200	1218,0

Продовження дод. А

1	2	3	4
Учасник бойових дій під час Другої світової війни або особа, яка у той час працювала в тилу, та інваліди I і II групи з числа учасників бойових дій у період після війни, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»	<i>Заява; копія посвідчення учасника бойових дій, виданого відповідними органами, або документи, що підтверджують участь у бойових діях під час Другої світової війни; пенсійне посвідчення або довідку медико-соціальної експертизи; документи, що підтверджують факт роботи в тилу під час Другої світової війни</i>	200	1218,0
Колишні в'язні концтаборів або особи, визнані репресованими чи реабілітованими	<i>Заява; довідка, видана компетентними органами, чи документи, які містять необхідні відомості про факт визнання особи репресованою чи реабілітованою</i>	200	1218,0
Особи, які були насильно вивезені з території колишнього СРСР під час Другої світової війни на територію держав, що перебували у стані війни з колишнім СРСР або були окуповані фашистською Німеччиною та її союзниками	<i>Заява; копія посвідчення жертви нацистських переслідувань або довідки, видані компетентними органами, чи документи, які містять необхідні відомості про факт насильного вивезення з території колишнього СРСР під час Другої світової війни на територію держав, що перебували у стані війни з колишнім СРСР або були окуповані фашистською Німеччиною та її союзниками</i>	200	1218,0
Особи, які перебували на блокадній території колишнього Ленінграда (Санкт-Петербург, Російська Федерація) у період з 8 вересня 1941р. по 27 січня 1944р.	<i>Заява; документ, який містить необхідні відомості про факт перебування на блокадній території колишнього Ленінграда (Санкт-Петербург, Російська Федерація) у період з 8 вересня 1941 р. по 27 січня 1944 року</i>	200	1218,0

ДОДАТОК Б

Умови застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктами господарювання – юридичними особами

Критерій	Група платників єдиного податку – юридичних осіб	
	Четверта група	Шоста група
1	2	3
Обсяг доходу за календарний рік, що дає право на застосування спрощеної системи	5 000 000 грн.	20 000 000 грн.
Використання праці найманих працівників	Середньооблікова кількість працівників не перевищує 50 осіб	Середньооблікова кількість працівників не обмежена
Здійснювані види діяльності	Усі, крім тих, на які не поширюється спрощена система	
Обмеження щодо застосування спрощеної системи оподаткування	<p>Діяльність з організації, проведення азартних ігор; обмін іноземної валюти; виробництво, експорт, імпорт, продаж підакцизних товарів (крім роздрібного продажу паливно-мастильних матеріалів в ємностях об'ємом до 20 л); видобуток, виробництво, реалізація дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, у тому числі органогенного утворення (крім виробництва, постачання, продажу (реалізації) таких товарів); видобуток, реалізація корисних копалин, крім реалізації корисних копалин місцевого значення; діяльність у сфері фінансового посередництва, крім діяльності у сфері страхування, яка здійснюється страховими агентами, визначеними Законом №85; діяльність з управління підприємствами; діяльність з надання послуг пошти (крім кур'єрської діяльності) та зв'язку (крім діяльності, що не підлягає ліцензуванню); діяльність з продажу предметів мистецтва та антикваріату, діяльність з організації торгів (аукціонів) виробами мистецтва, предметами колекціонування або антикваріату; діяльність з організації, проведення гастролях заходів; не можуть бути платниками страхові (перестрахові) брокери, банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії, інші фінансові установи, визначені законом; реєстратори цінних паперів; суб'єкти господарювання, у статутному капіталі яких сукупність часток, що належать юридичним особам, які не є платниками єдиного податку, дорівнює або перевищує 25 відсотків; представництва, філії, відділення та інші відокремлені підрозділи юридичної особи, яка не є платником єдиного податку; юридичні особи – нерезиденти; суб'єкти господарювання, які на день подання заяви про реєстрацію платником єдиного податку мають податковий борг, крім безнадійного податкового боргу, що виник внаслідок дії обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин)</p>	
Форма розрахунків за відвантажені товари (виконані роботи, надані послуги)	Виключно у грошовій формі (готівковій та/або безготівковій)	
Ставки податку	3% доходу – у разі сплати ПДВ; 5% доходу – у разі включення ПДВ до складу єдиного податку	5% доходу – у разі сплати ПДВ; 7% доходу – у разі включення ПДВ до складу єдиного податку

Продовження дод. Б

1	2	3
Підвищені ставки податку	6 або 10%	10 або 14%
Умови застосування підвищених ставок	До суми перевищення обсягу доходу, передбаченого для четвертої та шостої груп платників єдиного податку; до доходу, отриманого при застосуванні іншого способу розрахунків, ніж грошовий; до доходу, отриманого від здійснення видів діяльності, які не дають права застосовувати спрощену систему оподаткування	
Звітний період	Квартал	
Сплата податку	Протягом 10 календарних днів після граничного строку подання податкової декларації за податковий (звітний) квартал	
Ведення обліку та складання звітності	Ведення обліку за даними спрощеного бухгалтерського обліку щодо доходів і витрат	
Застосування РРО	Застосовуються	
Звільнення від податків і зборів	Податок на прибуток підприємств; Податок на додану вартість з операцій з постачання товарів, робіт та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України, крім ПДВ, що сплачується юридичними особами, які обрали ставку єдиного податку, визначену Податковим кодексом; Земельний податок, крім земельного податку за земельні ділянки, що не використовуються для провадження господарської діяльності; Збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності; Збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства.	
Дії при перевищенні максимального розміру доходу	До суми перевищення застосовують подвійний розмір ставок (6 або 10%) та в наступному податковому (звітному) кварталі мають право за поданою ними заявою перейти на застосування ставки єдиного податку як для платників шостої групи, або відмовитися від застосування спрощеної системи оподаткування згідно Податкового кодексу	До суми перевищення застосовують подвійний розмір ставок (10 або 14%) з обов'язковим переходом з наступного податкового (звітного) періоду на сплату інших податків і зборів, установлених Податковим кодексом
Перехід на спрощену систему оподаткування	Шляхом подання заяви до контролюючого органу не пізніше ніж за 15 календарних днів до початку наступного звітного періоду	
Строк дії свідоцтва платника податку	Безстроково	
Відмова від спрощеної системи оподаткування	Шляхом подання заяви до контролюючого органу не пізніше ніж за 10 календарних днів до початку нового звітного періоду	

ДОДАТОК В

Умови застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності

Критерій	Група платників єдиного податку – юридичних осіб			
	Перша група	Друга група	Третя група	П'ята група
Кількість найманих працівників	Без найманих працівників	10 осіб	20 осіб	Не обмежено
Сплата податку за використання найманої праці	Відсутня			
Обсяг виручки	150 000 грн.	1 000 000 грн.	3 000 000 грн.	20 000 000 грн.
Ставка податку	Від 1 до 10% мінімальної заробітної плати	Від 2 до 20% мінімальної заробітної плати	3 або 5% обсягів доходу	5 або 7% обсягів доходу
Види діяльності	Роздрібний продаж на ринках та надання побутових послуг населенню згідно п.7 ст.291 Податкового кодексу	Господарська діяльність з надання послуг, у т.ч. побутових, платникам єдиного податку та/або населенню, виробництво та/або продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства	Крім заборонених п.5 ст. 291 Податкового кодексу	
Ведення обліку	Книга обліку доходів		Книга обліку доходів або Книга обліку доходів і витрат	
Звітність	Один раз на рік		Щокварталу	
Подання заяви на застосування спрощеної системи	Один раз при переході на спрощену систему			
Термін дії Свідоцтва	Безстроково			
Термін сплати	Авансом до 20 числа поточного місяця. Можна здійснити сплату єдиного податку за весь звітний період (квартал, рік), але не більш як до кінця поточного звітного року		Протягом 10 календарних днів після граничного строку подання податкової декларації за звітний квартал	
Можливість реєстрації платником ПДВ	Відсутня	Відсутня	За бажанням платника	За бажанням платника
Можливість не сплачувати податок за період відпустки та лікарняного	За заявою платника	За заявою платника (при відсутності найманих працівників)	Відсутня	

Види діяльності, які провадяться з придбанням пільгового торгового патенту

<i>Вид діяльності</i>	<i>Найменування товару</i>
Торгівельна діяльність з використанням товарів незалежно від країни їх походження	- товари повсякденного вжитку, продукти харчування, вироби медичного призначення для індивідуального користування, технічні та інші засоби реабілітації через торговельні установи, утворені з цією метою громадськими організаціями інвалідів;
	- товарів військової атрибутики та повсякденного вжитку для військовослужбовців на території військових частин і військових навчальних закладів;
	- насіння та посадкового матеріалу овочевих, баштанних, кормових та квіткових культур, кормових коренеплодів та картоплі;
	- сірників; - термометрів та індивідуальних діагностичних приладів.
Торгівельна діяльність з використанням товарів вітчизняного виробництва:	- поштові марки, листівки, вітальні листівки і конверти непогашені, ящики, коробки, мішки, сумки та інша тара, виготовлена з дерева, паперу та картону, яка використовується для поштових відправлень підприємствами, що належать до сфери управління центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері надання послуг поштового зв'язку, і фурнітура до них\$
	- товари народних промислів, крім антикварних та тих, що становлять культурну цінність згідно з переліком, затвердженим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері культури;
	- готові лікарські засоби (лікарські препарати, ліки, медикаменти, предмети догляду, перев'язувальні матеріали та інше медичне приладдя), вітаміни для населення, тампони, інші види санітарно-гігієнічних виробів із целюлози або її замінників, ветеринарні препарати, вироби медичного призначення для індивідуального користування інвалідами, технічні та інші засоби реабілітації інвалідів;
	- зубні паста та порошки, косметичні серветки, дитячі пелюшки, папір туалетний, мило господарське;
	- вугілля, вугільні брикети, паливо пічне побутове, гас освітлювальний, торф паливний кусковий, торф'яні брикети і дрова для продажу населенню, газ скраплений у балонах, що реалізується населенню за місцем проживання для використання у житлових та/або нежитлових приміщеннях;
	- проїзні квитки; - зошити.

**Баланс (Звіт про фінансовий стан)
на ___ рік _____ 2013_ р.**

Актив	Код рядка	На початок звітної періоду	На кінець звітної періоду
1	2	3	4
I. Необоротні активи			
Нематеріальні активи	1000		
первісна вартість	1001	97	224
накопичена амортизація	1002	(14)	(35)
Незавершені капітальні інвестиції	1005	28150	33526
Основні засоби	1010		
первісна вартість	1011	1306215	2802114
знос	1012	(911387)	(2273807)
Інвестиційна нерухомість	1015		
Довгострокові біологічні активи	1020		
Довгострокові фінансові інвестиції: які обліковуються за методом участі в капіталі інших підприємств	1030		
інші фінансові інвестиції	1035	650	657
Довгострокова дебіторська заборгованість	1040	287	167
Відстрочені податкові активи	1045	15943	-
Інші необоротні активи	1090	-	22294
Усього за розділом I	1095	439941	585140
II. Оборотні активи			
Запаси	1100	58059	70840
Поточні біологічні активи	1110		
Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги	1125	151971	164987
Дебіторська заборгованість за розрахунками: за виданими авансами	1130	1306	3751
з бюджетом	1135	7774	598
у тому числі з податку на прибуток	1136		
Інша поточна дебіторська заборгованість	1155	12436	136
Поточні фінансові інвестиції	1160		
Гроші та їх еквіваленти	1165	1364	204
Витрати майбутніх періодів	1170		
Інші оборотні активи	1190	10	30
Усього за розділом II	1195	232920	240510
III. Необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття	1200		
Баланс	1300	672861	825686

Продовження дод. Е

Пасив	Код рядка	На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду
1	2	3	4
I. Власний капітал			
Зареєстрований (пайовий) капітал	1400	90560	90560
Капітал у дооцінках	1405		
Додатковий капітал	1410	23770	132088
Резервний капітал	1415		
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1420	340040	359429
Неоплачений капітал	1425	()	()
Вилучений капітал	1430	()	()
Усього за розділом I	1495	454370	582077
II. Довгострокові зобов'язання і забезпечення			
Відстрочені податкові зобов'язання	1500	-	11381
Довгострокові кредити банків	1510	30000	30000
Інші довгострокові зобов'язання	1515		
Довгострокові забезпечення	1520		
Цільове фінансування	1525		
Усього за розділом II	1595	30000	41381
III. Поточні зобов'язання і забезпечення			
Короткострокові кредити банків	1600		
Поточна кредиторська заборгованість за: довгостроковими зобов'язаннями	1610	18973	21301
товари, роботи, послуги	1615	65496	92704

Продовження дод. Е

1	2	3	4
розрахунками з бюджетом	1620	1696	436
у тому числі з податку на прибуток	1621		
розрахунками зі страхування	1625	1568	854
розрахунками з оплати праці	1630	4910	2654
Поточні забезпечення	1660	92677	83604
Доходи майбутніх періодів	1665		
Інші поточні зобов'язання	1690	3171	675
Усього за розділом III	1695	188491	202228
IV. Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття			
Баланс	1900	672861	825686

**Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)
за _____ рік _____ 2013 р.**

I. ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ

Стаття	Код рядка	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	2000	916741	715882
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	2050	(790100)	(669252)
Валовий:			
прибуток	2090	126641	46630
збиток	2095	()	()
Інші операційні доходи	2120	16348	90816
Адміністративні витрати	2130	(34674)	(38970)
Витрати на збут	2150	(3488)	(14009)
Інші операційні витрати	2180	(90505)	(31539)
Фінансовий результат від операційної діяльності:			
прибуток	2190	14322	52928
збиток	2195	()	()
Дохід від участі в капіталі	2200		
Інші фінансові доходи	2220	10	331
Інші доходи	2240		
Фінансові витрати	2250	(16479)	(10153)
Втрати від участі в капіталі	2255	()	()
Інші витрати	2270	()	()
Фінансовий результат до оподаткування:			
прибуток	2290	-	.43106
збиток	2295	(2147)	(-)
Витрати (дохід) з податку на прибуток	2300		8621
Прибуток (збиток) від припиненої діяльності після оподаткування	2305		
Чистий фінансовий результат:			
прибуток	2350	-	34485
збиток	2355	(2147)	(-)

II. СУКУПНИЙ ДОХІД

Стаття	Код рядка	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
Дооцінка (уцінка) необоротних активів	2400		
Дооцінка (уцінка) фінансових інструментів	2405		
Накопичені курсові різниці	2410		
Частка іншого сукупного доходу асоційованих та спільних підприємств	2415		
Інший сукупний дохід	2445		
Інший сукупний дохід до оподаткування	2450		
Податок на прибуток, пов'язаний з іншим сукупним доходом	2455		
Інший сукупний дохід після оподаткування	2460		
Сукупний дохід (сума рядків 2350, 2355 та 2460)	2465	-	34485

III. ЕЛЕМЕНТИ ОПЕРАЦІЙНИХ ВИТРАТ

Назва статті	Код рядка	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
1	2	3	4
Матеріальні затрати	2500	693217	544554
Витрати на оплату праці	2505	86995	98566
Відрахування на соціальні заходи	2510	-	-
Амортизація	2515	13931	14171
Інші операційні витрати	2520	34119	64940
Разом	2550	828262	722231

IV. РОЗРАХУНОК ПОКАЗНИКІВ ПРИБУТКОВОСТІ АКЦІЙ

Назва статті	Код рядка	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
Середньорічна кількість простих акцій	2600	362241160	362241160
Скоригована середньорічна кількість простих акцій	2605	362241160	362241160
Чистий прибуток (збиток) на одну просту акцію	2610	(0,01209)	0,08245
Скоригований чистий прибуток (збиток) на одну просту акцію	2615	(0,01209)	0,08245
Дивіденди на одну просту акцію	2650	-	-

Міністерство освіти і науки України
Луцький національний технічний університет

Навчальне видання

ФІНАНСОВА АРХІТЕКТОНІКА

Навчальний посібник

Авторський колектив:

Вахович Ірина Михайлівна
Вахновська Наталія Андріївна
Дорош Вікторія Юріївна
Забедюк Мирослава Сергіїївна
Іщук Леся Іванівна
Мостовенко Наталія Анатоліївна
Ніколаєва Анжела Миколаївна
Олександренко Ірина Володимирівна
Пиріг Світлана Олександрівна
Подерня-Масюк Юлія Андріївна
Полінкевич Оксана Миколаївна
Поліщук Вадим Григорович
Талах Валентин Іванович
Талах Тетяна Анатоліївна

Комп'ютерна верстка Поліщук В.Г.

Ф 22 Фінансова архітектоніка: Навчальний посібник / Вахович І.М., Вахновська Н.А., Дорош В.Ю., Забедюк М.С., Іщук Л.І., Мостовенко Н.А., Ніколаєва А.М., Олександренко І.В., Пиріг С.О., Подерня-Масюк Ю.А., Полінкевич О.М., Поліщук В.Г., Талах В.І., Талах Т.А. // за редакцією д.е.н., проф. Вахович І.М. – Луцьк: ВолиньполіграфTM, 2014. – 488 с.